E H Carr
Ryska revolutionen 1917-1923, del 3

Översättning från engelska: Hans Arvidsson och Anders Melchior

Stockholm 1970

Förord 1
21. Från oktober till Brest-Litovsk 4
22. Den dualistiska politiken 37
23. Isoleringens år 67
24. Diplomatiska trevare 90
25. Revolution över Europa 100
26. Revolution över Asien 137
27. NEP och utrikespolitiken 161
28. Ryssland och Tyskland 181
29. Till Genua och Rapallo 201
30. Reträtt i Komintern 226
31. Konsolidering i Europa 250
32. Politiken i öst 273
Not E: Den marxistiska inställningen till krig 286
Not F: Kommunistiska internationalens förhistoria 298

Nedan återges större delen av Carrs bok, förutom de två avslutande kapitlen om Fjärran Östern (kapitel 33-34).

För att göra det lättare att hitta mer lättillgängliga versioner av de texter som Carr refererar till har notapparaten kompletterats med svenska källangivelser, både internetbaserade och tryckta (och i Lenins och Stalins fall även engelska). Sådana tillägg anges inom [].

Försök att transkribera ryska namn enligt svensk standard har också gjorts. Kompletteringar och rättelser emottas tacksamt.

För Kominterndokument, se Dokument från Komintern.

Använda förkortningar (på Lenins arbeten):

CW *Collected Works* (finns nästan komplett på webbplatsen *marxists.org*)
VV10 *Valda verk i 10 band*
VV3 *Valda verk i 3 band*

Lästips:

En hel del av Carrs bok handlar om Komunistiska Internationalens bildande och första år. När det gäller Komintern rekommenderas Pierre Broués grundliga arbete *Kommunistiska internationalens historia* – se Verk i tidsordning (utg.-år 1997)

/ Martin F

Förord

Föreliggande arbete fullbordar den första delen av min studie av Sovjetrysslands historia. De tre volymerna avser att tillsammans beskriva bolsjevikrevolutionens grunddrag under dess konsolideringsperiod fram till vintern 1922-1923. Vid denna tidpunkt hade den ekonomiska återhämtningen, som följde på införandet av NEP 1921 och de mycket goda skörderesultaten 1922, nått sin höjdpunkt. Ny jordbruks-, arbets- och civillagstiftning ställde en viss rättslig stabilitet i utsikt. Påtagliga framsteg hade gjorts då det gällde att etablera diplomatiska och kommersiella förbindelser med utlandet. Kommunistiska internationalen stod vid slutet av denna period inte i centrum på samma sätt som tidigare. Sovjetregimen hade kommit för att stanna. För första gången sedan 1917 infann sig en känsla av att sitta säkert i sadeln. Vid en tidpunkt då de värsta hindren slutgiltigt tycktes ha övervunnits, försattes Lenin ur spel. Hans sorti från den politiska scenen utgör en lämplig, nästan dramatisk avslutning. Den riskfyllda och ovissa framtiden inleder en ny period.

Den största svårigheten vid uppläggningen av denna tredje volym har varit att samtidigt beakta de mångsidiga men sinsemellan förenade beståndsdelarna i Sovjetrysslands förbindelser med yttervärlden. Klarhet kan nås genom att behandla Sovjets förbindelser med Europa och Sovjets förbindelser med Asien helt skilda från varandra, eller genom att dra en skarp gräns mellan Narkomindels och Kominterns arbete. Men den uppnås i så fall på bekostnad av det sammansatta och det förvirrade som utgjorde verkligheten. Härigenom löper man också risk att uppmuntra en dogmatisk syn på betydelsen av de olika aspekter som kan läggas på den sovjetiska politiken. Jag har därför försökt att i största möjliga utsträckning ordna mitt material på ett sådant sätt att de olika delarna knyts sam-man och de inre sambanden mellan dem klargörs. Sovjets förhållande till Fjärran Östern har emellertid samlats i denna volyms sista två kapitel, eftersom Fjärran Östern, på grund av inbördeskriget och Japans militära intervention i Sibirien, kom i kontakt med Sovjets politik bra mycket senare än Europa och det övriga Asien. Liksom i de två tidigare volymerna har den exakta tidpunkt till vilken jag fört framställningen varierat beroende på ämnets karaktär. Förbindelserna med de europeiska länderna har i regel behandlats fram till slutet av 1922, eftersom den franska ockupationen av Ruhr i januari 1923 inledde en ny fas i den europeiska händelseutvecklingen. Å andra sidan har Lausanneförhandlingarna följts fram till sommaren 1923, då de avslutades. Det naturliga slutet för behandlingen av relationerna till Fjärran Östern har varit slutet på Joffes uppdrag och Karachans ankomst i augusti 1923.

Insamlandet av det ymniga men spridda materialet för denna volym har i sig varit mycket arbetskrävande och det finns utan tvivel viktiga källor som jag har förbigått eller inte kunnat finna. Sovjetunionens arkiv och bibliotek är fortfarande inte tillgängliga för förutsättningslös forskning. Den största till- gången på material då det gäller Sovjets historia finns i Förenta staterna. 1951 besökte jag Förenta staterna på inbjudan från John Hopkinsuniversitetet i Baltimore, där jag höll en föreläsningsserie om de tysk—sovjetiska relationerna under perioden 1919-1939. Vid detta tillfälle kunde jag också studera det material om Sovjetunionen som fanns i kongressbiblioteket i New York Public Library och i Columbiauniversitetets bibliotek. Tyvärr tillät inte tiden mig att åter besöka de rikaste och mest omfattande av alla materialsamlingar rörande Sovjet som finns utanför Sovjetryssland — Hooverinstitutet och Stanfordbiblioteket. Jag är emellertid särskilt tacksam mot Mrs O. H. Gankin vid Hooverbiblioteket för den aldrig sinande generositet och för det tålamod med vilket hon har besvarat alla mina förfrågningar och för hennes suveräna kunskap om det enorma material som finns

samlat där.

Jag står också i särskild tacksamhetsskuld till de författare, vetenskapsmän och forskare i Förenta staterna, några av dem mina personliga vänner, som på det mest tillmötesgående sätt givit mig tillgång till material eller upplysningar som de haft i sin ägo och som hjälpt mig att fylla betydelsefulla luckor i mina kunskaper. Gustav Hilger, som under många år var rådgivare vid tyska ambassaden i Moskva och som nu är verksam i Washington har låtit mig få ta del av de talrika upplysningar som han personligen förvärvat om de tysk—sovjetiska relationerna. Hans memoarer kommer inom kort att publiceras. De kommer att bli en värdefull källa för historiker i framtiden. Mr G. W. F. Hallgarten har låtit mig läsa hans anteckningar rörande dokument som hittats i erövrade tyska militärarkiv, som nu finns i Washington. Professor Owen Lattimore vid John Hopkinsuniversitetet har till mitt förfogande ställt såväl publicerat som opublicerat material om Mongoliet i engelsk översättning och låtit mig ta del av hans gedigna kunskaper om Mongoliet. Mr Rodger Swearingen och Mr Paul Langer har till mig lämnat en stor mängd material från japanska källor om den japanska kommunismens historia, som nu kan studeras i deras arbete, *Red Flag in Japan: International Communism in Action, 1919-1951*, som gavs ut i Förenta staterna efter det att denna volym kom i tryck. Mr A. S. Whiting vid Northwestern University har lämnat mig manuskriptet till sin avhandling om sovjet—kinesiska relationer mellan 1917-1922, som snart kommer att publiceras, och fäste också min uppmärksamhet på de motsägelser som finns i protokollen från Kominterns andra kongress (se s. 279 n. 66, s. 280 n. 67). Mr George Kahin vid Cornell-universitetet har givit mig värdefulla upplysningar hämtade ur lokala källor om den indiska kommunismens tidigaste utveckling. En vän, som föredrar att vara anonym, har gjort det möjligt för mig att ta del av den opublicerade tysk—sovjetiska notväxlingen som citeras på s. 111 (n. 118, 120) och på s. 358 (n. 50), och s. 359 (n. 52). Slutligen har Mr William Appleman Williams vid Oregonuniversitetet hjälpt mig genom att sända belysande utdrag ur Raymond Robbins' och Alex Gumbergs opublicerade papper samt anteckningar som han gjort ur National Archives of the United States, samt ett avsnitt av manuskriptet till hans arbete *American—Russian Relations 1781-1947*, som nu har kommit ut i Förenta staterna. Om jag inte hade fått denna värdefulla och generösa hjälp skulle detta arbete saknat den bredd och balans som det nu kan göra vissa anspråk på att ha. Många av dem vilkas namn jag nämnt och till vilka jag framför mitt tack, skiljer sig mycket från mig och från varandra då det gäller uppfattningen om dessa händelser. Att denna ömsesidiga hjälp inte hämmas av skilda uppfattningar är ett uppmuntrande tecken på den självständighet och det oberoende som sann vetenskap alltid söker att bevara och upprätthålla.

Jag har också fått värdefull hjälp från nästan alla dem i detta land vilka jag tackade i de två föregående volymerna. Förutom dessa bör tilläggas professor V. Minorsky, som både till den första och den tredje delen av detta arbete gav mig betydelsefulla råd om Centralasien. Mr V. Wolpert, som hade vänligheten att låta mig se hans icke fullbordade manuskript till hans arbete om Fackföreningarnas världsfederation, som kommer att publiceras av Royal Institute of International Affairs. Mr Wolpert har också läst de delar av mitt manuskript som berör grundandet av Profintern. Mr F. L. Carsten lånade mig ett antal sällsynta pamfletter och tidskrifter, som kastar ljus över den tyska kommunismens historia. Mr Isaac Deutscher har läst en ansenlig del av mitt manuskript och levererat en ingående kritik av mitt arbete. Mrs Jane Degras, som beredvilligt givit mig värdefull hjälp i mitt ständiga sökande efter material har också läst hela arbetet i korrektur och besparat mig många misstag och skrivfel. Jag står också i stor tacksamhetsskuld till den hängivna och skickliga personalen vid biblioteken vid London School of Economics och Royal Institute of International Affairs. Då jag är medveten

om svårigheten att få tag på källorna har jag bemödat mig om att öka användbarheten av bibliografin, som med nödvändighet måste bli ofullständig och selektiv, genom att nämna de platser där de böcker som nämnts finns tillgängliga, om de inte finns på British Museum. Mr J. C. W. Horne vid British Museum var vänlig nog att kontrollera bibliografin med British Museums katalog. Sist (av uppenbara skäl) men inte minst framför jag mitt varma tack till Dr Ilya Neustadt vid University College, Leicester, som påtagit sig det betungande arbetet att sammanställa ett index för de tre volymerna.

Fullbordandet av *Den ryska revolutionen 1917-1923* har helt naturligt medfört att jag har undersökt möjligheterna att fullfölja det större arbete som dessa tre volymer är inledningen till. Trots att jag kanske bättre än någonsin tidigare inser styrkan i de nu vanliga argumenten för kollektivt arbete då det gäller att skriva modern historia, är jag inte utan förhoppningar om att kunna fullborda min självständiga uppgift, om jag kan räkna med samma stöd från så många personer som hittills. Jag har redan utfört mycket forskningsarbete och skrivit en del för nästa avsnitt och jag hoppas kunna färdigställa ytterligare en volym nästa år, även om jag ännu inte har kommit fram till någon slutgiltig uppfattning om dess omfattning, utförande och titel.

E. H. Carr

20 oktober 1952

Avdelning V: Sovjetunionen och världen

21. Från oktober till Brest-Litovsk

”Den socialdemokratiska rörelsen”, skrev Lenin i början av sin politiska bana, ”är till sin natur internationell”.[1] Den var internationell i två avseenden. Den franska revolutionen hade populariserat föreställningen att en revolution var en företeelse, som trotsade nationella gränser; att det var revolutionärernas både rättighet och skyldighet att sprida revolutionens löpeld från de vårdkasar, som de tänt. Det är i dessa omständigheter, som man har att söka ursprunget till iden om det revolutionära kriget. Revolutionen 1848 hade inte inskränkt sig till ett enda land, utan hade spritt sig som en farsot över Europa ända bort till Rysslands gränser. Det togs för givet att den socialistiska revolutionen skulle följa samma mönster. Hade den bara segrat i ett land, skulle den dels snabbt sprida sig därifrån som en farsot dels vara en följd av en befrielsekamp genomförd av revolutionärer i hela Europa – slutligen också i hela världen. Men socialdemokratin var internationell också i ett annat avseende. ”Den nationella avskildheten och motsättningarna mellan folken” förklarade *Kommunistiska Manifestet*, ”försvinner mer och mer ... Proletariatets herravälde skall få dem att försvinna ännu fortare.” Den socialdemokratiska rörelsens fältrop var ”Proletärer i alla länder, förena er!” Dess program skulle bryta ner nationella barriärer ”för att bana väg för en uppdelning av ett annat slag – en uppdelning utefter klassgränser”.[2] Klasslojaliteten, framhärdade Lenin, måste alltid gå före lojaliteten mot nationen.[3] I enlighet med denna princip förespråkade Lenin på ett klart och otvetydigt sätt ”förvandlingen av det nuvarande imperialistiska kriget till ett inbördeskrig”. Så tidigt som 1915 förutspådde han möjligheten av att den proletära revolutionen först borde bryta ut i det efterblivna Ryssland. Om detta inträffade, borde det ryska proletariatets ledning ta som sin uppgift att fullborda den borgerligt demokratiska revolutionen i hemlandet genom att resa parollen om en demokratisk fred (vilket de borgerligt demokratiska regeringarna i Europa omöjligen skulle kunna acceptera) och att stödja den nationella revolutionen i Asien mot de imperialistiska makterna. Den socialistiska revolutionen skulle härigenom förberedas inte bara i Europa utan även i Ryssland.[4]

När Lenin anlände till Petrograd den 3 april 1917 var frågan om krig och fred redan aktuell. Avsättningen av tsaren och upprättandet av en demokratisk regering betraktades både av den provisoriska regeringen och av socialrevolutionärerna och mensjevikerna i Petrogradsovjeten som ett rättfärdigande av krigsansträngningarna. De menade att man genom kriget försvarade revolutionen. Sovjetens majoritet skiljde sig endast från den första provisoriska regeringen, i vilken Miljukov var utrikesminister, såtillvida att den ville driva en aktiv kampanj för ”demokratisk” fred ”utan annektioner och kontributioner”. Större delen av bolsjevikerna i Petrograd följde samma linje. Kamenev hade uttalat sig öppet för ett nationellt försvar.[5] Lenin ägnade den första av ”aprilteserna” åt detta ämne. Han började med att betona att den provisoriska regeringen var en kapitalistisk regering och att dess maktövertagande inte hade förändrat krigets karaktär för Rysslands del som ”ett imperialistiskt rövarkrig”. Några eftergifter i riktning mot ”den revolutionära försvarsvänligheten” var därför otillåtliga. Hans förslag till positiva åtgärder var emellertid för-

---

[1] Lenin, *Sotjinenija*, IV, s. 380. [*Valda verk i tio band*, bd 2, s. 29]
[2] Stalin, *Sotjinenija*, II, s. 362.
[3] En mer ingående diskussion om Lenins principiella inställning i denna fråga finns i vol. 1 av detta arbete s. 466. [Delar av Vol 1 finns på marxistarkiv.se, se Ryska revolutionen, del 1 (kap 1-4), Partiets inflytande (kap 8), Lenins teori om staten (Not A), Den bolsjevikiska doktrinen om självbestämmande (not B).
[4] Marx’ syn på krig och Lenins vidareutveckling av densamma fram till 1917 diskuteras i not E: ”Den marxistiska inställningen till krig”.
[5] Se vol. 1, s. 92.

siktigt utformade. Man borde bedriva en kampanj för att övertyga de ännu bedragna massorna om ”det oupplösliga sambandet mellan kapitalet och det imperialistiska kriget”, organisera propaganda i armén och uppmuntra till ”förbrödring”.[6] Tio dagar senare framlade han vid partikonferensen i Petrograd en detaljerad resolution om kriget, i vilken han gång på gång angrep den ”revolutionära försvarsvänligheten”. Den innehöll emellertid avsnitt avsedda att blidka kritiken och att vädja till de tveksamma. Han medgav ”att det vore fullständigt vettlöst att tro att ett krig skulle kunna upphöra genom en ensidig vägran av soldaterna i *ett enda* land att fortsätta kriget, genom att ensidigt upphöra med militära operationer, eller att helt enkelt ‘sticka bajonetterna i jorden’ ”. I den framlagda resolutionen föreslog han konferensen att den skulle ”åter och återigen protestera mot det förtal, som spreds av kapitalisterna om vårt parti att vi förespråkar en separatfred med Tyskland”. Den tyske kejsaren var precis lika mycket en ”krönt roffare” som Nikolaus II eller någon annan liknande monark. En deklaration i partitidningen *Sotsial-Demokrat* från oktober 1915 citerades för att visa att partiet, om det kom till makten, eftersträvade att snarast föreslå en demokratisk fred med ”Tyskland och med *alla andra nationer*”. I den framlagda resolutionen upptogs denna deklaration, till vilken fogats att ”ända tills majoriteten av folket ... förstår det oupplösliga sambandet mellan det nuvarande kriget och kapitalisternas intressen, finns det bara ett sätt att få ett slut på folkslakten”. Det bestod i förbrödring vid fronten. Avsikten med denna fraternisering var att den skulle leda till en fullständig omvandling av statsmakten både i Tyskland och Ryssland. Den skulle övergå i arbetar- och soldatrådens händer.[7] Resolutionen tycks ha skjutits åt sidan av konferensen, men den återupptogs av Lenin vid allryska partikonferensen (den s. k. aprilkonferensen) i slutet av samma månad.

Innan denna konferens sammanträdde hade situationen ytterligare komplicerats genom att en dansk socialist vid namn Borgbjerg besökt Petrograd under senare delen av april månad. Han hade överlämnat en inbjudan till Petrogradsovjetens exekutivkommitté att sända representanter till en internationell socialistisk konferens i Stockholm för att diskutera fredsvillkoren. Två patriotiska tyska socialdemokrater, Scheidemann och Ebert, träffade Borgbjerg med tyska regeringens gillande, innan denne lämnade Köpenhamn. Det sades att villkoren som de stödde skulle bestå i att Tyskland evakuerade de ockuperade områdena, en gränsreglering i Lothringen och kulturell autonomi för tyska Polen. De flesta av socialrevolutionärerna och mensjevikerna i sovjeten, liksom några bolsjeviker, var redo att välkomna inledande förhandlingar om dessa villkor. Vid bolsjevikernas april-konferens behandlade Lenin de tyska förslagen och visade att situationen i Tyskland var desperat. Han betecknade Borgbjerg som en agent för den tyska borgarklassen och den föreslagna Stockholmskonferensen som en fars.[8] Efter att sålunda klargjort det förkastliga i att gå med på separata förhandlingar med Tyskland, återgick Lenin till frågan om kriget och lade fram en något förändrad version av sin tidigare föreslagna resolution, som hade bearbetats i ett av konferensens utskott. Resolutionen, som antogs enhälligt med undantag för sju nedlagda röster, började med att betona det imperialistiska krigets kapitalistiska karaktär och krävde ett ”offentliggörande och ett avskaffande av alla hemliga roffarförbund”. Dess andra del fördömde ”den revolutionära försvarsvänligheten”. Dess tredje del poängterade att ”detta krig kan *endast* sluta med en demokratisk fred om hela statsmakten i åtminstone några av de krigförande länderna övergår till proletariatet eller halvproletariatet”. Den upprepade det program som ursprungligen skisserades av Lenin 1915, d. v. s. ett omedel-

[6] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 87-88. [*Valda verk i tio band*, bd 6, s. 312]
[7] Ibid., XX, s. 186-190 [*CW* vol. 24, ”Draft Resolution on the War”]; om oktoberdeklarationen 1915 se nedan s. 614.
[8] Ibid., XX, s. 254-265. Lenin citerade de anförda tyska villkoren ur den mensjevikiska tidningen *Rabotjaja Gazeta*. Resolutionen som förkastade Borgbjergs inbjudan antogs med 140 röster och 8 nedlagda. (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 230-232.

bart erbjudande till de krigförande om en ”demokratisk fred”. Men den undvek att öppet tillkännage den defaitism som bestod i att man kort och gott tog för givet att ”dessa åtgärder och det offentliga erbjudandet om fred skulle leda till att arbetarna i de krigförande länderna fick ett fullständigt förtroende för varandra, vilket oundvikligen skulle föra med sig att proletariatet reste sig mot de imperialistiska regeringarna, som motsatte sig den erbjudna freden”. Sålunda ansåg man att den revolutionära propagandan och fraterniseringen vid fronten var nödvändig bara till dess att ”den revolutionära klassen i Ryssland kunde ta över hela statsmakten”. Detta skulle automatiskt medföra att makten i de andra länderna överfördes i proletariatets händer.[9] Vid en konferens för bolsjevikorganisationer inom armén, som sammanträdde i juli 1917, för att protestera mot julioffensiven vid den galiziska fronten, framfördes samma åsikter i nästan identiska ordalag. Överförandet av makten till sovjeterna skulle följas av ett erbjudande om fred till alla krigförande länder och detta erbjudande ”skulle oundvikligen medföra att proletariatet reste sig mot alla imperialistiska regeringar, som motsatte sig en sådan fred”.[10]

Det var under hela perioden från april till oktober 1917 både det uttalade och outtalade antagandet inom det bolsjevikiska lägret att en bolsjevikrevolution i Ryssland, ett slut på kriget genom en ”demokratisk” fred och en proletär revolution i Europa var delar av en och samma process och i praktiken omöjliga att skilja från varandra. I en artikel i partiets tidning i slutet av september 1917 tog Lenin tillfälligt upp ett mindre fördelaktigt alternativ:

> Ifall det minst sannolika skulle inträffa, dvs om inte en enda krigförande stat går med ens på vapenstillestånd, så blir kriget från vår sida verkligen ett påtvunget krig, verkligen ett rättvist krig och ett försvarskrig. Enbart den omständigheten, att proletariatet och fattigbönderna inser detta, kommer att göra Ryssland mångdubbelt starkare även i militärt avseende, särskilt sedan man helt brutit med de folkplundrande kapitalisterna, för att inte tala om att kriget då från vår sida inte endast i ord utan även i handling blir ett krig i förbund med de förtryckta klasserna i alla länder, ett krig i förbund med de förtryckta folken i hela världen.[11]

Men även i detta fall förutsatte Lenin att ett sådant krig av sig självt skulle leda till en omedelbar revolution i de kapitalistiska länderna. Det var denna bild som Lenin såg framför sig då han fortsatte att bedöma möjligheterna till ett ”revolutionärt krig”. Denna ogrumlade optimism och tro på revolutionen hindrade honom från att beakta möjligheten av att de kapitalistiska makterna kunde förkasta en ”demokratisk” fred och ändå vara i stånd att vända sin krigsmakt mot revolutionens styrkor.

Propagandan för en demokratisk fred utan landavträdelser och skadeståndsanspråk visade sig vara högst besvärande för den provisoriska regeringen, som från maj 1917 och framåt även bestod av socialrevolutionärer och mensjeviker. Den provisoriska regeringen började allt ihärdigare att utöva påtryckningar på sina västliga allierade för att få dem att klargöra krigsmålen. Den omedelbara effekten i England av februarirevolutionen var att den stärkte alla vänsterkrafter, vilka tillfälligt försvagats av kriget. I synnerhet stimulerades kravet på en definition av de ”demokratiska” krigsmålen.[12] Den första allvarliga debatten om krigs-

---

[9] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 227-228.

[10] Ibid., I, s. 242; så sent som i augusti 1917 talade Kamenev i VTsIK till förmån för Stockholmskonferensen och blev därvid allvarligt tillrättavisad av Lenin (Lenin *Sotjinenija*, XXI, s. 78-79).

[11] Ibid., XXI, s. 224. [*Valda verk i tio band*, bd 7, s. 220]

[12] Den brittiska reaktionen har av en tillförlitlig amerikansk kritiker beskrivits på följande sätt: ”Dödläget på västfronten och bristen på framgångar på andra fronter uppsköt på obestämd tid allt hopp om en fred eller en seger, medan de nyligen inträffade förändringarna, även om dessa på kort sikt gav ett magert resultat, åstadkom en atmosfär bland statsmännen, som stimulerade till fredssamtal. Mot denna bakgrund kom den ryska revolutionen, som vid denna tid ansågs vara en händelse av största historiska vikt, att stimulera alla former av aktiviteter inom vänstern. I själva verket förmådde den fackföreningarna att uppta åsikter som endast de socialistiska föreningarna dittills haft monopol på. Den främsta orsaken till detta gynnsamma

målen ägde rum i underhuset den 6 maj 1917 med anledning av en motion av Snowden, som då var talesman för Independent Labour Party (Oavhängiga arbetarpartiet). I motionen krävde Snowden en förklaring av målen utifrån de utgångspunkter, som fanns i de ryska framställningarna om självbestämmanderätt, inga annektioner och inga skadestånd. Motionen stöddes av 32 parlamentsledamöter – en anmärkningsvärd minoritetsdemonstration. Det intryck som februarirevolutionen gjorde på den amerikanska opinionen var inte mindre slående. Även om det inte finns någon anledning att anta att den påskyndade Förenta staternas inträde i kriget, omintetgjorde den en av de allvarliga betänkligheter som tillskyndarna av denna politik haft att brottas med.[13] Den stimulerade kravet på en mer preciserad förklaring i frågan om freden och dess innehåll. Man kunde kräva deklarationer i mer ”demokratisk” riktning än vad de andra allierade dittills ansett vara lämpligt. Motströvigheten hos de allierade när det gällde att tillmötesgå detta krav och de brittiska och franska regeringarnas vägran att tillåta brittiska och franska socialister att närvara vid den föreslagna fredskonferensen i Stockholm (som p. g. a. denna vägran inte blev av), skadade den provisoriska regeringen och gjorde den mycket sårbar för bolsjevikattacker. Under hösten 1917 föreföll det Lenin som om de internationella såväl som de inhemska tecknen i allt större utsträckning var gynnsamma. Beslutet av partiets centralkommitté att ta makten, vilket fattades den 10 oktober 1917, mot Zinovjevs och Kamenevs avvikande röster, inleddes med en hänvisning till ”den ryska revolutionens internationella läge” som en av de faktorer, som ”satte det väpnade upproret på dagordningen”. Det ”internationella läget” innefattade både ”upproret i den tyska flottan som ett extremt exempel på den socialistiska världsrevolutionens utbredning över hela Europa” och ”hotet om en fred mellan imperialisterna för att undertrycka revolutionen i Ryssland”.[14] Vid ett senare möte den 16 oktober 1917 refererade Lenin ännu en gång till myteriet i den tyska flottan och menade att ”det internationella läget ger oss en serie objektiva skäl till att anta, att om vi handlar nu, får vi hela det proletära Europa på vår sida”. På samma möte argumenterade Stalin för en ”starkare tro” på det internationella läget och formulerade klarare än någon annan meningsskiljaktigheterna mellan Lenin å den ena sidan och Kamenev och Zinovjev å den andra:

> Det finns två linjer: den ena inriktar sig på revolutionens seger och litar på Europa, den andra tror inte på revolutionen och räknar endast med att utgöra en opposition.[15]

Denna tilltro till Europa var en huvudförutsättning för socialismens seger i Ryssland. Lenin förblev trogen två villkor, vilka han så tidigt som 1905 fastställde för övergången till den socialistiska revolutionen. Det ena var av inhemsk natur och bestod i en allians med de ryska bönderna, det andra var av internationell karaktär och bestod i tron på ett stöd i form av en proletär revolution i Europa. Inte heller i oktober 1917 trodde han allvarligt att en segerrik revolution kunde överleva i Ryssland om inte båda dessa villkor snabbt uppfylldes. Bolsjevikernas två första påbud sedan de gripit makten, ett dekret om en jordreform och ett förslag om fred, var ett led i strävandena att förverkliga denna politik.

---

gensvar på revolutionen var parollen om en omedelbar fred grundad på att landavträdelser och skadestånd inte krävdes och att alla folk själva skulle styra sina egna öden” (Carl F. Brand, *British Labor’s Rise to Power*, (Stanford, 1941) s. 90).

[13] Lansing trodde att den ”avlägsnade det sista motståndet mot att betrakta kriget som ett krig för demokrati och mot absolutism” (S. F. Hemis, A*merican Secretaries of State*, X (New York, 1928), s. 97; H. Notter, *The Origins of the Foreign Policy of Woodrow Wilson* (Baltimore, 1937), s. 639). Det sistnämnda verket refererar till åtskilliga kongressmäns uttalanden med denna innebörd.14

[14] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 273; protokollet från mötet den 10 oktober 1917 finns i *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1919) s. 98-101.

[15] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 331-332; Stalin, *Sotjinenija*, III, s. 381; hela diskussionen finns återgiven i *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 111-124.

Det berömda ”fredsförslaget” var i själva verket en vädjan till de krigförande ländernas regeringar och folk att sluta en demokratisk fred. Det var också den första utrikespolitiska åtgärd, som den ”provisoriska arbetar- och bonderegeringen” vidtog. Den godkändes av andra allryska sovjetkongressen den 26 oktober/8 november 1917. Dessa åtgärder var delvis inrikespolitiskt motiverade. I en bemärkelse var fredsfördraget lika mycket en vädjan till bönderna, främst till bönderna i uniform, som förslaget om en jordreform. Regimen var i detta kritiska ögonblick beroende av bondemassornas stöd, speciellt de demobiliserade böndernas, vilkas synsätt med Marx’ terminologi förblev ”småborgerligt” och så länge som det förhöll sig så kunde revolutionen inte kasta av sig sin borgerligt demokratiska grannlåt. Massorna, som Lenin senare skrev, ”var utarmade och torterade av fyra års krig och önskade bara fred. Under dessa omständigheter var de inte i det tillståndet att de kunde ställa frågan ‘Varför krig’”.[16] Lenin tänkte dock inte enbart på bönderna. Före slutet av 1800-talet hade den borgerligt radikala pacifismen börjat tränga in i det socialdemokratiska tänkandet i frågan om krig och fred, speciellt i Tyskland. De ryska socialdemokraterna hade inte undgått farsoten; t. o. m. många bolsjeviker, vilket erfarenheterna från 1917 hade visat, fann det lättare att tänka i dessa termer än i termer av fred genom nationellt nederlag och social revolution. I detta kritiska ögonblick då man övertog makten och då regimens fortbestånd hängde på en tunn tråd, var Lenin tvungen att tala ett språk, som samlade så många som möjligt och stötte bort så få som möjligt av hans potentiella anhängare. Fredsfördraget var emellertid i första hand en utrikespolitisk handling och innehöll med säkerhet ett inslag av beräknad vädjan till den amerikanska opinionen och till den radikala opinionen i andra länder, som kunde tänkas vara sympatiskt inställda till fördraget. Lenin hade två år tidigare förutsagt att ”varken Tyskland, England eller Frankrike” skulle acceptera fred på de villkor som bolsjevikerna kunde erbjuda. Det var emellertid en riktig politik att erbjuda villkor, vilka var tillräckligt tillmötesgående för att få ett förkastande att framstå som besvärande och komprometterande. Avsikten var uppenbarligen att ikläda villkoren en språklig dräkt, som påminde om det som brukades på andra sidan Atlanten. Sovjetregeringen hade från den provisoriska regeringen ärvt traditionen av ett gemensamt intresse mellan Förenta staterna och det revolutionära Ryssland i strävandena efter en demokratisk fred.

Sålunda blev fredsfördraget, som godkändes av den andra allryska sovjetkongressen i revolutionens gryning, långt mer wilsonskt än marxistiskt i språk och anda och bör betraktas inte som någon sentida effekt av *Kommunistiska Manifestet* utan snarare som den omedelbara föregångaren till de fjorton punkter, som antogs två månader senare; den betydelse som denna deklaration hade för Wilsons fjorton punkter är väl bestyrkt.[17] Det var ett förslag om ett omedelbart fredsslut, som vände sig till ”alla krigförande länder och deras regeringar”, som kablades ut över världen. Det krävde inte en socialistisk, utan en ”rättvis, demokratisk” fred, en fred utan landavträdelser eller krigsskadestånd, en fred baserad på alla nationers rätt till självbestämmande genom ”fria val”. Det krävde att den hemliga diplomatin skulle avskaffas och förkunnade regeringens planer på att offentliggöra de hemliga fördragen i det förflutna samt att hålla alla framtida förhandlingar ”full-

[16] Ibid., XXIII, s. 237.

[17] Enligt House var det ”tack vare att de amerikanska sändebuden misslyckades med att i konferensen mellan de allierade få till stånd ett uttalande om krigsmålen, som kanske hade kunnat hålla kvar Ryssland i kriget”, som Wilson den 18 december 1917 började fundera på ”ett omfattande offentligt tal” (C. Seymour, *The Intimate Papers of Col. House*, III (1928), s. 324-325). Den 3 januari 1918 mottog Wilson ett telegram från den amerikanske ambassadören i Petrograd, som hävdade att en omformulering av krigsmålen var det enda möjliga sättet att hålla kvar Ryssland i kriget. De fjorton punkternas utseende föreslogs i ett telegram den 3 januari 1918, från Sisson, som representerade American Public Relations Committee i Petrograd, som rådde Wilson att ”ta upp anti-imperialistiska krigsmål och krav från Amerika, 1 000 ord eller mindre, formulerade som korta nästan slagordsmässiga paragrafer” (E. Sisson, *One Hundred Red Days* (Yale, 1931), s. 205; G. Creel, *Rebel at Large* (New York, 1947), s. 168).

ständigt öppna inför hela folket". Ingenting sades om kapitalismen som orsaken till kriget eller om socialismen som dess botemedel. En svag antydan om en världsrevolution fanns i dess slutrader, där arbetarna i England, Frankrike och Tyskland inbjöds att stödja sina ryska kamrater "för att åstadkomma en lyckosam avslutning på fredsarbetet och även på arbetet med att befria de arbetande och de exploaterade folkmassorna från allt slags slaveri och utsugning". En resolution från den andra allryska bondekongressen som pågick den 3/16 december 1917 med anledning av stilleståndsförhandlingarna med centralmakterna gick inte ens så långt. Den vände sig till "bönderna, arbetarna och soldaterna i Tyskland och Österrike" enbart i syfte att "på ett kompromisslöst sätt motsätta sig de imperialistiska kraven från deras regeringar och härigenom garantera det snabbaste sättet att sluta en folkets fred".[18] Ett ögonvittne till revolutionens första veckor har livligt skildrat den rådande sinnesstämningen:

> Från utrikesministeriets balkong fladdrade en stor röd banderoll i vinterblåsten. På denna fanns följande skrift, 'Länge Leve Freden!' Hela atmosfären på platsen gav intryck av att de ryska revolutionärerna allvarligt givit sig in i en kamp för freden. Klasskrigets fraser hade, åtminstone temporärt, försvunnit från Trotskijs vokabulär och ersatts av orden: "Folkens internationella fred".[19]

Och Radek kunde i en officiell minnesartikel fem år senare beskriva sovjetpolitikens mål under dessa första ögonblick i termer som inte alls nämnde orden klass eller revolution: "för att resa folkets massor i de allierade länderna så att regeringarna, under massornas tryck, kunde förmås att sätta sig runt bordet med oss för fredsförhandlingar och följaktligen skapa en allmän fred som skulle vara mer fördelaktig för oss".[20]

Förutom erbjudandet om en demokratisk fred till alla krigförande länder var den enda utrikespolitiska fråga som bolsjevikerna drev offentligt, innan de grep makten, avskaffandet och offentliggörandet av de hemliga fördragen. Detta löfte upprepades i fredsförslaget. Offentliggörandet av de fördrag, i vilka de allierade hade samtyckt till en uppdelning av de framtida segervinsterna, ansågs som en huvuduppgift för den sovjetiska diplomatin. Den hemliga diplomatin hade sedan länge varit en omtyckt måltavla för attacker både från socialdemokrater och borgerliga radikaler. Den hade fördömts av Andra internationalens kongress i Köpenhamn år 1910; i Storbritannien hade en inflytelserik radikal grupp med pacifistiska tendenser under kriget skapat den s. k. Union of Democratic Control, vars huvudsakliga verksamhet bestod i att försöka avskaffa den hemliga diplomatin och att försöka få folklig kontroll över utrikespolitiken; i Förenta staterna var konstitutionen så utformad att ett internationellt engagemang, som inte offentligt ratificerats av senaten, var uteslutet. Följaktligen var offentliggörandet av fördragen, liksom fredsförslaget, i ett avseende en vädjan till den amerikanska opinionen och till den radikala opinionen i de allierade länderna över de allierade regeringarnas huvuden, vars dystra skumraskaffärer med varandra och med den detroniserade tsarregimen sålunda avslöjades för världen. Offentliggörandet av de fördrag som slutits mellan 1914 och 1917 började i *Izvestija* den 10/23 november 1917. Dokumenten trycktes även som pamfletter. Sju av dessa utsändes i snabb följd från december 1917 till februari 1918.[21] Därefter publicerades också många hemliga

---

[18] Trotskij, *Sotjinenija* III, II, s. 204; resolutionen lades förmodligen fram av Trotskij eftersom den finns i hans samlade verk. Några dagar senare sände VTsIK ut ytterligare en appell "till de arbetande massorna i alla länder" om "en folkets fred, en demokratisk fred, en rättvis fred"; men den tillade att "vi kommer att få en sådan fred endast om folken i alla länder dikterar sina villkor genom revolutionär kamp" (*Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 133).

[19] M. Phillips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 183.

[20] *Za Pjat Let* (1922), s. 60: en samling artiklar som utgavs av partiets centralkommitté för att högtidlighålla femårsdagen av revolutionen.

[21] Som Trotskij förklarade för VTsIK, var dessa i själva verket inte "fördrag skrivna på pergament" utan "diplomatisk korrespondens och kodade telegram, som utväxlats mellan regeringarna" (*Protokolij Zasedanij*

dokument från den ryska diplomatins förrevolutionära period. Den första publiceringen på engelska i *Manchester Guardian* den 12 december 1917 stimulerade kravet i engelska radikala kretsar på en klar definition av krigsmålen. Den skapade sensation i Förenta staterna och påverkade med all säkerhet Wilson då han utformade sina fjorton punkter, med vilka han började arbeta några dagar senare. Det var ingen tillfällighet att den första punkten tog upp kravet från den unga amerikanska demokratin och från den ännu yngre ryska demokratin i revolt mot de äldre staternas traditionella agerande:

> Öppna fredsförhandlingar, som man öppet arbetat sig fram till och efter vilka det inte skulle få förekomma några privata internationella uppgörelser av något slag, utan diplomatin skulle alltid fortgå i öppenhjärtig anda och under offentlig insyn.

Denna vädjan till den upplysta radikala opinionen i Förenta staterna och på andra håll förminskade emellertid inte betydelsen av att de hemliga fördragen publicerades. Den demokratiska kampanjen mot den hemliga diplomatin hade vilat på den radikala tron på den allmänna opinionens styrka och rättrådighet, som hade slagit fast rot i 1800-talets demokratiska tänkande. Dessa vädjanden om att även dåliga regeringar måste vända sig till det upplysta folket hade varit ett allmänt förekommande inslag i Wilsons politiska uttalanden och i propagandan från sådana borgerligt radikala organisationer som Union of Democratic Control, och hade förvärvat ett utbrett och oreserverat stöd.[22] Här fanns ett vapen färdigt för bolsjevikerna, vilka bara behövde göra den knappt märkbara övergången från den borgerligt demokratiska idealiserade bilden av folket till det marxistiska idealiserandet av proletariatet och rikta sina angrepp mot den borgerliga kapitalismen som helhet, snarare än att enbart inrikta sig mot kapitalistiska regeringar. När Lenin i april 1917 förklarade att de hemliga fördragen ”avslöjade motsättningarna mellan kapitalisternas intressen och folkets vilja i sin mest iögonfallande form”, var övergången till hälften gjord.[23] Publicerandet av de första fördragen i *Izvestija* föregicks av en kort kommentar som bar Trotskijs signatur. I inledningsorden fastslog han följande:

> Kampen mot imperialismen, som är orsaken till att Europas folk har förblött och lemlästats, betyder också en kamp mot den kapitalistiska diplomatin, som har starka skäl att frukta dagsljuset. Det ryska folket och med det de europeiska folken och hela världen borde känna till den fullständiga bevisade sanningen om de planer som i hemlighet smitts av finans- och industrikapitalisterna tillsammans med deras agenter inom parlamentet och inom diplomatin ... Övergivandet av den hemliga diplomatin är huvudvillkoret för en ärofull, folklig, verkligt demokratisk utrikespolitik.

Men med de avslutande meningarna förändrades gradvis det grundläggande innehållet:

> Vårt program uttrycker de brinnande förhoppningar som finns hos miljontals arbetare, soldater och bönder. Vi önskar fred fortast möjligt med utgångspunkt från principerna om en värdig samexistens och samarbete mellan folken. Vi önskar att den kapitalistiska dominansen kullkastas så snabbt som möjligt. Då vi för hela världen blottlägger de härskande klassernas verk så som det framstår i diplomatins hemliga dokument, vänder vi oss till arbetarna med den appell, som bildar den oföränderliga grunden för vår utrikespolitik: Arbetare i alla länder, förena er![24]

En månad senare gjorde han en mer kompromisslös principdeklaration vid en av VTsIK:s

---

VTsIK 2 Sozyva (1918), s. 42.) Det första och mest sensationella av de fördrag som publicerades var det engelsk-fransk-ryska utbytet av telegram i mars 1915, då Ryssland fick löfte om Konstantinopel, Storbritannien om den tidigare neutrala zonen i Persien, och Frankrike om ryskt stöd för sina territoriella krav i Västeuropa.

[22] Om partibossarna satte sig till motvärn, behövde han bara vädja till folket ... Folket önskade det goda, det rätta och det sanna” (R. S. Baker, *Woodrow Wilson: Life and Letters*, III (1932), s. 173; frågan diskuteras i hela sin vidd i E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis* (andra uppl., 1946), s. 31-36).

[23] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 259.

[24] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 164-165.

sessioner:

> För oss finns bara ett oskrivet men heligt fördrag, fördraget om proletariatets internationella solidaritet.[25]

Det skulle verkligen vara ett misstag att behandla fredsförslaget och publiceringen av de hemliga fördragen bara som övergående egenheter eller nyttiga opportuna lösningar. En uppskattning av den i huvudsak internationalistiska synen, som inskärptes av den bolsjevikiska ideologin är nödvändig för att man ska kunna förstå den sinnesstämning, som var förhärskande under revolutionens första månader. I det s. k. förparlamentet strax före oktoberrevolutionen hade Miljukov hånfullt karikerat ”den revolutionära demokratins principer”:

> Ingen utrikespolitik, inga diplomatiska hemligheter, utan en omedelbar s. k. demokratisk fred; och allt vi behöver är att tvinga våra allierade att anamma Lenins och Trotskijs åsikter och instämma med dem: ”Vi önskar ingenting, vi har ingenting att kämpa för”. Då kommer våra fiender att upprepa detta och nationernas broderskap kommer att bli ett faktum.[26]

Det var i denna sinnesstämning som den nya revolutionära regeringen nöjde sig med att kalla sig själv för en ”provisorisk arbetar- och bonderegering”. Att ge den en geografisk benämning eller låta dess suveränitet följa territoriella gränser skulle ha blivit svårt eftersom ingen vid denna tidpunkt kunde säga vilka folk i det forna tsardömet som skulle ansluta sig till den; och i vilket fall som helst var den enhet som uppstod ödesbestämd till att nästan genast införlivas med en europeisk eller världsomfattande republik eller förbund av republiker om regimen alls skulle överleva. Men detta var mer en fråga om nödvändighet än lämplighet. Revolutionen hade förkastat den gamla nationsuppdelningen som föråldrad och ersatt denna med en klassindelning. Att vara arbetare eller bonde, och inte ryss, var det nya solidaritetstecknet.

Denna uppfattning fick konsekvenser i praktiken. En kungörelse av den franska nationalförsamlingen den 20 april 1792 påbjöd den franska nationen att ”i förväg mottaga alla utlänningar som genom att förneka Frankrikes fienders sak skall kunna fatta posto vid dess baner och viga sina ansträngningar åt att försvara friheten”. Pariskommunen hänvisade oupphörligen till sig själv i sina proklamationer som den ”universella republiken”. Efter valen till kommunen fastställdes det att ”eftersom kommunens flagga skulle vara den universella republikens”, kunde även utlänningar väljas till politiska poster.[27] I föregångarens spår erbjöds alla krigsfångar, som var redo att förklara sig lojala med regimen, medborgarskap i Sovjetrepubliken; och RSFSR:s regering tilldelade ”utan några besvärliga formaliteter” ”utlänningar, som arbetade inom den ryska republikens gränser, förutsatt att de tillhörde arbetarklassen eller var bönder, som arbetade utan förhyrd arbetskraft” medborgarskap.[28] Röda armén var varken till ursprung eller politisk uppfattning nationell. Samtidigt som den skapades publicerades en vädjan, undertecknad av tre amerikaner i *Pravda* av den 24 februari 1918, om anslutning till en ”internationell avdelning inom Röda armén”; denna vädjan sades ha spritts på fem språk.[29] Omvänt ledde upptagandet av utlänningar i de revolutionära leden till att bolsjeviken kunde känna sig som en världsmedborgare. Som Radek, som själv var en typisk internationell revolutionär utan någon utpräglad nationell status, skrev vid denna tid i en underjordisk tysk tidskrift: ”vi är inte längre moskoviter eller sovjetmedborgare, utan världsrevolutionens avant-garde”.[30] Denna

---

[25] *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 154.
[26] Cit. från Bunyan och Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 43.
[27] P. Vesinier, *History of the Commune of Paris* (engelska upplagan, 1872), s. 178.
[28] Enligt G. S. Gurvich, *Istorija Sovetskoj Konstitucii* (1923) s. 91, infördes denna artikel i sista ögonblicket efter instruktioner från partiets centralkommitté.
[29] A. Rhys Williams, *Through the Russian Revolution* (1923), s. 185-187.
[30] Cit. från E. Drahn och S. Leonard, *Unterirdische Literatur in Revolutionären Deutschland* (1919), s. 150.

sinnesstämning skapade ett stolt förakt för utrikespolitikens konventionella uppfattningar och spelregler. Trotskij, den nyligen utnämnde folkkommissarien för utrikes ärenden, beskrev sin inställning som ”aktiv internationalism”. Han redogjorde för sina funktioner i sin självbiografi:

> Jag skall föra ut några revolutionära paroller till världens folk och sedan upphöra med verksamheten.[31]

Detta var inte bara en tom gest. Under sin tid som kommissarie för utrikes ärenden tycks han bara gjort ett besök i det tidigare utrikesministeriet – ett tillfälle då tjänstemännen i ministeriet fick ta ställning till den nya regeringen. Han sade till dem ”i två eller tre ord” att de som var villiga att lojalt tjäna den nya regimen kunde stanna på sina poster. Men i verkligheten fanns det ingenting att göra, förutom att publicera de hemliga fördragen och sälja de gåvor och presenter som kom med diplomatförsändelser från utlandet till tjänstemännen i ministeriet. Den sistnämnda uppgiften anförtroddes en halvilliterat sjöman vid namn Markin och en student, kallad Polivanov, som förläst sig på underliga politiska idéer och sällsamma politiska organisationer samt en pålitlig partimedlem, som hette Zalkind, som bar det huvudsakliga ansvaret för transaktionerna.[32] Den diplomatiska korrespondensen – noter för utväxling av fängslade bolsjeviker utomlands mot utlänningar i Sovjetunionen (Tjitjerin i London är det mest kända fallet) och för att arrangera de diplomatiska kurirernas arbete – leddes av Trotskij själv från Smolny, när han inte förhindrades av viktigare sysslor. ”Den segerrika revolutionen”, förklarade Sovnarkom telegrafiskt i en av sina appeller vid denna tid, ”kräver inte erkännandet av den kapitalistiska diplomatins professionella representanter”.[33] Trotskij tillade något senare i en intervju att sovjetmyndigheterna var ”absolut likgiltiga inför denna detalj i den diplomatiska ritualen”, och ansåg att ”det diplomatiska utbytet var nödvändigt inte bara med regeringar utan också med revolutionära socialistpartier, som ville störta de existerande regeringarna”.[34] Bland de få dokument från Trotskijs tid som folkkommissarie för utrikes ärenden fanns ett dekret, som publicerades i *Pravda* 27 november/10 december 1917, där de flesta av de ledande ryska diplomaterna utomlands, däribland ambassadörerna i London, Washington och Rom, ”med hänsyn till att de icke besvarat de telegram och radiotelegram”, som sänts till dem, avskedats.[35] Föraktet för den traditionella utrikespolitikens former tillsammans med en äkta internationalism var den logiska följden av den syn på regimens framtidsutsikter som vid denna tid var förhärskande. Trotskij uttryckte detta emfatiskt en kort tid efter revolutionen:

> Om folken i Europa inte reser sig och krossar imperialismen, skall vi krossas – detta står utom allt tvivel. Antingen kommer den ryska revolutionen att bli den gnista som tänder kampen i väst, eller så kväver kapitalisterna i alla länder vår kamp.[36]

Efter det att man erkänt att revolutionen i Europa eller världsrevolutionen var ett villkor för att man skulle kunna skapa ett socialistiskt Ryssland och en förutsättning för regimens existens, måste den främsta målsättningen för utrikespolitiken vara att man stödde dessa

---

[31] L. D. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 64; detta bekräftas av Pestovskij, som citerar Trotskij då denne säger: ”Jag har accepterat posten som kommissarie för utrikes ärenden enbart därför att jag vill ha mer ledighet för partiarbete. Mitt arbete är föga betungande: att offentliggöra hemliga dokument och att slå igen butiken”. (*Proletarskaja Revoljutsija*, nr 10, 1922, s. 99). Påståendet hos Max Eastman, *Since Lenin Died* (1925), s. 16, att Trotskij ”utnämndes till kommissarie för utrikes ärenden därför att det allmänt anses vara den näst viktigaste posten i vilken regering som helst, och därför att det vid denna speciella tidpunkt i den internationella revolutionen var en post som krävde den mest konsekventa, djärva och vittomfattande planeringen”, är ogrundad.

[32] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 97-99.

[33] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 92.

[34] *Izvestija*, 16 december 1917.

[35] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 123.

[36] *Vtoroj Vserossijskij Sezd Sovetov* (1928), s. 86-87.

revolutionära strävanden för att sedermera gynnas av dem. Metoderna för att uppnå detta mål var direkta och okomplicerade. Bland Sovnarkoms första dekret fanns ett som publicerades i *Pravda* den 13/26 december 1917 med Lenins och Trotskijs underskrifter, vilket innehöll ett beslut om ”att till representanter utomlands för kommissariatet för utrikes ärenden ställa en summa på 2 miljoner rubler, som skulle gå till revolutionära rörelser”.[37] Inom några veckor efter revolutionen hade folkkommissariatet för utrikes ärenden (Narkomindel) upprättat en ”sektion för internationell propaganda” under Radeks ledning. Dess huvudsakliga uppgift var att utge en daglig tidning på tyska, *Die Fackel*. Den skulle spridas bland tyska och österrikiska krigsfångar samt bland de tyska trupperna på östfronten.[38] Denna sektion överflyttades den 19 december 1917/1 januari 1918 från Narkomindel till VTsIK och *Die Fackel* blev *Der Völkerfriede*. På första sidan stod att läsa att den utkom ”dagligen med Karl Radek som redaktör och att den distribuerades gratis bland våra tyska bröder”. Vad som kanske är mest förvånande med dessa tidningar är deras intellektuella inriktning; en viss kännedom om de grundläggande tankarna hos marxismen förutsattes som bekant hos läsaren. Liknande publikationer kom på ungerska, rumänska, serbiska, tjeckiska och turkiska.[39] Emissarier sändes ut till krigsfångelägren över hela Ryssland. 10 000 tyska och österrikiska krigsfångar organiserades och övades för revolutionärt arbete bland sina landsmän. De snabba resultaten av detta arbete intygades av Trotskij i ett tal den 22 september 1917, i vilket han påstod att österrikisk–ungerska fångar ställt sina tjänster till förfogande i kampen mot den tyska imperialismen, som ett resultat av att fientligheterna återupptagits.[40] Fjorton dagar senare publicerade *Pravda* en ”vädjan till proletariatet i den österrikisk–ungerska monarkin och i det tyska imperiet” undertecknat av ”krigsfångarnas socialdemokratiska organisation i Ryssland”.[41]

Medan den huvudsakliga revolutionära propagandan i början riktade sig mot de fientliga makterna började snart länderna i väster att tilldra sig uppmärksamhet. Tjitjerin, som just hade släppts från ett engelskt fängelse, berättade för den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918 att ”den engelska imperialismens sak är nära bankrutt”, att ”i en mycket nära framtid kommer revolutionens löpeld att sprida sig till det engelska folket”, och att ”denna revolution kommer att bli en socialistisk revolution”.[42] Regimens första tre diplomatiska utnämningar var Vorovskij i Stockholm, Karpinski i Genève och Litvinov i London.[43] Litvinovs aktivitet låg huvudsakligen längs fredsdeklarationens ”demokratiska” linjer. I januari 1918 vädjade han till ”arbetarna i Storbritannien om att stödja kravet på ”en omedelbar, rättvis, demokratisk fred grundad på principen om inga landavträdelser, inga krigsskadestånd”. Detta skulle ”medföra militarismens fall i alla länder”.[44] Detta gjorde ett fördelaktigt intryck i vänsterkretsar. När Litvinov vände sig till labourpartiets konferens i Nottingham den 22 januari 1918 och förklarade att de ryska arbetarna ”kämpade en ojämn kamp mot imperialisterna från hela världen för demokratiska principer som ärligt tilläm-

[37] *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 8 art. 112; det finns också medtaget i Trotskijs *Sotjinenija*, III, II, s. 151, vilket tyder på att Trotskij stått som författare till detta dekret.
[38] Enligt en rapport i *Vosmoi Sezd RKP(B)* (1933), s. 434-435, bestod sektionen av tyska och österrikisk-ungerska krigsfångar.
[39] John Reed återgav faksimiltryck av *Die Fackels* och *Der Völkerfriedes* första sidor i *The Liberator* (New York), januari 1919, s. 17-23; *Revoljutsija 1917 goda*, VI (red. av I. N. Ljubimov, 1930), s. 256. Tretton nummer av *Der Völkerfriede* utkom fram till den 23 oktober 1918 (vilket är det sista nummer som finns att tillgå i British Museums arkiv); den upphörde att utkomma i och med freden i Brest-Litovsk.
[40] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, 150-1.
[41] *Pravda* den 22 dec. 1917/4 jan. 1918.
[42] *Tretij Vserossijskij Sezd Sovetov* (1918), s. 9; Petrov, medlem av British Socialist Party, som hade släppts tillsammans med Tjitjerin, talade efter honom men i mer försiktiga och allmänna ordalag.
[43] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 133, 152-153.
[44] *The Call*, den 10 jan. 1918.

pades", mottog han applåder.[45] Men hans funktioner uteslöt inte mer direkta uppmaningar till revolution. Vid den tidpunkt då Radek hade satts i ledningen för den tyska sektionen hade ytterligare en sektion för internationell revolutionär propaganda under ledning av en amerikansk medborgare av rysk härkomst, Boris Reinstein, satts upp av Narkomindel. Reinstein blev snart ansvarig för en omfattande framställning av revolutionär litteratur på engelska. Eftersom den brittiska regeringen, för att säkra immunitet för sin diplomatiska korrespondens med Petrograd, var tvungen att bevilja motsvarande lättnader för Litvinov i London, nådde denna litteratur snabbt Storbritannien via diplomatposten.[46]

Detta gjorde den brittiska regeringen rasande över Litvinov och bolsjevikerna, men något annat resultat tycks inte litteraturen haft.

Då fredserbjudandet inte väckte något gensvar bland de västliga allierade och det pressande behovet av att få slut på kriget med Tyskland började bli kännbart, tvingades de sovjetiska ledarna för första gången att tänka på en politik som var inriktad på att tillgodose nationella intressen och nationella behov. Från denna tidpunkt kan man spåra en viss dualism i Sovjets utrikespolitik. Det var alltid teoretiskt möjligt att, i vilken politisk fråga som helst, ställa frågan huruvida prioritet skulle ges – eller i efterhand fråga huruvida prioritet givits – för Sovjets nationella intressen eller för världsrevolutionens internationella intressen. Detta kunde, i de politiska stridernas hetta, skildras som ett val mellan princip och ändamål. Men, eftersom det var svårt att vid denna tidpunkt få fram en fundamental oförenlighet mellan dessa två intressen, förblev frågan i stort sett av akademisk karaktär eller lät sig reduceras till en fråga om taktik. Lenin hade för länge sedan begrundat möjligheten av att en proletär revolution i ett enda land – även kanske i det efterblivna Ryssland – skulle finna sig själv temporärt isolerad i en kapitalistisk värld.[47] Lenin var kanske bättre förberedd än de flesta av sina följeslagare att se realistiskt på den uppkomna situationen. Efter revolutionens triumf försvann nästan omärkligt och automatiskt illusionen att utrikespolitik och diplomati bara var ett ont arv från kapitalismen, och att den proletära diktaturens högkvarter skulle vara generalstaben för en militant rörelse snarare än huvudstaden i en etablerad stat. Dagen efter revolutionen åtog sig Sovnarkom ansvaret för alla ärenden och transaktioner för ett territorium som, trots att det saknade fastställda gränser och t. o. m. ett officiellt namn, inte desto mindre utgjorde en enhet i en värld uppdelad i stater. Ur internationell synvinkel blev Sovjetrepubliken en stat i denna bemärkelse. Detta skedde oberoende av någon medveten handling utförd av dess nya härskare. Självbevarelsedriften gjorde resten. Bolsjevikerna hade ett fullgott motiv för att upprätthålla och vidmakthålla statens auktoritet mot andra staters intrång till dess deras dröm om revolution i Europa skulle bli sann. Detta betydde, under de bekymmersamma omständigheterna hösten 1917, att de måste ha en utrikespolitik för att överbrygga tidsintervallet innan denna revolution blev verklighet. Mer specificerat måste de till varje pris få Ryssland ut ur kriget. Bönderna som utgjorde arméns massa skulle bara stödja en regim som gav dem fred. Men detta fordrade att även motparten var villig till fred, vilket Lenin i motsats till Trotskij, med en gång insåg. Detta betydde att medan man väntade på världs-

[45] Talet finns inte med i konferensens protokoll men refererades kortfattat i *Labor Leader* den 24 jan. 1918. Dess avslutningsord var: "Påskynda er fred."

[46] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9-10 (187-188), (1929), s. 189. Den brittiska regeringen informerade den amerikanska regeringen om denna trafik i januari 1918 (*Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, band I (1931), s. 723; Litvinov å andra sidan förklarade senare att "allt som distribuerades [i England] trycktes i England" och tillade att "detta kan brittiska utrikesministeriet, som lade beslag på alla hans papper, bekräfta" (*Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 16). En engelsk journalist beskrev 1919 Reinstein som "ledaren för den helt meningslösa avdelning, som trycker hundratals kilo propaganda på engelska, men som knappast kan ha någon som helst möjlighet att nå Storbritannien" (A. Ransome, *6 Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 24.

[47] Se Not E, "Den marxistiska inställningen till krig".

revolutionen var det nödvändigt att vinna en respit av de krigförande kapitalistiska länderna. Sålunda uppkom en dualistisk och i vissa avseenden motsägelsefull utrikespolitik, som påtvingades bolsjevikerna av den situation de befann sig i: att försöka påskynda de kapitalistiska regeringarnas fall och samtidigt försöka förhandla med dem.

Den revolutionära doktrinen förutsatte en fientlighet från Sovjets sida, som var lika stark mot alla kapitalistiska regeringar. Det ansågs först att detta konsekventa ogillande skulle styra de dagliga relationerna med den övriga världen. Denna opartiskhet tycktes rättfärdigad av erfarenheten från revolutionens första veckor. De allierade makternas ambassader hade inlett en fullständig bojkott av den nya regimen. Den förste allierade officielle person som vid denna tid försökte etablera vänskapliga relationer med den nya regeringen, och som uttryckte sitt förtroende för bolsjevikledarnas uppriktighet och regimens varaktighet, var en excentrisk radikal kapten i den franska militärdelegationen, vid namn Sadoul. Hans visiter hos Lenin och Trotskij tolererades av hans överordnade, otvivelaktigt beroende på den information han kunde få. Men när han den 17/30 november sökte tillstånd att skicka ett telegram i sitt eget namn till sina socialistiska vänner i det franska ministeriet, Albert Thomas och Loucheur, där han vände sig mot den fortsatta bojkotten av sovjetregeringen, förvägrades det honom.[48] Större hopp sattes först till de amerikanska sympatierna. Raymond Robbins från det amerikanska Röda Korset i Petrograd, var först i huvudsak bekymrad för rödakorsförrådens säkerhet, men påverkades snabbt av den nya regimens styrka och seghet. Detta intryck fick han i en intervju med Trotskij tre eller fyra dagar efter maktövertagandet, och därefter inte bara upprätthöll han kontakten med Trotskij utan blev även en viktig talesman i amerikanska officiella kretsar för en välvillig inställning till sovjetregeringen.[49] Hans första proselyt blev militärattaché Judson. Den 18 november/1 december 1917 besökte Judson, efter att ha misslyckats med att få stöd från sina brittiska och franska kolleger men med den amerikanska ambassadörens gillande, Trotskij och hade ett långt och vänligt samtal med honom.[50] Trotskij var villig att erkänna att Ryssland hade ”en viss skyldighet emot sina allierade”; och Judson fick honom att säga att Ryssland i händelse av ett vapenstillestånd ”skulle bevaka sina gränser och förhindra att de tyska trupper som nu stod mot den ryska armén inte överfördes till andra fronter” samt att förhindra att tyska och österrikiska krigsfångar frigavs. Trotskij svarade att han ”hade tänkt på sådana förbehåll” och att vapenstilleståndskommissionen skulle ges ”motsvarande instruktioner”.[51] Han försäkrade också Judson att de allierade skulle ges tillfälle att ”undersöka” de föreslagna villkoren och ”kunna framföra ändringsförslag” till dem. Men vid denna tid hårdnade opinionen mot bolsjevikerna i Washington snabbt.[52] Judson blev snabbt desavouerad av sin ambassadör och återkallades i onåd till Washington. Det amerikanska utrikesministeriet publicerade ett meddelande att ”presidenten önskar att de

[48] J. Sadoul, *Notes sur la Revolution Bolchévique* (1919), s. 125-126.

[49] Samtalet arrangerades genom Alex Gumberg, en amerikan av ryskt ursprung, som hade lärt känna Trotskij i New York och som nu blev Robbins’ sekreterare och tolk. Upplysningar ur Robbins’ och Gumbergs opublicerade papper har sänts till mig av W. Appleman Williams och skall publiceras i hans kommande bok om de rysk-amerikanska förbindelserna.

[50] Denna upplysning kommer från William Voorhees Judsons opublicerade papper i Newberry Liberary, Chicago, som förmedlats till mig genom W. Appleman Williams; korta referat av samtalet finns i *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, I (1931), s. 279 och i Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 185.

[51] Dessa instruktioner utfärdades. Kamenev förklarade senare att Sovjets delegater inte hade bett om utväxling av krigsfångar därför att ”vi riskerar att förse den tyska imperialismen med miljontals scldater”, och tillade: ”Om Liebknecht hade styrt Tyskland skulle vi låtit krigsfångarna gå” (*Protokolij Zasedanij VICK 2 Sozyva* (1918), s. 91); Sadoul förklarade att han var den förste som föreslog förbehållet om de tyska truppernas omgrupperingar (*Notes sur la Revolution Bolchévique* (1919), s. 120).

[52] Lansing, som sufflerades av tjänstemän i amerikanska utrikesministeriet, tycks i huvudsak varit ansvarig för denna utveckling; se hans memorandum av den 4 december 1917 i *War Memoirs of Robert Lansing* (New York, 1935), s. 339-345, och brev till Wilson i *Foreign Relations of the United States: The Lansing Papers (1914-1920)*, II (1940), s. 343-345.

amerikanska sändebuden avhåller sig från alla direkta förbindelser med bolsjevikregeringen".[53] Samma indirekta och otillfredsställande anbud fick bolsjevikerna från centralmakternas läger. Den allestädes närvarande Parvus, en gång Trotskijs meningsfrände, men nu en patriotisk tysk socialdemokrat och anhängare av Tysklands sak, presenterade olika medlemmar från det tyska socialdemokratiska partiet, bland dem Scheidemann, för Vorovskij, Sovjets emissarie i Stockholm under november och december 1917.[54] Rietzler, som var rådgivare åt tyska legationen i Stockholm var också i kontakt med Vorovskij; och Radek hade ett sammanträffande med Scheidemann.[55] Men dessa mörklagda diskussioner ledde inte till något resultat. En hemlig bolsjevikemissarie, som sändes till Tyskland, misslyckades uppenbarligen fullständigt med att få kontakt med de tyska myndigheterna.[56] Framtidsutsikterna synes därför till fullo bekräfta den bolsjevikiska övertygelsen om en fundamental intressegemenskap mellan de krigförande länderna grundad på motviljan mot bolsjevismen – en motvilja som var starkare än motsättningarna dem emellan. Vintern 1917-1918 var både Lenin och Trotskij helt övertygade om att Tyskland och Storbritannien båda var på det klara med det omöjliga i en seger, och att de därför lika gärna kunde komma fram till en uppgörelse, i vilken båda skulle gottgöra sig på Rysslands bekostnad.[57] Utifrån denna hypotes var motsättningen mellan sovjetregimen och kapitalist-

---

[53] *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, I (1931), s. 289.

[54] Se vol. I, s. 76 n. 50: Parvus verkliga namn var Helphand eller i sin ryska form Gelfand.

[55] P. Scheidemann, *Memoirs of a Social Democrat* (eng. öv., 1929) II, s. 431-433, 435, 442-443.

[56] En förvirrad redogörelse för detta finns i M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 176-177: den måste ha givits till författaren av de sovjetiska myndigheterna.

[57] Lenins syn finns dokumenterad i J. Sadoul, *Notes sur la Revolution Bolchévique* (1919), s. 191. Trotskij sade till den tredje allryska sovjetkongressen att Tysklands politik i Brest-Litovsk "är, enligt vår absoluta uppfattning, tyst godkänd i London", och fortsatte: "Den engelska imperialismen inser klart att den inte är i det läget att den kan besegra Tyskland och att det är på Rysslands bekostnad som kompensation erbjuds till den tyska imperialismen i avsikt att få den mer villig att anpassa sig till sina brittiska och franska motsvarigheter ... Wilson, Kühlmann, Lloyd George och Clemenceau har alla samma mål" (*Tretij Vserossijskij Sezd Sovetov* (1918), s. 54-55). övertygelsen om att Tyskland och de allierade skulle komma överens på Rysslands bekostnad kan kanske delvis ha inspirerats av a priori-argumentet att detta var ett naturligt steg för kapitalistiska makter att ta när de konfronterades med en proletär revolution. Men den hade ett starkt empiriskt stöd i vissa fakta som var mycket välkända vid den tidpunkten, men som efteråt glömdes bort när händelserna tog en annan vändning. Under vintern 1917-1918 blev den inre situationen i Tyskland allvarlig; franska militära förluster och brittiska förluster i tonnage skakade allvarligt den upplysta opinionen i båda länderna; det amerikanska stödet, vars kvantitet och kvalitet endast kunde bli föremål för gissningar, kunde inte förväntas komma till Europa före juli 1918. Ledare i alla de europeiska länderna började fundera på en kompromissfred. Under tiden stod det alltmera klart, särskilt efter sommaren 1917, att Ryssland inte var en effektiv allierad; oktoberrevolutionen och Brest-Litovskfördraget innebar nådastöten för östfronten. Kühlmann, som i augusti 1917 hade utnämnts till tysk utrikesminister, närmade sig Briand (som då inte var i tjänst) följande månad genom belgiska mellanhänder; Briand var personligen välvilligt inställd till villkor som skulle ge Frankrike gottgörelse i väster. Det brittiska utrikesdepartementet förnekade vid denna tid kännedom om ett möte mellan allierade "bankirer" i Schweiz, vilka planerade en fred med Tyskland på Rysslands bekostnad (*The Times* den 15 september 1917). Wickham Steed, som var utrikesredaktör i *The Times*, var medveten om närmandet till Briand och var i personlig kontakt med många strömningar inom den europeiska opinionen. Han skrev i ett privat brev den 28 oktober 1917: "Den allvarligaste faran i Frankrike och här är att politikerna och den allmänna opinionen kanske vill sätta sina tänder alltför djupt i Elsass-Lothringen och Belgien. Det är vad Kühlmann önskar därför att han är en förespråkare för en östinriktad politik i Tyskland, och skulle gärna offra en bra bit i väster för att få fria händer i Ryssland och i öster" (*The History of The Times*, IV (1952), I, s. 335; en redogörelse för dessa förhandlingar som bröt ned de tyska orubbliga kraven på Elsass-Lothringen finns i D. Lloyd George, *War Memoirs*, del IV (1934), s. 2081-2107). Den 29 november 1917, när bolsjevikrevolutionen var tre veckor gammal, publicerade *Daily Telegraph* Lansdownes berömda brev som krävde en kompromissfred; och detta, fastän det kritiserades i *The Times* och Morning Post, fick vidsträckt stöd. Den 28 december 1917 informerade Lloyd George C. P. Scott, chefredaktören på *Manchester Guardian*, om att han var "i en mycket fredlig sinnesstämning" och att "det finns ett starkt gehör i krigskabinettet för fred"; han gav Scott intrycket att han "lutade åt uppfattningen att kompensera Tyskland i öster för landavträdelser i väster" (J. L. Hammond, *C. P. Scott of the Manchester Guardian* (1934), s. 219-220, 232). Den 5 januari 1918 gjorde han sitt uttalande om krigsmålen inför fack-

regeringarna absolut och utan några nyanser. Trotskij fortsatte att med skärpa tillbakavisa anklagelsen att sovjetregeringen var mer välvilligt inställd till Tyskland än till sina västliga allierade.[58] Vid denna tid var det otänkbart att den nya regimen skulle favorisera en kapitalistisk regering eller en grupp av regeringar framför någon annan kapitalistisk regering. Fredsdeklarationen, liksom de flesta av sovjetregeringens första uttalanden, var riktad till världen som helhet, till ”alla krigförande folk och deras regeringar”.

Fredsdeklarationen hade emellertid ignorerats överallt, och då de ryska arméerna successivt upplöstes måste någonting göras för att klara upp läget vid fronten. Den 8/21 november 1917 sände Sovnarkom en order till Duchonin, överbefälhavaren, att denne skulle ta kontakt med fienden för omedelbara vapenstilleståndsförhandlingar.[59] Detta uppvägdes emellertid skickligt genom en not från Trotskij till de allierades ambassadörer i Petrograd, där han officiellt drog deras uppmärksamhet till fredsdeklarationen och bad dem ”se på detta dokument som ett formellt förslag till ett omedelbart vapenstillestånd på alla fronter och som en omedelbar inbjudan till fredsförhandlingar”.[60] Duchonins vägran att verkställa ordern ledde till hans ögonblickliga avsked. Krilenko, krigskommissarien, utnämndes till överbefälhavare och en proklamation, undertecknad av Lenin och Trotskij, sändes ut till alla soldat- och sjömanskommittéer, där dessa uppmanades att ställa ”de kontrarevolutionära generalerna” under uppsikt och själva välja representanter till de öppna stilleståndsförhandlingarna.[61] Denna order förblev, inte oväntat, en död bokstav till dess Krilenko själv anlände till fronten och sände delegater till de tyska linjerna med begäran om vapenstillestånd. Följande dag, den 14/27 november 1917, samtyckte det tyska överkommandot till stilleståndsförhandlingar, som skulle börja den 19 november/2 december.[62] Trotskij informerade genast de allierade ambassadörerna i Petrograd och inbjöd deras regeringar till förhandlingarna.[63] Ett liknande tillkännagivande utsändes till ”folken i de krigförande länderna” och slutade med ett klart ultimatum:

---

föreningskongressen. Här fanns en ganska kryptisk passage, där han efter att ha redogjort för bolsjevikernas ”separata förhandlingar med den gemensamme fienden”, nådde fram till den slutsatsen att ”Ryssland kan bara räddas av sitt eget folk”. Tre dagar senare kom Wilsons ”fjorton punkter” och lade beslag på uppmärksamheten för en tid framåt. Tidigt i april 1918, efter den tyska massoffensiven, finns det emellertid en rapport om ytterligare diskussioner, som förts mellan Milner, Haldane, Lloyd George och makarna Webb om en ”förhandlingsfred med Tyskland på Rysslands bekostnad” (*The History of The Times*, del IV (1952), I, s. 360; upplysningen kommer från Clifford Sharp, som fått den från makarna Webb och han tillägger att detta argument hade framförts till Huismans, den belgiske socialisten, men det avfärdades av denne som ”alltför skändligt även för Scheidemann”). Förändringar i krigslyckan på västfronten sommaren 1917 överantvardade slutligen dessa projekt åt glömskan. Men några av dem var med säkerhet kända och andra anades av Sovjets ledare. Litvinovs hustru, vars make var sovjetisk envoyé i London vid denna tid, var brorsdotter till Sidney Low, en publicist, som stod i nära kontakt med Milner, som var en av de mest aktiva förespråkarna i krigskabinettet för en kompromissfred. Low kände till Milners åsikter så tidigt som i mars 1917. Den 12 november 1917 återgav han ett högst pessimistiskt samtal, i vilket Milner förutsåg att Tyskland skulle kräva ”fria händer i Polen och Ryssland” och ”ett upprättande av sitt afrikanska kolonialvälde” (D. Chapman-Houston, *The Historian* (1936), s. 268-269, 278). Det finns emellertid ingenting som tyder på att dessa upplysningar sipprade genom denna kanal till Petrograd.

[58] Då tyskarna i ett propagandablad avsett för de ryska trupperna jämförde britternas imperialism med tsarernas svarade Trotskij i en artikel rubricerad ‘En halvsanning’, att jämförelsen visserligen var riktig men att ”den tyska imperialismen inte var ett dugg annorlunda”. När de hemliga fördragen med de allierade offentliggjordes, var Trotskij noga med att påpeka, att när det tyska proletariatet gjort sin revolution skulle det upptäcka minst lika graverande dokument i de tyska arkiven (Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 148-149, 164-165).

[59] Bunyan och Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 233.

[60] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s.157.

[61] Bunyan och Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918*, (Stanford, 1934), s. 236.

[62] Ibid. s. 255-258.

[63] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 175-176.

> Den 18 november skall vi börja fredsförhandlingar. Om de allierade nationerna inte sänder representanter för vi ensamma förhandlingarna med tyskarna. Vi vill en allmän fred, men om borgarklassen i de allierade länderna tvingar oss att sluta en separatfred blir ansvaret deras.[64]

Samtidigt förklarade Trotskij i ett tal till Petrogradsovjeten hur Sovjets bemyndigade representanter skulle utföra det arbete, som skulle leda fram till fred:

> När vi sitter tillsammans med dem skall vi ställa klara frågor som inte tillåter några undanflykter, och hela förloppet när det gäller förhandlingarna, varje ord som de eller vi säger, skall noteras och meddelas folket på telegrafisk väg. Folket skall bli domare över våra diskussioner. Under inflytande från massorna har de tyska och österrikiska regeringarna redan samtyckt till att sätta sig på de anklagades bänk. Ni kan vara säkra på att åklagaren, i den ryska revolutionära delegationens gestalt, kommer att vara på sin plats och i rättan tid hålla ett flammande tal i vilket imperialisternas diplomati kommer att nagelfaras.[65]

En korrespondent från *The Times*, som intervjuade Trotskij i Petrograd samma dag, meddelade att dennes inställning ”visar en illusion om att ett plötsligt och samtidigt genombrott av fredslängtan är nära förestående inför vilken alla troner, furstar och stater måste ge vika”.[66]

Det var under dessa omständigheter som Sovjets stilleståndsdelegation ledd av Joffe, Kamenev och Sokolnikov, som också, förutom militära experter, bestod av en arbetare och en bonde, i Brest-Litovsk ställdes öga mot öga med en imponerande tysk delegation under general Hoffmann.[67] Joffe vädjade genast till alla andra krigförande länder att de skulle sända delegater. Hoffmann svarade att han inte hade någon fullmakt att förhandla med någon annan än med ryssarna eller om något annat än militära spörsmål. Situationen var mycket besvärande för Sovjets delegater. De var inte bara tvingade att förhandla separat med en grupp kapitalistiska stater (Österrike–Ungern, Bulgarien och Turkiet deltog snart i Brest-Litovsk-förhandlingarna), utan de ställdes inför vad som tycktes vara en avgörande principfråga – antingen söka få fred genom att upplösa den tyska fronten med revolutionär propaganda och att påskynda en proletär revolution mot den tyska regeringen, eller att öppet föra vänskapliga förhandlingar med den tyska regeringen. Att undvika det svåra valet och att kombinera båda metoderna var redan nu huvuduppgiften för Sovjets politik. Det hela gick inte så illa som man kanske hade fruktat. Sovjetdelegaterna var inte allvarligt intresserade av de militära krav, som var huvudfrågan för den tyska generalstaben. Sovjets önskemål om fraternisering och att tyska enheter inte skulle sändas till västfronten tycktes för den tyska militära delegationen barnsliga och obegripliga, men ofarliga. Joffe säkrade en veckas ajournering då fientligheterna vid fronten blev inställda för att konsultera myndigheterna i Petrograd.

Rapporten till VTsIK om förhandlingarna gjordes av Kamenev, som än en gång sökte rentvå sovjetregeringen från anklagelsen att den sökte en separatfred och definierade dess politiska mål: ”För en separatfred är Tysklands gränser för eftergifter ganska vidsträckta. Men vi begav oss inte till Brest av denna anledning, utan vi begav oss dit därför att vi är övertygade om att våra ord skall nå det tyska folket över de tyska generalernas huvuden, att våra ord skall vrida vapnen ur de tyska generalernas händer, – de vapen med vilka de bedrar sitt folk.” [68] Trotskij vädjade än en gång till de allierade och påpekade att de nu

---

[64] Kljutjnikov i Sabanin, *Madunarodnaja Politika*, II, (1926), s. 92-94.
[65] Trotskij, *Sotjinenija*, III, Il, s. 178.
[66] *The Times*, den 7 december 1917.
[67] En fullständig och godtagbart objektiv framställning av stillestånds- och fredsförhandlingarna från den tyska sidan finns i *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffman* (1929), II, s. 197-218 (denna inkluderar Max Hoffmanns, *Der Krieg der Versäumten Gelegenheiten*, första gången publicerad 1923). En av Sovjets militära experter, Fokke, vars memoarer finns i Archiv Russkoj Revoljutsij (Berlin), XX (1930), s. 5-207, har återgivit många pittoreska detaljer.
[68] *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 82.

hade haft mer än en månad på sig för att besluta sig.[69] Denna gång fick han inte ett officiellt svar utan en formell kommuniké från den brittiska ambassaden med innebörden att stilleståndsförhandlingarna var ett brott mot den allierade överenskommelsen av den 5 september 1914 om att inte sluta någon separatfred. Joffe återvände till Brest-Litovsk; där undertecknades slutligen vapenstilleståndet mellan Ryssland och centralmakterna den 2/15 december 1917. Det lämnade de tyska arméerna i besittning av allt det ryska territorium som hölls av dem, inberäknat Moonsundsöarna. I detta avseende innehöll det ingenting ovanligt. Två icke-militära klausuler gjorde det emellertid till ett unikt dokument i militärhistorien. Det tyska överkommandot samtyckte till att inte dra fördel av fientligheternas upphörande genom att förflytta trupper till västfronten med undantag för dem som redan hade order att förflytta sig. Detta minskade de sovjetiska skruplerna mot att sluta ett fördrag som kanske stödde en kapitalistisk grupp gentemot en annan.[70] Den andra extraordinära åtgärden berörde fraterniseringen. Lenin hade i sina aprilteser åtta månader tidigare begärt att ”den bredaste propaganda … måste organiseras bland fronttrupperna” och anbefallt ”förbrödning” som ett medel att få slut på det imperialistiska kriget.[71] Hoffmann vägrade att samtycka till den obegränsade importen av bolsjevikisk litteratur i Tyskland utan trodde att han genom att begränsa införseln till särskilt angivna platser kunde ”utöva en viss kontroll” över den.[72] Stilleståndsöverenskommelsen tog även upp en paragraf, som tillät ”organiserat umgänge mellan trupperna” för ”utveckling och stärkande av vänskapliga relationer mellan de motsatta parternas folk”. Detta vänskapliga utbyte begränsades till grupper på 25 man från vardera sidan åt gången men utbytet av nyheter, tidningar, öppna brev och personliga småsaker var särskilt tillåtet. Vapenstilleståndet slöts på 28 dagar. Under den tiden kunde förhandlingarna om ett fredsfördrag börja.[73]

Paradoxalt nog kunde bolsjevikerna behandla Brest-Litovskstilleståndet som en seger. De tyska arméernas ockupation av ryskt territorium var ett fait accompli. Erkännandet av detta i stilleståndsfördraget kostade ingenting; allt detta skulle upphävas till följd av den nära förestående tyska revolutionen. Att de tyska trupperna inte skulle föras över till västfronten var ett bevis på bolsjevikernas uppriktighet, och rätten att fritt propagera var en garanti för en bolsjevikisk seger. Båda dessa punkter hade förts i hamn. Trotskij sade efteråt att dessa var de två viktigaste punkterna som delegaterna hade instruerats att inte ge efter på.[74] Genom villkoret om fraternisering sipprade bolsjevikinka idéer och bolsjevikisk litteratur in i den tyska armén och sådde upplösningens frön genom den tyska östfronten. Vapenstilleståndsfördraget högtidlighölls genom en proklamation från Trotskij, vilken vände sig till ”de arbetande folken i Europa, som var förtryckta och utplundrade”.

> Vi döljer inte för någon (stod det att läsa) att vi inte anser de nuvarande kapitalistiska regeringarna villiga till en demokratisk fred. Bara de arbetande massornas revolutionära kamp mot

[69] Trotskij, *Sotjinenija* III, II, s. 192-194.
[70] Hoffmann (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), del II, s. 192) betraktade denna klausul som fullständigt absurd och påpekade att undantaget avseende trupper som redan hade sina order att förflytta sig gjorde att dess effekt blev lika med noll. Han var tydligen förbryllad över att Sovjet insisterade på detta. Denna klausul togs också upp i det stilleståndsavtal som slöts den 5/18 december 1917 på den rysk-turkiska fronten, då parterna förband sig att inte överföra trupper från Kaukasus till den mesopotamiska fronten (*Dokumenty i Materialy po Vnesej Politike Zakavkaz'ja i Gruzii* (Tiflis, 1919), s. 11-12, 18-23.)
[71] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 87-88 [*Valda verk i 10 band*, bd 6, s. 312]; för en bakgrund till detta se nedan s. 613, n. 34.
[72] *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 192.
[73] Den ryska texten om vapenstilleståndet finns i *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 171-173 (versionen i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 97-98 är starkt förkortad); en engelsk översättning finns i *United States State Department, 1918: Texts of Russian 'Peace'*, s. 1-10 och i J. W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 337-384.
[74] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 197.

> sina regeringar kan få Europa till att gå med på en sådan fred. Dess fullständiga förverkligande kommer bara att säkras genom en segerrik proletär revolution i alla kapitalistiska länder.

Trotskij medgav att ”vi är tvingade att förhandla med de regeringar som ännu finns i detta ögonblick”, men förklarade att ”då man påbörjar förhandlingar med de nuvarande regeringarna, som på båda sidor är genomsyrade av imperialistiska tendenser, viker inte folkkommissariernas råd”. Han fortsatte med att definiera ”den dubbla uppgiften” för Sovjet i utrikespolitiskt avseende:

> I fredsförhandlingarna har Sovjet föresatt sig en dubbel uppgift: i första hand att säkra snabbast möjliga avslutande av den skamliga och kriminella slakt, som förhärjar Europa, för det andra att hjälpa den arbetande klassen i alla länder med alla för oss tillgängliga medel att ta makten för att åstadkomma en demokratisk fred och en socialistisk omvandling, vilket ligger i linje med hela mänsklighetens intresse.

Manifestet slutade med en uppmaning till proletärerna i alla länder att förena sig i ”en gemensam kamp för ett omedelbart slut på kriget på alla fronter”, och att sluta sina led ”under fredens och den sociala revolutionens banér”.[75] Motsägelsen i de avslutande orden summerar träffande den kompromiss som innefattas i Sovjets politik under de första veckorna efter revolutionen.

De formella förhandlingarna om ett fredsfördrag påbörjades i Brest-Litovsk den 9/22 december 1917. Joffe ledde ännu en gång Sovjets delegation; på den tyska sidan stod Kühlmann, tysk utrikesminister, i ledningen. Österrike–Ungern, Bulgarien och Turkiet var också representerade:[76] Efter en inledande skärmytsling, som rörde frågor om offentliggöranden och nationellt självbestämmande, varvid den tyska delegationen visade sina avsikter då den krävde att Litauen och Kurland tillsammans med delar av Livland och Estland skulle frigöras från Ryssland, ajournerades förhandlingarna ytterligare tio dagar efter ett förslag från den sovjetiska delegationen. Detta i avsikt att ge de andra krigförande länderna tillfälle att kunna svara på de talrika vädjanden, som Petrograd sände ut. Bojkotten från de allierade makterna var emellertid ännu total, när konferensen återupptogs den 22 december 1917/9 januari 1918. Världen genljöd av Wilsons proklamation, de fjorton punkterna, som utfärdats föregående dag. Men detta förändrade ingenting i Brest-Litovsk. De enda nyheterna där var närvaron av en delegation från den ukrainska radan[77] och att Trotskij blev chef för den sovjetiska delegationen

De seriösa förhandlingarna började genast. När Hoffmann, den tyske överbefälhavaren, klagade över radiotelegram och proklamationer, som var ”av revolutionär karaktär och riktade mot våra arméer” dolde Trotskij kallblodigt den sovjetiska diplomatins dubbla karaktär. Delegationen hade kommit till Brest-Litovsk för att sluta ett fördrag med den tyska regeringen, men ”varken villkoren i vapenstilleståndet eller fredsförhandlingarnas beskaffenhet begränsar i någon utsträckning eller i någon riktning pressens frihet eller något av de förhandlande ländernas frihet att tala”.[78] Vad som låg bakom Trotskijs taktik under de följande dagarna var helt klart. Det var tid att ikläda sig rollen, som ”åklagare” och påvisa ruttenheten i den imperialistiska diplomatin. Man skulle vädja till alla folk att sitta som ”domare vid diskussionerna”.[79] Om han klart kunde påvisa de tyska delegaternas

---

[75] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 100-102; Trotskij, *Sotjinenija*. III, II, s. 206-209.

[76] De stenografiska protokollen från konferensen publicerades av *Narkomindel under titeln Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920).

[77] Den ukrainska radan var ”en provinsiell kopia av eller snarare parodi på Kerenskijs regim ”. Den förde en separatistisk politik gentemot Ryssland (I. Deutscher, *Den väpnade profeten: Trotskij 1879-1921*, Bokförlaget Röda Rummet 1973) Ö.a.

[78] *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), s. 55.

[79] Se ovan s. 38.

opålitlighet och förlänga förhandlingarna tillräckligt länge kunde kanske den efterlängtade revolutionen utbryta i Tyskland innan något kritiskt beslut måste fattas av sovjetregeringen. Ingenting passade Trotskij bättre än att dra ut debatterna med Kühlmann angående principerna för nationell självbestämmanderätt, annektionerna och skyldigheten att dra tillbaka trupper från omtvistade områden, vilkas öden skulle avgöras genom folkomröstning. Det var inte förrän den 5/18 januari som den burduse men intelligente soldaten, general Hoffmann, klippte av samtalen genom att placera en karta på bordet. Den visade en blå linje bakom vilken de tyska arméerna inte hade någon avsikt att dra sig tillbaka, förrän den ryska demobiliseringen var total. Linjen förde i själva verket hela det polska, litauiska och vitryska området till Tyskland och delade Lettland i två delar. För områdena längre söder ut vägrade Hoffmann att avslöja de tyska planerna: det blev en fråga för den ukrainska radan. Ställd inför någonting som liknade ett ultimatum, vilket inte gav utrymme för ytterligare diskussion, krävde Trotskij och fick ytterligare tio dagars ajournering för att återvända till Petrograd och få instruktioner.[80] Den dag som Hoffmann valt för att göra sitt utspel var samma dag som den konstituerande församlingen började, men också slutade att sammanträda i Petrograd. Dess upplösning var fortfarande samtalsämnet i huvudstaden när Trotskij anlände dit den 7/20 januari 1918.

Trotskijs återkomst till Petrograd utlöste en berömd och betydelsefull debatt, som kom att utgöra det första tecknet på en allvarlig kris i det sovjetiska Rysslands förhållande till utlandet. Fram till denna tidpunkt hade man förutsatt att i händelse av att Tyskland ställde alltför oacceptabla villkor skulle bolsjevikerna påbörja ett s. k. revolutionärt krig och de tyska soldaterna, medvetna om den tyska regeringens imperialistiska strävanden, hellre skulle göra myteri än skjuta på sina revolutionära ryska bröder. Att dessa antaganden gjordes var inte särskilt anmärkningsvärt. Entusiasmen och optimismen som flammat upp efter segern i oktober höll fortfarande i sig. De hade av Lenin lärt sig att mod och tapperhet gav resultat. Ett grundelement i det bolsjevikiska tänkandet hade varit att en seger för det ryska proletariatet också skulle innebära att revolutionens löpeld skulle spridas vidare till Europa. Då Lenin föreslog att man skulle försöka nå ett vapenstillestånd hade han uttryckligen förnekat att han var villig att acceptera en neslig fred: ”vi litar inte ett dugg på de tyska generalerna, utan vi ställer vårt hopp till det tyska folket”.[81] Vid ett särskilt möte, som hölls i Petrograd tidigt i december 1917 för att högtidlighålla undertecknandet av vapenstilleståndet, hade Trotskij uttalat sig ännu klarare:

> Om de för fram villkor, som är oantagbara för oss och för alla andra länder, villkor som står i motsättning till våra revolutionära principer, skall vi hänskjuta dessa till den konstituerande församlingen och säga: ‘Varsågod, besluta!’. Om den konstituerande församlingen går med på dessa villkor, kommer bolsjevikpartiet att dra sig tillbaka och säga: ‘Försök finna ett annat parti villigt att underteckna dessa villkor; vi i bolsjevikpartiet och, hoppas jag, vänsterflygeln inom det socialrevolutionära partiet, kommer att samla oss till ett heligt krig mot alla länders militarister.’ [82]

Kamenev hade i början av vapenstilleståndsförhandlingarna, i ett redan citerat tal till VTsIK, uttryckt övertygelsen att ”våra ord skall nå det tyska folket över de tyska generalernas huvuden, att våra ord skall tillintetgöra de vapen med vilka de tyska generalerna bedragit sitt folk”.[83] Efter det att vapenstilleståndet undertecknats och fredsförhandlingarna redan pågick, förklarade han med samma optimism:

> Det står utom allt tvivel att om Tyskland skulle ha mod till att kasta sina arméer mot det revolutionära Ryssland skulle detta ske med sikte på att slutligt krossa Polens, Litauens och

[80] *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), 126-127, 130-131.
[81] Lenin, *Sotjinenija* XXII, s. 76-77.
[82] *Protokolij Zasedanij 2 VTsIK Sozyva* (1918), s. 128.
[83] Ibid., s. 82.

> många andra nationers frihet, vilket kommer att bli den gnista som antänder den explosion som till sist skall sopa bort den tyska imperialismen. Vi är övertygade om att Tyskland inte vågar ta ett sådant steg. Om emellertid detta skulle ske skall vi, trots alla hinder, till sist föra fredsförhandlingar, inte med representanter för den tyska imperialismen utan med de socialister, vars kamp lett till den tyska regeringens störtande.[84]

När Trotskij kom till Petrograd från Brest-Litovsk hade på nytt tredje allryska sovjetkongressen i ett telegram till ”proletära organisationer” över hela världen förklarat sin övertygelse att ”arbetarklassen över hela världen i en nära framtid skulle resa sig i en segerrik revolution mot bourgeoisien, och att det inte fanns någon makt i världen som kunde stå emot de arbetande massorna i en revolution”.[85]

De ledande bolsjevikerna, bland dem några av provinsdelegaterna, vilka befann sig i Petrograd med anledning av den tredje allryska sovjetkongressen, träffades vid ett informellt möte om frågan dagen efter Trotskijs ankomst. Lenin ställdes nu för första gången inför en situation som innebar svikna förhoppningar och som kullkastade de optimistiska beräkningar, på vilka den bolsjevikiska politiken hittills hade baserats. Den tyska regeringen hade, liksom de allierade, förkastat alla förslag om en ”rättvis, demokratisk fred”. De tyska soldaterna var långt ifrån inställda på att resa sig mot sina herrar för att genomföra en proletär revolution, utan förberedde sig i stället på att lydigt marschera mot det revolutionära Ryssland. Lenin lade fram sina åsikter, enligt sin vana, i en serie teser innan mötet påbörjades. Dessa teser – *Teser om en omedelbar annexionistisk separatfred* – visade hur snabbt och hur radikalt han hade övergivit sina optimistiska förhoppningar under de sista sex veckorna. Här framställde han de argument, som skulle forma hela debatten:

> Den socialistiska revolutionens läge i Ryssland måste läggas till grund då det gäller att fastställa vår sovjetmakts alla internationella uppgifter, ty den internationella situationen under krigets fjärde år har gestaltat sig så, att det är helt omöjligt att beräkna det troliga ögonblicket för att en revolution skall bryta ut och någon av de imperialistiska regeringarna (däribland den tyska) skall störtas. Det råder inget tvivel om att en socialistisk revolution måste och kommer att bryta ut i Europa. Alla våra förhoppningar om en *slutgiltig* seger för socialismen är grundade på denna övertygelse och på detta vetenskapliga förutseende. Vår propagandaverksamhet överhuvudtaget och organiseringen av förbrödringen i synnerhet måste förstärkas och utvecklas. Men det vore fel att bygga den ryska socialistiska regeringens taktik på försök att fastställa om den europeiska och särskilt den tyska socialistiska revolutionen kommer att bryta ut inom det närmaste halvåret (eller inom liknande kort tid) eller inte.

Vidare heter det i dessa teser att:

> Den riktiga slutsatsen härav är, att man efter en socialistisk regerings seger i ett land måste lösa frågorna inte ur synpunkten om den ena eller andra imperialismen är att föredra utan uteslutande ur synpunkten, vilka de bästa villkoren är för att utveckla och stärka den socialistiska revolution, som redan påbörjats.

Slutligen, konstaterade Lenin, att en fred sluten till vilket pris som helst är den bästa propagandan för en världsrevolution:

> Den socialistiska sovjetrepubliken i Ryssland kommer att stå som ett levande exempel inför alla länders folk, och denna förebilds propagandistiska revolutionerande verkan kommer att bli gigantisk. Å ena sidan det borgerliga systemet och det fullständigt avslöjade erövringskriget mellan två rövargrupper. Å andra sidan fred och en socialistisk sovjetrepublik.[86]

Mötet den 8/21 januari 1918 tog upp de tre huvudlinjer längs vilka partiet förblev splittrat

---

[84] Ibid., s. 164.
[85] *Sezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939) s. 57.
[86] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 193-199; [*Valda verk i 10 band*, bd 7, s. 425-433] dessa teser publicerades för första gången i *Pravda* den 24 februari 1918 – dagen efter det att Lenins åsikt slutligt accepterats av partiets centralkommitté – med ett kort förord av Lenin, där denne förklarade dess ursprung (ibid., XXII, s. 289).

under hela debatten i denna fråga till den slutliga fredsöverenskommelsen i mars.[87] Av de 63 ledande bolsjeviker, som var med på mötet, var det 32, som inte övergav den okritiska stämning av tillförsikt, som hade behärskat partiet i november och december. Dessa kallades av Lenin ”moskoviterna” eftersom det var partiets regionala byrå från Moskva som mest envist försvarade denna ståndpunkt. De hävdade i sin tur att de ”intog Lenins gamla ståndpunkt”.[88] Hela Lenins prestige och övertalningsförmåga kunde bara samla 15 av de närvarande från denna grupp till stöd för hans nya politik om fred till varje pris. De återstående 16 stödde Trotskij, som hävdade att, trots att kriget inte fick återupptas, var det felaktigt och onödigt att sluta fred på de tyska villkoren. Trotskij delade inte den första gruppens tro på ett praktiskt genomförande av ett revolutionärt krig, men ansåg inte desto mindre att revolutionen i Europa var på väg och hoppades att man under mellanperioden kunde hålla ställningarna genom fortsatta förhandlingar. Han hade en mindre realistisk uppfattning än Lenin om det verbalas möjligheter att tjänstgöra som ett försvar mot Hoffmanns pansrade näve. Han var också redo till hasardspel: att riskera en mindre fördelaktig fred senare för chansen att påskynda en europeisk revolution, som skulle göra en sådan fred onödig.[89] För att ge eftertryck åt denna plan föreslog han, att om den tyska delegationen skulle fortsätta att komma med oacceptabla villkor, skulle man proklamera att kriget var slut men vägra att underteckna ett fredsfördrag. Det formella beslutet om instruktionerna till Trotskij vilade hos centralkommittén, som sammanträdde tre dagar senare, den 11/24 januari 1918. Trotskij hade enligt egna uppgifter ett samtal med Lenin före detta möte, där han lovade att inte stödja idéerna om ett revolutionärt krig. Lenin svarade att i så fall skulle Trotskijs plan ”troligen inte vara så farlig”, fastän den utan tvivel skulle medföra förlusten av Livland och Estland. Han tillade skämtsamt att dessa områden gott kunde förloras ”till förmån för ett gott förhållande till Trotskij”.[90] Lenin gav i centralkommittén en ny version av sina skäl för en omedelbar fred och stöddes oreserverat av Stalin och mer tvehågset av Zinovjev. Men den enda formella motion, som Lenin lade fram var att begära instruktioner om att dra ut på förhandlingarna så länge som möjligt. Detta godkändes med 12 röster mot en. Motionen till förmån för ett revolutionärt krig fick bara stöd av två personer, uppenbarligen – Bucharin och Dzerzjinskij. Den verkligt viktiga omröstningen företogs emellertid sedan om Trotskijs motion om ”att stoppa kriget, att inte sluta fred, att demobilisera armén”, som godkändes knappt med 9 röster mot 7. Hur de enskilda medlemmarna i kommittén röstade kan inte längre fastställas.[91]

Utrustad med denna fullmakt reste Trotskij än en gång till Brest-Litovsk den 15/28 januari 1918. Till det yttre hade sovjetrepublikens situation ytterligare försämrats sedan ajourneringen tio dagar tidigare. Efter en period av anarki och förvirring hade rumänska trupper besatt Bessarabien, vilket medförde att sovjetregeringen avbröt förbindelserna med Rumänien och lade beslag på den rumänska guldreserven, som deponerats i Moskva för säker förvaring under kriget.[92] Men bolsjevikerna var fortfarande helt inriktade på Central-

---

[87] Inga protokoll från mötet finns bevarade. De utförligaste redogörelserna finns i ett ofullbordat memorandum som Lenin skrev vid denna tid och som inte publicerades förrän efter hans död (*Sotjinenija*, XXX, s. 369-380) samt i hans anteckningar från mötet (*Leninskij Sbornik*, XI (1929), s. 42-44); voteringsresultatet hämtade redaktörerna för Lenins arbeten från partiarkiven (*Sotjinenija*, XXII, s. 600, n. 88).

[88] Mötet hade sammankallats på begäran av en grupp delegater från Moskva (*Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 287).

[89] Enligt Lenins anteckningar ansåg Trotskij att möjligheterna för en tysk attack var 25 procent (*Leninskij Sbornik*, XI (1929), s. 43).

[90] L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s .111; Lenin anmärkte i kommittén att Trotskijs plan skulle betyda att Estland överlämnades till Tyskland (*Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 201).

[91] Ibid., s. 199-207.

[92] *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 16, art. 233. Tre dagar senare kom en kungörelse från de allierade sändebuden i Bukarest, som förklarade att den rumänska ockupationen av Bessarabien var ”en rent militär

europa. En våg av strejker i Budapest och Wien hade just svept fram men dött ut.[93] Nu, medan Trotskij var på väg från Petrograd, hade masstrejker, organiserade av en grupp revolutionära förtroendevalda arbetarrepresentanter som saknade en klar politisk målsättning, utbrutit. Dessa strejker åtföljdes av de första öppna demonstrationerna mot kriget, vilka från Berlin spred sig till andra tyska städer.[94] Det tycktes för ett ögonblick som om den bolsjevikiska optimismen och Trotskijs förhalningspolitik skulle rättfärdigas av händelseutvecklingen. Det var under dessa omständigheter som konferensen i Brest-Litovsk återupptogs den 17/30 januari 1918. Den ukrainska radan hade förlorat makten över större delen över Ukraina till Ukrainas sovjetregering. Detta medförde att två rivaliserande delegationer från Ukraina deltog i förhandlingarna. Den ena erkändes av tyskarna, den andra av ryssarna. Tvisterna mellan dem förlängde förhandlingarna med åtskilliga dagar. De gamla fraserna om självbestämmande, landavträdelser och ockupationer dryftades ännu en gång. Bobinskij och Radek beskrev sig själva som ”polska medlemmar i den allryska delegationen” och som ”representanter för Polens och Litauens socialdemokratiska parti”.[95] De läste upp en deklaration, som krävde självbestämmanderätt för Polen och som fördömde de tyska styrkornas ockupation av Polen, som en ”dold annektion”.[96] Men oroligheterna i Tyskland, vilka utgjort en dold kraft i förhandlingarnas bakgrund, tynade bort. Revolutionsutbrottet i Finland och ytterligare sovjetiska framgångar i Ukraina kompenserade inte det tyska proletariatets uteblivna resning. Den 26 januari/8 februari 1918 undertecknade centralmakterna ett fredsfördrag med den ukrainska radans delegation. Slutligen, den 28/10 februari 1918, var allas tålamod uttömt. När tyskarna förberedde sitt ultimatum kom Trotskij helt oväntat med en lång tirad mot de tyska villkoren, och slutade med ett tillkännagivande att ”Ryssland, för sin del, förklarar kriget med Tyskland, Österrike–Ungern, Turkiet och Bulgarien avslutat, men vägrar att underteckna en fred som medför landavträdelser”?[97] Den sovjetiska delegationen lämnade Brest-Litovsk och reste till Petrograd samma kväll. Skall man döma efter det tillstånd av upphetsning, i vilket den befann sig, då den lämnade sina motståndare, föreföll det som om den ansett att den vunnit en avsevärd seger.

De tyska civila myndigheterna, som hade avgörandet i sin hand, skulle ha böjt sig för detta ovanliga sätt att få ett slut på fientligheterna. Generalstaben hade emellertid en annan uppfattning.[98] Tyskarna beslöt att man skulle behandla avbrottet i förhandlingarna som ett

---

operation utan någon som helst politisk innebörd och vidtagen i fullt samförstånd med de allierade” (*L'Ukraine Sovietiste* (Berlin, 1922), s. 51); annektionen av Bessarabien kungjordes av Rumänien i april 1918 (om Sovjets protest se Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), 5. 138), och erkändes senare formellt av de allierade (se nedan s. 381.) (Rumänien trädde in i kriget på de allierades sida 1916. Efter Rysslands sammanbrott slöt Rumänien separatfred med centralmakterna. Ö.a.)

[93] Om oroligheterna i Österrike i januari 1918 se O. Czernin, *Im Weltkriege* (1919), s. 322-323.

[94] Riksdagsutskottet som skulle undersöka orsakerna till de ttyska sammanbrottet samlade in redogörelser för ”den stora strejken i januari 1918”; många knöt i allmänhet ihop den med den ryska revolutionen och i synnerhet med Brest-Litovskförhandlingarna (R. H. Lutz, *The Causes of the German Collapse in 1918* (Stanford, 1934), s. 99-135). Radek hävdade, vid det ryska kommunistpartiets sjunde kongress i mars 1918, att »den demonstrativa politiken vid Brest framprovocerade en allmän strejk i Tyskland, vilket var det europeiska proletariatets första uppvaknande under hela kriget” (*Sedmoj Sezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1923), s. 71).

[95] Det officiella namnet på den polska socialismens vänsterparti, som. stod i motsatsställning till det patriotiska ”Polska socialistpartiet”, var ”Kungadömet Polens och Litauens socialdemokrati”.

[96] *Mirnye Peregovory v Brest-Ljtovske*, I (1920), s. 173-175.

[97] Ibid., 208.

[98] Max Hoffman (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 214-215) säger att han, i motsats till Kühlmann, vägrade att acceptera Trotskijs bud. R. von Kühlmann, (*Erinnerungen* (Heidelberg, 1948), s. 545, bekräftar att han var inställd på att acceptera Trotskijs förslag och dra tillbaka disponibla trupper till västfronten. Hans skäl för detta var Österrikes motstånd att ”åter öppna kriget i öster’. Rikskanslern stödde honom emellertid inte (Ibid., s. 549). Trotskijs gest var uppenbarligen närmare en framgång än vad som då var känt.

slut på vapenstilleståndet. Sju dagar senare, den 17 februari 1918, tillkännagav Hoffmann för ryssarna att de militära operationerna skulle återupptas nästa dag. Detta medförde slutligen att det som Lenin hade förutsett och Trotskij så skickligt förhalat och försökt undvika nu blev en realitet. Den tyska framryckningen återupptogs den 18 februari. Den därpå följande veckan var den mest kritiska i Petrograd sedan revolutionen. Partiets centralkommitté satt i en nästan ständig session och en serie voteringar visade hur jämnt åsikterna var fördelade. Ingen stödde längre öppet ett revolutionärt krig. Men att acceptera en tysk fred var en ännu bittrare dryck att svälja. När meddelandet om återupptagandet av fientligheterna nådde Petrograd den 17 februari, föreslog Lenin genast att man skulle sända ett erbjudande till tyskarna om att återuppta förhandlingarna, men fastän han stöddes av Stalin, Sverdlov, Sokolnikov och Smilga röstades han ner av en knapp majoritet bestående av Trotskij, Bucharin, Lomov, Joffe, Uritskij och Krestinskij. Ett förslag om ”att uppskjuta återupptagandet av fredsförhandlingarna tills den tyska offensiven är tillräckligt uppenbar och dess innebörd blivit avslöjad för arbetarrörelsen” godkändes av samma majoritet med sex röster mot fem. Lenin ställde då den slutgiltiga frågan huruvida man skulle sluta fred om den tyska armén fortsatte att rycka fram och om ingen revolution inträffade i Tyskland och Österrike. I denna situation bytte Trotskij åsikt och gick över till Lenins ståndpunkt, vilken sålunda fick en majoritet på sex röster mot en (Joffe) och fyra nedlagda.[99] Nästa dag, när Zinovjev hade förenat sig med Lenins grupp och Dzerzjinskij med oppositionen, upprepades samma ritual på nytt. Vid morgonsessionen framförde Trotskij återigen argumentet att ”det är absolut nödvändigt att vänta och se vilket intryck allt detta gör på det tyska folket” och röstade mot ett omedelbart erbjudande till Tyskland och gjorde därmed att röstsiffrorna blev sju mot sex för ett avslag.[100] På kvällen, när nyheterna kom om att tyskarna avancerade och hade tagit Dvinsk och trängde in i Ukraina, gick Trotskij ännu en gång över till Lenins ståndpunkt. Motionen om att närma sig tyskarna genom att deklarera att man var villig att underteckna de ursprungliga tyska villkoren och en begäran om nya förhandlingar godkändes med sju röster mot fem.[101] Förslaget hänsköts formellt till Sovnarkom samma natt. Bolsjevikkommissarierna som var bundna av centralkommitténs beslut röstade enhälligt för deklarationen. Av de sju närvarande från socialrevolutionärernas vänsterflygel röstade fyra med bolsjevikerna, men deras beslut desavouerades efteråt av deras parti.[102] Telegram om att man godtog villkoren sändes omedelbart till Brest-Litovsk.

Denna gång hade emellertid Hoffmann inte bråttom. Först på morgonen den 23 februari 1918 nådde de tyska villkoren slutligen Moskva. De var hårdare än de tidigare villkoren, speciellt kraven att Sovjet skulle dra tillbaka sin armé från Ukraina och sluta fred med den ukrainska radan, och att Livland och Estland skulle utrymmas av ryssarna och ockuperas av tyska styrkor till dess att ordning återställts där. Debatten i centralkommittén startade på nytt samma dag. Lenin ställde för första och sista gången ett ultimatum och hotade med att avgå. Om ”det revolutionära frasmakeriets politik” fortsatte, skulle han lämna regeringen och VTsIK. Det svåra valet måste göras. Han avvisade ett försök från Stalin, som föreslog att man på nytt skulle uppskjuta undertecknandet av freden genom att åter inleda förhandlingar med tyskarna:

---

[99] Protokollen från dessa voteringar finns i *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 228-239; några diskussionsprotokoll från mötet finns bevarade. Enligt Bunyan och Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 514, visar ett appendix till 1928 års upplaga av den sjunde partikongressens protokoll att Lenin lade ned sin röst vid sista omröstningen; men äktheten hos det officiella protokollet från voteringen, som omtrycktes i Lenin, *Sotjinenija* XXII, s. 557, står utom allt tvivel. Redogörelsen för detta i L. Trotskij, *Moja Zjizn*’ (Berlin 1930), II, s. 110-116, är så långt man kan kontrollera från andra källor oklanderlig.

[100] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 231-232.

[101] Ibid., s. 233-240.

[102] I. Steinberg, *Als ich Volkskommisar war* (München, 1929), s. 211-212.

> Stalin har fel när han säger att det är möjligt att inte underteckna. Dessa villkor måste undertecknas. Om man inte undertecknar dem, undertecknar man sovjetmaktens dödsattest inom tre veckor ... Den tyska revolutionen är ännu inte mogen. Det kommer att ta månader. Villkoren måste antas.[103]

Trotskij förde ännu en gång fram sina invändningar. Motstånd är möjligt om partiet är enat. Att underteckna freden betyder ”att man förlorar stödet från proletariatets ledande element”. Trots att han inte var övertygad ville han inte stå i vägen för partiets enhet. Men han kunde inte under de nya villkoren ”upprätthålla eller påta sig det personliga ansvaret för utrikespolitiken”. När den viktiga omröstningen inträffade, lade Trotskij, Joffe, Krestinskij och Dzerzjinskij ner sina röster, vilket ledde till att Lenins motion om att acceptera de tyska villkoren godkändes med sju röster (Lenin, Zinovjev, Sverdlov, Stalin, Sokolnikov, Smilga och Stasova) mot fyra (Bucharin, Lomov, Bubnov och Uritskij).[104] Samma kväll behandlades detta förslag i VTsIK och kl. 4.40 på morgonen den 24 februari godkändes det, efter ett kraftfullt tal av Lenin, med 116 röster mot 84. Detta jämförelsevis goda resultat erhölls endast tack vare att de flesta av de bolsjeviker, som var motståndare till förslaget, lade ned sina röster. De kunde inte göra gemensam sak med högern, socialrevolutionärernas vänsterflygel och mensjevikerna mot partiets beslut.[105] Ett telegram där de tyska villkoren accepterades sändes genast till det tyska högkvarteret.[106] Delegationen, som denna gång leddes av Sokolnikov och Tjitjerin – eftersom varken Trotskij eller Joffe ville utstå den slutliga förödmjukelsen – avreste samma dag till Brest-Litovsk med instruktioner att underteckna utan att argumentera eller diskutera.[107]

En slutlig överenskommelse uppnåddes. Den turkiska delegationen, som sent hade visat sig på scenen, krävde och fick de tre gränsområdena, Kars, Ardahan och Batum, vilka fyrtio år tidigare hade tagits från Turkiet. Den 3 mars 1918, efter en formell protest från Sokolnikov mot ett brott mot stilleståndsavtalet, undertecknades Brest-Litovskfördraget. Enligt detta avstod Ryssland från alla krav på Riga och dess uppland, hela Kurland och Litauen samt en del av Vitryssland. Dessa landområdens öden skulle avgöras av Tyskland och Österrike-Ungern ”i samråd med deras befolkning”. Ryssland erkände den tyska ockupationen av Livland och Estland till dess att ”behöriga nationella institutioner” hade upprättats där och samtyckte till att sluta fred med den ukrainska radan samt avstod från Kars, Ardahan och Batum, där befolkningen skulle ”reorganisera” dessa områden i samråd med Turkiet. De diplomatiska förbindelserna mellan Sovjetryssland och centralmakterna skulle återupptas i och med ratificerandet av fördraget. Klausulerna om de finansiella frågorna var mindre drastiska. Man avstod ömsesidigt från skadeståndsanspråk och andra krav. Men bestämmelserna om att vardera sidan skulle vara ansvarig för kostnaderna för underhållet av de medborgare som blivit krigsfångar lade i själva verket en oerhörd finansiell börda på Rysslands skuldror. Dessa detaljer betydde emellertid föga i jämförelse med de vidsträckta och bördiga områden, som Ryssland tvingades att överlämna till fienden.

I Moskva måste ratifikationen formellt godkännas och verkställas. Den sjunde partikongressen, som sammanträdde den 6 mars 1918, upprepade de gamla argumenten för och emot ett sådant beslut.[108] Lenin höll ett av sina bästa tal: de första revolutionsveckornas

---

[103] Lenin, *Sotjinenija,* XXII, s. 277 [*CW* vol 36, s. 479]; detta ultimatum upprepades i *Pravda* samma dag och med samma ordalydelse (ibid., XXII, s. 276).
[104] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 247-252.
[105] Lenin, *Sotjinenija,* XXII, s. 608. Några officiella protokoll från denna session i VTsIK har aldrig publicerats. Texten till Lenins tal finns i *Sotjinenija* XXII, s. 280-283 [*CW* 27, s. 42-47]; En målande framställning av mötet finns i M. Phillips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 247-249.
[106] *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), 208.
[107] En broschyr av Sokolnikov *(Brestskij Mir,* 1920) innehåller pittoreska detaljer från en händelserik resa.
[108] Beslutet om att hålla en partikongress hade tagits den 19 januari/ 1 februari 1918 med hänsyn till skiljelinjerna i centralkommittén (*Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 216). Den formella

”triumftåg” var över och det var tid att möta den hårda verkligheten och arbeta hårt och beväpna sig. Trotskij hävdade för sista gången sin från Lenin avvikande mening men vägrade att rösta mot honom. Resultatet av omröstningen var på förhand givet. Lenins motion om ratifikation antogs med 28 röster mot 9. Den 16 mars 1918 godkände den fjärde allryska sovjetkongressen, efter två dagars stormig debatt under vilken inte mindre än sex oppositionsgrupper lade fram resolutioner, regeringsmotionen om att fördraget skulle undertecknas med en majoritet på 784 röster mot 261. Den långa debatten var äntligen slutförd. Varken den eller den tyska framryckningen återupptogs någonsin. Den tyska militärmakten, som var orsaken till dessa företeelser, uttömde sina sista krafter i den stora offensiven på västfronten som inleddes tio dagar efter den slutgiltiga omröstningen om fredsfördragets undertecknande. Den återfick aldrig sin handlingsfrihet i öster. I slutstadiet av Brest-Litovskförhandlingarna uppenbarade sig en ny faktor, som skulle få stor betydelse för Sovjets utrikespolitik. Den dogmatiska absolutism, som ansåg att sovjetregimen måste inta en lika oreserverat fientlig hållning till alla kapitalistiska regeringar motsatte sig på dessa grunder t. o. m. att man skulle sluta en separatfred. Denna inställning var knappast möjlig att vidmakthålla. Enligt alla förnuftiga bedömningar var det motsättningen i den kapitalistiska världen, som medfört att sovjetregeringen kunnat komma till makten. Denna motsättning var den bästa garantin för sovjetregimens fortsatta existens. Som Radek skrev några år senare, var det detta som låg till grund för den sovjetiska utrikespolitiken.[109] Lenin erkände försiktigt detta i *Teser om en omedelbar annexionistisk separatfred*:

> Om vi sluter en separatfred, kommer vi att i högsta *för närvarande möjliga* grad befria oss från de båda fientliga imperialistiska grupperna och utnyttja deras fiendskap och krig – som för dem försvårar en uppgörelse mot oss… [110]

Från detta erkännande av det pragmatiska värdet av splittringen inom det fientliga lägret var det bara ett kort steg till det medvetna utnyttjandet av den som en tillgång för Sovjets utrikespolitik och till övergivandet av det doktrinära antagandet av den kapitalistiska världens likformiga och oföränderliga fientlighet.

På den kapitalistiska sidan var problemet också svårlöst. Skulle de allierade kapitalistiska makterna söka samarbete med en revolutionär, socialistisk regering mot en kapitalistisk fiende? De var också, liksom bolsjevikerna, först förhindrade av vad några kallade principer och andra för fördomar. Sadouls underliga påhitt tolererades nätt och jämt av hans överordnade; och Judsons närmande till Trotskij hade kritiserats av Washington. Men idén var alltför fruktbar för att förkastas på ett så enkelt sätt. Det officiella amerikanska förbudet mot att förhandla med bolsjevikerna medförde att Raymond Robbins, som hade en halvofficiell ställning och som inte var bunden av befallningar från utrikesdepartementet, fick ökad betydelse. På ett tidigt stadium i Brest-Litovskförhandlingarna var både Robbins och Sadoul i ständig kontakt med Trotskij och argumenterade därvid för motstånd mot Tyskland. Eftersom dessa förslag inte hade något stöd från regeringarna kan de knappast ha betytt mycket.[111] De två entusiasterna gjorde emellertid ett visst men kortvarigt intryck på sina respektive ambassadörer. Den 5/18 december 1917 övertalade Sadoul den franske ambassadören Noulens att ta emot ett besök av Trotskij och Trotskij att göra ett besök – en

---

kungörelsen, som förklarade att kongressen skulle sammankallas den 5 mars, publicerades i *Pravda* den 5/18 februari 1918.

[109] Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 80-81.

[110] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 198. [*Valda verk i tio band*, bd 7, s. 432]

[111] J. Sadoul, *Note sur la Révolution Bolchevique* (1919), innehåller en serie nästan dagliga brev till Albert Thomas, som ger en fyllig redogörelse för hans förehavanden vid denna tid. Robbins personliga papper har bevarats och blir kanske tillgängliga inom kort. W Hard, *Raymond Robbins' Own Story* (New York, 1920), är tyvärr oklar vad beträffar fakta och data och ger ytterst lite i jämförelse med andra källor.

anmärkningsvärd bedrift, som emellertid inte medförde några synbara resultat.[112] Den 20 december 1917/2 januari 1918, efter det att Brest-Litovsk-förhandlingarna ajournerats första gången, övertalade Robbins den amerikanske ambassadören Francis att avfatta ett telegram, som eventuellt skulle sändas till utrikesdepartementet, i vilket den amerikanska regeringen, i händelse av att det fanns en överhängande risk att bolsjevikerna påbörjade fientligheter gentemot Tyskland, rekommenderades att ”skicka så mycket hjälp och ge så mycket stöd som möjligt”. Vidare formulerades en på samma sätt preliminär not till ”kommissarien för utrikes ärenden”, som skulle avsändas samtidigt med telegrammet, där denne informerades om rekommendationen. Kopior av dessa utkast gavs till Robbins, utan tvekan med avsikten att denne skulle visa dem för Trotskij.[113] Fram till detta ögonblick hade initiativet legat hos Sadoul och Robbins. Men efter Trotskijs första hemkomst från Brest-Litovsk och medan han utkämpade striden om sitt ”inget krig, ingen fred”-program i partiets centralkommitté, gjorde han ett närmande till dessa två. Han visade Hoffmanns karta, där den frontlinje som krävdes av den tyska delegationen var utmärkt, för Sadoul, och förklarade mer eller mindre formellt:

> Vi vill inte underteckna denna fred, men vad skall vi göra? Ett heligt krig? Ja, vi skall proklamera det, men vilket blir resultatet? Ögonblicket har kommit för de allierade att fatta beslut.

Till Robbins måste han ha talat på ungefär samma sätt, fastän den enda beskrivning som finns av detta samtal endast nämner Trotskijs förfrågan om utsikterna till att sovjetregimen skulle erkännas av den amerikanska regeringen och Robbins undvikande svar.[114] Inget av dessa närmanden hade någon verkan i det allierade lägret. Kamenev, vars behagfulla sätt och uppträdande gjorde honom lämplig för ett försoningsuppdrag, sändes till London och Paris för att söka hjälp från de västliga allierade mot Tyskland. Han anlände till Aberdeen den 23 februari 1918 och efter det att immigrationsmyndigheterna klarat upp formaliteterna med hans papper, tilläts han fortsätta till London, där han träffade några parlamentsledamöter och andra inflytelserika personer. Men han mottogs inte officiellt. När det blev klart att den franska regeringen vägrade träffa honom, skickades han utan ceremonier ut ur landet.[115]

Det kritiska ögonblicket i dessa besynnerliga och haltande förhandlingar inträffade i och med att Brest-Litovskförhandlingarna avbröts, efter deklarationen om ”inget krig, ingen fred” den 28 januari/10 februari 1918 och Trotskijs andra återkomst till huvudstaden. Trotskij, som efter att ha avsvurit sig tanken på ett revolutionärt krig, fortsatte ändå att kämpa mot att man skulle acceptera en fred på tyska villkor. Han var nu mycket mån om att utnyttja det svaga hoppet om hjälp från väst för att kunna motstå det tyska hotet. Då Kamenev avreste från Petrograd på sin fruktlösa resa sammanträffade detta med att en icke-officiell brittisk representant, Bruce Lockhart, anlände till Petrograd. Lockharts första samtal med Trotskij den 15 februari 1918 slutade med Trotskijs ord: ”Nu har de allierade regeringarna sin stora chans”.[116] Därefter sällade sig Lockhart till Sadoul och Robbins som en aktiv talesman för allierat stöd åt bolsjevikerna mot tyskarna. Det tyska upphävandet av

---

[112] Ibid., s. 158

[113] *Russian-American Relations*, red. av C. K. Cummings och W. Pettit (New York, 1920), s. 66-67.

[114] J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 204; Papers Relating to Foreign Relations of the Unites States, 1918: Russia, I (1931) s. 358. Samtalet med Sadoul ägde rum den 11/24 januari 1917 och samtalet med Robbins ägde också rum denna dag. Det var också samma dag, utan tvivel efter samtalen, som ”inget krig, ingen fred”-programmet godkändes av centralkommittén.

[115] Denna episod beskrivs delvis efter muntliga källor, i J. W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 284-286; frågan togs upp två gånger av Ramsey MacDonald i underhuset (H*ouse of Commons: 5th Series*, CIII, 1478-1479, 1494; 1606-1607, 1626).

[116] R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 228. (Lockharts memoarer finns i svensk översättning med titeln *Som politisk agent*, Tidens förlag, 1942. – På marxistarkviet: Som politisk agent, Ö.a.)

vapenstilleståndet och förnyandet av de militära operationerna den 18 februari lade ökad tyngd bakom Sovjets begäran om hjälp och tvang den hittills apatiske franske ambassadören att komma med ett erbjudande om stöd.[117] Den 22 februari 1918 kunde den amerikanske ambassadören telegrafera till Washington att ”fem allierade ambassadörer samtyckte till att stödja motståndet om de fick tillstånd därtill och att fransmännen och britterna hjälpte röda gardet med ingenjörsofficerare som förstörde järnvägar för att förhindra den tyska framryckningen”.[118] Det var samma dag som förslaget att acceptera den brittiska och franska hjälpen behandlades i en mycket viktig debatt i partiets centralkommitté. Det var det ögonblick då de reviderade tyska villkoren hade mottagits i Petrograd, medan det slutliga beslutet att acceptera dem ännu var osäkert, och medan Trotskij grep efter ett halmstrå för att undvika att acceptera dem. Det var en lärorik debatt, som avslöjade den uppenbara klyftan mellan ”realisterna”, som trodde att regimen i sin nuvarande belägenhet, och oavsett dess inställning till de tyska villkoren, inte kunde avstå från stöd från vem det vara månde, och ”vänstern”, vars revolutionära principer fortfarande förbjöd samarbete med de kapitalistiska makterna. Jämfört med den nyligen blottade splittringen ändrade några uppfattning. Joffe, som tidigare varit en ivrig talesman för att man skulle avslå de tyska villkoren ansåg nu, att det var ”nödvändigt att acceptera allting som stöder vårt motstånd”. Å andra sidan vände sig nu Sverdlov, som tidigare alltid hade röstat med Lenin för ett accepterande av de tyska villkoren[119], mot Trotskijs förslag om att acceptera allierad hjälp. Detta, förklarade han omsorgsfullt, berodde inte på principiella skäl utan på att engelsmännen och fransmännen var ”diskrediterade hos Rysslands breda massor”. I allmänhet var det emellertid de, som hade röstat efter principen om ett revolutionärt krig, som nu på samma sätt röstade efter principen om att man borde avstå från hjälp från de kapitalistiska makterna. Bucharin, som än en gång blev ledare för ”vänstern”, anklagade de allierade för att de inte bara hade en plan att få Ryssland till en av sina ”kolonier”, utan ansåg det ”otillåtligt att ta emot hjälp av vilket slag som helst av imperialismen”. Han avslutade med det formella förslaget ”om att inte inträda i något samförståndsförhållande med de franska, engelska och amerikanska sändebuden genom vapenköp eller genom att utnyttja deras officerare och ingenjörer”. Uritskij klagade över att ”sedan vi tagit makten har vi glömt världsrevolutionen”. Majoriteten tänkte i militära termer i stället för att beakta ”möjligheten av en angelägen aktion för att påverka det tyska proletariatet”. Bubnov klagade över att ”vår internationalism har schackrats bort”. Trotskijs motion att ta emot allt som behövdes för att ”beväpna och utrusta vår revolutionära armé när det gäller dess väsentligaste behov”, från vilket håll som helst, även från kapitalistiska regeringar, dock utan att inträda i något politiskt beroendeförhållande, godkändes med sex röster mot fem. Lenin var inte närvarande vid mötet. Protokollen innehåller en anmärkning av honom med följande lydelse:

> Jag ber er att ni lägger min röst till förmån för att vi tar potatis och ammunition från de imperialistiska engelsk-franska roffarna.

Det är osäkert huruvida anmärkningen lästes vid mötet eller om den lades till efteråt. Då mötet avslutades avsade sig Bucharin sitt medlemskap i centralkommittén och sin redaktörspost för *Pravda*. Han var fortfarande mer angelägen om att frivilligt acceptera hjälp från den ena kapitalistgruppen än att underkasta sig den andra kapitalistgruppens villkor. Detta var det tillfälle då Bucharin, enligt Trotskij, ryckte på axlarna och utropade: ”De förvandlar partiet till ett träsk.” Med undantag för att detta var ett anmärkningsvärt tillfälle

---

[117] J. Noulens, *Mon Ambassade en Russie Soviétique*, I (1933), s. 223; Sadoul skrev den 20 februari 1918 att initiativet var hans – (*Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 241; men instruktionerna från Quai d’Orsay till Noulens bekräftas dock i *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, I (1931), s. 383.
[118] *Foreign Relations of the United States*, 1918: Russia, 1 (1931), s. 38
[119] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 243-246; Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 118.

för att göra principdeklarationer och politiska uttalanden, var emellertid denna debatt utan verkan. Beslutet att böja sig för det tyska ultimatumet fattades i centralkommittén tjugofyra timmar senare. Frågan förblev emellertid öppen tills fördraget undertecknats och ratificerats. En liten grupp allierade representanter, framför allt Robbins och Lockhart, fortsatte att arbeta för hjälp åt sovjetregeringen i händelse av ett förnyat motstånd mot Tyskland. Deras ansträngningar hämmades emellertid av likgiltigheten i London och Washington och av de nu uppenbart hotande japanska åtgärderna i Fjärran Östern. Den 1 mars 1918, före det faktiska undertecknandet i Brest-Litovsk, i ett ögonblick då de tyska arméerna fortfarande ryckte fram mot Petrograd och det hade beslutats att huvudstaden skulle förflyttas till Moskva, hade Lockhart sitt första samtal med Lenin, som såg kallt och kritiskt på läget. De ”skandalösa” fredsvillkoren skulle undertecknas. Men ”hur länge skulle freden vara”? Bolsjevikerna betraktade den engelsk-amerikanska kapitalismen ”som nästan lika avskyvärd som den tyska militarismen”, men för ögonblicket var den tyska militarismen det omedelbara hotet. Lenin fortsatte:

> Våra vägar ... är inte era vägar. Vi kan tillfälligt gå med på kompromisser med kapitalet. Det är t. o. m. nödvändigt, för om kapitalet skulle förenas, skulle vi krossas i detta stadium av vår utveckling. Lyckligtvis för oss ligger det i kapitalets natur att det inte kan förenas. Därför är jag beredd att så länge som den tyska faran existerar, riskera ett samarbete med de allierade, vilket temporärt skulle vara fördelaktigt för oss båda. I händelse av tysk aggression är jag t. o. m. villig att acceptera militärt stöd. På samma gång är jag helt övertygad om att er regering aldrig kommer att se saken på detta sätt. Det är en reaktionär regering. Den kommer att samarbeta med de ryska reaktionärerna.[120]

Två dagar senare undertecknades fördraget i Brest-Litovsk och den tyska framryckningen upphörde. Men Trotskij, som fortfarande var orubblig i sin uppfattning och som var mindre realistisk än Lenin i sin uppskattning av den allierade inställningen, försökte göra ytterligare ett drag. Den 5 mars 1918, samma dag som delegationen återvände från Brest-Litovsk, träffade han än en gång Robbins, vilken bad honom om ett skriftligt uttalande som skulle kunna skickas till Washington. Uttalandet, som Trotskij gjorde och som Lenin godkände, tog upp tre frågor som berörde vad som skulle göras i händelse av att fördraget inte ratificerades och fientligheterna gentemot Tyskland återupptogs:

> 1. Kan sovjetregeringen lita på stöd från Amerikas Förenta Stater, Storbritannien och Frankrike i sin kamp mot Tyskland?
>
> 2. Vilket slags stöd kan ges inom den närmaste framtiden, och på vilka villkor – militär utrustning, transportmedel, livsförnödenheter?
>
> 3. Vilket slags stöd kan ges särskilt av Förenta Staterna?

Ytterligare två frågor, som var mer specificerade, ställdes i mindre formella ordalag. Om Japan tog Vladivostok, vilka åtgärder skulle då vidtagas av de allierade och i synnerhet av Förenta Staterna? Vilka utsikter fanns det för brittisk hjälp via Murmansk och Archangelsk? Frågorna framställdes med den uttryckliga förutsättningen ”att sovjetregeringens inrikes- och utrikespolitik fortsätter att följa den internationella socialismens principer, och att sovjetregeringen förblir fullkomligt oberoende av alla icke-socialistiska regeringar”.[121] För att Washington och London skulle få tid att ta ställning till dessa förslag samtyckte Lenin på Robbins uttryckliga begäran, att öppnandet av den allryska sovjetkongressens

---

[120] R. H. Bruce Lockhart, Memoirs of a British Agent (1932), s. 239.

[121] Samma dag framställde Trotskij samma frågor muntligt och i mindre preciserad form till Lockhart, som telegraferade dem till London. Trotskijs yttrande till Robbins och Lockharts rapport om samtalet med Trotskij finns i *Russian-American Relations*, red. C. K. Cumming och W. Pettit (New York 1920), s. 81-84. Denna version av Trotskils uttalande har citerats från Förenta Staternas kongressprotokoll; en annorlunda version finns i National Archives of the United States, Record Group 84; United States Embassy, Moscow, 1918, Correspondence. Något ryskt original har inte hittats.

session, som skulle ratificera fördraget, framflyttades från den 12 mars till den 14 mars.[122]

Innan Trotskijs uttalande hade mottagits i Washington[123] hade president Wilson till den fjärde allryska sovjetkongressen den 11 mars 1918 sänt ett hälsningstelegram, vars överdrivet insmickrande språk inte dolde dess centrala budskap att ”Förenta Staternas regering nu tyvärr inte är i den ställningen att den kan skicka den direkta och effektiva hjälp, som den skulle önska”.[124] Officiella kretsar i Washington var tillfreds med detta budskap och såg det som ett nöjaktigt svar på Trotskijs besvärande närmande. Lockhart misslyckades på samma sätt med att få ett meningsfullt svar från engelska utrikesdepartementet.

I ett avsiktligt dunkelt tal i underhuset den 14 mars 1918 försvarade i förväg Balfour den japanska – och allierade – interventionen som ägnad ”att hjälpa Ryssland”. Två dagar senare godkände den fjärde allryska sovjetkongressen fördraget. Det berättas, att Lenin, innan han höll det tal som fick kongressen att anta fredsfördraget, vinkade fram Robbins till talarstolen och frågade honom först om han hade något svar från Washington och sedan om Lockhart hade hört något från London. Svaret på båda frågorna var nekande. Fördraget godkändes av en stor majoritet.[125] Inte ens detta stängde slutgiltigt dörren. Sadoul berättar hur han den 20 mars 1918 övertalade Trotskij att be om 40 franska officerare, som skulle bistå med tekniska råd och hjälp vid reorganiseringen av armén.[126] Det var vid denna tid som Trotskij först försökte förmå tidigare tsaristiska officerare att gå in i Röda armén som specialister och befälhavare. När det gäller denna svåra uppgift torde fransk hjälp och franskt inflytande betytt mycket. Nästa dag hade Trotskij ett samtal med Robbins och en amerikansk militärattaché och framställde en begäran om hjälp av en amerikansk officer ”för att studera militära spörsmål och för att hålla kontakt med er”, och om kunniga järnvägsmän, som skulle arbeta i Moskva, i europeiska Ryssland och i Sibirien. Denna begäran bekräftade han skriftligt i Sovnarkoms namn till chefen för amerikanska militärdelegationen.[127] Denna begäran ledde inte till något resultat. Tre eller fyra franska officerare blev faktiskt utsedda, men när den japanska interventionen började i april visade sig dessa ”påtagligt ointresserade av den uppgift som anförtrotts dem”.[128] Det revolutionära kriget, som den sista utvägen att till varje pris sprida världsrevolutionen hade förkastats som ogenomförbart. Nu hade försöket att använda en mer konventionell diplomati genom att spela ut de två fientliga maktblocken mot varandra slutat i ett misslyckande. Alla portar tycktes vara stängda.

Krisen i samband med Brest-Litovsk, skrev Lenin i *Pravda* i en artikel rubricerad *En plågsam men nödvändig lärdom*, ”kommer att gå till den ryska – och internationella – revolutionens historia som en av de största vändpunkterna”.[129] Det var en lämplig utsiktspunkt från vilken det var möjligt att se tillbaka på det förflutna och blicka in i framtiden. Brest-Litovskkrisen blottade det olösta problemet med Sovjetrysslands relationer till den övriga världen, dilemmat med att på en och samma gång sträva efter att vara drivkraften i

---

[122] Robbins’ uppgifter finns återgivna i *United States Senate: Sub-Committee on the Judiciary, Brewing and Liquor Interests and German and Bolshevik Propaganda* (1919), III, s. 805.

[123] Robbins överlämnade det till den amerikanske ambassadören Francis i staden Vologda den 8 mars (W. Hard, *Raymond Robbins’ Own Story* (New York, 1920), s. 142-143). Den 9 mars omnämnde Francis i ett telegram till utrikesdepartementet Robbins’ samtal med Trotskij, men meddelade bara att Trotskij hade protesterat mot ”den hotande japanska invasionen av Sibirien”; först den 12 mars, efter mottagandet av Wilsons budskap från föregående dag telegraferade Francis en sammanfattning av Trotskijs yttrande av den 5 mars till Robbins. (National Archives of the United States, Record Group 59: 861.00/1262, 1302).

[124] *Foreign Relations of the United States*, 1918: Russia, I (1931), s. 395-396.

[125] W. Hard, *Raymond Robbins’ Own Story*. (New York, 1920), s. 151-152.

[126] J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchévique* (1919), s. 274.

[127] Trotskijs brev finns i National Archives of United States, Record Group 84: United States Embassy, Moscow, 1918, Correspondence.

[128] J. Sadoul, *Notes sur la Revolution Bolchévique* (1919), s. 386.

[129] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 290. [*Valda verk i tio band*, bd 7, s. 481]

världsrevolutionen och vara en suverän statsmakt i en värld av stater. Det var vid denna tid som den sovjetiska utrikespolitikens varaktiga idéer utformades. Den viktiga debatten stod mellan dem som förespråkade en politik som bestod i att man förkastade de tyska villkoren och satsade på ett revolutionärt krig och Lenins anhängare. Till en början utgjorde de förra en stor majoritet av partiet – Bucharin, Joffe, Dzerzjinskij och Radek var de mest framträdande. Lenin och hans närmaste följeslagare Zinovjev, Stalin och Sokolnikov var numeriskt underlägsna i början, men erhöll gradvis starkare stöd tack vare Lenins envisa övertalningsförmåga och lägets allvar. Trotskij, som var lysande, originell och kraftfull, ibland egensinnig och omdömeslös, alltid svår att placera i någon fålla, intog en excentrisk och vacklande hållning, som tenderade att fördunkla hela frågan. Allt detta påminde om Trotskij från perioden efter 1903. Det som var nytt i hans inställning var en djup personlig beundran för Lenin, som påverkade och ofta bestämde hans slutliga ställningstagande.

Den ryska revolutionens fortsatta existens berodde på dess omedelbara spridning till Central- och Västeuropa. Detta betraktades som så självklart att det var naturligt för bolsjevikerna att både tro att revolutionen i Europa var nära förestående och att deras huvudsakliga uppgift var att påskynda och stödja den. Denna övertygelse, som upprätthölls genom oktobersegerns revolutionära entusiasm, övergavs inte utan vidare. Accepterandet av Brest-Litovskfreden tycktes som en skändning av dessa båda trosartiklar. Situationen i Europa, förklarade Bucharin, vid sjunde partikongressen, kunde bara beskrivas som ”en kollaps, upplösning av de gamla kapitalistiska förhållandena”, under krigets tryck. Han såg strejkerna och uppkomsten av sovjeter i Wien och Budapest i januari 1918 och strejkerna i Tyskland senare samma månad som bevis på att revolutionen i Europa var på väg. I detta ögonblick valde Lenin att föra fram en politik om fredlig samlevnad mellan Sovjetryssland och de kapitalistiska makterna. Att acceptera fördraget var att fjärma sig från den sovjetiska politikens första programpunkt – stödet åt och uppmuntrandet av en världsrevolution:

> Vi sade och vi säger (fortsatte Bucharin bittert) att i det långa loppet beror allting på huruvida den internationella revolutionen segrar eller inte segrar. I det långa loppet är den internationella revolutionen - och endast den – vår räddning ... Då vi avstår från den internationella propagandan, avstår vi från det skarpaste vapen vi haft.[130]

Bucharin och hans följeslagare höll fast vid åsikten att sovjetmaktens främsta uppgift var att ta upp det ”revolutionära kriget” mot de kapitalistiska regeringarna, och att man inte kunde avstå från detta bara därför att de närmaste framtidsutsikterna var avskräckande. Det var en uppfattning som fortsatte att väcka mer sympati i partiet än vad som framgick av de slutliga omröstningarna om fördraget.

Lenins syn på frågan var mer nyanserad. Sedan 1905 hade han aldrig tvekat ett ögonblick i sin fasta övertygelse att stödet från det europeiska proletariatet var ett villkor för en segerrik socialistisk revolution i Ryssland. Han hade redan vid den första allryska sovjetkongressen i juli 1917 klart förutsett att sedan han gripit makten ”kan omständigheterna tvinga oss in i ett revolutionärt krig”, men han tillade med ljus optimism:

> För att säkerställa fred skulle ni bara behöva förklara, att ni inte är pacifister, att ni kommer att försvara er republik, arbetardemokratin, den proletära demokratin, mot de tyska, franska och andra kapitalisterna.[131]

Men Lenin hade också sedan 1905 lika fast vidhållit sin uppfattning om den andra viktiga förutsättningen för den ryska revolutionen – proletariatets allians med bönderna. I det kritiska ögonblicket i oktober 1917 var det bönderna, i form av den demoraliserade armé, som krävde fred och jord, som till största delen upptog hans intresse. Parollerna om jord

---

[130] *Sedmoj Sezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1923), s. 34-35, 40-41
[131] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 487. [*Valda verk i tio band*, bd 6, s. 513]

och om fred – den senare lade uppenbarligen stor vikt vid freden och föga vid världsrevolutionen – var resultatet av dessa överväganden. Den revolutionära alliansen blev fast grundad efter allryska bondekongressen då den socialrevolutionära vänstern trädde in i sovjetregeringen. ”För närvarande”, sade Lenin, som argumenterade för och såg som nödvändigt att man accepterade den ”skamliga” freden, ”förlitar vi oss på stöd inte bara från proletariatet utan också från de fattigaste bönderna, som överger oss om kriget fortsätter”.[132] Under debatten om Brest-freden i den sjunde partikongressen beskrev Bubnov, en av Bucharins anhängare, oktoberrevolutionen som en ”samtidig utmaning till den internationella revolutionen och till bönderna”.[133]

Det återstod för Rjazanov, lärd marxist och partiets enfant terrible, att inför kongressen kasta fram påståendet att det proletära partiet ”måste ställas inför ett dilemma i samma ögonblick som det tog makten, och det måste avgöra om man skulle förlita sig på bondemassorna eller på proletariatet i Västeuropa”.[134]

Lenin vägrade orubbligt att ta upp frågan i denna form. För honom kunde ingen motsättning finnas mellan de två viktigaste villkoren för socialismens seger i Ryssland. I sina januariteser om freden bad han om ”en viss mellantid på minst några månader för socialismens framgång i Ryssland, under vilken tid den socialistiska regeringen måste ha helt fria händer för att segra över bourgeoisin till en början i det egna landet”.[135]

I debatterna i centralkommittén erbjöd Stalin och Zinovjev honom ett valhänt stöd. Stalin förklarade att ”det finns ingen revolutionär rörelse i väster – ingen verklig utan endast en potentiell sådan”, och Zinovjev hävdade att ”fastän vi stärker chauvinismen i Tyskland och för en viss tid försvagar rörelsen överallt i väster genom att sluta fred”, var detta åtminstone bättre än ”att den socialistiska republiken krossades”. Lenin förkastade stöd som byggde på något av dessa argument. Det fanns ”en massrörelse i väster” fastän revolutionen ännu inte hade börjat; och om bolsjevikerna förändrade sin taktik på den punkten skulle de bli ”den internationella revolutionens förrädare”. Å andra sidan om Zinovjev hade rätt, och om ”vi tror, att den tyska rörelsen kommer att utvecklas omedelbart ifall det blir ett avbrott i fredsförhandlingar, så måste vi offra oss, ty den tyska revolutionen blir avsevärt starkare än vår”.[136] I detta tal vid den sjunde partikongressen upprepade Lenin kategoriskt vad han hade sagt många gånger tidigare och skulle säga många gånger senare:

> det är en absolut sanning att utan den tyska revolutionen kommer vi att gå under — kanske inte i Petrograd eller Moskva utan i Vladivostok eller andra avlägsna platser dit vi kanhända måste retirera och dit avståndet möjligen kan bli ännu större än från Petrograd till Moskva. Men i varje fall och under alla eventualiteter kommer vi att gå under om inte den tyska revolutionen kommer.[137]

Föga mer än en månad senare framförde han i sin polemik mot vänsteroppositionen än en gång sin principiella inställning:

> När det gäller utrikespolitiken konfronteras vi med två fundamentala skiljelinjer – den proletära linjen, som säger att den socialistiska revolutionen går före och står över allt annat, och att vi måste ta med i beräkningen huruvida en resning i väster är möjlig, och den andra linjen, den

---

[132] Ibid., XXII, s. 200.
[133] *Sedmoj Sezd Rossijskoj Kommunistitjskoj Partii* (1923), s. 63.
[134] Ibid., s. 87.
[135] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 194. [*Valda verk i tio band*, bd 7, s. 426]
[136] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 204-205; Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 202. [*Valda verk i tre band*, bd 2, s. 469]
[137] Ibid., XXII, s. 319. [Lenin: *Valda verk i 3 band*, bd. 2, s. 510-11]

> borgerliga linjen, som menar att det nationella oberoendet och ställningen som stormakt står över allt annat.[138]

Det heter vidare:

> Den är ingen socialist, som inte *i handling* visat sin beredvillighet att låta ”sitt” fosterland göra de största offer för att verkligen driva den socialistiska revolutionens sak framåt.[139]

Detta var inte ord från en man som trodde att man genom att acceptera Brest-Litovsk-freden offrade revolutionens sak i Europa. Åtta månader senare, när Tyskland var på gränsen till militärt sammanbrott och revolutionen tycktes vara nära förestående över halva europeiska kontinenten, kunde Lenin utan alltför stora svårigheter övertyga sig om att detta var belöningen och konsekvensen av Brest-Litovskpolitiken.

> Nu kan t. o. m. de blindaste arbetare i vilket land som helst se hur rätt bolsjevikerna hade, när de grundade hela sin taktik på att stödja en världsomfattande arbetarrevolution och att inte frukta att göra en rad starkt betungande offer.[140]

Lenin vände sig mot talesmännen för det ”revolutionära kriget” genom att försöka bevisa, att vad som verkligen hänt i Brest-Litovsk var, att den kortsynta nationella stoltheten offrades till förmån för världsrevolutionens långsiktiga mål.

Lenins meningsskiljaktigheter med Trotskij angående Brest-Litovskfreden var mindre djupgående än de som skiljde honom från Bucharin och hans anhängare. Trotskijs starka personlighet och den dramatiska roll, som han spelade i Brest-Litovsk, gav både Lenin och Trotskij en större praktisk betydelse och större ryktbarhet både i samtidens ögon och i eftervärldens. Men den populära föreställningen om Trotskij som världsrevolutionens talesman, som drabbade samman med Lenin som förkämpe för nationell säkerhet eller socialism i ett land, är så förvanskad, att den nästan i allt är felaktig. Trotskijs intellektuella rörlighet och effektfulla uppträdande förde med sig att han i varje situation, som uppstod, intog den mest extrema och dogmatiska åsikten. Om Trotskij, i sin egenskap av folkkommissarie för utrikes ärenden, gjorde det till sin huvudsakliga uppgift att höja världsrevolutionens fana, var han också en mycket ivrig förespråkare för Rysslands nationella intressen. Revolutionen var fjorton dagar gammal när Trotskij anklagade ”de härskande klasserna i Europa” för att de inte förmådde inse att fredsfördraget var ”ett förslag som kom från en stat som representerade många miljoner människor”.[141] Några dagar senare tillkännagav han stolt att ”varje rysk medborgare, även om han är en politisk emigrant eller en revolutionär soldat i Frankrike nu upptäcker att han har stöd i den ryska revolutionsregeringen”.[142] Ungefär vid denna tid klagade den serbiske ministern i Petrograd över att bolsjevikerna var ”de mest fullkomliga imperialisterna” och att ”det i utrikespolitiken inte fanns någon verklig skillnad mellan Sazanov och Trotskij”.[143]

Brest-Litovskförhandlingarna var Trotskij, trots att han var den vältaligaste och skickligaste talesmannen för världsrevolutionen, också mästare i den politik som gick ut på att spela ut den ena gruppen av kapitalister mot den andra. Han stod i motsatsställning till dem som enbart stödde sig på rena revolutionära principer obefläckade av kompromisser. ”Verklighetsbedömningar utifrån olika utgångspunkter möts”, sade Trotskij i central-

---

[138] *Sotjinenija*, XXII, s. 481.
[139] Ibid., XXIII, s. 181. [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 8, s. 104]
[140] Ibid., XXIII, s. 215. [3 oktober 1918]I ett annat tal några veckor senare [27 november] framgår detta ännu tydligare: ”Vid tiden för Brestfreden var vi tvungna att göra avkall på fosterlandskärleken. Vi sade: om du är socialist måste du offra dina patriotiska känslor i den internationella revolutionens namn. Denna revolution kommer, den har ännu inte gjort det, men du måste tro på den om du är en internationalist” (Ibid., XXIII, s. 313).
[141] *Protokolij Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 40.
[142] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 178.
[143] I. Maiskij, V*nesnaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 24.

kommittén, ”och därför finns det en ståndpunkt om vilken alla kan enas”.[144] Det var denna förmåga att förena två ytterligheter som fick Lenin att anklaga Trotskij för att denne i det förflutna saknat principer: ”Det är omöjligt att argumentera med Trotskij om väsentligheter” hade han bittert konstaterat 1911, ”eftersom han inte har några åsikter”.[145] Det ömsesidiga förtroendet mellan de två männen som hade utvecklats sedan sommaren 1917 förändrade inte denna skillnad i intellektuell inställning.

Det som därför slutligen blev resultatet av de långa debatterna om Brest-Litovskfördraget var inte att den ena principen dramatiskt besegrades av den andra, utan det långsamma frammejslandet av en syntes, vilken skulle forma Sovjets förhållande till den övriga världen åtskilliga år framåt. Diskussionens förlopp liksom händelsernas tryck överbryggade gradvis klyftan mellan Lenin och Trotskij, medan vänstergruppen förblev oförsonliga motståndare till deras politik. Trotskijs ursprungliga entusiasm för världsrevolutionen grundades på en allvarlig uppskattning av de revolutionära framtidsutsikterna i Tyskland. I början hade hans optimism delats av Lenin och hela partiet. Strejkerna i Österrike och Tyskland i januari 1918 tycktes för ett ögonblick återuppliva vissnade förhoppningar. Trotskij misstog sig däri att han hängav sig åt denna optimism långt efter det att Lenin hade övergivit den. När han tillkännagav sitt ”inget krig, ingen fred”-program för den förvånade tyska delegationen i Brest-Litovsk uttryckte han den fasta övertygelsen att ”det tyska folket och folken i Österrike–Ungern inte kommer att tillåta” att fientligheterna återupptas.[146] Även efter det att tyskarna hade tillkännagivit att fientligheterna återupptagits ansåg han det fortfarande vara ”absolut nödvändigt att vänta och se vilket intryck detta får på det tyska folket” och ”hur detta påverkar de tyska arbetarna”.[147] Hans motstånd mot att acceptera det tyska ultimatumet berodde på att han ansåg det sannolikt att detta bara skulle ge Tyskland ”möjligheter till ytterligare ultimata”.[148] Sålunda rörde sig Trotskij gradvis mot en ståndpunkt, där han endast bestred riktigheten av Lenins diagnos, inte riktigheten av Lenins politik om diagnosen stämde. Å andra sidan var Lenin, medan han betonade behovet av nationellt försvar, så långt från att överge tanken på en världsrevolution att han oupphörligen betonade den som det yttersta målet för sin politik. Vad som var nödvändigt var en andhämtningspaus för att fullborda organisationsarbetet hemma och krossa bourgeoisien. Efter att ha slutit fred ”kommer vi att få fria händer och då kan vi våga ett revolutionärt krig mot den internationella imperialismen”.[149] Stalin svarade Trotskij:

> Att anta att det inte blir någon andhämtningspaus utan oupphörliga ultimata betyder att man tror att det inte finns någon rörelse alls i väster. Vi antar att tyskarna inte kan göra allt. Vi räknar också med revolutioner, men ni räknar i veckor och vi i månader.[150]

Sokolnikov tillade att de skulle ”godkänna villkoren för att vinna en respit för att förbereda det revolutionära kriget”. Lenin bekräftade att han också ansåg att det ”var absolut nödvändigt att förbereda sig för ett revolutionärt krig”.[151] Det partimanifest, som efteråt distribuerades för att förklara beslutet att acceptera de tyska villkoren, slutade med ett argument, som utgick från betydelsen av en världsrevolution:

> Genom att vidmakthålla Sovjets makt kan vi skicka det bästa och starkaste stödet till proletariatet i alla länder i dess exempellöst svåra och betungande kamp mot dess egen

[144] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 251.
[145] Lenin, *Sotjinenija*, XV, s. 303.
[146] *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, I (1920), s. 209.
[147] *Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 321,241.
[148] Ibid., s. 248.
[149] Ibid., s. 201.
[150] Ibid., s. 250; med detta undantag (Stalin, *Sotjinenija*, IX, s. 27) återfinns inte Stalins uttalanden i dessa debatter i centralkommittén i hans samlade verk.
[151] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 251.

> bourgeoisie. Sammanbrottet för den sovjetiska makten i Ryssland skulle nu vara det allvarligaste slaget mot socialismens sak."[152]

Detta var nationellt försvar, men nationellt försvar med avvikande innebörd:

> Vi är 'försvarsvänner'. Sedan den 25 oktober 1917 har vi fått rätten att försvara fosterlandet. Vi försvarar inte de hemliga fördragen. Dem har vi rivit sönder. Vi har avslöjat dem för hela världen. Vi försvarar fosterlandet mot imperialisterna. Vi försvarar, vi skall segra. Vi står inte för staten, vi försvarar inte en stormakts ställning: av Ryssland finns inget annat kvar än Storryssland. Detta är inte nationella intressen. Vi försäkrar att socialismens intressen, världssocialismens intressen, är högre än nationella intressen, högre än statens intressen. Vi är 'försvarsvänner' då det gäller det socialistiska fosterlandet."[153]

Sålunda blev det slutgiltiga resultatet av Brest-Litovskkrisen en utrikespolitik som lika starkt gav uttryck åt stöd åt världsrevolutionen som åt sovjetrepublikens nationella säkerhet, och som förnekade att det fanns någon motsättning mellan dessa två huvudmål. Världsrevolutionen var den enda garantin för den nationella säkerheten, men den nationella säkerheten var också ett villkor för ett framgångsrikt genomförande av världsrevolutionen. Det omedelbara trycket från den tyska interventionen hade knappast upphört i sovjetrepubliken förrän den andra kapitalistgruppens intervention påbörjades med den japanska landstigningen i Vladivostok 1918. Därefter var Sovjetryssland, i två och ett halvt år, med ett kort avbrott, i krig med de allierade makterna utan att krigsförklaringar utfärdats. Under krigstid kunde i varje fall ingen motsättning uppkomma mellan de två linjerna i Sovjets utrikespolitik. Den militära svagheten gjorde att den revolutionära propagandan bland folken i de fientliga länderna blev det effektivaste defensiva vapnet i Sovjets krigsarsenal.

> Denna imperialism (skrev Lenin i november 1918) har med skoningslös grundlighet och öppenhet avslöjats av världshistorien, vars fakta visade de ryska patrioterna, vilka inte ville veta av något annat än fosterlandets direkta (och på det gamla sättet uppfattade) fördelar, att vår ryska revolutions förvandling till en socialistisk inte var ett äventyr utan en nödvändighet. Det *fanns* nämligen *inget annat* val: den brittisk-franska och den amerikanska imperialismen kommer *oundvikligen* att förkväva Rysslands oavhängighet och frihet *om* inte den socialistiska världsrevolutionen, bolsjevismen, segrar.[154]

Nationellt försvar mot utländska invasioner kunde också motiveras och Sovjets politik, speciellt under denna period, fick en patriotisk inramning. Det var först när inbördeskriget upphörde och då man började etablera fredliga relationer till de kapitalistiska länderna i början av 1921, som kontroverserna och svårigheterna med den dualistiska politiken åter blev märkbara på samma sätt som de varit under de mer dramatiska dagarna vid förhandlingarna i Brest-Litovsk. Under mellantiden var de två linjerna i Sovjets utrikespolitik – att uppmuntra världsrevolutionen och att betona den nationella säkerheten – bara olika medel för att nå ett och samma mål.

---

[152] Ibid., s. 292.
[153] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 13-14.
[154] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 291. [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 8, s. 136]

22. Den dualistiska politiken

Genom Brest-Litovskkrisen uppenbarades vissa faktiska omständigheter, som avgjort rubbade sovjetregeringens cirklar. Den första var sovjetrepublikens eländiga militära hjälplöshet och att dess territorium låg helt öppet för fienden på alla sidor. Något mer än en månad förlöpte mellan slutet på den tyska offensiven i Vitryssland och Baltikum och den första japanska landstigningen i Fjärran Östern. Utvidgningen och konsolideringen av den tyska ockupationen av Ukraina pågick obehindrat under denna period. Den andra var att den europeiska revolutionen dröjde. På denna hade alla betydelsefulla beräkningar, inte bara ett fåtal optimisters utan också ledande bolsjevikers, grundats. Januaristrejken i Wien och Berlin hade krossats. Den tyska regeringen hade varit så framgångsrik i sina strävanden att lappa ihop sprickorna att t. o. m. bolsjevikerna glömde, att de någonsin varit synliga och började reagera på ett sådant sätt, att de övervärderade Tysklands motståndskraft. Sensmoralen var given. Vad framtiden än hade i sitt sköte var sovjetregimens fortsatta existens för ögonblicket beroende av landets egna ytterst knappa resurser.

Den första öppna reaktionen på denna insikt om isolering och svaghet var, att behovet av att organisera det militära försvaret erkändes. En av marxismens grundteser var att revolutionen skulle förstöra armén tillsammans med övriga delar av den borgerliga statsapparaten, och sätta upp egna väpnade styrkor efter en annan modell. Villkoret för en folklig revolution i Europa, skrev Marx vid tiden för Pariskommunen, var ”inte att överflytta den byråkratiska och militära apparaten från en grupp till en annan, vilket hade gjorts hittills, utan att förstöra denna apparat”.[1] Både den Första och Andra internationalen utfärdade resolutioner, där det krävdes att de stående arméerna skulle upplösas och att de skulle ersättas med vad som ibland beskrevs som ”en folkmilis” eller ”en nation i vapen”. Lenin önskade, i sina *Brev från fjärran*, vilka han skrev i Schweiz i mars 1917, ”s*mälta samman* polis, armé och byråkrati med det *mangrant beväpnade folket*” och ”skapa en verkligt folkomfattande, absolut allmän milis, ledd av proletariatet”. Han avstod från att lägga fram en ”plan” för en sådan milis, men trodde att en sådan politik ”verkligen beväpna hela folket mangrant och lära det krigskonst”, vilket skulle medföra en garanti ”mot alla slags försök att återupprätta reaktionen, mot alla slags stämplingar från tsaragenter”.[2] I *Staten och revolutionen* utpekade han än en gång ämbetsmannakåren (byråkratin) och armén som den borgerliga statsapparatens ”två mest karaktäristiska institutioner”, vilka revolutionen måste förstöra i stället för att överta.[3] När de bolsjevikiska propagandisterna därför medverkade i arbetet på att bryta ned och upplösa den ryska armén 1917 handlade de medvetet eller omedvetet i överensstämmelse med den fastslagna partilinjen. Det var nästan enbart de lettiska regementena av de större militära enheterna, som förblev intakta under upplösningsperioden och som mer eller mindre övergick direkt från den gamla armén till den nya. Detta medförde att dessa regementen fick en viss ryktbarhet under revolutionens första dagar.

De röda gardena, vilka var föregångare till den Röda armén, ansågs vara av ett annat slag än den gamla armén, då de vilade på en annan klasstruktur och hade ett annat synsätt och andra strävanden. Dessa bildades i Petrograd i form av arbetargarden i fabrikerna under sommaren 1917 och ansågs av Petrogradsovjeten under Kornilovaffären vara en

---

[1] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXVI, s. 105. Lenin förklarade i *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky*, som skrevs hösten 1918, att ”det var varje segerrik revolutions främsta plikt – vilket Marx och Engels många gånger betonat – att krossa den gamla armén, upplösa den och ersätta den med en ny” (*Sotjinenija*, XXII, s. 378-379) [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 8, s. 223]; men varken Marx eller Lenin själv tycks före 1917 någonsin ha förställt sig de revolutionära massorna som en ”armé”. Ordet ”armé”, liksom ”byråkrati” och ”stat”, hade en frånstötande innebörd.

[2] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 35-37. [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 6, s. 274-76]

[3] Ibid., XXI, s. 388. [Lenin: *Valda verk i tio band*, bd. 7, s. 34]

”arbetarmilis”. De var i huvudsak en skapelse av bolsjevikerna och var i sista hand underordnade partiet. Det var bolsjevikdelegationen vid den ”demokratiska konferensen” i Moskva i september 1917, som krävde ”ett allmänt beväpnande av arbetarna och ett organiserande av röda garden”.[4] Å andra sidan hade de röda gardena ingen ordentlig militär utbildning och kom alltså att följa det mönster, som Lenin tidigare skisserat för en milis. De skulle försvara revolutionen mot kontrarevolutionära kupper och intriger snarare än att utgöra en fältarmé. Antalet rödgardister i Petrograd i oktober ansågs officiellt inte uppgå till mer än mellan 10 000 och 12 000 man.[5] Den välorganiserade kupp som säkrade oktoberrevolutionens seger mötte inget reellt militärt motstånd. Under sovjetregimens första veckor var de röda gardenas uppgift att inta eller skydda allmänna byggnader, att ombesörja vissa nödvändiga serviceuppgifter och att skydda sovjetledarna.

När emellertid tidpunkten för maktövertagandet närmade sig hade situationens krav redan börjat sysselsätta bolsjevikledarnas tankar. För länge sedan hade Trotskij, under det omedelbara intrycket av erfarenheterna från 1905 års revolution, skrivit att den första uppgiften för den provisoriska revolutionära regeringen skulle bli ”en radikal omorganisation av armén”.[6] I juni 1917 uttalade sig en konferens med bolsjevikernas militära organisationer försiktigt om behovet av ”att skapa materiellt väpnat stöd för revolutionen från de revolutionärt-demokratiska elementen i armén, som förenar sig med och följer socialdemokraterna”.[7] Men den dominerande tanken var ännu att revolutionens fackla, när den en gång framgångsrikt tänts i Petrograd och Moskva, snabbt skulle föra revolutionens löpeld vidare över resten av Ryssland och genom hela Europa, så att revolutionens militära försvarsåtgärder mot de organiserade fältarméerna knappast skulle bli nödvändiga. Huvuduppgiften för den första Sovnarkoms tre medlemmar, vilka bildade ett förenat ”utskott för armé- och flottärenden” var att fullborda likvideringen och demobiliseringen av den gamla armén. Då de vita generalerna bildade reguljära arméer och påbörjade något som liknade sedvanlig krigföring i Ukraina, tvingades den nya regimen att bygga upp militära förband, som var kapabla att möta de vita arméerna i fält. Det sägs att beslutet om att bilda en röd armé fattades vid ett möte med partiledningen den 19 december 1917/1 januari 1918. Namnet ”arbetarnas och böndernas röda armé” togs vid denna tid.[8]

När detta beslut fattades hade fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk avbrutits för första gången och Trotskij just tillträtt posten som ledare för den sovjetiska delegationen. Bolsjevikerna hade emellertid ännu inte insett de militära farorna. De militära framstegen var dessutom obetydliga. Deklarationen om det exploaterade och utarmade folkets rättigheter, som ursprungligen antogs av VTsIK i januari, förkunnade principen om ”arbetarnas beväpnande, bildandet av en socialistisk röd armé bestående av arbetare och bönder och det fullständiga avväpnandet av de egendomsägande klasserna”.[9] Den 15/26 januari 1918, den dag då Trotskij återvände till Brest-Litovsk med fullmakt av partiets centralkommitté att genomföra slutförandet av förhandlingarna, utfärdade Sovnarkom ett dekret om bildandet av en ”arbetarnas och böndernas röda armé”, som skulle bestå av frivilliga från ”de arbetande massornas mest klassmedvetna och organiserade element”. Detta dekret

---

[4] *Protokolij Tsentralnovo Komiteta RSDRP* (1929), s. 63.
[5] *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, XXXIV (1937), s. 579, art. Krasnaja Gvardija; Trotskij nämner en samtida uppskattning på 40 000, men säger att ”den troligen är för hög” (L. Trotskij, *Istorija Russkoj Revoljutsii* (Berlin), II, II (1933), s. 207.
[6] Trotskij, *Sotjinenija*, II, I, s. 62.
[7] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 248.
[8] Publicerade handlingar om Röda armén citeras i *Voprosy Istorii*, nr 2, 1948, s. 50. Lenin, Stalin och Podvojskij (den främste medlemmen i militärkommittén) nämns som närvarande vid detta möte. Men utelämnandet av Trotskij namn är typiskt för en artikel som publicerades 1948. Riktigheten i uppgifterna som uppges kan alltså betvivlas.
[9] *Sobranie Uzakonenij*, 1917-1918, nr 15, art. 215.

följdes fjorton dagar senare av ytterligare ett om skapandet av ”de socialistiska arbetarnas och böndernas röda flotta”.[10] Hur mycket dessa dekret betydde i praktiken är en annan fråga. Efteråt sades det att i Petrograd, där viljan att försvara revolutionen kan förmodas ha varit starkast, skrev bara 5 500 frivilliga in sig de första månaderna efter det att dekretet utfärdats.[11] Men den 22 februari 1918, då den tyska framryckningen hade återupptagits och Hoffmanns slutliga villkor framlades, offentliggjordes en proklamation av Sovnarkom i *Pravda* under rubriken: ”Det socialistiska fosterlandet är i fara”. Den förklarade att ”landets alla krafter och resurser helt skall ägnas åt det revolutionära försvaret” och att ”arbetare och bönder ... längs den nya frontlinjen skall mobilisera bataljoner för att gräva skyttegravar” och att alla arbetsföra personer från borgarklassen skall anslutas till dessa bataljoner och arbeta under uppsikt av Röda gardet. Den slutade med följande slagord:

> Det socialistiska fosterlandet är i fara!
> Leve det socialistiska fosterlandet!
> Leve den socialistiska internationella revolutionen![12]

Denna proklamation var utgångspunkten för de första verkliga rekryteringsansträngningarna. Följande dag, den 23 februari, kom efteråt att firas som ”Röda arméns dag”.[13] Trotskij försvarade sin Brest-Litovskpolitik med, att ”general Hoffmanns offensiv hjälpte oss att påbörja det viktiga arbetet med att skapa Röda armén”.[14] Enligt vissa källor steg antalet rekryter i Petrograd från 5 500 den 25 februari till 15 300 den 1 mars.[15] Den 4 mars 1918, dagen efter undertecknandet av Brest-Litovskfördraget, tillkännagavs att Trotskij hade avgått som folkkommissarie för utrikes ärenden och utnämnts till president för högsta krigsrådet.[16]

Från detta ögonblick blev det nationella försvaret föremål för ett ständigt intresse från sovjetledarnas sida. Vid sjunde partikongressen, som debatterade ratifikationen av Brest-Litovskfördraget, uppehöll sig Lenin med ovanlig bitterhet vid landets militära tillstånd:

> Vårt småbondeland som desorganiserats av kriget och försatts i ett oerhört tillstånd befinner sig i en ovanligt svår situation. Vi har ingen armé men måste leva sida vid sida med en till tänderna beväpnad rövare...

Vidare sade han:

---

[10] Ibid., nr 17, art. 245; nr 23, art 325.
[11] G. S. Puchov, Kak Vooruzalsja Petrograd (1933), s. 12.
[12] Enligt Trotskij var uttrycket ”det socialistiska fosterlandet” hans förslag och när socialrevolutionärernas vänsterflygel protesterade svarade Lenin: ”Det visar genast hur vår inställning till försvaret av fosterlandet har förändrats 180 grader. Det är precis vad vi behöver” (L. Trotskij, *O Lenine* (u.å., 1924), s. 104).
[13] Det är svårt att se hur den 23 februari kom att accepteras som ”Röda arméns dag”. Den första ”Röda arméns dag” utlystes den 28 januari/19 februari 1918 för att stimulera rekryteringen. (*Rabotjaja i Krest'janskaja Armija i Flot*, nr 10 (55) från detta datum). Ytterligare en ”Röda arméns dag” utlystes för samma ändamål den 22 mars 1918, varvid Trotskij höll tal (se s. 79 nedan). Vid denna tid brukade auktoritativa sovjetiska författare (t. ex. Antonov-Ovseenko i *Za Pjat Let* (1922), s. 155) förklara, att dekretet om bildandet av Röda armén den 15/28 januari 1918 först sändes at den 23 februari. Detta är emellertid felaktigt. Den nu gällande partihistoriken, som först publicerades 1938, hänvisar till att de tyska invasionstrupperna tvangs att ge vika för den ”nya armén” vid Narva och Pskov och tillägger: ”den 23 februari – den dag då den tyska imperialismens styrkor slogs tillbaka – anses som Röda arméns födelsedag” (*History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course* (Engl. transl. 1939), s. 217).
[14] L. Trotskij, *Kak Vooruzalas' Revoljutsija*, I (1923), s. 14.
[15] G. S. Puchov, *Kak Vooruzalsja Petrograd* (1933). s. 13.
[16] R. H. B. Lockhart, Memoirs of a British Agent (1932), s. 242. I den första Sovnarkom hade kontrollen av de militära frågorna anförtrotts en kommitté på tre kommissarier, Antonov-Ovsejenko, Krylenko och Dybenko. Denna utvidgades en kort tid därefter till ett ”allryskt kollegium”, där Trotskij blev medlem (L. Trotskij, *Kak Vooruzalas' Revolutsija*, I (1923), s. 101-102. Högsta krigsrådet var en ny skapelse.

> Vi visste att vi slöt fred med imperialismen och att orsaken till detta var armén.[17]

Den resolution som kongressen antog och som godtog fredsfördraget begränsades inte av några diplomatiska restriktioner, eftersom den inte skulle publiceras:

> Kongressen anser det som absolut nödvändigt att godkänna det betungande och förödmjukande fördraget med Tyskland, som undertecknats av sovjetmakten, med hänsyn till det faktum att vi inte har någon armé, med hänsyn till det extremt dåliga tillståndet hos de demoraliserade frontförbanden, med hänsyn till nödvändigheten av att dra fördel av en, även den minsta, andhämtningspaus före den imperialistiska attacken på Sovjets socialistiska republik ...
>
> Därför förklarar kongressen, att den anser det som vårt partis första och viktigaste uppgift, att som avant-garde för det medvetna proletariatet och för sovjetmakten vidta de mest energiska, skoningslöst beslutsamma, drakoniska åtgärder för att höja de ryska arbetarnas och böndernas självdisciplin och disciplin, att förklara det oundvikliga i Rysslands historiska inställning till ett socialistiskt[18] fosterländskt befrielsekrig, att överallt och på alla områden skapa massorganisationer som sammanlänkas och sammansvetsas till en enda järnhård vilja ... och slutligen att ombesörja en total systematisk utbildning av den vuxna befolkningen, utan avseende på kön, i vapnens bruk och till att utföra militära operationer.[19]

VTsIK:s beslut två dagar senare att godkänna undertecknandet fastslogs ”rätten och skyldigheten att försvara det socialistiska fosterlandet”.[20] Under senare delen av mars 1918, då fredsfördraget var officiellt godkänt och då sovjetregeringen flyttat till den nya huvudstaden, blev uppgiften att organisera göda armén av yttersta vikt. Ett tal av Trotskij i Moskvasovjeten den 19 mars följdes två dagar senare av en proklamation i Trotskijs bästa retoriska stil om den nya arméns behov. Nästa dag, den 22 mars 1918, proklamerades som ”Röda arméns dag” för att uppmuntra rekryteringen.[21]

Tidigt i april inrättades en ny befattning: Trotskij blev krigskommissarie.[22] Hittills hade det gamla krigsministeriet, som döpts om till krigskommissariatet, fortsatt att behandla frågor som berörde upplösningen av den gamla armén. Det nya kommissariatet stod i ett oklart förhållande till de sovjetorgan, som hade till uppgift att bygga upp den nya armén. Den gamla ordningens död och den nyas födelse sågs som två totalt från varandra skilda processer. När Trotskij lade titeln krigskommissarie till sin tidigare, president för högsta krigsrådet, kom alla militära organisationer i sovjetrepubliken under en och samma ledning. Principen om enhet och kontinuitet hävdades för första gången. Det framstod klart att uppgiften att organisera Röda armén utan att bygga på någon gammal grund och utan att dra fördel av samlade erfarenheter eller av den gamla ryska arméns rester var en uppgift av gigantiska mått. Allteftersom tiden gick användes i allt större utsträckning den gamla organisationens former och beståndsdelar då man byggde upp den nya armén. Denna politik fick en ömsesidig effekt. Radek berättar att innan Brest-Litovsk-förhandlingarna var avslutade kom amiral Altvater, som var knuten till den sovjetiska delegationen, fram till honom och sade:

> Jag kom hit därför att jag var tvungen till det. Jag litade inte på er, men nu skall jag göra min plikt som aldrig tidigare, för jag tror uppriktigt att jag tjänar mitt land genom att göra detta.[23]

---

[17] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 318-319, 325 [Lenin: *Valda verk i 3 band*, bd. 2, s. 507, 514]

[18] Ordet ”socialistiskt” lades till den välbekanta fras, som använts av alla traditionella ryska historiker om det ”patriotiska kriget 1812: innebörden kunde inte missförstås av någon ryss.

[19] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 278.

[20] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 410.

[21] L. Trotskij, *Kak Vooruzalas' Revoljutsija*, I (1923), s. 25-30, 99-100.

[22] Denna utnämning godkändes av VTsIK den 8 april 1918 (*Protokolij Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 73; datumet den 28 april (ibid., s. 4) är ett feltryck); av en tillfällighet var det samma session som med acklamation beslöt att den röda flaggan skulle bli Sovjetunionens ”nationalflagga” (ibid., s. 74).

[23] Cit. från E. Wollenberg, *The Red Army* (2:a uppl., 1940), s. 63.

Det var förmodligen vid denna tid som Lenin och Trotskij överlade med Altvater och Behrens, också han en hög sjöofficer, om reorganiserandet av de väpnade styrkorna – troligen de första direkta kontakterna med officerare från den tidigare regimen.[24] Trotskij insåg som krigskommissarie snart att en effektiv röd armé var beroende av möjligheten att inte endast överta mycket av den gamla organisationsformen utan att den också måste förstärkas med medlemmar ur den gamla officerskåren. Han började arbetet med att bryta ned de hinder av ömsesidig misstro, som stod i vägen.

Några veckor senare togs ytterligare ett betydelsefullt steg. Den frivilliga rekryteringen visade sig, oavsett hur väl den än stämde överens med den revolutionära ideologin, vara ett otillräckligt medel då det gällde att få folk att enrollera sig i Röda armén. Den 22 april 1918, efter ett tal av Trotskij i VTsIK, utfärdades ett dekret som förklarade att hela den vuxna befolkningen var skyldig att fullgöra antingen arbets- eller militärtjänst. I dekretet vidmakthölls doktrinen om Röda arméns klasskaraktär genom att den militära utbildningen och militärtjänsten strikt begränsades till arbetarna och bönderna. Övriga hänvisades till de mindre ärofulla arbetsbataljonerna.[25] Vid samma tillfälle godkände VTsIK en ny militär ed enligt vilken en soldat i Röda armén, som ”en son av det arbetande folket och medborgare i sovjetrepubliken” avlade ett löfte ”inför Rysslands och hela världens arbetande klasser” om att ägna alla sina ”gärningar och tankar åt det stora målet att befria alla arbetare” och att kämpa ”för sovjetrepubliken, för socialismens sak och för folkens brödraskap”.[26] En månad senare proklamerade man i ett nytt dekret ”övergången från en frivilligarmé till en allmän mobilisering av arbetare och fattiga bönder”. Andra dekret, som riktade sig till andra klasser, följde omedelbart.[27] Inbördeskriget fungerade som ett drivhus för de många utvecklingslinjer, vilka hade sått efter Brest-Litovsk eller t. o. m. tidigare. Fördömandet av Sjtjastnij[28] var en varning till de officerare, som var i tjänst, att de hade att välja mellan att antingen lojalt tjäna den nya regimen eller att öppet gå över till de ”vita”. Alla var ingalunda beredda att följa det andra alternativet. Den utländska interventionen i inbördeskriget gav Sovjets sak ett inslag av rysk nationalism, vilket senare kom att få stor betydelse. Under tiden tvingade inbördeskriget Röda armén att sätta upp en effektiv central administration och befälskår. Centralorganisationen ersatte gradvis det lokala initiativet, som hade karaktären av frivillig rekrytering på lokal basis.[29] I maj 1918 fick Röda armén en överbefälhavare i letten Vatzetis, och en generalstab. Vatzetis ersattes i juli 1919 av Sergej Kamenev, en tidigare tsaristisk stabsöverste. Trotskijs tal vid den femte allryska sovjetkongressen i juni 1918, då inbördeskriget just hade börjat på allvar, ägnades åt en allmän översikt av den militära politiken. Tillfälliga återfall till principen om frivillig rekrytering ursäktades med hänvisning till att värnpliktsorganisationen inte blivit fullt

[24] D. F. White, *The Growth of the Red Army* (Princeton, 1944), s. 28.

[25] *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 33, art. 443; ”Principen att den ärofulla rätten att försvara revolutionen med vapen i hand är förbehållen arbetarna” bekräftades ånyo i artikel 10 i Sovjetunionens konstitution. ”Vänsterkommunisterna” protesterade vid denna tid mot att man enrollerade borgare liksom mot att man värvade specialister (se manifestet i Kommunist, nr 1, 20 april, 1918, som också finns tryckt i Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 561-571). Radek framlade argument mot detta i Kommunist nr 2, 27 april 1918, s. 14-16.

[26] *Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 176-177; *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 33, art 446.

[27] Ibid., nr 41, art. 518; nr 43, art. 528; nr 44, art. 534.

[28] Se vol. 1 kap 7

[29] Det som hände i Niznij-Novgorod är antagligen typiskt för perioden. Sovjeten i Niznij-Novgorod gjorde ingenting, när det gällde arbetet på att organisera Röda armén förrän medlemmar av den gamla arméns soldat-kommittéer kom dit i slutet av februari. Med deras hjälp skapades en ”militärsektion” för provinsen den 14 mars 1918. Men mellan detta datum och den 23 april anmälde sig bara 1 680 frivilliga - många av dem var dock icke önskvärda. Ett myteri inträffade bland dessa den 23 april och först därefter vidtogs allvarliga åtgärder vad beträffar rekrytering och utbildning. Det allmänna mobiliseringsdekretet tillämpades emellertid inte förrän i augusti. *God Proletarskoj Diktatory: Yubilijnyj Sbornik* (Niznij-Novgorod, 1918), s. 54-57.

utbyggd i tid. Han försvarade envist politiken att använda tsaristiska officerare som ”militära specialister”. Kongressens beslut avlägsnade den distinktion som tidigare gjorts mellan arbetare och bönder och den tidigare bourgeoisin eller härskande klassen genom att införa allmän värnplikt för alla ”hederliga och friska medborgare från 18 till 40 år”. Kongressen uttalade sig för ”en centraliserad, välutbildad och välutrustad armé” och godkände användningen av ”militära specialister”.[30] Men den Röda armé, som segrade i inbördeskriget var den logiska följden av de mått och steg som vidtagits långt innan kriget började. Det var efterverkningarna av Brest-Litovskkrisen, som gjorde att de beslut fattades, som gjorde det möjligt att omforma det outvecklade och oorganiserade Röda gardet till en nationell armé.

Den förändrade synen på det nationella försvaret tycktes medföra en förändrad syn på förhållandet till främmande makter överhuvudtaget. Detta kom symboliskt till uttryck när Trotskij, då Brest-Litovskfördraget slöts, avgick som folkkommissarie för utrikes ärenden. Den hetsige revolutionäre agitatorn efterträddes av en representant för den gamla diplomatin. Dennes tidiga omvändelse till bolsjevismen hade inte fördunklat en viss inrotad respekt för traditionella former. Georgij Tjitjerin hade lämnat sin post i det tsaristiska utrikesministeriet 1904, rest från Ryssland och gått in i det ryska socialdemokratiska partiet. Han svängde uppenbarligen i sin inställning mellan bolsjevikernas och mensjevikernas fraktioner. Hans viktigaste partiuppgift vid denna tid var karaktäristisk. I slutet av 1907, under återföreningsperioden mellan de två fraktionerna, inrättade centralkommittén en speciell kommission, som skulle undersöka de ”expropriationer”, som genomförts av partiets militanta organisation. Tjitjerin, som hade en självständig ställning inom partiet blev ordförande i denna kommission. Undersökningen tystades ned och gav inget resultat. Denna episod förklarar delvis den senare ovänskapen mellan Tjitjerin och Stalin och Tjitjerin och Litvinov. Åren efter 1907 var Tjitjerin mensjevik och lierade sig inte med bolsjevikerna förrän 1917. Tjitjerin var i kraft av sin personlighet och bakgrund en udda figur i det sovjetiska persongalleriet – en kultiverad man med kräsen personlig smak, något av en estet, en hypokondriker, vars böjelse för marxismen var rotad i hans skarpa och välskolade intellekt snarare än i hans känslor. Efter Trotskijs snabba och stormiga karriär i Narkomindel grep sig Tjitjerin an med det tålmodiga och mindre effektfulla organisationsarbetet. Den 25 mars 1918 flyttade Narkomindel in i sina nya lokaler i Moskva med Karachan som ställföreträdande folkkommissarie och Radek som chef för den västerländska avdelningen. Litvinov blev medlem av kommissariatets ledning några veckor senare.[31] Långsamt byggdes en departements- och diplomatorganisation upp. Processen var naturligtvis långsam; så sent som i juni 1918 lade en tysk märke till att ”Tjitjerin ombesörjer själv undertecknandet av passen och reserverar kupéer för våra kurirer och sköter själv andra småsaker”.[32] Ett dekret av den 4 juni 1918 erkände ”den fullständiga jämlikheten mellan stora och små nationer”, slopade ambassadörs- och ministervärdigheterna och ersatte dessa med ”befullmäktigade ombud”. Detta dekret innebar, trots ett visst iögonfallande förakt för traditioner, början till organiserandet av det reguljära sovjetiska diplomatiska systemet.[33]

Medan Brest-Litovsk framhävde några av den dualistiska politikens besvärligheter och motsättningar påverkade den emellertid inte politikens väsentliga innehåll. Den 14 mars 1918 svarade den fjärde allryska sovjetkongressen på Wilsons tvetydiga telegram med ett budskap, som vände sig ”till folket i och först och främst till de arbetande och utsugna

---

[30] P*jatyj Vserossijskij Sezd Sovetov* (1918), s. 167-174; *Sezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 88-91.
[31] *Desjat' Let Sovjetskoj Diplomatii* (1927), s. 7-10.
[32] K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 59.
[33] *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 39, art. 505.

klasserna Nordamerikas Förenta stater", och uttryckte tillförsikt om att "den lyckliga tiden är inte långt borta då de arbetande massorna i alla borgerliga länder kastar av sig kapitalets ok och skapar en socialistisk samhällsordning, som ensam kan garantera en varaktig och rättvis fred".[34] Detta var en utrikespolitik förd med proklamationer i bästa revolutionära stil och var, vilket Zinovjev sägs ha skrutit över, ett "slag i ansiktet" på den amerikanske presidenten.[35] Följande dag, medan kongressen debatterade ratifikationen av Brest-Litovskfördraget, innehöll *Izvestija* en ledare författad av dess redaktör Steklov, som omnämnde svaret utan kritik. Han hade emellertid för egen del en annan uppfattning. Den framställde Sovjetryssland som hotat av "två slags imperialism, den ena har gripit oss om strupen (Tyskland) eller förbereder sig på ett strupgrepp (Japan), medan den andra – naturligtvis i sitt eget intresse – är beredd att sträcka ut en hjälpande hand till oss". Den sistnämnda var Förenta staterna. Frågan var: "Vilken imperialism är farligast för oss – den tyska och japanska eller den amerikanska?" Vad som stod på spel var, tillade författaren i en avslöjande fras, "revolutionens betydelse för den ryska staten". Efter en antydan om att Förenta staterna, "med hänsyn till rivaliteten med Tyskland och Japan inte kunde tillåta att Ryssland kom under någon av dessa makters herravälde", och att amerikanerna kanske en dag skulle "ge oss pengar, vapen, maskiner, instruktörer, ingenjörer, etc. för att hjälpa oss att övervinna den ekonomiska oredan och skapa en ny och stark armé", slutade artikeln med en fast principdeklaration:

> Vi är övertygade om att den mest konsekventa socialistiska politiken kan göras förenlig med den hårdaste realism och den nyktraste praktiska inställning.

Man fortsatte sålunda att praktisera en fullständigt revolutionär utrikespolitik sida vid sida med en utrikespolitik, som tog hänsyn till "revolutionens betydelse för den ryska staten". Brest-Litovsk var det första tillfälle då den nya regimen nödgades att rätta sig efter det diplomatiska umgängets vedertagna regler och åta sig förpliktelser i sin egenskap av territoriell stat. Tjitjerins utnämning inledde utan tvekan en period av "passiv" politik, "då den revolutionära offensiva politikens period ersattes med reträtternas och manövrernas period".[36] Men denna förändring passade perfekt den desperata situationens behov. Det var anmärkningsvärt att när Lenin i ett konfidentiellt memorandum, skrivet i maj 1918 och inte offentliggjort under hans livstid, definierade "reträtternas och manövrernas politik", för vilka Brest-Litovsk utgjorde prototypen, inte talade i termer av förändring utan av kontinuitet:

> Sovjetmaktens utrikespolitik får inte i något avseende förändras. Våra militära förberedelser är ännu inte avslutade och därför förblir vårt allmänna rättesnöre som tidigare att ändra kurs, retirera, vänta, medan vi med all vår styrka fortsätter dessa förberedelser.

Lenin uteslöt inte "militära överenskommelser" med den ena eller andra av de "imperialistiska koalitionerna". Genom att väga hotet från Tyskland mot hotet från Japan menade han, att för ögonblicket var "faran för en tysk ockupation av Petrograd, Moskva och större delen av europeiska Ryssland" störst, men att det viktigaste var att undvika ett "förhastat eller dåligt övertänkt steg", vilket annars kanske skulle "stärka extremisterna" i olika länder "som vill krig". Detta förhindrade en överenskommelse med den engelsk-franska koalitionen.[37] För de renläriga inom partiet, vilka ansåg att utrikespolitiken kunde deduceras ur de revolutionära principerna utan hänsyn till ögonblickets omständigheter och att en av dessa principer var att Sovjet skulle vidmakthålla en lika stor och oreserverad fientlighet mot alla kapitalistiska makter, var sådana beräkningar ett fall ned i "opportunism", eller en återgång till den gamla regimens diplomati. Martov förklarade bittert att

---

[34] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 135.
[35] D. F. Francis, *Russia from the American Embassy* (New York, 1921), s. 230.
[36] G. Tjitjerin, *Vnesnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s.7.
[37] Lenin, *Sotjinenija*, XXX, s. 384. [12-13 maj 1918, *CW* vol 27, s. 361]

det var ”ett steg tillbaka till Miljukovs politik”.[38] Anklagelsen, att den sovjetiska regeringen hade antagit en trång och nationellt inriktad politik och ”beslutat sig för att överge den antiimperialistiska politiken”, vilken var den form vari beskyllningen vanligen utslungades, var emellertid falsk.[39] Detta envisa fasthållande vid ”revolutionens betydelse för den ryska staten” innebar inte, att den tidigare revolutionära inställningen övergivits. Den dualistiska politiken hade trätt i kraft i samma ögonblick som revolutionen segrade. Brest-Litovsk och det som kom efter skapade inte denna politik. Dessa omständigheter gjorde emellertid både vänner och fiender medvetna om både det följdriktiga och motsägelsefulla i denna politik. Detta var redan fullt märkbart i Sovjets politik både mot Tyskland och mot de västliga allierade sommaren 1917.

Relationerna mellan Sovjetryssland och Tyskland reglerades formellt genom Brest-Litovskfördraget. De som efteråt förebrådde den sovjetiska regeringen för att den hade övergivit sina revolutionära principer citerade vanligen artikel 2 i fördraget, där parterna hade åtagit sig ”att avstå från all agitation och propaganda mot den andra partens regering, stat eller militära institutioner”. I praktiken var denna berömda artikel av föga eller intet värde. Det finns inga protokoll från någon diskussion om denna punkt varken i Brest-Litovsk eller i Moskva innan fördraget undertecknades. Det finns inget som visar att några invändningar rests mot den. Den tycks ha accepterats av den sovjetiska delegationen på samma lättsinniga sätt som den tyska delegationen då den godtog vapenstilleståndets förbud mot att förflytta trupper till Tysklands västfront. Ingendera parten väntade sig på allvar att den andra parten skulle följa denna artikel. ”Jag hoppas att vi snart kan påbörja en revolution även i ert land”, anmärkte Joffe vänskapligt till Czernin i Brest-Litovsk.[40] Då Sokolnikov, ledaren för den sovjetiska delegationen i förhandlingarnas sista fas, undertecknade Brest-Litovskfördraget uttryckte han Sovjets tilltro till att ”denna imperialistiska och militaristiska triumf över den internationella proletära revolutionen kommer att visa sig vara endast tillfällig och övergående”.[41] Offentligt var det nödvändigt att under hela året 1918 upprätthålla fiktionen att fördragets artikel 2 troget följdes.

> Denna artikel beaktar vi verkligen (sade Tjitjerin vid ett sammanträde i VTsIK), och om den överträds av något av våra officiella organ kommer sovjetregeringen att vidtaga åtgärder mot detta.[42]

Vid den sjunde partikongressen, som sammanträdde i enrum för att debattera ratifikationen av fördraget, behövdes ingen sådan diskretion. ”Naturligtvis bryter vi mot avtalet”, förklarade Lenin då han talade för en ratifikation, ”det har vi redan gjort trettio, fyrtio gånger.”.[43] Sverdlov förklarade vid samma kongress situationen på sitt något klumpiga sätt:

> Av fördraget, som vi undertecknat och som inom kort skall ratificeras av (allryska sovjetkongressen, följer oundvikligt att vi inte längre i vår egenskap av regering, av sovjetmakt, kan föra ut den vittomfattande internationella agitation, som vi hittills har gjort. Detta betyder inte att vi på något sätt skall skära ned denna agitation. Vi måste emellertid nu regelbundet föra ut denna agitation inte i Sovnarkoms namn utan i vårt partis centralkommittés namn.[44]

Åtgärder vidtogs genast för att genomföra den nya linjen. Sovjetregeringens viktigaste verktyg för den organiserade revolutionära propagandan hade hittills varit den internationella byrån, som leddes av Radek, som först var knuten till Narkomindel och sedan början av 1918 till VTsIK. Den bestod huvudsakligen av krigsfångar av olika

---

[38] *Tjetvertij Tjrezvytjajnyj Sezd Sovetov* (1920), s. 32.
[39] Denna anklagelse gjordes av Radek i en artikel undertecknad ”Viator” i *Kommunist*, nr 2, 27 april 1918.
[40] O. Czernin, *Im Weltkriege* (1919), s. 305.
[41] *Mirnje Peregovorij v Brest Litovske*, 1 (1920), s. 231.
[42] P*jatyj Sozyv Vserossijskogo Tsentralnovo Ispolnitel'notgo Komiteta* (1919), s. 90.
[43] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 327. [Lenin: *Valda verk i 3 band*, bd. 2, s. 516]
[44] *Sedmoj Sezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1923), s. 195.

nationalitet.[45] Denna sektion upplöstes nu. Krigsfångarna blev medlemmar av bolsjevikpartiet och den internationella byrån ombildades till utländska avdelningar knutna till det ryska kommunistiska partiets centralkommitté. Avdelningarna organiserades senare i en federation för utländska grupper inom det ryska bolsjevikpartiet.[46] Sålunda bildades i Moskva i april 1918 tyska, ungerska, österrikiska och jugoslaviska grupper inom det ryska partiet. Varje grupp stod under ledning av en landsman. Thomas ledde den tyska avdelningen, Bela Kun den ungerska, Ebengolz den österrikiska och Michajlov den slaviska. Varje grupp tryckte och distribuerade sin egen periodiska och propagandistiska litteratur. Var och en arbetade bland krigsfångar av sin egen nationalitet av vilka några övertalades att gå in i Röda armén. Vidare utbildades andra som propagandister och agitatorer för arbete bakom de fientliga linjerna eller, när tillfälle gavs, för att kunna sändas tillbaka till sina hemländer för politiskt arbete där. De centrala grupperna var relativt små. Den tyska gruppen bildades i april 1918 och hade då elva medlemmar, men växte snabbt under det kommande året till några hundra; den ungerska hade från början fyra eller fem medlemmar och växte till 90 före årets slut.[47] Alla tillgängliga uppgifter visar att arbetet bland krigsfångarna var framgångsrikt:

> I varje läger var fångarna uppdelade i två grupper – manskapets grå massa (kanonmat) på ena sidan, överklassen och officerarna på den andra. Den första drogs mot sovjeterna, den andra mot de s. k. neutrala staternas legationers sändebud eller mot sina tidigare fienders ambassader och konsulat, det gamla Rysslands allierade.[48]

Centralmakternas upplösta arméer befanns i fånglägren vara ett lika fruktbart fält för revolutionär propaganda som de besegrade ryska arméerna. Man inriktade i båda fallen agitationen på klasskillnaderna. Arbetet bland krigsfångarna var vid denna tid, som Lenin senare påpekade, ”den verkliga grunden för Tredje internationalens tillkomst”.[49] Inte heller var folken i öster immuna mot detta. Suphi, en turkisk socialist som hade flytt till Ryssland 1914 och internerats, var den främste agitatorn bland de turkiska krigsfångarna. Vid slutet av 1918 kunde han påstå att ”turkiska militära revolutionära organisationer redan existerar i Ryssland” och att ”tusentals turkiska soldater för närvarande gör tjänst i Röda armén på olika fronter i Sovjetrepubliken”. Det råder emellertid ingen tvekan om att dessa uppgifter är starkt överdrivna.[50] Kinesiska kulier, som under kriget importerats till Ryssland för att arbeta, organiserades på samma sätt i en ”förening för kinesiska arbetare i Ryssland”.[51]

Det i detalj utarbetade förslaget att placera organisationen för propaganda bland krigsfångarna på en icke-officiell partibasis förhindrade inte att det i mitten av april 1918 i Moskva ägde rum en serie organiserade demonstrationer. Den 14 april talade Bela Kun till

---

[45] Se ovan, föregående kapitel, på samma sida som not 38.

[46] *Vosmoj Sezd RKP(B)* (1933), s. 435; John Reed i The Liberator (New York), jan. 1919, s. 24: enligt denna källa fick den nya ”icke-officiella” organisationen ett stöd på 20 000 000 rubler.

[47] *Vosmoj Sezd RKP(B)*, s. 436-439. Tjeckoslovakerna favoriserades genom att de i maj 1918 tilläts grunda ett eget oberoende kommunistparti med nästan 1 000 medlemmar (ibid., s. 438); det höll sin första kongress i Moskva den 25-27 maj 1918; det beskrivs i P. Reimann. *Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei* (1931), s. 68-77. Det överlevde emellertid inte, utan det senare skapade tjeckoslovakiska kommunistpartiet nybildades helt. Uppgifter finns om en ”ungersk partiskola” i Moskva i november 1918 (*Krasnaja Nov*, nr 10 (1926), s. 140).

[48] *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 97: enligt en källa var arbetet långt mer framgångsrikt bland österrikarna än bland tyskarna, av vilka ”t. o. m. socialdemokraterna visade sig sorgligt fientliga” (J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchévique* (1919), s. 325).

[49] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 128.

[50] *Sowjet Russland und die Völker der Welt* (Petrograd, 1920), s. 33.

[51] *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 190-194; tidigt år 1919 motsatte sig Förenta Staternas regering ett brittiskt förslag om att man skulle ombesörja kuliernas återbördande till sitt hemland och avvisade förslaget med motiveringen att det inte var önskvärt att sända tillbaka ”arbetare och kulier, som hade varit under inflytande av bolsjevismen i Ryssland till Kina”.

ett massmöte av krigsfångar:

> Krossa alla hinder på den väg som leder till befrielse för de förslavade, bränn alla slott och fästningar till vilka ert välstånd strömmar och från vilka fattigdom och hunger sprids över hela landet ... Vänd era vapen mot era officerare och generaler och mot palatsen. Må var och en av er bli en revolutionens lärare i sitt regemente.[52]

Tre dagar senare öppnades en allrysk kongress för internationalistiska krigsfångar med 400 delegater. Den utfärdade ett manifest i vilket man vädjade till krigsfångarna att gå in i Röda armén eller återvända hem och bli ”pionjärer för proletärernas internationella socialistiska revolution”. Bland dess slagord märktes ett som varslade om vad framtiden hade i sitt sköte ”Länge leve den Tredje internationalen”.[53] Kongressen utsåg en central exekutivkommitté, vilken i ett halvhjärtat försök till kamouflage kallade sig ”de utländska arbetarnas och böndernas exekutivkommitté”.[54]

Dessa åtgärder sågs med växande indignation av segrarna från Brest-Litovsk. Med anledning av Moskvakongressen skickades en skarp protest från den tyska regeringen. I den förklarades bland annat att Ebengolz och Michajlov hade tvingat fångar i de läger som de besökt att gå in i Röda armén. Tyskarna krävde att båda skulle arresteras.[55] Svaret var hållet i en försiktig och undvikande ton.

Sovjetisk nationalitet förlänades hastigt dem som kunde bli utsatta för repressalier. Den tjugonde april 1918 utfärdade Trotskij i egenskap av krigskommissarie en order, där alla militära organ ålades att strikt följa förbudet från Brest-Litovsk mot att sprida propaganda, speciellt då det gällde fångarna. Denna följdes av liknande varningar från Narkomindel och från folkkommissariatet för inrikes ärenden till ”alla arbetar-, bonde- och soldat-sovjeter”. En vecka senare ersattes ”de utländska arbetarnas och böndernas exekutiv-kommitté” med ett ”centralt kollegium för krigsfångar och flyktingar”, som var knutet till krigskommissariatet och lett av Unslicht, som var ställföreträdande krigskommissarie.[56] Men denna uppdelning mellan parti och stat av ansvaret för krigsfångarna förebådade inte någon omedelbar förändring av politiken. I slutet av april 1918 anlände den förste tyske ambassadören till Moskva. Ett av hans första officiella framträdande skedde i samband med första-maj-paraden. Bland de militära enheter som paraderade fanns en avdelning med tyska fångar, som bar en banderoll, som uppmanade deras tyska kamrater att kasta av sig kejsarens ok. Denna episod medförde ytterligare en skarp protest. Sovjet svarade och lovade att i framtiden inte enrollera några utlänningar i Röda armén – ett åtagande, som genast kunde kringgås genom att de erbjöds sovjetiskt medborgarskap.[57] Propagandan bland krigsfångarna från de utländska grupperna, stod under partiets uppsikt, liksom rekryteringen av fångar som till Röda armén, fortsatte i oförminskad skala fram till stilleståndet på västfronten i november 1918. De öppna provokationerna i april och maj tycks man ha undvikit att upprepa. Efter november 1918 övertog de tyska och österrikiska

---

[52] *Izvestija*, 17 april 1918.
[53] Ibid., 19 april, 21 april 1918; *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1919, s. 102-103; J. Sadoul, *Notes sur la Revolution Bolchévique*, (1919), s. 313314. De knappa och ganska oklara redogörelserna från Kongressen i *Izvestija* ger ett intryck av en viss oro för följderna av en alltför stor publicitet. Kongresser för krigsfångar hölls vid samma tid i andra större städer.
[54] *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 108-110.
[55] *Izvestija*, 16 april 1918; *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 107.
[56] *Izvestija*, 21, 23 april 1918; *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 7 (90), 1929, s. 107-108; *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 34, art. 451.
[57] W. Hard, *Raymond Robbins' Own Story* (New York, 1920), s. 182; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918: Russia, II (1932), s. 131. Beväpnandet av de tyska och österrikiska krigsfångarna oroade också de allierade och var en av deras förevändningar för interventionen. Påståendet att dessa fångar åter skulle kämpa för centralmakterna mot de allierade var naturligtvis långsökt, men några av dem deltog i fientligheterna mot den tjeckiska legionen i Sibirien.

krigsfångarna sina respektive ambassadbyggnader i Moskva[58] och satte upp arbetar- och soldatråd, som ombesörjde att agitatorer sändes till Centraleuropa.[59]

Brest-Litovskfördraget öppnade en ny och hittills oprövad propagandakanal, medan det gjorde föga eller intet för att förhindra den bolsjevikiska aktiviteten bland krigsfångarna. Joffes ankomst till Berlin i april 1918 som det första sovjetiska diplomatiska sändebudet i Tyskland var signalen till en intensiv revolutionär kampanj. Joffe vägrade att presentera sina kreditiv för kejsaren och inbjöd till sin första officiella bankett ledarna för det oavhängiga socialdemokratiska partiet, som var emot kriget. Åtskilliga av dessa satt i fängelse.[60] Många år senare gav Joffe en redogörelse för sitt uppdrag åt en amerikansk författare, som skrev ner den:

> Hans ambassad i Berlin [sade han] tjänade som stabshögkvarter för en tysk revolution. Han köpte hemliga upplysningar av tyska ämbetsmän och lämnade dem vidare till radikala ledare, som använde dem i offentliga tal och i artiklar mot regeringen. Han köpte vapen till revolutionärerna och betalade 100 000 mark för dem. Tonvis med antikejserlig litteratur trycktes och distribuerades på den sovjetiska ambassadens bekostnad. ”Vi ville störta den monarkistiska staten och få ett slut på kriget”, sade Joffe till mig, ”President Wilson försökte göra detsamma på sitt eget sätt.” Nästan varje kväll efter mörkrets inbrott, smög sig socialistiska ledare från vänsterflygeln in i ambassadbyggnaden på Unter den Linden för att konsultera Joffe i taktikfrågor. Han var en erfaren konspiratör. De ville ha hans råd, vägledning och pengar. ”1 det långa loppet”, konstaterade Joffe sorgset, ”uppnådde de, vi, emellertid föga eller intet av varaktigt värde. Vi var alltför svaga för att framkalla en revolution!” [61]

Efter det tyska sammanbrottet hade båda sidor av olika skäl ett visst intresse av att förstora den roll som bolsjevikpropagandan hade spelat. Några överdrivna påståenden om omfattningen av Joffes aktivitet var i omlopp.[62] Men det är bekräftat att han stödde Ernst Mayer, redaktören för *Spartakusbriefe*, ekonomiskt så att denne kunde distribuera sina pamfletter.[63] Det är också klarlagt att stora summor gick genom Oscar Cohns händer, en medlem av USPD, som tycks ha fungerat som juridisk rådgivare och ekonomisk mellanhand åt sovjetambassaden.[64] Vapenhandeln kan knappast ha varit omfattande, men

---

[58] Radek beskriver den österrikiske ambassadörens protest mot åtgärden genom att försöka hålla sitt rum på ambassaden, medan å andra sidan ”de tyska tjänstemännen uppträdde med exempellös feghet”. *Krasnaja Nov*, nr 10 (1926), s. 143).

[59] *Vosmoj Sezd RKP(B)* (1933), s. 437; delegater från Petrograds tyska arbetar- och soldatråd vägrades tillträde till den andra alltyska kongressen i Berlin i april 1919 (2*i Vsergermanskij S”ezd Rabotjich i Soldatskich Sovetov* (1935), s. 325-326).

[60] John Reed i *The Liberator* (New York), januari 1919, s. 24; denna källa förtäljer den pittoreska detaljen att Joffe skickade ut ”propagandaexperter” på cykelturnéer i Tyskland.

[61] L. Fischer, *Men and Politics* (1941), s. 31.

[62] Joffe replikerade, som svar på ett tyskt påstående att han hade spenderat 105 000 mark på vapen åt revolutionärerna, att han hade givit ”inte 105 000 mark utan åtskilliga hundra tusen mark” för detta ändamål till Barth, den oberoende socialdemokratiske ledaren (*Izvestija*, 6 december 1918); Tjitjerin, som tidigare försäkrat att sovjetregeringen till punkt och pricka skulle följa Brest-Litovskfördraget, medgav i en not till den tyska regeringen att Joffe hade försetts med pengar till propaganda (ibid., 26 december 1918). På den tyska sidan upprepade Hoffmann ett rykte att Joffe hade ett konto på 22 000 000 mark i en Berlinbank (*Die Aufzeichnung des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), I, s. 223.

[63] Spartakusförbundet var det namn som populärt sattes på en revolutionär sammanslutning, som var emot kriget. Det bestod huvudsakligen av intellektuella och hade bildats ur det tyska socialdemokratiska partiets yttersta vänster 1916. Dess ledande personlighet var Rosa Luxemburg. Namnet härstammade från Spartakusbriefe, som var beteckningen på den illegala litteratur, som distribuerades av förbundet. I april 1917 splittrades det socialdemokratiska partiet (SPD) och dess vänsterflygel bildade det oavhängiga socialdemokratiska partiet (USPD), vars politiska inriktning helt dominerades av kamp mot kriget. Spartakisterna förenade sig med USPD men förblev en oberoende grupp inom det och fortsatte att utgöra en extrem revolutionär vänsterflygel i det nya partiet.

[64] Enligt Joffe i *Izvestija* 17 december 1918, mottog Cohn av honom 10 000 000 rubler ”i den tyska revolutionens intresse”. Ytterligare 500 000 mark och 150 000 rubler överlämnades till Cohn, då Joffe

strömmen av subversiv litteratur var strid och ymnig.

Dessa åtgärder var en direkt fortsättning på politiken från perioden före Brest-Litovsk. De var en logisk följd av doktrinen att politikens främsta uppgift var att uppmuntra en revolution i de viktigaste kapitalistiska länderna, särskilt i Tyskland. Men bortsett från denna propagandaaktivitet från Sovjets sida bidrog andra orsaker till de ovanligt starka spänningarna mellan Sovjetunionen och Tyskland, vilka fortsatte att utmärka relationerna staterna emellan under månaderna efter det att Brest-Litovsk-fördraget slutits. Den tyska regeringen skyndade sig att konsolidera de vinster som enligt fördraget tillföll Tyskland. Den 7 mars 1918 undertecknades ett fredsfördrag med den ”vita” finska regeringen, som då var invecklad i ett bittert inbördeskrig mot en finsk socialistisk arbetarregering, som en vecka tidigare hade slutit ett fördrag med sovjetregeringen och som sedan två månader fått stöd i form av ryska truppenheter.[65] I början av april landsteg en tysk armé under befäl av von der Goltz i Finland. En månad senare var inbördeskriget över – med undantag för den ”vita terror”, som följde efter segern över ”de röda”. I Ukraina ryckte de tyska trupperna stadigt fram tills de hade ockuperat hela landet, utan att nämnvärt störas av socialrevolutionära och bolsjevikiska partisanförband, vilka stöddes och uppmuntrades av Moskva.[66] Den 22 april protesterade Tjitjerin mot en tysk framryckning in i Krim bortom de ukrainska gränser, som fastslagits i Brest-Litovsk eller som hävdats av någon ukrainsk regering.[67] Det kyliga officiella mottagandet av den tyska ambassadören, Mirbach, när denne presenterade sina kreditiv för Sverdlov den 26 april 1918, uppmärksammades vida omkring.[68] Samma dag sände Tjitjerin ytterligare en protestnot mot de tyska styrkornas intrång i Centralryssland och Krim, där han krävde, att de villkor som fastslagits i Brest-Litovsk strikt skulle följas.[69] Samtidigt drogs den ryska Svartahavsflottan tillbaka från Sevastopol till Novorossisk för att undgå att falla i tyskarnas händer. När tyskarna krävde att den skulle återvända borrades den i hemlighet i sank – till de västliga allierades stora tillfredsställelse.[70] Så sent som den 5 maj 1918 beskrev Bruce Lockhart i ett brev till Robbins de åtgärder som Trotskij vidtog för att få till stånd samarbete med de allierade och sammanfattade dessa och sade, att ”detta ser inte ut som en protysk agents handlande”.[71] Med utgångspunkt från den aspekt på Sovjets politik, som bestod i att manövrera mellan de kapitalistiska stormakterna och att försöka få en garanti mot en grupps fientlighet genom att göra eftergifter för en annan, tycktes det våren 1918 som om Tyskland var den slutlige och oförsonlige fienden.

Sovjets utrikespolitiska balans rubbades kraftigt genom uppkomsten av ett nytt och direkt hot från det motsatta lägret. Fram till mitten av maj 1918 tycktes hotet från Tyskland

---

utvisades: av dessa pengar var 350 000 mark och 50 000 rubler reserverade ”för kvarvarande ryska medborgare i Tyskland och deras behov”. För upplysningar från tysk sida se R. H. Lutz, The Causes of the German Collapse in 1918 (Stanford, 1934), s. 108, 152; Cohn. som i december 1918 skröt om att han hade ”villigt mottagit pengarna som våra sovjetiska partikamrater ställt till mitt förfogande genom kamrat Joffe för den tyska revolutionens sak”, försökte senare påskina att lejonparten av pengarna hade varit avsedd att underlätta för de ryska krigsfångarnas situation i Tyskland.

[65] Den finske historikern J. Paasivirta förklarar att ”den hjälp, som de röda gardena erhöll av ryssarna bestod framför allt av vapen och annan utrustning. Manskapshjälpen däremot var, ... alldeles obetydlig.” (J. Paasivirta, *Finland år 1918*, (Helsingfors, 1962), s. 98). Ö.a.

[66] Vorosjilov, senare krigskommissarie, blev berömd som partisanledare under dessa operationer. En starkt idealiserad syn på partisanerna ges i ett verk publicerat under andra världskriget, *Razgrom Nemetjlich Zachvattjikov v Ukraine 1918 g.* (1943).

[67] *Izvestija* 23 april 1918.

[68] *Relations of the United States: Russia*, I, (1931), s. 506.

[69] Ibid., I, s. 512-513.

[70] Officiellt material som tar upp denna händelse finns i Archiv Russkoj Revoljucii (Berlin), XIV (1924), s. 153-221. Se också R. H. Bruce Lockhart, M*emoirs of a British Agent* (1923), s. 279.

[71] *Russian-American Relations*, red C. K. Cummings och W. W. Pettit (New York, 1920), s. 202-203.

fortfarande vara det största. Men vid denna tid blev det tydligt att den japanska landstigningen i Vladivostok i april inte var en isolerad händelse utan en förelöpare till en allierad intervention i mycket större skala.[72] Den tjeckiska legionens revolt inträffade i slutet av maj 1918 och den första brittiska landstigningen i större skala i Murmansk skedde i slutet av juli.[73] Under de mörkaste dagarna i januari och februari 1918 gjordes ett desperat och misslyckat försök att vinna allierat stöd för att avvärja den överhängande tyska faran. Nu satte hotet från den allierade interventionen på samma sätt nästan automatiskt igång en febril verksamhet för att söka stöd från Tyskland och få till stånd en överenskommelse med den tyska regeringen på solidare grund än det ensidiga avtalet från Brest-Litovsk. Det var en desperat åtgärd, som blev ännu mer desperat genom behovet av att kombinera den med den revolutionära verksamhet, som utövades av Joffe i Berlin. Hotet från de allierade växte för varje dag. Vad som gjorde åtgärden möjlig – även om detta ej insågs i Moskva – var det växande medvetandet i tyska militära kretsar om samma fara. När den stora tyska offensiven i Frankrike ebbade ut sommaren 1918, var Tyskland för första gången på allvar illa utsatt i väster. Det blev ett avgörande tyskt intresse att förbättra det tillstånd av väpnat stillestånd, som var allt som Brest-Litovskfördraget åstadkommit på östfronten.

Den politiska kursförändringen framkom i ett långt och ganska osammanhängande tal om utrikespolitiken av Lenin vid ett gemensamt möte med VTsIK och Moskvasovjeten den 14 maj 1918. Han försökte uppenbarligen slå an en försiktig ton. Han beskrev, hur Ryssland nu hade inskränkts till att endast gälla Storryssland, som ”för ögonblicket var en oas i ett rasande hav av imperialistisk banditism”. Han upprepade varningen från sitt konfidentiella memorandum några dagar tidigare[74] mot ett förhastat steg, som kanske skulle kunna ”hjälpa de extremistiska partierna i de imperialistiska makterna i väst eller öst”. Han slutade med att läsa upp ett lugnande telegram, som han just fått från Joffe, som meddelade att den tyska regeringen var villig att förhandla om alla viktiga frågor.[75] Även denna vink om behovet av att förbättra relationerna till Tyskland hälsades emellertid med stor fientlighet, vilket förklarar Lenins försiktiga uppträdande. Den starka oppositionen korn från socialrevolutionärernas högerflygel, vilken öppet önskade en ententevänlig inriktning, från socialrevolutionärernas vänsterflygel, som trodde att revolutionen var ”tillräckligt stark för att gå sin egen väg” och från mensjevikerna, vilka fortfarande såg tyskarna som ”ledarna för alla kontrarevolutionära krafter” och föreslog att den konstituerande församlingen skulle återinkallas, kom att bilda en gemensam front mot Lenins förslag.[76]

De allierades interventionsplaner och deras stöd till den kontrarevolutionära sammanvärjningen mognade nu snabbt och kunde inte längre hemlighållas. Mötet den 14 maj, som slutade med ett formellt förtroendevotum för sovjetregeringen, utgjorde en vändpunkt. En sovjetisk–tysk kommission för utväxling av krigsfångar arbetade redan på ett långsamt men vänskapligt sätt i Moskva.[77] Den 15 maj 1918 började förhandlingarna i Tyskland om

---

[72] De japanska trupperna landsteg i Vladivostok den 5 april 1918. Förevändningen för landstigningen var att den var en repressalieåtgärd för mordet På två japaner föregående dag. Den 6 april skickade Tjitjerin en not till de allierade sändebuden, där han bad om att få bli informerad om deras regeringars inställning ”till de händelser som har ägt rum i Vladivostok”. (*Correspondance Diplomatique* (Moskva, 1918), s. 3) – en begäran, som aldrig besvarades.

[73] Det fanns en liten brittisk truppstyrka i Murmansk med den föregivna motiveringen att den skulle vakta vissa förråd och järnvägen dit mot tänkbara tyska attacker. Den kom dit i början av mars då den landsteg med de ryska myndigheternas tysta medgivande.

[74] Se ovan, samma sida som not 10.

[75] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 3-16.

[76] *Protokolij Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 277-278, 281-282,

[77] Många uppgifter finns i K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*. (Tübingen), 1922; författaren, som var officer i Mirbachs stab, arbetade denna kommission. Tyskarna hade tydligen ingen brådska att fullborda förhandlingarna, eftersom de inte ville förlora en arbetskraft på 1 500 000 ryska krigsfångar.

att återupptaga handelsförbindelserna. Det förklarades från Sovjets sida att ett lån var nödvändigt för att Sovjetunionen skulle kunna fullgöra sina finansiella skyldigheter till centralmakterna. Frågan om betalning i guld eller silver diskuterades och koncessioner i Ryssland erbjöds på försök.[78] De som främst skötte förhandlingarna på Sovjets sida var Joffe, Larin, Sokolnikov, Krasin och Menzinskij,[79] som vid denna tid var Sovjets generalkonsul i Berlin. På tyskt håll fördes de av Nadolny och Kriege,[80] två tjänstemän i utrikesministeriet, vilka också hade deltagit i Brest-Litovskförhandlingarna, samt Stresemann som var medlem av riksdagen och talesman för den tyska industrin.[81] Inga detaljer från dessa förhandlingar avslöjades, men redan före slutet av maj var det i Moskva tal om en ”tyskvänlig inställning”.[82] Krasins tyska kontakter, vilka var inflytelserika och omfattande, var möjligen viktigare vid denna tid än Joffes officiella åtgärder. Tidigt i juni reste Krasin till västfronten för ett sammanträffande med Ludendorff. Detta tycks emellertid inte ha resulterat i mer än ett relativt vänskapligt utbyte av beskyllningar och motbeskyllningar om brott mot Brest-Litovskfördraget. Han mötte ledande tyska tjänstemän, bland andra Brockdorff-Rantzau, som då var tysk minister i Köpenhamn och som nyligen kandiderat till kanslersposten. I den tyska affärsvärlden var han helt hemmastadd. Direktionen för Siemens-Schuckert, vars direktör i Petrograd Krasin tidigare hade varit, var enbart angelägen om att avveckla sina ryska förbindelser, men Krasin kunde förhandla med konkurrenten AEG om att företaget skulle leverera elektrisk utrustning till Ryssland, och ombesörjde omedelbara kolleveranser ”för att rädda Petrograd från att duka under av köld”.[83] Under tiden fortsatte förhandlingarna i Kiev om att sluta fred mellan sovjetregeringen och den tyskstödda ukrainska regeringen. Varje försök från socialrevolutionärernas vänsterflygel att få Moskva med i en revolt mot de tyska myndigheterna i Ukraina undertrycktes med kraft. Beslutet av socialrevolutionärernas vänsterflygel att mörda åtskilliga framträdande tyskar var ett noga övervägt försök att förstöra dessa tysk-sovjetiska, nyss påbörjade, närmanden. Mordet på den tyske ambassadören Mirbach utfördes den 6 juli 1918, samtidigt som femte allryska sovjetkongressen sammanträdde, vid ett ögonblick då kontrarevolutionära resningar mot sovjetregeringen väntades bryta ut i olika delar av

---

[78] Uttalande av Bronskij, som ledde den sovjetiska handelsdelegationen i Berlin, i *Izvestija* den 4 juli 1918.

[79] Dessa nämns i en intervju med Joffe i *Izvestija*, den 16 augusti 1918. Krasin, som spelade en viss roll i partiets tidigare historia (se vol. 1, s. 000.) lämnade detta omkring 1908 och ägnade sig helt åt sitt yrke som ingenjör. Han blev direktör för den tyska firman Siemens-Schuckert i Petrograd. Han var i november 1917 i Petrograd, men deltog inte i revolutionen, reste till Sverige tidigt 1918. I maj 1918 kom han till Berlin på Joffes inbjudan för att delta i de sovjetisk-tyska förhandlingarna. I augusti 1918 återvände han till Moskva, där han blev medlem av presidiet för högsta ekonomiska rådet, inom vilket han ansvarade för utrikeshandeln.

[80] Kriege, som var chef för utrikesministeriets juridiska avdelning nämns både av Hoffmann (*Die Aufzeichnung des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), Il, s. 218) och av Ludendorff (*My War Memories* (engl. öv., u.å.) II, s. 657) som det onda genius, som påtvingade den tyska regeringen en prorysk politik. Samma åsikt uttrycks av K. von Bothmer (*Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 91, 105), som också uttrycker den militära synen. Att den anti-sovjetiska inställningen hade representanter med på Mirbachs uppdrag i Moskva hävdas av W. von Blücher, (*Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 15, som talar om delegationens hemliga förbindelser med ”oppositionen” och tillägger att ”dessa så vitt jag vet aldrig kom till bolsjevikernas kännedom”.

[81] H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (engl. öv., 1929), s. 291-292; enligt denna källa ”förlängdes förhandlingarna av de groteska kraven från Ludendorff och hans stab”, vilka krävde ”en kosackrepublik vid Don under tyskt beskydd”.

[82] J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 354; det brev, 1 vilket detta sägs, är en välavvägd beskrivning av politiken och den all- a opinionen i Moskva vid denna tid. Rykten om en nära överhängande ”rysk-tysk allians”, var så starka sommaren 1918 att de nådde Rosa Luxemburg i fängelset (P. Fröhlich, *Rosa Luxemburg: Her Life and Work* (1940), s. 268-269,

[83] De enda källor som rör Krasins uppehåll i Tyskland är olyckligtvis hans icke-politiska brev till sin hustru. Utdrag ur dessa trycktes i den engelska upplagan av L. Krasins bok, L*eonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 79-95. Från dessa är allt av politiskt intresse borttaget; t. ex. lyder redogörelsen för samtalen med Brockdorff-Rantzau: ”Vi talade om allt möjligt, han erbjöd sitt stöd i händelse av att du skulle resa och bosätta dig i Danmark.”

landet.[84]

Det var skickligt uträknat av den socialrevolutionära vänstern att mordet skulle leda till en försämring i de sovjetisk-tyska förbindelserna, även om det inte ledde till en öppen brytning. Det spekulerades allmänt om vilka följder och militära repressalier som mordet på den tyske ambassadören i Peking, utfört av deltagare i det kinesiska boxaruppproret, och vilken följden nu skulle bli för Sovjetunionens del. Till mångas förvåning blev emellertid resultatet annorlunda. Sovjetregeringen måste, i ett ögonblick då den mötte både en inre sammansvärjning understödd av västliga allierade intervention i norr såväl som i Sibirien, till nästan vilket pris som helst försöka undvika att avbryta sina förbindelser med det andra imperialistiska lägret. Tyskland, som var ställt inför en snabbt förvärrad militär situation, önskade på samma sätt över allt annat undvika att försvåra läget på östfronten. Till följd härav behandlades mordet på Mirbach på båda sidor i en oväntad anda av försiktighet och försonlighet. Ett första krav från den tyska regeringen om att sända en bataljon tyska soldater till Moskva för att vakta ambassadbyggnaden sänktes till att endast omfatta 300 obeväpnade män.[85] Den tyska regeringen fortsatte både då och senare att protestera mot att den inte hade fått full upprättelse.[86] Inte desto mindre kom den nye tyske ambassadören Helfferich redan den 28 juli 1918, alltså tre veckor efter mordet på Mirbach. Hans korta sejour utmärktes av en betydelsefull episod. Den 1 augusti 1918 besökte Tjitjerin honom på den tyska ambassaden – det var tydligen deras enda sammanträffande – och informerade honom om, att med anledning av den brittiska landstigningen i Murmansk hade den sovjetiska regeringen inte längre något intresse av att ”motsätta sig” en tysk-finsk intervention i Karelen, vilket redan diskuterats i Berlin.[87] Han tillade att ”en öppen militärallians var omöjlig med hänsyn till den allmänna opinionen, men att motsvarande aktioner i praktiken var möjliga”.[88] Denna inbjudan till tyska trupper att tillsammans med finska marschera igenom Sovjets territorium mot de allierade inkräktarna vid Murmansk och Archangelsk var en exakt motsvarighet till Trotskijs försök i februari att få allierad hjälp mot de framryckande tyskarna men Tyskland liksom de allierade, tvekade att ge sig in på ett sådant våghalsigt företag. Tio dagar efter sin ankomst lämnade Helfferich Moskva, efter att ha givit instruktioner om att flytta ambassaden till Petrograd, för att närvara vid en kejserlig konselj i Spa. Här blev den 8 augusti 1918 det tyska överkommandot först medvetet om det överhängande nederlaget och beslöt att på grund av det trängande behovet inskränka de militära engagemangen. Helfferich återvände inte till sin post. Några

---

[84] Se vol. 1, s. 185; en ögonvittnesskildring av mordet finns i K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922). s. 71-79.

[85] P*jatyi Sozyv Vserossijskogo Tsentralnovo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 89; G. Tjitjerin, *Vnesnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s. 14-15.86

[86] Se nedan

[87] Av säkerhetsskäl lämnade inte Helfferich ambassadbyggnaden, med undantag för en kort promenad under sina tio dagar (K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*, s. 120-121). Eichhorn, den tyske befälhavaren i Ukraina, mördades två dagar efter Helfferichs ankomst.

[88] K. Helfferich, *Der Weltkrieg* (1919), III, s. 466. Tjitjerin redogjorde för detta samtal i en minnesartikel, som publicerades efter Lenins död: ”När de allierade i augusti i själva verket redan förde krig mot oss, ockuperade Archangelsk och därifrån trängde söder ut, ryckte fram i öster med hjälp av tjeckoslovakerna och förfogade över Alexeevs armé av ”frivilliga” i söder, gjorde Vladimir Iljitj försöket att utnyttja antagonismen mellan de två krigförande imperialistiska koalitionerna för att försvaga ententens attack. Efter ingående samtal med Vladimir Iljitj besökte jag personligen den nye tyske ambassadören Helfferich för att förhandla med honom om gemensamma åtgärder mot Alexejev i söder och om möjligheten att sända ett tyskt förband mot ententetrupperna vid Vita havet. Den fortsatta utvecklingen av denna plan avbröts av Helfferichs plötsliga avresa” (*Lenin: Sein Leben und Werk* (Wien 1924), s. 93). Påståendet i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 129, att Helfferich ”i sin extrema Moskvafobi aldrig ens underställde Tjitjerins erbjudande sin regering” är ett instruktivt exempel på Sovjetisk misstänksamhet och säkerligen falskt. K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 117, förklarar uttryckligen att ”frågan om en allians med Tyskland mot ententen för att marschera mot Murmansk med våra finska och baltiska trupper har allvarligt begrundats”.

dagar senare flyttades den tyska ambassaden till Pskov, som låg i det tyskockuperade området.[89] Under tiden fortsatte de sovjet-tyska förhandlingarna obehindrat i Berlin, där de sovjetiska delegaterna var mer eftergivna än de skulle ha varit, om de till fullo insett Tysklands militära svaghet.[90] I slutet av juni hade den tyska generalstaben tvingat Kühlman att avgå. Han efterträddes i utrikesministeriet av Hintze, en pensionerad amiral, som en gång hade varit tysk marinattaché i Petersburg. Men den tyska militärapparaten försvagades snabbt, och de överdrivna militära pretentioner och förhoppningar, som först hade fördröjt förhandlingarna, tillhörde nu det förgångna. I mitten av augusti 1918 meddelade Joffe i *Izvestija* att nu ”mer än någonsin inser den allmänna opinionen och myndigheterna i Tyskland behovet av att upprätthålla fredliga förbindelser med Ryssland”, och att de ekonomiska förhandlingarna ”hade slutat mycket tillfredsställande för vår del”.[91] Den 27 augusti undertecknades tre tilläggsöverenskommelser till Brest-Litovsk-fördraget – en politisk överenskommelse, en ekonomisk överenskommelse och ett hemligt utbyte av noter. Detta var det första tillfälle, vid vilket Sovjetunionen använde sig av hemlig diplomati. I utbyte mot att tyskarna evakuerade Vitryssland avsade sig Sovjet-unionen formellt alla rättigheter över Estland och Lettland (och förlorade därmed ”tillträde till havet” via Tallinn, Riga och Vindau), erkände Georgiens oberoende (då under tyskt beskydd), och förband sig att betala ett krigsskadestånd på sex miljarder mark dels i guld och dels i olika skuldförbindelser. Tyskland förband sig att inte ge något stöd till militära styrkor, ryska eller andra, som opererade mot den sovjetiska regeringen på ryskt territorium. Sovjetryssland lovade att ”i enlighet med sin neutralitet vidta alla åtgärder som stod till förfogande att driva ut ententestyrkorna från områdena i norr”. Om Sovjet inte lyckades med detta skulle tyskarna i enlighet med den hemliga överenskommelsen ”finna sig nödgade att åta sig denna uppgift, om nödvändigt med hjälp av finska trupper”. Ryss-land ”skulle inte se en sådan intervention som en ovänlig handling”. Planen, som diskuterades mellan Tjitjerin och Helfferich i Moskva, förverkligades således i Berlin, men vid en tidpunkt då Tyskland inte längre var i en sådan militär ställning att det kunde sätta makt bakom sina ord.[92]

Om det ursprungliga Brest-Litovskfördraget hade varit en ensidig handling, som på-tvingats ett vanmäktigt och passivt offer, hade tilläggsbestämmelserna av den 27 augusti 1918 fått karaktären av en sedvanlig diplomatisk överenskommelse mellan två parter, där var och en aktivt försökte tillförsäkra sig egna speciella fördelar och där var och en var beredd att betala ett visst pris för att uppnå ett visst samförstånd med den andra parten. Det var sålunda ett led i arbetet att normalisera Sovjets förhållande till främmande makter. Tjitjerin betonade då han presenterade de två överenskommelserna för VTsIK för godkännande, än en gång betydelsen av ”fredliga förbindelser” mellan det imperialistiska Tyskland och ”arbetarnas och böndernas stat”:

> Trots den stora skillnaden mellan Rysslands och Tysklands regimer och de grundläggande strävandena hos regeringarna, är för närvarande den fredliga samlevnaden mellan de två folken,

---

[89] G. Tjitjerin, *Vnesnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s.15.

[90] Enligt Tjitjerin (ibid., s. 15) dröjde det ända till augusti 1918 innan sovjetregeringen fick kännedom om Tysklands svaghet: ”På sommaren var vi fortfarande rädda för att skördetiden kanske skulle vara den tidpunkt, då tyska trupper skulle rycka in i Rysslands hjärta för att föra bort spannmålen. Men när skördetiden kom, visade det sig att det tyska imperialistiska monstrets aptit hade blivit mindre glupande.” Enligt ett privatbrev från Krasin den 7 september 1918, fruktade man fortfarande i Moskva möjligheten av att ”om tjeckoslovakerna tar Niznij, kommer tyskarna att ockupera Petrograd och Moskva” (L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 90).

[91] *Izvestija*, 16 augusti 1918.

[92] De två överenskommelserna finns i förkortad form i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 163-166; den hemliga notväxling som fanns i de tyska arkiven publicerades senare i *Europäische Gespräche*, IV (1926), s. 148-153; ingen rysk text har hittills publicerats. översättningar av alla dessa dokument finns i J. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 427-446.

> vilken alltid har varit målet för vår arbetar- och bondestat, lika önskvärd för den härskande klassen i Tyskland ... Helt i linje med önskemålet om fredliga förhållanden med Tyskland undertecknade vi dessa fördrag som vi idag underställer VTsIK för godkännande.[93]

Den sovjetiska politiken hade redan kommit långt bort från uppfattningen om att dess viktigaste funktion var att sprida världsrevolutionen. Tjitjerin var i Narkomindel i hög grad ansvarig för den politik, som gick ut på att balansera de två fientliga stormaktsgrupperna mot varandra och blidka politiska fiender som var mottagliga för fredstrevare. Denna politik, som öppet erkändes bero på svaghet, godkändes av Lenin. Att det i åtskilliga månader var möjligt att kombinera denna politik med Joffes revolutionära aktivitet i Berlin berodde i huvudsak på den växande vanmakten hos den tyska regeringen inför den annalkande katastrofen.

De förbättrade sovjetiska relationerna till Tyskland motsvarades av en försämring i Sovjets förhållande till de allierade. I den sovjetiska synen på Tyskland vann tanken på försoning och anpassning terräng under sommaren 1918. I Sovjets attityd till de allierade bleknade de ofullgångna strävandena att tillmötesgå dem i februari och mars bort inför den oförsonliga allierade fientligheten och det överhängande hotet om en allierad intervention. Efter sommaren 1918 rådde det ingen tvekan om de allierades beslutsamhet att krossa regimen och att stödja vem som helst som försökte göra det. Den brittiska landstigningen i Murmansk i slutet av juni följdes av en brittisk och fransk landstigning i Arkangelsk i början av augusti. I augusti förenade sig amerikanska trupper med de brittiska och franska i norra Ryssland och med de japanska i Vladivostok. I södra Ryssland sammanslöt sig de ”vita” styrkorna under Denikins ledning under uppmuntran från de allierade och något senare fick de aktivt allierat stöd. De kontrarevolutionära konspirationerna i juli och augusti i centrala Ryssland organiserades och finansierades av utlandet. Den 31 augusti arresterades det officiella brittiska sändebudet, Lockhart, och anklagades för att ha deltagit i dem. Två dagar senare brännmärktes ”den konspiration som organiserats av engelska och franska diplomater” i ett detaljerat sovjetiskt uttalande.[94] De sista förbindelserna med de allierade hade upplösts. Ingen form av samförstånd eller försoning var längre möjlig för sovjetregeringen.

Denna slutsats, som accepterades utan vidare av sovjetregeringen när det gällde Storbritannien, Frankrike och Japan, godtogs endast med yttersta tvekan vad beträffar Förenta Staterna. Från revolutionens första dagar hade intrycket varit att stämningen i Förenta Staterna var mer sympatiskt inställd mot bolsjevikerna än i något annat kapitalistiskt land. I november 1917 hade Trotskij trott, att ”de amerikanska diplomaterna förstår att de inte kan besegra den ryska revolutionen och att de därför vill få till stånd fredliga förbindelser med oss. De räknar med att detta blir en tillgång i konkurrensen med Tyskland och speciellt med de brittiska kapitalisterna efter kriget”.[95] Den sovjetiska politiken eftersträvade, då den förlitade sig på den illa dolda amerikanska antipatin mot Japan och på Wilsons tydliga motvilja mot att deltaga i interventionen, att driva in en kil mellan de allierade regeringarna genom en vänskaplig hållning till Förenta Staterna.[96] När Robbins återvände till Washington i maj 1918 hade han med sig detaljerade erbjudanden om koncessioner i Sovjetryssland för amerikanska kapitalister.[97] Så sent som den 4 augusti

---

[93] *Pjatyi Sozyv Vserossijskogo Tsentralnovo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 95-96.
[94] Se vol. 1, s. 187; uttalandet publicerades den 3 september 1918.
[95] Trotskij, *Sotjinenija*, III, II, s. 179.
[96] Lenin jämförde i sitt tal den 14 maj 1918, den amerikansk-japanska konflikten med den brittisk-tyska konflikten och såg dem som de två fundamentala motsättningarna bland de imperialistiska makterna (*Sotjinenija*, XXII, s. 5.)
[97] Se nedan s. 309-310; enligt L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 300, undgick de tillgångar som tillhörde American International Harvester Corporation, Westinghouse Brake Co och Singer Sewing Machine Co att nationaliseras efter ett ingripande från Robbins.

1918 sändes en naivt formulerad not till Poole, den amerikanske konsuln i Moskva, i dennes egenskap av ”representant för en nation, som, för att använda era egna ord, inte kommer att vidtaga några åtgärder mot Sovjet”, i vilken man protesterade mot interventionen av ”engelsk–franska beväpnade styrkor” på sovjetiskt territorium, och där man framförde sina försäkringar om en orubblig vänskap till det amerikanska folket.[98] En månad senare förklarade Tjitjerin i ett tal i VTsIK att de amerikanska medborgarna inte gick att jämföra med de andra allierade makternas och ”även om Förenta staternas regering tvingats av sina allierade att samtycka till att deltaga i interventionen, än så länge endast formellt, betraktas dess beslut inte av oss som oåterkalleligt”.[99] Men inom några veckor hade detta önsketänkande om den amerikanska vänskapen visat sig ohållbart. Två amerikanska regementen hade landstigit i Vladivostok och andra skulle snart förena sig med de allierade styrkorna på andra fronter. Sovjetunionen ställdes inför ett solitt block av interventionistiska makter. I början av oktober 1918 drogs i en resolution från VTsIK om det internationella läget ”de engelsk–franska, japanska och amerikanska imperialistiska rövarna” över en kam.[100] Cirkeln hade slutits.

Denna katastrofala utveckling gjorde ett starkt intryck som kom att bli bestående i det sovjetiska tänkandet. De allierades åtgärder bekräftade och underströk ytterligare den ideologiska aspekten på Sovjets utrikespolitik och gjorde än en gång den internationella revolutionen till dess viktigaste programpunkt, om också bara för att rädda nationens existens. Den livsviktiga frågan huruvida samarbete mellan kapitalistiska och socialistiska stater var möjligt hade i varje fall lämnats öppen i sovjetregeringens första tillkännagivanden och i synnerhet i fredfördraget. I några av uttalandena från våren och sommaren 1918 hade den under alla omständigheter besvarats jakande. Nu tycktes det klart att denna samexistens var omöjlig, i alla händelser med ententeländerna, och att revolutionär propaganda inriktad på arbetarna i dessa länder var det effektivaste och i själva verket det enda effektiva vapnet i händerna på en regering, vars militära resurser ännu var ytterst knappa. Den sovjetiska utrikespolitiken från hösten 1918 till slutet av 1920 var med all sannolikhet mer specifikt och exklusivt inriktad på internationella och revolutionära mål än vid någon annan tid. Världsrevolutionen var i en viss bemärkelse Sovjets utrikespolitiska motsvarighet till den ekonomiska politikens krigskommunism. Till formen var den en logisk fastän extrem utveckling av den kommunistiska doktrinen och som i själva verket tvingades på regimen, inte så mycket genom doktrinär renlärighet som genom det desperata läget under inbördeskriget.

Det krig utan krigsförklaring som började med de allierade landstigningarna sommaren 1918 betydde ett avbrott i de halvofficiella förbindelser, som hade etablerats under vintern och våren. I slutet av juli 1918 lämnade de allierade sändebuden, vilka hade flyttat från Petrograd till Vologda, Ryssland helt och hållet eller drog sig tillbaka till ockuperat territorium. De tog med sig de militärer genom vilka en viss kontakt med de sovjetiska myndigheterna hade upprätthållits. Efter mordet på Mirbach och resningarna mot sovjetregeringen i juli 1918 betraktades det fåtal allierade sändebud, civila och militära, som var kvar i Moskva som agenter för den kontrarevolutionära konspirationen. Lockhart släpptes efter att ha varit fängslad fyra veckor och tilläts lämna landet. Litvinov utvisades från Storbritannien som en repressalieåtgärd för utvisningen av Lockhart. Då kanalerna för normalt utbyte med yttervärlden stängdes stimulerades användningen av den ”öppna diplomatins” vapen. Som Tjitjerin efteråt framställde det ”vi skrev noter till regeringarna och fler appeller till arbetarklassen”.[101] Den första augusti 1918 utfärdade Sovnarkom en

[98] *Pjatyj Sozyv Vserossijskogo Tsentralnovo Komiteta* (1919), s. 95.
[99] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, 11 (1926), s. 162-163.
[100] *Izvestija*, 4 oktober 1918.
[101] Tjitjerin, Vnesjnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda (1920), s.31.

appell till ”de arbetande massorna i Frankrike, England, Amerika, Italien och Japan”, som slutade med följande ord:

> Då vi är tvungna att kämpa mot det allierade kapitalet, som försöker lägga nya bojor till de bojor som lagts på oss av den tyska imperialismen, vänder vi oss till er med uppmaningen:
>
> Länge leve solidariteten mellan arbetarna i hela världen!
> Länge leve solidariteten mellan det franska, engelska, amerikanska, italienska proletariatet och det ryska!
> Ner med den internationella imperialismens förbrytare!
> Länge leve den internationella revolutionen!
> Länge leve freden mellan nationerna.[102]

Några dagar senare förklarade Tjitjerin i en officiell not till den amerikanske konsuln:

> I detta speciella ögonblick talar vi till de länder, vars arméer drar i fält mot oss med öppet våld och vi vänder oss till deras folk med uppmaningen ”Fred åt kojorna!”[103]

I slutet av augusti publicerade *Pravda* ett öppet brev från Lenin själv till de amerikanska arbetarna:

> Just nu har de amerikanska miljardärerna, dessa moderna slavägare, inlett en särskilt tragisk sida i den bloddrypande imperialismens blodiga historia genom att ge sitt samtycke … till de brittiska och japanska rövarnas väpnade fälttåg i syfte att strypa den första socialistiska republiken… Vi befinner oss så att säga i en belägrad fästning så länge inte andra avdelningar av den internationella socialistiska rörelsen kommit oss till hjälp. Men dessa avdelningar finns, de är talrikare än våra…vi är oövervinnliga, ty den proletära världsrevolutionen är oövervinnlig.[104]

Under tiden övertogs nu den roll som ett år tidigare spelats av Die Fackel och Der Völkerfriede bland de tyska inkräktarna av de oräkneliga pamfletter och flygblad på engelska och franska, vilka distribuerades till de allierade trupper som fanns på rysk jord. Budskapet var fortfarande detsamma:

> Ni kämpar inte mot fiender [löd ett flygblad riktat till brittiska och amerikanska trupper i Archangelsk] utan mot arbetande människor, som ni själva. Vi frågar er om ni tänker krossa oss? ... Förbli lojala mot er klass och vägra att utföra era härskares smutsiga arbete.... Res hem och upprätta arbetarrepubliker i era egna länder och tillsammans skall vi bilda ett världsomfattande gemensamt och fritt samhälle.[105]

Ströskrifter och broschyrer utarbetade i Narkomindels propagandaavdelning spreds med flygplan bakom de fientliga linjerna.[106] Propaganda- och indoktrineringsarbetet, som hade visat sig vara framgångsrikt bland de tyska och österrikiska krigsfångarna sattes nu igång bland de fångar, som togs bland de allierade. Antalet fångar var litet, men de behövde inte genomleva månader och år av fångenskap, vilket ledde till att framgångarna blev relativt blygsamma, men de inträffade dock och tillkännagavs då som segrar.[107] Denna omsvängning till propaganda inriktad på världsrevolution i dess oslipade och öppna form var emellertid delvis en desperat defensiv aktion av de revolutionära krafterna mot den

---

[102] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, Il (1926), s. 161.
[103] Ibid., s. 163; den avslutande frasen kommer från en paroll som den franska revolutionens arméer begagnade: ”Krig mot slotten! Fred åt kojorna!”
[104] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 176-189. [*Valda verk i tio band*, bd 8, s. 100-114]
[105] M. Fainsod, *International Socialism and the World War* (Harvard, 1953), s. 184; titlarna på åtskilliga andra pamfletter finns upptagna i A.L.P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 448. Liknande pamfletter spreds till de franska styrkorna i södra Ryssland. De återfinns i A. Marty, *La Révolte de la Mer Noire*, I (u.å. [1927]), s. 149-166; Lenin, *Sotjinenija*, s. 600, not 49, nämner två tidningar *The Call* och *La Lanterne*, som spreds bland de brittiska och franska trupperna.
[106] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9-10 (187-188), 1929, s. 189.
[107] Exempel på detta se nästa kapitel.

västerländska kapitalistiska världens ursinniga anlopp. Det var de västerländska staternas agerande lika mycket som sovjetregeringens, som framtvingade det internationella lägets revolutionära karaktär.

Det tyska sammanbrottet hösten 1918 medförde att utsikterna för världsrevolutionen kom i ett helt annat läge. Den sovjetiska propagandan blev plötsligt instrumentet, inte längre för en desperat försvarskamp mot den allierade interventionen utan för en segerrik offensiv, som såg ut att sprida sig över hela Centraleuropa. Den bulgariska kapitulationen och Tysklands begäran om vapenstillestånd i slutet av september 1918 visade att centralmakterna hade förbrukat alla sina krafter. Redan den 1 oktober 1918 sände Lenin till Sverdlov och Trotskij otåliga noter om när revolutionen i Tyskland skulle börja och fastställde taktiken:

> Inga förbindelser med Wilhelms regering eller med en regering bestående av Wilhelm II + Ebert och andra förbrytare.

Men så snart de tyska arbetarmassorna, Tysklands hårt arbetande miljoner börjat handla i revolutionens anda (för ögonblicket är den endast en anda), börjar vi med att föreslå ett broderligt förbund, bröd, militär hjälp.

Lenin krävde ”till våren” en armé på 3 000 000 man, som skulle ”stödja arbetarnas internationella revolution”.[108] Två dagar senare hade han återfått hela sin tro på att världsrevolutionen var nära förestående:

> Nu ska t. o. m. de blindaste bland arbetarna i de olika länderna se hur rätt bolsjevikerna hade då de grundade hela sin taktik på stöd åt en världsomfattande arbetarrevolution och inte fruktade att göra olika ytterst betungande offer ...
>
> Det ryska proletariatet kommer att förstå att i en nära framtid kommer de största offer att krävas för internationalismens sak. Den tid närmar sig då omständigheterna kanske kräver av oss stöd åt det tyska folket så att det kan befria sig självt från sin egen imperialism, som står i motsättning till den engelsk-franska imperialismen ...
>
> Världshistorien har under de sista få dagarna avsevärt påskyndat utvecklingen mot en världsomfattande arbetarrevolution.[109]

Fjorton dagar senare skrev Lenin, med öppet förakt för diplomatiskt språkbruk, till Joffe i Berlin:

> Vi borde handla som en byrå för ideologiskt arbete med internationell räckvidd, men vi gör ingenting!
>
> Vi måste trycka och sprida 100 gånger så mycket. Vi har pengarna. Hyr översättare…

Ett kortfattat brev slutade med en begäran om att skicka det vidare till Vorovskij i Stockholm för att denne skulle vidta liknande åtgärder.[110] Samtidigt sände han ett hälsningsbrev till Spartakusförbundet, vars arbete hade ”räddat den tyska socialismens och det tyska proletariatets heder”, och uttryckte sin ”orubbliga förhoppning om att det i en nära framtid skall bli möjligt att hylla den proletära revolutionens seger i Tyskland”. Några veckor senare när nyheterna kom om att Karl Liebknecht frisläppts ur fängelset, sändes ett budskap till denne i partiets centralkommittés namn, undertecknat av Lenin, Sverdlov och Stalin, där hans befrielse välkomnades som ”inledningen till en ny epok, elen segerrika socialismens epok, som nu börjar i Tyskland och i hela världen”.[111]

Avslutningsorden var betecknande. Även om Tyskland var i händelsernas centrum,

---

[108] *Leninskij Sbornik*, XXI (1933), s. 252-253.
[109] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 215-217. [3 oktober 1918, *CW* 28, s. 102]
[110] *Leninskij Sbornik*, XXI (1933), s. 253). [18 oktober 1918, *CW* 44, s. 155]
[111] Lenin, *Sotjinenija*, XXIX, s. 514-515.

begränsades bolsjevikernas perspektiv inte av detta. För sex månader sedan, påpekades det i en resolution från VTsIK, hade Tyskland verkat vara lika mäktigt som de andra ”imperialistiska rövarna” föreföll att vara idag. Deras undergång var emellertid också nära förestående.

> De djupa inre striderna bland dem, som deltar i det universella rofferiet och de ännu djupare omvälvningarna bland de vilseledda och utsugna massorna störtar den kapitalistiska världen in i den sociala revolutionens epok.
>
> Nu såväl som i oktober förra året som vid tiden för Brest-Litovskförhandlingarna bygger sovjetregeringen hela sin politik på utsikterna till en social revolution i båda de imperialistiska lägren ...
>
> VTsIK förklarar inför hela världen att i denna kamp skall Sovjetryssland med alla krafter stödja den revolutionära rörelsen i Tyskland mot dess imperialistiska fiender. Det står utom allt tvivel att det revolutionära proletariatet i Frankrike, England, Italien, Amerika och Japan skall komma att tillhöra samma läger som Sovjetryssland och det revolutionära Tyskland.[112]

Händelserna utvecklades med en förbluffande hastighet i oktober. Vid ett möte i Moskva den 22 oktober 1918, då Tyskland redan var på gränsen till sammanbrott och demonstrationer som stödde bolsjevikerna genomförts i Berlin, Paris, Italien och Skottland, tillät sig Lenin fälla en segerviss anmärkning:

> Bolsjevismen har blivit det internationella proletariatets allmängiltiga teori och taktik! Det är på grund av bolsjevismen som en beslutsam socialistisk revolution har kunnat framträda inför hela världen, som tvister har uppstått bland alla folk om frågan för eller mot bolsjevikerna. Det är tack vare bolsjevismen som programmet om skapandet av en proletär stat står på dagordningen ... Aldrig har vi varit så nära en världsrevolution, aldrig har det varit så uppenbart att det ryska proletariatet har befäst sin makt så klart att miljontals och tiotals miljoner av världsproletariatet skall följa oss.[113]

Denna anmärkning omformulerades i diplomatiska termer. Två dagar senare telegraferade Tjitjerin en lång och trotsig not till president Wilson, som i nästan varje mening ironiskt tilltalades som ”herr president”. I noten kontrasterades Wilsons plan för ett Nationernas Förbund med realiteterna bakom den allierade och amerikanska interventionen på sovjetiskt territorium, och jämfördes de allierade med ”Tysklands imperialistiska regering, ledd av Wilhelm II, vilken Ni, herr president inte behandlar bättre än vad vi, arbetarnas och böndernas revolutionära regering, behandlar Er”.[114] I noten erinrades presidenten om de högtidliga löften, som han avgivit i de fjorton punkterna och om hans försäkran om en välvillig amerikansk inställning som han talat om i sitt telegram till fjärde allryska sovjetkongressen i mars 1918.[115] Lenin återvände i sitt viktigaste teoretiska arbete från denna period, *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky*, som han avslutade vid tiden för Tysklands kapitulation, till det internationella betraktelsesättet, som han så fast hade vidmakthållit fram till oktoberrevolutionen:

> Det är min uppgift som representant för det revolutionära proletariatet att förbereda *den proletära världsrevolutionen* såsom den *enda* räddningen undan världsslaktningens fasor. Jag får inte resonera utifrån ”mitt” lands synpunkt … utan från den synpunkten, att jag måste delta när det gäller att förbereda, propagera och påskynda den proletära världsrevolutionen.[116]

Under den första veckan i november 1918, då det Habsburgska imperiet redan började upplösas i sina beståndsdelar, då de tyska arméerna var på vild reträtt och soldat- och

---

[112] *Pjatyj Sozyv Tsentralnovo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 252.
[113] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 230. [22 oktober 1918. *CW* 28, s. 15]
[114] Kljanikov i Sabanin, *Mezdlunarodnaja Politika*, II (1926), s. 181-188.
[115] Se ovan, föreg. kapitel, samma sida som not 122.
[116] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s, 381. [*Valda verk i tio band*, bd 8, s. 226]

arbetarråd bildades i många tyska städer försökte den tyska regeringen med en sista trotsig protest mot Joffes ökända förehavanden.[117] Den 2 november 1918 sände den en not till sovjetregeringen, i vilken man återupplivade det nu nästan glömda mordet på Mirbach fyra månader tidigare, och förklarade att den ”inte kan tolerera att detta brott mot ambassadörens förblir obestraffat”.[118] Två dagar därefter ordnade polisen så att en diplomatisk försändelse till Joffe råkade öppnas under en transport från Berlins järnvägsstation, varvid en ström av revolutionär propagandistisk litteratur vällde fram.[119] Nästa dag sände Solf, den nyligen utnämnde utrikesministern i Max von Badens regering, efter Joffe och informerade honom om att ”den ryska ambassadens uppträdande stod i strid med all internationell lag, samt det faktum att ingen tillräcklig gottgörelse för mordet på den kejserlige ambassadören ännu lämnats gör det nödvändigt att sändebuden på båda sidor tillfälligt dras tillbaka, vilket emellertid inte innebär en formell brytning”.[120] Följande morgon, den 6 november 1918, tvingades Joffe och hans medarbetare att stiga på ett tåg, som förde dem till gränsen.[121] Den 9 november 1918, den dag Joffe nådde gränsen, abdikerade kejsaren. Den 10 november, medan den tyska delegationen var på väg till Compiègne för att underteckna stilleståndet, utsåg Berlins arbetar- och soldatråd enhälligt en provisorisk tysk regering, Folkrepresentanternas råd. Den bestod av tre medlemmar från SPD, Ebert, Scheidemann och Landsberg och tre från USPD, Haase, Dittmann och Barth. Ebert fungerade som rådets ordförande och Haase hade ansvaret för de utländska förbindelserna, även om han inte ersatte Solf i utrikesministeriet. i Moskva avbröts förhandlingarna i den sjätte allryska sovjetkongressens slutsession två gånger, då ordföranden läste de senaste telegrammen från Tyskland. På kvällen firades detta i Kreml. Nästa morgon lämnade Lenin Kreml för första gången sedan attentatet mot hans liv i slutet av augusti och talade till folkmassorna från en balkong. Radek beskriver scenen då han framträdde:

> Tiotusentals arbetare brast ut i ett vilt jubel. Aldrig har jag sett någonting som detta sedan dess. Till sent på kvällen passerade arbetare och soldater ur Röda armén. Världsrevolutionen hade kommit. Folkmassorna hörde dess okuvliga frammarsch. Vår isolering var bruten.[122]

Revolutionen i Tyskland tycktes inte bara medföra en välkommen lättnad i det aktuella militära läget och bryta den kedja av arméer, som omringade sovjetrepubliken, utan

---

[117] Den 3 november sändes ett budskap i radio i ”de ryska arbetarnas, böndernas och soldaternas namn” till ”kamrater arbetare, bönder och soldater i det tidigare österrikisk-ungerska imperiet” (*Izvestija*, 3 november 1918).

[118] Denna not har aldrig publicerats.

[119] *The Memoirs of Prince Max of Baden* (eng. öv., 1928), II, s. 289 och P. Scheidemann, *Memoirs of a Social-Democrat* (eng. öv., 1929), II, s. 534536 medger att öppnandet skedde med avsikt; enligt W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 34, kom förslaget från Nadolnij. Ett påstående av betydligt senare datum, som hävdar att själva dokumenten placerats i försändelserna av polisen, härrör från österrikisk press (J. W. Wheeler-Bennet, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 359).

[120] Denna deklaration har inte publicerats. Samma dag överlämnade det tyska konsulatet i Moskva en not till Narkomindel avfattad i liknande ordalag, där sista stycket om den formella brytningen var utlämnad. Denna not lästes i sin helhet upp av Lenin för den sjätte allryska sovjetkongressen den 8 november 1918 (Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 257-258).

[121] Detta beskrevs två dagar senare av Radek inför sjätte allryska sovjetkongressen bland utrop som ”Det är skamligt!” (*Sestoj Vserossijskii Crezvxxcajnyj Sezd Sovetov* (1919), s. 52-53); omständigheterna kring utvisningen gav bolsjevikernas misstankar en viss tyngd. Lenin misstänkte att Joffe hade utvisats för att tyskarna ville blidka de segerrika västmakterna (*Sotjinenija*, XXIII, s. 259).

[122] *Krasnaja Nov*, nr 10,1926, s. 140. M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 349-350, ger en ögonvittnesskildring av festligheterna i Kreml och tillskriver även vid detta tillfälle Lenin en något försiktig attityd: ”Jag fruktar att den sociala revolutionen i Centraleuropa utvecklas för långsamt för att kunna ge oss något stöd från det hållet (ibid., s. 345); enligt Radek (*Krasnaja Nov*, nr 10,1926, s. 139) anmärkte Sverdlov vid detta tillfälle: ”Var på er vakt! Höstflugorna biter hårt.” Radeks beskrivning av händelserna nästa morgon omnämner också Lenins ”upprymda sinnesstämning men mycket ängsliga ansiktsuttryck”.

tycktes också vara det länge väntade andra större världsrevolutionära uppsvinget. Bolsjevikledarna var helt övertygade om att världsrevolutionen snabbt skulle fördjupas och utvecklas samtidigt som den skulle få ett proletärt och socialistiskt innehåll och sprida sig i Västeuropa. Den 13 november 1918 upphävde VTsIK formellt Brest-Litovsk-fördraget och vädjade i ett uttalande i samband med detta ”till Tysklands och Österrike-Ungerns arbetare” om en ny uppgörelse som skulle ersätta den gamla:

> Rätten till självbestämmande i full skala skall erkännas alla nationers arbetare. De som verkligen är skyldiga till kriget (borgarklassen) skall bära alla förluster. Tysklands och Österrikes revolutionära soldater, som i de ockuperade områdena bildar soldatråd och träder i kontakt med de lokala arbetar- och bonderåden, skall bli samarbetsmän och allierade med arbetarna vid fullföljandet av dessa uppgifter. Genom ett broderligt förbund med Rysslands arbetare och bönder kommer de att gottgöra de skador som de tyska och österrikiska generalerna, vilka försvarade kontrarevolutionen åsamkade befolkningen i de ockuperade områdena ... Rysslands arbetande massor i sovjetregeringens gestalt erbjuder ett sådant förbund till Tysklands och Österrike-Ungerns folk. De hoppas att folk från alla andra länder, vilka ännu inte har kastat av sig imperialisternas ok skall förena sig med detta mäktiga förbund av befriade folk![123]

Denna vision om revolutionens broderliga gemenskap var inte så fantastisk som det kan tyckas för senare generationer, vilka vet att den vederlades av händelseutvecklingen. Det viktigaste inslaget i Sovjetrysslands utrikespolitik, kravet på en världsrevolution, tycks aldrig ha varit mer berättigat än vid denna tid. Samtidigt som det slutliga slaget, som krossade Tyskland, utdelades av de västallierade fanns det tydliga tecken på att den bolsjevikiska propagandan spelade en stor roll då det gällde att demoralisera de tyska arméerna. Civilbefolkningen revolterade mot krigets fasor och umbäranden. Monarkin hade fallit under allmän avsky. Arbetar- och soldatråd hade efter sovjetiskt mönster bildats över hela Tyskland och Berlinrådet hade skapat en motsvarighet till folkkommissariernas råd. Tyskland hade trätt in i sin ”Kerenskijperiod”. Det föreföll omöjligt att tro annat än att det i Tyskland, under intryck av utvecklingen i Ryssland och som följd av rysk uppmuntran, skulle inträffa en revolution, som fullföljde och kompletterade den ryska revolutionen. När Radek kom till Berlin i december 1918 fick han ett intryck av att nio tiondelar av arbetarna deltog i kampen mot regeringen.[124] Andra bedömare hade i huvudsak samma intryck. Även idag är det inte helt klart varför den tyska revolutionen blev ett fiasko om det berodde på att de tyska massorna inte ville ha revolution eller därför att den revolutionära rörelsen var dåligt ledd och inte enad eller därför att de allierade regeringarna, som fruktade revolution i Tyskland gav tillräckligt stöd åt de kontrarevolutionära socialdemokratiska elementen i Tyskland så att dessa kunde stoppa den. Det troligaste är att en revolt av de tyska massorna mot kriget och mot den regim som var ansvarig för det, nästan överallt felaktigt sågs som ett masskrav på social revolution.[125] De aktiva som ville revolution krympte till en minoritet, så snart som kriget var över. Traditionen från Lasalle hade stöpt en arbetarrörelse som till största delen satte all sin tillit till en politik som innebar, att den skulle få staten att göra eftergifter, inte att förstöra den. Men denna diagnos kunde knappast ha ställts i november 1918, och både då och mer än två år därefter fortsatte det överhängande hotet om en proletär revolution i Tyskland att hemsöka många, som fruktade den lika mycket som bolsjevikerna hoppades på den.

---

[123] *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918, nr 95, art. 947; Brest-Litovskfördraget hade i de delar som berörde Turkiet redan upphävts av sovjetregeringen den 20 december 1918 (G. Tjitjerin, *Vneanjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920), s 21)

[124] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 256.

[125] Rapporten från den undersökningskommitté, som tillsattes av den efterföljande riksdagen och som skulle undersöka orsakerna till det tyska sammanbrottet betonade ”det nära sambandet mellan revolutionen och fredsfrågan bland de tyska socialisterna” (R. H. Lutz, *The Causes of the German Collaps in 1918* (Stanford, 1934), s. 118).

Entusiasmen i Moskva dämpades emellertid snabbt genom de första direkta kontakterna med det nya Tyskland. Den första besvikelsen kom då de sovjetiska myndigheterna erbjöd två järnvägslaster spannmål till den hungrande tyska befolkningen. Det var en symbolisk gest och, med hänsyn till den fruktansvärda bristen i själva Ryssland, en generös gest. I stället för det entusiastiska mottagande som man hade väntat från Berlin följde nästan en veckas tystnad. Den 17 november 1918 kom Haases svar. Erbjudandet välkomnades som en internationalistisk solidaritetsgest. Ryssland var emellertid också hungrigt men då det gällde Tyskland hade Amerika redan lovat att sända tillräckligt med spannmål, så att de nuvarande ransoneringskvoterna kunde bibehållas till nästa skörd.[126] Detta var det första tillfälle då Tyskland tvingades göra ett ödesdigert val mellan öst och väst. De futtiga två järnvägslasterna från Moskva vägdes mot det transatlantiska överflödet. Det skulle ha varit dåraktigt att acceptera det sovjetiska erbjudandet och riskera att stöta sig med Washington och de västallierade. Svaret uppfattades i Moskva som ett slag i ansiktet och som ett bevis på att de s. k. socialistiska ledarna i Tyskland föredrog kapitalismens köttgrytor framför den socialistiska revolutionens internationella solidaritet. Radek, som erinrade om de tyska socialdemokraternas stöd åt krigskrediterna i riksdagen den 4 augusti 1914, kallade detta för ”en andra 4 augusti”, och fällde domen att ”Judas Iskariot har fullbordat sitt förräderi”.[127] Förolämpningen kändes hårt och förorsakade länge bitterhet. Den gav fortfarande anledning till bittra anklagelser, när frågan om USPD:s inträde i Komintern debatterades arton månader senare.[128] Den andra episoden berörde Joffe, det utvisade sovjetiska sändebudet i Berlin. När den tyska revolutionen bröt ut var han i Borisov vid den tysk-ryska demarkationslinjen. Den 10 november 1918 antog Berlins arbetar- och soldatråd, som utnämnde Folkrepresentanternas råd, en resolution där regeringen instruerades att ”återuppta förbindelserna med den ryska regeringen” och uttryckte sin otålighet då det gällde få det ryska sändebudet att komma till Berlin.[129] Tre dagar senare proklamerade VTsIK upphävandet av Brest-Litovskfördraget. I denna proklamation sades det att den kejserliga regeringens sista handling hade varit att utvisa Joffe, medan ”den första handlingen av de upproriska arbetarna och soldaterna, vilka störtat den kejserliga regimen, var att återkalla den sovjetiska ambassaden”.[130] Under tiden väntade Joffe att när som helst få en kallelse om att återvända till Berlin. I det kaos som rådde i stillestånds Tyskland kunde en viss fördröjning då det gällde att förmedla utnämningar vara ursäktlig, men det sipprade snart ut att några instruktioner om något ryskt sändebud inte skulle utfärdas. Haase förklarade taktfullt för Tjitjerin att denna fråga var föremål för förhandlingar och lovade att underställa den sina kolleger.[131] USPD-medlemmarna i Folkrepresentanternas råd ursäktade sig efteråt (då denna fråga också gav upphov till långvariga anklagelser) och förklarade att det på grund av de tre SPD-medlemmarna, som hade varit emot Joffes återkallande, hade varit omöjligt att driva igenom ett beslut.[132] Men detta var inte hela sanningen. Den 19 november 1918, två dagar efter det att spannmålserbjudandet avslagits,

---

[126] Svaret befordrades i ett teleprintersamtal mellan Haase och Tjitjerin. Ingen officiell text tycks finnas: innehållet meddelades av Radek i *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 142 och sammanfattades av Haases kollega Dittmann vid Kominterns andra kongress (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 322-324).

[127] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 142.

[128] Ett ännu senare eko kan förmärkas i en artikel av Stalin i november 1920. I denna föreslog han att man skulle skapa en ”livsmedelsreserv för revolutionen i väster”. Han skrev: ”Faktum är att de västeuropeiska staterna (Tyskland, Italien, etc.) är helt beroende av Amerika som förser Europa med spannmål. Revolutionens seger i dessa länder skulle ställa proletariatet inför en livsmedelskris i början av revolutionen, om det borgerliga Amerika vägrade att förse det med spannmål, vilket är mycket troligt. ”(*Sotjinenija*, IV, s. 380.)

[129] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 356.

[130] *Sobranije Uzakonenij*, 1917-1918. nr 95, art 947.

[131] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 142-143.

[132] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1920, s. 324.

diskuterades frågan om Joffe slutligen i rådet. Förutom de sex medlemmarna var också Kautsky närvarande, som nu gjorde anspråk på ställningen som äldre statsman och opartisk skiljedomare i den socialdemokratiska rörelsen. Han var känd för sin fientliga inställning till sovjetmakten. Vidare var Solf, den tidigare utrikesministern, som hade återfått ledningen för sitt ministerium, närvarande. Solf talade mot att Joffe skulle återfå sin befattning, därför att denne hade förverkat sina diplomatiska rättigheter, då han blandade sig i Tysklands inre angelägenheter. Haase rådde rådet att uppskjuta denna delikata fråga. Kautsky stödde honom och tillade att sovjetregeringen i Moskva inte skulle existera många veckor.[133] Den 23 november anlände den tyska delegationen till gränsen, alen något diplomatiskt utbyte blev inte av och Joffe återvände missmodig till Moskva.[134] Den 1 december 1918 vägrade Solf att tillåta Rakovskij att resa via Berlin till Wien som sovjetiskt sändebud.[135]

Den tredje episoden kastade ännu klarare ljus över motsättningen i lynne och målsättning mellan de bolsjevikiska ledarna i Moskva och de socialdemokratiska ledarna från de båda fraktionerna i Berlin. Den första alltyska kongressen av arbetar- och soldatråd skulle hållas den 16 december 1918. På inbjudan av exekutivkommittén, som organiserade kongressen, utsåg VTsIK en rysk delegation som skulle delta i den. Delegationen bestod av Bucharin, Joffe, Rakovskij, Ignatov och Radek.[136] Detta beslut orsakade förvirring i Folkrepresentanternas råd som övergick till bestörtning när Radek, i ett samtal med Haase per teleprinter, som lätt kan avlyssnas, meddelade sin avsikt att i delegationen ta med propagandaexperter, som skulle arbeta bland de brittiska och franska krigsfångar som fortfarande fanns i de tyska fånglägren.[137] Det tycktes klart i Berlin att de sovjetiska myndigheterna av vårdslöshet eller med avsikt, gjorde sitt bästa för att trassla till Tysklands förhållande till västmakterna. Bara en tveklös revolutionär övertygelse, som USPD-ledarna med säkerhet inte hade, kunde ha rättfärdigat en sådan kurs. När den ryska delegationen nådde gränsen beslöt Folkrepresentanternas råd med fem röster mot en, att med hänsyn till läget i Tyskland inte släppa in den.[138] Enligt en officiell rysk rapport hade de tyska militära myndigheterna ”riktat kulsprutor mot vår delegation, tvingat den att vända tillbaka och under de mest förnedrande omständigheter dirigerat den tillbaka över demarkationslinjen”.[139] Den oförbätterlige Radek avskräcktes inte av dessa förolämpningar. Han kunde med lätthet visa att han inte var av sovjetisk nationalitet utan uppgav sig i stället vara en österrikisk krigsfånge. Därefter tilläts han passera över gränsen i sällskap med en tysk krigsfånge, Reuter-Frieland, som vid denna tid var medlem av USPD och senare av det tyska kommunistpartiet samt två andra tyska kommunister som han plockat upp i Minsk.[140] Han kom igenom men anlände försent till den första alltyska kongressen för arbetar- och soldatråden, som hade avslutat sin session den 21 december 1918 i Berlin. Den slutsats som man på grund av dessa episoder drog i Moskva var att de tyska socialdemokratiska ledarna – både från USPD och från SPD – hade förrått revolutionen. Detta

---

[133] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 257, 356.
[134] Uppehållet i Borisov beskrivs av en medlem i Joffes stab i M. K. Larsens, *An Expert in the Service of Soviet* (1929), s. 30-33.
[135] *Izvestija*, 3 december 1918; enligt *Diplomatitjeskij Slovar’*, II (1950), s. 107, art. Marchelevskij, hade den tyska regeringen redan i oktober 1918 vägrat medge Marchelevskij möjlighet att resa till Wien via Berlin som sovjetiskt sändebud.
[136] *Ottjet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sedmomu S”ezdu Sovetov* (1919), s. 18.
[137] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 326: enligt en annan, ej fullt tillförlitlig version erbjöd Radek också sovjetisk hjälp för att motstå de allierade arméerna vid Rhen (ibid., s. 327).
[138] Ibid., s. 357.
[139] G. Tjitjerin, *Vnesjnjaja Politika Sovetskoj Rossii za Dva Goda* (1920,) s. 23; Radeks egen version är mindre dramatisk och nämner bara ”flera soldater med gevär” (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 145).
[140] Ibid., nr 10, 1926, s. 146.

var det första men inte det sista iögonfallande tillfälle, då bolsjevikerna misstog sig genom att tro på den skenbara analogin mellan sina egna erfarenheter av konflikterna mellan kontrarevolutionära ledare och massorna, som skulle sluta i en massornas revolt mot ledarna, och liknande konflikter i andra länder. Den tyska verkligheten var i slutet av 1918 långt mer komplicerad. Tyskland var alltför vanmäktigt och hjälplöst för att kunna göra någonting för egen räkning. Varje beslut som rörde Sovjetunionen måste framstå som ett val mellan att förlita sig på Ryssland eller ty sig till västmakterna. Den ömsesidiga fientligheten mellan öst och väst gjorde ett val oundvikligt. Om man inte förbisåg varje tanke på möjligheterna till materiella fördelar, kunde det inte råda någon tvekan om valet. Det var sant att de tyska socialdemokratiska ledarna var speciellt förbittrade på bolsjevikerna, som under fyra år hade anklagat dem för att vara förrädare och redan konkurrerade med dem om ledarskapet över massorna, även de tyska massorna. Det var sant att den tyska socialdemokratin i två eller tre decennier hade hyst förakt för det halvbarbariska Ryssland och att dessa känslor inte hade försvunnit över en natt med regimförändringen.[141] Det var också sant att västerländsk demokrati och västerländsk liberalism hade utövat ett starkt inflytande på den socialdemokratiska rörelsen, särskilt i den form som den nu predikades av Woodrow Wilson för en värld trött på ”imperialism” och ”militarism”. Dessa känslor skulle göra de tyska socialdemokraterna till de starkaste motståndarna till den östliga orienteringen i den tyska politiken, som förespråkades och stöddes av en majoritet av den tyska högern. I slutet av 1918 var de tyska massorna ännu förvirrade av nederlaget och bländade av den ryska revolutionens känslomässiga förtrollning. Men ingen allvarlig eller betydande del av den tyska opinionen, med undantag för en liten grupp extremister på vänsterkanten, såg en allians med Sovjetryssland – en allians som ytterligare skulle skärpa förhållandet till väst – som någon praktisk politik för en tysk regering. Massorna accepterade det oundvikliga och fann sig utan knot i ledarnas försiktighet.

En ny utnämning markerade en tvär politisk omkastning i Folkrepresentanternas råd som var riktade mot bolsjevikerna och revolutionen. När det under senare delen av december blev nödvändigt att utbyta Solf, som var alltför kompromitterad bland de allierade genom sin tidigare ställning som kolonialminister, erbjöds Brockdorff-Rantzau att efterträda honom i utrikesministeriet. Brockdorff-Rantzau var en avvikande person i den diplomatiska kåren under det kejserliga Tysklands sista dagar. Han hade ett levande intellektuellt intresse för politik. Han var övertygad om det tyska socialdemokratiska partiets växande betydelse, och gjorde det till regel att hålla kontakt med några av dess ledare. Det var genom dessa förbindelser som han som tysk minister i Köpenhamn blev en förmedlande länk i de förhandlingar, som ledde till att Lenin och hans kamrater tilläts resa genom Tyskland i en plomberad järnvägsvagn i april 1917. Samma förbindelser medförde att han utnämndes till tysk utrikesminister 1918. Innan han accepterade denna post framförde han sina synpunkter i ett memorandum till Folkrepresentanternas råd, som enhälligt godkände dessa. Bland hans viktigaste önskemål var att ”de mest rigorösa åtgärder vidtogs mot bolsjevikpropagandan och bolsjevikledarna”. Vidare fordrade han att ”arbetar- och soldatrådens kompetens skulle inskränkas”.[142] Samtidigt beslöt den första all-tyska kongressen för arbetar- och soldatråden att hålla val till en tysk nationalförsamling den 19 januari 1919. Den avskaffade alltså i verkligheten sig själv som det tyska folkets högsta organ. Hoppet i Moskva om en tysk proletär revolution efter sovjetisk modell sjönk snabbt.

Den 19 december 1918 lämnade de tre USPD-medlemmarna, medvetna om det motsägelsefulla i sin ställning, Folkrepresentanternas råd, vilket under återstoden av sin existens förblev ett enpartimonopol för SPD. Samma dag inträffade en mer betydelsefull

[141] P Scheidemann, *Memoirs of a Social-Democrat* (engl. öv., 1929), 11, s. 533, jämför ”Tyskland, ett land som i århundraden haft bildning” med Ryssland, ett land av miljontals analfabeter”.
[142] Brockdorff-Rantzau, *Dokumente* (1920), s. 11.

händelse. Spartakusförbundets ledare träffades i enrum och beslöt att utträda ur USPD och bilda ett eget parti. Det skulle kallas Tysklands kommunistiska parti (KPD). Det gamla namnet Spartakusförbundet fogades inom parentes till det nya namnet av historiska och nostalgiska skäl. Dagen därpå sammanträdde den första kongressen, som bestod av 100 delegater. Radek, som hade tillbringat tiden efter sin ankomst till Berlin med att diskutera med spartakistledarna (han nämner Liebknecht, Rosa Luxemburg, Jogiches, Levi och Thalheimer) representerade det ryska partiet och höll ett anförande om de ryska och tyska revolutionerna.[143] De jämförelser han gjorde var smickrande för åhörarna:

> När nyheten om den tyska revolutionen nådde oss, bröt ett verkligt glädjetumult ut inom den ryska arbetarklassen ... Den yngre och organisatoriskt mycket svagare ryska arbetarklassen vet mycket väl att utan den socialistiska revolutionen i Tyskland skulle de ryska arbetarnas revolution, enbart av egen kraft, inte ha tillräckligt styrka för att uppföra ett nytt hus på de ruiner som kapitalismen lämnat efter sig.

Han fortsatte:

> Vad vi håller på att genomföra i Ryssland är ingenting annat än den tyska kommunismens stora och *oförfalskade lära*, som Marx representerade för hela världens arbetarklass ... Det internationella inbördeskriget kommer att befria oss från de nationella krigen.[144]

Kongressen framförde hälsningar till den ryska sovjetrepubliken. Den fördömde ”Ebert-Scheidemann-regeringen” som ”proletariatets dödsfiende” och protesterade mot att man på brittisk order använde tyska trupper mot sovjetiska trupper i Baltikum. Den uppmanade arbetare och soldater i alla länder att bilda sovjeter. Kongressen såg i detta ”det enda effektiva sättet att bygga upp en ny international, där tyngdpunkten hos proletariatets klassmässiga organisation hädanefter måste vila”. Den enda fråga där öppna meningsskiljaktigheter uppstod var huruvida man skulle deltaga i valen till nationalförsamlingen. Det hävdades att, eftersom parlament och sovjeter var alternativa styrelseformer som representerade borgarnas överhöghet respektive arbetarnas herravälde, och då nationalförsamlingen klart hade för avsikt att slå sovjetkongressen ur brädet, var en röst för deltagande i valen en röst mot sovjeterna. Förslaget om att man skulle deltaga i valet förkastades slutligen av en majoritet på 62 röster mot 23. De flesta av ledarna, däribland Rosa Luxemburg, röstade med minoriteten. I frågan om man skulle medverka i de existerande fackföreningarnas arbete tycks man enhälligt avslagit ett deltagande, fastän någon formell votering inte vidtogs. Några delegater ville bilda separata kommunistiska fackföreningar. Andra, bland dem Rosa Luxemburg, ansåg att fackföreningarna helt och hållet skulle ersättas av arbetar- och soldatråden.[145]

Bakom kongressens formella förhandlingar dolde sig emellertid olösta svårigheter och spänningar. De tyska spartakist-ledarnas reaktion på den ryska bolsjevismen var mångtydig och sammansatt. Karl Liebknecht som, även om han var en lysande och hängiven revolutionär ledare då det gällde att handla, inte hade någon solid marxistisk bakgrund och saknade den intellektuella skarpsinnighet som krävdes, kunde kanske utan reservationer välkomna den ryska revolutionen och allt vad den innebar och vara beredd att okritiskt anamma den. Men Rosa Luxemburg, som var Spartakusförbundets stora kapacitet, hade alltsedan 1904 varit en hård kritiker av Lenins partiteori.[146] Under de sista månaderna av kriget, då hon satt i fängelse, hade hon skrivit en lång kritik av Lenins tolkning av

---

[143] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 149.
[144] K. Radek, *Die Russische und Deutsche Revolution und die Weltlage* (1919), s. 15, 29-30.
[145] *Bericht über den Gründungsparteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å. 1919), s. 13, 17-18. Detta illegalt tryckta officiella kongressprotokoll innehåller sammanfattningar av talen (endast Rosa Luxemburgs tal tycks ha medtagits i sin helhet) och programmet: Radeks tal var inte med emedan det publicerades separat som en pamflett (citerad i föregående not).
[146] Se vol. 1, s. 46-47.

begreppet proletariatets diktatur, som fastän den ännu var opublicerad med säkerhet var känd bland hennes närmaste kolleger.[147] Rosa Luxemburg trodde att en socialistisk revolution endast kunde åstadkommas av ett massparti och att inget sådant parti ännu fanns eller kunde finnas i Tyskland. Tiden var endast mogen för propaganda bland massorna, vilket Spartakusförbundet bedrivit, men inte för handling. Av dessa skäl skulle Rosa Luxemburg och hennes nära bundsförvant Leo Jogiches, till en början ha föredragit att man uppsköt bildandet av ett tyskt kommunistiskt parti.[148] Även om de lät sig övertalas kunde Rosa Luxemburgs försiktiga inställning skönjas i mer än en passage i parti-programmet som hon föredrog för kongressen:

> Kärnan i ett socialistiskt samhälle består i att den stora massan av arbetare upphör att vara en styrd massa och själv lever och styr efter sin egen medvetna och fria vilja hela det politiska och ekonomiska livet ...
>
> Den proletära revolutionen behöver inte någon terror för att uppnå sitt mål, den hatar och avskyr mord ... Den är inget desperat försök av en minoritet att forma världen efter sina egna ideal, utan är en handling utförd av folkmassornas miljoner, vilka kallats att utföra sin historiska uppgift, att omvandla den historiska nödvändigheten till verklighet.

Inget kunde ha varit svalare eller mer olikt den entusiasm för internationell revolutionär solidaritet, som härskade i Moskva, än den korta och alldagliga punkt i programmet som behandlade partiets ”internationella uppgifter” (som vid denna tidpunkt endast hade praktisk betydelse för förhållandet till Ryssland):

> Det omedelbara återupptagandet av förbindelserna med broderpartierna utomlands i avsikt att ställa den socialistiska revolutionen på en internationell grund och att säkra freden genom det internationella broderskapet och genom världsproletariatets revolutionära resning.[149]

Åsiktsskillnaden mellan Rosa Luxemburg och Lenin som fanns i bakgrunden vid KPD:s första kongress var ytterligare ett steg i den långa kontrovers, som hade börjat då *Vad bör göras?* publicerades. Den kanske blev mer akut vid detta tillfälle på grund av personlig motvilja mellan Rosa Luxemburg och Radek, som härrörde sig ur fraktionsstrider i det polska partiet där de båda spelat en ledande roll. Men det var en fundamental tvistefråga som skulle komma igen gång på gång i förhållandet mellan det ryska kommunistpartiet och kommunistpartierna i väster.

För ögonblicket var dessa potentiella internationella svårigheter mindre avgörande än meningsskiljaktigheterna om den aktuella politiska situationen inom partiet självt. Under kongressen hade Liebknecht, dock utan större stöd från de andra ledarna, fört förhandlingarna för att få in de spontant bildade fabrikskommittéerna i det nybildade partiet. Denna rörelse stod utanför de vanliga fackföreningarna. Den är jämförbar med shopstewardrörelsen i England vid samma tid. Förhandlingarna bröt till sist samman på grund av att dessa kommittéer framlade vissa formella villkor som kongressen ansåg oacceptabla. Det verkliga hindret var emellertid motståndet från Rosa Luxemburg och hennes grupp. Rosa Luxemburgs skepsis, då det gällde framtidsutsikterna för en proletär socialistisk revolution i Tyskland, gjorde att hon fruktade att en stor majoritet av oskolade revolutionära hetsporrar skulle gå in i partiet och kanske tvinga partiet till revolutionära äventyrligheter, som varken partiet eller det politiska läget var moget för. Hennes prak-

---

[147] Den publicerades först något förkortad i en pamflett redigerad av Paul Levi, R. Luxemburg, *Die Russiche Revolution* (1922); de uteslutna avsnitten publicerades av Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung (Leipzig), XIII (1928), s. 285-298.

[148] Denna inställning var, fastän den inte uttrycktes offentligt, välkänd inom partiet. Klara Zetkin hänvisade till den i ett uttalande inför Kominterns tredje kongress (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistichen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 668-669).

[149] Programmet finns i *Bericht aber den Gründunsgpartietag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å. [1919]), s. 49-56.

tiska insikt bevisades av de därpå följande händelserna. Inom några få dagar efter kongressen inträffade upplopp i Berlin, till följd av att en polischef som var sympatiskt inställd till vänstern avskedats. Arbetarna kastade helhjärtat in sina styrkor i striden och det var tal om att utropa en revolutionär regering. Officiellt höll det nyligen bildade partiet sig i bakgrunden, men några av dess medlemmar ledda av Liebknecht spelade en framträdande roll. Radeks roll vid denna tid är oklar, men tre månader senare skrev han från fängelset att han hade varit ”mot försök att ta makten i februari”, därför att ”det politiska maktövertagandet kan bara verkställas av en majoritet av arbetarklassen, och denna stod i januari helt säkert inte på kommunistpartiets sida”.[150] Resningen undertrycktes utan större svårighet av Reichswehr. Under de repressalieaktioner som följde förklarades det nya kommunistpartiet illegalt. Både Liebknecht och Rosa Luxemburg arresterades och blev ”skjutna under flyktförsök” – antagligen var detta första gången som denna beteckning användes för att dölja ett officiellt mord. En månad senare arresterades Radek och inspärrades i en cell i Moabitfängelset, där han tillbringade de första fyrtioåtta timmarna i ”tunga järnbojor”.[151] I det fåfänga hoppet att ge honom diplomatiskt skydd utnämnde sovjetregeringen i Ukraina honom i all hast till sitt sändebud i Berlin. Den arresterade också som gisslan två eller tre prominenta tyskar, som befann sig i Sovjet.[152]

De onda tecken som åtföljde det tyska kommunistpartiets födelse var för en nykter iakttagare djupt oroande. Inte ens den yttre entusiasmen vid dess första kongress hade kunnat dölja två inneboende svagheter – bristen på enighet inom partiet självt och bristen på enighet mellan partiet och de revolutionära elementen bland de tyska massorna.[153] Kongressen hade följts av det ögonblickliga och förkrossande nederlaget för den första revolutionära rörelsen med vilken partiet – halvhjärtat, det är sant – hade associerats, och av att två av dess mest betydande ledare hade dödats. Men man såg inte de onda tecknen vid denna tid, och minst av allt i Moskva. I ett militärt läge, som var dominerat av Denikins växande styrka i söder och Koltjaks i Sibirien och den allt starkare allierade interventionen, var det blotta faktum att ett kommunistparti hade grundats i det mest revolutionära av alla europeiska länder den enda ljusstrålen över en mörk horisont – det enda som höll den optimistiska stämningen uppe. För Lenin i synnerhet hade den en symbolisk betydelse. Det var speciellt de tyska socialdemokraternas förräderi, vilka han hittills hade betraktat som den socialistiska revolutionens fackelbärare, som i augusti 1914 övertygade Lenin om Andra internationalens bankrutt. Nu bildades i Tyskland, tidigare än i något annat stort industriland, ett parti som förbundit sig att krossa de kapitalistiska regeringarna och att bygga upp en socialistisk världsordning. Detta gottgjorde förräderiet från 1914 och gjorde det möjligt att förverkliga Lenins dröm. I sin första entusiastiska sinnesstämning skrev han i ett öppet *Brev till Europas och Amerikas arbetare* den 12 januari 1919:

> Grundandet av en verkligt proletär, verkligt internationalistisk, verkligt revolutionär tredje international, kommunistiska internationalen, blev ett faktum då det tyska Spartakusförbundet med sådana världsbekanta och världsberömda ledare, med sådana trogna förkämpar för arbetarklassen som Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin och Franz Mehring definitivt bröt med socialister i stil med Scheidemann och Südekum, med dessa socialchauvinister (socialister i ord, chauvinister i handling), som höljt sig med evig skam genom sin allians med Tysklands rovlystna, imperialistiska bourgeoisi och Wilhelm II. Denna international blev ett

[150] *2[i] Vsegermanskij Sezd Rabotjich i Soldatskich Sovetov* (1935), s. 324.
[151] Ibid., s. 324.
[152] *Ottet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sedmomu Sezd Sovetov* (1919), s. 22; en av dem som togs som gisslan skrev efteråt sina memoarer (Heinz Stratz, *Drei Monate als Geisel für Radek* (1920).
[153] Radek skrev några år senare att ”kongressen mycket klart avslöjade Partiets ungdom och brist på erfarenhet. Förbindelserna med massorna var svagt utvecklade ... Jag kände inte att detta ännu var ett parti” (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 152).

> faktum då Spartakusförbundet antog namnet Tysklands kommunistiska parti. Formellt har den ännu inte bildats, men faktiskt existerar en tredje international redan nu.[154]

Fyra dagar efter det att dessa ord skrevs, och innan de kom i *Pravdas* spalter, var Liebknecht och Rosa Luxemburg döda och det nya partiet olagligförklarat. Dessa händelser var dock inte tillräckliga för att förstöra vare sig symbolens värde eller Lenins optimism. Det återstod att ge Kommunistiska internationalen en institutionell form.

[154] *Sotjinenija*, XXIII, s. 494-495. [*Valda verk i tio band*, bd 8, s. 327]

23. Isoleringens år

1919 var det år då det sovjetiska Ryssland var som mest isolerat från yttervärlden. Det var också det år då Sovjets utrikespolitik var mest uttalat revolutionär. Dessa båda företeelser betingade varandra men det skulle vara ett misstag att helt se dessa företeelser som en produkt av Sovjetunionens revolutionära yttre sken. Under 1919 var den viktigaste faktorn för Sovjets utrikespolitik, liksom för dess ekonomi, inbördeskriget, där regimens fiender fick militärt, ekonomiskt och moraliskt stöd från Storbritannien, Frankrike, Italien, Japan och Förenta Staterna samt från några mindre allierade stater. När kriget mot Tyskland tog slut i november 1918 föreföll det troligt att den allierade interventionen i det ryska inbördeskriget också skulle upphöra. Den ständiga förevändningen för denna intervention var fram till vapenstilleståndet att man skulle neutralisera det tyska inflytandet. Så länge som denna möjlighet fanns var sovjetregeringen villig att utnyttja alla tillfällen till förhandlingar. Den 8 november föreslog den sjätte allryska sovjetkongressen de fem ledande allierade regeringarna att man skulle påbörja fredsförhandlingar ”inför hela världen”.[1] Litvinov, som nyligen utvisats från England, sändes till Stockholm i förhoppningen om att han skulle kunna få kontakt med diplomater och journalister från Västeuropa. Från Stockholm riktade Litvinov den 24 december 1918 en vädjan om fred till president Wilson, en vädjan vars milda och urskuldande språk inte innehöll någon som helst hänsyftning till världsrevolutionen, och som skiljde sig högst betydligt från Tjitjerins ironiska not två månader tidigare och t. o. m. från det ursprungliga fredserbjudandet från den 26 oktober/8 november 1917.[2] Den omedelbara följden av denna vädjan var uppmuntrande. En tjänsteman från det amerikanska utrikesdepartementet vid namn Buckler, som då tjänstgjorde vid den amerikanska ambassaden i London, sändes till Köpenhamn, där han i mitten av februari 1919 hade tre långa samtal med Litvinov. Litvinov var välvilligt inställd då det gällde att erkänna utländska skulder, men Ryssland önskade i gengäld ”importera utländska maskiner och färdigvaror”. Han lovade att propagandan mot väst skulle upphöra när fred slutits och tillade explicit att ”kriget, som de allierade förklarat mot Ryssland, framkallat den revolutionära propagandan som vedergällningsåtgärd”, och att ”ryssarna inser att i vissa västerländska länder är inte förutsättningarna gynnsamma för en revolution av rysk typ”.[3] Då fredskonferensen samlades i Paris ungefär samtidigt som samtalen mellan Litvinov och Buckler ägde rum, tycktes därför möjligheterna till en överenskommelse tämligen lovande speciellt eftersom den ryska frågan var bland de första som de tios råd — de allierade stormaktsrepresentanternas solenna församling — ägnade sin uppmärksamhet. När Lloyd George den 16 januari 1918 föreslog en ”gudsfred” mellan ”alla de olika regeringar, som nu var i krig inom vad som brukade kallas det ryska imperiet”, mötte han stark sympati från Wilson, men ett förstucket motstånd från de franska och italienska delegaterna.[4] Den 21 januari när Wilson läste upp Bucklers rapport om samtalen med Litvinov för rådet godkändes förslaget i princip.[5] Tre dagar senare sände de ledande allierade makterna per radio ut en inbjudan till ”alla organiserade grupper, som utövar eller försöker utöva makt i någon del av de tidigare ryska områdena” om att närvara vid en konferens i Prinkipo.[6] Den sovjetiska regeringen accepterade genast detta med iver. Dess svar den 4 februari 1919 vittnar om en påtaglig beredvillighet att försöka komma fram till

[1] Sezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach (1939), s. 116
[2] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, 1I (1926), s. 210-212.
[3] *Foreign Relations of the United States 1919: Russia* (1937), s. 15-17.
[4] *Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference 1919*, III (1943), s. 581-584; Dessa volymer ger den fylligaste och tillförlitligaste redogörelsen för förhandlingarna under konferensen. Många av dokumenten och rapporterna har tidigare publicerats.
[5] Ibid., III, s. 643-646.
[6] Denna invitation till förhandlingar återfinns i *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 30-31.

en lösning i de omdiskuterade frågorna. Man tillkännagav att sovjetregeringen ”inte vägrar att fullgöra sina ekonomiska skyldigheter till fordringsägare som är medborgare i någon av de allierade staterna”, och ”erbjuder sig att betala räntorna på lånen genom att leverera vissa kvantiteter råvaror”. Vidare var man ”villig att garantera medborgare från de allierade makterna gruv-, skogs- och andra koncessioner”.[7] Det var, som Tjitjerin skrev efteråt, första gången ”en vädjan till ententen i form av ekonomiska fördelar” framfördes — något som blev ”en av de mest uppmärksammade åtgärderna i Lenins utrikespolitik”.[8] Man kalkylerade i denna fråga utifrån helt praktiska ståndpunkter. Sovjetregeringen var beredd att betala ett visst pris för att köpa sig fri från den kapitalistiska världens fientlighet och få en mycket eftertraktad respit.

Prinkipoförslaget ledde inte till något resultat på grund av de ”vita” ryska gruppernas vägran, som uppmuntrades av den dolda franska oppositionen. Detta misslyckande kom att stimulera den anti-bolsjevikiska flygeln i den brittiska koalitionen, vars huvudsakliga styrka låg i de militära och diplomatiska kretsar, vilka var mest medvetna om innebörden av det ryska utträdet ur kriget, och från finansgrupper, som hade tillgångar och andra ekonomiska intressen i Ryssland. Churchill blev den mest uppmärksammade talesmannen för dessa båda grupper. Lloyd George beskriver vid denna tid Curzon och Churchill som ”de två mest nitiska och outtröttliga företrädarna för en interventionspolitik inom regeringen”.[9] Medan Curzon stannade i London, där han ersatte Balfour i utrikesdepartementet gjorde Churchill som statssekreterare i krigsministeriet åtskilliga resor till Paris. Den 15 januari 1918, då Lloyd George och Wilson inte var närvarande, vädjade Churchill kraftfullt till de tios råd om att man skulle sända ”frivilliga tekniska experter, vapen, ammunition, stridsvagnar, flygplan, etc.” till Ryssland och ”beväpna de anti-bolsjevikiska styrkorna”. Han upprepade denna vädjan vid ett senare möte samma kväll. Balfour klarade sig undan en besvärlig situation genom att föreslå att frågan skulle ajourneras till följande vecka.[10] Vad som exakt utspelade Sig bakom kulisserna är höljt i dunkel. Diskussionen återupptogs emellertid aldrig i de tios råd. En vecka senare rapporterade den amerikanska delegationen till Washington att ”Churchills projekt är dött och begravt och att det finns föga risk för att det kommer att återupplivas av konferensen”.[11]

Nederlaget för Churchills förslag uppvägde Prinkipomisslyckandet. Lloyd George och Wilson, som hade kommit till. baka till Paris, gjorde nu ett försök att åstadkomma fred. Den 8 mars 1919 anlände William Bullitt, en underordnad medlem av den amerikanska delegationen i Paris, till Petrograd på ett konfidentiellt uppdrag med inofficiella instruktioner från Lloyd George och Wilson att utan att lova någonting ta reda vilka fredsvillkor som sovjetregeringen kunde godta. Efter att ha konfererat med Tjitjerin och Litvinov reste han med dem den 10 mars till Moskva där han dagligen sammanträffade med dem och där han också hade ett samtal med Lenin. Den 14 mars fick han ett memorandum daterat den 12 mars 1919 av Tjitjerin, vilket innehöll de förslag som sovjetregeringen kunde anta om de allierade regeringarna framlade dem före den 10 april. Det viktigaste förslaget var att alla fientligheter i Ryssland skulle upphöra bakom de demarkationslinjer, som för närvarande hölls av de stridande arméerna, att alla allierade trupper skulle dras tillbaka och det allierade stödet till de antisovjetiska rörelserna skulle upphöra. Handel och officiella förbindelser skulle återupptagas och Sovjetryssland skulle erkänna sina finansiella

[7] Kljutjnikov i Sabanin *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 219-223.
[8] *Izvestija*, 30 januari 1924, cit. från L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 463.
[9] D. Lloyd George, *The Truth about the Treaties* (1938), I, s. 324.
[10] *Foreign Relations of the United States: The Peace Conference, 1919*, III (1943), s. 1043; IV (1943), s. 13-21.
[11] *Foreign Relations of the United States*, 1919: Russia (1937, s. 73)

skyldigheter, vilket man tidigare gjort i noten från den 4 februari 1919.[12] När Bullitt återvände till Paris under senare delen av mars med dessa förslag hade emellertid opinionen radikalt förändrats. Den lutade nu åt Churchills och fransmännens politik. Varken Wilson eller Lloyd George var beredda att lägga fram Sovjets förslag för konferensen. De hemlighölls fullständigt.[13] Lloyd George ville inte officiellt ta ansvaret för Bullitts uppdrag.[14] Förslaget var nu definitivt förkastat. En kompromiss uppnåddes i det allierade lägret mellan de som önskade ge sitt fulla stöd till de ”vita” och dem som helt ville avstå från ett sådant. Man beslöt att inte sända några ytterligare truppenheter till Ryssland och att gradvis dra tillbaka dem som redan fanns där, men samtidigt förse de ryska anti-bolsjevikiska krafterna med militär och annan utrustning i så stor omfattning som möjligt.[15] Under de följande tre månaderna hade Koltjak sina största framgångar mot Röda armén i Sibirien och åtnjöt det starkaste och mest entusiastiska allierade stöd.

Bullitts uppdrag var det sista försöket på mer än sex måna: der att försöka skapa någon sorts direkt kontakt mellan Sovjetryssland och de allierade. De sista allierade diplomatiska sändebuden hade lämnat sovjetryskt territorium i augusti 1918, de inofficiella och konsulära representanterna hade utvisats eller dragits tillbaka efter Lockharts arrestering i september. De neutrala sändebuden hade ett efter ett följt sina allierade kollegers exempel. Den tyska ambassaden flyttades i augusti 1918 till ockuperat område och den konsulära representationen, som stannade kvar i Moskva återvände till Tyskland, då Joffe i november 1918 utvisades från Berlin. Efter utvisningen av Litvinov från Storbritannien i september 1918 rönte de sovjetiska representanterna, som försökte etablera kontakter i neutrala länder, samma öde.[16] I december 1918 utvisades en rysk Röda Kors-delegation från

---

[12] Bullitts rapport finns i *Foreign Relations of the United States*, 1919; Russia (1937), s. 76-77, I telegrafisk form återfinns memorandumet i (ibid., s. 78-89); memorandumets originaltext publicerades först i *Hearings before the Senate Committee on Foreign Relations*, 66th Congress, Ist Session, s. 1248-1250, och finns också i *Documents on British Foreign Policy*: 1st Series, III (1949), s. 426-429. Memorandumet framlades på engelska: den ryska versionen i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s, 235-237 uppvisar smärre skiljaktigheter.

[13] I slutet av juni 1919 bad engelska utrikesdepartementet, efter att ha läst en uppgift i pressen om Bullitts uppdrag, parisdelegationen om upplysningar ”med avseende på de anförda förslagen”. I svaret på detta föredrog Lloyd Georges sekreterare, Philip Kerr, förslagens ordalydelse tillsammans med en kort redogörelse för hela episoden, i vilken han själv var invecklad (*Documents on British Foreign Policy: 1st Series*, III (1949, s. 425-426).

[14] Lloyd Georges avståndstagande finns i *House of Commons*: 5th Series, CXIV, s. 2945-2946 (16 april 1919); CXXI, s. 719 (november 1919).

[15] Något formellt beslut i saken offentliggjordes inte. Inget i protokollen tyder på att något sådant beslut fattats: den utförligaste offentliga redogörelsen för den förda politiken finns i Lloyd Georges tal i underhuset den 16 april 1919. I detta rättfärdigade han sändningarna av förnödenheter, men tog avstånd från truppunderstöd. Han motiverade detta med att man skulle stödja ”general Denikin, amiral Koltjak och general Charkoff” av samma skäl som man stödde ”de allierade länder, som gränsade till bolsjevikiskt territorium från Östersjön och Baltikum till Svarta havet-Polen, Tjeckoslovakien och Rumänien” (ibid., CXIV. s. 2943). Detta benämnde Lloyd George som ”aprilpolitiken” (ibid., CXXI, col. 720). Hans byte av ståndpunkt berodde uppenbarligen på tre faktorer: på växande opposition i kabinettet och i underhuset mot en försoning med sovjetregimen, på hans önskan att få med Clemenceau på en mild fred med Tyskland genom att instämma i den omedgörliga franska inställningen till Ryssland och på Koltjaks första militära framgångar. Den sista faktorn, som födde hoppet om att sovjetregimen kunde störtas utan att allierade trupper behövde sättas in, var troligen den viktigaste. Bullitt beskrev sålunda i sitt vittnesmål inför senatens utrikesutskott den rådande stämningen vid Pariskonferensen i april 1919: ”Koltjak gjorde en framryckning på 100 mil och omedelbart utbasunerade hela den parisiska pressen att Koltjak skulle vara i Moskva inom två veckor; och därför började alla i Paris, tyvärr också medlemmar i den amerikanska kommissionen, att bli mycket kallsinniga i sin attityd till en fred i Ryssland, då de trodde att Koltjak skulle ta Moskva och därmed sopa bort den sovjetiska regeringen” (*The Bullitt Mission to Russia*, (New York, u.å. [1919]), s. 90).

[16] Berzin, Sovjets sändebud i Schweiz, utvisades i oktober 1918 och erkännandet av Vorovskij som Sovjets representant i Sverige drogs in i december 1918. Vorovskij lämnade landet följande månad. (Ottjet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu Sezdu Sovetov, 1919, s. 14-16).

Warszawa. Fyra av dess fem medlemmar mördades då de var på väg till Moskva.[17] En sovjetisk delegation, som sändes till Frankrike i början av februari 1919 med det föregivna uppdraget att ombesörja att de ryska soldater som fanns i Frankrike återbördades hem, vägrades inresa och blev skymfligt inspärrad på liten ö vid Saint-Malo i avvaktan på utvisning.[18] I mars 1919 lade Ludwig Martens, en ryskfödd tysk som bodde i New York och som förvärvat ryskt medborgarskap, fram sina kreditiv, undertecknade av Tjitjerin, som sovjetiskt sändebud i Förenta staterna. Denna förbindelse och ett memorandum som innehöll förslag om den sovjet—amerikanska handeln ignorerades. Det enda svaret blev att hans kontor tre månader senare genomsöktes av polisen, som sökte efter illegal propaganda.[19] I början av 1919 var Moskva avskuret från alla normala förbindelser med yttervärlden, Under lång tid var den ende utlänning som hade någon officiell ställning en representant för det danska Röda Korset, som hade åtagit sig att skydda de skandinaviska, västeuropeiska och amerikanska medborgarnas intressen i Ryssland.[20] Efter vapenstilleståndet i november 1918 och innan sjöfarten tvingades upphöra hade några skepp lastade med timmer och lin seglat från Petrograd i ett försök att återupprätta handeln med Tyskland. Dessa fartyg konfiskerades i baltiska hamnar och därefter var blockaden total.[21]

Dessa åtgärder, som var likvärdiga med krig i allt utom till namnet, gjorde slut på de första trevande ansträngningarna från den sovjetiska diplomatin att etablera kontakt med yttervärlden. Uppdelningen av världen i två fientliga läger, som hade varit en grundtanke för bolsjevikiska talare och skribenter redan före bolsjevikrevolutionen var nu ett fullbordat faktum.

I mars 1919 försvarade Lenin vid den åttonde partikongressen regimen mot Kautskys anklagelse för ”militarism”:

> Vi lever inte bara i en stat, utan i *ett system av stater*. Det är otänkbart att Sovjetrepubliken kan existera en längre tid sida vid sida med imperialistiska stater. Till sist måste den ena eller den andra segra. Ända tills detta inträffar är det oundvikligt att ett flertal fruktansvärda konflikter mellan Sovjetrepubliken och de borgerliga staterna uppstår.[22]

Det som först såg ut som ett inbördeskrig i Ryssland mellan Röda armén och de ”vita” generalernas arméer tog nu formen av ett krig mellan den revolutionära sovjetregimen och den kapitalistiska världens största stater. Mot dessa stater var det effektivaste vapnet i den ryska arsenalen ”den politiska krigföringen” i form av propaganda för världsrevolutionen. Fastän den kom till korta då det gällde att uppfylla de uppställda målen rättfärdigades den av de resultat som den uppnådde. Men precis som det skulle vara ett misstag att anta att det revolutionära innehållet i Sovjets politik någonsin var borta även då diplomatin var mest framträdande, skulle det vara fel att se den, även i tider av största yttre tryck, som den viktigaste faktorn. Dessa två grundprinciper i Sovjets politik följde ständigt varandra. Typiskt för detta är att Sovjet accepterade de allierades inbjudan till Prinkipo bara några dagar efter det att Moskva sammankallat till en kongress för att grunda en kommunistisk international och att Bullitt nådde Ryssland två dagar efter det att kongressen avslutat förhandlingarna. De två grundprinciperna kunde tillämpas var för sig utan att man märkte

---

[17] Krasnaja Kniga: Sbornik Diplomatitjeskich Dokumentov o Russko-Polskich Otnotenijach, 1918-1920 (1920), s. 32, 35-36. Mer än ett år senare ställdes sex personer inför en polsk domstol för detta brott. Tre fick korta fängelsestraff och tre frikändes (ibid., s. 94).

[18] Ottjet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu Sezdu Sovetov (1919), s. 13. Delegaterna var Manuilskij, Davtyan och Inessa Armand; en redogörelse för deras erfarenheter gavs av Manuilskij i *Pravda*, 20 maj 1919.

[19] *Foreign Relations of the United States*, 1919: Russia (1937), s. 133-134, 140-141; Soviet Russia (New York) 31 januari 1920, s. 110; *Foreign Relations of the United States*, 1920, III (1936), s. 456.

[20] Ottjet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu Sezdu Sovetov (1919), a. 15.

[21] L.B. Karsin, Voprosy Vnesjnej Torgovli (1928), s. 250.

[22] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 122.

något oförenligt mellan dem. Bullitt nämner inte i sina, för övrigt, fylliga rapporter om sin vistelse i Moskva, den Kommunistiska internationalens födelse och var kanske ovetande om den fastän *Pravda* fortfarande innehöll rapporter från kongressen under den tid han uppehöll sig i Moskva. Tilldragelsen väckte vid denna tid föga uppmärksamhet utanför — och t. o. m. inom — Ryssland. Bara i ljuset av den senare utvecklingen kan den i efterhand beskrivas som en av årets viktigaste händelser.

Uppgiften att skapa en ny international hade först tillkännagivits av Lenin hösten 1914 och var en punkt i hans ”aprilteser” 1917. Men oktoberrevolutionens seger medförde att bolsjevikerna fick mycket lite tid över för någonting annat än den omedelbara uppgiften att konsolidera revolutionen hemma. Arbetet på att sprida revolutionen utanför Rysslands gränser eftersattes på ett nedslående sätt. Så länge som kriget varade var det omöjligt att sammankalla någonting som liknade en representativ internationell församling. Utvecklingen var på grund av dessa orsaker långsam. Under revolutionens första vinter var freden fortfarande det viktigaste målet. Det var VTsIK som, vid sitt möte den 22 december 1917/4 januari 1g18, tog det första steget. Man beslöt att sända en delegation till Stockholm ”för att knyta nära kontakt med alla arbetargrupper i Västeuropa” och att ”förbereda arbetet på att sammankalla en Zimmerwald-Kienthalkonferens”.[23] Men detta var regerings- och inte partiåtgärder (delegationen återspeglade den dåvarande sammansättningen av koalitionen och innehöll vänstersocialrevolutionärer såväl som bolsjeviker). Zimmerwaldorganisationen erkändes fortfarande och detta medförde att fred snarare än världsrevolution var dess viktigaste mål.[24] Den 24 januari/6 februari 1918 fullföljdes planen vid en ”internationell socialistkonferens” som sammankallats på Narkomindels premisser. Konferensen bevistades av bolsjeviker (Stalin var den ledande partirepresentanten) och vänstersocialrevolutionärer, av åtskilliga delegater från länder som gränsade till Sovjet och från Skandinavien, samt av Petrov och Reinstein, som representerade det brittiska respektive det amerikanska socialistiska arbetarpartiet.[25] Konferensen utfärdade en allmän resolution där man uppmanade till ”revolutionär kamp för omedelbar fred” och stöd åt ”den ryska oktoberrevolutionen och sovjetregeringen”.[26] Några dagar senare utnämndes en legation som skulle resa till Stockholm och som bestod av bolsjeviker, Kollontaj och Berzin, och två vänstersocialrevolutionärer.[27] Då Brest-Litovskkrisen var som djupast avreste delegationen på sitt uppdrag, men kallades hem igen då den kommit till Finland. Hela projektet kom att läggas på hyllan.

Brest-Litovskförhandlingarna förhindrade för en tid något direkt försök att mobilisera den internationella socialistiska rörelsen till stöd för sovjetregeringen. Förbindelserna med yttervärlden blev i växande utsträckning sporadiska. Det var först efter stilleståndet i november 1918 som hindren plötsligt tycktes smälta bort. Tyskland var långt ifrån en barriär som förhindrade revolutionens utbredning. Det blev nu istället ett centrum för de revolutionära strävandena. Ögonblicket var inne att ännu en gång höja den internationella socialismens banér. Den 19 december 1918 sammankallade Petrogradsovjeten ett ”inter-

[23] Protokoly Zasedanij VTsIK 2 Sozyva (1918) s. 179.
[24] Om Zimmerwaldorganisationen och bolsjevikernas inställning till den se not F: ”Den Kommunistiska internationalens förhistoria” (nedan).
[25] Petrov hade återvänt till Ryssland tillsammans med Tjitjerin i slutet av 1917 och tycks inte ha fått någon fullmakt från det brittiska socialistpartiet. Reinstein, som var chef för Narkomindels internationella propagandaavdelning (se ovan s. 30) hade kommit till Europa på försommaren 1917 med fullmakt för det amerikanska socialistiska arbetarpartiet att representera detta vid Stockholmskonferensen, som dock aldrig blev av. (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9-10 (187-188), 1929, s. 186); men han desavouerades senare av sitt parti och han var inte officiellt utsedd av sitt parti då han var närvarande som dess delegat vid denna konferens och vid Kominterns första kongress.
[26] *Pravda*, 30 januari/12 februari 1918.
[27] Protokoly Central'nogo Komiteta RSDRP (1929), s. 219; Kollontaj nominerades av partiets centralkommitté (ibid., s. 216).

nationellt möte" vid vilket Maxim Gorkij presiderade. Gorkij var en internationellt känd person inom vänstern, även om han vid denna tid var starkt antibolsjevikisk. Vid mötet fanns åtskilliga politiska åskådningar representerade.

> Vi har bland oss idag [sade Zinovjev i sitt öppningstal] gäster som varken är marxister eller kommunister, men alla av oss här är överens på en punkt, i vårt hat mot bourgeoisin, i vårt hat mot en klass som var skyldig till miljontals människors död i en liten grupps intresse.

Reinstein talade än en gång för Förenta staterna, och Fineberg, som i likhet med honom var av rysk härkomst och nyligen återvänt till Ryssland, för Storbritannien; Sadoul representerade Frankrike; det fanns serbiska, bulgariska, turkiska, kinesiska, indiska, persiska och koreanska representanter. Tal hölls också av skotska, engelska och amerikanska krigsfångar som tagits vid Archangelskfronten (den förste presenterades som "delegat för Skottland") och av medlemmar av Petrograds tyska arbetar- och soldatråd. Mötet saknade inte revolutionär glöd utan levde upp till Zinovjevs beskrivning av den som "den blygsamma förelöparen till en väldig, framtida församling".[28]

Kort efter denna demonstration gav yttre händelser konkret form åt dessa strävanden att bilda en ny international. Vid tiden för det internationella mötet blev det känt att en konferens skulle sammankallas inom en nära framtid i Bern i syfte att återuppliva Andra internationalen. Den 24 december 1918 utsände partiets centralkommitté ett meddelande där dessa planer fördömdes.[29] I slutet av december 1918 kom uppkomsten av ett tyskt kommunistparti att leda till att man för första gången hade en fast grund på vilken man kunde bygga en internationell kommunistisk organisation. Tidigt i januari 1919 var Lenin ordförande vid ett litet möte i Kreml, som beslöt att utan ytterligare dröjsmål inbjuda "alla partier som motsatte sig Andra internationalen" att bevista en kongress i Moskva som skulle bilda en tredje international.[30] Denna inbjudan sändes ut över världen från Moskva den 24 januari 1919, tre dagar innan dagen för Bernkonferensen.[31] Den undertecknades av det ryska kommunistpartiets centralkommitté (Lenin och Trotskij), av polska, ungerska, österrikiska, lettiska och finska kommunistpartier, av Balkans revolutionära socialdemokratiska federation (Rakovskij) och av Amerikas socialistiska arbeta., parti (Reinstein). Den nämnde speciellt 39 partier som tänk, bara deltagare i kongressen. Bara ett av dessa ("socialistgrupper i Tokyo och Yokohama") hörde hemma i Asien.[32] De bolsjevikiska revolutionsidéerna begränsade sig i huvudsak till Europa. Man vände sig främst till grupper som stod i motsättning till Andra internationalen. I inbjudningen förde man fram principer från Spartakusförbundets och det ryska kommunistpartiets program. Uppdelningen av socialister i höger, center och vänster, som uppkommit under kriget bibehölls. Av tre grupper som återfanns i Andra internationalen kunde "socialchauvinisterna" bara

---

[28] Mötesprotokollen publicerades på tyska (Sowjet-Russland und die Völker die Welt (Petrograd, 1920) och på franska (La Russie des Sovjets et les Peuples du Monde (Petrograd, 1920) och troligen också på ryska och engelska; ett tidigare "internationellt möte" som hölls i Moskva, där Kamenev var ordförande, beskrivs i *Izvestija*, 7 december 1918.

[29] *Izvestija*, den 28 december, 1918.

[30] Enligt *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, XXXIII (1938), spalt 737, art. *Kommunistitjeskij Internatsional*, fattades det definitiva beslutet att sammankalla kongressen "i början av januari 1919 vid ett möte som Lenin ledde". Den enda publicerade redogörelsen för mötet tycks komma från Fineberg, som då han skrev tio år senare endast kunde erinra sig fyra personer som var närvarande — Lenin, Tjitjerin, Sirola och Fineberg själv (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9-10 (187-188, 1929, spalt 201-202); han erinrar sig att Lenin underställde mötet ett utkast till en inbjudan och ett "manifest till världens arbetare", vilka godkändes. Inbjudningstexten författades av Trotskij (se nedan s. 138, n. 33); om det manifest Lenin hänvisade till var det som slutligen godtogs av kongressen kom detta också från Trotskij (se nedan s. 142). Men även om Trotskij var närvarande vid mötet skulle det ha varit mindre lämpligt att minnas detta faktum tio år senare.

[31] Konferensen som ursprungligen skulle ha sammankallats till den 27 januari sammanträdde den 3 februari 1919.

[32] Se nedan s. 534.

bemötas med en ”skoningslös kamp”, Centern skulle bekämpas med ”en politik, som genom hård kritik och skoningslösa avslöjanden isolerade de mest revolutionära elementen från deras ledare”. Den ”revolutionära vänsterflygeln” skulle, antog man, gå över. Proletariatets uppgift var nu ”att omedelbart gripa statsmakten”. Syftet med kongressen var att bilda ett allmänt kamporgan för rörelsens permanenta samordning och systematiska ledarskap. Varje enskilt lands rörelse skulle underordna sig hela den internationella rörelsens revolutionära intressen och därmed den Kommunistiska internationalen.[33]

I början av mars 1919 samlades mer än 50 delegater i Moskva. Av dessa erkändes 34 delegater, vilka representerade kommunistpartier eller grupper i 19 olika länder, som fullvärdiga delegater med rösträtt. De andra tillerkändes en rådgivande ställning. En stor majoritet av delegaterna kom från Ryssland eller från mindre länder inom Rysslands gränser, eftersom mer avlägsna länder inte kunde fylla den tillåtna kvoten på fem delegater för stora länder, tre för mellanstora och en för små. Det ryska partiet representerades av Lenin (som tillsammans med de tyska och schweiziska delegaterna valdes till kongresspresidiet) Trotskij, Zinovjev, Stalin, Bucharin och Tjitjerin,[34] Det fanns delegater som representerade kommunistpartier från Polen, Finland, Ukraina, Armenien, Lettland, Estland, samt Vitryssland och Litauen. Vidare hade ”en förenad grupp av de ryska folken i öster” en fullvärdig delegat. Turkestan, Azerbaidian och Georgien hade ”konsultativa” delegater. Frankrike och Förenta Staterna hade vardera en fullvärdig delegat. Den ende brittiske delegaten, Fineberg, hade inget formellt mandat och endast ”konsultativ” ställning. Det schweiziska socialdemokratiska partiet representerades av Platten, som blev berömd för att han organiserade Lenins resa till Ryssland i april 1917. ”Konsultativa” delegater kom från Kina, Persien och Korea. De flesta av dessa bodde i Moskva och några av dem gjorde anspråk för länder, där det ännu inte fanns någon kommunistisk organisation. Det stora norska arbetarpartiet, det viktigaste i Norge sände en delegat. Holländska, svenska, ungerska och österrikiska delegater representerade små vänstergrupper i sina respektive länder. Inte alla av dessa partier var oklanderligt kommunistiska i sin inställning. Rakovskij talade för Balkans revolutionära socialdemokratiska federation.[35] Förhandlingarna under kongressen fördes på tyska.[36]

---

[33] Denna inbjudan publicerades ursprungligen i *Pravda* den 24 januari 1919. Att den medtogs i Trotskij, *Sotjinenija*, XIII, s. 33-37, som publicerades 1926 är ett tillräckligt vittnesbörd om att Trotskij författat den; en redaktionell not i Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 724, som publicerades 1935 anger Lenin och Bucharin som författare.

[34] Av dessa var Stalin den ende som, såvitt de officiella protokollen visar, inte deltog i förhandlingarna. Detta var inte onaturligt, eftersom han varken förstod eller talade tyska. Han kan inte urskiljas på fotografiet på delegaterna som publicerades i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr. 2 (juni 1919). Han var inte delegat i den andra, tredje eller fjärde kongressen utan var en ”kandiderande” delegat i den exekutivkommitté som utsågs av andra kongressen.

[35] Den ende icke-kommunist, som var närvarande vid den första kongressen var Arthur Ransome, vars rapport (*Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 140-147) ger förvånansvärt lite utöver de officiella protokollen.

[36] Kongressförhandlingarna protokollfördes på tyska och publicerades först på detta språk (Der I. Kongress der Kommunistichen Internationale (Hamburg, 1921): den ryska versionen (Pervyj Kongress Kommunistitjeskogo Internatsionala (1921) översattes från tyska (Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 729-730). Den andra kongressen hölls på fler språk bl. a. engelska, franska. De flesta av de österländska delegaterna talade på sitt eget språk med undantag för några få som talade engelska. De ryska delegaterna fortsatte att tala tyska: Zinovjev och Bucharin bad om ursäkt för sin tyska (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921, s. 29, 404), som trots att den var mindre perfekt än Lenins och Trotskijs, var fullt förståelig. Översättningarna var otillräckliga och blev då och då föremål för klagomål från de engelsktalande delegaterna. Vid tredje kongressen hölls de flesta talen på tyska (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistichen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 49 (Trotskij), s. 626 (Zinovjev); det tillkännagavs att det inte skulle bli några översättningar med undantag för översättningar till ryska (ibid., s. 28). Samma förhållanden rådde vid den fjärde kongressen i november 1922, den sista som Lenin bevistade. Från den

Tyskarnas inställning var den viktigaste frågan då det gälld framtiden, vilket alla var medvetna om. Av de två delegater som det nyligen bildade tyska kommunistpartiet hade utsett' hade bara en, Eberlein, lyckats undgå den tyska polisen. Han uppträdde vid kongressen under täcknamnet Albert. Han hade emellertid kommit med instruktioner om att motsätta sig bildandet av en ny international emedan detta skulle vara förhastat. De tyska kommunisterna, som var svaga och som förfölj. des i hemlandet, insåg klart att en international grundad i Moskva under nuvarande omständigheter nästan fullständigt skulle bli rysk då det gällde ledarskap och allmän inriktning, De föredrog att vänta tills kommunismen blivit starkare i Tyskland och Västeuropa.[37] Dessa invändningar framfördes först vid en informell förberedande diskussion mellan några av de främsta delegaterna den 1 mars 1919.[38] De kom fram till att delegaterna nästa dag inte skulle samlas till en formell kongress utan till en förberedande konferens. Zinovjev valdes till ordförande för denna konferens. Angelica Balabanov och Vorovskij utsågs till sekreterare.[39] Eberlein förklarade i KPD:s namn att han hade ”inga principiella invändningar” mot att man bildade en kommunistisk international men bad att de nuvarande förhandlingarna skulle begränsas till en konferens för att undersöka vår styrka och de politiska grundvalar kring vilka vi kan förena oss”.[40] Motståndet från det enda stora kommunistpartiet utanför Sovjet tycktes först vara avgörande. Bolsjevikdelegationen kunde inte göra något annat än att instämma, och i ett långt tal av Bucharin förklarade denne att han var villig att böja sig på denna viktiga punkt.[41] ”Förslaget om att behandla mötet som en konstituerande församling för en ny international hade” med Balabanovs ord, ”allmänt övergivits”, då den allmänna meningen plötsligt svängde om till följd av ett medryckande tal av den nyligen anlände österrikiske delegaten Steinhardt, alias Gruber, som beskrev Centraleuropa som på gränsen till revolution.[42] I det nya läge som uppstått framstod en ytterligare fördröjning som en modlös och vankelmodig handling och Eberlein blev fullständigt isolerad. När de formella stadgarna för en kommunistisk international vid nästa möte föreslogs av delegaterna från Österrike, Sverige, Balkanfederationen och Ungern, upprepade Eberlein sina invändningar:

> Riktiga kommunistpartier finns bara i några få länder; i de flesta av dessa länder har de skapats först under de sista veckorna; i många länder där det idag finns kommunister har de ännu inte någon organisation ... Vad som saknas är hela Västeuropa. Belgien, Italien är inte representerade; den schweiziske representanten kan inte tala i sitt partis namn; Frankrike, England,

---

femte kongressen i juli 1924 och framåt började ryskan att konkurrera med tyskan och blev slutligen det dominerande språket.

[37] Enligt vad Eberlein uppgav tio år senare hade Rosa Luxemburg några dagar före sin död hört talas om att man hade för avsikt att sammankalla en kongress (den formella inbjudningen kan inte ha nått henne) och sagt till Eberlein att han skulle resa till Moskva, som delegat för KPD med instruktioner att föreslå att grundandet av den nya internationalen skulle uppskjutas (fastän bara med några månader). Dessa instruktioner utfärdades formellt efter hennes död av Jogiches, Levi, Pieck och de andra partiledarna (*Kommunistitjeskij Internatsional* nr 9-10 (187-188), 1929, s. 194). Enligt Ernst Mayer hade Eberlein fått instruktioner av Jogiches att lämna kongressen, om man där fattade beslutet att fortsätta arbetet på att grunda en ny international (Bericht über den 5, Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund) (1921), s. 27).

[38] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 724-725; *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 52.

[39] Vos'moi Sezd RKP(B) (1933), s. 144; Balabanova hade varit sekreterare i den internationella socialistiska kommittén som bildades i Zimmerwald.

[40] Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale (Hamburg, 1921), s. 76.

[41] Ibid. ,s. 84-95; bolsjevikdelegationens inställning bekräftas av Zinovjev i Vos'moi Sezd RKP(B) (1933), s. 137.

[42] Angelica Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 225-226; Reinstein beskriver också åsiktsförändringen som en följd av Steinhardts tal (*Kommunistitjeskij Internatsional*nr 9-10 (187-188, 1929, s. 191-192. Talet finns sammanfattat (inga stenografiska protokoll fördes vid kongressen) i Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale (Hamburg, 1921), s. 99-105.

> Spanien, Portugal saknas; Amerika är på samma sätt inte i läget att det kan säga vilka partier som kan stödja oss.[43]

Men han förmåddes att avstå från att rösta för att inte äventyra förhandlingarnas gång. Den 4 mars 1919 ombildades konferensen genom ett enhälligt beslut till Kommunistiska internationalens första kongress.[44] Tysklands röstnedläggelse (fastän Eberlein undertecknade kongressmanifestet) kunde inte avvärja den fara som de tyska kommunisterna fruktade. Ett helhjärtat samarbete från början skulle kanske minska den ryska dominansen, som snarare berodde på brist på någon allvarlig medtävlare än på någon medveten rysk politik.

Den Tredje eller Kommunistiska internationalens (i fortsättningen benämnd Komintern) grundande var viktigare än något som gjordes vid dess första kongress. Den antog ett ”program” och ett manifest riktat till ”proletärer i hela världen”, som beskrev kapitalismens uppgång och fall och kommunismens utveckling under de 72 år (eller mer korrekt 71 år) som förflutit sedan Marx och Engels gav ut *Kommunistiska Manifestet*. Detta manifest beskrevs efteråt av Zinovjev som ”ett andra kommunistiskt manifest”.[45] Kongressen godkände ett antal teser som Lenin lade fram i vilka den borgerliga demokratin och parlamentarismen gisslades och proletariatets diktatur försvarades (detta var temat för Lenins stora tal vid kongressen). Han hånade i dessa Bernkonferensens försök att återuppliva den ”tarvliga” Andra internationalen och angrep den ”vita” terrorn och ententens imperialism. Slutligen sände kongressen ut en appell ”till arbetarna i alla länder” vars enträgna ton och innehåll skilde det från de andra kongressdokumenten. Appellen började med att uttrycka kongressens ”tacksamhet och beundran” för ”det ryska revolutionära proletariatet och dess parti — ryska kommunistiska partiet (bolsjevikerna)”. Frihets- och reformarbetet, som sovjetmakten inlett hade emellertid avbrutits av inbördeskriget, som fördes mot de ”vita” som stöddes av ententen. Kriget skulle genast upphöra om ententens stöd drogs tillbaka. Därför var det ”alla länders arbetande folks” plikt att påverka sina regeringar med alla medel (”om nödvändigt med revolutionära medel”), att kräva ett slut på interventionskriget, ett tillbakadragande av trupperna från Ryssland, ett erkännande av sovjetregeringen, diplomatiska och handelsförbindelser och skyndsamt skicka ”hundratals eller t. o. m. tusentals” ingenjörer, instruktörer och yrkesskickliga arbetare som skulle hjälpa till med återuppbyggnaden av kommunikationerna.[46] Kongressen utsåg en ”exekutivkommitté för den Kommunistiska internationalen” (EKKI), som innehöll representanter för kommunistpartierna i Ryssland, Tyskland, Österrike, Ungern, Balkanfederationen, Skandinavien och Schweiz. Denna kommitté skulle, liksom partiets centralkommitté, fungera i internationalens namn under perioderna mellan kongresserna. Andra partier, som trädde in i Komintern före nästa kongress skulle få plats i EKKI.[47] Kongressen fastställde att i avvaktan på att dess övriga medlemmar skulle komma till Moskva skulle EKKI:s funktioner skötas av den ryska delegationen. Zinovjev valdes till ordförande och Radek till sekreterare. Utnämningen av Radek, som sannolikt skulle förbli fängslad i Berlin på obestämd tid, var en utmaning mot den kapitalistiska världen. Så snart som kongressen avslutats tog Angelica Balabanov över arbetet som sekreterare i EKKI men innehade

---

[43] Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale (Hamburg, 1921) s. 134. Eberlein klagade tio år senare över att han hade blivit felaktigt bedömd i de sammanfattande protokollen från kongressen och förklarade att om han hade haft fria händer skulle han ha röstat för förslaget, och att skälet till hans motstånd var rent taktiskt (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9-10 (187-188), 1929, s. 195-196); men vid denna tid var Eberlein ivrig då det gällde att få bort ryktet om att han var den ende som 1919 hade varit mot att man bildade Komintern.

[44] *Kommunistitjeskij Internatsional*, (1933), s. 85. Följande dag den 4 mars nämndes kongressen för första gången i *Pravda*; nästa vecka innehöll *Pravda* i efterhand långa rapporter om förhandlingarna.

[45] Vos'moi Sezd (RKP(B) (1933), s. 138; det hade författats av Trotskij och finns i Trotskij, *Sotjinenija*, XIII, s. 38-49.

[46] Kongressens viktigaste beslut finns i *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 53-88.

[47] Der I Kongress der Kommunistischen Internationale (Hamburg, 1921), s. 200-201.

posten bara några veckor.[48] För närvarande var det otänkbart att EKKI skulle vara förlagd någon annanstans än i Moskva. Zinovjev förklarade emellertid att detta var tillfälligt och att ”vi kommer att bli glada om vi lyckas flytta Tredje internationalens och exekutivkommitténs högkvarter till någon annan huvudstad så snart som möjligt, exempelvis Paris”.[49]

Denna appell ”Till arbetarna i alla länder” att stödja sovjetregimen i Ryssland var i vissa avseenden det viktigaste dokumentet från den kommunistiska internationalens första kongress. Utan tvekan ansåg grundarna av den nya organisationen att den i djupaste mening var internationell – en efterträdare till den framlidna och vanryktade Andra internationalen. Lenin beskrev den då den grundades som ”den internationella sovjetrepublikens föregångare”.[50] Men de villkor som rådde vid tillkomsten av Tredje internationalen ledde till att den gick ett annat öde till mötes. Den ständiga dualism som fanns i Lenins syn — försvaret av sovjetmakten i Ryssland och ett aktivt stöd åt den internationella revolutionen — färgade hans sätt att betrakta det nya instrumentet. De delvis oförutsedda omständigheter som medförde att den effektiva kontrollen över den helt kom i ryska händer fullbordade den organiska länken mellan Komintern och sovjetregimen. Det som hade hänt i Moskva i mars 1919 var i själva verket inte att ett antal nationella kommunistpartier med ungefär samma styrka hade bildat en internationell organisation utan att ett antal svaga och i vissa avseenden endast ämnen till kommunistiska partier hade skapat en organisation, vars viktigaste stöd och kraft med nödvändighet måste komma från sovjetstaten. Det var sovjetstaten som skapade Komintern och gav den dess inflytande och prestige. I gengäld var det naturligt att vänta sig att den internationella kommunistiska propagandan och arbetet skulle försvara denna stat vid en tidpunkt då den hotades av den kapitalistiska världens reaktionära styrkor. I detta kritiska ögonblick i inbördeskriget föreföll det Lenin som om den viktigaste uppgiften var ”en kamp mot de kapitalistiska stater, som omringat den proletära staten”.[51] Nationella och internationella mål, sovjetregimens säkerhet och den proletära revolutionens intressen var än en gång oupplösligt förbundna. I en artikel av Lenin i *Kommunistitjeskij Internatsional*s första nummer, den nya organisationens tidskrift, fastslogs den enkla sanningen:

> Den nya tredje ”Internationella Arbetarassociationen”[52] har *redan* i vissa avseenden *kommit att sammanfalla med Socialistiska Sovjetrepublikernas Union*.[53]

Kampen påbörjades samtidigt på två plan — kampen för en världsrevolution och kampen för sovjetstatens existens — utan att någon oförenlighet i detta kunde iakttas.

Det skulle därför vara ett misstag att tro att den Kommunistiska internationalens grundande innebar att Sovjets utrikespolitik inträdde i något nytt skede eller att det fick någon omedelbar effekt på dess förlopp. Så snart som inbördeskriget börjat kom politiken med nödvändighet att inrikta sig på att försvaga fiendens styrka genom revolutionär propaganda, både hemma och utomlands. Då Komintern bildades hade den propaganda, som

---

[48] Angelica Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1926), s. 228-229, 241.

[49] Denna försäkran finns inte i kongressprotokollen utan framfördes av Zinovjev inför den åttonde partikongressen några dagar senare (Vos'moi Sezd RKP(B), 1933, s. 139). Denna åsikt var vanlig bland bolsjevikledarna. Trotskij skrev i *Izvestija* den 1 maj 1919 att ”om Moskva idag är centrum för Tredje internationalen, kommer detta centrum i morgon — är vi helt övertygade om — att förflyttas till väst: till Berlin, Paris, London. Med vilken glädje det ryska proletariatet än välkomnade representanterna för världens arbetarklass inom Kremls murar kommer det med ännu större glädje att skicka sina representanter till den Kommunistiska internationalens andra kongress i någon västeuropeisk stad. En internationell kommunistisk kongress i Berlin eller Paris betyder den proletära revolutionens fullständiga triumf i Europa och troligen i hela världen”. (Trotskij, *Sotjinenija*, XIII, s. 28).

[50] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 26.

[51] Ibid., XXIV, s. 56.

[52] Detta var det officiella namnet på den Första internationalen som grundades i London 1864.

[53] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 247.

hade medverkat till att upplösa de krigströtta tyska arméerna redan börjat få en liknande effekt på de segerrika men lika krigströtta allierade trupperna. I januari 1919 då de allierade statsmännen, som var samlade i Paris till fredskonferensen diskuterade de allierade truppernas ockupation av Ryssland försäkrade den brittiske premiärministern rakt på sak sina kollegor att ”om han nu föreslog att man skulle sända en brittisk styrka på 1 000 man för det ändamålet, skulle trupperna göra myteri”, och att, ”om ett militärt företag igångsattes mot bolsjevikerna skulle England bli bolsjevikiskt och det skulle bildas en sovjet i London”.[54] Lloyd George talade, sin vana trogen, för att göra ett effektfullt intryck. Men hans snabba uppfattningsförmåga hade på ett riktigt sätt diagnostiserat symptomen. Allvarliga myterier i början av 1919 i den franska flottan och i de franska militära enheter, som landstigit i Odessa och andra Svarta havshamnar hade framtvingat en evakuering i början av april. Om de trupper av åtskilliga nationaliteter, som löd under brittiskt befäl vid Archangelskfronten, rapporterades från ledningen för de militära operationerna i krigsministeriet i mars 1919 att deras moral var ”så låg att de blev ett lätt byte för den mycket effektiva och försåtliga bolsjevikiska propagandan, som fienden spred med tilltagande styrka och skicklighet”.[55] Detaljerna uppenbarades långt senare genom officiella amerikanska rapporter. Den 1 mars 1919 inträffade ett myteri bland franska trupper, som hade order att bege sig till fronten; några dagar tidigare ”vägrade” ett brittiskt infanterikompani ”att bege sig till fronten”, och en kort tid därefter ”vägrade” ett amerikanskt kompani ”för en tid att återvända till fronten”.[56] Det var i ljuset av sådana erfarenheter som den brittiska regeringen i mars 1919 fattade beslut om att utrymma norra Ryssland, även om evakueringen i själva verket inte var fullbordad förrän sex månader senare.

Myterierna bland trupperna motsvarades av ett omfattande missnöje i Storbritanniens industristäder. Vid tiden för vapenstilleståndet uttryckte en rapport från det brittiska utrikesministeriet som lämnades till den amerikanska londonambassaden den uppfattningen att ”bortsett från vissa centra, speciellt Clyde och Sydwales, är bolsjevismen som sådan för ögonblicket ofarlig”. Inte desto mindre borde man inte ta några chanser:

> En omsorgsfull bevakning upprätthålles för sådan bolsjevikpropaganda som kan nå landet utifrån för att den skall kunna oskadliggöras och förstöras, och samma åtgärder vidtas i största möjliga utsträckning när det galler subversiv litteratur, som i hemlighet trycks hemma. Motpropaganda sprids under tiden genom att man helt anspråkslöst distribuerar pamfletter, som upplyser folket om bolsjevismens sanna karaktär, samt genom att lämpliga artiklar trycks i de söndagstidningar som vanligtvis läses av arbetarna.[57]

Det första allvarliga försöket att hota den allmänna ordningen genom att uppmana till storstrejk gjordes i Glasgow i slutet av januari 1919. Man kom länge ihåg ”den röda fredagen” som den revolutionära rörelsens höjdpunkt vid Clyde. Det politiska missnöjet kom vid ett möte i Albert Hall den 9 februari 1919 att koncentreras på regeringens rysslandspolitik. Vid detta möte startades en kampanj med parollen ”Bort med tassarna från Ryssland”. Vid Kominterns första kongress en månad senare talade den brittiske delegaten, Fineberg, ett språk som tycktes få stöd i händelseutvecklingen:

---

[54] *Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference*, 1919, III (1943), s. 590-591.
[55] *The Evacuation of North Russia*, 1919, Cmd 818 (1920), s. 25.
[56] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1919: Russia (Washington, 1937), s. 620-623; [J. Cudahy], *Archangel, the American War with Russia* (1924), s. 99, 126-127 och C. Maynard, *The Murmansk Venture* (u.å. [1928]), s. 190, uppger åtskilliga fall av ordervägran och småmyterier bland de allierade trupperna i norra Ryssland, som inspirerats av den sovjetiska propagandan.
[57] *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, I (1931), s. 727-728.

> Strejkrörelsen sprider sig över hela England och påverkar varje industrigren. I armén är disciplinen starkt försvagad, vilket i andra länder var det första tecknet på revolution.[58]

Lenin sade vid denna tid till en brittisk korrespondent att ”England kan för er tyckas vara oförändrat men mikrob finns där redan”.[59]

Under tiden härskade hungern i Centraleuropa och upplösningen fanns överallt. Strejker och oroligheter hade även in, träffat i fredliga neutrala länder som Holland och Schweiz Den 21 mars 1919, fjorton dagar efter Kominterns första kongress, proklamerades en sovjetrepublik i Budapest. Nästa dag skrev House i Paris ned sina farhågor i sin dagbok:

> Bolsjevismen vinner terräng överallt. Ungern har just dukat under. Vi sitter på en krutdurk och en dag kan en gnista antända den.[60]

Nästan samtidigt skildrade Lloyd George läget i ett konfidentiellt memorandum som var avsett att bryta Clemenceaus envishet vid konferensen:

> Hela Europa är genomsyrat av revolutionens anda. Det finns en stark känsla av inte bara missnöje utan också av vrede och revolt bland arbetarna mot de förhållanden som rådde före kriget. Hela den rådande ordningen i dess politiska, sociala och ekonomiska utformning ifrågasätts av folkmassorna från ena hörnet av Europa till det andra.[61]

Tidigt i april utropades en sovjetrepublik i München. Världsrevolutionen var på framsmarsch. Lenin, som samma månad vädjade till fackföreningarnas centralråd om att de skulle ge sitt fulla stöd till mobiliseringen mot Koltjak, hänvisade till de franska myterierna i Odessa och till sovjetrepublikerna i Centraleuropa, som bevis på att ”vår seger i internationell skala är fullkomligt säker”. Hans förstamajtal på Röda torget slutade med parollerna: ”Länge leve sovjeternas internationella republik! Länge leve kommunismen!”[62] Det var inte bara Zinovjev som i första numret av Kominterns tidning gjorde sin berömda profetia att inom ett år skulle man börja glömma att det någonsin hade förekommit en kamp för kommunism i Europa,[63] utan även den mer sansade Lenin som inspirerades av Versailles-fördraget och upptäckte ”en väldig revolutionär rörelse” i Tyskland och förutsåg att ”denna julimånad blir vår sista svåra julimånad och nästa år skall vi hälsa den internationella sovjetrepublikens seger”.[64] Under tiden var underminerandet av den fientliga fronten genom revolutionära åtgärder med alla möjliga medel — Komintern var bara det senaste och mest omfattande — den enda effektiva utrikespolitiken, som fortfarande stod till buds för sovjetregeringens del. Den tycktes under sommaren 1919 ge resultat.

Det tycktes därför på intet sätt förvånande att Tjitjerin som chef för Narkomindel vid denna tid arbetade sida vid sida med Zinovjev som ledde Kominterns arbete och att språket i de två organen knappast kunde skiljas åt. När en sovjetregering bildades i München i april 1919 hälsade Tjitjerin den med ett budskap som publicerades i *Izvestija*:

---

[58] Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale (Hamburg, 1921), s. 70. I Förenta staterna ansågs, enligt en starkt färgad officiell rapport från underrättelseväsendet i juni 1919, Martens kontor (den icke erkände sovjetiske representanten i New York) vara den plats varifrån ”den farligaste propagandan av Lenins parti i något land utanför Ryssland spreds” (*Foreign Relations of the United States*, 1919: Russia (1937), s. 147). Kraven från ”Ut ur Ryssland”-kommittén innefattade krav på att man skulle hemkalla de brittiska trupperna, att man skulle upphöra med stödet åt de ”vita”, upphöra med blockaden och i stället etablera diplomatiska relationer med sovjetregeringen. (W. P. och Z. K. Coates, *A History of Anglo-Soviet Relations* (1943), s. 141).

[59] A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 149.

[60] *The Intimate Papers of Colonel House*, ed. C. Seymour, IV (1928), s. 405.

[61] *Papers Respecting Negotiations for an Anglo-French Pact*, Cmd 2169 (1924), s. 78.

[62] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV s. 230-269.

[63] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 1 (maj 1919), spalt 25.

[64] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 381.

> Vi kan vara försäkrade om att den dag inte är långt borta då revolutionära socialistiska allierade kommer att förena sig med oss och ge stöd åt den bayerska republiken mot alla attacker. Varje slag riktat mot er är riktat mot oss. I absolut enhet utför vi vår revolutionära kamp för alla arbetares och utsugna folks bästa.[65]

VTsIK uttryckte i sin hälsning till Ungerns och Bayerns sovjetrepubliker övertygelsen att ”hela världens proletariat har inför sina ögon slående exempel på segerrika uppror i tre europeiska länder och kommer att följa dessa med en absolut segervisshet”.[66] Tio dagar senare undertecknade Tjitjerin en appell till arbetarna i de allierade länderna, i vilken man protesterade mot de allierades stöd till de ”vita” styrkorna i inbördeskriget och mot de allierades blockad.[67]

Ett lägligt tillfälle erbjöds då de allierade fredsvillkoren först presenterades för Tyskland i Versailles. Zinovjev sände ut en proklamation för EKKI:s räkning, där han förklarade att ”den proletära revolutionen är den enda räddningen för hela världens undertryckta klasser”. Han slutade med orden:

> Ned med Versaillesfreden, ned med Brestfördraget! Ned med socialförrädarnas regering! Länge leve sovjeternas makt i hela världen![68]

Samtidigt sände Tjitjerin ut en pamflett, som publicerades på tyska av EKKI, Till den tyske arbetaren, som slutade med samma revolutionära appell:

> Er plats är i de kommunistiska revolutionära kämparnas led; där finner ni räddningen undan era umbäranden.[69]

I Tyskland, liksom i Ryssland, tycktes endast ett revolutionärt agerande nu berättigat med avseende på situationen. Tjitjerin analyserade de två internationalernas utrikespolitik i en artikel i Kominterns tidning i oktober 1919. Han beskrev Kominterns hela agerande som ”en proletär utrikespolitik – ett kontaktorgan mellan arbetarorganisationer och en organisation för ömsesidig hjälp i alla tänkbara situationer”. I den optimistiska sinnesstämning, som rådde sommaren 1919, skrev han genomgående ”sovjetregeringarna” i pluralis:

> De revolutionära proletära partierna och grupperna i alla länder har ställts inför uppgiften att påbörja arbetet med att kämpa för att garantera och stärka de revolutionära sovjetregeringarnas internationella ställning. Endast på detta sätt är ett nytt utrikespolitiskt program öppet för de partier och grupper som ställer sig på de revolutionära sovjeternas sida.

Han medgav att de sovjetregeringar, ”som de facto finns bland andra existerande regeringar är tvingade att ställa sig i ett särskilt förhållande till de senare och att dessa förhållanden påtvingar dem skyldigheter som de måste beakta”. Å andra sidan höll sig sovjetregeringarna – här tänkte Tjitjerin förmodligen på Nationernas Förbund – ”borta från alla sammanslutningar där imperialistiska regeringar ingår”.[70] Ömsesidig hjälp mellan arbetare och arbetarregeringar tycktes vid denna tid tömma den proletära utrikespolitiken på allt innehåll. Något mer var varken nödvändigt eller praktiskt möjligt.

Framtidsutsikterna var emellertid inte särskilt fördelaktiga. Den 1 maj 1919 hade det bayerska experimentet gått sitt öde till mötes då denna sovjetrepublik lämnats åt sig själv och inte fått något samlat stöd från det preussiska proletariatet.

---

[65] *Izvestija*, 9, 10 april 1919, citerat från A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 352.
[66] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II, (1926), s. 237-238.
[67] Ibid., s. 238-242.
[68] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 2 (juni 1919), spalt 149-150; den publicerades på tyska i *Die Internationale*, I, nr 11-12 (18 augusti 1919), s. 244-248.
[69] Tjitjerin, *An den Deutschen Arbeiter* (Moskva, 1919).
[70] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 6 (oktober 1919), spalt 817-828

I mitten av juni krossades ett försök till en kommunistisk resning i Wien. Tidigt i augusti 1919 dukade den något mer stabila ungerska sovjetregimen under för inre slitningar och för rumänska truppers intervention. Denna intervention understöddes av de allierade. Dessa nederlag och fördröjningen av världsrevolutionen avskar Sovjetunionen från all yttre hjälp i en fientlig kapitalistisk värld. Hösten 1919 nådde de ”vita” styrkorna, som kämpade mot sovjetmakten, i sin tur höjdpunkten i aktivitet och framgång – Koltjak i Sibirien, Yudenitj på Petrogradfronten, Denikin i Ukraina och Centralryssland – oktober och november var den mest kritiska tiden då regimens fortsatta existens hängde på en tunn tråd.

I denna dystra och fientliga värld tog den nyligen bildade Kommunistiska internationalen sina första steg. De ”vita” ryska arméerna, som fick aktivt stöd av de allierade, hade kämpat sig djupt in på sovjetiskt territorium. Överallt var gränserna stängda. Cordon sanitaire hade blivit en realitet; t. o. m. de utländska tidningarna kom oregelbundet eller inte alls till Moskva. I Lenins artiklar från detta år finns mängder av klagomål över svårigheterna att få tillförlitliga och aktuella informationer om det som skedde utomlands.[71] Kominterns tidning, *Kommunistijeskij Internatsional*, utkom regelbundet under året under Zinovjevs redaktörskap. Komintern var emellertid bara i början av sin utveckling och under de svåra förhållanden som rådde under sommaren 1919 kunde inga åtgärder vidtas för att få den att bli effektiv.[72] När Rutgers, som hade varit delegat för Holland då Komintern grundades, reste från Moskva till Holland i mitten av oktober 1919 hade han med sig fullmakt från Lenin att i Holland för Komintern upprätta en byrå for Västeuropa och att sammankalla en internationell konferens där — ett chansartat och desperat försök att bryta Moskvas isolering.[73] Trots de mest optimistiska beräkningar om världsrevolutionens framtidsmöjligheter var det troligen aldrig någon tid då sovjetledarna hade mindre möjlighet att stödja världsrevolutionen än under de sex månader som följde Kominterns grundande. Det fanns säkerligen aldrig en tid efter 1919 då de yttersta vänsterpartierna utomlands ställdes inför större problem och fick så lite hjälp eller utsattes för mindre in, blandning från Moskva som under just denna period.

Efter Kominterns bildande tycks all kontakt med det tyska kommunistpartiet ha gått förlorad. För en lång tid var ingen. ting känt om det i Moskva förutom att *Die Rote Fahne* utkom illegalt men regelbundet i Berlin och att det fanns liknande kommunistiska tidskrifter i andra tyska städer.[74] Partiet var efter katastrofen i januari 1919 i en mycket besvärlig situation. Jogiches, som var den erkände ledaren efter Rosa Luxemburgs död för det som fanns kvar av partiet, mördades under exakt samma omständigheter den 10 mars 1919. Paul Levi blev hans efterträdare. Han hade bevistat Zimmerwaldkonferensen 1915 och var, efter Rosa Luxemburg, den mest bemärkte intellektuelle i Spartakusförbundet, men han saknade ledarbegåvning och var inte någon handlingsmänniska. Vid den andra och sista alltyska arbetar- och soldatrådskongressen, som ägde rum i april 1919, deltog bara en kommunistisk delegat. Förhandlingarna urartade till en kamp mellan SPD-majoriteten och USPD-minoriteten. Striden var emellertid helt meningslös eftersom båda sidor accepterade nationalförsamlingens auktoritet, som valdes genom allmän rösträtt och

[71] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 27-29, 35, 317, 475.
[72] Angelica Balabanovs redogörelse för Kominterns första månader är färgad av mycket stark fientlighet mot Zinovjev, men den allmänna bilden av förvirring och intrigmakeri är trovärdig. Hon betonar ryssarnas dominans i EKKI; detta kunde knappast undvikas eftersom exekutivkommittén å ena sidan bestod av »de mest beprövade medlemmarna av det ryska kommunistpartiet” och å andra sidan av ”helt okända och värdelösa element .. som aldrig tidigare hade haft någonting att göra med internationalen eller ens med rörelsen, okunniga personer, som darrade inför auktoriteten' (Angelica Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 239-240).
[73] *Istorik Marksist*, nr 2-3, 1935, s. 90-91.
[74] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 476.

som hade sammanträtt i Weimar sedan februari. Lenin hånade USPD-ledarnas inkonsekventa politik och deras tro på att parlamentarisk demokrati var jämförlig med en sovjetregim.[75] Det snabba sammanbrottet för sovjetrepubliken i Bayern, oavsett om det berodde på brister i ideologin eller i organisationen, var ytterligare ett slag mot den tyska revolutionen. Dess anhängare hemföll sommaren 1919 allmänt till missmod och nederlagsstämning.[76] Under ”belägringstillståndet” som proklamerades i januari 1919 blev KPD en olaglig organisation och kunde endast arbeta underjordiskt. T. o. m. Versaillesfördraget misslyckades i att bryta den rådande apatin. EKKI:s rasande förkastelsedom över fördraget fick bara ett svagt gehör i KPD:s uttalanden. Partiets ”Teser om freden”, som bar spår av Levis analytiska och skeptiska penna, gjorde gällande att den militära regering som hade styrt Tyskland före kriget nu hade återkommit och att ett anammande eller ett förkastande av fredsvillkoren ”under en bankrutt imperialism” var lika ödesdigert.[77] I en proklamation, som skulle spridas allmänt gav man företräde åt ett förkastande av villkoren, med den motiveringen att följden av ett förkastande eller accepterande skulle göra detsamma för proletariatet. Ett accepterande skulle ge ”andrum åt kontrarevolutionen”, medan ett förkastande skulle påskynda den tyska bourgeoisies utveckling mot ”sin sista kris, i vilken den slutligen kommer att förgås”.[78]

Sensommaren 1919 fick KPD en viktig rysk kontakt. Radek som efter det han arresterades i februari 1919, hölls kvar får långvariga förhör under sex månader. Därefter förflyttades han, efter ett beslut som uppenbarligen kom från den tyske krigsministern, till en relativt öppen cell i fängelset, där han i ungefär fyra månader höll vad han själv beskriver som er, ”politisk salong”. I december 1919 släpptes han ur fängelset och tillbringade de sista få veckorna av sin tid i Berlin under mer eller mindre nominell polisbevakning, först i en välvillig pensionerad generals lägenhet och sedan hos en poliskommissarie, medan han väntade på att förberedelserna för hans resa till Moskva skulle bli klara. Han reste slutligen i januari 1920.[79] Mellan augusti 1919 och årets slut kunde Radek sålunda upprätthålla vidsträckta förbindelser med yttervärlden och fick snart en unik ställning då det gällde prestige och inflytande i KPD. Enligt hans egen redogörelse vägrade han att ta emot dess ledare i fängelset av fruktan för att kompromettera dem, fastän han höll en regelbunden korrespondens med dem och blev starkt medveten om deras bristande ledarförmåga. Det var vid denna tid som han fick sin skeptiska syn på partiets och den tyska revolutionens framtidsutsikter, som färgade allt vad han senare tänkte och gjorde. Efter att ha lämnat fängelset träffade han Levi, Clara Zetkin och alla de inflytelserika ledarna.[80] Men, i vilket

---

[75] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 317-319.

[76] Två år senare förklarade den bayerske kommunisten Thomas vid en partikongress att ”störtandet av den brådmogna bayerska sovjetrepubliken också betydde ett sammanbrott för den tyska revolutionen” (Bericht über den 5 Parteitag der Kommunistiishen Partei Deutschlands (Spartakusbund) (1921), s. 77).

[77] *Die Internationale*, I, nr 2-3 (30 maj 1919), s. 28-32.

[78] Citeras i O.K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik* (Offenbach 1948), s. 56.

[79] Radeks minnen av dessa erfarenheter, som skrevs i ganska optimistisk sinnesstämning, kom sju år senare i *Krasnaja Nov*', nr 10, 1926, s. 163-172. Hans första kontakt med yttervärlden var en erfaren schweizisk socialdemokrat av österrikisk härkomst, som gick under namnet Karl Moor, som ”började ordna samtal mellan mig och åtskilliga personer, som utan hans hjälp inte skulle ha nått mig”; den enda tidsangivelsen för hans förflyttning till en bekvämare cell är att den inträffade när ”den heroiska ungerska revolutionen redan hade krossats”, d.v.s. efter den 1 augusti 1919 (ibid., s. 168). Ruth Fischer, som regelbundet besökte honom i fängelset säger att det nödvändiga beskedet kom från krigsministeriet. (*Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 206-207); skälen till att krigsministeriet ingrep till hans förmån kommer att framgå senare.

[80] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 166-167, 171: synen på KPD:s ledare återspeglar de misstag som de sedan gjorde. Radeks pessimism om revolutionen i Tyskland medförde också pessimism huruvida revolutionen i Ryssland skulle överleva, eftersom de två revolutionerna ännu var intimt sammanbundna i allt bolsjevikiskt tänkande. Ruth Fischer (*Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 93) beskriver Radek, då han går runt i sin cell vid tiden för Yudenics offensiv och väntar på att när som helst få höra nyheten om nederlaget.

fall som helst fram till november 1919 då Kopp kom till Berlin som halvofficiell sovjetisk minister,[81] tycks varken Radek eller någon annan i Berlin haft någon regelbunden förbindelse med Moskva. Det Radek gjorde, gjorde han på eget bevåg.[82]

Hösten 1919 bildades ett ”västeuropeiskt sekretariat” för Komintern i Berlin i ett försök att råda bot på dessa brister i organisationen. Man kan inte längre fastställa på vems initiativ åtgärden vidtogs; om den föregick eller följde på Rutgers' uppdrag, som denne fick i Moskva i oktober, att bilda en ”västeuropeisk byrå” i Holland eller om ens Kominterns högkvarter i Moskva överhuvudtaget tillfrågades. Att ingen tänkte på faran av att dessa två institutioner skulle göra ett dubbelarbete eller komma i konflikt med varandra är typiskt för det kaotiska tillstånd som rådde i Komintern under organisationens första år. Vissa indicier tyder på att Radek var inblandad. Ledarna för sekretariatet var Thomas, en bayersk kommunist, som hade lyckats skapa en underjordisk Kominternpress i Hamburg, och Bronsky, en kommunist av polsk härkomst, som 1918 var sovjetisk handelsdelegat i Berlin under Joffe. Båda hade hört till dem som hade besökt Radek i fängelset.[83] Det västeuropeiska sekretariatet kungjorde sin födelse genom ett manifest i vilket man vädjade till världens arbetare, att med anledning av oktoberrevolutionens andra födelsedag motsätta sig interventionen i Ryssland. Om arbetarna i Europa inte stödde den ryska revolutionen skulle arbetarna i Ryssland ha rätt att säga: ”Vi har offrat allting för att befria proletariatet, ni ingenting. Vi dör som fria människor, ni blir dömda att leva som slavar.”[84] Sekretariatets huvudsakliga uppgift var att publicera information om den ryska sovjetregimens framsteg och uppnådda mål, men det tycks ha haft föga kontakt med Moskva, med undantag för att man mottog officiella Kornintern-dokument. Det tycks inte ha haft någon politisk betydelse eller status.[85] Vid Kominterns andra kongress i juli 1920 beskrev en talare sekretariatet som ”begränsat, trångsynt och i viss ut. sträckning nationalistiskt och inte internationalistiskt”.[86]

Under tiden hade en kris uppstått i KPD. Majoritetens åsikt vid KPD:s första kongress att man inte skulle deltaga i parlamentariska val och i de existerande fackföreningarna debatterades.[87] Det första av dessa beslut hade fattats när partiet i januari 1919 avstod från att deltaga i valen till nationalförsamlingen (även om det också fanns speciella skäl för detta efter. som församlingen var en medtävlare till de existerande arbetar- och soldatråden), men inga åtgärder hade vidtagits då det gällde att lämna fackföreningarna; inte heller var det troligt att något steg i denna riktning skulle tas under partiets nuvarande ledning. Hela frågan kom upp igen vid en partikonferens i augusti 1919, då ledarna utövade starka påtryckningar för att man skulle upphäva januaribeslutet, medan en betydande oppositio-

---

[81] Om Kopp se nedan s. 188.

[82] Radek fick i *The Times* veta att han blivit utnämnd som Ukrainas sändebud i Berlin (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 162) och fick dokument från den åttonde partikongressen, som hölls i Moskva i mars 1919, först när Kopp tog med sig dem till Berlin åtta månader senare (ibid., s. 169).

[83] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 167-168; Bronsky höll med Radek om ”att revolutionens första våg hade sjunkit undan, att uppgiften bestod i att organisera massorna för nästa våg”, (ibid., s. 167). När Levi och Zetkin besökte Radek i hans berlinvåning i november 1919 hjälpte han dem att författa ”teser” åt det västeuropeiska sekretariatet (ibid., s. 171).

[84] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 7-8 (november—december 1919), spalt 1099-1102; detta är ett av de mycket få tillfällen då det västeuropeiska sekretariatet nämndes i Kominterns officiella tidning. Ett kuriöst inslag i manifestet är att det behandlade Kommunistiska internationalen som om den ännu inte hade bildats: ”Världsreaktionens international har rest sig på nytt. Den marscherar mot världsrevolutionens vagga, mot Sovjetryssland. Därför är det absolut nödvändigt att grunda världsrevolutionens international.”

[85] R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 134-135; *Bericht über den 3 Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å.) s. 77 (Clara Zetkins anmärkningar om sekretariatet citeras nedan s. 000, not. 1).

[86] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 590.

[87] Se ovan s. 121.

nell grupp, som leddes av två hamburgkommunister, Laufenberg och Wolffheim, önskade att alla kommunister skulle lämna de nuvarande fackföreningarna och bilda en enda allomfattande kommunistisk fackförening.[88] Denna fråga framstod klart som den andra partikongressens viktigaste punkt. Kongressen hölls i hemlighet i närheten av Heidelberg i oktober 1919.

Vid denna tidpunkt ingrep Radek, som nu åtnjöt lättnader fängelset.[89] Den bolsjevikinka åsikten att man skulle delta i parlamentariska val och arbeta i fackföreningar var klar och otvetydig. Radek skrev ett brev i vilket han förklarade detta och som lästes vid Heidelbergkongressen. Det publicerades senare som en särskilt pamflett av KPD.[90] Ruth Fischer besökte emellertid Radek kort före kongressen med ett meddelande från Bronsky med innebörden att Levi ämnade lägga fram en resolution inför kongressen, som inte bara skulle rekommendera valdeltagande och fackföreningsarbete utan också skulle medföra att de som röstade mot förslaget skulle uteslutas ur partiet. Denna upplysning oroade Radek, som redan var bekymrad över KPD:s låga medlemsantal och isolering, och som helhjärtat var emot en splittring, som ytterligare skulle reducera partiet till en obetydlig politisk sekt.[91] Han skrev i all hast ett brev till Levi och bad honom att låta frågan bli en fråga om övertalning i stället för en disciplinfråga och att inte splittra partiet. Han gav brevet till Ruth Fischer, som skulle ta det med sig till Heidelberg.[92] Radeks brev kom i sista ögonblicket,[93] och ignorerades av Levi, som lade fram sina teser oförändrade för kongressen och med det förbehållet att de som vägrade acceptera de åsikter som fördes fram i dem skulle uteslutas ur partiet.[94] Efter en hård kamp med flera voteringar med knappa majoriteter i en rad särskilda frågor röstades resolutionen igenom av en majoritet på 31 röster mot 18. Minoriteten lämnade kongressen.[95] Nyheterna om splittringen nådde helt överraskande Moskva genom Tysklands officiella radio. Lenin visste uppenbarligen ingenting

---

[88] O. K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik* (Offenbach, 1948), s. 59.

[89] Enligt Radeks redogörelse sju år senare föranleddes hans ingripande av ett brev från Levi, som visade att denne hade gått över till Hamburggruppens ståndpunkt (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 166-167); detta tycks dock inte kunna bekräftas av någon samtida källa.

[90] K. Radek, Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktober-Parteitag der KPD (Hamburg, 1919); Radek jämförde Hamburg-gruppen med proudhonismen, anarkismen och syndikalismen i American Industrial Workers of the World, och kallade den ”den nya Hamburg-Amerika linjen” (ibid., s. 10-11).

[91] Enligt egen utsago önskade Radek vid denna tid inte bara upprätthålla kontakten med USPD:s vänsterflygel för att uppmuntra en splittring inom detta parti (denna splittring inträffade ett år senare vid Hallekongressen), utan erbjöd Stampfer, redaktören för Vorwärts, en av de få från SPD, som besökte honom i fängelset, en ”tillfällig koalition” mellan KPD och SPD för att avvärja en väntad kontrarevolutionär kupp genom att man återupplivade sovjeterna – Stampfer avvisade erbjudandet (*Krasnaja Nov*,, nr 10, 1926, s. 167, 170). Han besöktes uppenbarligen också av Laufenberg och Wolffheim (R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 92); då han skrev ner detta sju år senare, då renlärigheten hade blivit utpräglad, nämnde han inte denna kontakt med ledarna från en rebellgrupp. Radeks beskrivning av sina åsikter vid denna tid kan vara präglade av en viss efterklokhet; troligen föregrep han inte så klart som han låter påskina ”enhetsfrontens” senare taktik, men vad han uppger stämmer ganska väl med vad man kan få fram ur andra källor.

[92] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 168; Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207. Den tidigare referensen till denna kongress ibid., s. 118-119, är missvisande: skälet till att oppositionen inte omnämndes vid kongressens sista möte var att den redan då hade uteslutits.

[93] Enligt P. Levi, *Was ist das Verbrechen? Die März-Aktion oder die Kritik daran?* (1921), s. 29 [sv. övers.: Vad är brottet: Marsaktionen eller att kritisera den?], mottogs Radeks brev ”en halvtimma innan kongressen började”. Detta förnekas av Radek (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 168); men hans påstående att brevet skrevs ”samtidigt” som hans hänvändelse till kongressen är inte övertygande.

[94] *Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å. [?1919]) s. 4-6.

[95] Ibid., s. 42. Kongressprotokollen visar att en anonym ”representant för Tredje internationalen” var närvarande vid kongressen. Denne ingrep och vederlade Wolffheims argument att en federal organisation av partiet rättfärdigades genom exempel från Sovjetunionen (ibid., s. 35) men tog uppenbarligen ingen ytterligare del i förhandlingarna. Hans identitet är okänd och han tycks inte ha varit i kontakt med Moskva.

om minoriteten förutom att den var en ”vänster”-opposition. Oberoende av Radek hade Lenin kommit fram till samma slutsats. Han ansåg det absolut nödvändigt vid denna tid att vänstern förenade sig mot ”kautskyisterna” och skrev ett bekymrat brev till det tyska partiets centralkommitté, där han föreslog att om det fanns ”enighet om den grundläggande frågan (för sovjetmakt mot borgerlig parlamentarism)”, skulle schismen till varje pris undvikas: ”Ur internationell synvinkel är återupprättandet av det tyska kommunistpartiets enhet både möjligt och nödvändigt”.[96] Det var alltför sent, eftersom den uteslutna oppositionen redan var i färd med att bilda ett separat tyskt kommunistiskt arbetarparti (KAPD), som sög upp nästan halva KPD:s medlemsantal på 50 000 och nästan alla dess medlemmar i Nordtyskland och Berlin. Men det är av intresse att observera att under den första tiden efter bildandet av Komintern uteslöts en stor avvikande minoritet till följd av partiledningens ortodoxi. Detta skedde trots Lenins och Radeks motstånd.

Heidelbergschismen var mer ett symptom på än en orsak till en grundläggande svaghet i KPD, som man ännu inte kände till i Moskva. Under sommaren och hösten 1919 dog den revolutionära vågen snabbt ut i Centraleuropa. Misslyckandena i München och Budapest undergrävde det som fanns kvar av massornas revolutionära övertygelse. Det visade sig att fred och bröd snarare än social eller politisk revolution hade blivit de viktigaste kraven från dem som hade hotat den existerande ordningen under den hårda vintern 1918-1919. I Tyskland fann KPD det lätt att under dessa omständigheter övergå från att vara ett massparti inställt på omedelbar revolutionär handling till att bli en grupp partiledare som sysselsatte sig med att tränga in i och indoktrinera de ännu politiskt omedvetna massorna. KPD ärvde Spartakusförbundets traditioner och namn, vilket hade byggts upp med utgångspunkt från denna senare ståndpunkt. Medan Radek framstod som oraklet från Moskva, som stöpte om det unga KPD efter ryskt mönster, utövades inte inflytande bara från ryskt håll. Det skulle ligga lika mycket sanning i bilden av Radek som en man med ett rörligt intellekt, som på ett till synes omärkligt och omedvetet sätt vanns över till den mer försiktiga spartakistiska traditionen tack vare sin kännedom om de tyska förhållandena. Brevet till Heidelbergkongressen avfattades i en anda av sedvanlig revolutionär entusiasm, men orden i vilka författaren sökte tröst för sovjetregimens fall i Ungern var präglade av en djup pessimism:

Världsrevolutionen är en mycket långsam process, där man kan förvänta sig mer än ett nederlag. Jag hyser inget tvivel om att proletariatet i varje land kommer att tvingas att upprätta sin diktatur åtskilliga gånger och åtskilliga gånger få se denna diktatur falla ihop innan den slutligen segrats.[97]

Denna sinnesstämning påverkade den försiktiga tonen i ”Teser om kommunisternas principer och taktik”, som fram, lades av Levi och godkändes av kongressen:

> Revolutionen som inte bara består av ett enda slag utan av den envisa kampen hos en klass, som i tusentals år varit förtrampad och därför naturligt, vis inte ännu är fullständigt medveten om sin uppgift och sin styrka, tar sig uttryck i en process av uppgång och fall, av flod och ebb ... Idén att en massrörelse kan skapas utifrån styrkan hos en viss organisationsform, att revolutionen därför är en fråga om organisation förkastas som en återgång till småborgerligt utopiskt tänkande.[98]

När Radek slutligen i november 1919 hjälpte Levi och Zetkin att skriva teser för Kominterns sekretariat i Västeuropa lades tonvikten då man utarbetade de taktiska direktiven på uppfattningen att ”revolution, även då det gäller Europa, kommer att bli en långvarig

---

[96] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 502-503; Lenin insåg inte att frågan om de tyska sovjeterna, som hade varit betydelsefull under revolutionens första veckor, redan var inaktuell.
[97] K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktober-Parteitag der KPD* (1919), s. 5.
[98] *Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å. (?19191), s. 61.

process". Det var för denna uppfattning, vilket Radek uppriktigt erkänner, som han kritiserades av Bucharin vid sin återkomst till Moskva.[99] Vid denna tid kan tecken till inte bara oenighet mellan bolsjevikledarna om den kommunistiska taktiken i Europa utan också till en grundläggande missuppfattning i Moskva av den europeiska revolutionära rörelsens omfattning och utveckling spåras. Radek, som hade sett den tyska situationen på nära håll, var mindre anfäktad än någon av de andra bolsjevikledarna av denna missuppfattning.

I de andra stora länderna var utvecklingen inte så långt framskriden och optimismen hade ännu inte prövats av den hårda verkligheten. I Italien dominerades situationen i början av att det stora italienska socialistpartiet (PSI) hade fört en oavbruten kamp mot kriget. Patriotism och socialism stod i motsättning till varandra. Socialister, som t. ex. Mussolini som övergick till det nationalistiska lägret, behandlades som renegater. Det italienska socialistpartiet hälsade bolsjevikrevolutionen med stark sympati, lika mycket på grund av dess fredsprogram som på grund av dess sociala program. Lazzari och Bombacci, partiets sekreterare och vicesekreterare, arresterades och kastades i fängelse i början av 1919 för att de hade demonstrerat sin entusiasm. Fastän ingen italiensk delegat i mars 1919 kunde bevista Kominterns första kongress anslöt sig PSI genast till den nya internationalen. Denna anslutning fastslogs vid en partikongress i Bologna i oktober 1919, som under Serratis ledning, redaktören för partiets tidning Avanti, antog ett Program, som i viss utsträckning hade en ytlig likhet med bolsjevikernas — att proletariatet skulle gripa den politiska och ekonomiska makten — och hälsade Komintern som "världsproletariatets ledande organ". Å andra sidan avslöjades vid kongressen åtminstone tre minoritetsgrupper — "reformisterna" som leddes av Turati, vars ställning liknade SPD:s i Tyskland; "centern", ledd av Lazzari, som var pacifistiskt i sin allmänna grundsyn och närmast jämförbart med USPD; och "vänstergruppen", ledd av Bordiga, som i princip var emot parlamentariskt arbete. Det fanns också en grupp från Turin, som benämndes efter sin tidning *Ordine Nuovo*, som leddes av Gramsci, Tasca och Togliatti, som betonade betydelsen av fabriksråd och hade vissa syndikalistiska sympatier. Ingen hyste emellertid en tanke på att utesluta någon av dessa grupper ur partiet, som förblev en sammanslutning av olika meningsriktningar. Kominterns ledare kunde emellertid ännu inte ha råd att vara kräsna då det gällde medlemskraven. Lenin välkomnade denna "lysande seger för kommunismen" och hoppades att exemplet skulle eliminera misshälligheterna inom det tyska partiet. Han tillade emellertid en varning för "öppna eller hemliga opportunister" inom partiet. Han beklagade endast att partiet hade bibehållit sitt gamla "socialistiska" namn.[100]

I Storbritannien utvecklades en potentiellt kommunistisk rörelse oregelbundet och osystematiskt. För denna rörelse fick Lenin en detaljerad och relativt korrekt redogörelse i ett brev från Sylvia Pankhurst, vilket skrevs i mitten av juli 1919 och sunt Lenin fick i Moskva i slutet av augusti. Brevet räknade upp sju vänstergrupper eller partier i Storbritannien: (1) fackföreningarna och medlemmarna i labourpartiet, som inte alls kunde räknas som socialister, (2) Independent Labour Party (ILP) som var pacifistiskt och något religiöst till sin allmänna inriktning, (3) British Socialist Party (BSP), en utbrytning ur den gamla socialdemokratiska federationen, som hade ett revolutionärt program men som trodde på parlamentarismen, (4) shopsteward-rörelsen, som officiellt kallades för Workers Committee Movement, förkastade de vanliga fackföreningarna och det parlamentariska arbetet som fruktlöst och trodde på en revolution genom arbetarnas "direkta aktion"[101], (5) Socialist Labour Party (SLP), som i huvudsak fanns i Skottland och var nära lierat med shopsteward-rörelsen och delade dess tro på direkta aktioner, fastän det i det allmänna valet i december 1918 förde fram några parlamentskandidater, (6) Socialist Workers

[99] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 171-172.
[100] *Sotjinenija*, XXIV, s. 475, 504.
[101] Om shopsteward-rörelsen se nedan s. 211, n. 566.

Federation (Sylvia Pankhursts egen organisation), som ursprungligen bildats ur kvinnorörelsen och som nu hade visst stöd i Londons East End, förkastade parlamentariskt arbete och vid sin kongress i Whitsun 1919 tog namnet British Communist Party, (7) South Wales Socialist Society, en lokal grupp som hade liknande åsikter. Preliminära diskussioner mellan några av dessa grupper om möjligheten att gå samman visade att den allvarligaste stötestenen var om man skulle deltaga i parlamentariska val eller inte. Sylvia Pankhurst skrev till Lenin i hopp om att få ett auktoritativt uttalande till stöd för en politik som innebar direkta aktioner och ett förkastande av parlamentaristiskt arbete. Lenin svarade försiktigt att han personligen trodde att det var ett misstag att avstå från parlamentariska val. Men en splittring mellan ”uppriktiga anhängare av rådsmakt” på grund av denna andrahandsfråga skulle vara ett ännu allvarligare misstag. Om man inte kunde uppnå enighet på denna punkt, skulle det vara ”ett steg mot total enhet” att ha ”*två* kommunistpartier, d. y. s. två partier, som står för övergången från borgerlig parlamentarism till rådsmakt”, och som endast skiljer sig åt genom sina olika synpunkter på det nuvarande borgerliga parlamentet.[102] Ett cirkulärbrev utsändes av EKKI till alla Kominterns medlemspartier, där man ansåg det tillåtligt med skilda uppfattningar i denna ”andrahands”fråga.[103] Detta tycks inte ha haft någon effekt, även om BSP:s anslutning till Komintern tillkännagavs i oktober.[104]

I Frankrike var läget ännu mindre uppmuntrande. Det franska socialistpartiet, i vilket Marx' svärson Longuet var en ledande gestalt, var ännu i huvudsak ”reformistiskt”; Confédération Générale du Travail (CGT) var syndikalistiskt. Det franska socialistpartiet hade aktivt stött krigsansträngningarna och delade segerns frukter; efter British Labour Party var det den främsta representanten för den politik som gick ut på att återupprätta Andra internationalen. Några franska syndikalister som var emot kriget hade deltagit i Zimmerwaldkonferensen och försiktigt organiserat sig som en ”kommitté för att återupprätta de internationella förbindelserna”. I maj 1919 hade denna organisation, efter det att en våg av masstrejker givit ett nytt hopp åt vänstern, ombildats under Loriots och Rosmers ledning till en ”kommitté för anslutning till Tredje internationalen”.[105] Gruppen var emellertid ineffektiv och hade föga kontakt med Moskva. Av bolsjevikledarna hade Trotskij, som tillbringat nästan två år under kriget i Paris, den största personliga kännedomen om dess ledande medlemmar. I september vände han sig till dem i ett öppet brev i Kominterns tidning, där han uttryckte tillförsikt över att ”kommunismens sak i Frankrike vilar i fasta och hederliga händer”.[106] I slutet av oktober fick Lenin ett hälsningsbrev från Loriot. I sitt svar förutspådde Lenin en lång kamp mot ”opportunister av Longuets typ”. Detta svar trycktes i *La Vie Ouvriére*, gruppens tidning, i januari 1920.[107]

I Förenta staterna var de tre viktigaste partierna i den yttersta vänstern före 1919 Industrial Workers of the World (IWW), en kvasirevolutionär syndikalistisk organisation med många anhängare i staterna i väst, men utan något preciserat politiskt program, Eugene Debs Socialist Party och Socialist Labour Party som hade grundats av Daniel de Leon, sorla före sin död 1914 var den ledande marxistiske teoretikern i Förenta staterna. Både Socialist Party och Socialist Labour Party hade splittrats med anledning av kriget. Under kriget frågade Lenin Kollontai, som var i New York 1916, om Socialist Labour Party och dess förhållande till Socialist Party.[108] Efter februari. revolutionen, rådde det ingen tvekan

---

[102] Sylvia Pankhursts brev publicerades anonymt tillsammans med Lenins svar i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 5 (september 1919), spalt 681-684; Lenins svar finns i *Sotjinenija*, XXIV, s. 437-442.
[103] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 5 (september 1919), spalt 703-708.
[104] Ibid., nr 7-8 (november—december 1919), spalt 114.
[105] G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Francais* (1948), s. 23-24.
[106] Trotskij, *Sotjinenija*, XIII, s. 123-126.
[107] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 501; Longuet intog vid denna tidpunkt en ”centristisk” ståndpunkt.
[108] Lenin, *Sotjinenija*, XXIX, s. 237, 290.

om att han med utgångspunkt från de informationer han fick från henne hyste hopp om Socialist Labour Party och om ”internationalistiska element i opportunistiska Socialist Party”.[109] Men de enda amerikaner som Lenin hade kontakt med tiden efter oktober-revolutionen var John Reed, en ung intellektuell utan partitillhörighet och Reinstein, som hade desavouerats av Socialist Labour Party.[110] När Mikael Borodin, en bolsjevik som hade utvandrat till Förenta staterna efter 1905 års revolutionsförsök återvände till Moskva i augusti 1918 erbjöd han sig att överföra ett brev till de amerikanska arbetarna. Det brev som Lenin skrev var en allmän propagandaappell. Han förbigick taktfullt alla parti-frågor.[111] Det var snarare impulsen som gavs genom Kominterns födelse än utvecklingen hemma som gjorde att ett antal grupper inom den yttersta vänstern sände delegater till ett konvent i Chicago den 1 september 1919 för att grunda ett amerikanskt kommunistparti, men optimisterna hade undervärderat splittringstendenserna i den amerikanska arbetar-rörelsen orsakade av en stor geografisk spridning, ras och språkskillnader samt det förhållande att en stor del av arbetarklassen hade det relativt gott ställt. Konventet var inte alls representativt. Inte ens de delegater, som kom till Chicago kunde komma överens sinsemellan, Två separata partier bildades slutligen vid konventet — Communist Labour Party med John Reed som drivande kraft och Communist Party of America under ledning av Louis Fraina[112], som i huvudsak vände sig till de nyanlända emigranterna från Europa. Beslutet att skapa Communist Labour Party och att träda in i Komintern trycktes i årets sista nummer av Kom-interns officiella tidning.[113] Det är tveksamt huruvida ytterligare information om tvisten kom till Moskvas kännedom.[114] I de mindre länderna är bilden av kommunistpartiernas tillväxt lika förvirrad. Det polska kommunistpartiet hade bildats i december 1918 genom en sammanslagning mellan Kungadömet Polen-Litauens socialdemokratiska parti och det vänstersocialistiska polska partiet (Polska socialistpartiet hade splittrats i ett höger- och ett vänsterparti 1905). Under några veckor kontrollerade det polska kommunistpartiet Dombrowas kolbäcken, där lokala sovjeter tog makten och dominerade arbetarrörelsen i Warszawa och Lodz.[115] I början av 1919 mötte emellertid

---

[109] Ibid., XX, s. 128. Efter oktoberrevolutionen läste Lenin några skrifter av de Leon och ”blev förvånad över att se hur vidsträckt och hur tidigt de Leon hade anammat samma tankegång som ryssarna” och tillade att ”hans teori om att folkrepresentationen skulle uppstå ur industrierna och inte komma från olika delar av nationen redan var kärnan i det sovjetiska systemet” (A. Ransome, Six Weeks in Russia in 1919 (1919), s. 80-81); ungefär samtidigt sa Lenin till en amerikansk korrespondent, Robert, Minor att ”amerikanen Daniel de Leon först formulerade idén för det sovjetiska styrelseskickets utformning. (The World (New York), 8 februari 1919).

[110] Volodarskij, en gammal bolsjevik, som hade emigrerat till Förenta staterna 1913, men återvänt hem 1917, kunde knappast räknas som ”amerikan”; han mördades i Petrograd i juni 1918.

[111] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 176-189. Brevet har redan citerats ovan; vid denna tid var Lenin mer upp-agen med försvarsarbetet i inbördeskriget än av att sprida kommunismen utomlands. Den intressantaste kommentaren om revolutionens framtidsutsikter kom i slutet av brevet: Vi kan slå vad om den internationella revolutionens oundviklighet, men detta betyder inte alls att vi är så dåraktiga att vi slår vad om revolutionens oundviklighet inom en fastställd begränsad tid. Vi har upplevt två stora revolutioner, 1905 och 1917, i vårt land, och vet att revolutioner inte kan skapas på order eller genom överenskommelser.” Även för marxister tedde sig revolutionen i Förenta staterna alltjämt avlägsen. Lenins brev ”till de amerikanska arbetarna” i september 1919 var en intervju med en korrespondent för Christian Science Monitor (ibid., XXIV, s. 465-466, 803, n. 150) och berörde inte kommunismen och revolutionen.

[112] Fraina, som var av italiensk härkomst, hade redigerat ett urval av Lenins och Trotskijs skrifter och tal med titeln *The Proletarian Revolution in Russia* (New York, 1918). [svensk översättning: Den proletära revolutionen i Ryssland av N Lenin och Leo Trotskij]

[113] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 7-8 (november-december 1919), spalt 1113-1114.

[114] En redogörelse för dessa händelser finns i en rapport som lades fram inför Kominterns andra kongress i juni 1920 av American Communist Labour Party (*Bericht zum Zweiten Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 367-368). Senare amerikanska källor är talrika men motsägelsefulla och förvirrade. Få autentiska redogörelser tycks ha överlevt.

[115] En detaljerad redogörelse för det polska kommunistpartiets ursprung finns i *The American Slavic and East European Review* (New York), XI (1952), s. 106-122.

den polska regeringen stödd av de västallierade framgångsrikt hotet från den upproriska kommunismen och säkrade sin makt över hela landet. När Marchlevskij (under namnet Karski) framträdde vid Kominterns första kongress i mars, var det polska kommunistparti i vars namn han talade redan en för, följd och till hälften underjordisk organisation — en ställning som det hade i tjugofem år. Det bulgariska socialdemokratiska partiet, där vänsterflygeln tagit makten (de s. k. Tesnjaki), ombildades i maj 1919 utan allvarliga utbrytningar till Bulgariens kommunistiska parti och blev sålunda det enda masspartiet inom Komintern, förutom det ryska det enda partiet med otvetydig bolsjevikisk karaktär. Det norska arbetarpartiet, som hade en egenartad doktrin med lutheranska och anarkistiska inslag blandade med marxism, gick in i Komintern utan att byta namn. Dess lösa uppbyggnad var inte olik det italienska socialistpartiets. Båda dessa partier skulle orsaka i huvudsak samma svårigheter för Moskva längre fram. De flesta av de andra europeiska partierna som inträdde i Komintern under dess första år var små sekteristiska grupper, som i huvudsak bestod av intellektuella och som inte hade något inflytande på sina respektive länders politiska liv. Av dessa hade det holländska partiet de starkaste kontakterna med arbetarna. Det var också det minst ortodoxa och hade starka syndikalistiska böjelser och visade sig vara minst omedgörligt inom Kornintern. Några av de andra partierna, speciellt de ungerska och finska partierna, bestod i huvudsak av flyktingar, som bodde i Moskva.

Sålunda var t. o. m. den indirekta förstärkningen som Sovjetryssland kunde hoppas på från Komintern snarare potentiell än konkret under det svåra året 1919, då Moskva var i det närmaste fullständigt isolerat. Tjitjerin kallade i en pamflett från denna tid grundandet av Komintern för ”den största historiska händelse, som präglat vår utrikespolitik i år”, och förklarade att sovjets utrikespolitik ”nu var närmare förenad med den universella kampen mellan revolutionen och den gamla världen.[116] Den sjunde allryska sovjetkongressen förklarade i december 1919 att det var ”den största händelsen i världshistorien”, och att ”den nära kontakten mellan sovjeterna och den Kommunistiska internationalen dikteras av hela världens arbetares och arbetande bönders intressen”.[117] Men den nya internationalen ägde ännu inte några av en fungerande politisk organisations egenskaper — en representativ medlemskader, ett effektivt maskineri och en definierad politik. En översikt över de partier som var med i Komintern skulle, även på detta tidiga stadium, väcka en fråga som måste tas upp inom en nära framtid. Skulle Komintern ha som mål att säkra anslutningen av masspartier från vänster som det italienska eller det norska partiet — på bekostnad av kravet på en fast ideologisk likformighet eller skulle Komintern kräva strikt ideologisk disciplin på bekostnad av den numeriska styrkan — Levis politik i Heidelberg? För närvarande var Lenins och de andra bolsjevikledarnas inställning försiktig i detta avseende. Aldrig senare visade sig Komintern, i sin iver efter nya medlemmar, så tolerant mot politiska avvikelser. Gränserna för denna tolerans var emellertid inte desto mindre preciserade. Lenin var ännu orolig för de ortodoxa socialdemokraternas förräderi 1914, vilket hade medfört Andra internationalens sönderfall. Skapandet av Tredje internationalen var först och främst ett försök att samla alla uppriktigt internationalistiskt inriktade vänsterkrafter mot dessa förrädare. Lenin visade en jämförelsevis stor mildhet vid denna tid även mot pacifister och syndikalister, eftersom de åtminstone var immuna mot tron på statens överhöghet. Han beklagade därför djupt splittringen i Tyskland mellan KAPD och KPD och sökte med iver närma sig USPD:s vänsterflygel. I Storbritannien såg han med otålighet på oenigheten i underordnade frågor, (som han under andra tider och omständligheter betraktade som väsentliga) som frågan om huruvida man skulle deltaga i parlamentsvalen eller inte. Men detta betyd inte alls någon kompromiss med de socialdemokratiska partierna av den gamla typen och ännu mindre med de borgerliga partierna. Trots Lenins

[116] Tjitjerin, *Vnesjnjaja Politika Sovetskoj Rossiiza Goda* (1920), s. 29, 32.
[117] Sezdy Sovetov v Postanovlenijach (1939), s. 141-142.

tydliga önskan att öppna portarna mycket som möjligt, skulle det vara en anakronism att i deta inledningsskede läsa in senare uppfattningar om en ”enhetsfront” med socialdemokratiska eller borgerliga partier, eller tro att Lenins uppenbara tolerans mot ideologiska avvikelser enbart dikterades av (även under denna desperata tid) tankar på Sovjetunionens säkerhet.

24. Diplomatiska trevare

Under året 1919 berövade sovjetregeringens svaghet den från all initiativkraft i utrikespolitiken och medförde att dess handlingsätt kom att bero på dess motståndares agerande. Den direkta orsaken till det totala sammanbrottet i förbindelserna mellan Sovjetryssland och yttervärlden var de allierade regeringarnas beslut att ge aktivt stöd åt de ”vita” i inbördeskriget och att behandla sovjetregeringen som en rebellisk och fientlig partiklick. Det var de allierade regeringarna som målmedvetet och framgångsrikt försökte isolera Moskva. Det var inte Moskva som försökte isolera sig från den övriga delen av världen. Sålunda måste ett nedbrytande av dessa murar vänta tills en förändring i den politiska inställningen inträtt i det allierade lägret i Storbritannien, vars inställning till Ryssland hela året fortsatte att karaktäriseras av tvära kast och motsägelsefyllda ställningstaganden. Dessa återspeglade de ständiga och kortvariga förändringarna inte bara hos den allmänna opinionen utan också i regeringskretsar. Den politiska omkastningen i april 1919, då försöken att få kontakt med Sovjetryssland övergavs och fullt stöd lämnades till de ”vita”, utan att man gick så långt som till direkta militära aktioner, gillades aldrig helt av den liberala och socialdemokratiska opinionen, som i allmänhet ville få ett slut på denna politik och nå fram till en överenskommelse med sovjetregeringen om detta var möjligt. Denna inställning delades av Lloyd George, så länge som den inte hotade att rubba balansen inom den osäkra koalitionen. Fruktan för att bolsjevismen skulle sprida sig i Europa och hoppet om att sovjetregeringen skulle störtas av de ”vita” hade sommaren 1919 medfört en ökning av anti-bolsjevismen. Denna politik, som halvhjärtat fördes inför en växande kritisk opinion, misslyckades emellertid. När det på senhösten 1919 blev klart att alla de ”vita” generalernas krafter — Koltjak, Denikin, Yudenitj — var uttömda utan att de kunnat tvinga fram ett avgörande, började opinionen att starkt motsätta sig en politik, som motvilligt hade accepterats när den föreföll framgångsrik och som snabbt övergavs så snart som dess meningslöshet avslöjades.

Den andra orsaken, som tillsammans med de ”vitas” uppenbara misslyckande till sist förde med sig att man återgick till en försoningspolitik, var det växande medvetandet om de ekonomiska behoven. När världen trevande återvände till det som den trodde vara det ”normala”, återupplivades minnet av Rysslands tidigare ställning i en nu upplöst världsekonomi. Det tycktes bli allt svårare att på obestämd tid upprätthålla en handelsblockad av ett av världens största länder endast på grund av att man hade en avog inställning till dess styrelseskick. Den 1 augusti 1919 uttryckte ett brev i *The Times*, som vid denna tid representerade den extrema antibolsjevikiska opinionen, oro för den brittiska handelns framtida handel med Ryssland och betonade att man måste beakta ”de nya villkor, som skapats genom kriget”. Efter bolsjevikrevolutionen utsträcktes de allierades blockad av Tyskland till att också gälla Ryssland. Den bibehölls i tysthet även efter det att fientligheterna med Tyskland hade upphört. I början av oktober 1919 gjordes ett försök av Högsta rådet att kräva att de viktigaste neutrala länderna skulle förena sig med dem i blockaden av Sovjetryssland, som för att blidka den känsliga amerikanska opinionen, beskrevs som ”ekonomiskt tryck”. En liknande not som ganska klumpigt beskrev dessa villkor sändes också till den tyska regeringen. Man krävde att även tyskarna skulle följa dem.[1] Sovjetregeringen svarade genast med en häftig protest till de neutrala regeringarna och till den tyska regeringen, vilka varnades för att om de åtlydde de

[1] Ett första utkast till dessa noter behandlades av Högsta rådet den 21 augusti 1919, men hänsköts åter till ”blockadkommittén” för att tillmötesgå de amerikanska invändningarna (Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series, I (1947), s. 495, 501-502). Beslutet att sända noten till de neutrala staterna fattades den 29 september 1919 (ibid., I, s. 826; om nottexten se ibid., s. 830). Beslutet om att lämna noten till den tyska regeringen finns inte upptaget men den sändes och texten publicerades i tidningarna; texten finns i C. K. Cumming och W. W. Pettit, *Russian-American Relations* (New York, 1920), s. 349-351.

allierades begäran skulle detta betraktas som en ”medveten fientlig handling”.[2] De neutrala staternas svar var undvikande eller öppet negativa. Den tyska regeringen, som var ”helt medveten om den stora fara som hotade alla folks kultur och ekonomi genom bolsjevismen”, trodde att blockaden knappast skulle få den avsedda effekten och ursäktade sig med motiveringen att Tyskland inte hade någon gemensam gräns med Ryssland. Noten slutade med klagomålet att ”medan de allierade makterna föreslår Tyskland att landet skall deltaga i blockaden av Ryssland upprätthåller de i själva verket en blockad mot de tyska kusterna och de tyska fartygen”.[3] Inget ytterligare försök gjordes av de allierade att föra fram detta krav. Oavsett en blockad eller inte var handeln med Sovjetryssland omöjlig. Ingen var emellertid beredd att förstöra framtida möjligheter. Misslyckandet med att få till stånd en allmän blockad, som inträffade samtidigt som förhoppningarna om de ”vita” arméernas framtidsutsikter grusades, beredde vägen för en radikal frontförändring. I slutet av oktober analyserade Krasin, en skarpsinnig observatör som väl kände till västeuropeiska förhållanden, korrekt de nya stämningarna i ett privatbrev:

> Möjligheten att fortsätta kriget på obestämd tid kommer inte att uppskattas av stormakterna, och om Denikin inte har gjort kål på oss före vintern, vilket knappast är troligt, kommer England att för en gångs skull anse det ligga i sitt eget intresse att försöka övermanna bolsjevikerna genom att söka nå någon sorts överenskommelse och upprätta fredliga förbindelser med Sovjetryssland. Kanske skulle denna plan på att erövra det bolsjevikiska Ryssland ha större chanser till framgång än de fruktlösa militära fälttågen under de två sista åren.[4]

Lloyd George reagerade med sin vanliga mottaglighet på opinionssvängningen. I sitt tal i Guildhall den 8 november 1919 orsakade han något som kan liknas vid en sensation genom att säga att ”man kan inte ha fred om man inte har fred i Ryssland”.[5] Han talade manande om kostnaderna för ”interventioner i ändlösa inbördeskrig”, hänvisade till Ryssland som ”ett farligt land att intervenera i” och uttryckte en förhoppning om att ”en möjlighet skulle uppenbara sig för världens stormakter att få till stånd fred och samförstånd i detta stora land”. Fem dagar senare angrep han öppet i underhuset blockaden och beskrev Ryssland som ”en av de stora källorna till livsmedel och råvaror”.[6] Sedan höll han den 17 november 1919 som svar på en anklagelse från sina kritiker ett stort tal som troligen var menat att bana väg för en avslutning på interventionspolitiken och ersätta den med en politik som gick ut på att försöka skapa handelsförbindelser med Sovjet-Ryssland. I ett mycket citerat uttalande åberopade han Lord Beaconsfield, ”som såg ett stort, gigantiskt, kolossalt växande Ryss- land, som likt en glaciär rörde sig framåt mot Persien, Afghanistan och Indiens gränser som det största hot som det brittiska imperiet kunde ställas inför”.[7] Detta argument talade starkt mot ett stöd åt de ”vita”, som sökte återupprätta det tidigare ryska imperiet, och för bolsjevikerna som bara var

---

[2] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 398-399.

[3] *The Times*, 31 oktober 1919: noten finns inte i någon dokumentsamling. För debatten i den tyska riksdagen se nedan s. 339 n. 4.

[4] L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 111-112; originalen till Krasins brev som citeras översatta i denna volym har inte publicerats.

[5] Han hade använt nästan samma ord i ett tal i underhuset den 19 februari 1919 (*House of Commons: 5th Series*, CXII, s. 194): men detta inträffade före den politiska förändringen i april.

[6] Ibid., CXXI, s. 474. Det var Ryssland som leverantör snarare än Ryssland som marknad som sysselsatte den brittiska regeringen vid denna tid. Ett konfidentiellt memorandum från handelsdepartementet den 6 januari 1920 påpekade att Ryssland före 1914 hade svarat för en fjärdedel av världens veteexport och att England hade fått en tredjedel av sin linimport från Ryssland: detta memorandum slutade med en rekommendation att ”definitivt överge blockaden och att inte alls lägga några hinder i vägen för handelsförbindelserna med hela Ryssland” (*Documents om British Foreign Policy 1919-1939*: Ist Series, II (1948), s. 867-870). Lloyd Georges mycket förhånade anmärkning om att ”Rysslands kornbodar är fyllda med spannmål” fälldes i ett tal i underhuset den 10 februari 1920 (*House of Commons: 5th Series*, CXXV, s. 45).

[7] Ibid., CXXI, s. 723.

alltför ivriga att lova självbestämmande åt olika folk inom sina gränser.[8] Dessa uttalanden passerade obemärkta i Moskva, där Tjitjerin i radion framlade en ny och betydelsefull syn på förhållandena till den kapitalistiska världen:

> Förbindelserna med Ryssland är möjliga trots de djupa skillnaderna mellan Englands och Rysslands regimer ... De engelska kunderna och leverantörerna är lika nödvändiga för oss som vi är för dem. Vi önskar inte bara fred och möjlighet till inre utveckling utan vi känner också starkt behovet av ekonomisk hjälp från mer utvecklade länder som Storbritannien. Vi är t. o. m. redo att göra uppoffringar för att få goda ekonomiska förbindelser med England ... Jag välkomnar därför med största glädje den brittiske premiärministerns uttalande som det första steget mot en sådan sund och realistisk politik som står i överensstämmelse med båda ländernas intressen.[9]

Det var bara åtta månader sedan Lenin förklarade att det ”var otänkbart att sovjetrepubliken skulle kunna fortsätta att existera en längre tid sida vid sida med imperialistiska stater”, och att det ”under mellantiden är oundvikligt med ett antal fruktansvärda sammanstötningar mellan sovjetrepubliken och de borgerliga staterna”.[10] Denna linje övergavs inte. Bolsjevikledarna från Lenin och nedåt fortsatte att leva i den fasta övertygelsen att revolutionen i Europa inte bara var nödvändig utan att den också var nära förestående. Denna politiska förändring som var ett svar på de förändrade villkoren kom emellertid snart att få långtgående verkningar. Med dessa nya trevande kontakter från båda sidor var situationen mogen för ett återupptagande av förbindelserna. Man fann en ursäkt i behovet av att förhandla om utväxlingen av fångar. Under den värsta perioden hade de brittiska och sovjetiska regeringarna lyckats få till stånd tillfälliga utbyten av viktiga agenter, som man tillfångatagit. Två brittiska Röda Korsrepresentanter underlättade det hela tiden för de brittiska krigsfångarna.[11] Fredsförslagen som lämnades till Bullitt i mars 1919 upptog bland annat frågan om ömsesidigt utbyte av fångar. I maj 1919 föreslog den brittiska regeringen i ett radiomeddelande ett allmänt utbyte av fångar, och den 10 juni 1919 svarade Tjitjerin i radio att detta förslag kunde antas endast om ”den ryska regeringen får sända en kommission till England eller något neutralt land, som kunde ta kontakt med ryssar i Storbritannien.[12] Detta villkor orsakade en långvarig förvirring och dröjsmål, och det var först när isen börjat smälta på annat håll som en överenskommelse nåddes om ett möte mellan brittiska och sovjetiska representanter i Köpenhamn, som strikt skulle begränsa sig till att diskutera utväxlingen av krigsfångar. Den sovjetiske representanten var Litvinov, den brittiske en labourledamot i parlamentet vid namn O'Grady. De träffades i Köpenhamn den 25 november 1919 — den första formella halvdiplomatiska kontakten på mer än ett år med någon av de allierade.[13] Andra betydelsefulla händelser inträffade följande månad. I september 1919 hade förhandlingar påbörjats med den estniska regeringen, som emellertid hade brutit dem med ursäkten att den inte kunde sluta fred med Sovjetryssland annat än tillsammans med grannstaterna.[14] Denna vägran var resultatet av brittisk påverkan strax innan Yudenitj påbörjat sitt fälttåg.[15] Yudenitjs nederlag i slutet av

---

[8] Det var en naturlig följd av den nya politiken att Högsta Rådet i januari 1920 beslöt att på brittiskt initiativ de facto erkänna regeringarna i Georgien, Armenien, Azerbajdzjan, Litauen och Estland.

[9] Moskvaradion 20 november 1919, citerad i A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Sovjet Russia* (1924), s. 380.

[10] Se ovan s. 70-71.

[11] *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: lst Series*, III (1949), s. 418.

[12] Ibid., III, s. 343-344, 360.

[13] Ibid., III, s. 593, 643-644, 661.

[14] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 344-346, 387-388.

[15] Den 16 september 1919 gjorde den brittiska regeringen ivriga framställningar till de estniska och lettiska regeringarna om att de inte skulle ”vidta några åtgärder då det gällde fredssamtalen” (Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: Ist Series, III (1949), 554). Två dagar senare meddelade den estniske utrikesministern det brittiska sändebudet i Tallinn att den estniska regeringen hade ”beslutat att inte sluta fred utan Storbritanniens medgivande”, men ”betonade nödvändigheten av att påbörja fredsförhandlingar av inre skäl, som

oktober hotade att leda till en kris i de sovjetisk—estniska förbindelserna. Trotskij framförde Röda arméns önskan om att få förfölja Yudenitjs slagna trupper in i Estland, medan Literin trodde att närvaron av sovjetiska trupper på estnisk jord bara skulle ”utmana de engelska liberalerna och de moderata konservativa” och ”spela Churchill i händerna”. Lenin stödde Tjitjerin och Röda armén hölls tillbaka, fastän man sände en varning till den estniska regeringen i vilken man krävde att Yudenitjs trupper, som tagit sin tillflykt till Estland, skulle avväpnas.[16] Då dessa svårigheter hade övervunnits, påbörjades förhandlingarna i Dorpat den 2 december 1919 mellan en estnisk delegation och en sovjetisk under ledning av Krasin.[17]

Under tiden hade förhandlingarna mellan Marchlevskij, den polske kommunist som hade deltagit i Kominterns första kongress men som nu var delegat för det ryska Röda Korset, och polska delegater, som representerade det polska Röda Korset, fortsatt i största hemlighet i en järnvägsvagn på en isolerad plats vid Pinsk-gränsen. Denna pittoreska och föga kända episod i den sovjetiska diplomatins historia resulterade i en överenskommelse den 2 november 1919 om att den polska gisslan som Sovjetunionen höll fängslad skulle släppas och att båda sidor skulle avstå från fientligheter. I en överenskommelse en vecka senare skulle båda sidor släppa civilpersoner som hållits fängslade.[18] Men dessa praktiska överenskommelser fungerade också som en förevändning för mer ömtåliga diskussioner. När förhandlingarna började tidigt i oktober 1919 var Röda armén i svårt läge på två fronter — mot Yudenitj vid Petrograd och mot Denikin i Centralryssland. Det var nödvändigt att köpa sig fri från polsk intervention genom en reträtt som lämnade ytterligare territorier åt de polska styrkorna.[19] Denna plans framgång berodde inte så mycket på skickligheten hos Sovjets förhandlare som på Pilsudskis ovilja mot att se sovjetregimen störtad av ”vita” generaler, som i det långa loppet tycktes utgöra en större fara för Polens oberoende. Å andra sidan skulle inte ens ett erbjudande om mycket större territoriella vinster kunna förmå Pilsudski att överge sina västliga allierade och sluta en formell fred med sovjetregeringen. I december när den allvarligaste faran för Röda armén var över slutade förhandlingarna bara med det resultatet att några hundra polacker utväxlades mot några hundra bolsjeviker. Den polska passiviteten hade temporärt säkrats och Pilsudski ville inte gå längre.[20] Efter det att dessa hemliga förhandlingar hade misslyckats

---

ett svepskäl för att tillfredsställa den allmänna opinionen” (ibid., III, s. 558). De därpå följande kommunikéerna från både de estniska och lettiska regeringarna (ibid., III, s. 562-564) visade emellertid största motvilja på denna punkt. Den 25 september 1919 sände den brittiska regeringen en formell not till de estniska, lettiska och litauiska regeringarna med innehållet att den inte kände sig ”berättigad att utöva något tryck på de baltiska staternas fria initiativ”, och att ”det är de som fritt skall bestämma huruvida de skall sluta någon överenskommelse med de sovjetiska myndigheterna och om så sker hur den skall se ut” (ibid., III, s. 570).

[16] Denna händelse kan följas i dokument i Trotskijarkivet, vilka är daterade från den 17 oktober till den 27 oktober 1919.

[17] Krasins inledningstal och förslag publicerades i *Pravda* den 8 och 9 december 1919 och trycktes i L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 267-273.

[18] Dokumenten finns i Krasnaja Kniga: *Sbornik Diplomatitjeskich Dokumentov o Russko-Polskich Otnosjenijach, 1918-1920* (1920), s. 70-80.

[19] K. Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 56, nämner ”ett hemligt fördrag med Pilsudski enligt vilket Röda armén drog sig tillbaka till en fastställd linje”. Trotskijarkiven innehåller protokollet med ett beslut fattat i politbyrån den 14 november 1919, när fälttåget mot Denikin ännu var i sin kritiska fas, att acceptera alla polska ståndskrav med undantag för operationerna mot Petlyura i Ukraina. Pellyura sökte vid denna tid polsk hjälp (se vol. I, s. 331-332).

[20] Förhandlingarna beskrivs i Y. Marchlevskij, *Vojna i Mir mezjdu Burzjuaznoj Polsjoj i Proletarskoj Rossiej* (rysk översättning från polskan, 1921), s. 12-15, 38. Enligt K. Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 56, som tillägger ytterligare några detaljer, ingick i erbjudandet till Pilsudski att man skulle avträda ”hela Vitryssland ända bort till Beresina, Volhynia och Podolia”; Detta stämmer med Marchlevskijs påstående att Polen vid stilleståndet i oktober 1920 ”erbjöds långt mindre än hösten 1919”. Det brittiska sändebudet i Warszawa fick den 3 november 1919 veta att de ”bolsjevikiska Röda Kors-representanterna” hade ”kommit med mycket förmånliga erbjudanden till polackerna” som bestod i ”hela Vitryssland inklusive de östra delarna som ännu inte var ockuperade av de polska trupperna”. Detta kallades typiskt nog för ett försök att ”inveckla

framställde sovjetregeringen, som hade noterat att den polske utrikesministern officiellt hade förnekat att några fredsförslag mottagits från Sovjetryssland,[21] ett offentligt erbjudande om fredsförhandlingar, som ignorerades.[22]

1920 tillfångatogs och avrättades Koltjak i Sibirien och Denikin besegrades fullständigt i Sydryssland. Detta medförde att de trevande försöken att bryta igenom den mur av isolering som skilde Sovjetryssland inte bara från stormakterna i väst utan också från dess mindre västliga grannar som stod under deras beskydd intensifierades. Den 14 januari gav Högsta rådet audiens åt två representanter från de ryska jordbrukskooperativernas kontor i Paris, som genom någon sällsam tillfällighet hade fortsatt att existera under den revolutionära perioden. Dessa sade att det kooperativa jordbruket omfattade 25 000 000 medlemmar, ”praktiskt taget hela den ryska befolkningen”, och att Sydryssland hade ett överskott på 10 000 000 ton vete som kunde exporteras.[23] Med utgångspunkt från detta tillkännagav Högsta rådet två dagar senare sitt beslut att ”tillåta ett ömsesidigt utbyte av varor” mellan det ryska folket och de allierade och de neutrala länderna. Avsikten med detta var att ”ombesörja att Ryssland genom import försågs med kläder, mediciner, jordbruksmaskiner och andra förnödenheter, som det ryska folket är i trängande behov av, i utbyte mot spannmål, lin, etc., som Ryssland har överflöd på”. Det tillades speciellt att ”dessa överenskommelser inte innebär någon förändring i de allierade regeringarnas politik mot sovjetregeringen”.[24] Beslutet, som medförde en koncentration av den ryska exporten och importen till den all-ryska kooperativa centralunionen (Centrosojuz), besvärade inte sovjetregeringen. Det var ett lämpligt sätt att förstärka monopolet på utrikeshandeln eftersom Centrosojuz var helt under sovjeternas kontroll.[25] Den 23 januari 1920 telegraferade ordföranden för Centrosojuz till kontoret i Paris att hans organ av sovjetmyndigheterna hade bemyndigats att öppna direkt handel mellan kooperativerna och Västeuropas, Amerikas och andra länders privatföretag.[26] Upphävandet av blockaden var en händelse av stor symbolisk betydelse. Det hälsades i Sovjetryssland som en förklaring om att kriget med västmakterna hade upphört. De praktiska svårigheterna med att återuppta handeln skulle framträda på ett senare stadium.

Detta beslut kan mycket väl ha påskyndat ett annat. Om Sovjetryssland skulle handla med Västeuropa var det i högsta grad önskvärt att ha en neutral icke-fientlig hamn genom vilken handeln kunde passera. Den estniska huvudstaden Tallinn passade väl för detta ändamål. Förhandlingarna mellan Sovjetunionen och Estland utvecklades snabbt och smidigt och ett fredsfördrag undertecknades den 2 februari 1920.[27] Några dagar tidigare hade Lloyd George rått den polske premiärministern att sluta fred med sovjetregeringen.[28] Tre veckor senare gjorde Högsta rådet som sammanträdde i London ett uttalande att om de allierade makterna tillfrågades om råd av någon av ”de stater, som gränsar till Ryssland”, skulle de inte kunna ”ta på sig ansvaret att råda dem fortsätta ett krig som kan vara skadligt för deras egna intressen”.[29]

Polen i ett andra Brest-Litovskfördrag” (*Documents on British Foreign Policy 1919-1939: Ist Series*, III (1949), s. 630).

[21] Den 15 december 1919 sa Pilsudski till det brittiska sändebudet i Warszawa att, ”medan bolsjevikerna troligen var beredda att sluta fred skulle de aldrig hålla en överenskommelse de gjort och han skulle absolut inte påbörja några förhandlingar med dem” (ibid., III, (1949), s. 787).

[22] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politka*, II (1926), 423-424; det brittiska sändebudet i Warszawa rapporterade att den polska regeringen fann förslaget ”ganska besvärande” (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, III (1949), s. 754.

[23] Ibid., II, (1948), s. 868-874.

[24] *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, II (1948), s. 912.

[25] Se vol. 2, 267.

[26] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 2-3.

[27] Se vol. 1 s 341

[28] *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, III (1949), s. 803-805.

[29] *Foreign Relations of the United States, 1920*, III (1936), s. 647.

Under tiden hade förhandlingarna med Litvinov i Köpenhamn sedan november 1919 efter många svåra intermezzon resulterat i en engelsksovjetisk överenskommelse om att utväxla fångar. Denna överenskommelse undertecknades den 12 februari 1920.[30] Lenin påpekade innebörden av dessa händelser:

> Vi har visat att vi vet hur vi motstår våld, men även hur vi avstår från det då vi är segerrika.

Vidare hette det:

> Vi har redan öppnat ett fönster mot Europa, som vi skall försöka att använda i så stor utsträckning som möjligt.[31]

Det visade sig att efter inbördeskrigets oro och förvirring och den allierade interventionen på de ”vitas” sida inträdde ett mellanspel av fredlig samlevnad med kapitalistvärlden. Isolationsperioden var över.

Den nya linje som började utvecklas i Sovjets utrikespolitik under de första månaderna 1920 berodde automatiskt på Sovjetrysslands fortsatta existens i en värld med kapitalistiska stater. Sovjetregeringen fann sig nästan ofrivilligt i en försvarsställning och det var inte världsrevolutionens intressen utan nationella intressen som vilken rysk regering som helst skulle ha varit tvungen att försvara. Något direkt medgivande av denna kontinuitet i den politiska utvecklingen undveks först. Protesten mot de allierade makternas försök vid fredskonferensen att avgöra Ålands öde utan att rådfråga den ryska sovjetregeringen berodde inte på något formellt åberopande av de tidigare ryska regeringarnas rättigheter. Ett sovjettelegram av den 2 oktober 1919 vädjade till principen om nationell självbestämmanderätt och till de militära och politiska argumenten att ”Ålands geografiska läge vid inloppet till Finska viken sammanlänkar denna ögrupps öde med de folk som bebor Ryssland”.[32] Fyra månader senare citerade sovjetregeringen tidigare ryska fördragsrättigheter i en protest mot det fördrag, som slöts i Paris den 9 februari 1920, som tilldelade Norge Spetsbergen. I det sovjetiska telegrammet av den 12 februari 1920 förklarade man att ”Spetsbergens internationella status har varit föremål för överenskommelser mellan Ryssland, Sverige och Norge och mellan dessa länders regeringar och andra regeringar”. Fördragsakter från 1872 och 1914 citerades för att stödja protesten mot erkännandet av den norska suveräniteten över Spetsbergen ”utan Rysslands deltagande” och ”utan att ens ha underrättat den ryska sovjetregeringen”.[33] Blotta existensen av en regering i Moskva som utövade makt, i sitt eget namn och i andra sovjetregeringars namn, som var beroende av Moskva, över ungefär samma område som tidigare styrdes från Petrograd, gjorde sovjetregeringen till vårdare av samma ryska nationella intressen och till arvinge då det gällde gamla ryska nationella tillgångar, krav och skyldigheter, som den i det långa loppet inte kunde avhända sig. Dessa villkor förändrade omärkligt både vad sovjetregeringen ansåg om sig själv och vad andra ansåg om den.

Återupplivandet av hoppet om en världsrevolution och om en revolutionär politik under intryck av händelserna sommaren 1920 fördunklade i efterhand mycket av det som gjordes under de första månaderna av detta år. Den rådande opinionen i Moskva ansåg att inbördeskriget var slut och att en period av fredligt återuppbyggnadsarbete skulle komma. Detta påverkade Sovjets utrikespolitik, som emellertid hastigt kom att förändras genom återupptagandet av kriget under sommaren 1920 och som förverkligades först med införandet av NEP våren 1921. Precis som de ideer som ledde till NEP diskuterades i ett år innan de antogs och

---

[30] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, I (1921), nr 20, s. 120-124; Agreement Between His Majesty's Government and the Government of Russia for the Exchange of Prisoners, Cmd 587 (1920).
[31] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 21, 27; Krasin beskrev Estland som ”det första fönster vi lyckades öppna” (*Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 265).
[32] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 391.
[33] Ibid., III, 1, s. 11-12.

trädde i kraft, föregrep uttalandena under de första månaderna 1920 den utrikespolitik som slutligen antogs ett år senare.[34] Den 22 januari 1920 skrev Radek, som då ”på en liten polsk järnvägsstation” inväntade lägenhet att resa vidare till Ryssland, ett brev till ledarna för det polska socialistpartiet, i vilket han bad dem att stå emot Pilsudskis planer på krig mot Sovjetryssland och försäkrade att ”Sovjetryssland inte hyser några erövringsplaner mot Polen, varken i nationalismens eller i kommunismens namn” och fördömde särskilt ”militant kommunism”.[35] Den 28 januari 1920 vädjade Sovnarkom till den polska regeringen om att man skulle förhandla om en demarkationslinje mellan de polska styrkorna och Röda armén. Notens diplomatiska språk var nytt och obekant:

> Folkkommissariernas råd förklarar att sovjetregeringen inte har slutit fördrag eller överenskommelser med Tyskland eller med något annat land, som är direkt eller indirekt riktade mot Polen och att innebörden av Sovjets internationella politik absolut utesluter möjligheten av sådana avtal liksom försök att utnyttja någon tänkbar motsättning mellan Polen och Tyskland eller andra stater för att kränka Polens oberoende eller territorium.[36]

Några dagar senare utfärdade VTsIK ett långt ”Brev till det polska folket”, som var författat i revolutionära ordalag, men som samtidigt försökte lugna de polska nationalistiska känslorna:

> *Vi, representanter för den ryska arbetarklassen och de ryska bönderna, har öppet trätt fram och framstår fortfarande inför hela världen som de kommunistiska idealens förkämpar; vi är helt övertygade om att det arbetande folket i alla länder skall beträda den väg som det ryska arbetande folket redan slagit in på.*
>
> Men våra fiender och era bedrar er då de säger att den ryska sovjetregeringen önskar inplantera kommunismen i Polen med den ryska Röda arméns bajonetter. En kommunistisk ordning är möjlig endast när det arbetande folkets stora majoritet är medveten om att det måste skapa en sådan av egen kraft. Bara då kan den förbli varaktig; bara då kan den kommunistiska politiken slå rot i landet. Kommunisterna i Ryssland kämpar för närvarande endast för att försvara sin egen jord, sitt eget fredliga uppbyggnadsarbete; de kämpar inte och kan inte kämpa för att med vapenmakt inplantera kommunismen i andra länder.[37]

Det återstod att utveckla dessa vaga antydningar till en politik. I februari 1920 intervjuades Lenin, Trotskij, Joffe och Litvinov av den utländska pressen om möjligheterna till en fred och till handelsförbindelser mellan Sovjetryssland och den kapitalistiska världen.[38] Den 25 februari sände Tjitjerin ut ytterligare en appell till de amerikanska och allierade regeringarna om att börja fredsförhandlingar.[39] Några dagar senare utvecklade Radek samma tema med den rättframhet som kännetecknade honom:

> Om våra kapitalistiska motståndare avstår från kontrarevolutionär verksamhet i Ryssland kommer sovjetregeringen att avstå från sin revolutionära verksamhet i kapitalistländerna. Det är emellertid vi som fastställer huruvida de fortsätter sin kontrarevolutionära verksamhet. En gång existerade en feodalstat sida vid sida med kapitalistiska stater. På den tiden kämpade inte det liberala England oupphörligt mot det trälägande Ryssland. Vi tror att kapitaliststater nu kan existera sida vid sida med en proletär stat. Vi anser att det ligger i de båda parternas intresse att sluta fred och att återupprätta varuutbytet. Vi är därför redo att sluta fred med alla länder, som hittills har kämpat

---

[34] Se volym 2, s. 314.
[35] Det sägs att brevet publicerades i partitidningen *Robotnik*; en översättning kom i *Soviet Russia* (New York), 1 maj 1920, s. 448-449.
[36] Krasnaja Kniga: *Sbornik Diplomatitjeskich Dokumentov o Russko Polskich Otnosjenijach, 1918-1920* (1920), s. 84-85.
[37] Ibid., s. 88.
[38] Referenser till dessa intervjuer finns i *Calendar of Soviet Documents on Foreign Policy*, red. J. Degras (1948), s. 50.
[39] *Foreign Relations of the United States, 1920,* III (1936), s. 447.

> mot oss men som i framtiden är beredda att i utbyte mot våra råvaror och vår spannmål ge oss lokomotiv och maskiner.[40]

Vid nionde partikongressen talade Lenin till åhörarna i det traditionella utrikespolitiska språkbruk som användes över hela världen:

> Det passar oss bäst av allt att söka styra vår internationella politik genom att strikt hålla fast vid den linje vi fastslagit men samtidigt vara beredda på vad som helst. Vi har fört kriget för fred med största energi. Detta krig har givit utmärkta resultat ... Men våra fredliga åtgärder måste följas av en skärpt militär beredskap.[41]

Tjitjerin fortsatte att vända sig till världen med temat om de fredliga förbindelserna mellan Sovjetryssland och de kapitalistiska länderna:

> Det kan finnas meningsskiljaktigheter om det kapitalistiska systemets varaktighet men för närvarande existerar det kapitalistiska systemet. Ett modus vivendi måste nås för att våra socialistiska stater och de kapitalistiska staterna kan existera fredligt sida vid sida och ha normala förbindelser med varandra. Detta är en nödvändighet i allas intresse.[42]

En vädjan till det gemensamma intresset mellan socialistiska och kapitalistiska länder och till möjligheten av ”normala” förbindelser mellan dem kanske tycktes förvånande för några doktrinära renlärighetsivrare. Men logiken i denna nya syn skulle snart få sin belöning. Efter Högsta rådets januaribeslut som ersatte blockaden med handel via kooperativerna, föreslog Centrosojuz sitt kontor i Paris att det skulle sända en delegation som skulle förhandla å Centrosojuz vägnar och utsåg tills vidare Litvinov i Köpenhamn som speciell delegat. De ömtåliga förhandlingarna om tillstånd för delegationen att resa in i Frankrike i Storbritannien misslyckades. Men den kunde åtminstone arbeta i några neutrala länder. Den 25 februari 1920 tillkännagavs dess fullständiga sammansättning. Den leddes av Krasin, dess andra medlemmar var Litvinov, Nogin, Rozovskij och Chintjuk.[43] Av dessa var endast de två sistnämnda aktiva medlemmar i den kooperativa organisationen. Delegationens sammansättning var avsedd att så fort som möjligt utplåna den formella skillnaden mellan representanter för Centrosojuz och representanterna för den sovjetiska regeringen. I själva verket bemyndigades delegationen att tala i regeringens namn. I mitten av mars 1920 reste Krasin, följd av ”femton experter från olika industrier” till Köpenhamn och Stockholm.[44]

Denna lovande utveckling, som var produkten av den korta tid av fred som följde efter Koltjaks och Denikins nederlag, avbröts av en väpnad konflikt med Polen, som helt tog sovjetstatens krafter i anspråk och bestämde dess politik. Under mars månad och under första delen av april 1920 möttes de växande ansträngningarna från Sovjets sida att få ett slut på detta överhängande krigshot och få till stånd fredsförhandlingar med Polen av ständigt undvikande svar.[45] Den 28 april 1920 utfärdade Pilsudski en proklamation till Ukrainas invånare i vilken han tillkännagav en allmän offensiv.[46] Den 6 maj var Kiev i polska händer. Den omedelbara följden blev att VTsIK utsände en appell till de ”polska arbetarna, bönderna och soldaterna” att resa sig och revoltera mot sin regering och dess aggressiva politik.[47] På grund av kriget återkom det revolutionära innehållet i Sovjets politik snabbt och totalt.

---

[40] Moskvaradion den 3 mars 1920 citerat i A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 358-359.
[41] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 102.
[42] Citerat i A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 384.
[43] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 3-4
[44] L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 122.
[45] Brevväxlingen publicerades efter fientligheternas utbrott i Krasnaja Kniga: *Sbornik Diplomatitjeskich Dokumentov o Russko-Polskich Otnosjenijach, 1919-1920* (1920), s. 92-98.
[46] Ibid., s. 104-105.
[47] Ibid., s. 105-107.

Förhållandet till den övriga kapitalistiska världen tycktes emellertid till en början inte ha påverkats i nämnvärd utsträckning. Speciellt som det polska agerandet hade väckt föga sympati i något land i väster förutom i Frankrike. Då kriget utbröt var Krasin upptagen av förhandlingar i Stockholm. Det formella upphävandet av den allierade blockaden inbegrep inte ett annat hinder för Sovjets utrikeshandel — ”guldblockaden”. Sovjetryssland fick inte några krediter. Inte heller fanns det i Sovjets raserade ekonomi råvaror eller produkter i någon tillräcklig utsträckning för att man skulle kunna driva någon export. Sovjetregeringen var beredd att betala de nödvändigaste importvarorna i guld. Ingen av de stora världsbankerna ville vid denna tid emellertid acceptera Sovjets guld och åberopade att det hade konfiskerats från tidigare ägare, som kanske en dag skulle komma att göra anspråk på det. Detta var under några veckor ett oöverstigligt hinder för den sovjetiska handeln.

Sverige var det första land som tack vare Krasins övertalningsförmåga bröt guldblockaden och tog risken att ta emot sovjetiskt guld. Den svenska regeringen avböjde att förhandla med den ryska delegationen, men en grupp på femton svenska företag accepterade en sovjetisk order på varor för 100 000 000 kronor, i huvudsak jordbruksmaskiner, järnvägs-, telefon- och telefonmateriel. En fjärdedel av summan skulle betalas omedelbart i guld och resten på kredit. Det första inofficiella sovjetiska handelsavtalet undertecknades den 15 maj 1920.[48] Början på efterkrigstidens ekonomiska depression kunde redan skönjas i Storbritannien. Vid tiden för undertecknandet av det svenska avtalet inbjöds Krasin av Lloyd George att komma till London. Han anlände den 26 maj 1920 och mottogs av premiärministern den sista dagen samma månad. Bonar Law, Horne och Curzon var också närvarande. Förhandlingar om ett handelsavtal mellan de brittiska och sovjetiska regeringarna inleddes. I Ryssland förstärktes Krasins ställning genom ett dekret den 11 juni 1920 att det som fanns kvar av folkkommissariatet för handel och industri skulle omvandlas till folkkommissariatet för utrikeshandeln (Vnejtorg), som skulle ledas av Krasin. Alla åtgärder som vidtogs av regeringens departement eller statliga institutioner, som berörde utrikeshandeln, skulle kontrolleras av det nya kommissariatet.[49] I London tycktes de inofficiella samtalen visa att inga oöverstigliga svårigheter stod i vägen för en överenskommelse. Vid ett möte den 7 juni 1920 framlade de brittiska förhandlarna tre villkor för en överenskommelse — de fientliga handlingarna skulle upphöra, alla krigsfångar skulle få återvända och i princip skulle skulderna till privatpersoner erkännas. En lång not från Krasin den 29 juni 1920, som var förbindlig i tonen men undvikande till innehållet medförde att de tre villkoren återupprepades på nytt i en brittisk not den 1 juni, i vilken man krävde ett jakande svar inom en vecka som villkor för fortsatta förhandlingar. Följande dag tog Krasin med sig denna not hem till Moskva. Sovjet bekräftade formellt villkoren den 7 juli.[50] Det var vid denna tidpunkt som det sovjet—polska kriget på ett avgörande sätt kolliderade med förhandlingarnas utveckling. Även de västländer, som hade chockerats av Polens aggression mot Sovjetryssland blev inte mindre oroade när de polska styrkorna i juni 1920 fördrevs från Kiev och Ukraina och Röda armén tog till offensiven. Hotet mot Polen försatte den allierade konferensen i Spa, som hade samlats för att diskutera de tyska krigsskadestånden i ett tillstånd av oro och ängslan. Curzon, som var närvarande vid konferensen sände en skrivelse till Tjitjerin den 12 juli 1920, i vilken han, efter att i korthet

[48] L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 245-246.

[49] *Sobranie Uzakonenij*, 1920, nr 53, art. 235; en viss uraktlåtenhet att följa detta dekret hos några ”centrala departement i Sovjetunionen” och hos ”regeringsorgan i de autonoma republikerna” medförde att Vnesjtorgs makt ytterligare stärktes i ett dekret den 17 februari 1921 (*Sobranie Uzakonenij*, 1921, nr 14, art. 89).

[50] De bästa källorna om förhandlingarna är de artiklar som Krasin skrev i början av 1921 i *Narodnoe Chozjajstvo*, nr 1-2, 1921, s. 3-12, och i *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 6 februari 1921 (den sistnämnda artikeln finns tryckt i L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 278-286); de tre noterna av den 30 juni, 1 juli och 7 juli trycktes i *Soviet Russia* (New York), 14 augusti 1920, s. 149-151. De brittiska dokumenten om förhandlingarna är ännu opublicerade.

nämnt att sovjetregeringen accepterat de tre villkoren, i detalj formulerade ett nytt krav av annan art — ett omedelbart vapenstillestånd med Polen.[51] De trevande diplomatiska kontakterna mellan Sovjetunionen och västvärlden avbröts hastigt efter sex månader genom kriget med Polen och båda sidor återvände till den militanta och oförsonliga politiken från 1919.

[51] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 34-35.

25. Revolution över Europa

Krigsutbrottet i maj 1920 förde med sig att inbördeskriget mot de ”vita” trupperna i söder, som leddes av Wrangel, återupptogs. Situationen var i mindre skala lik den som rådde 1919. Röda armén var starkare än de militära styrkor som stod enhet dem. Ryssland var emellertid utmattat, förråden tömda Och transportväsendet vid denna tid i det närmaste fullständigt förstört. Hotet 1920 tycktes därför knappast mindre allvarligt än det som förelegat föregående år. Det begynnande närmandet till väst, som hade inletts under de första månaderna 1920, kvävdes i sin linda. Resultatet blev detsamma som året innan och man ersatte de diplomatiska kontakterna med revolutionär propaganda, vilken blev grunden för den sovjetiska utrikespolitiken. En väsentlig skillnad kan emellertid iakttas i detta avseende. 1919 hade den bolsjevikiska propagandan, fastän den ofta varit effektiv lokalt sett och spritts från mun till mun, inte varit organiserad i internationell skala. 1920 var Komintern redan ett fungerande organ, som kunde spela en betydelsefull roll på den internationella scenen och utgöra ett effektivt centrum för revolutionär propaganda i många länder. Huruvida man i det långa loppet skulle vinna mer än det som hade uppnåtts genom bolsjevikernas jämförelsevis oorganiserade och spridda ansträngningar återstod att se. Men den revolutionära propaganda, som nu strömmade ut från Moskva var mer tillförlitlig och mer konsekvent än den som tidigare hade prövats och gav ett klarare intryck av en bakomliggande makt. Sommaren och hösten 1920 visade sig vara höjdpunkten för Komintern, när det gällde dess prestige och förhoppningar om dess förmåga att kunna sprida revolutionen över världen.

Det gradvisa återupptagandet av kontakterna mellan Sovjetryssland och Centraleuropa hade hjälpt till att råda bot på bristen på organisation, som gjort att Komintern under sitt första år var en negligerbar maktfaktor. I januari 1920 återvände Radek till Moskva. I honom fann Komintern snart en ledare som var mer energisk och flexibel än Zinovjev och som var mindre upptagen av partipolitiken. Radek gjorde anspråk på att bli betraktad som en internationell personlighet och då han inte hade någon hög partiställning kunde han användas i förhandlingar, vilka kanske efteråt måste förkastas. I Radek fick Komintern genast en nära och permanent kontakt med KPD och de andra tyska partierna. Han var under de följande fyra åren en aktiv och framträdande personlighet i Komintern. En organisation där Radek arbetade kunde knappast förväntas att bli inaktiv. Efter den kommunistiska regimens fall i Ungern 1919 flydde de flesta av dess ledare till Wien, där en ny kominternbyrå bildades under deras ledning. Denna byrå publicerade från februari 1920 och framåt en tidning med namnet *Kommunismus*, i vilken Bela Kun, Varga och Lukacs var de mest kända medarbetarna. Sommaren 1920 utvisades de ungerska kommunisterna från Wien och tog sin tillflykt till Moskva. De kunde inte absorberas av det ryska partiet eller sovjetadministrationen. Det var emellertid naturligt och lämpligt att använda dem till att bygga upp Kominterns internationella organisation eller till resor till utländska kommunistpartier, då detta arbete kunde göras mer diskret av icke ryska medborgare. Sålunda bildade Bela Kun, Rákosi, Varga, Rudnyanskij och andra ungerska ledare, kärnan i Kominterns nya internationella byråkrati. De hade under dessa tidiga år en ställning som inte alls stod i proportion till deras hemlands betydelse.

Vintern 1919-1920 inleddes en ny fas i Kominterns historia. Den Andra internationalen tycktes utslocknad. Försök att återuppliva den vid kongressen i Bern i februari och i Luzern i september 1919 hade brutit samman och en planerad konferens i Genève i januari 1920 inställdes. Hösten 1919 vann det schweiziska socialistpartiet, som representerade det inte särskilt stora schweiziska proletariat som fanns i den schweiziska tunga industrin, ett visst rykte i socialismens historia då dess energiske ledare Robert Grimm lade fram ett förslag om en ”rekonstruktion” av internationalen, som skulle sammanföra den gamla Andra och den nya

Tredje internationalen till en gemensam international. Detta var i själva verket ett återupplivande av ”centristernas” ståndpunkt, som under kriget förts fram av Zimmerwald-majoriteten. Förslaget mottogs i början reserverat, men fastän det ännu inte hade tagits upp officiellt vädjade det till vänsterpartiernas känslor i mer än ett land, vilka var negativt inställda på att återvända till den gamla internationalen eller att träda in i den nya, speciellt då den uppträdde i rysk gestalt. De tvekade mellan två motbjudande alternativ. Bland dessa partier, som stod i valet och kvalet hade USPD en betydelsefull ställning. Dess medlemstal växte snabbt under 1919 och uppnådde en miljon i slutet av året. Det föreföll att vara på väg att bli en viktig rival till SPD i valen, men dess numeriska styrka återspeglade delvis vad som visade sig vara USPD:s fatala svaghet – en odefinierad politisk linje. Det hade skapats som ett anti-krigsparti och så snart som kriget var över fann det sig vara utan någon fast och sammanhängande ideologisk plattform. Det svängde mellan KPD:s revolutionära program och SPD:s reformistiska; mellan kravet på arbetare- och soldatråd och stöd åt Nationernas Förbund; mellan öst och väst; mellan Tredje och Andra internationalen. Vid dess kongress i Leipzig i december 1919 överskyldes fortfarande dessa motsättningar, men den allmänna inställningen lutade åt vänstern. Det gift, som Radek under sin sejour i Moabitfängelset hade droppat i örat på åtminstone några av USPD:s ledare hade börjat verka.[1] USPD beslöt enhälligt att inte gå in i en återupplivad Andra international. Partiet beslöt också att inte gå in i Komintern, men det kompromissbeslut som majoriteten fattade förde partiet långt in på denna väg. Man förklarade att ”en effektiv proletär international bör bildas genom att vårt parti förenar sig med den Tredje internationalen och med andra länders socialrevolutionära partier”. Man gav partiets centralkommitté i uppgift att inleda förhandlingar ”för att förverkliga en enad arbetarklass beredd till revolutionär kamp i Tredje internationalen”. Språket var tvetydigt och syftade uppenbarligen till att blidka minoriteten. Det yttersta målet var emellertid klart fastställt.[2]

Det officiella meddelandet om beslutet till Moskva gav upphov till en principdiskussion. USPD var ett massparti och skulle kunna ge Komintern vad organisationen saknade i Tyskland – ett stöd från en bred bas av organiserade arbetare. Frågan var huruvida USPD i själva verket hade fjärmat sig från SPD:s misstag och kunde vara någonting att bygga på – huruvida USPD var berett att ta upp en kamp med SPD i framtiden. Den 5 februari 1920 utfärdade EKKI en allmän appell ”till alla tyska arbetare, till det tyska kommunistpartiets centralkommitté och till det oavhängiga tyska socialdemokratiska partiets centralkommitté”, i vilken man efter att ha påpekat tidigare misstag inbjöd partiet att sända delegater till Moskva för att förhandla. Man varnade emellertid i förväg för att Komintern skulle förkasta allt samarbete med de ”ledare från högerflygeln ... som försöker dra ner rörelsen i den ruttna Andra internationalens borgerliga träsk”.[3] Två dagar senare sände EKKI ett brev till det avvikande KAPD, i vilket man uttryckte sitt ogillande av dess motstånd mot att delta i fackföreningarnas arbete och i parlamentariska val. Man inbjöd det emellertid till att sända delegater till Moskva för diskussion.[4] Komintern började känna sin styrka och började nu ta aktiv del i den tyska vänsterns angelägenheter. Lösenordet var fortfarande enhet mellan alla vänsterkrafter, som stod i motsatsställning till Andra internationalens socialdemokrati samt förlikning och kompromiss om de mindre ideologiska skillnader som fanns mellan dem. Detta hade Lenin påpekat redan hösten 1919. Det viktiga i den nya utvecklingen var att partierna utsåg kandidater som var välvilligt inställda till Moskva och att EKKI likt en appellations-

[1] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 172.
[2] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 7-8 (november-december 1919), spalt 1113; Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 598.
[3] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9 (22 mars 1920), spalt 1381-1392.
[4] Detta brev tycks inte ha publicerats i *Kommunistitjeskij Internatsional*, men man hänvisade till det vid KPD:s tredje kongress (*Bericht über den 3 Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å..), s. 14).

domstol skulle döma i tveksamma fall.

Nästan samtidigt följde det franska socialistpartiet, som hade deltagit i de misslyckade försöken 1919 att återuppliva Andra internationalen, ganska oväntat USPD:s exempel. I likhet med det italienska partiet hade det alltid tillåtit en viss disciplinlöshet och en vidsträckt ideologisk tolerans. Dess vänsterflygel hade stärkts genom krigets efterverkningar och besvikelserna i samband med freden. Vid partikongressen i februari 1920 blottades den nu välbekanta uppdelningen i höger, center och vänster. Renaudel, Albert Thomas och Sembat ledde högerflygeln, som helhjärtat stött krigspolitiken, var trogen den Andra internationalen och stödde eller tolererade interventionen i Ryssland. Den lilla men välorganiserade vänstergruppen under ledning av Loriot, Monatte och Souvarine hade anslutit sig till Zimmerwaldlinjen under kriget och krävde nu anslutning till Komintern. Mellan dessa två ytterligheter fanns en stor centergrupp, inom vilken åsikterna var delade. Kongressen som återspeglade dessa fraktioner röstade med stor majoritet för att man skulle lämna Andra internationalen. Men en nästan lika stor majoritet förkastade ett förslag om att man skyndsamt skulle förena sig med Komintern. Man beslöt att sända delegater till Moskva för att närmare undersöka den nya organisationen.[5] Cachin och Frossard, båda medlemmar av centergruppen, utsågs till detta uppdrag. Innan de lämnade Paris hade arton medlemmar av vänstergruppen, bland dem Loriot och Souvarine, arresterats och anklagades för att de hotat den allmänna säkerheten genom att organisera masstrejker.

Ytterligare en händelse i början av 1920 tycktes utlova en snabb ökning av Kominterns prestige och inflytande. Rutgers hade med hjälp av en liten men energisk grupp holländska kommunister verkställt instruktioner att upprätta en västeuropeisk byrå för Komintern i Amsterdam. Dess ledare Wijnkoop och dess sekreterare Rutgers och Henriette Roland-Holst var ledande holländska marxistiska intellektuella. Denna byrå åtog sig att svara för utgivningen av en bulletin på tre språk.[6] Dess första åtgärd var att sammankalla en internationell vänsterkongress i början av 1920 till vilken deltagarna i huvudsak kom från Västeuropa. Kongressens uppgift var att förbereda en andra Kominternkongress i Moskva. Förutom delegater för det holländska partiet deltog tre engelsmän, som representerade olika vänstergrupper, franska, italienska, belgiska, skandinaviska och amerikanska delegater, tre delegater från KPD under ledning av Clara Zetkin (som kom sent, då deras inbjudan uppenbarligen hade blivit förenad), och viktigast av alla Mikael Borodin, som just återvänt från Förenta staterna, som delegat för Komintern. Konferensen blev ett fiasko, då den upplöstes av polisen redan andra dagen.[7] Det betydelsefulla var emellertid att den kommunistiska rörelsen i Västeuropa började ta form under överinseende av en organisation som, oavsett graden av lydnad för Moskva, var klart misstrogen mot Berlin. Dessa förhandlingar föll inte alls KPD i smaken. Komintern hade valt att förhandla både med USPD, som inte ens sade sig vara ett kommunistiskt parti och med KAPD, utan hänsyn till det parti som ansåg sig vara det enda renläriga tyska kommunistiska partiet.[8] Amsterdambyrån, som åtnjöt Moskvas beskydd, tycktes överflygla det västeuropeiska sekretariatet i Berlin. KPD:s tredje kongress, som sammanträdde i Karlsruhe i februari 1910, gjorde några förtäckta hänvändelser till Kominterns flirt med USPD och KAPD. Efter att ha åhört en vresig rapport av Clara Zetkin

[5] *Parti Socialiste: 17e Congrés National tenu à Strasbourg les 25, 26, 28 et 29 Février 1920* (u.å.)
[6] *Istorik Marksist*, nr 2-3 (1935), s. 91-92.
[7] Inga officiella protokoll från konferensen finns; den beskrivs positivt i J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 87-89 och negativt av Zetkin i *Bericht über den Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å.), s. 79-84.
[8] KPD var utan tvivel ansvarigt för ett uttalande om USPD som det ”västeuropeiska sekretariatet” utfärdade den 15 januari 1920 (som finns tyckt i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 10, den 11 maj 1920, spalt (604-1620): i detta påpekades att ”problemet är inte att förena olika partier en ny revolutionär international utan helt enkelt huruvida USPD önskar gå in i Tredje internationalen eller ej”.

om Amsterdamkonferensen godkände man en resolution, där man krävde att berlinsekretariatet skulle bibehållas och att en Kominternkongress snarast skulle sammankallas för att diskutera dessa frågor.[9] Den politiska atmosfären präglades av djup pessimism. Den sachsiske fackföreningsledaren Brandler, en av de få arbetarna i partiets ledning, förklarade att ”vi har ännu inget parti” och i Rhenlandet och Westphalen, som han just besökt, ”är det som finns värre än om vi inte hade haft något alls och det kommer inte att bli möjligt att inom en nära framtid få kommunistpartiet på fötter”.[10] KPD:s oerhörda svaghet räckte i sig för att förklara Kominterns taktik. KPD-ledarna ansåg kanske att de själva försökte efterlikna bolsjevikerna, och Levi kanske rättfärdigade splittringen vid Heidelbergkongressen med Lenins exempel, som under sin exil i Västeuropa hade föredragit ideologisk renlärighet framför massanslutning. Tyskland befann si emellertid redan i en revolutionär situation och hade ett stort och politiskt medvetet proletariat. I början av 1920 var det otänkbart att Komintern uteslutande skulle stödja en liten sekt, som i huvudsak bestod av intellektuella som följde Rosa Luxemburg och trodde att de tyska massorna inte var mogna för den proletära revolutionen. Denna övertygelse var kanske korrekt, men i den revolutionära entusiasmens första utbrott måste den ha förefallit överdrivet pessimistisk. Man måste försöka åstadkomma något som var bättre och som man kunde hoppas på. Lenin skulle, vid en tidpunkt då inbördeskriget gick mot ett segerrikt slut, inte förlora något av sin tro på den kommande tyska och europeiska revolutionen. Om de kapitalistiska regeringarna hade misslyckats så totalt i sina skändliga avsikter att krossa sovjetmakten, berodde detta på att ”ententens arbetare visade sig stå oss närmare än sina egna regeringar”.[11] I ett hyllningstal med anledning av Kominterns första födelsedag förklarade Lenin att ”det tyska oavhängiga partiets bortfall och detta erkännande av proletariatets diktatur och sovjetmakten blev det sista avgörande slag som utdelades mot Andra internationalen.”. Han sade vidare att ”Andra internationalen är död” och att ”arbetarmassorna i Tyskland, England och Frankrike håller på att gå över till kommunisternas sida”.[12] I en artikel från denna tid jämförde han USPD med dess motsvarighet i Frankrike och England, Longuetgruppen i det franska socialistiska partiet och ILP, vilka båda var emot kriget, och hoppades att de också skulle se situationen klart. [13]

Vid denna tid inträffade ödesdigra händelser i Tyskland. Det svaga och tveksamma KPD hade sina händer bundna – vilket hade varit fallet i januari 1919; något som skulle inträffa vid mer än ett tillfälle – av en revolutionär situation, som det inte hade gjort någonting för att frambringa och som dess ledare i hemlighet djupt beklagade. Två generaler ledde en revolt – den s. k. Kappkuppen – mot den socialdemokratiska regeringen i Berlin. Den 13 mars 1920 flydde ministrarna till Stuttgart och generalerna insatte en högernationalistisk regering med en preussisk ämbetsman vid namn Kapp som kansler i deras ställe. Kuppen skulle möjligen ha lyckats om inte en generalstrejk, som utlystes av fackföreningarna förhindrade den nya regeringen att etablera sig och till slut framtvingade att den gamla regeringen återinsattes.

---

[9] *Bericht über den 3. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å.), s. 84-85. Enligt Clara Zetkins troligen överdrivna påstående vid kongressen hade det västeuropeiska sekretariatet ”utvecklats till mer än ett informationsorgan” och blivit ”en centralförbindelse och ett centrum i Västeuropa”. Förbindelser hade upprättats med Österrike och Schweiz; kontakter hade upptagits med den ”revolutionärt inriktade sektionen bland de franska socialisterna” och med de ”uppriktigt kommunistiska organisationerna i England”; trevare hade gjorts till ”revolutionära socialister i Balkan” (ibid., s. 77.). Om detta var sant måste det oundvikligen i Moskva betraktas som ett intrång på den centrala organisationens område.

[10] Ibid., s. 14.

[11] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 50. [”Vänsterismen” – kommunismens barnsjukdom (*VV10* , bd 9, s 424-428, 441-445)]

[12] Ibid., XXV, s. 75. [Tal på Moskvasovjetens högtidssammanträde till Tredje internationalens ettårsdag (*VV10* bd 9, s 350)]

[13] Ibid., XXV, s. 32.

KPD Zentrale[14] i Berlin vägrade kompromisslöst i ett flygblad den 13 mars ”att lyfta ett finger för den demokratiska republiken”.[15] Organisatören av strejken, fackföreningsledaren Legien, hade mer än en gång blivit utsatt för angrepp från Lenin som en typisk renegat. Kampen mellan socialdemokraterna och nationalisterna ansågs av kommunisterna vara en likgiltig fråga eftersom de var lika fientligt inställda mot båda. Nästa dag, då strejken visat sig vara en lysande framgång och partiets medlemmar visat sig följa sina fackföreningskamraters exempel, ändrade emellertid partihögkvarteret snabbt sin inställning till ett halvhjärtat stöd. Strejken godkändes, men lokala avdelningar inom KPD varnades för ”illusioner ... om den borgerliga demokratins värde” och instruerades att den enda rätta formen för en allmän arbetarkamp var den som fördes av arbetarråden och fabriksråden.[16] Den kallsinniga rekommendationen om att stödja strejken mottogs entusiastiskt. I Ruhrområdet utfärdade socialdemokrater, oavhängiga socialdemokrater och kommunister en gemensam appell till arbetarna att strejka mot den ”kontrarevolutionära” Kapp-regeringen och att kämpa ”för att erövra den politiska makten genom proletariatets diktatur” och ”socialismens seger med utgångspunkt från det sovjetiska systemet”. I Kemnitz förenade sig den 15 mars faktiskt Brandler och andra kommunister med de lokala socialdemokraterna och utropade en sovjet-regering för att gemensamt försvara sig mot nationalisterna. Denna existerade några dagar men upplöstes då generalerna och deras regering fördrivits från Berlin. Dessa första experiment i Kominterns historia benämndes i efterhand som ”folkfronts”-taktik riktad mot högern. De inträffade emellertid i själva verket som en reaktion till följd av verklighetens hårda logik och berodde inte på politiska beslut i Moskva eller i Berlin.

Under tiden hade kuppen i Berlin krossats och de segerrika fackföreningarna gjorde förfrågningar i KPD:s högkvarter om KPD:s inställning till en socialdemokratisk regering. Den 21 mars utfärdade Zentrale en kungörelse enligt vilken KPD:s politik, i händelse av att en arbetarregering skulle komma till makten, skulle bestå i ”lojal opposition”, d. v. s. man skulle avstå från alla försök att störta regeringen med våld. Detta var ett steg av KPD i riktning mot en försonings- och ”enhetsfrontspolitik” med SPD och USPD.[17] Deklarationen som starkt kritiserades inom partiet förlorade sin verkan då planerna på en arbetarregering inte blev av och en koalitionsregering bestående av socialdemokrater och representanter för borgerliga partier återvände till makten. Denna lösning tillfredsställde alla utom de extrema nationalister som hade gjort kuppen. Reichswehr hade inte deltagit i kuppen. Även om det inte gjort något för att slå ned den (Reichswehr gav inte eld mot tyskar om de inte var tyskar från vänstern) hade det förblivit i teknisk mening lojalt till den konstitutionella ordningen och stött den återinrättade författningsenliga regeringen. Som belöning fick det nu vända sina vapen inte mot nationalisterna, vilka ensamma varit ansvariga för kuppen, utan mot Ruhrarbetarna, som hade tagit till vapen mot kuppmakarna. Den verkliga segraren i Kappkuppen var Seeckt, som omedelbart efteråt utnämndes till ”chef för arméledningen”. Genom att komma överens med Weimarrepubliken blev Reichswehr den starkaste makten i republiken och Seeckt som var den ledande inom Reichswehr blev den starke mannen i den tyska politiken. Den tunga industrin, som hade sin talesman i Stresemann, ledaren för tyska folkpartiet, fördömde också kuppen och samlades kring den återinsatta regeringen. Nederlaget för kuppmakarna blev ett slag mot junkerinflytandet i den tyska politiken så länge som detta stred mot industriledarnas

[14] Zentrale bestod enligt KPD:s stadgar av en grupp på sju medlemmar från centralkommittén, som permanent vistades i Berlin; dess ställning påminde om den senare politbyråns (*Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund*) (u.å.) [1919]), s. 68).

[15] Flygbladet citeras i M. J. Braun, *Die Lehren des Kapp-Putsches* (1920), s. 8; denna pamflett är en tysk version av en artikel som försvarade Zentrales inställning, undertecknad ”Spartak”, som kom i *Kommunititjeskij Internatsional*, nr 10 (11 maj 1920), spalt 1581-1604.

[16] Instruktionen den 14 mars är citerad i M. J. Braun, *Die Lehren des Kapp-Putsches* (1920), s. 28-29.

[17] Förhandlingarna och deklarationen den 21 mars 1920 finns i ibid. S. 19-21.

intressen. Fackföreningarna hade visat sin motståndskraft genom att gå till angrepp men också visat sin brist på konstruktiv politik. De kunde inte regera, men för närvarande kunde ingen regera mot dem. Det var bara KPD, som hade givit en föga uppbygglig bild av sin blindhet, sitt vankelmod och sin kompromissanda. Levi som satt i fängelse då kuppen ägde rum skrev den 16 mars en lång förkastelsedom över partiets förlamning.[18] KPD:s fjärde kongress följande månad hade formen av en likbesiktning. Partiets centralkommitté hade under tiden utfärdat en resolution i vilken Zentrales agerande fördömdes. Kongressen godkände denna resolution med stor majoritet.[19]

Händelseutvecklingen under Kappkuppen hade varit för snabb för att Komintern eller någon auktoritet i Moskva skulle kunna hinna uttala sig.[20] Det ryska partiets nionde kongress, som sammanträdde omedelbart efter militärkuppen sände ”varma lyckönskningar” till de tyska arbetarna och hoppades att de skulle ha framgång i ”den svåra kamp” som de hade åtagit sig att föra.[21] Detta var emellertid bara en formalitet. Kritiska röster började snart höjas. Bela Kun, som skrev i den kommunistiska tidningen i Wien, analyserade korrekt militärkuppen och menade att det var första gången som ”den demokratiska kontrarevolutionen i Tyskland fick en antidemokratisk medtävlare”. Han förutsatte att ”resultatet kommer att i vilket fall som helst bli att man offrar demokratin”.[22] Tre veckor senare angrep han den ”lojala oppositionen” i KPD:s deklaration.[23] Radek angrep också KPD:s vankelmodiga politik under kuppen liksom dess ”lojala opposition”.[24] Lenin skrev å andra sidan mer försiktigt om deklarationen att ”taktiken var otvivelaktigt i grunden riktig”, fastän några av de fraser som användes var olyckligt formulerade.[25] Denna mångfald av bedömningar var typisk för en period då sovjetledarna, som gradvis började framträda efter två år av total isolering från yttervärlden, fortfarande ägnade föga uppmärksamhet åt problemet med de utländska kommunistiska rörelserna, som de fortsatte att bedöma utifrån en abstrakt teoretisk ståndpunkt snarare än utifrån objektiva iakttagelser.

Bland de faktorer som förklarade bolsjevikernas absoluta tro vid denna tid på att den europeiska revolutionen var nära förestående och deras växande didaktiska inställning till de kommunistiska partierna i väster var kanske den viktigaste att man kritiklöst accepterade giltigheten i de tidigare exempel som kunde fås från den ryska revolutionen. Detta var vanligt bland alla de bolsjevikiska ledarna. Ur den marxistiska ideologin följde att revolutionen utvecklades enligt ett vetenskapligt kartlagt mönster och att den löd under villkor som kunde fastställas genom observation och förklaras genom teoretisk analys. Medan ingen seriös marxist påstod att dessa villkor överallt var fullkomligt likformiga eller att två revolutioner, vilka som helst, skulle ha ett identiskt mönster, var det naturligt för bolsjevikerna att betrakta förloppet och möjligheterna i andra revolutioner i ljuset av sina egna erfarenheter och fastställa gemensamma misstag och styrkekällor. Det var den tyska revolutionen, den mest utvecklade, den mest betydelsefulla och till alla delar den som var mest analog med dess

---

[18] Brevet publicerades i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 12 (20 juli 1920), spalt 2077-2080.
[19] *Bericht über den 4. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å.), s. 39, 53.
[20] En berlinmedlem i KPD skriver om denna period: ”Det var med svårighet som sändebuden kunde skickas fram och tillbaka. Viktiga frågor ordnades genom brev eller tillfälligtvis telegrafiskt; mellan berlingruppen och moskvacentralen fanns ingen telefonförbindelse. Under denna tidigare period medförde dessa tekniska svårigheter att den ryska synen på händelserna i Tyskland i allmänhet först blev kända efter det att det kritiska ögonblicket hade passerat” (R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 235).
[21] *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 10-11.
[22] *Kommunismus* (Wien), nr 11 (27 mars 1920), s. 316, 322.
[23] Ibid., nr 14 (17 april 1920), s. 403-411.
[24] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 12 (20 juli 1920), spalt 2087-2098; ett år senare bedömde han politiken som ”en kastrering av kommunismen” (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 45).
[25] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 243.

ryska motsvarighet, som från första början oupphörligen underkastades analyser av detta slag. Händelserna i november 1918 var Tysklands ”februarirevolution”. Ebert och Scheidemann var dess Kerenskij och Tseretelis, Liebknecht dess Lenin. Den första alltyska arbetare- och soldatrådskongressen i december 1918 tycktes vara en motsvarighet till den första allryska sovjetkongressen i juli 1917, då en liten bolsjevikminoritet stod mot en mycket stor majoritet av socialrevolutionärer och mensjeviker.[26] Striderna i januari 1918 var Berlins ”julidagar” fast mindre skickligt genomförda av det unga och oerfarna KPD än Petrogradoroligheterna i juli 1917 av bolsjevikerna, men de representerade samma steg i den revolutionära utvecklingen.[27] Vägen var så uppenbart densamma att den bara kunde leda till samma mål. Objektivt sett tycktes Kapp-kuppen i mars 1920 vara ett chockerande avslöjande av den tyska kommunismens svaghet – och i själva verket svagheten hos alla grupper i Tyskland, som stod till vänster om de konservativa fackföreningarna. Lenin tvekade emellertid inte under det första entusiastiska skedet att beskriva kuppen som den tyska ”Kornilov-affären”. De tyska arbetarna, sa han till nionde partikongressen, ”höll på att bilda röda arméer” och ”att bli mer och mer entusiastiska”.[28] Detta var konsekvenserna av den ryska förebilden. Hur kunde ”den tyska Kornilov-affären” vara annorlunda? Händelseförloppet i Tyskland hade pågått ända sedan augusti 1917. Tysklands oktober kunde inte vara så långt borta. Liknande analogier drogs oupphörligen fram av Lenin. I slutet av januari 1920 rättfärdigade han det nära förestående fredsslutet med en borgerlig estnisk regering med argumentet, att Estland höll på att ”genomgå Kerenskij-perioden” och att de estniska arbetarna snart skulle ”störta denna makt och skapa ett sovjetiskt Estland, som skall sluta en ny fred med oss”.[29] I september 1920 ansåg han att ”de aktionsråd”, som bildats i Storbritannien för att organisera oppositionen mot militära aktioner mot Sovjetryssland var sovjeter men med ett annat namn, att Storbritannien hade inträtt i sin februariperiod med ”dubbelvälde” och att ”de brittiska mensjevikerna höll på att bereda vägen för den bolsjevikiska revolutionen”.[30] Med denna tro på revolutionernas parallellism så fast rotad i medvetandet var det svårt att inte erkänna bolsjevikernas erfarenhet som den viktigaste erfarenhetskällan för kommunisterna i väst.[31]

I denna känsla av oövervinnerlighet och hoppfullhet sammankallades Kominterns andra kongress till sommaren 1920. Lenin skrev i april som förberedelse till den en stridsskrift med titeln *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom* [kallas *”Vänsterismen” – kommunismens barnsjukdom* i senaste svenska upplagan av *Valda verk* – Red anm]. Detta var det sista av hans större arbeten och ett av hans mest inflytelserika. Det är därför speciellt viktigt att erinra sig de omständigheter varunder det kom till. Det skrevs vid en tidpunkt då inbördeskrigets skärseld hade slutat i en seger långt större än den man väntat. Dess triumferande försvar för bolsjevismens teori och praktik gav tyngd åt det tema som löpte som en röd tråd från den första sidan till den sista nämligen att de ryska erfarenheterna skulle vara en ledstjärna och ett exempel för de revolutionära rörelserna i andra länder. Det skrevs vid en tidpunkt då den tvååriga isoleringen från yttervärlden just började brytas och då Lenin hade få informationskällor och ännu färre direkta kontakter, som kunde ge honom upplysningar om det politiska läget och speciellt om vänsterrörelsernas situation i väst. Den europeiska utvecklingen sågs av

[26] Dessa paralleller framfördes av Stalin så sent som i januari 1933 (*Sotjinenija*, XIII, s. 226).
[27] Dessa paralleller framfördes av Trotskij i en artikel i april 1919 (*Sotjinenija*, XIII, s. 97-98).
[28] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 101.
[29] Ibid., XXV, s. 16.
[30] Ibid., XXV, s. 378-379, 403-404.
[31] Samma revolutionära analogier accepterades på samma sätt av de icke ryska kommunisterna. Jämförelsen mellan Kapp-kuppen och kornilovupproret fanns i sin helhet i M. J. Braun, *Die Lehren des Kapp-Putsches* (1920), s. 14-19; vid KPD:s kongress 1920 försvarade både Pieck och Levi sina ställningstaganden genom att hänvisa till tidigare ryska händelser (*Bericht über den 4. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (u.å.), s. 40-50).

honom i ett förvridet perspektiv skapat av allt som hänt i Ryssland sedan hans dramatiska återkomst i april 1917. Slutligen skrevs det i den fasta övertygelsen att den proletära revolutionen som hade segrat i Ryssland nu skulle svepa fram över hela Västeuropa. Skriftens argument och rekommendationer var avsedda för den korta mellanperioden som var nödvändig innan allt blev fullbordat. Det var först senare som det som Lenin ansett vara kortsiktiga taktiska anvisningar åberopades och tillämpades på en betydligt längre period än Lenin någonsin hade avsett.

Lenin utgick från förutsättningen att vissa drag i den ryska revolutionen sannolikt skulle upprepas i internationell skala. Lenin skisserade bolsjevismens historia för att visa hur partiet hade varit tvunget att strida mot två huvudfiender – den socialdemokratiska opportunismen till höger och den småborgerliga anarkismen till vänster. Då Lenin var i opposition hade hans angrepp i huvudsak riktats mot högern men då han kommit till makten riktades de mot vänstern. Han trodde att faran för partiet från höger, fastän den var allvarligare än faran från vänster, i huvudsak hade övervunnits. Den Andra internationalen var döende. Han koncentrerade sig på den mindre men mer aktuella faran från vänster. De två bästa exemplen på ”vänsterradikalism” i partiets historia hade varit motståndet mot att delta i duman 1908 och motståndet mot Brest-Litovsk 1918. I båda fallen hade oppositionen motiverat sitt agerande med ett principiellt ställningstagande mot kompromisser. Lenin fortsatte att attackera vänsterflygeln i den tyska (och även den engelska) socialistiska rörelsen för att den avstod från att delta i parlamentariska val och från att arbeta inom fackföreningarna. Samma misstag hade också gjorts av den franska, italienska och amerikanska syndikalismen. De politiska linjerna för den kommande kongressen drogs upp klart och exakt men alltid med förbehållet att målet skulle vara att övertala ”vänsterradikalerna” och inte att bryta med dem. Den linje som hade följts under det sista året med oförsonlig fientlighet mot socialdemokraterna till höger men med mildhet mot vänsteravvikelser bland dem som kanske ännu kunde föras in i en gemensam front mot socialdemokraterna övergavs inte. I ett appendix till skriften medgav Lenin t. o. m., i det att han sneglade åt Tyskland, att vänsterkommunisterna ibland var mer framgångsrika än de ortodoxa i att vinna stöd från massorna.[32] Men tonen var anmärkningsvärt hårdare än under föregående sommar och höst, kravet på disciplin och ideologisk likformighet underströks kraftigt. Deltagandet i parlamenten och i fackföreningsarbetet som Lenin och Komintern hösten 1919 hade betraktat som en andrahandsfråga som inte var något att bråka om blev nu en absolut skyldighet.

Lenin försökte också göra några mer allmängiltiga generaliseringar. I ett kapitel rubricerat *Inga kompromisser?* citerade han Engels, där denne sa att sanna kommunister måste vara beredda på att genomgå ”alla mellanliggande stationer och kompromisser, vilka inte skapats av dem utan av den historiska utvecklingen” på sin väg mot målet. Som svar till vänsterradikalerna som ansåg att deras ställningstaganden var principiellt obefläckade, sade Lenin, att ” hela bolsjevismens historia, både före och efter Oktoberrevolutionen, är *full* av manövrer, överenskommelser och kompromisser med andra partier, även borgerliga”. Men det mest detaljerade exemplet som lämnades i pamfletten på kompromisstaktik avslöjade några av de praktiska svårigheterna. Detta var det berömda avsnitt, som rekommenderade de engelska kommunisterna att ”hjälpa Henderson, Snowden m fl att besegra de förbundna Lloyd George och Churchill”. En kompromiss skulle föreslås Henderson och Snowden i form av en ”valkartell” om en gemensam kampanj mot ”Lloyd Georges och de konservativas förbund” och om en delning av de vunna parlamentsplatserna mellan labour och kommunisterna enligt

[32] Detta var kanske sant i Tyskland, där revolutionära strömningar och en potentiellt revolutionär situation ännu existerade 1920; där kunde den yttersta vänstern få masstöd i större utsträckning än det officiella partiet. I de flesta andra länder, där det revolutionära programmet var helt akademiskt förblev den yttersta vänstern en liten doktrinär sekt medan massorna stod långt till höger.

någon princip som Lenin aldrig utarbetade. Allt detta skulle emellertid göras under villkor som gav kommunisterna ”fullständig frihet att avslöja Henderson, Snowden & Co” – precis som bolsjevikerna under en lång tid samarbetat med mensjevikerna i ett enda parti, medan de obehindrat fortsatte att kritisera dem. För att detta förslag om en kompromiss, även i begränsad omfattning, inte skulle komma i konflikt med den politik som på annat håll i stridsskriften uttryckte oförsonlig fientlighet mot socialdemokraterna till höger, rådde Lenin de brittiska kommunisterna att ”populärt klargöra” att man skulle stödja Henderson med sin ”röst på samma sätt som repet håller uppe den hängde”, eftersom ju närmare Henderson kom den politiska makten desto närmare skulle han vara sin ”politiska död” genom att hans sanna politiska färg skulle avslöjas för arbetarmassorna.[33] Denna fyndigt utfunderade kalkyl för en tillfällig taktisk allians för vissa begränsade mål med politiska krafter, som man var tvingad att bekämpa och slutligen krossa, kunde kanske ha förefallit sannolik för en ledning, som bakom Sig hade ett disciplinerat massparti, som var villigt att följa dess föreskrifter utan kritik eller diskussion. Men att rekommendera den som en form av politisk taktik för en brittisk valkampanj, där medel och mål i lika mån häftigt skulle diskuteras inom och mellan partierna, skulle väcka löje bland praktiska politiker.

Radikalismen – kommunismens barnsjukdom avslöjade omedvetet för första gången bolsjevikernas akilleshäl – svårigheten härrörde ur en slående och oangriplig analogi mellan revolutionära processer och revolutionär taktik i Ryssland, som nästan direkt hade övergått från autokrati till proletär revolution, och länder där proletariatet hade genomlevt en lång period av indoktrinering av den borgerliga demokratins teori och praktik. När en anarkistisk deputerad i en debatt i VTsIK 1918 påpekade att medan det ryska proletariatet inte var positivt inställt till statsmakten ”känner sig proletariatet i väst som delägare i den statsmakt som det för närvarande försvarar”, svarade Lenin med ovanlig skärpa att denna syn på den västeuropeiska arbetaren var ”så stupid att jag inte vet hur jag skall kunna beskriva den”.[34] Bolsjevikerna lockades ibland, i sin iver att förneka existensen av internationella skillnader, att ignorera de nationella motsättningar som hade djupa ekonomiska rötter. Följaktligen undervärderade de andelen arbetare i länderna i väster som åtnjöt fördelar under den borgerliga demokratin och som inte så lätt kunde förmås att ifrågasätta dess värde. Lenin förstod aldrig varför ”reformism”, som inte betydde någonting i Ryssland i Västeuropa var en envis och framgångsrik rival till den revolutionära läran, varför illegala åtgärder, som accepterades som en naturlig sak av ryska arbetare förkastades i väster eller varför upplösningen av den konstituerande församlingen, som inte väckte någon förtrytelse bland de ryska arbetarna, chockerade många västerländska arbetare.

Dilemmat blev speciellt märkbart i frågan om förhållandet mellan partiets ledning och dess massor, vilken regelbundet dykt upp sedan partistriden 1903. Lenin var alltid intensivt medveten om massornas roll i den revolutionära rörelsen. Det var utopisk socialism att tro att det nya samhället skulle skapas av ”speciellt dugliga människor uppfödda i speciella drivhus”. marxisterna visste att det nya samhället måste byggas på ”massan av mänskligt material som tvinnats samman under sekler och årtusenden av slaveri, träldom, kapitalism och i ett allas krig mot alla för att få plats på marknaden, för högre priser på varor eller arbete”.[35] Men denna uppfattning av massorna som revolutionens bas medförde en speciell syn på ledarnas uppgifter. Om ledare var meningslösa utan en massa som följde dem var massorna maktlösa utan ledare. Som Lenin kraftfullt underströk i *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom*, var att ställa frågan om ”partiets diktatur *eller* klassens diktatur” på detta sätt bevis på ”den

[33] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 221-225. [”‘Vänsterismen’ – kommunismens barnsjukdom” (*VV10* , bd 9, s 424-428, 441-445)]
[34] *Protokolij Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 231; Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 493.
[35] Ibid., XXV, s. 458.

mest otroliga och hopplösa tankeförvirring".[36] Det betydde bara att man gjorde åtskillnad mellan två företeelser som var delar av ett oupplösligt revolutionärt helt. Denna uppfattning hade framsprungit ur ett studium av de ryska villkoren och passade utmärkt för dessa, vilket den framgångsrika bolsjevikiska politiken visade. I Ryssland var det nödvändigt att skapa ett revolutionärt medvetande bland massan av hittills politiskt omedvetna arbetare. För detta ändamål var ett starkt disciplinerat och revolutionärt ledarskap en absolut nödvändighet. Uppfattningen av "massorna" som en stor reservoar av förtryckta och oorganiserade proletärer, vilken fick en växande betydelse i det bolsjevikiska tänkandet återspeglade efterblivenheten hos den ryske industriarbetaren.[37] Men samma uppfattning kunde inte appliceras på länder där problemet inte var att skapa ett revolutionärt medvetande hos de politiskt omedvetna massorna utan att genomsyra och förändra ett politiskt medvetande som redan var högt utvecklat i den borgerligt demokratiska traditionen. Denna uppgift skilde sig från allt det som de ryska bolsjevikerna mött tidigare och var långt mer komplicerad. Missuppfattningen av denna skillnad mellan Ryssland och Västeuropa förklarar varför de anvisningar som bolsjevikerna erbjöd väst och som senare erbjöds av Komintern ofta tycktes så otillräckliga och omöjliga att använda. Detta var många år innan en situation uppstod som innebar att beslut från Moskva automatiskt anammades och följdes av fogliga kommunistpartier med föga eller ingen hänsyn till lokala politiska omständigheter. Den försåtliga inledningen till denna process måste spåras tillbaka till den period då Lenins *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom* skrevs och Kominterns andra kongress hölls.

En annan varaktig ingrediens i Kominterns doktrin antogs vid denna tid. Så tidigt som 1858 hade Engels, som var nedslagen till följd av chartiströrelsens totala sammanbrott, i ett brev till Marx framkastat åsikten att "det engelska proletariatet i verkligheten blir mer och mer borgerligt så att denna den mest borgerliga av nationer till slut troligen kommer att sida vid sida med sin bourgeoisie ha en borgerlig aristokrati och ett borgerligt proletariat". Han tillade att "detta var i viss utsträckning naturligt för en nation som utsuger hela världen".[38] Teserna upprepades i ett brev till Kautsky år 1882.[39] Tre år senare, efter Marx' död, lät Engels trycka dessa åsikter i en engelsk tidskrift med ytterligare tillägg. Denna artikel kom att bli synnerligen betydelsefull:

> Under perioden för Englands monopol har den engelska arbetarklassen i viss mån tagit del av monopolets fördelar. Dessa förmåner tillkom dem i mycket ojämlik grad; den privilegierade minoriteten inhöstade mest, men även den stora massan fick åtminstone en tillfällig del då och då.[40]

Innebörden var inte längre den att proletariatet som sådant hade blivit "borgerligt" utan att en "privilegierad minoritet" inom det på massornas bekostnad. I *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* byggde Lenin vidare på den grund som lagts av Engels och upprepade att en del av det engelska proletariatet hade blivit borgerligt och tillade att "en del av detta proletariat låter sig ledas av folk, köpta eller åtminstone betalda av bourgeoisin".[41] Att monopolkapitalismen genom sin utsugning av koloniala och halvkoloniala marknader

---

[36] Ibid., XXV, s. 187. ["'Vänsterismen' – kommunismens barnsjukdom" *VV10* bd 9, s 399]
[37] Den andra kongressen definierade "massorna" som "totaliteten av arbetarna och offren för den kapitalistiska utsugningen, speciellt de minst upplysta, de mest förtryckta och de minst organiserade" (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 95).
[38] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXIII, s. 360.
[39] Ibid., XXVII, s. 238.
[40] Ibid., XVI, I, s. 200; avsnittet citerades in extenso av Engels i ett nytt förord till 1892 års upplaga av *The Condition of the Working Class in England* (ibid., XVI, II, s. 275). ["Den arbetande klassens läge i England"]
[41] Lenin, *Sotjinenija*, XIX, s. 157-158; frasen "ledda av personer vilka är köpta eller åtminstone betalda av bourgeoisin" lånade Lenin ur ett brev från Engels till Marx den I1 augusti 1881, där den används (på engelska) om "den sämsta" av fackföreningarna (Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXIV, s. 529). [Lenin, Imperialismen som kapitalismens högsta stadium (*VV10* , bd 5 s. 501)]

kunde ge fördelar åt och sålunda korrumpera en ”privilegierad minoritet” inom arbetarklassen och att denna minoritet spelade rollen av ledare ”betalda av bourgeoisien”, blev nu en grundsten i den marxistiska läran. Den tycktes bekräftas av det ”revisionistiska” fenomenet i det tyska socialdemokratiska partiet, som gällde ledarna långt mer än massorna och av att mer än en socialistisk ledare i Frankrike som börjat med att träda in i en borgerlig koalitionsregering slutat med att helhjärtat gå över till bourgeoisien.

Bolsjevikerna ärvde därför en väl utvecklad lära som fick näring ur den tyska revolutionens sammanbrott vintern 1918-1919, då ledande socialdemokrater uppträdde som försvarare av den borgerliga republiken. I en artikel till åminnelse av bildandet av Komintern använde Lenin denna analys på de nyligen timade händelserna i Tyskland. Så länge som Tyskland ekonomiskt låg efter Storbritannien och Frankrike hade den tyska socialdemokratin varit framstående och ledande i världen.

> Men när [fortsatte Lenin] Tyskland ekonomiskt överflyglat båda dessa länder, dvs i början av 1910-talet, visade det sig att i spetsen för Tysklands marxistiska arbetarparti, vilket gällt såsom ett mönster för världens alla marxistiska partier, stod en klick inpiskade skurkar, ett det snuskigaste pack som sålt sig till kapitalisterna, från Scheidenmann och Noske till David och Legien, de allra avskyvärdaste bödlar från arbetarklassens led i monarkins och den kontrarevolutionära bourgeoisins tjänst.”[42]

Två månader senare återvände han i en artikel om *Tredje internationalens uppgifter* till temat om den engelska ”arbetarklassens toppskikt i England” och dess övergång till bourgeoisien och fördömde än en gång Andra internationalen som ”imperialismens lakej och som verktyg för att sprida borgerligt inflytande, borgerliga lögner och borgerligt fördärv inom arbetarrörelsen.”.[43] Argumentet ledde till en långtgående och övertygande slutsats som accepterades och användes utan invändningar av bolsjevikledarna i Komintern. När obstruktion eller tvekan förmärktes i de västeuropeiska arbetarpartierna, var diagnosen klar. Ledarna för rörelserna i dessa länder – vilka kom att bli kända som ”arbetararistokrater” – var medvetet eller omedvetet verktyg för bourgeoisien och kunde i en kris förväntas stödja den borgerliga demokratin och den borgerliga kapitalismen. Sålunda brännmärkte denna tes om ”arbetararistokratin” alla reformister som kättare och klassförrädare, som svek proletärernas intressen och som inte var skyldiga till intellektuella misstag utan till moraliska brott. Revolutionärernas uppgift var att upplysa arbetarpartiernas massor om deras ledares sanna egenskaper och skilja dem från deras ledare. Alla de taktiska föreskrifterna i *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom* var intimt förbundna med denna uppfattning.

Innan Lenins pamflett publicerades hade händelserna redan lett till att denna hårdare politik som Lenin förespråkade redan blivit verklighet. Den västeuropeiska byrån i Amsterdam, som kontrollerades av de holländska ledarna, förklarades skyldig till vänsteravvikelser då den förespråkade att man skulle avstå från parlamentariskt arbete och politiskt arbete i fackföreningarna. Genom ett beslut av EKKI i april 1920 upplöstes byrån och dess obestämda arbetsuppgifter överfördes till det västeuropeiska sekretariatet i Berlin.[44] Ungefär vid samma tid infriades delvis Lenins förväntan om att det brittiska ILP i likhet med det franska socialistpartiet skulle följa USPD:s exempel. Vid sin årliga konferens i april 1920 beslöt ILP med stor majoritet att utträda ur Andra internationalen.[45] Endast en obetydlig minoritet röstade för att man skulle gå in i Tredje internationalen. De andra besluten hade en kompromissartad karaktär. Partiets ledning instruerades att påbörja förhandlingar med det schweiziska socialist-

---

[42] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 249. [Tredje Internationalen och dess plats i historien (finns i tryckt form i *VV10*, bd 8)]
[43] Ibid., XXIV, s. 390. [Tredje internationalens uppgifter (*VV10* , bd 9 s. 92)]
[44] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 10 (11 maj 1920), spalt 1659-1660; *Istorik Marksist*, nr 2-3 (1935), s. 92.
[45] *Independent Labour Party: Report of the Twenty-Eighth Annual Conference* (1920).

partiet, som redan hade tagit ett initiativ[46] om att undersöka ”möjligheten av att återupprätta en allomfattande international” och samtidigt granska Kominterns stadgar och undersöka villkoren för ett inträde. Denna uppgift anförtroddes två ILP-delegater, Wallhead och Clifford Allen, som reste tillsammans med en stor delegation från labourpartiet, som också skulle besöka Sovjetryssland. I delegationen fanns också fackföreningsmän, parlamentsledamöter från labour och vänsterintellektuella som Tom Shaw och Robert Williams, Bertrand Russell och Ethel Snowden, Haydn Guest och Roden Buxton. Tre månader tidigare hade George Lansbury besökt Moskva och återvände sedan till Storbritannien med en entusiastisk rapport om allt han hade sett. Men labourdelegationen var den första stora och viktiga grupp från den brittiska vänstern, som reste och tillfället hade därför en viss betydelse.

När delegationen kom fram till Moskva i mitten av maj 1920 var Pilsudskis invasion i Ukraina i full gång och som framgångsrikast. Det var knappast förvånande att Lenin, som mottog delegaterna den 26 maj, i första hand var angelägen om att påpeka för sina besökare Sovjets önskan om fred och det absurda i att den brittiska regeringen gav de ”vita” och Polen hjälp – särskilt eftersom några av besökarna tycktes vara kritiskt inställda till detta stöd. Några av delegaterna ställde den något förbryllande frågan om vilket av två önskemål han ansåg vara viktigast: ”bildandet av ett enhetligt revolutionärt kommunistparti eller omedelbar hjälp från arbetarmassorna till stöd för en fred med Ryssland”. Lenin vände på frågan genom att kalla den ”en fråga om övertygelse”. De som önskade befria arbetarna kunde inte vara mot att ett kommunistparti grundades; å andra sidan skulle ingenting vinnas om folk som fortsatte att hysa illusioner om borgerlig demokrati och pacifism kom på idén att kalla sig kommunister och gick in i Tredje internationalen. Sådana människor skulle bara godkänna ”sockersöta resolutioner mot intervention”, fastän sådana resolutioner kunde bli användbara i det långa loppet genom att de fick författarna att framstå som löjliga. Detta tycks ha varit enda gången som Komintern nämndes under förhandlingarna.[47] Lenin hade andra saker att tänka på. Delegation upplöstes i grupper, som besökte olika delar av Sovjetryssland.

Detta kunde emellertid inte tillfredsställa de två ILP-delegaterna, som hade det särskilda uppdraget att undersöka förhållandena inom Komintern. I detta var de mindre framgångsrika. Varken Lenin eller Trotskij hade tid med dem. Zinovjev som knappt kunde tala engelska höll sig i bakgrunden och de fick i huvudsak hålla sig till den allestädes närvarande Radek. Delegaterna, som var vana vid brittiska förhållanden, blev chockerade då de upptäckte att Komintern efter att ha funnits till i mer än tolv månader fortfarande var ”en i huvudsak ad hoc-organisation”, och ”inte hade någon formell stadga eller några regler”. Till följd av de klumpiga arbetsmetoder Komintern tillämpade visade det sig svårt att få ett officiellt samtal till stånd med EKKI. När man slutligen lyckades arrangera ett var de enda från EKKI som deltog i förhandlingarna Bucharin och Radek. De utländska medlemmarna räknades tydligen inte. En serie skriftliga frågor presenterades, vilka besvarades i ett långt meddelande från EKKI. Svaren var oförsonliga i tonen och principfasta till innehållet. Ramsay MacDonald och Snowden, ledarna för ILP, anklagades för att vara centrister, som hade ”i ord protesterat mot kriget” men ”spelade Pontius Pilatus roll och tvådde sina händer”. Framsteg kunde göras ”endast genom revolution, genom att man ökade klassmedvetandet, och inte genom konferenser och kompromisser med ledarna”. EKKI visste mycket väl att ILP ”bara utgjordes av en fjärdedel av de rättframma och uppriktiga anhängarna till den kommunistiska internationalen”. Dessa borde förena sig med andra kommunistgrupper och bilda ett enda kommunistparti. Svaret slutade med appellen: ”Kommunister i Storbritannien, förena er!”

---

[46] Se ovan s.1.

[47] En redogörelse för samtalet lämnades av Lenin själv i form av ett Brev till de engelska arbetarna, vilket några dagar senare publicerades i *Pravda* (*Sotjinenija*, XXV, s. 262-265.) [”Letter to the British Workers”, 30 May, 1920. CW 31]

Försöket att splittra partierna genom att få till stånd en revolt av medlemmarna mot ledarna förkunnades öppet. Den omedgörliga tonen och det fräna ordvalet var med säkerhet en produkt av Radeks penna.[48] Men politiken var en logisk följd av den linje som fastslagits i *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom*. Kominterns högkvarter var omutligt och lät sig inte avskräckas av militära motgångar i Ukraina. Den 27 maj 1920, samtidigt som svaret till ILP-delegationen avlämnades, sändes ett meddelande till USPD:s centralkommitté, där man klagade över att partiet inte hade svarat på brevet från den 5 februari 1920 och inte ens omnämnt det för partimedlemmarna.[49] Ett inträde i Komintern fick inte ske på alltför lösa grunder. ”*Det är nödvändigt att sätta lås på den Kommunistiska internationalens dörrar och nödvändigt att skydda den Kommunistiska internationalen”,* förklarade Zinovjev i Kominterns tidning.[50]

ILP-delegaternas exempel följdes snart av det franska socialistiska partiet som sände två delegater, Frossard och Cachin, till Moskva i mitten av juni 1920. De hade med sig instruktioner om att inte bara undersöka villkoren för medlemskap i Komintern utan också göra en bred undersökning av de sociala och politiska förhållandena i Sovjetryssland.[51] Den 19 juni 1920 kallades delegaterna till ett möte med EKKI. EKKI var nu mer representativt än det hade varit då ILP-representanterna mottogs. Frågor om tillståndet inom det franska partiet ställdes av Radek, Zinovjev, Bucharin (som sårade deras nationalstolthet genom att uppmana delegaterna att fördöma partiets ”förräderi” under kriget), Serrati, John Reed och Lenin. Lenin krävde en klar partilinje, en disciplinerad press (*Humanité*, sade han, hade bara ett socialistiskt kännetecken – prenumerationsregistret) och att ”reformisterna” skulle uteslutas ur partiet. Delegaterna, som kanske hade väntat sig ett mer vördnadsfullt försök att få ytterligare en medlemsorganisation, kunde bara lova att de skulle rapportera hem.[52] Hårda påtryckningar utövades för att övertala dem att stanna i Moskva och delta i den kommande kongressen, som de inte hade någon fullmakt från partiet att bevista, eftersom kongressen inte hade blivit utlyst innan de reste från Paris. Efter en viss tvekan gick de med på att stanna.[53]

Innan den andra Kominternkongressen sammanträdde i juli 1920, hade en dramatisk vändning inträffat i krigslyckan. Den polska invasionsarmén hade drivits tillbaka långt bort från Ukrainas gränser; Röda armén trängde västerut in i Polen utan att möta något motstånd; Warszawas fall – och utbrottet av den polska revolutionen tycktes stå för dörren. Zinovjev, som var ordförande vid kongressen, beskrev efteråt scenen:

> I kongresshallen hängde en stor karta på vilken varje dag våra arméers positioner markerades. Varje morgon stod delegaterna med andlöst intresse framför denna karta. Detta var en symbol: de bästa representanterna för det internationella proletariatet följde med andlöst intresse och klappande hjärta varje framryckning som våra arméer gjorde, och alla insåg klart, att om vår armé uppnådde de militära mål som den förutsatt sig, skulle det betyda en våldsam acceleration av den internationella proletära revolutionen.[54]

---

[48] Delegaternas rapporter finns i Independent *Labour Party: Report of the 29th Annual Conference* (1921), s. 49-61; frågorna till och svaret från EKKI finns i *The ILP and the 3rd International* (1920); en rysk översättning av EKKI:s svar publicerades i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 12 (20 juli 1920), spalt 2231-2256.
[49] *Kommunismus* (Wien), nr 24 (26 juni 1920), s. 833-834.
[50] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 11 (14 juni 1920), spalt 1730.
[51] Brevet med instruktionerna, daterat den 23 april 1920, finns i L. O. Frossard, *De Jaurés à Lénine* (1930), s. 235-244.
[52] Frossards och Cachins rapport från mötet finns i ibid., s. 245-269; några personliga kommentarer av Frossard återfinns i ibid., s. 64-66; EKKI:s fräna kommentarer finns i ett brev av den 26 juli 1920, adresserat ”till alla medlemmar av det franska socialistpartiet och alla medvetna franska proletärer” (ibid., s. 281-303).
[53] Ibid., s. 105-110; Frossard porträtterar genomgående sig själv som en svag person som mot bättre vetande förleddes av sin mer impulsive och entusiastiske kollega.
[54] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partij* (1921), s. 271.

Zinovjev hade då han öppnade kongressen anslagit samma dramatiska ton:

> Den Kommunistiska internationalens andra kongress har fått en plats i historien i samma ögonblick som den öppnar förhandlingarna. Kom ihåg denna dag. Vet att denna dag är belöningen för alla era umbäranden och för er tappra och rakryggade kamp. Berätta och förklara för era barn denna dags betydelse. Bevara i era hjärtan denna högtidliga stund.[55]

I kongressen deltog mer än 200 delegater från ungefär 35 länder. Den ryska delegationen var än en gång den ledande. Zinovjev, som ibland talade från ordförandestolen och ibland som rysk delegat var den mest framträdande personligheten under kongressen. Lenin talade i alla viktiga frågor och sekunderades skickligt av Bucharin och Radek. Trotskij, som var upptagen av det polska fälttåget, gjorde bara flyktiga framträdanden. KPD-delegationen leddes av Paul Levi. USPD sände fyra delegater, två som var för att man skulle ansluta sig till Komintern och två som var mot en anslutning. Men eftersom USPD:s anslutning inte var klar fick de delta utan rösträtt. Två delegater från KAPD deltog också men tog ingen del i förhandlingarna.[56] Den italienska delegationen leddes av Serrati men innehöll representanter för alla grupper inom det italienska socialistpartiet utom högern. I den brittiska delegationen ingick representanter för British Socialist Party, Socialist Labour Party, shopsteward-rörelsen* och åtskilliga mindre grupper. De två delegaterna från det franska socialistpartiet hade bara konsultativ ställning eftersom deras parti ännu inte hade beslutat sig för att träda in i Komintern. Fem andra franska delegater hade emellertid full rösträtt eftersom de representerade den franska ”kommittén för den Tredje internationalen”. Några av dessa var samtidigt medlemmar av det franska socialistpartiet. Delegater från American Communist Party och American Communist Workers’ Party bestred, utan hänsyn till Kominterns uppmaning om enhet, varandras mandat.[57]

Vid sin första session antog mötet utan debatt, på förslag av den tyske delegaten Levi, en appell ”till alla länders arbetande män och kvinnor” att genom strejker och demonstrationer förhindra ”all slags hjälp till det vita Polen, all slags intervention mot Sovjetryssland”.[58] Men medan den första kongressen hade sammanträtt i skuggan av inbördeskriget, sammanträdde nu den andra kongressen då den Röda armén triumferade. Nu betonades mindre än vid den första kongressen – eller vid någon senare kongress – behovet av direkt hjälp och stöd åt Sovjetunionen. Förhandlingarnas betydelse låg i den stora uppgiften att påskynda världsrevolutionen, som nu var i sikte.

---

[55] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 14.

[56] Levi hotade i KPD-delegationens namn att dra sig ur kongressen om representanter för KAPD fick deltaga som röstande delegater. *Bericht über den 5 Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (1921), s. 27-29; enligt ett senare uttalande av Zinovjev stödde Radek Levi (*Protokoll Fünfter Kongress der Kommunistichen Internationale* (u.å.), I, 468).

* Shopsteward-rörelsen var en betydelsefull företeelse inom den engelska fackföreningsrörelsen under första världskriget. Den bestod ursprungligen av lokala fackföreningsfunktionärer Dessa hade emellertid inget eller obetydligt inflytande vid förhandlingarna mellan arbetarna och arbetsköparna. De heltidsanställda fackföreningsfunktionärerna förlorade kontakten med arbetarna och därmed deras förtroende under kriget. De lokala fackföreningsledarna, främst inom krigsindustrin, organiserade missnöjet mot de rådande förhållandena. Dessa shopstewards fick inget stöd av de officiella fackföreningsrepresentanterna. Ö.a.

[57] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921). s. 607-610; enligt officiella amerikanska källor nådde man fram till ett beslut i Moskva den 12 januari 1920 om att de två partierna skulle enas (*Russian Propaganda: Hearing, before a Sub-Committee of the Foreign Relations*, United States Senate (66 Congress, 2nd Session, 1920), s. 415-416), och ha kontakt med varandra genom en ”bolsjevikisk kurir” (Foreign Relations of the United States, 1920, III (1936), s. 449-450. Man misslyckades emellertid att överbrygga den klyfta som fanns mellan organisationerna.

[58] Ibid., s. 56. I den tyska texten slutar appellen med orden: ”Det är till ett sådant agerande vi uppmanar världens alla proletärer och ‘Ryssland väntar sig att varje man gör sin plikt’ ” (de sista orden var på engelska). Denna mening finns inte i den ryska upplagan: den hörde uppenbarligen till Levis tal och inte till appellens text. Levi tyckte om att utsmycka sina tal med litterära allusioner.

> Den Kommunistiska internationalen [löd en resolution] förklarar att Sovjetrysslands sak är Kominterns sak. Det internationella proletariatet kommer inte att sticka svärdet i skidan förrän Sovjetryssland blir en länk i en världsomfattande federation av sovjetrepubliker.[59]

Tron på den nära förestående upplösningen av det revolutionära dramat var det ständiga temat under kongressen, vilket kom att sätta sin prägel på alla synpunkter både då det gällde den organisationstyp som behövdes och de åtgärder, som måste vidtas för att skapa en sådan organisation.

Den för närvarande viktigaste uppgiften var att göra Komintern till ett praktiskt verktyg för revolutionen:

> Vad var den Tredje internationalen vid sitt grundande i mars 1919? frågade Zinovjev. Ingenting mer än en propagandaorganisation; och den förblev det under hela det första året ... Nu vill vi inte längre vara en propagandaorganisation utan ett kamporgan för det internationella proletariatet.[60]

Denna förändrade målsättning innebar också en förändring av organisationens utformning: i stället för ett antal nationella partier måste Komintern förvandlas till ”ett enda kommunistparti, som förgrenar sig till olika länder”.[61] Mer än en gång hämtade man lärdom ur skillnaden mellan den Första och Andra internationalen. Den första hade varit ”en starkt centraliserad organisation”. Marx och Engels hade i dess program nedskrivit arbetarnas behov av ”internationell enhet” och ”strikt internationell organisation”. Den Andra internationalens verkställande organ var föga mer än en ”brevlåda”.[62] Den Tredje internationalen får inte upprepa den Andra internationalens misstag. Samtidigt som kongressen hade sina överläggningar kunde den följa revolutionen, som dagligen spred sig allt längre västerut med den framryckande Röda armén. I detta ögonblick fanns det mindre anledning än någonsin att ifrågasätta det ryska exemplets giltighet för det övriga Europa. Det rådde ingen tvekan om att enhällighet om ett revolutionärt agerande och om partilinjen höll på att skapas inom Kommunistiska internationalen. De mindre avvikelser som officiellt tolererats 1919 bannlystes. Det var inte längre tillåtet att hysa olika meningar i frågan om deltagande i parlamentsval och fackföreningsarbete. T. o. m. då det gällde detaljer måste partilinjen klart fastställas och följas. När en brittisk delegat pläderade för en viss frihet i den obestridligt speciella och esoteriska frågan om British Communist Party skulle liera sig med labourpartiet, fastslog Lenin bestämt likformighetsprincipen:

> Kamrat Ramsay säger: Låt oss engelska kommunister själva avgöra den frågan. Vad skulle Internationalen vara, om varje liten fraktion kom och sade: några av oss är för detta, några är emot, låt oss själva avgöra? Varför skulle vi då behöva Internationalen, kongressen och hela denna diskussion?

En sådan slapphet var karaktäristisk för Andra internationalen och var ”absolut fel”.[63] I alla frågor om revolutionär strategi och taktik var det troligast att de riktiga besluten fattades av en organisation, som representerade hela den revolutionära rörelsen med alla dess erfarenheter.

Detta mål kunde endast uppnås genom fast organisatorisk disciplin. Zinovjev förklarade för kongressen att den Andra internationalen hade misslyckats därför att den ”i sig tolererade partier vars taktik och praktik stod i stark motsättning till det revolutionära proletariatets

---

[59] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 152.
[60] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 193-194.
[61] Ibid., s. 102.
[62] Ibid., s. 13, 238.
[63] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 348, 365. [”Tal den 23 juli om det kommunistiska partiets roll” (VV10 bd 10 s 75-76)]

taktik".[64] Revolutionen i Ungern föregående år hade misslyckats på grund av att man begått samma misstag.[65] Partier kunde endast med säkerhet bli renläriga om man rigoröst uteslöt kättare. "Schism, schism, schism" hade Lenin utropat 1904, då han försvarade splittringen i det ryska socialdemokratiska partiet mot kritikerna.[66] Under de följande tio åren hade han i alla väder fört bolsjevikernas kamp för ideologisk renhet mot mensjevikernas eklekticism. Att splittra partiet, att reducera det till numerisk obetydlighet var ett mindre ont än att uttunna läran eller att försvaga disciplinen. 1920 tillämpade han denna välprövade princip på Komintern. Det viktigaste villkoret för att ett parti skulle beviljas medlemskap i Komintern var att det reservationslöst accepterade Kominterns program och stadgar och uteslöt alla oliktänkande. När en engelsk delegat inför Kominterns andra kongress framhöll att en majoritet av de engelska kommunisterna skulle förkasta sådana villkor, frågade Lenin varför det var nödvändigt att alltid följa majoriteten. Den trogna minoriteten kunde "organiseras separat". Hellre en splittring än "att avstå från att besvara frågan om vilken taktik som är den rätta".[67] Zinovjev gjorde ett kategoriskt uttalande på denna punkt i det ryska partiets namn:

> Om det skulle inträffa att våra italienska kamrater eller kamrater från andra länder skulle säga till oss att de krävde att få upprätthålla förbindelser med dessa högerelement, då är vi redo att bli helt ensamma hellre än att vi sammankopplas med de element som vi betraktar som borgerliga.[68]

Splittringsprincipen och uteslutningen av kättare användes så snart som den antagits och med en bitterhet som var oundviklig, så länge som de kätterska ledarna betraktades som förrädare "köpta av bourgeoisien". Denna princip kom genast att påverka Kominterns handlingssätt. Lenin redogjorde i *Brev till de engelska arbetarna* för sitt möte med den brittiska labour-delegationen i Moskva och beskrev "övergången av majoriteten av arbetarnas parlamentariska ledare och fackföreningsledare till bourgeoisiens sida" som "en varaktig böld". Det var inte arbetarnas öppna fiender som det var mest angeläget att besegra utan förrädarna i arbetarnas egna led. "Fienden sitter i ert eget hus", förklarade Zinovjev vid den andra kongressen.[69] Lenin hånade Crispien, en av USPD-delegaterna, för att denne hade behandlat splittringen mellan USPD och SPD som en "bitter nödvändighet":

> De oavhängiga [bör] inte gråta över detta utan säga: den internationella arbetarklassen står ännu under arbetararistokratins och opportunisternas förtryck.

Crispien hade sagt att revolutionen kunde genomföras i Tyskland bara på det villkoret att den inte utarmade de tyska arbetarna "alltför mycket":

> En sådan arbetararistokrati, som fruktar offer, som är rädd för att bli "alltför" fattig under den revolutionära kampen, kan inte intas i partiet. [70]

De som det var önskvärt att kasta ut var inte välmenande människor, som hade en felaktig syn på revolutionens riktiga taktik; de var renegater och förrädare av den proletära saken.

Sådan var bakgrunden till den andra kongressens viktigaste och mest berömda dokument – de "21 villkor", som bestämde medlemskapet i Komintern. Den första kongressen hade inte gjort något försök att definiera villkoren för medlemskap; inte heller hade EKKI försökt sig på

---

[64] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 572; Zinovjev kunde ha sagt detsamma om Första internationalen - men gjorde det inte då han i så fall faktiskt skulle ha beskyllt själve Marx för att ha gjort samma fel.
[65] Ibid., s. 45, 241. Inledningen till de "21 villkoren" (se nedan denna och nästa sida) hänvisade också till "lärdomarna" av det ungerska misslyckandet: "Förbundet mellan de ungerska kommunisterna och socialdemokraterna stod det ungerska proletariatet dyrt."
[66] Se vol. 1, s. 49.
[67] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 350. ["Tal den 23 juli om det kommunistiska partiets roll" VV bd 10 s 77]
[68] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 243.
[69] Ibid., s. 111.
[70] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 357-358. ["Tal om villkoren för inträde i Kommunistiska internationalen", 30 juli]

uppgiften. Denna fråga kunde emellertid inte längre ignoreras. Lenin utarbetade och tillställde andra kongressen ett förslag på nitton ”villkor för upptagande i Kommunistiska internationalen”. I förslaget krävdes att varje medlemsparti i Komintern skulle sprida propaganda för den proletära revolutionen och proletariatets diktatur och vara ansvarigt för sin partipress och de publikationer det gav ut; att sträva efter att fylla viktiga poster i arbetarrörelsen med sina medlemmar och se till att reformister och anhängare till centern avlägsnades; att kombinera lagliga och olagliga aktioner samt skapa en underjordisk organisation som skulle förbereda sig till det kommande inbördeskriget; att sprida propaganda i armén och på landsbygden; att brännmärka alla socialpatrioter och socialpacifister och visa att sådana lösningar som internationella skiljedomar eller ett omorganiserat Nationernas Förbund inte kunde rädda mänskligheten från imperialistiska krig; att absolut bryta med alla reformister, även med kända reformistledare; att fördöma kolonial utsugning, speciellt om den företogs av den egna regeringen; att bilda kommunistiska celler i fackföreningar, kooperativer och andra arbetarorganisationer, som var direkt ansvariga inför partiet; att föra en hård kamp mot den ”ruttna” fackföreningsinternationalen i Amsterdam och att stödja den nya internationalen för de röda fackföreningarna, som höll på att bildas; att övervaka sina representanters arbete i parlamentet; att organisera sig efter principen om demokratisk centralism med järnhård disciplin och periodiska rensningar; att med alla medel stödja varje sovjetrepublik i dess kamp mot kontrarevolutionära krafter; att revidera sitt partiprogram enligt Kominterns principer och att för godkännande underställa det kongressen eller EKKI; att som bindande acceptera alla beslut av Komintern; att om det inte redan hade gjorts ta namnet ”kommunistiskt”; att omedelbart sammankalla en partikongress för att bekräfta villkoren.[71]

De nitton villkoren var, fastän hårda, en logisk följd av den syn på Komintern, som Lenin och andra framträdande personer gjorde sig till talesmän för under månaderna före kongressen. Villkoren underställdes i första instans en kongresskommission, som gjorde några språkliga rättelser och tillade på förslag av Lenin ytterligare ett villkor där man krävde att alla partier som nu var medlemmar i Komintern skulle till åtminstone två tredjedelar bestå av medlemmar som tidigare hade förklarat sig vara för en anslutning till Komintern. Genom att slå samman två av Lenins ursprungliga villkor förblev det totala antalet nitton. Dessa nitton villkor diskuterades sedan av kongressen vid tre på varandra följande sammanträden. En stor del av tiden upptogs av de fyra USPD-delegaternas tal. Två stödde och två förkastade villkoren. USPD var det största och mäktigaste masspartiet vid kongressen – ett parti vars framgångar växte snabbt.[72] Frågan var huruvida partiet skulle acceptera villkoren eller inte och ansluta sig till Komintern. Villkoren i sig mötte relativt liten opposition vid kongressen. I själva verket utvidgades de till slut med ytterligare två villkor, så att det slutliga antalet blev tjugoen. Ett av dessa villkor var att alla partiorgan skulle publicera viktiga dokument och beslut från Komintern; det andra stadgade att partimedlemmar som röstade mot villkoren vid partikongressen skulle uteslutas ur partiet. Detta tjugoförsta villkor, på många sätt det mest drastiska av dem, föreslogs av italienaren Bordiga och stöddes av Humbert-Droz, en delegat från franska Schweiz, som tidigare hade varit kalvinistpräst. Den sistnämnde levererade det mest kompromisslösa talet i denna fråga under kongressen:

> Bordigas förslag om att tvinga partierna att utesluta dem som röstar mot den Kommunistiska internationalens program är användbart i alla lägen då det gäller att genomföra den första utrensningen av de extrema högerelementen. Ordet ”splittring” skrämmer alla opportunister som

[71] Lenins ursprungliga utkast till de nitton villkoren publicerades i *Kommunistitjeskij Internatsional* strax före kongressen. De finns i *Sotjinenija*, XXV, s. 280-284 [*VV10* bd 10 s. 48-54]

[72] 1919 hade SPD fem gånger så många medlemmar som USPD; KPD deltog inte i 1919 års val. I valen 1920 fick USPD nästan 5 000000 röster mot SPD:s 5 600 000; KPD fick 440 000.

> sätter enhet högre än allt annat. Denna första utrensning kommer naturligtvis att vara ofullständig, men den är det första steget mot skapandet av ett äkta kommunistiskt parti.[73]

De tjugoen villkoren godkändes sedan i sin helhet. Endast två delegater uttryckte en annan mening.[74]

De tjugoen villkoren var inte avsedda att fullborda den formella brytningen med Andra internationalen (som ansågs vara död) utan att omintetgöra alla kompromissmöjligheter genom att ur internationalen utesluta de centerelement som ännu hade vissa sympatier för Andra internationalen och som försökte bilda ett mellanting mellan de båda internationalerna.[75] Enligt Lenin var dessa element begränsade till ledarskiktet. Vad som därför behövdes var en splittring i centristpartierna – speciellt i USPD, det italienska socialistpartiet och det brittiska ILP – genom att bannlysa deras ledare och dra in den lojala parti massan i Komintern. I de tjugoen villkoren nämndes speciellt Turati och Modigliani, Kautsky och Hilferding, MacDonald, Longuet och amerikanen Hillquit som ”notoriska opportunister”, som under inga omständigheter kunde erkännas som medlemmar i Komintern. Å andra sidan var dessa hårda villkor, trots sin allmängiltighet, i praktiken inte avsedda för att man skulle utesluta oliktänkande inom vänstern, mot vilka man fortsatte att visa en förvånande mildhet. I en kongressresolution erkändes att några av dessa representerade ”djupt proletära massrörelser, som i grunden stödjer sig på den Kommunistiska internationalens fast rotade principer” samtidigt som man fördömde den politik som sådana vänstergrupper som KAPD, det amerikanska IWW och den brittiska shopstewardrörelsens ledning stod för. Kommunister borde därför ”inte avstå från upprepade försök att förena sig med dessa organisationer och bilda ett enda kommunistiskt parti”.[76] Andra resolutioner av kongressen bekräftade kommunisternas uppgift att delta i arbetet i fackföreningarna och de borgerliga parlamenten. En speciell kommission brottades med den omstridda frågan om British Communist Party borde gå samman med British Labour Party (en lös federation, som inte avkrävde sina medlemmar någon ideologisk disciplin). Kongressen besvarade frågan jakande med en majoritet på 58 röster för och 24 mot.[77] Kongressen antog en resolution i agrarfrågan, som redan har citerats, samt beslöt efter en viktig debatt att anta ett antal teser i den nationella och koloniala frågan, som kommer att diskuteras i nästa kapitel.[78] Kominterns andra kongress gjorde ett anspråksfullt försök att inte bara skapa en världsomfattande kommunistisk organisation utan också att diskutera och lägga grunden till den kommunistiska politikens fundamentala principer i alla viktiga frågor.

Den andra kongressen utgjorde höjdpunkten i Kominterns historia som internationell makt-

---

[73] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 365; Zinovjev gjorde vid Hallekongressen (se nedan s. 000) stor sak av det faktum att det hårdaste villkoret inte hade föreslagits av en rysk utan av en italiensk delegat (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle*, (u.å.), s. 175). Det förefaller klart att ryssarna inte skulle ha krävt ett sådant villkor. I realiteten kom det att upphäva Lenins förslag om att centralkommittéerna och de centrala organen till två tredjedelar skulle bestå av medlemmar från vänsterflygeln (även om detta villkor kom att stå kvar); enligt ett uttalande av Zinovjev (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 235-236) utövade inte ens den ryska delegationen några påtryckningar i denna fråga. Den skulle ha nöjt sig med att till kongressen uttrycka en allmän önskan i denna riktning.

[74] Ibid., s. 400: de villkor som slutligen antogs finns på tyska i ibid., s. 387-395, på ryska i *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 100-104, och i Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 575-579.

[75] Zinovjev beskrev senare de tjugoen villkoren som ”ett bålverk mot centrism” (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale*, u.å., I, s. 45).

[76] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933) s. 99; Radek försvarade vid kongressen ‘beslutet att erkänna syndikalistiska organisationer i internationalen” med argumentet att ”vi ser i syndikalismen bara en sjukdom under en övergångsperiod bland revolutionära arbetare” (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 496).

[77] Ibid., s. 654.

[78] Se vol. 2, s. 189 n. 55.

faktor vid en tidpunkt då den ryska revolutionen med största säkerhet tycktes vara i det läget att den kunde utvecklas till en europeisk revolution. Genom Komintern var Sovjetunionens öde nära förbundet med Europas framtid. Ingen var mer intresserad av detta slutmål än de ryska bolsjevikerna, som fortfarande var övertygade om att deras egen räddning berodde på detta. Det rådde ingen tvekan om att priset för en seger var att den revolutionära rörelsens tyngdpunkt förflyttades västerut till Europa. Detta var ett pris som det var omöjligt att pruta på. En djup paradox låg därför i andra kongressens förhandlingar. Ryssarna försökte uppriktigt och ivrigt att minska sin exklusiva dominans inom den revolutionära rörelsen genom att sprida revolutionen över hela Europa och världen. Ändå kom, då de misslyckades och då revolutionen envist stannade vid den ryska gränsen, allt som gjordes vid andra kongressen att få den oväntade följden att det bekräftade den ryska dominansen. Det oundvikliga resultatet av de villkor som kongressen arbetade under ansågs av många vara resultatet av en utstuderad och ondskefull plan. Ingenstans var denna process tydligare än i utarbetandet av Kominterns stadgar, som utfördes av den andra kongressen. Dessa stadgar liknade i stora delar det ryska kommunistpartiets. Det högsta organet var världskongressen, som i princip skulle sammanträda varje år. Exekutivkommittén som valdes av kongressen, styrde under perioderna mellan kongressens sammanträden och var ”ansvarig endast inför världskongressen”. Sammansättningen av EKKI var en ömtålig fråga. Enligt det beslut som fattades vid andra kongressen skulle den bestå av 15 till 18 medlemmar, av vilka fem skulle utses av ”det parti i det land där kommittén har sitt säte”; av de återstående skulle en medlem utses för vart och ett av ”de andra stora nationella partierna”.[79] I den osammanhängande debatten om stadgarna under kongressen föreslog en holländsk delegat att EKKI kanske borde ha sitt säte i Italien eller Tyskland och en tysk delegat föreslog halvhjärtat Berlin. Det stod emellertid klart, att under nuvarande förhållanden kunde det inte finnas något allvarligt alternativ till Moskva. I avvaktan på att revolutionen skulle sprida sig till väst var EKKI ödesbestämt att, som den holländske delegaten korrekt förutsåg, bli ”en utvidgad rysk exekutivkommitté”.[80]

Den andra kongressens betydelse låg i att den säkerställde den ryska ledningen av Komintern och gjorde att den blev obestridlig. Den ryska dominansen under kongressen var absolut och oemotsagd. Ryssarna åtnjöt de sedvanliga fördelar som tillföll värdarna för en internationell kongress: de kunde samla alla sina tillgängliga resurser i varje fråga. Besökarnas antal inskränkte sig till de utländska delegationer, som kom till Moskva. Många av de utländska delegaterna hade haft svårigheter att resa dit. En del hade tvingats att ta sig till Moskva illegalt och kringgått de förbud som utfärdats av deras egna regeringar. Ännu viktigare var att den ryska delegationen hela tiden argumenterade utefter samma linjer, de andra stora delegationerna – den tyska, brittiska, franska, italienska och amerikanska – bestod av representanter från mer än ett parti och var inom sig splittrade i viktiga frågor. Detta ledde till att det automatiskt uppstod ett läge i vilket de ryska ledarna i Komintern spelade ut oliktänkande utländska delegater mot deras egna mer medgörliga landsmän. Viktigast av allt var att ledarskapet var den naturliga belöningen för den revolutionära segern. Ryssarna, och de ensamma, hade visat att de visste hur man gjorde en framgångsrik revolution – på det och det sättet hade segern vunnits i oktober 1917 och på det och det sättet skulle den vinnas på annat håll. En av delegaterna för ILP, som förhandlade med EKKI omedelbart före den andra kongressen har beskrivit sina intryck på följande sätt:

> Det var mycket svårt att diskutera med ledarna för Tredje internationalen beroende på deras starka nationalistiska inställning. Varje fråga är starkt påverkad av idéer som enbart hör hemma i Ryss-

[79] Antalet medlemmar i exekutivkommittén utökades omedelbart efter kongressen till tjugoen.
[80] De viktigaste avsnitten från denna debatt finns i *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 582-587, 594-597; stadgetexten, ibid., s. 602-606; beslutet att Ryssland skulle vara säte för EKKI ”under den närmaste framtiden” var enhälligt (ibid., s. 659).

> land. Jag tror att det är förståeligt, men säkert är att den mycket patriarkaliska inställning som de har inte gör diskussionen lätt. De är beredda att hålla med om att revolutioner inte har något metafysiskt ursprung; att de är resultatet av den historiska utvecklingen och att den sociala revolutionen i varje land måste utvecklas efter olika mönster; men de återvänder alltid till kärnpunkten och menar att deras taktik är den modell på vilken alla socialistiska arbetsmetoder grundar sig.[81]

Det var en naturlig följd av den ryska prestigen snarare än av ryska avsikter, att Kominterns organisation återspeglade de ryska erfarenheterna och utformades efter rysk modell. Kommunistiska internationalen, som skulle göra världsrevolutionen skapades efter samma principer som det parti, som hade gjort den ryska revolutionen.[82] Utländska delegater kunde anmärka på den ena eller den andra punkten, men ingen vid kongressen ifrågasatte – i varje fall inte öppet – behovet av en ny international; ingen hade heller någon annan förebild att peka på. De utländska partierna och deras sändebud var alla alltför medvetna om sin underlägsenhet. Några av dem gjorde ingen hemlighet av detta:

> Vad är jag [utropade Serrati] jämfört med kamrat Lenin? Han är ledaren för den ryska revolutionen. Jag representerar ett litet kommunistiskt socialistparti.[83]

Kongressen lyssnade tålmodigt medan Zinovjev vidlyftigt bredde ut sig kring bristerna hos nästan alla kommunistiska eller blivande kommunistiska partier i Europa undantag för det ryska.[84] Inte heller förändrade tidens gång läget. Besvikelsen som följde på de förhoppningar, om hade funnits sommaren 1920 bara vidgade klyftan mellan auktoriteten hos dem som hade lyckats med att göra sin revolution och dem som hade misslyckats och lämnade Komintern-organisationen helt i ryska händer.

Den ryska dominansen i Komintern befordrades ytterligare av det splittringsarbete, som sattes i system av den andra kongressen och som blev ett verktyg som ständigt kom att brukas i framtiden. I de flesta partierna började ledare snart framträda som blev kända som Kominterns talesmän och skyddslingar och som i Moskva regelmässigt benämndes ”de bästa representanterna för proletariatet” – en fras som första gången dök upp i en resolution antagen av andra kongressen och som flitigt användes av Zinovjev. ”I alla världens länder”, skrev Lenin, då han sammanfattade resultatet av kongressen, ”har de bästa representanterna för de revolutionära arbetarna tagit ställning för kommunismen”.[85] Men dessa ledare var inte nödvändigtvis de mest kvalificerade att göra en objektiv analys av läget i sina respektive länder, inte heller åtnjöt de alltid stöd och förtroende från det egna partiet. Anklagelsen hördes även att det viktigaste motivet för splittringspolitiken var att förstöra de nationella partiernas oberoende styrka och helt underordna dem Moskva.[86] Anklagelsen var med säkerhet falsk, åtminstone då det gällde denna tidiga period, men frestelsen att uppskatta servilitet från andra partiers ledare högre än en självständig hållning fanns i den ryskdominerade organisationen. Så länge som revolutionen segrat i Ryssland och inte i något annat land skulle Komintern vara

---

[81] *Independent Labour Party: Report of the 29th Annual Conference* (1921), s. 53-54; Gorter, den holländske vänsterkommunist, som besökte Lenin vid denna tid fick samma intryck; se F. Borkenau, *The Communist International* (1938), s. 191.

[82] Sålunda kunde Hilferding, ledaren för USPD:s högerflygel vid Hallekongressen effektivt angripa Kominterns organisation bara genom att citera Rosa Luxemburgs kritik från 1904 av Lenins organisationsteori för bolsjevikerna (USPD: *Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentichen Parteitags zu Halle* (u.å.) s. 194-196).

[83] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale*. (Hamburg, 1921), s. 340.

[84] Ibid., s. 243-255.

[85] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 370.

[86] Denna anklagelse riktades speciellt mot Zinovjev av Angelica Balabanov, ett högst subjektivt vittne, i *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 257; Martov framförde anklagelsen mer generellt vid Hallekongressen, där han sa att ändamålet med splittringspolitiken var ”att resa en kraftig mur mot invasionen av element, som kan kräva att få ta del av de beslut som gäller dens och deras egna partier” (USPD: *Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 210-211).

tvunget att förbli i detta skick.

Medan den andra kongressen emellertid tycktes ha registrerat en stor seger för principerna om en högt disciplinerad organisation och strikt doktrinär renlärighet återkom det gamla dilemmat med att göra dessa principer förenliga med stöd från massorna i ny form. Detta dilemma som så lätt hade övervunnits i Ryssland visade sig vara oövervinnerligt i väst. I resolutioner antagna av den andra kongressen uppmanades kommunistpartierna i de borgerligt demokratiska länderna att delta i parlamentsval genom att ställa upp egna kandidater, eller om detta var omöjligt, stödja kandidater från andra partier. Föreskriften var meningslös om man inte förutsatte att partierna skulle söka stöd från massorna och agera på ett sådant sätt att de fick detta stöd. Detta förde emellertid med sig en rad taktiska och principiella problem. Det parlamentariska spelet fördes i varje land under olika och oupphörligt föränderliga betingelser. Det var inte troligt att det med framgång kunde föras av partier, som var tvungna att följa likformigt utformade direktiv utfärdade i Moskva, där synen på parlamentariskt arbete i huvudsak styrdes av erfarenheter som bolsjevikpartiet fått i den tsaristiska duman. Svårigheterna var emellertid inte bara taktiska eller formella. Andra kongressens uppmaning till utländska kommunistpartier att ”utnyttja den borgerliga statens institutioner för att förstöra dem” var motsvarigheten till Lenins uppmaning till de brittiska kommunisterna att stödja ledarna i British Labour Party i stället för att bekämpa dem.[87] Men dessa föreskrifter förutsatte att massornas lojalitet mot de statliga myndigheterna och arbetarledarna effektivt kunde undermineras. Så länge som denna förutsättning inte realiserades hade kommunistpartierna i de flesta länder i väster att välja mellan två alternativ. De kunde upprätthålla renheten och orubbligheten i sina läror på bekostnad av att förbli små sekter i huvudsak bestående av intellektuella och utan inflytande på massorna eller de kunde försöka vinna gehör inom vänsterns masspartier genom kompromisser som medförde att de accepterade en tillfällig och villkorlig lojalitet mot de existerande institutionerna och ledarna. Det var det senare alternativet som skulle utsätta dem för anklagelser för falskhet.

Problemet med att delta i fackföreningarnas arbete var analogt med problemen då det gällde det parlamentariska arbetet men mer komplicerat. Teoretiskt var det möjligt att påstå att fackföreningarna var en produkt av den borgerliga kapitalismen, att de i likhet med Andra internationalens politiska partier hade förrått arbetarnas sak 1914 genom att stödja sina respektive nationella regeringar och att det låg i deras natur att de var oförmögna att spela någon revolutionär roll. Kommunisterna skulle därför bojkotta de existerande fackföreningarna och bilda nya och separata sammanslutningar av kommunistiska arbetare. Detta var den inställning som rådde vid den andra kongressen med undantag för några brittiska, italienska och amerikanska delegater. Teoretiskt var det också möjligt att hävda, fastän ingen öppet gjorde detta, att de smärre förbättringar i arbetarnas tillvaro som fackföreningarna försökte uppnå inte var önskvärda, eftersom de minskade arbetarnas missnöje och sålunda medförde att den slutliga revolutionen uppsköts. I motsats till båda dessa synsätt hävdade bolsjevikerna att fackföreningarnas misstag i det förflutna hade berott dels på ett korrumperat ledarskikt och dels på det faktum att fackföreningarna i de utvecklade industriländerna hittills hade haft en oproportionerligt stor andel högt utbildade och privilegierade arbetare – ”arbetararistokrati” – vilkas intressen ofta placerade dem tillsammans med bourgeoisien snarare än bland de mindre privilegierade medlemmarna i den egna klassen. Kriget hade i alla länder fört med sig en massanslutning av arbetare till fackföreningarna, vilket förändrade deras karaktär och möjligheter. För att inte isolera sig från de existerande fackföreningarna och från de proletära massorna måste kommunisterna gå in i fackföreningarna och revolutionera dem genom att arbeta på att höja massornas medvetande och få dem att revoltera mot ledarna, som inte längre representerade deras sanna intressen. Ju fastare Komintern utvecklade en politik, som ledde

[87] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 114.

till en begränsning av kommunistpartiernas storlek genom kravet på hård disciplin och doktrinär renhet, desto viktigare blev det att hålla kontakten med arbetarmassorna genom att arbeta i deras fackföreningar.

Beslutet att delta i fackföreningsarbetet, liksom att delta i parlamentsvalen, var emellertid början och inte slutet på svårigheterna. I första hand gällde det att förmå kommunisterna att stödja de existerande fackföreningarna, oavsett hur reaktionära de än var, och att motarbeta utbrytarorganisationer inom arbetarrörelsen, oavsett hur revolutionära målsättningar de än hade. Detta problem var aktuellt i Förenta staterna, där en minoritet av utbildade arbetare var förenade i American Federation of Labour, som var byggt på yrkestillhörighet. Den enda organisation som vädjade till massan av underbetalda och outbildade arbetare, i huvudsak emigranter, var det syndikalistiska och revolutionära IWW. I Tyskland hade revolutionära lokala förtroendevalda arbetarledare försökt att organisera arbetarna utanför fackföreningarna. I Storbritannien hade shopstewardrörelsen utvecklats och redan i början fått en syndikalistisk prägel. Kommunisternas inställning till dessa avvikande rörelser var svår att definiera.

Den andra svårigheten för bolsjevikerna var ännu allvarligare. Bolsjevikernas uttalade målsättning var att genom att ge dem en kommunistisk ledning kunna stärka sammanhållningen och öka storleken och styrkan i fackföreningarna. Men genomförandet av denna målsättning måste, såvida man inte antog att den kunde uppnås i ett enda slag eller med andra ord att den proletära revolutionen var nära förestående, ta lång tid med häftiga inbördes strider inom fackföreningsrörelsen, som skulle splittra och försvaga den och så gott som förstöra deras makt. Lenin hade i ett mycket kritiserat avsnitt i *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom* förutsett möjligheten av att ”de opportunistiska ledarna” skulle använda alla medel, båda ärliga såväl som oärliga, för att utträngа och fördriva kommunisterna ur fackföreningarna:

> Man måste kunna hålla stånd mot allt detta, kunna bringa alla slags offer, t o m – om det behövs – tillgripa all möjlig list och slughet, illegala metoder, förtigande och döljande av sanningen bara för att kunna tränga in i fackföreningarna och stanna där samt till varje pris utföra kommunistiskt arbete där.[88]

Radek medgav nästan att den kommunistiska politiken innebar att de existerande fackföreningarna skulle förstöras som en förberedande åtgärd i arbetet på deras omvandling till större och bättre fackföreningar i framtiden:

> Vi skall försöka omvandla fackföreningarna till kamporganisationer ... Vi går in i fackföreningarna inte för att bevara dem utan för att skapa den sammanhållning mellan arbetarna utan vilken den sociala revolutionens fackföreningar inte kan skapas.[89]

Ett sådant program lät tillräckligt bra i bolsjevikernas öron. I Ryssland var fackföreningstraditionen svag. Få fackföreningar hade utövat någon effektiv makt eller krävt någon speciell lydnad av sina medlemmar. Några av dessa fackföreningar hade dominerats av mensjeviker, som gjort dem till motståndsnästen mot den nya regimen. Men i Central- och Västeuropa betraktades fackföreningarna av arbetarmassorna som bålverk mot de otyglade kapitalistiska makthavarnas förtryck. En politik som ställde i utsikt att temporärt splittra, försvaga och kanske förstöra dessa fästen till förmån för ett avlägset och osäkert framtidsmål måste räkna med att möta en djup misstro och ett envist motstånd, som i Moskva felaktigt ansågs bero på stämplingar från några få ledare eller från en ”arbetararistokrati”.

Kominterns ledare komplicerade ytterligare den svåra och ömtåliga uppgift som låg framför dem och avslöjade fullständigt alla de orimligheter som fanns i deras fackföreningspolitik. En löst organiserad internationell federation av fackföreningar, IFTU (International Federation of

---

[88] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 198. [”‘Vänsterismen’ – kommunismens barnsjukdom”, *VV10* , bd 9, s 412]
[89] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s 499.

Trade Unions), hade funnits före 1914 men hade inte haft några formella förbindelser med Andra internationalen. Den påminde emellertid på många sätt om Andra internationalen. Eftersom bolsjevikerna var fast beslutna att skapa en Tredje international, som skulle ersätta den avlidna Andra internationalen, tycktes det under revolutionens första dagar vara naturligt att skapa en ny fackföreningsorganisation som skulle ersätta IFTU. Världsrevolutionen stod för dörren och en återgång till den gamla ordningens internationella organisationer var otänkbar. Den första allryska fackföreningskongressen i januari 1918 bestämde sig för ”att med alla medel stödja återinrättandet av den internationella fackföreningsrörelsen”, och utlyste en internationell fackföreningskonferens som skulle sammanträda i Petrograd i februari 1918.[90] Denna inbjudan sändes ut till världen. Men under de villkor som rådde då är det inte förvånande att den inte väckte något gensvar. Detta betydde emellertid inte att man övergav projektet. De få kommunister som betvivlade nyttan av detta projekt gjorde det inte därför att de fruktade en strid med IFTU (vars frånfälle ansågs vara definitivt) utan därför att de trodde att fackföreningar hörde till den reaktionära kapitalistiska ordningen och inte hade någon betydelse för uppbyggandet av socialismen. Det officiella återupplivandet av IFTU, som berövats sina tyska medlemmar, inträffade i juli 1919 genom att ett huvudkontor upprättades i Amsterdam (efter vilket den allmänt kom att bli känd som ”Amsterdaminternationalen”), påverkade inte denna anda. Svårigheterna då det gällde att återuppliva IFTU tycktes vara lika ödesdigra som försöken att återuppliva Andra internationalen. När Andra internationalen hade kapitulerat inför den Tredje förklarade ordföranden i Petrograds fackföreningsråd i slutet av 1919, att den tid var inne då hela världens fackföreningar kunde ”förena sig till en enda stark internationell organisation, som var redo att kämpa sida vid sida med Tredje internationalen”.[91]

Upprättandet av förbindelserna med fackföreningarna i Västeuropa blev inte praktisk politik förrän på våren 1920, då inbördeskriget tycktes vara över, då den allierade blockaden hade hävts och då de första trevande diplomatiska kontakterna togs.[92] Zinovjev skrev i mars 1920 i en rekommendation till den nionde kongressen ”att den ryska fackföreningsrörelsen borde ta initiativet till att bilda en röd fackföreningsinternational på samma sätt som kommunistpartiet gjort då det grundade Tredje internationalen”.[93] Denna fråga tycktes emellertid inte vara särskilt angelägen och kongressen diskuterade den inte. En månad senare medförde en händelse att ytterligare inaktivitet blev omöjlig. I april 1920 tog fackföreningarna i väst och IFTU en aktiv del i att organisera Washingtonkonferensen, vid vilken International Labour Organisation (ILO) grundades. Det var när IFTU, med Lozovskijs ord, beslöt sig för att ”genom ILO förena sitt öde med Nationernas Förbund”, som ”behovet av ett centrum för en samlad vänsterinriktad fackföreningsrörelse för hela världen gav sig tillkänna”.[94] ILO var en inkarnation av klassamarbetstanken, som var antitesen till klasskampen och proletariatets diktatur. Vid den tredje allryska fackföreningskongressen samma månad brännmärkte Zinovjev häftigt de ”socialförrädare” som genom att lyda kapitalisternas diktat försökte återuppbygga den ”ruttna” Amsterdaminternationalen och sålunda skaffa sig kompensation

---

[90] *Pervyj Vserossijkij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1918), s. 365 Detta beslut fattades inte i någon fientlig anda mot fackföreningarna i väst, vilkas vilja att samarbeta naivt förutsattes. Förordet till den officiella redogörelsen för den första allryska fackföreningskongressen, som skrevs av Tomskij och är daterad september 1918, är full av beundran för fackföreningsrörelsen i väst (ibid., s. i–xi). Lozovskij sade flera år senare att ”det inte fanns, inte ens omedelbart efter oktoberrevolutionen, någon tanke på bilda en revolutionär fackföreningsinternational” (A. Lozovsky, *The World's Trade Union Movement* (1925), s. 126).

[91] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 7-8 (november–december 1919), spalt 983-988.

[92] Dröjsmålet med att skapa en fackföreningsinternational efter det framgångsrika bildandet av Komintern berodde delvis på det faktum att före 1919 var bolsjevikernas kontroll av den ryska fackföreningsrörelsen fortfarande oviss.

[93] G. Zinovjev, *Sotjinenija*, VI (1929), s. 345.

[94] A. Lozovsky, *The World's Trade Union Movement* (1925), s. 127. n

för Andra internationalens sammanbrott. Tiden var mogen för ”en verkligt proletär internationell union för de fackföreningar, som stod för proletariatets diktatur”. Zinovjev hoppades att ”de proletära fackföreningarna över hela världen” skulle närvara vid Kominterns kommande kongress och konstituera sig som en sektion inom Komintern.[95] Kongressresolutionen innehöll de ryska fackföreningarnas beslut om att ”gå in i Tredje internationalen” och deras vädjan till ”de revolutionära fackföreningarna i alla länder” att följa deras exempel. Det centrala fackföreningsrådet skulle vidtaga åtgärder för att tillsammans med EKKI sammankalla en internationell fackföreningskongress.[96] Man skulle kunna påstå att om infiltrationspolitiken i de redan existerande fackföreningarna, som oupphörligt predikades av bolsjevikerna och som nyligen bekräftades av Lenin i *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom* var framgångsrik, skulle denna långsamt men säkert förändra fackföreningarnas ledning och därmed också ledningen i IFTU och omvandla hela organisationen utan att förstöra den. Men denna process tycktes alltför trivial och alltför långsam för entusiastiska revolutionärer, som trodde att den europeiska revolutionen bara var en fråga om veckor. Det ansågs betydelsefullt att påskynda eller föregripa denna process genom att skyndsamt skapa en ny international, så att de fackföreningar som var framgångsrikt infiltrerade och pålitliga genast kunde utträda ur IFTU och gå in i den nya organisationen för röda fackföreningar. Denna uppfattning diskuterades med Williams och Purcell, två ledande fackföreningsmän som var medlemmar av den labour-delegation, som besökte Moskva. Båda uttalade sig troligen till förmån för en ny fackföreningsinternational.[97]

Marken hade således beretts, när Kominterns andra kongress sammanträdde sommaren 1920 under den revolutionära förtrollning som rådde i samband med det segerrika fälttåget in i Polen. Två av de tjugoen villkoren för anslutning till Komintern, som kongressen antog, berörde fackföreningarna. Det nionde villkoret gjorde det obligatoriskt för partimedlemmar att aktivt arbeta i fackföreningarna och samtidigt ”avslöja socialpatrioternas förräderi och centerns vankelmod” (den dubbla uppgift som Lenin fastslagit i *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom*). Det tionde villkoret föreskrev ”en envis kamp mot Amsterdam-’internationalen’ och dess ruttna fackföreningsfederation”. En lång resolution om fackföreningarna följde samma linje.[98] Den godkändes av en stor majoritet, fastän de flesta brittiska och amerikanska delegaterna talade mot den i en hetsig debatt. Dessa ville förkasta de existerande fackföreningarna och bilda nya fackföreningar. En enda italiensk delegat ansåg fackföreningar i och för sig vara kontrarevolutionära.[99] Kongressen avstod från att göra något uttalande om skapandet av en fackföreningsinternational – kanske ett tecken på att en majoritet inte kunde ha vunnits så lätt. Medan kongressen sammanträdde beslöt emellertid en grupp, som representerade de ryska, italienska och bulgariska delegationerna samt några medlemmar ur den brittiska delegationen och en enda fransk delegat från yttersta vänstern, som sade sig tala för åtta miljoner organiserade arbetare, att bilda ett internationellt fackföreningsråd (Mezsovprof) vars huvudsakliga uppgift skulle vara att organisera ”en internationell kongress för röda fackföreningar”. Lozovskij blev ordförande i det nya rådet och Tom Mann och Rosmer blev viceordförande. Mezsovprofs beroende av EKKI framgick av förslaget att EKKI skulle utfärda en appell ”till alla fackföreningar i världen” där man avslöjade den ”ruttna Amsterdam-

[95] *Tretij Vserossijskoj Sjezd Professional’nych Sojuzov* (1920), I (PIenumy). s 14-15
[96] Ibid., I, s. 145.
[97] B. Vinogradov, *Mirovoj-Proletariati SSSR* (1928), s. 72; Lenin nämnde för Murphy att Williams och Purcell hade godkänt idén (J. T. Murphy, *New Horizons*, (1941), s. 157).
[98] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 120-126.
[99] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 510-526, 610-638: Radek medgav i sin rapport att ”stora åsiktsskillnader” fanns då det gällde fackföreningsfrågan och att ”många medlemmar i andra kommunistpartier” ville bilda nya fackföreningar (ibid., s. 622-623).

internationalen" och erbjöd dem att gå in i den nya fackföreningsinternationalen.[100]

Detta ödesdigra beslut fattades vid en tidpunkt då den revolutionära vågen ännu var som starkast, då Andra internationalen ansågs vara död och då endast de mindre framgångar som uppnåtts av IFTU tycktes utgöra det enda väsentliga hindret för att den internationella arbetarrörelsen skulle erövras av kommunisterna.[101] Beslutet att påbörja kampanjen för att splittra fackföreningsrörelsen i två inbördes stridande broderorganisationer med Moskva och Amsterdam som de båda polerna i detta kraftfält fattades vid denna tidpunkt. Ett förlängt krig av detta slag måste emellertid blotta den latenta oförenligheten mellan kommunisternas plikt att arbeta inom de existerande fackföreningarna och deras uppgift att splittra rörelsen och isolera Amsterdam till förmån för Moskva, mellan en politik av fredlig infiltration på det nationella planet och en politik med frontalangrepp på det internationella planet. Detta dilemma som inte skulle ha uppenbarats om världsrevolutionen faktiskt hade varit nära förestående uppfattades inte av Lenin och de andra bolsjevikledarna. De förhandlingar genom vilka Mezsovprof bildades i juli 1920 hölls i en atmosfär av förvirring på denna punkt. Bara ryssarna och deras nära lierade bulgarerna stödde beslutet helhjärtat. Det italienska partiet var, i likhet med det bulgariska partiet, en efterträdare till ett socialistiskt parti som i det förflutna åtnjutit fackföreningsstöd, och kunde därför inte nöja sig med dubbla lojaliteter i de italienska fackföreningarna, men trots detta var den italienska attityden tvetydig.[102] Ännu större förvirring rådde inom den brittiska delegationen. Murphy, som deltog i mötet då beslutet att bilda Mezsovprof fattades och som blev den brittiske representanten i detta organ, sade efteråt att "hade det funnits den minsta antydan om att man skulle splittra fackföreningarna" skulle förslaget "naturligtvis" inte ha fått något brittiskt stöd.[103] Bara Tanner en finsk arbetarledare och den ende framträdande fackföreningsmannen i delegationen, tycks ha insett motsägelsen mellan förslaget att "stanna kvar i fackföreningarna på nationell nivå" och skapandet av ett oberoende internationellt organ. Zinovjev vägrade ge honom ordet när han sökte motivera sin åsikt under kongressen.[104] Bildandet av Mezsovprof förde sålunda Komintern ett långt steg vidare på den väg som inletts med genom *Radikalismen – kommunismens barnsjukdom*. Det var ett steg som togs i ett ögonblick av stor entusiasm och i den fasta förvissningen om att den europeiska revolutionen var nära förestående. Denna plan som var ämnad att överbrygga den korta övergångsperioden och bana väg för det stora målet fick oväntade och fatala konsekvenser när övergångsperioden drogs ut till månader och år.

Kominterns andra kongress sammanföll med Röda arméns snabba och oupphörliga framryckning in i Polen. Curzons not till Tjitjerin från Spakonferensen hade avsänts några dagar innan kongressen öppnades.[105] I den föreslogs att stilleståndsförhandlingar omedelbart skulle påbörjas mellan Sovjetryssland och Polen med utgångspunkt från de gränser som drogs upp under hösten 1919. Denna linje (känd som "Curzon-linjen") hade dragits upp av experter från

---

[100] Ibid., s. 622, 636-637.

[101] "Huvudfienden är Amsterdam [d. v. s. IFTU], inte Bryssel [d. v. s. Andra internationalen]", förklarade Zinovjev vid kongressen (ibid., s. 638). Han upprepade i Halle tre månader senare att "Politiskt är Andra internationalen krossad, ... men den s. k. fackföreningsinternationalen är Olyckligtvis fortfarande något, den är bålverket för den internationella bourgeoisien" (U*SPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 161); detta förklarade den osedvanliga fränheten i angreppen på IFTU.

[102] Lozovskij beskriver de allvarliga åsiktsskillnader som fanns mellan honom och D'Aragona, talesmannen för den italienska delegationen: "Under åtskilliga dagar diskuterade jag med honom de principer som skilde oss åt. Serrati föreslog då en kompromisslösning, som enligt min mening inte var tillräckligt klar. När jag lämnade Serratis förslag till Lenin sade han: "Det innehåller naturligtvis oklara punkter, men detta är inte det viktiga; det viktiga är att skapa en central organisation, klarheten kommer att infinna sig senare" (A. Lozovskij, *Lenin und die Gewerkschaftsbewegung* (Hamburg, 1924), s. 17).

[103] J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 158.

[104] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 637-638.

[105] Se ovan s. 185.

fredskonferensen och grundade sig på etnografiska principer. I noten tillades menande att den brittiska regeringen var ”tvingad av Nationernas Förbund att försvara Polens integritet och oberoende inom landets rättmätiga etnografiska gränser”. Den 17 juli 1920 samtyckte Tjitjerin, samtidigt som han hånade den brittiska regeringen för dess senkomna intresse för en fred mellan Sovjetryssland och Polen, till öppna förhandlingar om den polska regeringen bad om det och erbjöd Polen en mer gynnsam gräns är Curzonlinjen.[106] Den 22 juli vände sig den polska regeringen till slut till Moskva och vädjade om förhandlingar. Sovjetregeringen hade emellertid inte bråttom. Förhandlingarna fördröjdes under olika förevändningar. I slutet av juli trängde Röda armén över Curzon-linjen in i vad som odiskutabelt var polskt territorium. Efter Brest-Litovsks fall den 1 augusti kunde ryssarna inte vänta sig något allvarligt motstånd förrän de nådde Warszawas yttre försvarsverk.

Beslutet att föra kriget in i Polen föregicks av en strid i de inre partikretsarna. Trotskij var emot en framryckning både på politiska och militära grunder. Lenin bemötte hans invändningar med argumentet att de polska arbetarna i Warszawa och andra större städer skulle resa sig då Röda armén kom och hälsa den som en befriare. Radek som kände Polen varnade Lenin för att förlita sig alltför mycket på dessa förhoppningar, men hans syn på Tyskland hade givit honom ett rykte om att vara pessimist och Lenin kallade honom för defaitist.[107] Stalin hade klokt påpekat innan offensiven började att ”de polska arméerna är helt annorlunda än Koltjaks och Denikins”, då de är ”homogena och nationellt förenade”, och att så snart som polska trupper försvarade polsk jord, skulle det vara ”svårt att kämpa mot dem”. Så sent som i juni attackerade han ”skrävlet och den skadliga självbelåtenheten” hos de kamrater som ”talar för en ‘marsch mot Warszawa’ ” eller ”stolt deklarerar att de skall sluta fred endast i ‘det röda Warszawa’ ”.[108] Men när det avgörande ögonblicket infann sig gjorde Stalin inte sin röst hörd. Trotskij stöddes bara av Rykov.[109] Lenins åsikt segrade och framryckningen fortsatte. Sovjetiska trupper hade hjälpt de röda i Finland vintern 19171918. Enheter ur Röda armén hade hjälpt till att upprätta sovjetrepubliker i Estland och Lettland i slutet av 1918 och skulle göra detsamma i Georgien 1921. Men i dessa fall hade lokala kommunister bildat basen för dessa företag. Beslutet att marschera mot Warszawa sammanföll med Kominterns andra kongress och fattades vid en tidpunkt då all försiktighet hade svepts åt sidan av en entusiastisk tro på att den europeiska revolutionen stod för dörren. Allt detta förlänade det militära fälttåget en tydlig revolutionär atmosfär som gjorde det olikt något annat krig i Sovjets historia. Att Röda armén inte var en rysk utan en internationell armé, att den inte tjänade ett lands nationella intressen utan en klass’ internationella intressen, hade från första början ansetts självklart. Grundandet av Komintern uppfattades som en politisk motsvarighet till Röda armén. ”Jag kan försäkra er” förklarade Trotskij vid Kominterns första kongress, ”att de kommunistiska arbetare som bildar den verkliga kärnan i denna armé inte bara betraktar sig själva som styrkor som försvarar den ryska socialistiska republiken utan också som Tredje internationalens röda armé.”[110] Vid andra kongressen tycktes Röda arméns triumferande framryckning vara det obestridliga beviset för riktigheten i denna princip. Innan kongressen började skrev Tuchatjevskij, Röda arméns befälhavare, då armén ryckte fram ett brev till Zinovjev, i vilket han hävdade att proletariatet måste förberedas ”för det förestående inbördeskriget, för ögonblicket för en världsattack av alla proletariatets väpnade styrkor mot

[106] Båda noterna finns i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 34-38.
[107] Clara Zetkin, *Erinnerungen an Lenin* (Wien, 1929), 20-21.
[108] Stalin, *Sotjinenija*, IV, s. 323-324, 333.
[109] Trotskij nämner Rykovs stöd två gånger (*Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 192; *Stalin* (New York, 1946), s. 328); vid första tillfället nämner han inte Stalin, vid det andra nämner han honom bland dem som stödde Lenin. Enligt den kronologi som finns i Stalins samlade skrifter (*Sotjinenija*, IV, s. 474-475), var Stalin borta från Moskva och vistades vid fronten mellan den 12 juli och mitten av augusti.
[110] *Der I. Int. Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 49.

den beväpnade världskapitalismen" och föreslog att "med avseende på oundvikligheten av ett inbördeskrig i världsskala inom en nära framtid" skulle Komintern vidtaga åtgärder för att bilda en generalstab.[111] Detta förslag beaktades inte. Vid kongressens öppningssession föreslogs emellertid ett budskap till Röda armén av den italienske delegaten Serrati, som hoppades att den dagen var nära då "den proletära Röda armén inte bara kommer att bestå av ryska proletärer utan av proletärer från hela världen" och hälsade den som "en av världshistoriens förnämsta drivkrafter".[112]

Medan allt som gjordes under sommaren 1920 hade sina rötter i den bolsjevikiska traditionen, representerade det inte desto mindre en av dessa politiska förändringar, som var liktydiga med en radikal frontförändring och som utsatte sovjetregeringen för välgrundade anklagelser för att ha bedrägliga avsikter. Under de första månaderna 1920 hade tydliga diplomatiska trevare sänts ut för en tillfällig uppgörelse med de kapitalistiska staterna. Tjitjerin, Krasin och Radek tycktes behärska scenen och framstod som skaparna av en försiktigare och mer kompromissbetonad politik: Zinovjev och Bucharin lämnades att teoretisera om världsrevolutionen och förvisades till kulisserna. I slutet av januari 1920 hade man absolut förnekat att "den ryska sovjetregeringen önskar införa kommunismen med hjälp av Röda arméns bajonetter".[113] Så sent som den 20 juli 1920, medan delegaterna samlades till Kominternkongressen, försäkrade Sovnarkom högtidligt att "vi är lika långt från något slags angrepp mot Polens oberoende eller mot dess okränkbara territorium som på den tiden då vi hade våra största militära svårigheter".[114] Inom några få dagar glömdes eller bortförklarades emellertid sådana försäkringar. De militära segrarna och delegaternas entusiasm återupplivade tron på världsrevolutionen och på Zinovjevs fallande stjärna. När Lenin hade vunnits för denna sak kastades försiktigheten och det revolutionära kriget började på allvar. Så snart som Röda armén gick över gränsen bildades en "provisorisk polsk revolutionär kommitté i samråd med det ryska kommunistiska partiet, vilket tillsammans med Röda arméns ledning skulle delta i denna kommittés arbete". Kommittén förflyttade sig framåt i Röda arméns kölvatten. Dess ordförande var Marchelevskij och bland dess medlemmar fanns Dzerzjinskij, Unschlicht och Kon – tre bolsjevikiska veteraner och en tidigare ledare för det polska socialistiska vänsterpartiet. Rådet skulle överlämna sin makt till det polska kommunistpartiet då man kommit fram till Warszawa.[115] Warszawa var emellertid bara en början. "Nära den", sade Lenin efteråt, "ligger världsimperialismens centrum, som stöder sig på Versaillesfördraget". Polen var "det sista bålverket mot bolsjevikerna".[116] Hur kritiskt läget var framgick av den iver med vilken västmakterna sände ammunition och militär hjälp till Warszawa för att avvärja hotet. Viktigast av allt var emellertid, ansåg Lenin, den inverkan som framryckningen mot Warszawa hade på arbetarna i den kapitalistiska världen:

> Sovjetrepublikens arbetare och bönder har vunnit stora militära segrar över jordägarna och kapitalisterna, över Judenits, Koltjaks och Denikins anhang, över de vita polackerna och deras bundsförvanter – Frankrike, England, Amerika, Japan.
>
> Men ännu större är vår seger över sinnet och hjärtat hos arbetarna, löneslavarna och massorna förtryckta av kapitalisterna, de kommunistiska idéernas och de kommunistiska organisationernas seger över hela världen.

---

[111] M. N. Tuchatjevskij, *Vojna Klassov* (1921), s. 139-140.
[112] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 42-44.
[113] Se ovan s. 95.
[114] Kljutnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 43.
[115] Y. Marchelevskij,*Vojna i Mir mezdu Burzuaznoj Polsoj i Proletarskoj Rossiej* (rysk översättning från polskan, 1921, s. 22.
[116] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 377.

> Proletariatets revolution, krossandet av det kapitalistiska oket är på väg: den skall komma till alla länder på jorden.[117]

När de tyska arbetarna i Danzig hellre strejkade än lossade ammunition åt Polen, när brittiska arbetare inte bara vägrade att lasta sådana varor utan bildade ”aktionsråd” och hotade den brittiske premiärministern med revolution, om hjälp sändes till Polen, då kunde bolsjevikerna inte undgå att tro att kommunismens seger över arbetarnas sinnen och hjärtan hade vunnits.[118]

När Kominterns andra kongress avslutades den 7 augusti 1920, fortsatte Sovjets framryckning mot Warszawa nästan utan att möta något motstånd. Optimismen och entusiasmen var utan gränser. Förberedelser gjordes för att de polska och sovjetiska fredsdelegationerna skulle kunna mötas i Minsk den 11 augusti. Kvällen innan hade Kamenev i London redogjort för Sovjets fredsvillkor för Lloyd George. I dessa föreslogs, som man lovat, att Curzon-linjen skulle korrigeras till Polens förmån i Belostock- och Kholmregionerna. Polen skulle begränsa sina väpnade styrkor till 50 000 man. Dess officerskår och administrativa personal skulle dessutom inte tillåtas överstiga 10 000; därjämte kunde en civil milis rekryteras för att upprätthålla ordningen. Inga krigsskadestånd krävdes, men den polska regeringen skulle dela ut jord till de familjer, vars manliga medlemmar sårats eller dödats i kriget. Lloyd George ansåg villkoren rimliga och rådde den polska regeringen att acceptera dem. När villkoren emellertid slutligen delgavs den polska delegationen den 17 augusti (en oförklarad försening hade inträffat), visade de sig innehålla ett tillägg som inte fanns med bland de villkor, som Kamenev nämnt för Lloyd George. Tillägget innebar att den föreslagna civila milisen uteslutande skulle rekryteras bland arbetarna.[119] Detta villkor och villkoret om jordfördelning var ett uppenbart försök att förändra Polens klasstruktur i revolutionens intresse: Röda armén var i början begränsad till arbetare och bönder.[120] Diskussionen om dessa villkor pågick emellertid inte länge, eftersom läget genomgick en blixtsnabb förändring. Den 16 augusti hade en stark polsk motoffensiv påbörjats. Inom några få dagar var Röda armén på reträtt lika snabbt som den ryckt fram.

Många förklaringar har efteråt lämnats till Sovjets nederlag. Senare sovjetiska militära experter som hade fördelen av att kunna vara efterkloka tenderade till att fördöma hela fälttåget som en militär felbedömning: Röda armén var otillräckligt utrustad och illa förberedd i allt utom entusiasm för ett så stort företag som en invasion av Polen.[121] Tuchatjevskij, befälhavaren för de styrkor som gick mot Warszawa, kritiserades för att han försvagat sin huvudstyrka genom ett försök att omringa Warszawa från norr och sålunda utsatt sin huvudfront för en förödande motattack. Detta ansågs av några som en politisk manöver avsedd att skära av den polska korridoren och etablera kontakt med det tyska Reichswehr. Den södra armén som trängde fram mot Lvov misslyckades under de kritiska sista dagarna att omedel-

---

[117] Ibid., XXV, s. 371. [”Speech Delivered at the Ninth All-Russia Conference of the Russian Communist Party (Bolsheviks)”, September 22, 1920, CW 31]

[118] Den 10 augusti 1920 mottog Lloyd George en delegation från det centrala ”aktionsrådet”; dess talesman var Ernest Bevin som bl. a. sade: ”De tvekade inte att lägga korten på bordet och om kriget fortsatte genom ett direkt stöd till Polen eller ett indirekt stöd till general Wrangel, skulle det vara detsamma som att sätta en tändsticka till en krutdurk och vad som sedan skulle bli följden av detta kunde ingen av dem förutse” (The Times, 11 augusti 1920). Den 12 augusti mottog Wrangel, som hade samlat resterna av Denikins styrkor på Krim och rörde sig in i Sydryssland, ett franskt de facto-erkännande men inget brittiskt.

[119] Den fullständiga texten finns i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 47-49; de villkor som Kamenev nämnde för Lloyd George finns i *The Times* den 11 augusti 1920. Enligt L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 269, utelämnades tillägget om den civila milisen avsiktligt av Kamenev.

[120] Se ovan s. 76. [sidan hänvisar till boken]

[121] En objektiv redogörelse för fälttåget, jämte referenser till några av de militära auktoriteterna, finns i W. H. Chamberlin, *The Russian Revolution 1917-1921* (1935), II, s. 311-314; Tuchatjevskijs åsikt, som i det stora hela sammanföll med Trotskijs, framfördes i föreläsningar om fälttåget vid krigshögskolan 1923 och trycktes in extenso i J. Pilsudski, *L'Année 1920* (fransk översättning från polskan 1929), s. 203-255.

bart följa en order från överbefälhavaren Sergej Kamenev, att röra sig norrut för att undsätta trupperna framför Warszawa, fastän det inte är klart huruvida detta berodde på fel på förbindelserna, på halsstarrigheten hos dess befälhavare Jegorov och hos dess kavalleriledare Budjonnyj eller på politisk misstänksamhet.[122] Politiska liksom militära misstag gjordes. Den ”provisoriska polska revolutionära kommittén” sägs, när den först bildades i Bjelostok ha gjort sig till ovänner med de polska kommunisterna genom att administrationen anförtroddes åt ryssar och judar.[123] Vilka misstag som än begicks, var inget av dem i första hand orsaken till nederlaget. Ingen hade, med undantag för den korta berusningen av oväntat lätta militära segrar, verkligen trott att Röda armén kunde besegra polen. Lenin och de som med honom hade röstat för framryckningen hade alla räknat med Polens röda proletariat. Det underjordiska polska kommunistpartiet försökte enligt senare påståenden att utlysa en generalstrejk. Uppmaningen begränsades emellertid bara till gruvarbetarna i några gruvor i Dombrowa-regionen i sydväst och strejken slogs lätt ned.[124] När de polska arbetarna i Warszawa inte reste sig och ibland t. o. m. förenade sig med nationalarmén för att försvara huvudstaden var hela företaget dömt att misslyckas.[125] Det var inte Röda armén utan världsrevolutionen som led nederlag framför Warszawa i augusti 1920.

Nederlaget var också av betydelse för styrkeförhållandena i själva Sovjetryssland. Bondearmén hade kämpat tappert och framgångsrikt – och skulle göra det igen – mot de ”vita” inkräktarna som hade hotat sovjetregimens existens, men samma bondearmé visade nu än en gång att den var utomordentligt duglig för försvar men inte till anfall och att den, medan den skulle ha kämpat envist på rysk jord inte förmådde kämpa för att sprida den proletära revolutionen till andra länder. Mensjeviken Dan fastslog med kraft problemets kärnpunkt i en samtida analys av händelserna:

> Fälttåget mot Warszawa visade obestridligen det omöjliga i ett offensivt ”kommunistiskt” krig för Röda arméns del, och i denna mening markerade det den verkliga vändpunkten i bolsjevikernas utrikespolitik ... Efter en mycket kort tid visade samma Röda armé, som hade visat sig oduglig då det gällde ett anfall mot Polen, underverk av odödlig tapperhet och oövervinnerlighet i kriget mot Wrangel, denne epigon från den tsaristiska feodala reaktionen. Vad kunde vara klarare än detta historiska exempel? Och hur kunde det på ett mer slående sätt visas att den verklige segraren i alla inbördeskrig under den bolsjevikiska perioden var den ryske *bonden* och ingen annan? [126]

Fiaskot med framryckningen in i Polen kan ses som det första tecknet på att en stor del av makten vilade hos bönderna och att det var de som skulle komma att påverka den sovjetiska politiken. Detta kom till uttryck de följande åren då NEP infördes.

---

[122] Enligt vad Trotskij sagt i *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 192-193 och mer detaljerat och med större bitterhet i L. Trotsky, *Stalin* (New York, 1946), s. 328-332, förmådde Stalin, som var representant för militärrevolutionära kommittén i södra armén, Jegorov och Budjennij att fortsätta sin framryckning mot Lvov. Detta hade sin grund i Stalins avundsjuka mot Smilga, som innehade samma befattning som Stalin i centralarmén och som skulle komma att dela äran av Warszawas fall med Tuchatjevskij.

[123] Y. Marchelevskij, *Vojna i Mir mezdu Burzuaznoj Polsoj i Proletarskoj Rossiej* (rysk översättning från polska, 1921), s. 25. Detta misstag och andra liknande kan ha berott inte så mycket på vårdslöshet eller på chauvinism som på en inneboende svårighet i läget. I alla städer i östra Polen begränsades polackerna till jordägarna och ämbetsmännen; judar bildade en majoritet eller en stor minoritet av stadsbefolkningen och utgjorde majoriteten av de lokala kommunisterna.

[124] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 581.

[125] Närvaron av polska arbetare som frivilliga i de polska styrkorna sägs ha haft en nedslående effekt på Röda arméns moral (V. Putna, *K Visle i Obratno* (1927), s. 137-138); en iakttagare som var i Minsk under fälttåget talar om deserteringar i stor skala (F. Dan, *Dva Goda Skitanij* (Berlin, 1922), s. 73-74). Tuchatjevskij å andra sidan vägrade uppenbarligen att acceptera detta; ”Allt prat om att den polska arbetarklassens nationalkänsla skulle ha återupplivats i samband med vår offensiv är helt enkelt följden av vårt nederlag” (J. Pilsudski, *L'Année 1920* (fransk översättning från polska, 1921), s. 231).

[126] F. Dan, *Dva Goda Skitanij* (Berlin, 1922), s. 74.

Nederlagets omfattning uppenbarades snart. 1 slutet av augusti hade Röda armén drivits tillbaka till Curzon-linjen. I september låg de polska styrkornas ställningar bakom den linje, som de stått vid när fientligheterna började i april. Den var emellertid mindre fördelaktig än den gränslinje som sovjetregeringen hade varit beredd att erbjuda Polen föregående vinter.[127]

Här gjorde båda sidor halt. Om Lenin nu hade insett det dåraktiga i att försöka göra Polen revolutionärt med bajonetternas hjälp hade Pilsudski insett det vågspel som det innebar att tränga för djupt in på sovjetiskt territorium: dessutom vann Wrangel, som Pilsudski inte ville ge något stöd, sina främsta framgångar i Sydryssland. Lenin fann sig i samma läge som under Brest-Litovskförhandlingarna och betonade för sina kolleger och landsmän behovet av att få till stånd en ”oförmånlig” fred.[128] Men denna gång var oppositionen obetydlig. Den 12 oktober 1920 undertecknade de sovjetiska och polska delegaterna ett vapenstillestånd.[129] Denna stilleståndslinje bekräftades av fredsfördraget som undertecknades fem månader senare i Riga den 18 mars 1921 och som kom att utgöra grunden för förhållandet mellan Sovjetunionen och Polen i nästan två decennier. Förutom att Ryssland till Polen avträdde ett stort övervägande vitryskt område, medförde den nya gränsen att en bred kil av polskt territorium drevs in mellan Litauen och Sovjetunionen, vilken sålunda kom att isolera Litauen och avstänga Sovjet från en möjlighet att bana sig väg mot väst.[130]

Det sovjet–polska kriget 1920 hade en långtgående inverkan i mer än ett avseende på den sovjetiska utrikespolitiken. Men denna inverkan förmärktes inte till fullo omedelbart, inte heller drog man genast några slutsatser av nederlaget. Det militära bakslaget uppvägdes några veckor senare av segern över Wrangel, vilket slutligen medförde att inbördeskriget upphörde. Den tillfälliga förlusten av landområden till Polen kompenserades av tanken på att uppkomsten av ett sovjetiskt Polen inom en nära framtid skulle göra gränsfrågorna betydelselösa. Entusiasmen som framkom under Kominterns andra kongress och de ansträngningar som gjordes till följd av denna entusiasm dämpades inte genast. Liksom krigskommunismen hemma fortsattes den revolutionära offensiven i Europa under vintern 1920-1921. I och med sin andra kongress kom Komintern att framstå som generalstab för världsrevolutionens styrkor med nationella partier grupperade i olika länder. Kominterns högkvarter, där det ryska partiet, under den internationalistiska terminologins täckmantel hade sista ordet, upprätthöll kontakt med varje parti för sig. De nationella partierna hade normalt ingen kontakt med varandra förutom genom Komintern. Detta var kärnan i de tjugoen villkoren. Vänsterpartiernas underkastelse under dessa villkor på hösten och under vintern 1920-1921 var en vändpunkt i den europeiska socialismens historia och i dess förhållande och inställning till Moskva. Samma process kan i lätt skiftande former iakttas i Tyskland, Frankrike, Italien och Storbritannien.

Det var i Tyskland som striden om dessa villkor utkämpades mest ingående och med djupast bitterhet. Tyskland intog en nyckelställning då det gällde den europeiska revolutionen. Tyskland var det enda av de stora europeiska länderna, som hade en stor arbetarrörelse av potentiellt revolutionär karaktär, och det var beslutet att påtvinga USPD valet som direkt hade lett till att man ställt upp de tjugoen villkoren. Det första provet kom när villkoren i oktober 1920 förelades en urtima USPD-kongress i Halle. Tre veckor innan den skulle sammanträda, vände sig EKKI i ett långt ”öppet brev” till alla medlemmar av partiet. Brevet innehöll ett

---

[127] Se ovan s. 176, n. 20.
[128] Clara Zetkin, *Erinnerungen an Lenin* (Wien, 1929), s. 21; den ganska överdrivna jämförelsen med Brest-Litovsk gjordes av Lenin själv. Så sent som den 22 september räknade Lenin med möjligheten av ett vinterfälttåg (*Sotjinenija*, XXV, s. 379-380).
[129] RSFSR: *Sbornik Dejstvujuscich Dogovorov*, I (1921), nr 14, s. 63-67.
[130] RSFSR: *Sbornik Dejstvujuscich Dogovorov*, II (1921), nr 51, s. 43-71.

häftigt angrepp på dess högerinriktade ledare, som var mot en anslutning till Komintern.[131] Zinovjev var närvarande vid kongressen som delegat för Komintern. Han hade fått tillstånd av de tyska myndigheterna att stanna i tio dagar. Lozovskij, som hade varit i Tyskland i tre veckor med en fackföreningsdelegation, representerade också Komintern vid kongressen.[132] Oppositionen svarade på detta genom att inbjuda den tidigare mensjevikledaren Martov, som nyligen lämnat Moskva för att för gott bosätta sig i Berlin.

Efter nästan ett år av förbittrade diskussioner inom USPD blev förhandlingarna hårda. De fyra USPD-delegaterna som deltagit i Moskvakongressen föregående år talade först; två var mot och två för anslutning till Komintern. Därefter höll Zinovjev ett fyratimmarstal, som sent kom att glömmas. Det var ett oratoriskt mästerstycke på ett främmande språk som imponerade även på dem som inte övertygades av hans argument. Hilferding, USPD:s ledande parti-teoretiker, svarade honom med ett tal av samma längd. Andra viktiga tal hölls av Lozovskij och Martov. Debatten var mycket omfattande. Bolsjevikerna angreps för sin jordbrukspolitik, som innebar att jorden fördelades i små individuella enheter bland bönderna i stället för att småjordbruken slogs samman till stora statsägda brukningsenheter, för sin nationella politik, vilken medförde att man stödde utpräglat borgerliga nationella rörelser i Asien (närvaron av Enver Pascha vid den nyligen avslutade kongressen för folken i öster i Baku kritiserades starkt)[133] och för att ha infört terror. Zinovjevs och Lozovskijs fördömande av den ”ruttna” Amsterdaminternationalen framkallade de stormigaste uppträdena under kongressen. Lozovskij blev vid ett tillfälle överröstad och därigenom förhindrad att fortsätta sitt tal. Det var ett intressant tecken, vilket redan kunde iakttas vid tiden för Kapp-kuppen, att fack-föreningarna åtnjöt större stöd från de tyska arbetarna än något politiskt parti. De tjugoen villkoren angreps av högern för att vara ett försök att skapa en ”moskvadiktatur”, och för-svarades av vänstern som den enda garantin mot en återgång till Andra internationalens ineffektivitet och opportunism. Men båda sidor visade en förvånande villighet att erkänna att de tjugoen villkoren inte var den verkliga stötestenen. ”Vi splittras”, sade Zinovjev, ”inte därför att ni vill ha arton istället för tjugoen villkor, utan därför att ni inte är eniga med oss i frågan om världsrevolution, demokrati och proletär diktatur.” [134]

Diskussionen rörde sig i huvudsak om den grundläggande skillnaden i synen på världs-revolutionens utsikter. Enligt den bolsjevikiska vanan att tolka den europeiska revolutionens problem med hjälp av erfarenheter från den ryska revolutionen, började Zinovjev sitt tal med att jämföra kongressen med de ryska partikongresser som hölls gemensamt av bolsjeviker och mensjeviker efter 1906. Närvaron av Zinovjev och Martov, som stödde USPD:s vänster respektive höger, tycktes ge tyngd åt vad som historiskt sett var en något fantasifull jämförel-se.[135] Den fråga som nu delade USPD kunde sammanfattas i formeln: 1847 eller 1849?[136]

---

[131] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 14 (5 november 1920), spalt 2901-2922.

[132] Enligt ett uttalande i tyska riksdagen av den tyske utrikesministern kom Lozovskij den 15 september 1920 med en stor sovjetisk fackföreningsdelegation för att närvara vid en kongress för fabrikskommittéer i Berlin. Det tal som Lozovskij vid detta tillfälle höll finns i A. Lozovskij, *Desjat' Let Bor'by za Profintern* (1930), s. 102-123; bara de sju vilka tidigare fått visa tilläts att komma in i landet. Den 4 oktober bad Kopp om visa för Zinovjev och Bucharin för att dessa skulle få möjlighet att närvara vid Hallekongressen; följande dag utfärdades dessa sedan man gjort förfrågningar hos USPD (*Verhandlungen des Reichtags*, CCCXLV (1921), s. 759-760). Bucharin reste inte.

[133] Se nedan s. 292-294.

[134] *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 156; detta ordagranna protokoll från förhandlingarna utfärdades av de kvarlevor som kom att utgöra USPD efter det att majoriteten gått in i KPD.

[135] Detta motiv var den röda tråden i Zinovjevs tal: MacDonald och Henderson beskrevs som mensjeviker (ibid., s. 154).

[136] Man refererade till ett välkänt ställe i Engels förord till Marx stridsskrift Klasstriderna i Frankrike och som sammanfattade Marx' slutsatser – att det verkligen var krisen i världshandeln år 1847 som skapade februari- och

Zinovjev citerade ett uttalande av en av ledarna för USPD:s högerflygel med lydelsen att världen var ”i ett läge liknande det efter 1848 års borgerliga revolution”. Han frågade upprört om det verkligen var ett faktum ”att arbetarklassens hela politik måste styras av antagandet att världsrevolutionen inte kommer att inträda i en nära framtid”. Kunde detta sägas vid en tidpunkt då den proletära revolutionen höll på att börja i Italien, då England redan hade ett aktionsråd, som var ”början till en sovjet, till en andra regering” och till det berömda ”dubbelväldet”, då revolutionen vilken dag som helst skulle kunna bryta ut i Österrike och t. o. m. Balkanländerna var ”en mogen frukt för en proletär revolution”?[137] Zinovjev tvivlade inte ett ögonblick på att bolsjevikerna skulle få rätt mot dagens tyska mensjeviker på samma sätt som de hade fått rätt mot mensjevikerna efter 1905. Hans uttalande om Balkan föranledde utrop som ”Groteskt!” från högerflygeln. Hilferding gjorde i en replik narr av Zinovjevs förutsägelser och förklarade att en politik som byggde på att dessa förutsägelser skulle uppfyllas var ”ett hasardspel, ett spel på vilket inget parti kan bygga”.[138]

Bakom denna meningsskiljaktighet om revolutionens objektiva utsikter låg det gamla problemet, som figurerat i varje strid som utkämpats inom marxismen – striden mellan ”medvetande” och ”spontanitet”, som Lenin en gång hade utkämpat mot ”ekonomisterna”,[139] som lätt förändrad återkom mellan bolsjevikerna och mensjevikerna och som ännu en gång drogs upp vid Hallekongressen. Hade Zinovjev rätt då han trodde att en medveten viljeansträngning var allt som nu behövdes för att sprida revolutionen till Europa och Asien?

> Många tendenser pekar i riktning mot en revolutionär utveckling i Västeuropa [svarade Hilferding] och det är vår uppgift att leda dem och förstärka dem. Men, kamrater, den revolutionära utvecklingens förlopp kan inte bestämmas utifrån, utan det beror på de ekonomiska och sociala styrkeförhållandena mellan klasserna i olika länder och det är utopiskt att tro att utvecklingen kan drivas fram av en paroll eller på en befallning utifrån.[140]

Ännu en gång låg bakom denna konflikt mellan ”voluntaristiska” och ”deterministiska” tolkningar av den marxistiska filosofin en dold motsättning då det gällde ändamålet. Zinovjev hade fel i sin uppskattning av de revolutionära framtidsutsikterna. Han hade emellertid fullkomligt rätt, då han trots alla protestrop anklagade sina motståndare för ”rädsla för revolution, som likt en röd tråd löper genom hela er politik”. Dessutom fastställde han korrekt deras rädslas rätta natur – rädsla för ”oreda”, för ”hunger”, och för ”vad vi har i Ryssland”.[141]

Zinovjev drog emellertid vid Halle inte några slutsatser av sin diagnos. Den verkliga slutsatsen var alltför skadlig inte bara för den sak för vilken han var tvungen att argumentera utan också för hela den argumentationsprincip som gick ut på att man gjorde analogier mellan Ryssland och Västeuropa. Majoriteten av de ryska arbetarna hade 1917 inte haft någonting att förlora förutom sina bojor. De stod på en levnadsstandardsnivå som inte var långt från svält och var våldsamt förbittrade över krigets meningslösa offer. De hyste varken något hopp eller någon tro på de existerande politiska och administrativa institutionerna och var tillräckligt desperata för att beredvilligt acceptera en liten grupp beslutsamma mäns revolutionära ledarskap, vilka var inriktade på att krossa dessa institutioner. Majoriteten av arbetarna i Västeuropa – och inte bara en privilegierad minoritet som bolsjevikerna trodde – hade en levnads-

---

marsrevolutionerna och att den industriella återuppbyggnaden som påbörjades i liten skala efter mitten av 1848 och som nådde sin fulla utveckling 1849 och 1850 var den drivande kraften i förnyelsen av den europeiska reaktionens styrka” (Marx i Engels, *Sotjinenija*, XVI, II, s. 466).

[137] *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 147-148, 153-154.

[138] Ibid., s. 184.

[139] Se vol. I. s. 25-26.

[140] *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 188.

[141] *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 148-149.

standard som fastän den ofta tycks ha varit låg ändå var värd att försvara. I vilket fall som helst var de inte villiga att utan vidare offra den för revolutionens framtida välsignelser. Ingen propaganda skadade den bolsjevikiska revolutionen i Västeuropa så mycket som den som betonade det ryska folkets låga levnadsstandard och krigets och inbördeskrigets umbäranden. Sålunda var den fruktan som Zinovjev talade om inte alls begränsad till några få ledare eller till ett privilegierat skikt av arbetare. Alltför många hade alltför mycket att förlora för att utan vidare kunna överge den borgerliga demokratin eller acceptera de revolutionära ledarnas disciplin. Detta var den fundamentala skillnad som förorsakade striden om borgerlig demokrati och proletär diktatur, bakom splittringen av fackföreningarna, bakom striden om ”medvetande” och ”spontanitet” och bakom massornas inställning till revolutionär ledning. Efter att ha återkommit till Moskva beskrev Lozovskij avslöjande den sinnesstämning som han hade funnit hos de europeiska arbetarna hösten 1920:

> När jag för några månader sedan talade till tyska arbetare i Tyskland, dök ofta anhängare till Scheidemann upp vid mötena och sade: ”Ja, ni ryssar talar om revolution i Tyskland. Ja, vi skall göra revolution i Tyskland, men vad händer om det inte blir revolution i Frankrike?” och samtidigt stiger en fransk kollega fram och i det han slår sig för bröstet säger han: ”Och vad händer om vi gör revolution och våra kamrater därborta inte gör det?” Då säger också de italienska opportunisterna som är lika ängsliga och lika gnälliga som alla andra opportunister: ”Det är lätt för er att tala om revolution. Italien skall göra revolution, men vi får kol från England. Hur kan vi existera utan kol?” Så kommer de att vänta på varandra i all evighet.[142]

Lenin skrev en kort tid därefter:

> Västeuropa finns knappast några människor som har upplevt några allvarliga revolutioner; erfarenheterna från de stora revolutionerna är nästan helt glömda där; och övergången från en önskan till att vara revolutionär och från samtal och resolutioner om revolution till verkligt revolutionärt arbete är en svår, långsam och smärtsam övergång.[143]

Några av de europeiska arbetarna önskade revolution men de flesta av dem önskade att i första hand göra världen säker mot revolution.[144] I Tyskland 1920 tydde emellertid många tecken på att massorna ännu var i en revolutionär sinnesstämning. Det var, anmärkte Zinovjev, ”ingen tillfällighet” att det fanns en majoritet för bolsjevikerna vid Halle-kongressen.[145]

Kongressen hade blivit grundligt sonderad och resultatet var i förväg känt med några få rösters marginal. Motionen om anslutning till Komintern och att påbörja förhandlingar för att bilda ett förenat tyskt kommunistparti godkändes av en majoritet på 237 röster mot 156. Zinovjev återvände i triumf till Berlin där han mottog beskedet från polisen att han utvisats ur Tyskland som en ”icke-önskvärd utlänning”.[146] Medan Zinovjev i Berlin väntade på första

---

[142] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 61-62.
[143] Lenin, *Sotjinenija,* XXVI, s. 487.
[144] A. Sturmthal, *The Tragedy of European Labour 1918-1939* (1944), är en kritisk analys, full av medkänsla med de europeiska socialdemokratiska partiernas politiska sammanbrott under mellankrigstiden; orsakerna står att finna snarare i en envis påtryckningsmentalitet än i en vilja att ta på sig ett politiskt ansvar. Partierna var ovilliga att ta på sig regeringsansvaret, därför att de inte kunde ta ställning till frågan om den kapitalistiska staten. Detta stämmer överens med den socialdemokratiske ledaren Tarnows berömda aforism 1931: ”Står vi vid kapitalismens sjukbädd, inte bara som diagnostiker utan också – vad skall jag säga – som en läkare som söker hjälpa eller som en glad arvinge som knappast kan vänta på slutet och helst av allt vill påskynda det hela med en smula gift? Denna bild uttrycker hela vår situation” (*Sozial-Demokratischer Parteitag in Leipzig 1931* (1931), s. 45).
[145] *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlischen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 154.
[146] G. Zinovjev, *Zwölf Tage in Deutschland* (Hamburg, 1921), s. 59-60. Enligt den tyske utrikesministern gavs order om att man skulle hålla Zinovjev och Lozovskij, då de återvände från Halle till Berlin, i husarrest, eftersom deras visa gick ut söndagen den 15 oktober. Zinovjev deltog inte desto mindre i en demonstration i Berlin denna dag, fastän han var alltför hes för att tala. De två delegaterna fick därefter besked om att de skulle lämna landet

lägenhet från Stettin, träffade han representanter inte bara för de två partier, som skulle för. ena sina krafter under Kominterns banér, utan också från KAPD som han ännu hoppades få med.[147] Denna förhoppning infriades inte. I december 1920 höll emellertid KPD och en majoritet av USPD en kongress i Berlin för att bilda ett förenat tyskt kommunistiskt parti.[148] Samarbetet mellan KPD:s intellektuella ledare och USPD:s proletära massor var kanske en smula besvärligt till att börja med.[149] För första gången fanns det emellertid ett kommunistiskt massparti i Tyskland med ett medlemsantal på omkring 350 000 och som hade möjlighet att spela en roll i tysk politik.[150]

> Den Kommunistiska internationalens offensiv i Västeuropa [skrev Zinovjev triumferande vid sin återkomst till Petrograd] har varit en fullständig framgång. Striden mellan representanter för kommunism och för reformism har slutat till vår favör.[151]

USPD:s exempel visade sig vara avgörande för de franska och italienska partierna. Frossard och Cachin hade funnit sig behandlade med lika fast hand vid kongressen som vid EKKI:s tidigare möten.[152] En sympatideklaration uppläst av Cachin följdes av ett tal av en annan fransk delegat, Lefebvre, som krävde att den strängaste disciplin skulle tillämpas inom det vankelmodiga franska socialistpartiet.[153] Zinovjev förklarade att partiet gjort sig skyldig till ”wilsonism”, ”socialpacifism” och brist på disciplin. Lozovskij förklarade vidare att det led av sjukdomen ”enhet till varje pris”.[154] De två delegaterna visade sig emellertid vara mottagliga för övertalning. De accepterade de tjugoen villkoren och påtog sig uppgiften att arbeta för att partiet skulle godkänna dem. Denna uppgift fullgjorde de efter att ha återkommit till Frankrike.[155] De tjugoen villkoren underställdes en partikongress som sammanträdde i Tours den 25 december 1920.[156] Ingen rysk delegat hade fått inresetillstånd till Frankrike, fastän förhandlingarna stimulerades av ett telegram från Zinovjev i vilket han häftigt anklagade centerns ledare, Longuet och Faure, för att vara ”det borgerliga inflytandets agenter i

---

inom en vecka; en begäran om att få stanna till den 7 november avslogs: Lozovskij (men inte Zinovjev) anklagades för att ha brutit mot viseringsreglerna genom att hålla politiska tal (*Verhandlungen des Reichtags*, CCCXLV (1921), s. 759-760.

147 G. Zinovjev, *Zwölf Tage in Deutschland* (Hamburg, 1921), s. 78-80; i ett brev bad Zinovjev att KPD vid sin stundande kongress skulle ”behandla KAPD med större tolerans än hittills”. Detta brev finns i Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund) (1921), s. 62-63. En månad senare krävde EKKI i ett ultimatum till KAPD att det skulle förena sig med det utvidgade KPD (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 15 (20 december 1920), spalt 3367-3370), men misslyckades än en gång att genomdriva ett samgående.

148 *Bericht über die Verhandlungen des Vereinigungsparteitages der USPD (Linke) und der KPD (Spartakusbund)* (1921).

149 Ruth Fischers bitande beskrivning av USPD-arbetarnas motvilja inför Levis polerade tal vid kongressen är med säkerhet överdriven men innehåller ett korn av sanning (*Stalin and German Communism* (Harvard, 1948) s. 147).

150 Levi, *Unser Weg* (andra uppl., 1921), s. 3, uppgav medlemsantalet till 500 000 i februari 1925 omedelbart före ”marsaktionen”. Radek hävdade vid Kominterns tredje kongress att KPD ”aldrig haft mer än 350 000 medlemmar” och att uppgifter om ett medlemsantal på 500 000 ”inte verifierats” (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale*, (Hamburg, 1921), s. 457); av de 350 000 kom 300 000 från USPD. Sympatisörerna var långt talrikare: över 1 100 000 röster avgavs för kommunistiska kandidater i de preussiska valen i februari 1921.

151 G. Zinovjev, *Zwölf Tage in Deutschland* (Hamburg, 1921), s. 90.

152 Se ovan s. 112.

153 *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1291), s. 261-270.

154 Ibid., s. 243-245, 307.

155 Frossard tycks från första början ha lagt fram Kominterndoktrinen i en något urvattnad form. ”Arbetare,” påstås han sagt vid ett massmöte i Paris den 13 augusti 1920, ”det är ingen idé att be er göra revolution i morgon, inte heller, om ni gör det, att slaviskt efterbilda de ryska sovjeterna. Vad det gäller är att på annat sätt än med ord betyga vår solidaritet med proletariatet i Ryssland” (Citerat i G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 31).

156 Förhandlingarna är i sin helhet medtagna i *Parti Socialiste: 18e Congrés National* (1921).

proletariatet".[157] Clara Zetkin reste illegalt från Tyskland för att plädera för Komintern. Oppositionen var envis. Léon Blum var bland dem som skarpt talade mot att man skulle ansluta sig till Moskva. Inte desto mindre visade sig läget vara något lättare än i Halle, delvis därför att båda de franska delegaterna vid Moskvakongressen talade för att man skulle gå in i Komintern och delvis för att fackföreningsledningen, som i Frankrike liksom i Tyskland var fientligt inställd mot Komintern inte hade något inflytande på det franska partiet.[158] Motionen för att man skulle gå in i Komintern fick 3 247 mandat mot 1 308 för ett alternativt förslag att gå in med avsevärda reservationer och ungefär 150 nedlagda som kom från den oförsonliga högerflygeln. (Voteringen utfördes efter ett full-maktsystem.) Sålunda blev det franska socialistiska partiet del franska kommunistpartiet och lämnade det gamla namnet till den avvikande minoriteten. Frossard valdes till partiets generalsekreterare och Souvarine, som just släppts efter en tids fängelse, reste som fransk delegat i EKKI till Moskva.

Det italienska socialistpartiet uppvisade en ännu mer blandad åsiktsflora än det franska partiet. De dystra dagar under inbördeskriget 1919 då Lenin med entusiasm hälsade dess anslutning till Komintern låg i det förflutna. Dess fördragsamhet mot oliktänkande angreps häftigt av Zinovjev vid andra kongressen.[159] Dess delegater i Moskva hade accepterat de tjugoen villkoren under förutsättning att de godkändes av partiet. Men frågan lämnades utan åtgärd i avvaktan på partikongressen, som sammanträdde i Livorno i januari 1921 och där ungraren Rákosi och bulgaren Kabakchiev som också hade varit i Halle deltog som delegater för Komintern.[160] Höjdpunkten i Kominterns historia var emellertid uppnådd. Till Livorno kom Serrati, som hade varit ledare för den italienska delegationen vid Kominterns andra kongress och viceordförande vid kongressen, som talesman för en stor centergrupp som var nästan 100 000 man stark, vars delegater hade absolut majoritet vid kongressen. Bordiga och de två andra italienska delegaterna från Moskva representerade en vänsterflygel med omkring 50 000 anhängare bakom sig och som innehöll anarko-syndikalister såväl som kommunister. Detta var den enda grupp som förbehållslöst accepterade de tjugoen villkoren. Det fanns också en högerflygel på 14 000 principfasta "reformister" som inte hade representerats i Moskva. Centergruppen anammade tveklöst en anslutning till Kominterns program men vägrade att göra avsteg från den toleranta partitraditionen, då det gällde oliktänkande och ville inte utesluta den reformistiska högerflygeln. Detta innebar att man förkastade det sista och viktigaste av de tjugoen villkoren. Paul Levi, som deltog i kongressen som delegat för KPD, applåderade Serratis inställning. Resultatet blev att det italienska socialistpartiet med majoritet utträdde ur Komintern. Kongressens vänsterflygel under ledning av Bordiga bildade ett italienskt kommunistparti på grundval av de tjugoen villkoren. En liten grupp som var föga större än KPD före samgåendet med USPD ersatte det italienska massparti som Lenin hade välkomnat i Komintern sommaren 1919. Vid de italienska parlamentsvalen i maj 1921 fick det 13 mandat.

Inget annat land var jämförbart med Tyskland, Frankrike och Italien som arbetsfält för Komintern. Det första steget mot att försöka slå ihop de små splittrade brittiska vänster-

---

[157] Mottagandet av detta telegram beskrivs i L. O. Frossard, *De Jaurés a Lénine* (1930), s. 176.

[158] Omedelbart efter kongressen i Tours utfärdade Confédération Générale du Travail en varning till sina medlemmar för det "nya kommunistpartiet" (G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 44-45.

[159] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 250-252.

[160] Inget officiellt protokoll från kongressen har publicerats. De viktigaste dokumenten som rör splittringen gavs ut på ryska i *Doklad Ispolkorna Kominterna o Raskole v Ital'janaskoj Socialisticheskoj Partii* (1921) och Ital'janskaja Socialistiéeskaja Partija i *Kommunistitjeskij Internatsional*: Sbornik Dokumentov (1921). Zinovjev och Bucharin skulle ha deltagit i Livornokongressen som representanter för det ryska partiet men vägrades visa av den italienska regeringen (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistichen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 167).

partierna till ett enda kommunistparti tycks ha tagits i april 1920. Men misstänksamheten var stor och framstegen lät vänta på sig.

Åtskilliga grupper och partier sände partipolitiskt obundna delegater till Kominterns andra kongress. Det var medan denna kongress ännu pågick som Communist Party of Great Britain (CPGB) bildades vid en kongress i London den 1 augusti 1920. De enda viktiga frågor som delade kongressen var frågorna om parlamentariskt arbete och om man skulle gå samman med Labour Party. Efter en invecklad serie voteringar om ett flertal förslag kom man fram till en lösning som gick ut på att man skulle delta i parlamentariska val och som godkändes utan splittring. Förslaget att begära inträde i Labour Party godkändes med 150 röster mot 85.[161] Fastän partiets ansökan inlämnades omedelbart efter kongressen, avslogs den fast och beslutsamt av Labour Party.[162] CPGB höll ytterligare en kongress i Leeds i januari 1921 för att färdigställa sina stadgar och godkänna de tjugoen villkoren. Fastän partiet hade varit framgångsrikt då det gällde att samla alla smågrupper på vänsterkanten, hade det emellertid små förutsättningar att bli ett massparti. Dess medlemskap överskred inte 2 500.[163] ILP förkastade de tjugoen villkoren med stor majoritet vid en konferens i Southport i mars 1921. Den avvikande minoriteten gick ur partiet och gick i stället in i CPGB.[164] De stora bulgariska och norska partierna och de små holländska, österrikiska och ungerska partierna (det sistnämnda begränsat till flyktingar i Wien och Moskva) accepterade de tjugoen villkoren utan invändningar. I Tjeckoslovakien inträffade en splittring efter samma linjer som i Tyskland och Frankrike. Resultatet blev ett ansenligt tjeckoslovakiskt kommunistparti. Ett serbisk-kroatiskslovenskt kommunistparti bildades. Det fick nästan 200 000 röster och 58 mandat i de serbisk-kroatisk-slovenska parlamentsvalen i november 1920 och blev det tredje största partiet. Dess framgång som kanske överträffade det bulgariska partiets visade sig vara fatal. Polisen sattes in mot partiet och krossade det inom ett år efter bildandet. I de flesta av de andra europeiska länderna förkastade en majoritet av socialisterna de tjugoen villkoren. Små grupper bröt sig ut och bildade kommunistpartier, som anslöt sig till Komintern men varken hade medlemmar eller inflytande. Två skarpa tillrättavisningar från EKKI lyckades inte överbrygga motsättningarna mellan de två amerikanska partierna.[165]

Under vintern 1920-1921 tycktes framgången med den politik som infördes vid Kominterns andra kongress på papperet vara fullständig. Andra internationalen hade efter sina miss-lyckanden i Bern och Luzern formellt återuppstått vid en konferens i Genève i juli 1920, samtidigt som Komintern höll sin andra kongress. British Labour Party hade tillsammans med det tyska socialdemokratiska partiet i Andra internationalen samlat de socialdemokratiska partierna från Nordvästeuropa och en eller två smågrupper från andra länder, men denna gengångare från det förflutna utgjorde inget allvarligt hot mot den unga Kommunistiska internationalen växande makt. En revolutionär organisation hade skapats med högkvarter i Moskva och som hade utposter i varje europeiskt land. Trogna och hängivna kommunistiska partier som kämpade för den proletära revolutionen hade med större eller mindre numeriska förluster, men med motsvarande moraliska vinster, frigjort sig från sin besvärande allians med

---

[161] *CPGB: Communist Unity Convention* (1920), s. 29, 57. Redogörelsen för de förhandlingar som ledde fram till grundandet av CPGB finns i T. Bell, *The British Communist Party* (1937), s. 52-57. Denna redogörelse kritiserades (*Labour Monthly*, XIX, nr 6 (juni 1937), s. 382) för att den överbetonade betydelsen av Socialist Labour Party i vilket Bell var medlem; mer än hälften av delegaterna vid den kongress då partiet bildades kom från British Socialist Party.

[162] Korrespondensen finns i T. Bell, *The British Communist Party* (1937), s. 63-67.

[163] T. Bell, *Pioneering Days* (1941), s. 194-195; författaren medger att det medlemsantal på 10 000 som uppgavs vid Kominterns tredje kongress inte var korrekt (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 18-19.)

[164] ILP:s förhandlingar finns i I*ndependent Labour Party: Report of the 29th Annual Conference* (1921).

[165] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 14 (6 november 1920) spalt 2944; nr 17 (7 juni 1921), spalt 4295-4296.

andra partier till vänster. Revolutionens krafter var på väg mot en snar seger. Den kapitalistiska världen fortsatte att visa tecken på oro. Ett av dessa var ökningen av de omfattande anti-bolsjevikiska propagandaorganisationernas verksamhet, vilka då de inte var nöjda med det autentiska materialet spred förfalskade dokument, som framställde Kominterns omfattning och avsikter i ytterst förvrängd form.[166]

Känslan av triumferande optimism överlevde emellertid inte vintern och den obetingade tron på en europeisk revolution, som uppfyllt bolsjevikledarna vid denna tid, återvände aldrig. Våren 1921 innebar slutet på en historisk period. Den utmärktes av tre betydelsefulla händelser; en berörde Sovjetunionens inrikespolitik, en annan dess utrikespolitik och en tredje revolutionens framtidsutsikter i det land där dessa förefallit som ljusast. I mars 1921, efter Kronstadtupproret, införde Lenin den nya ekonomiska politiken (NEP), ett handelsavtal slöts mellan Sovjetunionen och Storbritannien och en kommunistisk resning i Tyskland slogs hårt och skymfligt ned.

[166] A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 363365, hänvisar till åtskilliga förfalskningar, som höll journalister och många länders säkerhetsorganisationer sysselsatta en tid: huvudkällan för dessa förfalskningar tycks ha varit en organisation vid namn Ost-Information i Berlin.

26. Revolution över Asien

Marx ägnade föga uppmärksamhet åt de koloniala frågorna, eftersom det inte föreföll honom som om de koloniala eller underutvecklade områdena i världen skulle kunna spela någon roll då det gällde att störta kapitalismen. Första internationalen ignorerade helt dessa frågor. Andra internationalen var en lång tid lika ointresserad. Vid Pariskongressen 1901 framlade Rosa Luxemburg, som efteråt skulle ge den koloniala utsugningen en central plats i sin teori om kapitalets ackumulation, under inflytande av boerkriget, en resolution i vilken hon tog upp militarismens och kolonialismens negativa verkningar. Den ryska revolutionen 1905 överförde det omedelbara intresset för dessa frågor från Afrika till Asien, där nationella revolutionära rörelser — den persiska revolutionen 1906, ungturkiska revolutionen 1908, den kinesiska revolutionen 1912 och uppkomsten av den indiska nationalismen — uppstod i den ryska omvälvningens kölvatten. 1908 skrev Kautsky en pamflett, *Socialism och kolonialpolitik*, i vilken för första gången ett brev av Engels från 1882 publicerades. I detta brev förutsade Engels en revolution i Indien och hävdade att, så snart som proletariatet hade segrat i Europa och Nordamerika, ”kommer detta att ge sådana väldiga impulser och utgöra ett sådant mäktigt exempel att de halvciviliserade länderna kommer att följa oss självmant”.[1] 1908 gav Lenin i en artikel, *Brännämnen i världspolitiken*, en ny betydelsefull innebörd åt de revolutionära rörelserna i Persien, Turkiet, Indien och Kina: ”Den medvetne europeiske arbetaren har redan asiatiska kamrater och dessa kamrater kommer oerhört snabbt att bli allt fler”.[2] Några år senare då den kinesiska revolutionen hade visat sig vara segerrik, fastställde Lenin mer exakt betydelsen av Asiens återfödelse:

> Detta betyder att öst slutgiltigt slagit in på västs väg, att nya *hundratals* och åter *hundratals miljoner* människor hädanefter kommer att delta i kampen för de ideal, som väst redan arbetat sig fram till. Det som är ruttet är den västliga bourgeoisin, som redan står inför sin dödgrävare – proletariatet. Men i Asien finns det *fortfarande* en bourgeoisi, som är i stånd att representera en ärlig, stridbar och konsekvent demokrati, en värdig kamrat till de stora förkunnarna och de stora föregångsmännen i Frankrike i slutet på 1700-talet.[3]

Detta var en ny betydelsefull tankegång, som Lenin emellertid vid denna tid inte betonade, att den demokratiska revolutionära rörelsen för att kunna uppnå nationell befrielse i Asiens underutvecklade länder skulle länkas in i en potentiell allians med den socialistiska revolutionära rörelsen i Europas industriländer.

Kriget 1914 visade sig vara ett drivhus för de underutvecklade ländernas nationella aspirationer. Asiatiska och afrikanska folk tvingades att spela sin roll i ett krig som inte angick dem. Koloniala och indiska trupper kämpade för första gången på Europas slagfält. De allierades avsikt att annektera de tyska kolonierna började väcka opposition i radikala kretsar även i de segerrika europeiska länderna och hos nästan alla i Förenta staterna. Det blev allt svårare att utesluta de undertryckta folken från Wilsons doktrin om nationell självbestämmanderätt, som de allierade för Europas del hade omfattat med sådan entusiasm. Lenin, som delvis byggde på de grunder som lagts av Rosa Luxemburg i boken *Kapitalets ackumulation* fem år tidigare, publicerade i början av 1917 *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* i vilken han framställde erövringen och utsugningen av kolonierna som en räntabel investeringsåtgärd, som kännetecknade kapitalismen i dess slutliga fas. Frågan togs för första gången upp inom bolsjevikpartiet i en resolution vid aprilkonferensen 1917, som i förbigående konstaterade att ”Den nutida imperialismen är, genom att den ökar sina strävanden att underkuva de svaga

---

[1] Marx & Engels, *Sotjinenija*, XXVII, s. 238-239.
[2] Lenin, *Sotjinenija*, XII, s. 306. [Brännämnen i världspolitiken]
[3] Ibid., XVI, s. 28 [Demokrati och narodism i Kina]

folken, ett nytt inslag i det växande förtrycket av nationer”.[4]

När bolsjevikrevolutionen inträffade då första världskriget pågått i tre år var den koloniala frågan så brännande att ingen uppriktig revolutionär kunde förbise den. Den provisoriska regeringens uraktlåtenhet att ta upp denna fråga ansågs som ett av bevisen för att den inte hade några allvarliga revolutionära aspirationer. De som försökte tillämpa den marxistiska läran på den samtida världen ställdes inför uppgiften att utarbeta ett program och en politik inte bara för de ”civiliserade” folken i Västeuropa, Nordamerika och Australien utan också för ”de underutvecklade” folken i Asien och Afrika. Detta blev i än högre grad en uppgift för revolutionärer, som fann sig vara herrar över ett väldigt land som sträckte sig mellan två kontinenter — ett land vars regering alltid hade tvingats att samtidigt föra en utrikespolitik utefter två helt skilda linjer, som betingades av de stora skillnaderna i levnadsstandard och civilisation mellan Europa och Asien.[5] Med de andra kontinenterna hade Moskva ännu inga beröringspunkter, vilket begränsade problemets omfattning. Den industrialiserade västvärlden och det folkrika östern, Ryssland mellan Europa och Asien, var de betingelser, som tillsammans med det revolutionära och det nationella elementet, gav upphov till en dualistisk politik och ett dualistiskt synsätt hos den sovjetiska regeringen.[6]

Framgången med sovjetregeringens asiatiska politik berodde framför allt på dess skicklighet i att sammansmälta den ”koloniala” frågan med den ”nationella”. Sovjetunionens beredvillighet att erkänna rätten för de folk som tidigare hade lytt under det tsaristiska imperiet att utträda och bli självständiga bekräftar att den var uppriktig, då den hävdade att de undertryckta folken i andra imperier skulle ges samma rätt. Detta gjorde kolonialpolitiken till en logisk följd och en naturlig utvidgning av den nationella politiken. De teoretiska grundvalarna för båda var desamma. Kolonial frigörelse liksom alla former av nationell frigörelse tillhörde ett stadium i den borgerliga revolutionen. Den var utan tvivel ytterst betydelsefull som ett nödvändigt förspel till den socialistiska världsrevolutionen. Men i denna fas var den borgerlig och sovjetpolitiken kunde uttryckas i Wilsons termer om självbestämmande och demokratisk frihet, varigenom den vände sig till inte bara de förtryckta folken utan också till den progressiva opinionen i hela den borgerliga världen. Inte heller var det nödvändigt att skilja mellan Asiens olika folk. Alla hade oavsett sin formella politiska status varit underkastade den borgerliga kapitalismens intrång och dominans. Lenin skrev i *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* att Persien, Turkiet och Kina redan var ”halvkoloniala folk”.[7] Den sovjetiska politiken vände sig i ett enda slag till folken i Asien som helhet, till tsarens undersåtar, till undersåtarna i andra imperier och till den kapitalistiska världsmarknadens nominellt oberoende lydstater.

Dessa principer kom för första gången till uttryck i en appell från Sovnarkom ”Till alla muselmanska arbetare i Ryssland och i öst” som utfärdades den 24 november/7 december 1917. De ryska muselmanerna försäkrades att deras ”trosföreställningar och sedvanor”, deras

[4] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 233.
[5] Slavofiler som Danilevskij ansåg att Ryssland var andligt besläktat med östern och hade uppgiften att förmedla det bästa i den västerländska kulturen till Östern; Rysslands ekonomiska penetration av öst med materiella resurser från väst var den konkreta utgångspunkten för dessa romantiska visioner. Trotskij beskrev Ryssland både som kolonialmakt och koloni: ”Vi hade inom oss samtidigt både London och Indien” (Trotskij, *Sotjinenija*, XIII, s. 104).
[6] Bucharin utvecklade detta tema vid tolfte partikongressen 1923; han hänvisade i sin analys till Lenin: ”Sovjetryssland ligger geografiskt och politiskt mellan två väldiga världar — den ännu starka, och tyvärr, kapitalistiska och imperialistiska världen i väst och österns kolossala folkmassor som nu genomlever en växande revolutionär jäsningsprocess. Sovjetrepubliken balanserar mellan dessa två väldiga krafter, som i hög grad utjämnar varandra (*Dvenadcatyj Sezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (*Bolsjevikov*) (1923), s. 240).
[7] Lenin, *Sotjinenija*, XIX, s. 135; Lenin använde samma beskrivning på dessa tre länder i sitt tal vid Kominterns andra kongress 1920 (Ibid., XXV, s. 351).

”nationella och kulturella institutioner” hädanefter var fria och okränkbara. Muselmanerna i öst — bland vilka perser och turkar, araber och indier nämndes speciellt — uppmanades att tillintetgöra sina imperialistiska ”rövare och slavdrivare”. De hemliga fördrag enligt vilka Ryssland hade tillförsäkrats Konstantinopel hade ”rivits sönder och förstörts”. Konstantinopel ”måste förbli i muselmanernas händer”. Fördraget om Persiens delning hade gått samma öde till mötes. Trupperna skulle dras tillbaka från Persien, så snart som de militära operationerna var slut.[8] Fördraget om ”delningen av Turkiet och dess berövande av Armenien” upphävdes likaså. Armenierna skulle vara fria att bestämma sitt politiska öde.[9]

> Vi marscherar fast och beslutsamt [slutade manifestet] mot en hedervärd, demokratisk fred.
>
> Under vårt banér bringar vi befrielse till världens undertryckta folk.[10]

Deklarationen om det arbetande och exploaterade folkets rättigheter förklarade i mer allmänna ordalag ”det totala förkastandet av den borgerliga civilisationens barbariska politik, som har skapat exploatörernas välstånd i några få privilegierade nationer genom att förslava hundratals miljoner av de arbetande massorna i Asien, i kolonierna i allmänhet och i de små länderna”.

Den period av yttersta svaghet som den unga sovjetrepubliken genomlevde under sitt första år förstärkte denna politik av storsint självförnekelse. Under större delen av 1918 ockuperade tyska trupper Ukraina och avskar därmed effektivt Sovjetunionen från Svarta havet. Turkiet hade enligt Brest-Litovskfördraget under lätt maskerade former försäkrat sig om de tidigare ryska provinserna Kars, Ardahan och Batum och ockuperade sommaren 1918 Baku. Efter centralmakternas nederlag dök brittiska trupper upp i Transkaukasien. Sedan mars 1918, då brittiska trupper hade trängt in i Persien och förföljt de retirerande turkarna, hade Persien helt varit under brittiskt inflytande. Japan och senare Koltjak avskar Moskva från all kontakt med Fjärran Östern. Under sådana omständigheter kostade det nästan inget att avstå från den tidigare tsaristiska regeringens rättigheter, eftersom dess efterträdare inte var i den ställningen att de kunde göra anspråk på dem.[11] De bolsjevikiska ledarnas uttalanden vid denna tid om politiken i Asien gick knappast längre än att man försäkrade de undertryckta folken själv-bestämmanderätt och fördömde imperialism och hemliga fördrag — en politik helt i linje med Wilsons. Det var bara Stalin som i sin egenskap av folkkommissarie för nationaliteter fortlöpande var sysselsatt med Asien. I en artikel i *Pravda* i november 1918 utvecklade han temat om ”oktoberrevolutionens betydelse för världen”:

> Oktoberrevolutionen är den första revolutionen i världshistorien som bryter den sekellänga sömnen hos de arbetande massorna bland de undertryckta folken i öster och får dem att kämpa mot världs-imperialismen ...
>
> Oktoberrevolutionens världsomfattande betydelse är i första hand att den har... genom själva detta faktum slagit en bro mellan det socialistiska väst och det förslavade öst, skapat en ny revolutionär

---

[8] ”På grundval av principen om den neutrala persiska statens frihet, oberoende och territoriella okränkbarhet”, föreskrevs i Brest-Litovskstillståndet av den 2/15 december 1917 att både ryska och turkiska trupper skulle lämna Persien. Trotskijs deklaration den 14/27 januari 1918 till det persiska folket, publicerad i *Izvestija* samma dag, förkastade uttryckligen ”fördrag mellan Ryssland och England eller andra makter, som rör Persien”; enligt Brest-Litovskfördraget den 3 mars 1918 förband sig sovjetregeringen att inte betrakta Persien som någon intressesfär.

[9] Enligt B. Borjan, *Armenija Mezjdunarodnaja Diplomatija i SSSR* (1929), II, s. 260, inspirerades detta av armeniska bolsjeviker, främst Shaumyan.

[10] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 94-96. Se även vol. 1, s. 323.

[11] En artikel i *Izvestija*, 19 december 1917/1 januari 1918, citerad i A. L. P. Dennis, *Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 237, påpekade att Sovjets politik att avstå från de tsaristiska rättigheterna var det bästa sättet att omintetgöra brittiskt inflytande i Persien.

> front, som löper från proletärerna i väst genom den ryska revolutionen till de förtryckta folken i öst mot världsimperialismen.[12]

Han följde upp detta i två artiklar i Narkomnats (Folkkommissariatet för nationaliteter) tidning, *Glöm inte Östern* och *Ljus från öster*.[13] Det fanns inget originellt i dessa artiklar förutom tidpunkten. Under de första veckorna efter vapenstilleståndet, då varje sovjetisk ledare hade sin uppmärksamhet riktad på Berlin och den begynnande revolutionen i Tyskland ljöd Stalins röst ensam. Den första allryska kongressen för muselmanska kommunistorganisationer i november 1918 väckte föga uppmärksamhet och var i huvudsak begränsad till muselmanerna i det tidigare tsaristiska imperiet.[14] Vid det internationella revolutionära mötet i Petrograd i november 1918, som leddes av Zinovjev, förklarade en turkisk delegat, Suphi, att den engelsk—franska kapitalismens hjärna fanns i Europa men-att dess kropp vilade på Asiens och Afrikas slätter.[15]

År 1919 gjordes stora framsteg när det gällde Sovjets politik i öster, även om dessa inte förstärkte Sovjets militära styrka. Två nya faktorer hade tillkommit. I första hand hade den internationella maktbalansen förändrats genom centralmakternas fall. Sovjetunionen hade inte längre något att frukta från Tyskland eller Turkiet. Å andra sidan visade de segerrika allierade, speciellt Storbritannien, en benägenhet att i stället använda en del av de väldiga resurser som frigjorts genom vapenstilleståndet till att föra krig mot bolsjevikerna. Detta betydde en förskjutning av tyngdpunkten från Europa till Asien. Bortsett från materiellt stöd till ”vita” ryska arméer gjorde brittiska kontingenter i Kaukasus och Centralasien många drag under de första månaderna 1919, som var öppet riktade mot sovjetiska trupper. Genom dessa aktioner utspelades i Mellanöstern 1919 ett icke förklarat krig mellan Storbritannien och Sovjetunionen. Mellanöstern var dessutom, som händelseutvecklingen snart skulle visa, Storbritanniens sårbaraste punkt. Under dessa omständigheter påbörjade Sovjetunionen ganska snart i avsaknad av andra försvarsmöjligheter en diplomatisk offensiv mot Storbritannien.

Den andra nya faktorn som medverkade till utformningen av denna politik var Kominterns födelse och den ökade inriktningen på världsrevolutionen som ett ledmotiv för Sovjets utrikespolitik. Kominterns första kongress som sammanträdde i mars 1919 berörde inte i någon större utsträckning problemen i öst. De enda asiatiska delegater som var närvarande vid kongressen var medlemmar i folkkommissariatet för nationaliteter. I dess manifest förklarades emellertid, efter det att man hänvisat till en ”serie öppna resningar och till den revolutionära oron i alla kolonier”, att ”avsikten med Wilsons program, i dess mest välvilliga tolkning, är bara att förändra etiketten på det koloniala slaveriet”, att ”koloniernas frigörelse endast är tänkbar i samband med arbetarklassens befrielse i moderländerna”, och slutade med parollen:

> Kolonialslavar i Afrika och Asien! Timmen för proletariatets diktatur i Europa skall slå liksom timmen för er befrielse.[16]

Senare samma månad uttalade sig Bucharin vid det ryska kommunistpartiets åttonde kongress i frågan med cynisk uppriktighet:

> Om vi föreslår självbestämmanderätt för kolonierna, hottentotterna, negrerna, indierna etc. förlorar vi ingenting på det. Å andra sidan kommer vi att vinna på det, eftersom framgångar för nationalismen som helhet kommer att skada den utländska imperialismen ... Den mest utpräglade nationalis-

---

[12] Stalin, *Sotjinenija*, IV, s. 164-166.
[13] Ibid., IV, s. 171-173, 177-182. [*Works* vol. 4: The October revolution and the national question,]
[14] Se Vol. 1, s. 346.
[15] *Sowjet-Russland und die Völker der Welt* (Petrograd, 1920), s. 32.
[16] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 57; Trotskij, *Sotjinenija*, XIII, s. 43-44.

> tiska rörelsen, t. ex. hinduernas, är bara vatten på vår kvarn, då den bidrar till att rasera den engelska imperialismen.[17]

Kongressen antog ett reviderat partiprogram som förklarade att den världsomfattande imperialismens ökade utbredning hade medfört ”en sammankoppling av inbördeskrigen i olika länder, mellan de revolutionära krigen i de utsatta proletära länderna och de förtryckta folkens krig mot de imperialistiska makternas förtryck” och krävde ”en politik som sammanförde proletärer och halvproletärer av olika nationalitet till en gemensam revolutionär kamp mot jordägare och bourgeoisie”.[18] Senare under året utvecklade Lenin vid andra allryska kongressen för muselmanska kommunistiska organisationer denna teori ytterligare:

> Den socialistiska revolutionen kommer inte bara eller huvudsakligen att vara en kamp av de revolutionära proletärerna i varje land mot sin bourgeoisie — nej, den skall vara en kamp av alla kolonier och länder som är förtryckta av imperialismen, av alla beroende länder mot den internationella imperialismen.

Lenin talade öppet om behovet av att ”översätta den sanna kommunistiska läran som var avsedd för kommunisterna i mer utvecklade länder till varje nations språk”.[19] En resolution från kongressen förklarade att ”den internationella sociala revolutionens problem” var olösligt ”utan östs deltagande”.[20] Sovjets utrikespolitik i Mellanöstern började sålunda 1919 att få en dualistisk form dels som en kamp för världsrevolutionen i former anpassade till förhållandena i öst och dels som en kamp mot den ledande imperialistiska makten i Asien, Storbritannien, spjutspetsen i angreppet på Sovjetryssland. Här som på andra håll gick de nationella och internationella politiska aspekterna in i varandra och skillnaden mellan dem blev overklig och svår att upprätthålla.

Första gången denna politik korn till uttryck var i Afghanistan. I april 1919 vägrade Amanullah, den unge och sedermera progressive emiren, som hade kommit på tronen till följd av en palatsrevolution två månader tidigare, att fullfölja de fördragsskyldigheter som hans företrädare hade accepterat om att följa brittiska råd då det gällde landets utrikespolitik. Amanullah påbörjade ett fälttåg mot det brittiska Indien, vilket kom att bli känt som ”tredje afghankriget”, Afghanistans nationella rörelse under ledning av Amanullah kunde, även om den stod på en betydligt mer primitiv nivå, jämföras med den persiska revolutionen 1906 och ungturkarnas revolution 1908. Den inspirerades av den bolsjevikiska revolutionen på samma indirekta sätt som dessa rörelser hade inspirerats av den ryska revolutionen 1905.[21] Det är inte troligt — och kanske orimligt — att någon i Moskva hade kännedom om den överhängande risken för fientligheter mellan Storbritannien och Afghanistan.[22] Amanullah som i detta kritiska ögonblick såg sig om efter moraliskt stöd skickade ett orientaliskt hyllningsbrev till Lenin som den ”högvälborne presidenten för den stora ryska republiken” och till Tjitjerin och föreslog att man skulle upprätta diplomatiska förbindelser.[23] Ungefär vid samma tid anlände

---

[17] *Vosmoj Sezd RKP(B)* (1933), s. 49; vid samma kongress tillade Zinovjev, då han rapproterade om ett nyligen avlagt besök av två indier som hade hållit tal i Moskva och Petrograd, att rörelsen i Indien var ”inte en rent kommunistisk utan en nationalistisk rörelse, som bara här och var hade en kommunistisk anstrykning” (ibid., s. 145).
[18] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 283, 286.
[19] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 548, 551.
[20] *Zjizn Nocional nostej*, nr 47 (55), 14 december 1919.
[21] A. Gurevich, *Afganistan* (2:a uppl., 1930), s. 43-45, kallar Amanullahs regim för en ”upplyst absolutism” och ger en ganska ytlig översikt av de sociala krafter, som var för och emot honom; enligt ett uttalande i *Pravda* den 26 januari 1929 (cit. ibid., s. 56), var hans reformer ”kännetecknade av ytterst ytligt innehåll och medförde inga påtagliga förändringar för de afghaniska bönderna”.
[22] En indisk arméofficer förlagd i Centralasien antog att ”det var Sovjet som organiserade det tredje afghankriget” (L. V. S. Blacker, *On Secret Patrol in High Asia* (1922), s. 186). Detta kanske återspeglar den indiska regeringens åsikter; men sådana rapporter vann lätt spridning vid denna tid utan att några påtagliga bevis till stöd för dem framlades.
[23] *Diplomatitjeskij Slovar*, II (1950), s. 694, art. *Sovetsko-Afghanskie Dogovory i Soglasjenija*.

en välkänd anti-brittisk propagandist, som kallade sig professor Barkatullah, till Moskva från Kabul via Tasjkent. Han presenterade sig som ”ledaren för den afghanska delegationen i Moskva”.[24] I denna egenskap gjorde han ett uttalande som publicerades i *Izvestija* den 6 maj 1917 och erbjöd en realistisk grund för samarbetet mellan Moskva och de förtryckta folken i östern:

> Jag är varken kommunist eller socialist, men mitt politiska program kräver att britterna kastas ut ur Asien. Jag är en oförsonlig fiende till att Europa profiterar på Asien. Engelsmännen är de främsta representanterna för detta. I denna fråga närmar jag mig kommunisterna och i detta avseende är vi naturliga allierade.

Det stod emellertid inte klart hur Moskva kunde hjälpa Afghanistan. De afghanska arméerna höll redan på att ge upp inför de brittiska militära framgångarna, då Lenin den 27 maj 1919 svarade på Amanullahs hälsningsbrev med ett telegram, i vilket han gratulerade det afghanska folket i dess kamp mot ”utländska förtryckare” och föreslog ett ömsesidigt stöd i händelse av framtida attacker från imperialistiska makter.[25]

Afghanistans kapitulation följdes av ett ganska överraskande brittiskt erkännande av det formella oberoende som Amanullah hade krävt.[26] Detta medförde emellertid inte något avbräck i den fortsatta utvecklingen av relationerna mellan Tibet och Afghanistan. Hösten 1919 kom Mohammed Wali Khan, en afghansk envoyé, till Moskva. En sovjetisk representant, en tidigare rysk konsul vid namn Bravin tycks ha nått Kabul ungefär samtidigt.[27] I november sände Lenin ytterligare ett brev till Amanullah, i vilket han hyllade Afghanistan som ”den enda oberoende muselmanska staten i världen” (Persien och Turkiet var vid denna tid uppenbarligen inte helt oberoende, då de delvis ockuperades av brittiska eller allierade trupper) och bestämd för ”den stora historiska uppgiften att kring sig ena alla förslavade muselmanska folk och leda dem till frihet och oberoende”. Detta var inledningen till en deklaration i vilken Ryssland förklarade sig villigt att ”inlåta sig i diskussioner med det afghanska folkets regering i avsikt att sluta handels- och andra vänskapliga fördrag. Avsikten med detta är inte bara att förbättra de goda grannförhållandena i båda ländernas intresse utan också att utkämpa den gemensamma kampen mot den rovgirigaste imperialistiska regeringen på jorden, Storbritannien”.[28] Brevet var kanske inte så värst verkningsfullt då det kom från en regering som var invecklad i ett mycket svårt inbördeskrig och avskuren från effektiva kommunikationer med Centralasien. Amanullah hade starka muselmanska lojaliteter och attraherades av panislamitiska ambitioner. Pan-islamitiska och panturkiska rörelser i Centralasien var emellertid tveeggade vapen. Medan de lätt kunde vändas mot Storbritannien speciellt då den brittiska

---

[24] En brittisk säkerhetsofficer, som bekräftar Barakatullahs närvaro i Tasjkent våren 1919, ger följande redogörelse för hans karriär, som troligen är ett utdrag ur officiella källor: ”Han härstammar från staten Bhopal i centrala Indien och var lärare i hindi i Tokyo tills han utvisades ur landet av japanerna, varefter han flyttade till Amerika, där han inte lät något tillfälle gå sig ur händerna när det gällde att svärta ned värt styre i Indien. Han förklarade sig vara tysk diplomatisk representant i Kabul. Han hade tyskt pass utfärdat i Dar-es-Salaam i Östafrika ... Under kriget hade en organisation som kallade sig Indiens provisoriska regering bildats i Berlin. President var Mahendra Pratap... och denne Barakatullah var utrikesminister” (F. M. Bailey, *Mission to Tasjkent* (1946), s. 143).

[25] Citerat i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 285-286, från Narkomindels arkiv: det har aldrig publicerats i sin helhet.

[26] Dokumenten som rör detta ”krig” och de fördrag som avslutade det publicerades i *Papers Regarding Hostilities with Afghanistan 1919*, Cmd 324 (1919).

[27] F. M. Bailey, *Mission to Tasjkent* (1946), s. 174-176, beskriver Mohammed Walis och Bravins samtidiga avresa från Tasjkent den 14 juni och de svårigheter de upplevde innan de nådde sina respektive mål; enligt samma källa rapporterade Bravin i ofördelaktiga ordalag om Amanullahs och den afghanska regeringens inställning. Han mördades strax därefter i Kabul.

[28] Citerat från Narkomindels arkiv i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 286; det råder ingen tvekan om dess äkthet, fastän det inte behöver ha skrivits av Lenin personligen.

politiken var fientligt inställd till Turkiet, medförde deras vädjan till muselmanska och turkiska folk inom Sovjets gränser också faror för Sovjetunionen. Amanullah hade bl. a. ett speciellt intresse för sin kollega emiren av Buchara, som inte var lika lätt till att förmå att upprätta goda relationer med Moskva.[29] Men detta hindrade honom inte från att spela ut Storbritannien och Sovjetryssland mot varandra. Under 1800-talet hade Afghanistan varit ett neutralt område i vilket brittiska och ryska hemliga agenter förde ett underjordiskt krig. Detta förhållande levde vidare med samma metoder och med i stort sett samma personer inblandade. Under 1919 och de följande åren var det osannolikt att de brittiska eller sovjetiska myndigheterna skulle låta något tillfälle gå sig ur händerna då det gällde att göra förhållandena besvärliga för motparten. Afghanistan var en god jordmån för en sådan verksamhet.

De andra offren för den brittiska imperialismen förbigicks inte. I Persien inträffade sommaren 1919 liksom i Afghanistan efter en lång period av påtvingad inaktivitet ett uppsving i det ryska intresset. En bolsjevikisk envoyé Kolomitjev, hade från Kaukasus rest till Teheran sommaren 1918. Men den persiska regeringen hade vägrat att ta emot honom med motiveringen att han inte hade några kreditiv från Moskva utan bara från sovjetregeringen i Baku. Hans uppdrag sägs ha angripits och förhindrats av ”kosackerna” – persiska trupper under ”vita” ryska officerare.[30] Den brittiska ockupationen av Persien gav inte upphov till några politiska svårigheter så länge som den var av underordnad betydelse i förhållande till kriget mot centralmakterna. När kriget var över ställdes emellertid den brittiska regeringen inför ett fatalt dilemma. Å ena sidan var trycket för en demobilisering starkt och militära företag granskades ingående av parlamentet och den allmänna opinionen. Krigsministeriet var ovilligt att engagera sig i långvariga åtaganden i norra Persien, som låg utanför den brittiska intressesfären. Denna motvilja sammanföll med Lloyd Georges önskan att undvika en politik som medförde direkta militära aktioner mot bolsjevikerna. Å andra sidan sökte utrikesdepartementet, som nu kontrollerades av Curzon, att dra fördel av Rysslands svaghet för att av hela Persien skapa ett slags dolt brittiskt protektorat. Dessa avsikter kom till uttryck i ett fördrag som man förhandlade om i London på försommaren 1919. Det innebar att Storbritannien, samtidigt som det uttalade sig för ”Persiens oberoende och integritet”, utrustade den persiska regeringen med brittiska ekonomiska rådgivare, brittiska officerare som skulle reorganisera armén och brittiska ingenjörer för järnvägsbyggen. Dessutom skulle Persien beviljas ett lån på 2 000 000 pund. Detta innebar att den engelskryska konventionen från 1907 om ett erkännande av en rysk intressesfär i norra Persien och en brittisk i södra Persien skulle upphävas. Fastän sovjetregeringen hade avsagt sig alla anspråk som fanns upptagna i denna överenskommelse genom sin deklaration 1918,[31] kan denna åtgärd av en nation, som var invecklad i praktiskt taget öppna fientligheter mot Sovjet i Kaukasus knappast ha undgått att väcka uppståndelse i Moskva.[32]

---

[29] Ett brev i februari 1920 från Amanullahs moder till emiren av Buchara förklarade bl. a. att Amanullah ”vår broder och religionsfrände har Bocharas oberoende som första villkor för sin vänskap med den ryska sovjetrepubliken”; detta brev finns citerat i Asie Francaise, november 1921, s. 420; brevet vittnar om stort religiöst nit och författaren kan ha varit en källa till det islamitiska inflytande som var förhärskande vid Amanullahs hov. I Maiskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 147, omnämner en viss osämja mellan Sovjetunionen och Afghanistan vid denna tid. Enligt general Malleson, som ledde den brittiska styrkan i Centralasien var man i Sovjetunionen oroad över Afghanistans planer på Turkestan; afganerna tycktes sikta på ”en väldig panislamitisk resning i hela Centralasien” (*Journal of the Central Asian Society*, IX, s. 103-104).

[30] *Diplomatitjeskij Slovar*, I (1948), s. 809, art. Kolomitjev; om den kortlivade sovjetregeringen i Baku se vol. 1, s. 371.

[31] Se s. 259, n. 8.

[32] En av de brittiska ekonomiska rådgivare, som enligt fördraget utnämndes, beskriver detta fördrag som en ”provokatorisk handling” och skriver: ”Hade vi nöjt oss med vår ställning och vår prestige är det osannolikt att bolsjevikerna skulle provocerats till att handla; men i stället för detta valde vi frivilligt att ta de allvarligaste risker när inga motsvarande vinster kunde förväntas ... Att utrikesministeriet skulle ta tillfället i akt att åsidosätta

När omfattningen av det planerade fördraget blev känd, svarade den sovjetiska regeringen den 26 juni 1919 med en not till den persiska regeringen, i vilken den upprepade alla de eftergifter som Sovjet i motsats till det imperialistiska Storbritannien gjort; annulleringen av skulderna till tsarregimen, avståendet från de tsaristiska koncessionerna i Persien, uppgivandet av den konsulära jurisdiktionen och överlämnandet av Persiens tillgångar i ryska diskontobanken.[33] Undertecknandet av det engelsk—persiska fördraget den 9 augusti 1919 följdes tre veckor senare av en offentlig deklaration från Tjitjerin till ”Persiens arbetare och bönder”. Den innehöll en kritisk översikt över de sovjetiska och brittiska regeringarnas olika uppfattningar under de sista två åren om Persiens oberoende och rättigheter, beskrev ”det skamliga engelsk—persiska fördraget” som ”en papperslapp vars legala giltighet aldrig kommer att godkännas” och slutade med en passage som innehöll både ett hot och ett löfte:

> Tiden för befrielsen är nära. Räkenskapens timma skall snart slå för den engelska kapitalismen, mot vilken en bred revolutionär rörelse alltmer hotande sprider sig bland de arbetande massorna i England självt ...
>
> Det arbetande folket i Ryssland räcker er, Persiens förtryckta massor, sin broderliga hand. Den stund är nära, då vii handling skall kunna genomföra vår uppgift av allmän kamp tillsammans med er mot rövarna och förtryckarna, stora och små, som är upphovet till era ändlösa lidanden.[34]

Delvis tack vare denna reaktion mottogs det engelsk—persiska fördraget med föga entusiasm i Persien. Sammankallandet av Mejlis som måste bekräfta fördraget innan det kunde träda i kraft fördröjdes med avsikt. Då inbördeskriget var i ett kritiskt skede och brittiska militära styrkor ännu var aktiva i Kaukasus och i Centralasien var det mycket svårt att upprätthålla något sovjetiskt inflytande i Persien. Kolomiicev, den envoyé som tidigare inte blivit erkänd, sändes tillbaka till Teheran sommaren 1919 med korrekta kreditiv från Moskva, men tillfångatogs då han tog sig över Kaspiska havet och sköts av ”vita” ryska trupper ”med hjälp av engelska ockupationstrupper i Persien”.[35] I början av 1920 hade emellertid Denikin och Koltjak slutligen besegrats och brittiska trupper höll överallt, på att dras bort. I april 1920 var sovjetmyndigheternas makt åter etablerad i Azerbajdzjan. Tiden hade kommit för ett mer kraftfullt agerande i Persien.

Läget försvårades av att det i Gilan, Persiens nordligaste provins som gränsade till Azerbajdzjan, i själva verket fanns en oberoende härskare, Kuchik Khan, som delvis var en äventyrare och delvis en fanatisk övertygad nationalist som bekände sig till vissa revolutionära doktriner. Hans program gick ut på att driva ut engelsmännen, störta shahen och dela ut jord till bönderna.[36] Han var starkt turkofilt inriktad och sägs ha fått tyska subsidier under kriget för sina anti-brittiska aktioner. Detta gjorde det lätt för honom att senare utbyta det tyska

---

Konventionen från 1917, när Ryssland var mitt uppe i revolutionen och inleda en politik som var öppet avsedd att utränga det ryska inflytandet, kunde ur bolsjevikisk synpunkt bara betraktas som en överlagd aggressionshandling (J. M. Balfour, *Recent Happenings in Persia* (1922), s. 120-121).

[33] Denna not har inte publicerats; citat ur den finns i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 289. Innehållet i den upprepades i deklarationen av den 13 augusti 1919.

[34] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 341-344.

[35] *Novyj Vostok*, VIII—IX (1925), s. 151.

[36] De två bästa och lättast tillgängliga källorna om Kuchik är en samtida artikel av Marttjenko, en tidigare ”vit” rysk tjänsteman i Persien (*Revue du Monde Musulman*, XL—XLI (1920), s. 98-116), och Ekshanullahs, en av Kuchiks närmaste män, senare hågkomster (*Novyj Vostok*, XXIX (1932), s. 88-103). Var och en av dessa källor är behäftad med sin speciella snedvridning, som är tydlig och lätt kan justeras; Marttjenko ger den mer romantiska bilden av Kuchik, som han beskriver som en ”osjälvisk fanatiker och nationalistisk drömmare”.

stödet mot ett ryskt.[37] När sovjetregeringen på våren 1920 var redo att slå till fanns det fortfarande svaga brittiska styrkor i norra Persien. De hade emellertid av politiska skäl order att undvika direkt kontakt med de sovjetiska trupperna. Natten den 18 maj 1920 landsteg en ansenlig sovjetisk styrka under befäl av Raskolnikov i Enzelis hamn i avsikt att lägga beslag på de ryska fartyg ur den kaspiska flottan som med sina besättningar hade lämnats där av den besegrade Denikin. Kuppen lyckades fullständigt. Den brittiska garnisonen drogs bort från Enzeli och från grannstaden Resht, som också ockuperades av de sovjetiska trupperna. Samtidigt gick azerbaijanska sovjetstyrkor (eller enheter ur Röda armén som utgav sig för att vara detta) in i Gilan. Vid ett möte mellan Kuchik och sovjetiska representanter i Resht den 20 maj 1920 kom man fram till en överenskommelse och en oberoende sovjetisk republik proklamerades i Gilan. För att höja sitt revolutionära anseende, sände Kuchik ett brev till Lenin, i vilket han bad ”er och alla socialister som är medlemmar i Tredje internationalen om hjälp för att befria oss och alla andra svaga och undertryckta folk från de persiska och engelska förtryckarnas tunga ok”.[38] Samtidigt med dessa händelser och för att demonstrera att de inte innebar någon fientlighet från Moskvas sida mot den nationella regeringen i Teheran publicerades en notväxling mellan de sovjetiska och persiska regeringarna, där de gick med på att återuppta de diplomatiska förbindelserna och att sända en persisk delegation till Moskva.[39]

Det omedelbara resultatet av kuppen i Enzeli var att den brittiska prestigen sjönk, vilket var ödesdigert med avseende på det engelsk—persiska fördraget. Den persiska regeringen protesterade i Moskva mot Sovjets agerande i Gilan. Tjitjerin talade i sitt svar urskuldande om Kaspiska havets säkerhet och bestred alla aggressiva avsikter.[40] Detta åtföljdes av en protest i Nationernas Förbund, som då inte var sex månader gammalt. NF:s rådsmöte fördröjdes emellertid till den 16 juni, då den persiske delegaten rapporterade att förhandlingar med sovjetregeringen pågick och gav rådet ett välkommet tillfälle att skjuta frågan åt sidan.[41] Under tiden avgick Persiens premiärminister. Hade sovjetregeringen kunnat utnyttja sin fördelaktiga position till fullo hade den kanske kunnat ta makten i Teheran sommaren 1920. Men dess makt var emellertid inte tillräckligt stor, speciellt inte med tanke på dess åtaganden i Europa, för att Sovjet skulle kunna vidta några avgörande åtgärder. Meningarna var också starkt delade i Moskva. Skulle man upprätthålla Kuchik Kahns makt, vars styre inte var kommunistiskt, men som kanske kunde användas mot engelsmännen eller mot en fientligt inställd persisk regering? Skulle man uppmuntra det lilla persiska kommunistpartiet, som hade sin första kongress i Enzeli i juli 1920 och som förklarade ”kamp mot den brittiska imperialismen, mot shahens regering och mot alla som stödde dem”?[42] Eller skulle man söka vinna den persiska regeringen, som inte alls uppskattade det stöd som gavs till separatist- och kommuniströrelserna, i hopp om att få ett dominerande inflytande i Teheran? Alla dessa politiska linjer hade sina anhängare. De kunde emellertid inte förenas och ett val måste göras. I Persien liksom i hela Mellersta Östern var sommaren och hösten 1920 en period av ambivalens i den sovjetiska politiken.

---

[37] Enligt *Revue du Monde Musulman*, XL—XLI (1920), s. 104, flydde Kuchik från Gilan till Afghanistan efter den allierade segern i slutet av 1918 och återvände ett år senare med bolsjevikiskt stöd; detta bekräftas delvis i *Novyj Vostok*, XXIX, (1930), s. 92, som räknar upp hans försök att få kontakt med bolsjevikerna i Kaukasus sommaren 1919.

[38] Ibid., XXIX, s. 106; I Maiskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 157).

[39] *Pravda*, 21 maj 1920.

[40] *The Times*, 21 maj, 3 juni 1920; noterna tycks aldrig ha publicerats.

[41] League of Nations: *Official Journal*, nr 5 (juli—augisti 1920), s. 216-218.

[42] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 13 (28 september 1920), spalt 2551-1552; nr 14 (5 november 1920), spalt 2889-2892; enligt en rapport av Sultan-Zade i *Pravda*, 16 juli 1921 (citerad i *Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 147), räknade partiet vid denna tid 4 500 medlemmar.

I Turkiet var händelseutvecklingen anmärkningsvärt lik den i Persien. Här spelade den brittiska politikens felberäkningar Sovjet i händerna. Medan Sovjetryssland i Turkiet och Persien publicerade de hemliga fördragen och öppet avstod från den tsaristiska regeringens imperialistiska krav, som var upptagna i de hemliga fördragen, hade Storbritannien övergivit sin traditionella roll från 1800-talet som beskyddare av Turkiets oberoende mot Ryssland och i stället blivit Turkiets oförsonligaste fiende. Nationalismen i Turkiet var därför liksom i Persien och Afghanistan tvungen att först och främst ta formen av en revolt mot den brittiska politiken. Den var på samma sätt nödgad att betrakta Sovjetryssland som en naturlig lierad. Jämte nationalismen var Sovjetryssland det främsta föremålet för engelsmännens ogillande och fientlighet i Östeuropa och Mellersta Östern. Den 13 september sände Tjitjerin ut en radiodeklaration till ”Turkiets arbetare och bönder” efter samma mönster som appellen till Persien fjorton dagar tidigare. Efter att ha erinrat om hur snabbt sovjetregeringen avstod från det krav som förts fram, inte bara av tsarerna utan också av den provisoriska regeringen, på Konstantinopel och sunden samt det stöd som sovjetregeringen givit till alla förtryckta folk, analyserades den aktuella situationen:

> Vägen är öppen för England att kasta sig över de muselmanska staterna, stora som små, i avsikt att förslava dem. Redan styr England som det behagar i Persien, i Afghanistan, i Kaukasus och i ert land. Sedan den dag då er regering överlämnade sunden till England, har det inte funnits något oberoende Turkiet, någon historisk turkisk stad kallad Istanbul på Europas fastland, någon oberoende ottomansk nation.

Det var, fortsatte Tjitjerin, en korrumperad härskande klass som hade förrått de turkiska arbetarna först till Tyskland sedan till de segerrika allierade. Landets öde borde vila i folkets händer. Deklarationen slutade med en vädjan från ”Sovjetryss-lands arbetare- och bonde-regering” till ”Turkiets arbetare och bönder” om att ”sträcka ut en broderlig hand för att med samtidiga och gemensamma ansträngningar driva ut de europeiska roffarna och krossa och beröva dem inom landet makten, som vant sig vid att bygga sin lycka på er olycka.[43]

Några veckor innan denna deklaration utfärdades hade en händelse inträffat i Turkiet, som inte hade tagits med i beräkningen. Vid ett möte i Erzerum i augusti 1919 hade Kemal, befälhavaren för den turkiska armén i Anatolien, sagt upp sin tro och lydnad mot den servila regeringen i Konstantinopel och ställt sig i spetsen för en nationalistisk revolutionär rörelse mot de segerrika västallierade. Rörelsen spred sig snabbt över hela landet med undantag för Konstantinopel och några få andra städer som ockuperats av de allierade. Kemal fortsatte att föra traditionen från ”ungturkarnas revolution” vidare, trots att han var oenig med de tidigare ”ungturkarnas” ledning, som hade drivit landet mot ett nederlag i kriget. Detta gav hans program en relativt stor likhet med bolsjevikernas om man ser till de praktiska reformerna, speciellt industrialisering, allmän skolgång, kvinnoemancipation och införande av väster-ländsk kalender och skrift. Programmet betonade också starkt nationell självbestämmanderätt för den icke-turkiska befolkningen i det forna turkiska imperiet. Detta medförde att Kemal framstod som ledare för de förtryckta folk, särskilt de muselmanska folk, som löd under väst — ytterligare en viktig beröringspunkt med bolsjevikerna. Kemals revolution var emellertid i huvudsak en nationell och inte en social revolution. Tjitjerin deklaration den 13 september 1919 kan inte, med sin appell till ”Turkiets arbetare och bönder” från en utländsk makt, helt ha uppskattats av den turkiske nationelle ledaren.[44] Försök som aktivt stöddes av Moskva att

[43] Kijutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, II (1926), s. 384-387

[44] En rapport författad ett år senare av en hög turkisk tjänsteman inom undervisningsväsendet klagade över att ”det beryktade brevet skrivet av Tjitjerin” hade underminerat arméns disciplin och uppmuntrat armeniernas motstånd (Speech Delivered by Ghazi Mustapha Kemal, oktober 1927, engelsk översättning, Leipzig, 1929, s. 414-415.)

bilda ett turkiskt kommunistparti betraktades troligen med ännu större ogillande.[45] Inte desto mindre var Kemal vid denna tid i ett desperat behov av hjälp och stöd, som han inte kunde få från annat håll utom från Sovjetryssland. Turkiets traditionella misstro och fientlighet mot Ryssland uppvägdes av att de för tillfället hade stora gemensamma intressen.

Under tiden hade i brist på officiella förbindelser mellan Sovjet och Turkiet några personliga kontakter av ett ovanligt slag knutits i Berlin. De två tidigare ungturkiska ledarna Talaat och Enver, som i egenskap av storvesir respektive krigsminister hade varit ansvariga för alliansen med Tyskland, flydde från Turkiet efter vapenstilleståndet och tog sin tillflykt till Berlin. De hörde till Radeks första besökare i fängelset i augusti eller september 1919. Mötet saknade inte sina pittoreska inslag. Talaat, som hade träffat Radek ett år tidigare vid konferensbordet i Brest-Litovsk försäkrade honom nu att ”den muselmanska östern kan befrias från slaveri endast om den förlitar sig på folkets massor och på en allians med Sovjetryssland”. Enver var emellertid den yngre och kraftfullare av de två. Det var till honom som Radek ställde förslaget om att denne skulle fortsätta till Moskva för att där försöka genomföra den djärva planen på en sovjetisk—muselmansk allians — en pakt mellan rysk bolsjevism och turkisk nationalism — mot brittisk imperialism.[46] Genom general Köstring, en officer i Seeckts stab, vidtogs åtgärder så att Enver kunde flyga till Moskva tidigt i oktober i ett Junker-plan. Han reste tillsammans med en turkisk följeslagare. De uppgav sig falskeligen vara representanter för den turkiska Röda Halvmånen.[47] Till all olycka för Enver tvingades planet att landa nära Kovno och trots att hans identitet inte upptäcktes arresterades han som misstänkt för spioneri och kvarhölls i häkte två månader.[48] Efter denna misslyckade start återvände Enver vid slutet av året till Berlin där en andra resa planerades. Denna gång skulle Radek som nyss släppts ur fängelset göra sällskap med honom men kunde inte få polskt genomresetillstånd i tid.[49] Ytterligare en olycka drabbade den otursförföljde Enver. Han arresterades återigen då han var på väg — denna gång i Riga — och spärrades in en tid i Wolmar. Han nådde Moskva först på våren eller sommaren 1920.[50]

Vid denna tid hade mycket hänt som var av betydelse för de sovjet—turkiska förbindelserna. Medan försöken att få kontakt med Ankara genom Denikins front gäckades, var händelseutvecklingen snabb i Mindre Asien.[51] I januari 1920 konstituerade sig några tidigare deputerade från det turkiska parlamentet i Konstantinopel som en oberoende församling i Ankara med Kemal som president och utfärdade ”den nationella pakten”, som skulle bli programmet för Kemals rörelse — ett dokument som erkände kraven på oberoende för den icke-turkiska befolkningen i det tidigare muselmanska imperiet, men gjorde anspråk på samma rättigheter gentemot den främmande inkräktaren för de i huvudsak turkiska områdena. Den 16 mars 1920 ockuperade starka brittiska truppstyrkor Konstantinopel i den fåfänga förhoppningen att man skulle kunna krossa den nationalistiska agitationen. Kemal desavouerade nu formellt

---

[45] Se nedan s. 176-177.

[46] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 164; enligt K. Okay, Enver Pascha: *Der grosse Freund Deutschlands* (1935), s. 333, sade Radek till Enver att ”i Sovjetryssland var alla välkomna som ville stödja offensiven mot den engelska imperialismen.”

[47] De muselmanska ländernas motsvarighet till Röda Korset. Ö.a.

[48] Att flygplanet som förde Enver med största sannolikhet var det som kvarhölls av de brittiska myndigheterna i Kovno den 15 oktober 1919 framgår av en jämförelse mellan Documents on British Foreign Policy: 1 st Series, II (1948), s. 44-47 och K. Okay, Enver Pascha: *Der grosse Freund Deutschlands* (1935), s. 334-335; det senare arbetet är journalistiskt men författaren har uppenbarligen använt originalkällor. F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 306, feldaterar Envers avresa till april 1919.

[49] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 172.

[50] K. Okay, Enver Pascha: *Der grosse Freund Deutschlands* (1935), s. 336.

[51] I slutet av 1919 tillfångatogs två turkiska officerare — en sades vara brorson till Kemal och den andre Envers adjutant — av Denikins trupper på Krim då de försökte nå Moskva (*Documents on British Foreign Policy: 1st Series*, III (1949), s. 794).

Konstantinopelregeringen och utfärdade en proklamation som utlyste val till en storturkisk nationalförsamling. Församlingen sammanträdde i vederbörlig ordning den 23 april 1920 och förlänade Kemal uppgiften som regeringschef. Konstantinopelregeringen, som nu behärskades helt av de utländska inkräktarna förklarades obehörig att handla i det turkiska folkets namn. Tre dagar senare sände Kemal en not till sovjetregeringen, i vilken han uttryckte ”önskemål om att träda i regelbunden kontakt med den och att delta i kampen mot den utländska imperialismen, som hotar de båda länderna”.[52]

Vid den tidpunkt då noten sändes förenade ett nytt och direkt intresse de båda länderna. De tre s. k. oberoende staterna under de västallierades beskydd som bildade en buffert mellan Sovjetryssland och Turkiet — Georgien, Armenien och Azerbajdzjan — erkändes de facto av de allierades Högsta råd i januari 1920. I det förflutna hade de varit ett stridsäpple mellan de två större grannarna. Denna rivalitet var fortfarande högst levande. Inte desto mindre var det emellertid ett omedelbart gemensamt intresse hos båda att utplåna dessa centra eller potentiella centra för utländskt inflytande, som var fientligt inställt till de båda nationerna. När Sovjet i april 1920 ersatte det brittiska inflytandet i Azerbajdzjan genom att grunda en azerbajdzjansk sovjetisk socialistisk republik visade det sig att detta skedde om inte med aktivt stöd så med ett tyst medgivande från de turkiska trupperna.[53] Vare sig detta steg hade föregåtts av någon tyst överenskommelse eller inte, kan Kemal knappast ha uppfattat det som något annat än ett slag mot den gemensamme fienden. Det var medan dessa operationer pågick som Kemal framlade sitt förslag till sovjetregeringen. När de allierade fredsvillkoren som skulle gälla för Turkiet avslöjades i maj blev de en ny anledning till allmän oro. Kravet på det ovillkorliga öppnandet av sunden och garanterandet av fritt tillträde till Svarta havet för alla nationer var ett lika öppet hot mot Sovjetryssland som det var förödmjukande för Turkiet.[54] Erbjudandet till Persien om en fri hamn vid Batum tolkades som en del av en långt syftande plan på att göra Storbritannien, den förmente härskaren och beskyddaren av Persien, till en svartahavsmakt till bådas förfång. Detta ögonblick var kanske höjdpunkten i den sovjetisk—turkiska vänskapen. Den 9 maj 1920 ägde en betydelsefull demonstration till förmån för Sovjetryssland rum i nationalförsamlingen, när Sovnarkoms appell från den 24 november/7 december 1917, ”Till alla muselmanska arbetare i Ryssland och i öst”, lästes upp.[55] Kort därefter kungjordes att Bekir Sami hade utnämnts till Kemals förste representant i Moskva.[56] Samtidigt anlände det första inofficiella sovjetiska sändebudet Manatov, som kom från Bashkir och som uppenbarligen hade utnämnts på grund av sin härkomst och sina språkkunskaper, till Ankara.[57] Inte desto mindre visade sig den sovjetisk—turkiska vänskapen vara långt ifrån gnisselfri. Det dröjde ända till den 2 juni 1920 innan Tjitjerin svarade på Kemals not från den 26 april. Han uttryckte den varmaste sympati för den turkiska politiken och de turkiska strävandena och fäste sig speciellt vid ”den stor-nationella församlingens beslut att samordna vårt arbete och våra militära operationer mot de imperialistiska regeringarna”. De konkreta förslag som lämnades var emellertid begränsade till ett erbjudande

[52] Noten har inte publicerats, men innehållet i den citeras i Tjitjerins svar den 2 juni (se nedan). Datumangivelsen finns i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 390.
[53] Se vol. 1, s. 375. Enligt *Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 194, hade höga turkiska officerare, bland dem Halil Pascha, Envers farbror. medverkat vid sovjetiseringen av Azerbajdzjan; en artikel av Sultan-Galiev i *Izvestija* den 7 maj 1920 nämner turkiska officerare, som ledde azerbajdzjanska trupper som var fientligt inställa till ententen och öppet förespråkade en allians med Sovjetryssland; dessa officerare var troligen tidigare krigsfångar. Talrika senare rykten om hemliga fördrag mellan Sovjetryssland och Turkiet vid denna tid saknar grund.
[54] 1919-1920 hade den allierade kontrollen över sunden gjort det möjligt för de allierade att skynda till Denikins undsättning genom att sända marina enheter och militära förråd till svartahavshamnarna.
[55] Den officiella tidningen *Hakimiyeti Milliye*, citerad i *Die Welt des Islams*, XVI (1934), s. 28.
[56] Ibid., XVI, s. 28.
[57] Ibid., XX, (1938), s. 123.

om att ”när som helst” medla i gränsförhandlingarna med Armenien eller Persien samt ett förslag om att man omedelbart skulle återupptaga de diplomatiska förbindelserna.[58] Ett svar den 20 juni 1920, som var undertecknat av Kemal själv, intog en något tvetydig attityd till medlingserbjudandet:

> Vi acceptera med glädje Ryska Sovjetrepublikens medlingserbjudande då det gäller att bestämma våra gränser till Armenien och Persien, och föredrar att lösa de föreliggande svårigheterna genom diplomatiska förhandlingar.

I noten tillades att den turkiska regeringen hade uppskjutit de militära operationerna i provinserna Kars, Ardahan och Batum, då den mottog Tjitjerins not, men klagade över armeniska provokationer och anfall och bad sovjetregeringen att försöka få slut på dessa. Förslaget om att etablera diplomatiska förbindelser välkomnades: den turkiska diplomatiska delegationen var på väg till Moskva, men hade uppehållits av armeniska myndigheter i Erzerum.[59] När den nådde Moskva den 11 juli 1920 var de skilda uppfattningarna då det gällde Armenien huvudhindret för hjärtliga relationer.[60] Delvis var emellertid svårigheterna kanske av ideologisk karaktär. Sommaren 1922 gjorde sovjetpolitiken fortfarande halt inför det ödesdigra valet mellan att fullständigt stödja kommunistpartierna i utlandet för att befrämja världsrevolutionen och att samarbeta med utvalda nationalistiska borgerliga regeringar, även på bekostnad av kommunistpartierna i dessa länder. Optimismen om världsrevolutionens framtida möjligheter, som tycktes ha minskat något under vintern 1919-1920 blev än en gång starkare. Inflytelserika kretsar i Kreml drog sig för militära eller diplomatiska allianser med icke-kommunistiska makter.[61] De fortsatte att tro på propagandan mot alla kapitalistiska regeringar som den sovjetiska utrikespolitikens främsta och i själva verket enda lämpliga vapen.

Detta var situationen, när Kominterns andra kongress i juli 1920 skulle utforma en politik i ”den nationella och koloniala frågan”. Kongressens uppgift var att tillämpa teorin om världs-revolutionen på folken i öst, att utveckla läran om en allmän kamp i vilken alla världens arbetare i väst och i öst skulle spela sin roll. Isynnerhet skulle revolten mot den engelska imperialismen stärkas och ledas av Sovjetunionen. Vid denna kongress deltog, till skillnad från den föregående, delegater inte bara från de icke-ryska folken i det tidigare tsaristiska imperiet (Georgien, Armenien, Azerbajdzjan och Buchara) utan också delegater från Indien, Turkiet, Persien, Kina och Korea. Det nyligen bildade kommunistpartiet i Nederländska Indien representerades av en holländare från Java, som hade medverkat vid dess uppkomst; han kallade sig under kongressen för Maring.[62] Den amerikanska svarta befolkningens sak

---

[58] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 26-27. Enligt Diplomatitjeskij Slovar', I (1948), s. 556, art. Diplomatitjeskij Otnoshenjya, etablerades diplomatiska förbindelser från dagen för Tjitjerins not; en artikel av Tewfik i *Dictionaire Diplomatique*, II (1933), s. 985, nämner en överenskommelse från den 16 maj 1920 om att etablera förbindelser.

[59] Noten publicerades i den officiella turkiska tidningen Hakimiyeti Milliye den 8 juli 1920 och finns översatt i *Mitteilungen des Seminars för Orientalische Sprachen zu Berlin*, XXXVIII, (1934), II, s. 135-136; Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), 27-28, behandlar därför Kemals not den 29 november 1920 felaktigt som svaret på Tjitjerins not den 2 juni. Den tydliga tvetydigheten i det turkiska svaret på medlingserbjudandet kanske försvinner om man undersöker det turkiska originalet: det är klart att avsikten var att artigt tacka nej till Sovjets erbjudande.

[60] I. Maiskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR*, 1918-1922 (1922), s. 164; Die Welt des Islams, XVI (1934), s. 28.

[61] Se s, 329-331.

[62] Kommunistpartiets historia i Nederländska Indien är av större intresse än dess omedelbara betydelse. År 1912 bildades ett muselmanskt parti (Sarekat Islam) av javanesiska ledare, vilket skulle ta till vara den infödda befolkningens intressen. Partiet fick många infödda medlemmar och fick ett blandat religiöst-nationalistiskt utseende. 1914 bildade en grupp holländare på Java, av vilka Sneevliet och Baars var de mest framträdande, en socialdemokratisk förening för indonesier (ISDV) som skulle utgöra kärnan i en världslig radikal rörelse bland infödda arbetare. De startade också en tidning *Het Vrye Woord*. Rörelsen växte i styrka under kriget och speciellt

framfördes vältaligt av amerikanen John Reed. Den 24 juli 1920 utsåg kongressen vid ett av sina första sammanträden en kommission, som skulle undersöka den nationella och koloniala frågan och sammanställa en rapport. Maring valdes till dess sekreterare.[63] Kommissionen arbetade ytterst snabbt och lade fram resultatet av sitt arbete inför kongressen den 26 juli. Två dagar anslogs sedan till diskussion. Det var första gången, anmärkte den indiske delegaten M. N. Roy, som han någonsin hade kunnat ”allvarligt delta i en diskussion om den koloniala frågan vid en kongress med det revolutionära proletariatet”.[64]

Kommissionen fann sig ställd inför två olika uppfattningar om den nationella och koloniala frågan framlagda av Lenin och Roy.[65] Det genomgående temat för båda var att de förtryckta folken skulle befrias genom en världsomfattande proletär revolution. Två smärre skiljaktigheter och en viktigare fanns emellertid mellan dem. För det första beskrev Roy den ekonomiska ordningen som rådde i koloniala och halvkoloniala områden som ”förkapitalistisk”. Majoriteten i kommissionen föredrog emellertid att beskriva den som ”dominerad av kapitalistisk imperialism”; denna ändring i Roys teser antogs.[66] För det andra utvecklade Roy den välbekanta tesen att bourgeoisien i de kapitalistiska länderna kunde avvärja den proletära revolutionen bara genom att köpa arbetarna med frukterna av den koloniala exploateringen och drev argumenteringen så långt att han bestämt hävdade att revolution i Europa var omöjlig, innan de asiatiska länderna hade kastat av sig den europeiska imperialismens ok. Detta tycktes för en majoritet inom kommissionen vara att lägga en alltför stor vikt vid revolutionen i Asien. Det behövdes emellertid bara några taktfulla språkliga korrigeringar för att få Roys teser att i det stora hela stämma överens med Lenins.[67] Den tredje och viktigaste skillnaden rörde en praktisk fråga om taktik, som i den ena eller andra formen skulle bli en ständig källa till förvirring både för sovjetregeringen och för Komintern. Denna fråga diskuterades i kommissionen och därefter av kongressen som om den hade varit ett direkt hot mot Lenins teser.

Utgångspunkten för Lenins teser var behovet av ”en allians mellan alla nationers och länders proletärer och arbetande massor i en samordnad revolutionär kamp för att störta jordägarna och bourgeoisien”, d. v. s. feodalismen i de underutvecklade länderna och kapitalismen i de utvecklade. Fördelarna var ömsesidiga, då en sådan allians skulle påskynda proletariatets

---

efter ryska revolutionen. År 1918 utvisades Sneevliet av de holländska myndigheterna. I maj 1920 ombesörjde Baars ombildningen av ISDV till Indonesiens kommunistiska parti (PKI) under ledning av två javaneser, Semaun och Darsono. Sneevliet, som hade rest till Moskva representerade detta parti under täcknamnet Maring (som han därefter blev kallad i Komintern) vid Kominterns andra kongress. PKI anslöt sig formellt till Komintern i december 1920. Den rikaste informationskällan om PKI är J. T. P. Blumberger, *Le Communisme aux Indes Néderlandaises* (fransk översättning från holländska 1929); en artikel i *Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 55-83, täcker de tidigare åren men är mindre välinformerad då det gäller detaljerna. En redogörelse för Sarekat Islam ges i S. Dingley, *The Peasants Movement i Indonesia* (Berlin, u.å. [1926], s. 33-37, en publikation från ”böndernas och arrendatorernas international” (Krestintern).

[63] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1021), s. 101.

[64] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 150.

[65] Lenins teser finns i sin ursprungliga form i *Sotjinenija*, XXV, s. 285-290 [på svenska i: Teser till Kommunistiska internationalens andra kongress]; Roys teser finns i *Vtoroj Kongress Kommunistitjeskogo Internatsionala* (1921), 122-126, antagligen den enda upplaga där de finns i sin ursprungliga form.

[66] Roys teser utgavs med ändringar på engelska; frasen återgavs i ändrat skick omsorgsfullt i *Theses and Statutes of the Third (Communist) International* (Moskva, 1920), s. 70, men blev översatt i den tyska versionen (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 145); denna felöversättning fanns i alla de ryska versioner som utkom före 1934, då den korrekta versionen återställdes i *Vtoroj Kongress Kominterna* (1934), s. 496-498.

[67] Här föreligger också skillnader mellan olika versioner; den tyska versionen (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 146-147) och alla ryska versioner före 1934 betonar den europeiska revolutionens beroende av den asiatiska starkare än den korrigerade engelska texten, som är korrekt översatt i den ryska versionen 1934.

seger över kapitalismen. Utan denna seger kunde de kapitalistiska ländernas förtryck av de underkuvade folken inte krossas. Man måste emellertid ta hänsyn till det världspolitiska läget:

> Alla händelser i världspolitiken är med nödvändighet koncentrerade till, en central fråga, världsbourgeoisiens kamp mot den sovjetryska republiken, som oundvikligen omkring sig å en sidan samlar de avancerade arbetarnas sovjet-rörelse i alla länder och å andra sidan alla koloniers och förtryckta nationaliteters nationella befrielserörelser, som av bitter erfarenhet är övertygade om att det inte finns någon räddning för dem utom i sovjetmaktens seger över världsimperialismen.

Vad som därför behövdes var ”en nära allians mellan alla nationella och koloniala befrielserörelser och Sovjetryssland”. Det var en öppen fråga huruvida de rörelser med vilka man skulle sluta denna allians skulle vara proletärt kommunistiska eller borgerligt demokratiska. Detta måste beslutas med hänsyn till de olika ländernas utvecklingsnivå. I underutvecklade länder måste kommunisterna vara inställda på att arbeta i ”en borgerligt demokratisk befrielserörelse” och speciellt hjälpa bönderna mot de stora jordägarna samt ”mot alla yttringar av och kvarlevor från feodalismen”. Där detta var nödvändigt fick det emellertid inte förekomma någon ideologisk förvirring:

> Kommunistiska internationalen måste temporärt gå samman med koloniernas och de undervecklade ländernas borgerliga demokrati men får inte uppsugas av den och måste bevara den kommunistiska rörelsens oberoende även i dess mest rudimentära form.[68]

De teser som Roy självständigt utarbetat stod inte i motsättning till Lenins. De skilde sig emellertid däri att Roy och Lenin betonade olika saker. När det gällde de viktiga taktiska problemen tycktes de nå fram till helt skilda slutsatser. Roy drog en skarp gräns mellan två slags rörelser i de koloniala länderna — en borgerligt demokratisk nationalistisk rörelse, som strävade efter politiskt oberoende inom kapitalismens ram och en rörelse som betonade ”de jordlösa böndernas kamp mot alla former av exploatering”. Det var Kominterns uppgift att motarbeta alla försök att underordna den senare rörelsen under den förra. Vad som behövdes var ”bildandet av kommunistiska arbetare- och bondeorganisationer”, som i underutvecklade länder kunde vinnas för kommunismen ”inte genom kapitalistisk utveckling utan genom att klassmedvetandet utvecklades”. Sålunda ”kan inte den verkliga styrkan, grunden för befrielserörelsen i kolonierna, tvingas in i den borgerligt demokratiska nationalismens trånga ram”. Om kommunistiska partier bestående av klassmedvetna arbetare tar ledningen ”kommer revolutionen i kolonierna i första hand inte att vara en kommunistisk revolution”. Kominterns jordbrukspolitik kunde i sådana länder inte grundas på kommunistiska utan på småborgerliga principer, d. v. s. den måste sikta på en jordfördelning bland bönderna. Detta provisoriska godkännande av uppkomsten av självägande bönder var ett indirekt svar på socialrevolutionärernas kritik att de ensamma och inte bolsjevikerna kunde föra revolutionen vidare till bondefolken i öster. Det var emellertid likafullt deras politik som bolsjevikerna följde i Ryssland, då de lånade socialrevolutionärernas jordbrukspolitik i oktober 1917.

Fastän arbetet i kommissionen inte är fullständigt klarlagt står det klart att Roys teser åtnjöt åtminstone lika mycket sympati som Lenins. Lenins teser försågs av kommissionen med ett antal tillägg och rättelser. Dessa ändringar fick emellertid till följd att Lenins teser urvattnades. Den överbryggade oenigheten bland kommissionens medlemmar och innehållet i teserna blev tvetydigt. Där Lenin hade uppmanat kommunisterna i kolonierna att stödja ”borgerligt demokratiska nationella befrielserörelser” ersattes epitet ”borgerligt demokratiska” med det vidare begreppet ”revolutionära”, som utan tvekan kunde användas på en borgerligt demokratisk revolutionär rörelse, men som hade en mindre kompromitterande klang. De andra viktiga tilläggen underströk ”kampen mot den kristna missionens och liknande företeelsers reaktionära och medeltida inflytande” och ”kampen mot panislamismen och den panasiatiska

[68] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 285-290.

rörelsen och liknande tendenser". Dessa tillägg tycks ha gjorts på begäran av den turkiske delegaten, som inte ville att man skulle ge något stöd åt den turkiska nationella revolten mot den västerländska imperialismen, därför att detta stöd kunde förfalla till en allmän sympati för panislamitiska rörelser av den typ som renegaten Enver representerade.[69] Lenins teser godkändes med dessa ändringar enhälligt av kommissionen och lämnades till kongressen tillsammans med Roys förslag, som också underkastats vissa ändringar. Roys teser framlades som "tilläggsteser".[70] Då Lenin försvarade sina välavvägda teser i debatten hävdade han, att den grundläggande motsättningen i världen för ögonblicket stod mellan de förtryckta och de förtryckande länderna. Händelseutvecklingen bestämdes " en liten grupp imperialistiska nationers kamp mot sovjetrörelsen och mot rådsstaterna, som Sovjetryssland står i spetsen för".[71] Lenin var dessutom beredd att undantagsvis ge de underutvecklade länderna samma möjlighet som Marx en gång givit Ryssland. Om det "sovjetrepublikernas segerrika proletariat" kom till deras hjälp var det inte nödvändigt att dessa länder behövde "genomgå något kapitalistiskt utvecklingsstadium". De skulle kanske med ett sådant stöd kunna "gå över till ett sovjetsystem och via vissa bestämda utvecklingsstadier även till kommunism utan att behöva genomgå något kapitalistiskt utvecklingsstadium utan att behöva genomgå något kapitalistiskt utvecklingsstadium".[72]

Lenins helhjärtade stöd till nationella befrielserörelser, även om dessa var av borgerlig karaktär, gillades starkt av den irländske delegaten Connolly, son till den nationalistledare som avrättats i Dublin 1916[73] och av en de brittiska delegaterna, MacLean, som trodde att den brittiska kapitalismens styrka bara kunde brytas genom att man fick ett slut på den koloniala exploateringen.[74] Å andra sidan upprepade delegater från Persien och Korea, där liksom i Brittiska Indien utländskt kapital hade lagt grunden till en industrialisering och därmed ett industriproletariat, Roys varningar för att alltför nära ansluta sig till borgerligt demokratisk nationalism.[75] Maring prisade det muselmanska partiet Sarekat Islam i Nederländska Ostindien, som trots sitt religiösa namn var revolutionärt i nationalistisk bemärkelse och även hade "fått en klasskaraktär". Men efter att sålunda i princip ställt sig på Lenins sida hävdade

---

[69] Se nedan, s. 157-158.

[70] Ändringarna i Lenins teser behandlades utförligt i Marings rapport till kongressen (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale*, Hamburg, 1921, s. 144-145). Roys teser lästes enbart upp för kongressen i förändrad form av honom själv (ibid., s. 145-150). Båda tesförslagen finns i *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 126-132; dessa båda versioner av Roys teser innehåller de tidigare påpekade felöversättningarna.

[71] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 352. ["Rapport av kommissionen i den nationella och den koloniala frågan" på Kommunistiska internationalens andra kongress]

[72] Ibid., XXV, s. 354.

[73] Förhandlingar hade nyligen ägt rum mellan representanter för sovjetregeringen och Sinn Fein i New York och ett "utkast till fördrag mellan Sovjetunionen och irländska republiken" cirkulerade i Dublin i juni 1920, där ett exemplar föll i de brittiska myndigheternas händer. Utgår man från de dokument som officiellt publicerats av den brittiska regeringen (*Intercourse between Bolshevism and Sinn Fein*, Cmd 1326 (1921) togs inte förhandlingarna på allvar av någondera sidan. Tidigt 1921 publicerade Kominterns officiella tidning en hälsning från den irländska röda armén och arbetarerepubliken till den ryska röda armén och arbetarerepubliken (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 16, 31 mars 1921, spalt 3779-3782). Förbundet mellan kommunism och irländsk nationalism i början på 1920-talet gav CPGB vissa valframgångar. Ett av de två kommunistmandaten i 1922 års allmänna val togs i Glasgows valdistrikt, där irländarna utgjorde en betydelsefull del av valmanskåren.

[74] De brittiska delegaterna i kommissionen, Quelch och Ramsay, utgjorde ett obekvämt inslag därigenom att de förklarade, att en majoritet av de engelska arbetarna skulle "betrakta ett stöd åt den revolutionära kampen i kolonierna mot den brittiska imperialismen som ett förräderi" och skulle applådera ett underkuvande av en resning i Indien. Dessa anmärkningar togs upp åtskilliga gånger under debattens gång, men de betraktades som alltför pessimistiska för att vara sanna (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 160, 185;193, 199).

[75] Om Korea se kap. 33; den koreanske delegaten Pak Din-Shun hade redan framlagt sin mening i en artikel i *Pravda* den 27 juli 1920, citerad i K. S. Weigh, Russo-Chinese Diplomacy (Shanghai, 1928), s. 326.

Maring taktfullt att det inte fanns någon större skillnad mellan Lenins och Roys teser. Kongressen som var lättad över att kunna inta en sådan ståndpunkt antog båda förslagen. Den ende som opponerade sig var den italienske delegaten Serrati, som betraktade både Lenins och Roys teser som en oförsvarlig kompromiss med opportunismen och vidhöll att ”den enda vägen till frigörelse för de förtryckta folken kan nås genom en proletär revolution och en sovjetisk ordning, inte genom en temporär och tillfällig union mellan kommunistiska partier och så kallade revolutionärt borgerliga partier”.[76]

Lenins teser blev i fortsättningen antagna som grunden för den bolsjevikiska teorien och praktiken i den nationella och koloniala frågan, medan Roys teser glömdes.[77] De politiska riktlinjer som nu fastställdes innehöll ingenting nytt. 1905 hade Lenin utarbetat ett program för en allians mellan proletariatet och de småborgerliga bönderna för att uppnå revolutionens första stadium och hade genomfört detta program med lysande framgång 1917. Detta var med säkerhet åtskilliga av delegaterna vid kongressen starkt medvetna om. T. o. m. Roy höll med om att de österländska partiernas agrarprogram fortfarande måste vara ett småborgerligt program med krav på en jordfördelning bland bönderna. Lenins teser följde helt och hållet den linje som fastställts i 1919 års partiprogram, som erkände den absoluta rätten till självständighet för alla undertryckta nationer, men som också fastställde vilken klass som skulle ha denna rätt — bourgeoisien eller arbetarna — och därför förtjänade stöd från partiet. Härigenom grundade man denna rätt på en ”klassmässig historisk ståndpunkt”, d. v. s. på den utvecklingsnivå som nationen i fråga befann sig på.[78] Denna linje hade i första hand formulerats med hänsyn till de undertryckta folken i det tsaristiska imperiet men visade sig vara lika tillämplig på andra folk i öst. Slutligen sammanföll den nya linjen också med den uppfattning om ”manövrer, överenskommelser och kompromisser med andra partier, även med borgerliga”, som Lenin tre månader tidigare hade lagt fram med sådan skärpa i *Radikalismen — kommunismens barnsjukdom*.[79] Taktiskt samarbete med de socialdemokratiska partierna i Västeuropa, som inte desto mindre brännmärktes som i huvudsak borgerliga, motsvarades av ett taktiskt samarbete med borgerligt demokratiska rörelser, vilka strävade efter nationell befrielse för folken i öster. Samtidigt som de förklarade och rättfärdigade Kominterns anammande av Lenins teser innebar de också en latent fara. Dessa planerade, tillfälliga allianser med borgerliga grupper som man för dagen gick samman med — bönderna, de borgerliga nationalisterna, socialdemokraterna — var morgondagens fiender och måste utpekas som sådana samtidigt som samarbetet påbörjades. Detta var en annan sida av det grundläggande dilemmat i en proletär socialistisk revolution, som inte vilade på den borgerligt demokratiska revolutionens säkra och etablerade bas. Så snart som proletariatet — eller kommunistpartiet, som agerade i dess namn — tvingades ta ledningen och fullborda den borgerliga revolutionen som ett förspel till den proletära revolutionen blev dess förhållande till bourgeoisien obotligt ambivalent.[80] Det svåra i samarbetspolitiken då det gällde borgerligt demokratiska nationella rörelser var inte att den utsatte bolsjevikledarna för anklagelser för opportunism från vänster eller från puritanskt renläriga marxister i partiet utan att de potentiella allierade, som man skulle kunna vinna var lika medvetna som kommunisterna om den kortsiktiga beräkning som låg till grund för alliansen och fortfarande lika obenägna att lägga denna allians till grund för sin politik.

---

[76] Den lärorika debatten finns i *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 137-232.

[77] Det är typiskt att de iögonfallande felöversättningarna i de tyska och ryska versionerna av Roys teser inte upptäcktes förrän efter fjorton år.

[78] Se vol. 1, s. 294-295.

[79] Se s. 205-206. [kap. 25]

[80] Se Vol. 1, s. 55-58.

Under sommaren 1920 var de faror som var behäftade med denna politik inte uppenbara. I första hand bedömdes samarbete med borgerligt nationella rörelser liksom de lösningar som rekommenderades av Lenin i *Radikalismen — kommunismens barnsjukdom* som tillämpliga under den korta period som föregick den nära förestående europeiska proletära revolutionen, som skulle förändra situationen i Asien och sopa bort alla de svårigheter som sammanhängde med dessa kortvariga allianser. För det andra var de existerande nationella rörelserna i Asien, såväl utanför som innanför Sovjetunionens gränser, fortfarande så svaga att de var nästan fullständigt beroende av hjälp och stöd från Moskva (Turkiet var ett ännu icke varslat undantag från denna regel).[81] Det var Moskva som bestämde villkoren då det gällde att ge stöd till en rörelse. Så länge som dessa två förutsättningar fanns tycktes inte problemet med en potentiell oförenlighet mellan sovjetregeringens och de berörda ländernas kommunistpartiers intressen existera. När den politik som uttrycktes i Lenins teser kom att tillämpas under en lång period och i situationer i vilka de nationella regeringarna var tillräckligt starka att ställa egna villkor för en allians med Moskva och där dessa villkor innebar rätt att undertrycka nationella kommunistpartier, uppkom svårigheter som inte kunde ha förutsetts i den entusiastiska stämning som rådde sommaren 1920. Besluten av Kominterns andra kongress i den nationella frågan, liksom de flesta av dess andra beslut, fattades i den fasta tron på att den proletära revolutionen var nära förestående och att den snart skulle svepa fram över hela världen. Så snart som denna förhoppning inte infriades, kom besluten, som tillämpades under omständigheter som var helt annorlunda än dem för vilka de var avsedda, inte bara att förvränga intentionerna hos deras upphovsmän utan kom också att användas till att rättfärdiga en serie kompromisser och reträtter, som i förhoppningarnas och entusiasmens ögonblick skulle ha avvisats som otänkbara.

Den långa diskussionen om den nationella och koloniala frågan vid andra kongressen bar vittnesbörd om en ny intresseinriktning. Man kom i allt högre grad att intressera sig för frågorna i öster, vilket sammanhängde med den förändring i den sovjetiska politiken som följde av segrarna över Koltjak och Denikin under inbördeskriget.[82] För första gången blev det möjligt att knyta samman den nationella politik, som Sovjetunionen utövade inom sina egna gränser med den utrikespolitik som innebar stöd åt nationella rörelser, som stod i motsättning till de imperialistiska makterna och att framhäva motsatserna mellan den självständighet och det oberoende som de nationella republikerna inom Sovjetunionen förvärvat och de asiatiska folkens öde, som direkt eller indirekt bestämdes av västmakterna. Den första allkalmuckiska sovjetkongressen i juli 1920 firade sin födelse med att utfärda en appell ”till folken i Indien, Tibet, Mongoliet, Kina, Siam och alla andra folk som stod under världsimperialismens stövelklack”. Den första all-kirgisiska sovjetkongressen följde detta exempel tre månader senare.[83] Den första åtgärden var emellertid att dryfta de östliga staternas problem under lämpligare omständigheter än vad Kominterns alltför vittomfattande kongress förmådde erbjuda. Kominterns officiella tidning, som utkom samma dag som den andra kongressen öppnades, innehöll en inbjudan ”till de förslavade folken i Persien, Armenien och Turkiet” till en kongress, som skulle sammanträda i Baku den 15 augusti 1920. Kallelsen till kongressen i Baku, som utfärdats av Kominterns högkvarter innan den andra kongressen öppnades i Moskva, visade ingalunda någon benägenhet till kompromisser med opportunismen och inte heller någon beredvillighet att söka få till stånd allianser med borgerligt nationella rörelser, vilket Lenin yrkat på i sina teser vid kongressen. I kallelsen vände man sig till ”Persiens arbetare och bönder” och fördömde ”Teheran-regeringens

[81] Kina var det viktigaste undantaget av dem alla, men var knappast föremål för Sovjets eller Kominterns politik vid denna tid.
[82] Se vol. 1, s. 353-358.
[83] Båda dessa proklamationer finns i *Zjizn Natsionalnostej*, nr 34 (91), 3 november 1920.

lakejer", som "förtrycker er med skatter efter behag och som när de förött jorden så mycket att den inte längre ger dem tillräckligt stor avkastning sålde Persien till engelska kapitalister". Man uttryckte tillfredsställelse över att "bönderna i Anatolien", trots Kemals oupphörliga vädjanden om att de skulle enrollera sig i hans armé "försökte organisera ett folkets parti, ett eget bondeparti, som skulle kunna fortsätta kampen även om paschorna sluter fred med ententens plundrare". Arbetarna i öst uppmuntrades att motstå inte bara "de utländska kapitalisterna" utan också "infödda profitörer". De traditionella muselmanska pilgrimsfärderna till de heliga platserna skulle förvandlas till pilgrimsfärder till världsrevolutionens mötesplatser:

> Tidigare brukade ni resa genom öknen för att besöka de heliga platserna: genomkorsa nu öknar, berg och floder för att stråla samman och dryfta hur ni skall befria er från slaveriets bojor och förena er i en broderlig union och lev i jämlikhet, frihet och broderskap.[84]

Den första "kongressen för folken i öster" (som den officiellt kallades) sammanträdde i Baku den 1 september 1920 med Zinovjev som ordförande. Zinovjev representerade tillsammans med Radek och Bela Kun Komintern vid mötet och hälsade delegaterna i dess namn. Tack vare det förberedande arbete som gjorts i Kaukasus och Turkestan, var detta det största möte som Komintern hade sammankallat.[85] Bland de 1 891 delegaterna fanns 235 turkar, 192 "perser och parser", åtta kineser, åtta kurder och tre araber; de övriga, bland dem 157 armenier och 100 georgier, kom huvudsakligen från de kaukasiska och centralasiatiska folk som tidigare hört till det ryska imperiet och som nu var en del av eller ingått förbund med Sovjetunionen. Mer än två tredjedelar av delegaterna sade sig vara kommunister.[86] I kallelsen hade läran om världsrevolutionen framförts i sin renaste och mest kompromisslösa form. Zinovjev anslog i sitt öppningstal, som utan tvekan påverkats av debatterna vid andra kongressen i Moskva, av den ändrade militära situationen i väst och av auditoriet i Baku, emellertid en annan ton. Muselmanska trosföreställningar och institutioner behandlades med respekt och världsrevolutionen reducerades till mer blygsamma dimensioner och till begränsade noggrant angivna mål. Den muselmanska traditionen om Jehad, ett heligt krig mot de otrogna, blev till ett modernt korståg av förtryckta folk mot de imperialistiska förtryckarna med Storbritannien som det viktigaste anfallsmålet. Talet var en sensation och skapade en våldsam entusiasm. De scener som följde på talet beskrivs i det officiella protokollet:

> Kamrater! Bröder! Den tid har kommit då vi kan börja organisera ett sant och heligt folkkrig mot rövarna och förtryckarna. Kommunistiska internationalen vänder sig idag till folken i öster och säger till dem: "Bröder, vi kallar er till ett heligt krig i första hand mot den engelska imperialismen!" (Våldsamma applåder. Oupphörliga hurrarop. Kongressdeltagarna reser sig från sina platser och svänger sina vapen. Talaren år för en lång stund oförmögen att fortsätta sitt tal. Delegaterna står upp och applåderar. Ropen skallar: "Det svär vi på.")
>
> Må dagens deklaration höras i London, i Paris, i alla städer där kapitalisterna fortfarande har makten! Må de beakta den högtidliga ed, som svurits av representanterna för tiotals miljoner arbetare i öst, att förtryckarnas och engelsmännens makt i öst skall brytas!
>
> Länge leve den broderliga unionen mellan folken i öst och Kommunistiska internationalen!
>
> Ner med kapitalet, länge leve arbetets imperium! (Stormande applåder. Röster: "Länge leve österns återuppståndelse!" Hurrarop. Applåder. Röster: "Länge leve Tredje kommunistiska

[84] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 12 (20 juli 1920), spalt 2259-2264.
[85] *Izvestija* Central'nogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov), nr 22, 18 september 1920, s. 2.
[86] *IYj Sezd Narodov Vostoka* (1920), s. 5; å andra sidan beskrev Zinovjev i *Kommunistitjeskij Internatsional* nr 14 (6 november 1920), spalt 2941-2944, majoriteten av delegaterna som partilösa.

> internationalen!" Hurrarop. Applåder. Röster: "Länge leve österns enare, våra ledare, vår avhållna Röda armé!" Hurrarop och applåder.) [87]

Mer än en talare återkom med entusiasm i sina tal till kongressens öppnande, då svärd, dolkar och revolvrar hade dragits för kampen mot imperialismen.[88]

Det förefaller inte som om kongressen senare under förhandlingarna någonsin åter greps av denna första okritiska begeistring. En mångnationell församling med närmare två tusen deltagare är inte särskilt arbetsduglig. Det verkliga arbetet utfördes bakom stängda dörrar av två kommittéer, som dels representerade partimedlemmar, dels partilösa. Enbart översättningsarbetet gjorde förhandlingarna mycket tungrodda. Ryska, azerbajdzjansk-turkiska och persiska erkändes som kongressens officiella språk.[89] Den vanliga turkiskan förstods uppenbarligen inte av en del azerbajdzjanska och usbekiska delegater, vilka tid efter annan krävde översättningar till sina egna modersmål. Översättningar till kalmuckiska och tjetjenska och andra språk förekom också.[*] Trots dessa svårigheter hölls tal inte bara av Radek och Bela Kun utan också av ett tjugotal delegater eller mer från länderna i öst. Radek var angelägen om att avlägsna misstankar om att Moskvas vänskap skulle bli flyktig och kortlivad:

> En varaktig fred mellan arbetarnas land och utsugarländerna är omöjlig. Sovjetregeringens östpolitik är sålunda ingen diplomatisk manöver, inget försök att föra fram folken i öster i skottlinjen för att vinna fördelar åt Sovjetunionen genom att förråda dem ... Vi är bundna vid er genom ett gemensamt öde: antingen förenar vi oss med folken i öst och påskyndar det västeuropeiska proletariatets seger eller förgås vi och ni blir slavar.[90]

Senare upprepade en annan delegat från Moskva, Pavlovitj, Lenins betydelsefulla uttalande vid Kominterns andra kongress och förklarade att "med hjälp av de ledande proletära länderna kan de underutvecklade folken gå över till ett sovjetsystem och därigenom ta ett slutgiltigt steg mot kommunism och undvika det kapitalistiska utvecklingsstadiet".[91]

Kongressen var emellertid inte helt fri från svårigheter. Den skickligt utarbetade syn som Lenin lagt fram i Moskva på förhållandet mellan det förtryckta proletariatets öden i Europa och de underkuvade folkens i Asien var mindre övertygande i den brokiga församlingen i Baku. Den känsliga frågan om religionen korn att skjutas åt sidan.[92] Trots detta var det svårt att i praktiken eller i den marxistiska teorin få en varaktig lösning till stånd i frågan om det revolutionära proletariatet i väst och bönderna i öst. Korninterns ledare och folken i öst hade avskyn för den "engelska imperialismen" gemensamt. Denna avsky var baserad på olika men inte oförenliga grunder. Det som först och främst förenade dem var möjligheten till en gemensam kamp mot en gemensam fiende. Bakukongressen sammanträdde vid en tidpunkt, då tron

---

[87] *IYi Sezd Narodov Vostoka* (1920), s. 48. En fientligt inställd tysk kommentator, vars uppgifter främst kom från georgiska mensjevikkållor, påstår att det officiella protokollet från Bakukongressen har blivit "delvis direkt förfalskat" genom att dokument utelämnats och att fientligt inställda tal förkortats eller förvrängts och att detta kan bevisas genom en jämförelse med rapporterna i Bakupressen (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpoliti*k (Leipzig), 1 (1922), s. 195-196). Bakutidningarna från 1920 är inte längre lätt åtkomliga; författaren tycks inte heller ha läst dem. De dokument som han nämner uteslöts troligen av utrymmesskäl — något som händer med protokoll från de flesta kongresser: några av dem trycktes efter kongressen i *Kommunistitjeskij Internatsional*.

[88] *Iyj Sezd Narodov Vostoka* (1920), s. 72, 82.

[89] Ibid., s. 99-100.

[*] Tjetjener (tjetjenser) — ett muselmanskt bergsfolk i norra Kaukasus. Ö.a.

[90] Ibid., s. 70.

[91] Ibid., s. 144.

[92] En grupp som kallade sig "den indiska revolutionära organisationen i Turkestan" sände från Tasjkent en petition till kongressen, dår man bad om hjälp till "de förtryckta 315 miljoner människorna i Indien" men bad att "att denna hjälp skulle ges utan inblandning i de inre angelägenheterna eller i det religiösa livet bland dem som väntade på frigörelse från kapitalismens och imperialismens ok" (ibid., s. 106); det finns inget som tyder på att denna fråga diskuterades vid kongressen.

på att världsrevolutionen var nära förestående var som starkast. Kongressen som sådan var ett resultat av denna förhoppning. Om detta hopp skulle bli verklighet skulle allt bli bra. Mutysjev, en delegat från Kaukasus, uttryckte detta med avseende på Turkiet och sade:

> Mustapha Kemals rörelse år en nationell befrielserörelse. Vi stödjer den, men så snart som kampen mot imperialismen är avslutad, tror vi att denna rörelse kommer att övergå till en social revolution.[93]

Ingen delegat vid kongressen var taktlös nog att fråga, vad som skulle hända om denna förhoppning inte infriades.

Den potentiella motsättningen mellan de alternativa politiska linjerna om stöd åt borgerliga rörelser som kämpade för nationell frigörelse och som sökte en allians med Sovjetunionen och om stöd åt lokala kommunistiska partier, som stod i motsättning till den nationella bourgeoisien hade inte lösts i diskussionen om Lenins och Roys teser vid Kominterns andra kongress. Samma motsättning, som lätt kunde framställas som ett val mellan revolutionär anpassning och sträng revolutionär internationalism, kom inte på något sätt att lösas i Baku. Tvärtom gav en oförutsedd och oväntad händelse under kongressen en försmak av det praktiska dilemma, som den sovjetiska politiken snart skulle ställas inför på andra områden — att handla i enlighet med uppenbara nationella intressen var svårt att förena med revolutionära principer.

Samtalen mellan Radek och Enver i Berlin 1919 hade hos Enver skapat en fast beslutsamhet att utnyttja Sovjetryssland som en språngbräda för att rehabilitera sin egen person och sin politik och för att kunna ta hämnd på sin huvudfiende Storbritannien. När han anlände till Moskva sommaren 1920 för att erbjuda sovjetregeringen sina tjänster, bestod hans meriter i ansenliga militära och administrativa talanger och ett outtröttligt hat till Storbritannien, som hade besegrat hans land och orsakat hans eget fall. Vad som dryftades under de följande samtalen är inte känt. Det finns emellertid rikliga vittnesbörd om hur vänligt han mottogs i Moskva. Ryktet om att han mottogs av Lenin personligen är trovärdigt.[94] Han betraktades som en tillräckligt betydelsefull potentiell allierad när det gällde östpolitiken för att tillåtas närvara vid Bakukongressen.[95]

Här började emellertid svårigheterna. Den ”ungturkiska” revolutionen 1908 var i första hand nationalistisk och därför ”anti-imperialistisk”. Den kunde kanske om man tänjde begreppet kallas borgerlig. Den var dock inte i någon större utsträckning demokratisk och inte heller en arbetarnas eller böndernas revolution. Ingenting i Envers praktfulla meritlista frammanade bilden av en ledare för proletariatet eller för förtryckta nationaliteter. Han var en av upphovsmännen till de ökända armeniska massakrerna (det fanns en stor armenisk delegation vid kongressen).[*] Med utgångspunkt från att kongressen var en samlingspunkt för dem som av olika orsaker avskydde den brittiska imperialismen var Enver Pascha en ärad gäst. Enligt alla andra förutsättningar var han en uttalad motståndare till nästan allting som kongressen stod för. Ännu värre var att Enver var Kemals svurne fiende och misstänktes inte utan anledning för att hysa planer på att fördriva honom från den maktposition han innehade i det nya

---

[93] Ibid., s. 159.

[94] W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 132. Uppgiften härstammar uppenbarligen från Enver själv.

[95] I ett brev till Seeckt den 26 augusti 1920 skrev Enver: ”I förgår slöt vi ett vänskapsfördrag mellan Turkiet och Ryssland: enligt detta skulle ryssarna stödja oss med guld och på många andra sätt” (F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 307). Enligt L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 386, försökte Enver ”att agera som mellanhand under de rysk-turkiska underhandlingarna och att inta ställningen som Turkiets verkliga sändebud”; då bevisen för detta är svaga tycks den ovanstående överenskommelsen mer vara en produkt av Envers egen aktivitet än en följd av hans förbindelser med Ankara

[*] Dessa massakrer lär ha kostat ca 750 000 armenier livet. Förföljelserna nådde sin höjdpunkt under första världskriget. Ö.a.

Turkiet. Turkarna i Baku avskydde den brittiska imperialismen och var i de flesta hänseenden lojala mot den nationella revolution som Kemal genomfört i Turkiet (det är inte säkert att de var revolutionärer i något annat avseende).[96] De ville emellertid inte ha någonting att göra med Enver. Den som främst stödde Enver i Baku var Zinovjev själv. Detta var inte så paradoxalt som det först kan förefalla. Enver var en potentiell tillgång för sovjetpolitiken. Han kunde emellertid inte betraktas som en anhängare av en nationell befrielse eller av världsrevolutionen förutom i de fall då sovjetpolitiken automatiskt förknippades med båda dessa företeelser.

En kompromiss uppnåddes. Enver visade sig inte personligen i kongresshallen. En deklaration lästes upp från talarstolen — inte utan ”oväsen” och ”protester” från auditoriet — i vilken han beklagade, att han hade blivit ”tvingad att kämpa på den tyska imperialismens sida” och menade att ”om dagens Ryssland då hade funnits och då kämpat för sina nuvarande mål”, skulle han helhjärtat stått på Rysslands sida. Han hävdade slutligen att han representerade en ”union bestående av de revolutionära organisationerna i Marocko, Alger, Tunis, Tripolis, Egypten, Arabien och Hindustan” (vilken förefaller att ha hittats på för detta tillfälle). Denna följdes av att man läste upp en deklaration av ”representanten för Ankararege-ringen”, som också var i Baku som observatör, och som takt-fullt betonade den nära vänskapen mellan Turkiets nya ”nationella och revolutionära regering” och det revolutionära Ryssland. Då Bela Kun lade fram en resolution från presidiet förklarade Zinovjev hastigt trots högljudda krav på diskussion, den vara godkänd. Efter några allmänna reflektioner om den turkiska revolutionen varnade den för ”de ledare för rörelsen, som i det förflutna lett de turkiska arbetarna och bönderna till ett blodbad i en imperialistisk grupps intresse” (vilket kunde uppfattas som kritik av Enver), och uppmanade dessa ledare att gottgöra sina misstag i det förflutna genom att ställa sig i det arbetande folkets tjänst (vilket lämnade dörren öppen för Envers fortsatta verksamhet).[97] Exakt vilket intryck dessa händelser gjorde på kongressen kan inte längre fastställas. Berättelsen om Enver som en ledare för världsrevolutionen i Baku cirkulerade emellertid i socialistkretsar i Europa. Sex veckor senare hade Zinovjev, som då angreps vid Hallekongressen vissa svårigheter med att försvara den lätt förvanskade version av resolutionen som han läste upp för delegaterna.[98] Det var bara alltför lätt för kritikerna att å ena sidan hävda att ”turkarna, perserna, koreanerna, hinduerna och kineserna” vände sig ”inte till kommunismen i Moskva utan till Moskvas politiska styrka”,[99] och å andra sidan, att Komintern inte var oemottaglig för frestelsen ”att betrakta folken i öst som pjäser på schackbrädet i det diplomatiska kriget mot ententen”.[100] Alla dessa omständigheter förelåg men doldes av den ursprungliga äkta revolutionära entusiasmen.

Denna obehagliga episod spelade förmodligen en större roll i den kritik som levererades i efterhand än vid själva kongressen. Förhandlingarna slutade i en god atmosfär och under

---

[96] Enligt Zinovjev sade en turkisk delegat, en professor, öppet att ”Turkiet inte ville ha någonting från Ryssland utom vapen” (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 14 (6 november 1920), spalt 2943).
[97] *Iyj Sezd Narodov Vostoka* (1920), s. 108-118.
[98] USPD: *Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 159-161. Envers karriär förblev händelserik till slutet. Efter fiaskot i Baku återvände han till Moskva och efter det att det sovjetisk-turkiska fördraget slutits den 16 mars 1921 återvände han till Kaukasus för att leda intrigerna mot Kemal; enligt L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 387, protesterade Kemal hos sovjetregeringen, vilket medförde ett slut på Envers verksamhet i området. Enver fick tillåtelse att resa till Buchara; om hans fortsatta verksamhet och död se vol. 1, s. 369.
[99] Detta framkastades av Longuet vid kongressen i Tours (*Parti Socialiste: 180 Congrès National* (1921), s. 403).
[100] Detta framfördes av Martov vid Hallekongressen (USPD: *Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 214); Hilferding hade redan påstått att Bakukongressen inte hade någonting att göra med socialism utan att den var ren maktpolitik (ibid., s. 189). Bortsett från Enverepisoden var Zinovjevs försvar i Halle relativt framgångsrikt då han förklarade att det var nödvändigt att den revolutionära kampen i öst och i väst fördes samtidigt och parallellt (ibid., s. 161-163).

ömsesidiga lyckönskningar. Kongressen utfärdade två manifest ”Till folken i öst” och ”Till arbetarna i Europa, Amerika och Japan”[101] — och åtskilliga resolutioner. I den första av dessa resolutioner förklarades för de ”förtryckta bönderna i öst” att de ”i sin revolutionära kamp kunde räkna på stöd från de revolutionära arbetarna i väst, på stöd från Kommunistiska internationalen och från sovjetstaterna, de nuvarande och de framtida, och för att bygga upp sovjetmakt i öster”.[102] I den andra rekommenderades bönderna att ta jorden och att driva ut både de ”utländska kapitalistiska erövrarna” 'och ”jordägarna, borgerliga eller andra förtryckare i hemländerna”.[103] Genom en tredje resolution bildade kongressen ett ”propaganda- och aktionsråd” som skulle genomföra den politik som man fastslagit. Rådet, som bestod av fyrtiosju medlemmar av mer än tjugo nationaliteter skulle sammanträda var tredje månad i Baku. Under mellanperioderna skulle arbetet skötas av ett presidium med sju medlemmar, därav två från Komintern, vilka beviljades vetorätt i rådet. Rådet skulle ha en filial i Tasjkent ”och i andra städer där det ansågs nödvändigt”.[104] Kongressens sista symboliska handling var att närvara vid begravningen av tjugosex bolsjevikkommissarier från Baku, som hade mött döden i händerna på de ”vita” i september 1918 och som det påstods med engelsmännens tysta medgivande. Deras stoff hade just förts tillbaka till Baku.[105]

Bakukongressen fick, fastän den beskrevs i protokollen som den första kongressen för folken i öster, ingen efterföljare och lämnade knappt några spår efter sig. Propaganda- och aktionsrådet sattes upp i Baku och lämnade sin första rapport till IKKI i november 1920.[106] I december kungjorde rådet att man hade för avsikt att ge ut en tidning, Folken i öster, som skulle komma ut på ryska, turkiska, persiska och arabiska.[107] Det finns ytterst lite material som behandlar dess verksamhet. Rådets och dess tidnings snabba försvinnande kan delvis ha varit en konsekvens av det engelsk—sovjetiska handelsavtalet i mars 1921.[108] Detta visade också svårigheten med att skapa något effektivt politiskt organ utanför Moskva. Trots att Bakus propaganda- och aktionsråd visade sig vara ett misslyckande ökades intresset för problemen i öster under senare delen av 1920, vilket medförde tillkomsten av en betydelsefull institution. Debatten vid Kominterns andra kongress hade frambringat ett fruktbart förslag från delegaten för Nederländska Ostindien om att Komintern skulle ta kommunistledare från länderna i öst till Moskva för sex månaders utbildning för att rusta dem för kommunistiskt arbete bland sina egna folk.

> Vi måste här i Ryssland ge revolutionärerna från öst möjlighet till att få en teoretisk utbildning för att Fjärran Östern må bli en levande del av Kommunistiska Internationalen.[109]

Tidigare hade en propagandaskola bildats i Tasjkent, där lovande unga medlemmar från länderna i öster, antingen inom eller utom Sovjetunionens gränser, utbildades till att bli propagandister eller revolutionära ledare i sina respektive länder.[110] Hösten 1920 bildades ett

---

[101] Dessa godkändes i princip av kongressen, utan att den fått tillfälle att studera texten (*Iyj Sezd Narodov Vostoka* (1920), s. 118-119); de finns inte med i kongressprotokollen utan publicerades i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 14 (6 november 1920), spalt 2941-2944.
[102] *Iyj Sezd Narodov Vostoka* (1920), s. 183-186.
[103] Ibid., s. 199-206.
[104] Ibid., s. 211-212, 219-220.
[105] Ibid., s. 223-224; om denna händelse se vol. 1, s. 375, n. 178.
[106] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 15 (20 december 1920), spalt 3367
[107] Ibid., spalt 3473-3474; inga exemplar av denna tidning har spårats.
[108] Enligt en anmärkning i Stalin, *Sotjinenija*, IV, s. 439 fortsatte rådet att existera i omkring ett år.
[109] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg 1921), s. 195-196.
[110] Denna skola var en källa till ständig oro för den brittiska regeringen som ett näste av potentiella indiska revolutionärer; den förbindliga försäkringen av sovjetregeringen i november 1921 att det ”inte finns någon propagandaskola i Tasjkent i syfte att utbilda emissarier till Indien” togs säkert med en nypa salt (*Anglo-Sovetskie Otnosjenija, 1917-1927* (1927), s. 24). Enligt Castagné (*Revue du Monde Musulman*, LI (1922), s. 48) hade den — det sägs inte under vilken period — 300 elever.

nytt Institut för orientaliska studier ur det tidigare Lazarevskij-institutet för österländska språk. Dess funktion var avsedd att ge utbildning åt ”dem som förbereder sig för praktiskt arbete i öst eller arbete som har anknytning till öst”.[111] I april 1921 grundades genom ett dekret från VTsIK ett kommunistiskt universitet för arbetare från öst. Vid detta skulle man utbilda folk ”utan kunskap om det ryska språket” för politiskt arbete, varför utbildningen skulle ges på studenternas modersmål.[112] Universitetet knöts till Narkomnats. Broido, ställförträdande folkkommissarie för nationalitetsfrågor, blev dess förste chef. Personer från länderna i öster både inom och utom Sovjetunionen erbjöds att deltaga i kurser som skulle vara i fyra eller fem år. Pirncipen var att perioder på åtta eller nio månaders utbildning i Moskva skulle kombineras med kortare perioder av praktiskt propagandaarbete ute på fältet. I slutet av första året sades universitet ha 700 studenter av 57 olika nationaliteter. Filialer höll på att sättas upp i Turkestan, i Baku och i Irkutsk.[113] I slutet av 1921 gjordes ett försök att samla de existerande experterna på österländska frågor (i vilka partiet hade liten kunskap) genom att grunda ett vetenskapligt sällskap för ryska orientalister, som gav ut en grundlig och ofta lärd tidskrift *Novyj Vostok*, med Pavlovitj som redaktör. Denna tidning kombinerade framgångsrikt den revolutionära och den traditionella ryska synen på de asiatiska folken och var under några år ett auktoritativt organ för den officiella uppfattningen i olika frågor.[114]

Medan sålunda den enkla tron på en världsrevolution som på samma gång skulle omfatta de industrialiserade länderna i väst och de koloniala folken i öst, vilken ursprungligen hade givit upphov till Bakukongressen, snart bleknade bort blev det som var kvar en envis övertygelse om Asiens betydelse för den revolutionära och den nationella politiken och om behovet att samla styrka genom att konfrontera öst med det fientliga kapitalistiska väst. Bakukongressen spelade åtminstone en symbolisk roll, då det gällde att i den sovjetiska politiken återställa betydelsen av Rysslands dubbla uppgift, i öst såväl som i väst, i Asien såväl som i Europa. Det var lätt att utan att förändra innehållet i denna politik uttrycka den i revolutionära termer. Stalin gjorde detta i en ovanligt uttrycksfull avslutning på ett tal, som han höll i Baku två månader efter kongressen på tredje årsdagen av revolutionen:

> Ryssland kunde med en omskrivning av Luthers berömda ord säga: ”Här står jag på gränsen mellan den gamla kapitalistiska och den nya socialistiska världen; här vid denna gräns, förenar jag proletärernas ansträngningar i väst med böndernas strävanden i öst för att krossa den gamla världen. Må historiens Gud hjälpa mig.[115]

Dessutom sattes, då besvikelsen växte med de minskande utsikterna till en revolution i väst, allt starkare tilltro till den hjälp som skulle komma från öst och som slutligen skulle krossa de kapitalistiska makterna. Lenin gjorde en anmärkning om detta i sin sist publicerade artikel *Hellre mindre än bättre* och noterade den långsamhet med vilken länderna i väst ”fullbordade sin utveckling mot socialism” och tröstade sig med att ”öst slutligen kommit in i den revolutionära rörelsen” och att ”Ryssland, Indien och Kina o. s. v. utgör det väldiga flertalet av jordens befolkning”.[116] Bakukongressen kan med rätta betraktas som början på denna process då Sovjetryssland vände sig mot öst för att uppväga den oförmånliga balansen i väst. Då det gällde att avgöra huruvida Sovjets utrikespolitik skulle följa den revolutionära vägen eller följa de traditionella nationella intressena måste man erkänna betydelsen av den roll som öst spelade då den politiska kursen bestämdes. Denna politiska kurs daterar sig till vintern 1920-1921.

---

[111] *Novyj Vostok*, I (1922), s. 456.
[112] *Sobranie Uzakonenij*, 1921, nr 26, art. 191.
[113] *Revue du Monde Musulman*, LI (1922), s. 46-48; upplysningarna tycks ha kommit från en pamflett författad av Broido till ettårsdagen av universitetets uppkomst. Dess fjärde år, 1925, firades med ett tal av Stalin (*Sotjinenija*, VII, s. 133-152.)
[114] *Novyj Vostok*, I (1922), s. 454; *Revue du Monde Musulman*, LI (1922), s. 49-53.
[115] Stalin, *Sotjinenija*, IV, s. 393.
[116] 116 Lenin, *Sotjinenija*, XXXII, s. 415-417.

27. NEP och utrikespolitiken

Sommaren 1920 var den sista period under vilken tron på att den europeiska revolutionen var nära förestående var en framträdande beståndsdel i den sovjetiska utrikespolitiken. Kriget med Polen och det avbrott som det åstadkom i det begynnande närmandet till Västeuropa påverkade starkt den revolutionära propagandan. Röda arméns stora segrar medförde för första gången sedan vintern 1918-1919 något som såg ut som om revolutionen var i annalkande i Europa. När denna kortlivade vision emellertid bleknade bort med Röda arméns nederlag framför Warszawa och stilleståndet den 12 oktober 1920, som i sämsta fall kunde anses vara ett nederlag för sovjetmakten och i bästa fall ett dödläge, blev världsrevolutionen än en gång en dröm som hörde framtiden till och utrikespolitiken blev åter i första hand något som kom att bestå av diplomatiska manövrer och förhandlingar. I slutet av oktober 1920 var också Storbritannien, som vid denna tid var Sovjetrysslands viktigaste motståndare i det diplomatiska spelet, berett att se händelserna sommaren 1920 som en flyktig episod och ta upp den tråd som tillfälligtvis förlorats under denna tid. Förhandlingarna återupptogs och fördes till sitt slut i det engelsk—sovjetiska handelsavtalet i mars 1920.

Månaderna från maj till oktober 1920 satte, även om de i ett avseende endast utgjorde en avvikelse från den politiska linje som drivits före och efter dessa händelser, inte desto mindre tydliga spår i Sovjets relationer till yttervärlden. Under de första månaderna 1920 hade en känsla av lättnad över det förmodade slutet på inbördeskriget och en önskan efter fred och återuppbyggnad medfört att försoningspolitiken kom i förgrunden. Under hösten 1920 förstärktes ytterligare de krafter i den sovjetiska politiken, som ville en tillfällig uppgörelse med den kapitalistiska världen. De lidanden som Sovjetunionen utsatts för under ytterligare en period av fientligheter hade ökat de redan outhärdliga påfrestningarna på folket och medfört att den illa skadade ekonomin tagit ännu ett steg närmare en kollaps. Missnöjet och oron bland bönderna började bli hotfullt under hösten 1920, vilket medförde att den ekonomiska politiken oundgängligen måste ändras och böndernas materiella förhållanden förbättras. Sådana förbättringar kunde endast uppnås genom överenskommelser med utländska kapitalister. Revolutionärt stöd från det europeiska proletariatet hade ännu en gång gått förlorat. Medan Komintern fortsatte att föra den benhårt kompromisslösa politik, som fastställts av dess andra kongress, drevs landet in i en situation i vilken NEP var både nödvändig och möjlig. En utrikespolitik som byggde på försoning och på kompromisser med den kapitalistiska världen var en naturlig följd av NEP.

Samtidigt som kriget med Polen och de sista striderna i in. bördeskriget utkämpades hade stämningen inom alla delar av befolkningen förändrats, vilket är svårare att analysera. Även före 1920 hade inbördeskrigets påfrestningar och den växande prestigen och makten hos en regim, som först inte tycktes ha stora möjligheter att överleva hos massorna, skapat om inte en välvillig inställning till den nya ordningen så i varje fall ett erkännande av den. Ingen arbetare och ingen bonde önskade på allvar att de ”vita” skulle återkomma. Den utländska hjälp som de ”vita” fick skapade bland befolkningen vissa nationalistiska stämningar. De nationella stämningarna förstärktes av den unga republikens kamp mot inkräktarna.[1] Det var den polska invasionen i maj 1920 som slutligen och på allvar väckte den ryska patriotismen till liv. Även Zinovjev insåg snabbt betydelsen av denna nya tillgång och möjligheten av att utnyttja den:

[1] Den japanska interventionen var mer verkningsfull än de västallierades då det gällde att väcka patriotiska känslor, dels därför att den uppväckte minnen från det rysk-japanska kriget, dels därför att den var öppet inriktad på att öka Japans territorium. Av denna orsak avrådde både de brittiska och de amerikanska representanterna i Moskva från att japanska trupper skulle användas.

> Kriget håller på att bli nationalistiskt. Inte bara de avancerade delarna av bondebefolkningen utan även de välbärgade bönderna är fientligt inställda till de polska jordägarnas planer ... Vi kommunister måste stå i ledningen för denna nationalistiska rörelse, som kommer att få stöd av hela befolkningen och som blir starkare för var dag.[2]

I den upphetsade atmosfären kring den triumfartade framryckningen in i Polen och Kominterns andra kongress visade sig den patriotiska stämningen vara lika berusande som den revolutionära yran och minst lika varaktig i sina verkningar.

Inte mindre betydelsefull var den impuls som kriget med Polen gav då det gällde att gradvis försona sig med medlemmar av den tidigare ämbetsmannaklassen som i allt större utsträckning togs i sovjetregeringens tjänst som tekniker och byråkrater — en försoning som vittnade inte bara om ett erkännande av sovjetregeringens politik från dess tidigare motståndares sida utan vittnade också om en viss likhet mellan den nya politiken och den tidigare föraktade traditionella ryska patriotismen.[3] Kriget med Polen var också en milstolpe i ombildningen av den revolutionära Röda armén till en nationell armé. Den röda armé som vann inbördeskriget byggdes upp runt en kader av tidigare tsarofficerare av många olika slag; från äldre officerare som Vacietis och Sergej Kamenev, de två första överbefälhavarna för Röda armén och f. d. överstar i kejserliga generalstaben, till yngre kompaniofficerare som Tuchatjevskij, vilken gjorde en lysande karriär i den nya armén och inom ett år utnämndes till general. Trotskij beskriver Lenins förvåning då han i början av 1919 fick höra att 30 000 sådana officerare redan hade rekryterats till Röda armén och hans bedömning att ”på varje förrädare finns det 100 som är pålitliga”.[4] Den åttonde partikongressen i mars 1919 gav sitt gillande till att man anställde dessa ”militära specialister”.[5] Så snart som segern säkrats måste deras delaktighet i revolutionen erkännas. Detta fastslogs också av kongressen. I mars 1920 hyllade Trotskij den tidigare kejserliga generalen Nikolaev, som medan han tjänstgjorde i Röda armén hade tillfångatagits av de ”vita” i fälttåget mot Yudenitj och skjutits.[6] I maj 1920 erbjöd Brusilov, tsarens siste överbefälhavare, vid utbrottet av polska kriget Röda armén sina tjänster och föreslog att man skulle sammankalla en konferens med framstående officerare i den gamla tsaristiska armén för att diskutera de olika sätt som de kunde medarbeta i den. Erbjudandet accepterades av sovjetregeringen.[7] Det skulle vara tämligen meningslöst att försöka dra allmänna slutsatser om de olika medvetna eller omedvetna motiv som drev dessa tidigare tsarofficerare till att gå in i Röda armén. På våren 1920 hade emellertid den nationella lojaliteten mot det som trots allt var deras etablerade regering kommit att spela en viktig roll. Denna utveckling fullbordades av möjligheten att aktivt deltaga i kriget mot en av Rysslands traditionella fiender och inkräktare — Polen. I ett lovtal till Sergej Kamenev, som skrevs i slutet av 1920, anmärkte Radek att ”under tre år av inbördeskrig har en elit utkristalliserats ur

---

[2] *Pravda*, 18 maj 1920; den brittiska delegationen, som vid denna tid besökte Ryssland iakttog ”uppkomsten och tillväxten av en ny patriotism” (British Labour Delegation to Russia, 1920; Report (1920), s. 122).

[3] Se vol. 1, s. 405. Under regimens första är var den anklagelse som vanligen riktades mot regimen av ”vita” emigranter att den offrade ryska nationella intressen för kommunistiska ideal: ett typiskt uttryck för denna anklagelse kan exempelvis hittas i L. Pasvolsky, *Russia in the Far East* (New York, 1922), s. 140-141. Den omvända anklagelsen att den offrade kommunismen för Rysslands nationella intressen kom senare.

[4] L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 180; Lenin berörde detta samtal i ett offentligt tal (*Sotjinenija*, XXIV, s. 65).

[5] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 302; Sokolnikov, som föredrog de militära frågorna vid kongressen eftersom Trotskij var frånvarande och uppehöll sig vid fronten, talade om ”tiotusentals gamla specialister” i Röda armén (*Vosmoj Sezd RKP(B)* (1933), s. 148); den s. k. ”militära oppositionen” vid kongressen bestred inte att man borde anställa tidigare officerare men att man borde stärka kontrollen över dem genom politiska kommissarier.

[6] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9 (22 mars 1920), spalt 1423-1424, också publicerad i L. Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, II (1924), I, s. 100; andra liknande hyllningar finns i ibid., II, I, s. 106-107.

[7] Ibid., II, II, s. 115; Brusilovs brev publicerades i *Pravda* den 7 maj 1920.

de tidigare tsaristofficerarna vilka i själ och hjärta är förenade med sovjetregeringen".[8] Här var emellertid också inflytandet ömsesidigt. Genom att uppta officerare från den tidigare tsaristiska armén och genom att vinna deras lojalitet påskyndade Röda armén sin utveckling till sovjetrepublikens nationalarmé. Härvidlag utgjorde kriget mot Polen en grogrund för traditionell patriotism.

Sålunda bereddes på hösten 1920, då den långa perioden av inbördes- och internationellt krig höll på att gå mot sitt slut, vägen för en ny utrikespolitik, som betonade försvaret av de nationella intressena och frångick den tidigare politik som gått ut på att alla kapitalistiska regeringar i princip var lika fientliga. I stället inleddes en politik som innebar att man köpslog med kapitalistiska regeringar såväl enskilt som kollektivt för att uppnå ömsesidiga fördelar. Det skulle emellertid vara en överdrift att beskriva förskjutningen i politiken som en radikal kursförändring. Tanken på världsrevolutionen glömdes inte under den kommande perioden och de nationella intressena hade aldrig helt lyst med sin frånvaro under den föregående perioden. Det var faktiskt alltid möjligt att hävda att båda dessa politiska linjer försvarade de nationella intressena och att de kompletterade snarare än uteslöt varandra. Om sovjetregimen hade kunnat överleva inbördeskrigets skärseld, vilket dels berott på den revolutionära propagandan, som riktats till massorna i de kapitalistiska länderna, och dels på motsättningar och fientligheter inom den kapitalistiska världen, var det rimligt att dra den slutsatsen att den säkert skulle leva vidare inte bara tack vare en fortsatt propaganda utan också genom att den underblåste misstankar och uppammade motsättningar och fientligheter inom det kapitalistiska lägret. Sålunda drevs, i ett ögonblick då arbetarnas opposition i den kapitalistiska världen ökade mot de anti-sovjetiska åtgärderna och en ekonomisk kris närmade sig, länderna i väst mot samarbete med Sovjetryssland, medan annorlunda fast lika tvingande skäl förmådde sovjetledarna att forma en ny samarbetspolitik med den kapitalistiska världen. Lenin anslog denna nya ton i ett budskap till en partikonferens i Moskva i november 1920:

Vi har inte bara fått en andhämtningspaus, vi har uppnått ett nytt stadium och vunnit en säkrare position i vårt förhållande till de kapitalistiska länderna.

Att påstå att bolsjevikerna hade "lovat, eller drömt om att kunna omforma hela världen enbart med hjälp av Rysslands styrka" var absurt:

> Vi var aldrig skyldiga till en sådan galenskap: vi sade alltid att vår revolution kommer att segra när den stöds av alla länders arbetare. Det visade sig att de stödde oss till hälften, eftersom de försvagade de vapen som restes mot oss, men de hjälpte oss ändå.[9]

Föreställningen om en sovjetrepublik, eller grupp av sovjetrepubliker, som enbart bestod av det tidigare tsaristiska imperiets territorium och var som en ö i en kapitalistisk värld — en föreställning som redan i början av revolutionen hade förkastats som en chimär — började ta form. Två gånger återvände Lenin i sitt tal till det som under dessa omständigheter måste vara en huvuduppgift för den sovjetiska diplomatin:

> Så länge som vi ur ekonomisk och militär synpunkt är svagare än kapitalistvärlden måste vi hålla oss till reglerna: vi måste vara tillräckligt skickliga och kunna utnyttja motsättningarna bland och motståndet mot imperialisterna ... Politiskt måste vi utnyttja konflikten bland våra motståndare, vilka djupast sett beror på ekonomiska orsaker.[10]

Lenin beskrev som tidigare denna politik i termer av kontinuitet och inte av förändring.[11] "Att utnyttja splittringen mellan de kapitalistiska länderna så att vi i så stor utsträckning som

---

[8] K. Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 67-68; i en rysk översättning publicerad två är senare (*Vnesjnjaja Politika Sovetskoj Rossii* (1923) är denna passage utelämnad.
[9] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 485-486. [Our Foreign and Domestic Position and Party Tasks, 21 november 1920]
[10] Ibid., XXV, s. 498, 501.
[11] Se ovan, s. 206-207.

möjligt gör det svårt eller temporärt omöjligt för dem att komma överens", tillade han en månad senare, har varit "vår grundläggande politiska linje i tre år".[12] Ändå stod den ängsliga försiktighet som Lenin uppvisade i november och december 1920 i bjärt kontrast till optimismen i hans uttalanden tidigare under året. Politiskt hade revolutionen befäst sin ställning, vilket framgick av att officerare och den tidigare bourgeoisien hade samlats under bolsjevikflaggan. Ekonomiskt var landet i ett mer desperat läge än någonsin, eftersom proletariatet i de mer utvecklade länderna inte hade kommit till dess hjälp. Dilemmat som skapade förutsättningarna för NEP hemma omformade nästan omärkligt relationerna mellan sovjetregeringen och främmande länder.

När Lenin övervägde nödvändigheten av att träffa en överenskommelse med de kapitalistiska staterna tänkte han i första hand på avtal som kunde ge lättnader och förbättra det osäkra ekonomiska läget genom utländsk import som kunde täcka vissa nödvändiga behov. Lokomotiv och maskiner var de mest eftertraktade varorna.

> Vi måste vara tillräckligt skickliga [skrev Lenin vid denna tid] och förlita oss på den kapitalistiska världens egenheter och utnyttja kapitalisternas lystnad då det gäller råvaror, att avlocka dem sådana fördelar som kan stärka värt ekonomiska läge – hur konstigt detta än kan förefalla – bland kapitalisterna.[13]

Det informella avtalet med Sverige den 15 maj 1920 var det enda som fram till detta datum uppnåtts genom förhandlingar med de kapitalistiska länderna.[14] Senare slöt man också avtal med Estland, Lettland, Litauen och Finland.[15] Dessa öppnade emellertid endast kanaler för handeln men de ledde inte till något handelsutbyte i praktiken. I september 1920 reste Litvinov till Oslo och förde långvariga men resultatlösa förhandlingar med den norska regeringen.[16] Framförallt hade de mycket viktiga förhandlingarna med Storbritannien råkat i ett dödläge genom kriget med Polen. När Krasin återvände till London i början av augusti, denna gång åtföljd av Kamenev, fann han efter en månads frånvaro, att atmosfären helt hade ändrats. Lloyd George var bara intresserad av att rädda Polen och de politiska kretsar som var fientligt inställda till Sovjetryssland hade än en gång fått ett uppsving.[17] Förutfattade meningar som inte hade med den polska frågan att göra åberopades för att förhindra att förhandlingarna om ett handelsavtal återupptogs. Den 10 september 1920 ombads Kamenev att lämna landet. Han anklagades för att ha varit delaktig vid försäljningen av de ryska kronjuvelerna, att ha varit den kanal genom vilken ekonomiskt stöd till *Daily Herald* passerat, att ha haft förbindelser med det underjordiska "aktionsrådet" och att ha vilselett Lloyd George om villkoren som erbjudits Polen.[18] En vecka senare utfärdade Krasin ett uttalande i vilket han avsade sig ansvaret för "Kamenevs förehavanden". Det var en underlig situation som uppstått då en delegat kunde frånsäga sig ansvaret för en kollegas påstådda förehavanden och att detta förnekande accepterades som tillfredsställande. Vid denna tid var emellertid Röda armén på full reträtt och Wrangel hade påbörjat sin offensiv i Sydryssland. Under en kort period tog önsketänkandet från sommaren 1919 än en gång ledningen i den brittiska politiken. Några veckor tidigare hade farhågorna för att Röda armén som kämpade under världsrevolutionens banér skulle översvämma Europa gjort det omöjligt att återuppta

---

[12] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 8.
[13] *Leninskij Sbornik*, XX (1932), s. 169
[14] Se s. 182-184.
[15] *SSSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, I-II (1924), nr 35, s. 130-142.
[16] Dokumenten som publicerades av den norska regeringen trycktes i *Soviet Russia* (New York), 25 december 1920, s. 642-645.
[17] Lloyd George mottog Krasin och Kamenev den 4 augusti 1920 och försökte pressa dem till att hejda Röda arméns framryckning.
[18] Kravet på Kamenevs utvisning publicerades i *The Times* den 11 september 1920, anklagelserna mot honom tre dagar senare; om aktionsrådet och omständigheterna kring villkoren till Polen se ovan s. 237-238.

förhandlingarna med Krasin. Nu hade förhoppningarna om att sovjetregeringen höll på att duka under för Pilsudskis och Wrangels kombinerade ansträngningar exakt samma resultat. Med Krasins ord: ”Lloyd George väntade för att se om sovjetmakten inte skulle kollapsa under de polska legionernas framstötar”.[19] Avbrottet sedan sommaren 1920 utsträcktes in på hösten.

Delvis var det de långsamma framstegen i förhandlingarna med Storbritannien som på sommaren 1920 fick sovjetledarna att för första gången på två år rikta sin uppmärksamhet på Förenta staterna. Ungefär samtidigt började officiella amerikanska kretsar att undersöka möjligheterna för handel med Sovjetryssland. I december 1919 skrev utrikesminister Lansing ett konfidentiellt memorandum i vilket han föreslog att man skulle bilda en organisation med ett kapital på 100 miljoner dollar, som skulle finansiera den amerikanska handeln med Ryssland.[20] I mars 1920 orsakade de första rapporterna om en nära förestående inbjudan till Krasin att besöka London oroliga förfrågningar från den amerikanska regeringen.[21] Under 1920 fortsatte emellertid anti-sovjetiska krafter att dominera.

I december 1919 deporterades 249 kända eller misstänkta kommunister från New York till Sovjetryssland — en händelse som gav upphov till en viss uppståndelse i ett land som hittills hade haft en obruten tradition då det gällde att erbjuda en absolut och ovillkorlig asylrätt åt politiska rebeller. Domstolsförhandlingarna om Martens deportation påbörjades i mars 1920.[22] En undersökning av hans meriter och verksamhet ägde rum inför senatens utrikesutskott.[22b] Den amerikanska politiken fortsatte i Sovjets ögon att vara tvetydig och problematisk. Förenta staterna hade liksom de andra allierade intervenerat i inbördeskriget mot sovjetregimen, medan dess regering försäkrade att dess politik inte var interventionistisk. Den hade förnekat att landet deltog i blockaden av Sovjetunionen, men vidtagit lika effektiva åtgärder som någon annan stat för att förhindra sina medborgare att handla med Sovjet. Den 7 juli 1920 upphävde Förenta staternas regering alla restriktioner för handeln med Sovjetryssland men instruerade samtidigt sina diplomatiska och konsulära tjänstemän att inte göra något som ”officiellt eller inofficiellt, direkt eller indirekt, stöder eller underlättar handels- eller andra förbindelser” mellan amerikanska medborgare och detta land.[23] Slutligen definierade i augusti 1920 Colby, Wilsons siste utrikesminister, som svar på en förfrågan från den italienska regeringen, den amerikanska inställningen i en not som publicerades och blev beryktad. ”Rysslands nuvarande härskare” beskrevs som om de inte var ”en regering med vilken relationer, vanliga bland vänligt sinnade regeringar, kan upprätthållas”. Trots detta hade de ”ofta och öppet skrutit över att de var villiga att underteckna fördrag och överenskommelser med utländska makter, medan de inte har den minsta avsikt att följa dessa fördrag och överenskommelser”. Dessutom hade de givit uttryck åt åsikten att ”blotta existensen av bolsjevism i Ryssland, upprätthållandet av detta styre måste fortsätta att vara beroende av att det inträffar revolutioner i alla andra stora civiliserade nationer och klargjort att de ämnar använda alla medel, och bland dessa naturligtvis diplomatiska, för att stödja sådana revolutionära rörelser i andra länder”. Denna not besvarades av Tjitjerin i *Izvestija* under rubriken Vederläggning av en borgerlig lögn. Tjitjerins svar lämnades officiellt till det amerikanska utrikesdepartementet av Martens. Efter de sedvanliga kommentarerna om det fiktiva i den borgerliga demokratiska friheten förklarades utan omsvep att Sovjetryssland alltid troget hade fullföljt sina förpliktelser — ”även Brest-Litovsk-fördraget som påtvingades Ryssland med våld” — och

[19] L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 279.
[20] *Foreign Relations of the United States, 1920,* III, (1936), s. 443; inget hördes senare om dessa planer.
[21] Ibid., III, s. 706-707.
[22] Ibid., III, s. 455-456
[22b] Senate Foreign Relations Committee: *Russian Propaganda, Hearine ... to investigate Status and Activities of Ludwig C. A. K. Martens* (1920); Martens deporterades slutligen i januari 1921.
[23] *Foreign Relations of the United States, 1920,* III (1936), s. 717-719.

att ”om den ryska regeringen förbinder sig att avstå från att sprida kommunistisk litteratur ålägges alla dess sändebud utomlands att rigoröst följa dessa påbud”. Trots sitt kontroversiella innehåll slutade emellertid Tjitjerins svar med den försonliga förhoppningen att ”normala relationer mellan Ryssland och Förenta staterna skulle etableras”.[24] Fjorton dagar senare antydde Trotskij under ett samtal med John Reed ett annat gemensamt intresse då det gällde förhållandet mellan Sovjetryssland och Förenta staterna:

> Vi kan inte bara leva med borgerliga regeringar utan vi kan också arbeta tillsammans med dem inom vidsträckta gränser. Det står helt klart att vår inställning till det spända förhållandet i stillahavsområdet kommer att bestämmas av Japans och Förenta staternas inställning till oss.[25]

Det var vid denna tidpunkt, då inbördeskriget i det närmaste var över, då krigskommunismens ekonomiska tryck utsatte hemmafronten för nästan outhärdliga påfrestningar och då de enträgna försöken att öppna handel med Storbritannien och andra kapitalistländer i väst tycktes ha råkat i ett dödläge, som en rad tillfälligheter ledde till att man återupplivade en plan som förts på tal 1918 och sedan aldrig helt glömts — en plan om att utländska kapitalister skulle erbjudas koncessioner i Sovjetryssland.[26] Det var logiskt att vid en tidpunkt då Sovjetryssland var i trängande behov av kapitalvaror från utlandet för sin industriella utveckling, men inte hade något annat att ge i utbyte än sina i det stora hela outvecklade naturtillgångar, som tanken på att utländskt kapital skulle kunna skaffas genom koncessionserbjudanden, varigenom dessa naturtillgångar skulle kunna exploateras, ständigt dök upp. Det var också logiskt att Förenta staterna var det land som i första hand blev föremål för dessa tankar, inte bara därför att Amerika hade kapital att investera utan också därför att Amerika var mindre kompromitterat än de andra ledande kapitalistländerna när det gällde dess politik gentemot Sovjet. I det memorandum som lämnades till Robbins i maj 1918 förslogs att Amerika skulle ”aktivt deltaga i exploateringen av såväl havsrikedomarna längs östra Sibiriens kuster, kolgruvor och andra gruvor samt i byggandet av järnvägar och av fartyg i Sibirien och Nordeuropeiska Ryssland”. Utbyggandet av de inre vattenvägarna både i norra Ryssland och i Donbäckenet nämndes också som ytterligare en investeringsmöjlighet för amerikanskt kapital. Man föreslog att ”Förenta staterna också kunde deltaga i stor skala i utvecklandet av vissa välkända extensiva jordbruksområden genom att bidraga med moderna brukningsmetoder och i utbyte få en stor del av produktionen”.[27] Sovjetregeringens hela koncessionsprogram fanns redan skisserat i detta memorandum.

Under någon tid var planerna på utländska koncessioner högaktuella i den sovjetiska ekonomiska politiken. På sommaren 1918 utsåg Sovnarkom en kommission som skulle undersöka de villkor på vilka koncessioner till utländska företag skulle ges. I september 1918 lade Lomov i en rapport till Vesjenka (Högsta ekonomiska rådet) fram tungt vägande argument mot vänsteroppositionens åsikt att sådana koncessioner var ”oförenliga med Rysslands socialistiska konstitution”. Frågan var emellertid inte aktuell just då, eftersom inga tänkbara investerare hade givit sig till känna. Vesjenka avstod från att utfärda någon resolution.[28] På

---

[24] Colbys not och Tjitjerins svar finns i *Foreign Relations of the United States, 1920*, II (1936), s. 463-468, 474-478; Tjitjerins svar trycktes i *Izvestija* den 10 september 1920.
[25] L. Trotskij, *Kak Vooruzjalas Revoljutsija*, II, s. 283.
[26] Se vol. 2, s. 149-151.
[27] *Russian-American Relations*, red. C. K. Cummings och W. W. Pettit (1920), s. 211. Robbins lade fram detta memorandum för utrikesdepartementet tillsammans med en utförlig rapport daterad den 1 juli 1918, i vilken han förespråkade att man borde sända en ekonomisk kommission till Ryssland (ibid., s. 212-219); Lansing föredrog detta memorandum för Wilson, som kommenterade den: ”Jag skiljer mig från dem Ed. v. s. förslagen] bara då det gäller de praktiska detaljerna”; ingenting ytterligare ägde emellertid rum (*Foreign Relations of the United States: The Lansing Papers, 1914-1920*, II (1940), s. 365-372).
[28] R. Labry, *Une Législation Communiste* (1920), s. 168-172, där hela Lomovs rapport finns översatt; *Norodnoe Chozjajstvo*, nr 12, 1918, s. 27. Villigheten att ge koncessioner åt utlänningar liksom villigheten att erkänna

vintern 1918-1919 påbörjades allvarliga förhandlingar med norska och ”vita” ryska kapitalister om att bygga en järnväg från Murmansk över norra Ryssland till Obs mynning i Sibirien. Som ersättning för detta skulle Ryssland ge skogskoncessioner på ett stort område i norra Ryssland, som skulle gälla i fyrtioåtta år. Lomov blev än en gång en förkämpe för förslaget. Det godkändes i princip av Sovnarkom. Den ”vita” delaktigheten i projektet gjorde det emellertid till en skottavla för oppositionen. I mars 1919 övergavs det och några sovjetmedborgare som varit knutna till det arresterades på anklagelsen att de hade haft förbindelse med regimens fiender.[29] Därefter föll, till följd av inbördeskriget och Sovjetrysslands växande isolering och krigskommunismens allt starkare motvilja mot kapitalistiska metoder och tillvägagångssätt, koncessionserbjudandet, fastän det aldrig formellt övergavs, i glömska.[30] Det återkom endast på sensommaren 1920 då en artikel av Lomov, som typiskt nog översattes och trycktes i den sovjetiska tidning som gavs ut i New York.[31]

Detta var alltså läget då en amerikansk resenär vid namn Vanderlip på hösten 1920 kom till Moskva. Till yrket var han gruvingenjör och hade tjugo år tidigare tillsammans med en följeslagare gjort en resa genom norra Sachalin och norra Kamtjatka, där de utan framgång sökt efter guld.[32] Uppenbarligen togs han för och lät sig själv tas för en välkänd bankir med samma namn, men som han i själva verket inte på något sätt hade några förbindelser med.[33] Amerikaner var emellertid sällsynta i Moskva och alla amerikanska affärsmän troddes vara miljonärer. Vanderlip togs genast som en viktig och inflytelserik person. Hans förmodade välstånd och ställning ådrog sig uppmärksamhet och man lyssnade gärna till vad han sade. Enligt Lenin kom Vanderlip med ett förslag som var formulerat med all ”den uppriktighet, cynism och plumphet som kännetecknar en amerikansk kulak” om ett arrende för Kamtjatka. Dess mineraltillgångar, särskilt dess olja och nafta, skulle komma att bli ovärderliga i ett kommande amerikanskt krig mot Japan. Han förklarade att ”vårt parti”, d. v. s. det republikanska partiet, väntades vinna det kommande presidentvalet. Om Kamtjatkakonessionerna kunde komma till stånd skulle detta skapa en sådan entusiasm att ett erkännande av sovjetregeringen med största säkerhet skulle bli följden.[34] Kamtjatka hade dittills ansetts som en del av Fjärran österrepubliken.[*] Kamtjatka återlämnades hastigt till Sovjetunionen.[35] Om man kunde säga att det fanns någon verklig myndighet på den avlägsna halvön utövades den uppenbarligen av Japan. Detta gjorde emellertid inte förslaget mindre lockande för sovjetregeringen, som var ovillig att förlora en möjlighet till amerikanskt stöd, hur litet det än var, mot japanska intrång i

---

utländska skulder påpekades i den not till de allierade makterna i vilken sovjetregeringen accepterade inbjudningen till förhandlingarna i Prinkipo.

[29] Källorna till denna episod, i huvudsak den samtida pressen, citeras i G. Gerschuni, *Die Konzessionspolitik Sowjetrusslands* (1927), s. 33-37; det är inte klart om detta projekt någonsin fick något ordentligt finansiellt stöd.

[30] I en artikel i *Narodnoe Chozjajstvo*, nr 7, 1919, s. 32, hävdades att koncessioner bara skulle ges till utlänningar för byggnadsprojekt, som direkt skulle komma att skötas av statliga eller kommunala myndigheter (järnvägar, kanaler, elektriska installationer etc.), så att full allmän kontroll blev möjlig.

[31] *Soviet Russia* (New York), 11 september 1920, s. 254-258; den ursprungliga artikeln nämns inte och har inte kunnat spåras.

[32] W. B. Vanderlip och H. B. Hulbert, *In Search of a Sibirian Klondyke* (New York, 1903), beskriver denna resa.

[33] Enligt en rapport från en tjänsteman i amerikanska utrikesdepartementet, som intervjuade Vanderlip innan han avreste till Moskva, representerade han en grupp affärsmän i Kalifornien, vars intresse emellertid var avhängigt av ett ”bindande fördrag” mellan de amerikanska och sovjetiska regeringarna (National Archives of the United States, Record Group 861.602, V, 28/4).

[34] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 502-503; XXVI, s. 6; L. Fischer, som hade tillgång till officiella sovjetiska källor anser att den föreslagna koncessionen uppgick till 3 000 000 dollar (*The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 300).

[*] Ett område, som omfattade nuvarande Sovjetunionens östligaste delar från Korea till Norra Ishavet. Området kallades 1920-1922 Fjärran Österns republik. Det upphörde att vara en administrativ region 1938. Ö.a.

[35] Fördraget som fastställde gränsen undertecknades i Moskva den 15 december 1920 (*RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, II (1921), nr 53. s. 78-79.

Sibirien. Innan Vanderlip lämnade Moskva hade han ett samtal med Lenin och ett kontrakt undertecknades.[36] Denna överenskommelse var det direkta upphovet till ett viktigt dekret om koncessioner som Sovnarkom antog den 23 november 1920. I dekretet sades det att takten i den ryska ekonomins återhämtning kunde ”ökas många gånger” genom att man släppte in utländska företag och organisationer ”för att exploatera och utveckla Rysslands naturtillgångar” och att det rådde brist på råvaror och överflöd på kapital ”i vissa länder och speciellt i Förenta staterna”. Detta hade lett till att .konkreta förslag redan framlagts till Sovjets regering om koncessioner för utländskt kapital. Sådana koncessioner kunde i princip ges till solida och pålitliga koncerner, vilka som ersättning skulle få en viss del av den produktion som framställdes och rätt att exportera den. Koncessioner på tillräckligt lång tid skulle ges för att säkerställa en fullgod vinst tillsammans med garantier mot nationalisering och konfiskation. Sovjetiska arbetare kunde anställas under de villkor som fanns i Sovjets arbetslagar. En förteckning på sjuttioåtta objekt medföljde dekretet, där utländska kapitalister kunde få koncessioner. Dessa omfattade skogskoncessioner i norra Ryssland och Sibirien, gruvkoncessioner i Sibirien och jordbrukskoncessioner i sydöstra Ryssland.[37]

Dekretet som föregrep NEP på det utrikespolitiska området och som betraktades med misstro av många partianhängare bar ingen omedelbar frukt.[38] Fastän huvudvillkoret i överenskommelsen med Vanderlip — en republikansk seger i det amerikanska presidentvalet — snabbt uppfylldes utvecklades projektet inte ytterligare. Lenin som misstänkte att ”hela denna historia spelade en viss roll i imperialisternas politik” kände sig kränkt då Harding, den nyvalde presidenten utfärdade en kommuniké att han inte visste någonting om några Vanderlip-koncessioner.[39] För Lenin betydde emellertid överenskommelsen med Vanderlip och dekretet om koncessionerna mer än ett smart drag för att spela ut Förenta staterna mot Japan, t. o. m. mer än möjligheter till vissa lättnader i den rådande ekonomiska situationen. De betydde att Sovjetryssland erkändes en plats i en kapitalistisk världsekonomi, en grund för framtida förbindelser med kapitalistiska makter.

> Om ni om och om igen uppmärksamt läser dekretet av den 23 november om koncessioner [sade han till en grupp partiarbetare], ser ni att vi understryker vikten av en världsekonomi; vi gör detta efter moget övervägande. Detta är en obestridligt korrekt ståndpunkt. Vid återställandet av en internationell ekonomi är ryska råvaror oundgängliga ... Han [Vanderlip] säger att det är

---

[36] På Sovjets sida undertecknades avtalet av Rykov som var ordförande i Vesjenka (*Trudy IV Vserossijskogo Sezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1921), s. 57); texten tycks aldrig ha publicerats.

[37] *Sobranie Uzakonenij*, 1920, nr 91, art 481.

[38] Oppositionen var speciellt stark inom fackföreningarna och kom till uttryck vid den fjärde alhyska fackföreningskongressen i maj 1921, då inte mindre än 150 frågor om dessa planer framfördes (Tjetvertyj Vserossijskoj Sezd Professionaf'nych Sojuzov (1921), I (Plenumy), s. 61). Det tvivelaktiga läge som skulle uppstå genom att utländska koncessionsinnehavare anställde sovjetiska arbetare hade varit uppenbart från början; som Radek framställde det i maj 1918, ”får det i framtiden inte finnas två slags lagar i Ryssland, lagar för fria arbetare som arbetar i sovjetiska företag och lagar för slavar som arbetar för utländskt kapital” (*Trudy I Vserossijskogo Sezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva*, 1918, s. 22). En lång halvofficiell artikel av Stepanov som försvarade koncessionspolitiken, som trycktes i *Russische Korrespondenz*, II, I, nr 1-2 (januari-februari 1921), s. 68-87, började med erkännandet att ”frågan om att ge koncessioner till utländska kapitalister väcker missnöje i partikretsar”; detta uteslöts ur den version av artikeln som trycktes i *Kommunistitjeskij Internatsional* nr 16 (31 mars 1921), spalt 3515-3522, som endast berörde ”upphetsningen” hos bourgeoisien över dekretet.

[39] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 505. Legenden om Vanderlip, den förste miljonär som besökt Sovjetryssland, var seglivad; i det biografiska registret till andra upplagan av Lenins verk identifieras fortfarande besökaren med F. A. Vanderlip, bankiren och industrimannen (ibid., XXV, s. 652; Lenin gjorde samma misstag då han hänvisade till F. A. Vanderlips bok *What Happened to Europe*, ibid., XXV, s. 502). En beskrivning av den allsmäktige amerikanske miljonären, som bad Lenin om koncessioner finns i L. Reissner, *Sobranie, Sotjinenij* (1928), I, s. 214-218, senare i en tysk översättning, Oktober (1930), s. 287-293; enligt denna redogörelse reste Vanderlip från Moskva till Afghanistan där författaren mötte honom. Han passerade Moskva på sin återresa i början av mars 1921.

> nödvändigt att räkna med Ryssland. Och nu träder Ryssland fram inför hela världen och förklarar: Vi tar på oss återställandet av världsekonomin — detta är vår plan.[40]

Det var en långtsyftande plan och Lenin skulle med framgång använda samma argument längre fram, men för närvarande då krigskommunismen fortfarande dominerade Sovjets ekonomiska politik var detta nya grepp brådmoget. Koncessionsdekretet hade tillkommit i förtid. Sex månader senare måste Lenin erkänna att inte en enda koncession ännu hade utfärdats, därför att inga tillräckligt allvarliga förslag hade lämnats av utländska kapitalister.[41]

Medan krigslyckan i det sovjet—polska kriget förändrades och kampanjen mot Kamenev förlängde avbrottet i de engelsksovjetiska förhandlingarna i London en bra bit in på 1920 hade denna tid av politiska bojkotter och byråkratisk tröghet inte helt förlamat Krasins verksamhet.[42]Han pejlade stämningarna i den engelska industrivärlden och kunde utnyttja sin ställning som den ende storföretagare som någonsin haft en ledande ställning i den sovjetiska hierarkien. Under dödperioden då de officiella förhandlingarna låg nere inledde Krasin trevande förhandlingar med ett stort antal engelska företag. Han nämner själv tre exempel — överläggningar med Sloughs mekaniska verkstäder om att leverera 500 bilar, med Marconikompaniet om ”bildandet av ett brittiskt—ryskt kompani för handel med England” och med Armstrongs i Newcastle om ett avtal om reparationer av ryska lokomotiv. I en tid av fallande priser och ökad arbetslöshet var erbjudandet om stora order välkommet. Krasin siktade högt. Han förklarade att resultatet av hans verksamhet var ”tryck från åskilliga industrikretsar på utrikesministeriet och på Lloyd George”, och att ”när förhandlingar återupptogs hade den ryska delegationen bakom sig en ganska stark grupp i engelska 'City'”.[43] Försämringen av det ekonomiska läget under de sista sex månaderna hade med säkerhet stärkt ställningen bland dem, som ansåg att en ökning av handeln på Sovjetunionen skulle bidra till att mildra Storbritanniens ekonomiska svårigheter. Tonvikten som ett år tidigare hade lagts på import av ryska råvaror lades nu på Ryssland som en exportmarknad för brittiska industriprodukter. Krasin framhöll skickligt möjligheten av stora ryska order för att påverka de brittiska företagen. I oktober 1920 inregistrerades ett sovjetiskt handelskompani med namnet Acros (AllRussian Cooperative Society) i London. Under de tre första månaderna gjordes det beställningar i Storbritannien på industrivaror till ett värde av nästan 2 000 000 pund.[44]

I november 1920 stod vägen ännu en gång öppen för officiella förhandlingar. Sovjets stillestånd med Polen i oktober hade några veckor senare följts av en fullständig seger över Wrangel. Den brittiska politiken, fastän den oroades av hotet mot Polen, hade aldrig med blida ögon sett på Polens militära äventyr under franskt beskydd i Östeuropa. Den föga imponerande Wrangel hade misslyckats med att återuppliva, även i brittiska militära och konservativa kretsar, den entusiasm som en gång hystes för Denikin och Koltjak. Den brittiska regeringen vägrade att följa Frankrikes exempel från augusti och erkänna Wrangels regering. Två månader senare när hans arméer redan var på reträtt avstod de brittiska styrkor

---

[40] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 507 [Speech Delivered at a Meeting of Activists of the Moscow Organisation of the R.C.P.(B.) 6 december 1920]. Några veckor senare utarbetade Lenin ytterligare denna idé;:”Vi har hundratusentals desiatina utmärkt jord, som skulle kunna plöjas upp av traktorer, och ni har traktorer, ni har bensin och ni har utbildade tekniker; vi föreslår alla folk, däribland också de kapitalistiska ländernas folk, att man gör det till en hörnsten att återuppbygga folkhushållet och rädda alla folk från svält.” (ibid., XXVI, s. 20) [”Rapport om koncessionerna …”, 21/12 1920 vid Åttonde allryska sovjetkongressen]. Ett år senare var Sovjetryssland mitt uppe i en hungersnöd och fick hjälp från Förenta staterna.

[41] Ibid., XXVI, s. 390.

[42] Se s. 307. [om Polen tidigare i detta kapitel]

[43] L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 279-280; detta tillsammans med Krasins samtida artikel är den bästa källan om förhandlingarna.

[44] *Russian Information and Review*, nr 1, 1 oktober 1921, s. 19.

som fortfarande fanns vid Svarta havet från att hjälpa fransmännen i räddningsarbetet.[45] Lloyd Georges politik som hade fört Krasin till London i maj 1920 återupptogs nu. Krasin sände den 6 november 1920 en not till Curzon, i vilken han protesterade mot de oändliga uppskoven.[46] Den 18 november 1920 sade Lloyd George i underhuset att kabinettet hade utarbetat ett förslag, som snart skulle sändas till den sovjetiska delegationen. Det överlämnades till Krasin tio dagar senare. Från denna tidpunkt rörde sig diskussionerna framåt med anmärkningsvärd snabbhet. Förhandlingarna rörde sig mer om den underordnade frågan huruvida sovjetregeringen skulle avstå från propaganda mot det brittiska imperiet, speciellt bland folken i Asien, än om aktuella handelsfrågor. Först ville den brittiska regeringen att Mindre Asien och Kaukasus skulle höra till de områden där sovjetregeringen skulle avstå från anti-brittisk propaganda men gick slutligen med på att inte namnge de folk i Asien bland vilka propaganda inte fick förekomma med undantag för ”Indien och den självständiga staten Afghanistan”. Från sovjetiskt håll var de två stora svårigheterna faran för att lagliga åtgärder skulle vidtas av tidigare ägare till handelsvaror som importerats av Storbritannien och den s. k. guldblockaden. Den sovjetiska delegationen bad om lagstiftning till skydd för sovjetisk egendom i Storbritannien mot krav från påstådda tidigare ägare, men försäkrades i ett uttalande av den brittiska regeringen att det ingångna avtalet utgjorde ett de facto-erkännande av sovjetregeringen, vilket skulle betyda ett effektivt hinder mot sådana krav. Om domstolarna skulle döma på annat sätt åtog sig den brittiska regeringen att finna andra lösningar på problemet.[47] Vad beträffar guldblockaden gick de brittiska myndigheterna efter vissa formaliteter med på att acceptera sovjetiskt guld till dess fulla värde.[48]8 I december 1920 sade Lenin att dröjsmålet med att uppnå en överenskommelse berodde på ”den reaktionära delen av den engelska bourgeoisien och den officiella militärklicken” och förklarade att Sovjets politik strävade efter att uppnå största möjliga handelsutbyte med England.[49] Dessa ansträngningar kröntes till sist med framgång. Den 16 mars 1921 undertecknades avtalet i London av Krasin och av finansminister Horne.[50] Det innehöll i form av ett inledande villkor det mest detaljerat utarbetade stadgande som hittills framlagts om fientlig propaganda:

> Att varje part avstår från fientliga handlingar eller årgärder mot den andra och från att utanför sina egna gränser sprida officiell propaganda, direkt eller indirekt, mot det Brittiska Imperiet respektive den Ryska Sovjetrepubliken, och särskilt att den ryska sovjetregeringen avstår från alla försök att medelst militära eller diplomatiska eller några andra aktioner eller propagandaåtgärder uppmuntra något av folken i Asien till någon form av fientlig handling mot brittiska intressen eller det Brittiska Imperiet, speciellt i Indien och i den självständiga staten Afghanistan. Den brittiska regeringen ger ett liknande särskilt löfte till den ryska sovjetregeringen med avseende på de länder som utgjorde delar av det tidigare ryska imperiet och som nu har blivit självständiga.

Storbritannien förband sig att inte lägga beslag på eller konfiskera något av det guld eller kapital, de statspapper eller varor, som exporterades från Ryssland. Om någon domstol skulle

---

[45] Denna detalj påpekades i Narkomindels årsrapport till den nionde all-ryska sovjetkongressen och gjorde troligen intryck i Moskva (*Godovoj Ottjet NKID k IX Sezdu Sovetov* (1921), s. 4).
[46] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 70-72.
[47] L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 280-281. Efter det att avtalet ingåtts sade Lloyd George i underhuset att avtalet erkände sovjetregeringen ”som Rysslands de facto-regering, vilket den otvivelaktigt är” (House of Commons: 5th Series, CXXXIX, s. 2506); domstolarna gav senare det nödvändiga skyddet av sovjetisk egendom.
[48] Förenta Staterna följde snabbt efter genom att den 18 december 1920 upphäva alla restriktioner på handeln med ryskt guld (*Foreign Relations of the United States* 1920, II (1936), s. 724.)
[49] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 12-13.
[50] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov* II (1921), nr 45, s. 18-23; *Trade Agreement between His Britannic Majesty's Government and the Government of the Russian Socialist Federal Soviet Republic*, Cmd 1207 (1921); endast den engelska fördragstexten undertecknades, men den ryska översättningen skulle, när den gjorts, vara lika giltig som den engelska.

utfärda en konfiskationsorder kunde sovjetregeringen upphäva fördraget med omedelbar verkan. Sovjetregeringen erkände i princip sin skyldighet att ”ge kompensation till privata företag som hade försett Ryssland med varor eller tjänster för vilka de inte hade fått betalt. Dessa krav skulle göras upp i ett framtida fördrag. I avsaknad av reguljära diplomatiska förbindelser förband sig varje part att från den andra mottaga en officiell representant eller flera. Samtidigt med att fördraget undertecknades lämnades ett brev signerat av Horne till Krasin, som innehöll en rad detaljerade anklagelser mot ”aktiviteter iscensatta av sovjetregeringen i Indien och Afghanistan, vilka är oförenliga med avtalets bestämmelser”. Detta tjänade som en påminnelse om vad Storbritannien såg som den viktigaste punkten i fördraget.[51]

Det engelsk—ryska handelsavtalet undertecknades en vecka efter det att Lenin för den tionde partikongressen hade kungjort förslagen om naturaskatt på jordbruksprodukter, vilken var grunden i den nya ekonomiska politiken. Liksom NEP kunde denna skatt ses ur olika synvinklar, antingen som ett steg i en stabiliseringsprocess eller som en reträtt. Ett år senare rättfärdigade en resolution från IKKI NEP som ”uttrycket för lösningen av uppgiften att införliva den proletära staten i kedjan av internationella relationer”.[52] Samma ord kunde med större rätt använts för att beskriva syftet med det engelsk—sovjetiska avtalet den 16 mars 1921. Det engelsk—sovjetiska handelsavtalet var vad Tjiitjerin kallade ”en vändpunkt i Sovjets utrikespolitik”, på samma sätt och av samma skäl som NEP var en vändpunkt i inrikespolitiken. Inbördeskrigets svårigheter som dikterade denna ur-hand-i-mun-politik och inte lämnade någon tid för långsiktig planering var över. Landet var i ett desperat nödläge. Återuppbyggnad var nödvändig och även om uppenbara avkall på de revolutionära principerna måste göras måste också eftergifter göras inte bara till bönderna utan även till utländska kapitalister. En månad efter det att avtalet undertecknats gjorde Lenin bruk av en metafor som han hade använt ett år tidigare:

> Det är viktigt för oss att öppna det ena fönstret efter det andra ... Tack vare detta fördrag har vi öppnat ett viktigt fönster.[53]

Man hade påbörjat den nödvändiga politiken med en ”andhämtningspaus” för den ekonomiska återuppbyggnaden genom fredligt samarbete med de kapitalistiska länderna.

Samma mål hade uppnåtts i exakt samma ögonblick i sovjetregeringens östpolitik. I öst liksom i väst hade hösten 1920 varit en höjdpunkt för världsrevolutionen som drivande kraft i Sovjets utrikespolitik och för Komintern som dess viktigaste instrument. Detta uppsving följdes av en reaktion både i väst och i öst. Uppfattningen om Moskva som befriaren, som genom nationella och socialistiska revolutioner förlossade de förtryckta massorna i öst övergavs inte. Denna idé började emellertid träda i bakgrunden för uppfattningen av Moskva som säte för en regering som samtidigt som den förblev en förkämpe och en bevakare av mänsklighetens revolutionära strävanden tvingades att inta sin plats bland den kapitalistiska världens stormakter. Symptom på denna nära förestående förändring hade inte saknats vid Bakukongressen och kom att förstärkas, då de revolutionära framtidsmöjligheterna försvagades under vintern 1920-1921. De krafter som i inrikespolitiken ledde till den nya ekonomiska politiken och i den europeiska politiken till det engelsk—sovjetiska handelsavtalet kulminerade nästan samtidigt i en rad fördrag med länder i öst — med Persien den 26 februari 1921, med Afghanistan den 28 februari och med Turkiet den 16 mars. Det var ytterligare ett steg i den process genom vilken relationerna mellan Moskva och yttervärlden i allt högre grad

---

[51] Brevet publicerades i *The Times* den 17 mars 1921, men tycks aldrig ha publicerats officiellt: en rysk version finns i *Anglo-Sovetskie Otnosjenija*, 1917-1927 (1927), s. 8-11.
[52] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 272.
[53] *Leninskij Sbornik*, XX (1932), s. 179; I. Majskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 103. kallar det ”en dörr på glänt mot världspolitikens arena”.

kom att baseras på regeringsplanet.

Sovjets relationer med Afghanistan var de minst komplicerade, eftersom det där inte fanns någon lokal kommunistisk rörelse. Uppriktigt stöd kunde därför ges av Moskva till den nationella regeringen. I början av 1920 kom Surits till Kabul för att efterträda den mördade Bravin som Sovjets sändebud. Ännu viktigare var emellertid att Jemal Pascha, en av de ung-turkiska ledarna, som i likhet med Talaat och Enver hade tagit sin tillflykt till Tyskland efter nederlaget 1918 och därefter rest till Moskva, inbjöds av kung Amanullah till Kabul som politisk rådgivare — ett steg som troligen togs på sovjetiskt initiativ.[54] I vilket fall som helst passade det bra ihop med sovjetregeringens avsikt att uppamma ett anti-imperialistiskt muselmanskt block i Asien. Jemal tycks ha spelat en viktig roll, då det gällde att skingra Afghanistans misstankar mot Moskva.[55] Brittiska farhågor för sovjetisk aktivitet i Afghanistan och för hot mot den ömtåliga gränsen till Brittiska Indien var vid denna tid stora. Å andra sidan var de sovjetisk—afghanska relationerna inte utan vedermödor. Oro förmärktes i Moskva när den avsatte emiren av Buchara fördrevs från sin huvudstad av en bolsjevikstödd ”ung-bucharisk” rörelse[56] och i september 1920 tog sin tillflykt till Kabul som den afghanska regeringens gäst.[57] Spänningar till följd av detta och kanske också andra frågor som hade sitt ursprung i förmodade afghanska planer på sovjetiskt territorium i östra Turkestan tycks ha fördröjt under-tecknandet av ett sovjetiskt—afghanskt fördrag, som sägs ha accepterats som utkast redan så tidigt som i september 1920.[58] I januari 1921 lämnade Jemal Kabul och reste till Berlin för att aldrig mer återvända (han mördades av en armenier i Tiflis på resan hem). Samma månad som han reste kom en ny och aktiv brittisk minister till Kabul. Detta kan ha uppfattats som ett tecken på att Storbritannien ånyo hade för avsikt att börja utöva påtryckningar på den afghanska regeringen, vilket kanske övertygade denna regering om nödvändigheten av att söka en motvikt. Detta sammanföll med Moskvas allt starkare önskan att stabilisera Sovjets relationer till utlandet, såväl i Asien som i Europa. Den 28 februari 1921 undertecknades det sovjetisk—afghanska fördraget i Moskvab[59] och följdes nästa dag av undertecknandet — också i Moskva — av ett turkiskt—afghanskt alliansfördrag.[60]

Det sovjetisk—afghanska fördraget upprättade formella diplomatiska förbindelser mellan de två länderna och erkände sålunda klart Afghanistans status som självständig stat. Afghanistan skulle ha sju konsulat i Sovjetunionen, Sovjetunionen fem i Afghanistan. Parterna förklarade sig vara överens om ”befrielsen av folken i öst”. Sovjetryssland åtog sig att till Afghanistan

---

[54] *Diplomatítjeskij Slovar*, I, (1948), s. 554, art Dzhemal Pascha; L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 385, påstår att det var ”Moskva”, som ”riktade Jemal Paschas uppmärksamhet på Kabul”. Hans högtidliga ankomst i oktober 1920 beskrivs i *Novyj Vostok*, II (1922), s. 292-294.

[55] Ett brev från Amanullah till Lenin i december 1920 sägs ha innehållit följande passage: ”Hans höghet Jemal Pascha har berättat för oss om alla sovjetrepublikens ädla idéer och avsikter angående befrielsen av hela östern och om det förhållandet att denna regering har slutit en allians med den turkiska regeringen” (*Asie Française*, november 1921, s. 421); enligt L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 385, ”var Afghanistans konstitution hans verk och han medverkade på samma sätt då man organiserade den afghanska armén”. En författare anmärker i *Novyj Vostok*, II (1922), s. 294, att ”de vänskapliga relationerna mellan Sovjetunionen och Ankara delvis bidrog till framgången med Sovjetunionens politik i Kabul”.

[56] Se vol 1. s. 365-366.

[57] *Revue du Monde Musulman*, LI (1922), s. 221, 226.

[58] I Majskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 145; *Diplomatitjeskij Slovar*, II (1950), s. 694, art Sovetsko-Afghanskie Dogovory i Soglasjenija.

[59] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, II (1921), nr 44, s. 15-17.

[60] Det turkisk-afghanska fördraget är ett besynnerligt dokument. Det hänvisar till ”den sekellånga moraliska enheten och naturliga alliansen” mellan de ”två broderstaterna och nationerna”. På ett ställe åkallas Guds vilja, men fördraget är framförallt en ömsesidig biståndspakt mellan de två länderna i händelse av ett anfall på den ena ”från någon imperialistisk stat”. Turkiet lovar att ”hjälpa Afghanistan militärt och att sända lärare och officerare”. Båda parter ”erkänner Khivas och Bucharas självständighet” (*British and Foreign State Papers*, CXVIII (1926), s. 10-11.

efter folkomröstning återlämna territorier avträdda av Afghanistan under tvång till Ryssland eller Buchara under 1800-talet. Löften om teknisk och finansiell hjälp gavs också. Ur afghansk synpunkt var fördraget ett anmärkningsvärt framsteg mot formellt oberoende i internationellt avseende och var väl ämnat att stärka den afghanska regeringen i framtida förhandlingar med Storbritannien. Ur Sovjetunionens synpunkt markerade det ett ytterligare steg i erkännandet av Sovjets makt och prestige i Centralasien och gav nya möjligheter till både offensiva och defensiva åtgärder mot Storbritannien. Den brittiska regeringen ansåg, att de sovjetiska konsulaten i östra Afghanistan inte kunde ha någon annan uppgift än att sprida anti-brittisk propaganda. Britterna misstänkte att en av de oskrivna klausulerna i fördraget var en överenskommelse att tillåta att vapen fördes via Afghanistan till Indien och ansåg förhandlingarna i deras helhet som ett försök ”att underlätta attacker genom Afghanistan mot freden i Indien”.[61] Några av dessa anklagelser var kanske felaktiga eller överdrivna och ingen organiserad kampanj mot Indien planerades av Sovjet, men meningen med denna politik var att ställa den brittiska imperialismen vid skampålen och att ställa till besvär för de brittiska myndigheterna varhelst de gjorde anspråk på asiatisk jord. Vad som var betydelsefullt i allt detta var inte att propagandan för världsrevolutionen spreds utan att Sovjetryssland återupptog den traditionella ryska rollen som Storbritanniens huvudrival i Centralasien.

Händelseutvecklingen i Persien gick långsammare längs samma väg av kompromisser och konsolidering. Den vacklande sovjetiska politiken sommaren 1920[62] försvann inte omedelbart. Kuchiks dunkla politik i Gilan fick fortsatt sovjetiskt stöd. Inte desto mindre började på hösten 1920 den politik som innebar ett närmande mellan Moskva och Teheran att vinna i styrka.[63] Moskva bromsade det inte särskilt aktiva persiska kommunistiska partiets verksamhet. Partiets centralkommitté förmåddes den 22 oktober 1920 att förklara att revolution i Persien kunde bli möjlig först då den borgerliga utvecklingen fullbordats.[64] Detta banade väg för en allians med den uppåtgående persiska bourgeoisien som kanske hoppades på att kunna driva ut och ersätta de utländska kapitalisterna. Några dagar senare anlände den persiske delegaten till Moskva för att föra förhandlingar om ett sovjetisk—persiskt fördrag. Dessa pågick hela vintern. Frågan om Gilan visade sig vara den allvarligaste stötestenen. Karachan sade i en deklaration den 22 januari 1921 att sovjetiska trupper skulle dras tillbaka först då de brittiska trupperna hade lämnat persisk jord.[65] I februari 1921 förde en statskupp i Teheran Riza Khan till makten, den persiska motsvarigheten till Turkiets Kemal och Afghanistans Amanullah. Han avslöjade sig snabbt som en nationalistisk diktator, som tillämpade radikala principer mot dem som hade överlevt den gamla regimen men som också var en orubblig motståndare till allt som hade med socialism eller kommunism att göra och förföljde utan pardon kommunisterna i landet. Statskuppen påverkade inte alls förhandlingarna i Moskva, som vid denna tid nådde sin höjdpunkt. Det sovjetisk—persiska fördraget undertecknades den 26 februari 1921.[66]

Det sovjetisk—persiska fördraget var det mest utförliga av de tre fördrag som slöts i öster vid denna tid — ett tecken på den viktiga ställning som Persien intog i Sovjetrysslands utländska angelägenheter. En stor del av fördraget upptogs av en uppräkning av tidigare deklarationer.

---

[61] Hornes brev till Krasin den 16 mars 1921; fördragstexten var ännu inte känd i London då brevet skrevs.
[62] Se ovan s. 270-271. [föreg. kapitel]
[63] Martjenko observerade hösten 1920 att bolsjevikerna hade ”tagit ställning mot Kuchik” och skulle ”förklara krig mot honom” (*Revue du Monde Musulman*, XL—XLI (1920), s. 114-115); analysen var i det stora hela korrekt men något förhastad.
[64] Denna resolution citerades av Tjitjerin i en artikel i *Izvestija* den 6 november 1921 och, också utan att man angav källan, i *Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 105.
[65] Ibid., LII (1922), s. 106; den persiska regeringen vägrade uppenbarligen att mottaga Rothstein, vars utnämning som sovjetiskt sändebud i Teheran kungjordes i november 1920, innan frågan var avgjord.
[66] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, II (1921), nr 49, s. 36-41.

Sovjetregeringen förklarade att alla tidigare fördrag som slutits var annullerade då de varit ”till förfång för den persiska nationens rättigheter” och uttryckte sitt ”ogillande av och avsky” för ”den tsaristiska regimens tidigare politik som bestod i att sluta fördrag med europeiska makter om asiatiska länder mot de berörda ländernas önskan och under förevändning att garantera deras oberoende slutade med att det land som var föremål för överenskommelsen togs i besittning”. Sovjetregeringen upprepade sitt förkastande av alla privilegier, koncessioner och egendomar, som den tsaristiska regeringen hade i Persien, varvid skulle gälla att dessa skulle förbli i det persiska folkets ägo och inte överföras till någon annan utländsk makt. I utbyte mot denna uppgörelse som sålunda beviljades Persien tilldelades sovjetregeringen endast en speciell rättighet i fördraget. Om en tredje makt med vapen skulle intervenera i Persien eller försöka att där skapa ett ”aktionscentrum för att anfalla Ryssland” och skulle den persiska regeringen inte vara tillräckligt stark för att avvärja faran, skulle sovjetregeringen ha rätt att sända sovjetiska trupper in i Persien för detta defensiva ändamål. Klausulen var kanske inte fullständigt motbjudande för den persiska regeringen, då den öppet vände sig mot Storbritannien.

I själva verket åberopades don tjugotvå år senare mot Tyskland. Fördraget den 26 februari 1921 gjorde att de sovjetisk-persiska relationerna kom i ett annat läge, fastän det inte löste alla svårigheter. Följande månad uppmanade det persiska kommunistpartiets centralkommitté, som tryggt hade etablerat sig i Baku, de lokala partikommittéerna att både kämpa mot ”den engelska koloniala imperialismen” och shahens regering.[67] Försöken att leka med den persiska kommunismen eller med sådana separatiströrelser som Kuchiks, vilka hade ”förts utan plan och utan hänsyn till lokala omständigheter och möjligheter”, övergavs emellertid nu till förmån för en konsolidering av relationerna med den persiska regeringen.[68] I april 1921 medförde Rothsteins ankomst till Teheran som sovjetiskt sändebud en ny, aktiv period i den sovjetiska diplomatin.[69]

Utvecklingen i Turkiet var mer komplicerad än i Afghanistan eller Persien men ledde ungefär vid samma tidpunkt till att ett fördrag slöts. Incidenten med Enver i Baku, oavsett dess övriga följder, var ett tecken på sovjetregeringens beslut att göra vänskapen med Kemal snarare än vänskapen med En-ver till hörnsten i Sovjets turkiska politik. Mycket återstod emellertid att göra. Det första villkoret för varaktiga relationer mellan Moskva och Ankara var att få ett slut på de små Transkaukasiska republikernas ovissa ställning — de icke önskvärda brohuvudena för västerländska militära interventioner — som ännu stod i vägen för direkta landförbindelser mellan Moskva och Ankara. Azerbajdzjans öde som redan hade avgjorts i april 1920 tjänade som förebild.[70] Den 26 september 1920 kungjorde den turkiska regeringen att den skulle vidta ”energiska åtgärder” mot den armeniska regeringen för att få ett slut på förföljelserna av den muselmanska befolkningen.[71] Kemal började känna sin styrka och var fast besluten att konsolidera sin ställning i Mindre Asien. Det var kanske en tillfällighet att draget mot Armenien gjordes vid en tidpunkt, då Röda armén var fullt upptagen av Wrangels offensiv i södra Ryssland. För ögonblicket fann sig sovjetregeringen enbart kunna använda diplomatiska medel. Dess nyutnämnda sändebud i Ankara, Mdivani, en broder till den georgiske politikern gjorde på sin väg till Ankara ett uppehåll i början av oktober i Tiflis, huvudstaden i det då mensje-

[67] *Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 144-156; samma politik proklamerades av den persiske delegaten vid Kominterns tredje kongress tre månader senare (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistische Internationale*, Hamburg, 1921, s. 1003).
[68] *Novyj Vostok*, II (1922), s. 261; denna artikel representerar den syn som officiellt antogs 1921.
[69] I. Majskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 157.
[70] Se s. 148-149.
[71] *Echo de l'Islam*, nr 21, 1 februari 1921; utdrag i *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, XXXVII (1934), II, s. 137138; i en annan turkisk kungörelse något senare ansågs ”orsaken till det nya armeniska kriget” bero på ”brittisk rovgirighet” (*Echo de l'Islam*, nr 20, 20 januari 1921).

vikiska Georgien och erbjöd det armeniska sändebudet där sovjetisk militär hjälp under förutsättning att den armeniska regeringen bad om hjälp och förklarade sig villig att acceptera Sovjet som skiljedomare, då det gällde att fastställa gränserna mellan Armenien och Turkiet. Erbjudandet avslogs. Enligt sovjetiska källor inbjöd den armeniska regeringen vid denna tidpunkt den georgiska regeringen till att göra gemensam sak mot bolsjevikerna.[72] Under dessa omständigheter mötte de turkiska militära operationerna knappast något effektivt motstånd. Den armeniska regeringen bad tidigt om stilleståndsförhandlingar, som med avsikt tycks ha förhalats av turkarna.[73] Samtidigt med dessa händelser fortsatte den sovjetiske diplomatiske representanten sin resa från Tiflis till Erivan. Den oro som förmärktes i Moskva då händelserna tog denna vändning var uppenbar. Ett uttalande gjordes i vilket den sovjetiska regeringen tog avstånd från ”den turkiska attacken” och gav uttryck åt sin ”vänskapliga inställning till det armeniska folket”.[74] Under tiden hade en sovjetisk delegation anlänt till Ankara. Dess ledare, Upmal, mottogs den 9 november 1920 som den förste officielle representanten i Kemals Turkiet.[75] De diskussioner, vilka följde på hans ankomst, är okända. Tjitjerin sägs ha upprepat sitt erbjudande om medling, fast denna gång till den turkiska regeringen, och bett att den turkiska framryckningen skulle upphöra.[76] Den 20 november var Lenin ängslig över möjligheten att ”krig kan påtvingas oss från den ena dagen till den andra”.[77] Inom några dagar hade emellertid utvecklingen lett fram till fred. Den 19 november hade ett överdrivet inställsamt telegram från Kemal nått Tjitjerin. I detta hänvisades än en gång till Tjitjerins not av den 2 juni samtidigt som man uttryckte beundran för ”storheten i de offer som den ryska nationen hade gjort för att rädda den mänskliga rasen”. Telegrammet slutade med följande:

> Jag är djupt övertygad om, och min övertygelse delas av alla mina landsmän, att den dag då arbetarna i väst å ena sidan och de förslavade folken i Asien och Afrika å den andra förstår att det internationella kapitalet för närvarande använder dem på ett sådant sätt att de tillintetgör och förslavar varandra uteslutande för sina herrars bästa, och att den dag då medvetandet om det onda i kolonialpolitiken tränger in i djupet av de arbetande massornas hjärtan, kommer bourgeoisiens makt att upphöra.
>
> Sovjetregeringens höga moraliska anseende bland Europas arbetare och den muselmanska världens kärlek till den turkiska nationen bibringar oss den fasta övertygelsen att vårt nära förbund med varandra räcker till för att ena alla mot imperialisterna i väst och mot alla dem som hittills har burit upp deras makt genom underkastelse grundad på passivitet och okunnighet.[78]

Detta fyndigt formulerade utkast till en allians mellan Sovjetryssland, som förkämpe för de europeiska arbetarna, och Turkiet, som ledare för de förtryckta muselmanska folken i Asien, innehöll den föga dolda undermeningen att ingendera parten skulle göra intrång på den andres jaktmarker. På denna grund kunde en överenskommelse lätt uppnås.

Samma dag som detta telegram sändes och medan de turkisk—armeniska förhandlingarna fortskred i Alexandropol inträffade en framgångsrik statskupp i Erivan. Den 29 november

---

[72] Källan till denna episod består av opublicerade sovjetiska dokument, som finns citerade i *Voprosy Istorii*, nr 9, 1951, s. 144-145; utdrag ur Sovjets förslag till Armenien finns också i detta nummer av tidskriften.
[73] *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, XXXVII (1934), II, s. 138-
[74] *Voprosy Istorii*, nr 9, 1951, s. 145; uttalandet utfärdades i Tiflis, förmodligen därför att talrika rykten som vari omlopp om ett hemligt sovjetisk-turkiskt fördrag riktat mot det dasjnakiska Armenien och det mensjevikiska Georgien härstammade från denna stad.
[75] *Godovoj Ottjet NKID-k IX Sezdu Sovetov* (1921), s. 42; *Izvestija*, 6 november 1921. Enligt *Die Welt des Islams*, XVI (1935), s. 30, nådde Mdivani Ankara först i februari 1921.
[76] Opublicerade sovjetiska dokument som finns citerade i *Voprosy Istorii*, nr 9, 1951, s. 146.
[77] Lenin, *Sotjinenija*, XXV,s. 487; Lenins tydliga oro ger ytterligare belägg för att den turkiska framryckningen inte hade föregåtts av en överenskommelse med Sovjetryssland.
[78] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s.27-28.

bildades vid den sovjetiska gränsen en revolutionär kommitté under beskydd av ett förband ur Röda armén, en oberoende armenisk sovjetstat. Under intryck av dessa händelser ombildades Armeniens dasjnakiska* regering genom att sovjetsympatisörer utnämndes till ledande poster och en militärdiktatur proklamerades i Erivan. Den 2 december 1920 undertecknades två fördrag. Det första som undertecknades i Erivan av den ombildade armeniska regeringen slöts med sovjetregeringen som erkände Armenien som en socialistisk republik. I avvaktan på sammankallandet av en armenisk sovjetkongress skulle all makt utövas av en militär revolutionskommitté som var sammansatt av fem kommunister och två dasjnaker. I väntan på att denna kommitté skulle bildas skulle den militära diktaturen fortsätta att existera. Det andra fördraget var ett fredsfördrag med Turkiet, som undertecknades i Alexandropol av en delegation från den tidigare armeniska regeringen och innebar ett fullständigt erkännande av Turkiets territoriella och andra krav.[79] Detta fördrag avvisades i början harmset av den nya regimen i Erivan och av dess sovjetiska beskyddare.[80] De två fördragen utgjorde tillsammans grunden för den kompromiss som skulle komma till uttryck i det sovjetisk—turkiska fördraget i mars. Resultatet blev en uppgörelse som i territoriellt avseende gynnade Turkiet mot att Turkiet godkände existensen av en liten armenisk socialistisk sovjetrepublik med Erivan som huvudstad.

Upplösningen av Azerbajdzjan och Armenien som självständiga stater låg både i Turkiets och Sovjetrysslands intresse och jämnade vägen för det mycket efterlängtade fördraget mellan dem. Det georgiska problemet som liknade det armeniska kom att lösas på samma sätt. Ett hinder av något annorlunda natur spärrade emellertid ännu vägen: existensen av den lilla men mycket livaktiga turkiska kommunistiska rörelsen. Rörelsen bestod av tre olika delar: en turkisk kommuniströrelse bildad och organiserad av turkiska krigsfångar i Ryssland och som arbetade i och från sovjetiskt territorium, en turkisk kommuniströrelse, som hade sitt ursprung i hemvändande turkiska flyktingar från Tyskland, utbildade i spartakiströrelsen som i slutet av 1919 bestod av skilda och oberoende grupper i Konstantinopel och Ankara, samt olika inhemska rörelser i Mindre Asien, som inte var renlärigt kommunistiska i ideologiskt eller organisatoriskt avseende utan hyste allmän sympati för kommunismen och för det sovjetiska styrelseskicket. De två första kategorierna betraktades från början av Kemal med fientlighet och undertrycktes eller tolererades motvilligt alltefter omständigheterna; den tredje kategorien var sammansatt av nitiska anhängare av den nationella rörelsen och åtnjöt under någon tid Kemals uppmuntran och stöd.

Den viktigaste gestalten i den sovjetstödda turkiska kommuniströrelsen var Suphi, den turkiske socialist som efter att ha flytt från Turkiet till Ryssland 1914 tillbringade större delen av kriget i interneringsläger i Ryssland och deltog i det internationella mötet i Petrograd i december 1918.[81] Han genomförde uppgiften att skapa kommunistiska grupper bland de turkiska krigsfångarna i Ryssland och att utbilda dem för kommunistiskt arbete i hemlandet.

---

* Dasjnaker — en nationell, revolutionär rörelse i Armenien, som uppkom på 1880-talet. Den bekämpades av turkarna, men även av kommunisterna efter 1917, p. g. a. dess utpräglat nationella karaktär. Ö.a.

[79] Den revolutionära kommitténs deklaration av den 29 november 1920 finns i ibid., III, I (1928), s. 73-75. Texten i fördraget mellan Sovjetunionen och den armeniska republiken, ibid., III, I, s. 75-76, är starkt förkortad; den fullständiga texten finns i *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, III (1922), nr 79, s. 14-15, men har den felaktiga titeln ”Fördrag mellan RSFSR och Armeniska SR”. Den förkortade texten till fördraget med Turkiet som undertecknades i Alexandropol och som finns i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, II (1929), s. 71-73, stämmer inte exakt med den text som citerats från armeniska källor i F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcucasia* (1917-1921) (New York, 1951), s. 289. Andra viktiga källor är B. Borjan, *Armenija Mezjdunarodnaja Diplomatija i SSSR* (1929), II, s. 122-123; *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, XXXVII (1934), II, s. 142.

[80] Enligt en artikel av Tjitjerin i *Izvestija*, 6 november 1921; hänvisningen till detta fördrag i vol. 1, s. 352, är felaktig.

[81] Se ovan s. 260.

Denna verksamhet stod under kontroll av ”de östra folkens kommunistiska organisationers centrala byrå” och var knuten till Narkomnats. Påståendet i maj 1920 att ”partisangrupper” uppgående till 8 000 man hade organiserats och sänts till Turkiet var utan tvivel en överdrift.[82] Framtidsutsikterna föreföll emellertid hoppfulla, i synnerhet om man tar hänsyn till den markanta prosovjetiska orienteringen i Kemals politik vid denna tid. I maj 1920 flyttade Suphi sitt högkvarter och den turkiska tidning som han redigerade, *Yeni Dünya* (Den nya världen), från Moskva till Baku.[83] Ismael Hakki var representant för den turkiska sektionen i ”byrån för de kommunistiska organisationerna” vid Kominterns andra kongress två månader senare. Hans korta tal anslog, som framgår av kongressprotokollen, en sällsynt nationalistisk ton.[84] Suphi var medlem av presidiet vid Bakukongressen i september 1920.[85] Samma månad var han ordförande vid en konferens för turkiska kommunister, som också hölls i Baku, vars syfte var att organisera partiverksamheten i Turkiet.[86] I konferensen deltog en grupp turkiska ”spartakister” från Ankara, där ett turkiskt kommunistparti i hemlighet hade grundats i juni 1920.[87] I november 1920 reste Suphi öppet in i Turkiet tillsammans med åtskilliga kamrater och i sällskap med den officiella sovjetiska diplomatiska delegationen. Han räknade uppenbarligen med den tolerans som nyligen visats av Kemal.

Den inhemska turkiska rörelsen av kommunistiska sympatisörer som växte fram 1919 hade i huvudsak sitt stöd bland bönderna och hade sina rötter i missnöjet på landsbygden. Rörelsen utgjordes av ett stort antal lokala sovjeter, vilka under en tid kom att fungera som effektiva lokala myndigheter.[88] Rörelsen gynnades av Kemal delvis på grund av att dess lojalitet mot den nationalistiska rörelsen var stark och otvetydig och delvis därför att en säkerhetsventil behövdes för att kanalisera det verkliga sociala och agrara missnöje som den representerade. Våren 1920 tog den organiserad form i och med att en Grön armé skapades, som kom att utgöra större delen av de nationalistiska trupperna. Den rekryterades från småbönderna och de jordlösa. Rörelsens viktigaste beskyddare var vid denna tid Hakki Behiç och Hikmet som var östorienterade då det gällde Turkiets utrikespolitik. Båda sägs ha varit övertygade kommunister.[89] En något farsartad följd av dessa åtgärder blev ett officiellt understött turkiskt kommunistparti med namnet ”Gröna äpplet”. Hakki Behiç blev dess ledare.[90] Enligt ett senare uttalande av en turkisk delegat i Komintern bestod partiet i huvudsak av ”höga ämbetsmän och intellektuella”.[91] Under tiden hotade den framgångsrikaste ledaren i Gröna armén Edhem,

---

[82] *Zjizn Nacionalnostej*, nr 15 (72), 23 maj 1920.
[83] *Yeni Dünya* hade ursprungligen startats på Krim i februari 1199 före den tyska ockupationen.
[84] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg 1921), s. 187-188.
[85] *Iyj Sezd Narodov Vostoka* (1920), s. 28.
[86] En mycket viktig källa då det gäller Suphis verksamhet är en biografi med en artikelsamling som publicerades på turkiska i Moskva på den andra årsdagen av hans död (han mördades) och citeras i *Voprosy Istorii*, nr 9, 1951, s. 60; en mikrofilm av denna pamflett finns i Hoover Library, Stanford.
[87] *Novyj Vostok*, II (1922), s. 258.
[88] Två år senare erinrade en turkisk delegat vid Kominterns fjärde kongress om att, då den turkiska regeringen ”höll på att upprätta sina första förbindelser med sovjetregeringen, försäkrade dess delegater som sändes till Moskva att det fanns ett stort kommunistparti och t. o. m. bondesovjeter i vissa områden” (*Protokoll des Vierten Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg 1923), s. 527); uttalandet om bondesovjeter bekräftas i en not från den turkiska regeringen till Tjitjerin i november 1920, som uppger att ”små sovjetregeringar i vissa turkiska områden har utplånats av armeniska dasjnaker (*Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, XXXVII (1934), II, s. 136).
[89] Halidé Edib, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 171-174. I en artikel i *Voprosy Istorii*, nr 9, 1951, s. 65-66, citeras Gröna arméns program och förklarar att den ”inte var en enhetlig klassorganisation för Turkiets arbetande bönder och kunde inte vara det eftersom den saknade proletär ledning”, men att den ”återspeglade böndernas intressen”; Hakki Behiç och Hikmet nämndes inte. Å andra sidan ignorerar artikeln, som är ytterst negativ mot Kemal, det stöd som Gröna armén gav den nationalistiska rörelsen och Kemals ursprungliga beskydd av den.
[90] Halidé Edib, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 175.
[91] *Protokoll des Vierten Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg 1923), s. 527. ”Gröna äpplet” fördrog i alla händelser religionens yttre former; det trodde att kommunism kunde uppnås utan ”blodiga

en äventyrare som svurit Kemal sin trohet, att bli en turkisk Machno[92] Gröna armén nådde sin höjdpunkt 1920. I september — samma månad som aktionen mot Armenien beslutades — kände sig emellertid Kemal tillräckligt stark för att se om sitt hus och avlägsna eventuella konkurrenter. Han utfärdade ett dekret som innebar att Gröna armén skulle upplösas. Ordern åtlyddes inte och Kemal förhalade frågan. I november utnämnde han Ali Fuad till turkiskt sändebud i Moskva, en arméchef som han önskade få ur vägen, och erbjöd Edham att följa med till Moskva. Edham vägrade dock. I december då fälttåget mot Armenien var framgångsrikt avslutat beslöt Kemal slutligen att gå till aktion mot Gröna armén. Den 6 januari 1921 jagades Enver på flykt och tog sin tillflykt till Grekland. Det som fanns kvar av hans rörelse oskadliggjordes sedan snabbt.[93]

Kuvandet av Edham följdes omedelbart av drastiska åtgärder mot de turkiska kommunisterna. Suphi greps av okända personer i Erzerum och den 28 januari 1921 kastades han tillsammans med sexton andra ledande turkiska kommunister i havet utanför Trebizond — en traditionell diskret turkisk avrättningsmetod. Det tog någon tid innan deras öde blev känt. Tjitjerin sägs ha ställt förfrågningar om dem till Kemals regering och fått svaret att de kanske hade omkommit vid en.sjöolycka.[94] Denna olyckliga episod kom emellertid inte att inverka på de grundvalar på vilka den gryende vänskapen mellan Kemal och Moskva byggdes. För första men inte sista gången visades att regeringar kunde handskas brutalt med sina inhemska kommunistpartier utan att förverka sovjetregeringens vänskap, om denna hade andra grunder.

Under vintern 1920 svängde opinionen i Moskva till förmån för den planerade uppgörelsen med Kemal.[95] I december 1920 hävdade Narkomnats officiella tidning att vänskapliga relationer med det nationalistiska Turkiet skulle göra ett gott intryck på muselmanerna i Kaukasus.[96] Vid den åttonde sovjetkongressen samma månad talade Lenin, som än en gång uppehöll sig vid ”den fundamentala intressegemenskapen mellan alla folk som lider under imperialismens förtryck”, om det nära förestående fördraget med Persien och stärkandet av

---

revolutioner”; det medgav vissa privata äganderättsformer; det ansåg att kommunistisk ideologi måste anpassas till de enskilda ländernas behov och att kommunism inte nödvändigtvis måste vara segerrik överallt och samtidigt; kommunismen behövde kanske inte segra över huvud taget. (M. Pavlovitj, *Revoljucionnaja Turcija*, 1921, s. 110-116; dokument från rörelsen finns citerade i en artikel av samme författare i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 17 (17 juni 1921), spalt 4227-4232). Partiet dog tidvis ut men fortsatte att existera under en period av tre eller fyra år. I en resolution från Kominterns fjärde kongress i november 1922 beskrevs ”Gröna äpplet” som ”ett parti som målade de pan-turkiska idéerna i kommunistiska färger”(*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 320.

[92] Han beskrivs vara ”av tjerkessisk börd och nästan illiterat” (Halidé Edib, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 152); han var inte desto mindre en grundsten i den nationalistiska rörelsen vid den tid då den var som svagast. Kemals entusiastiska mottagande av honom i Ankara beskrivs i ibid., s. 167. I Moskva ansågs han först vara en turkisk kommunist, men avslöjades senare som en ”bandit” (*Zjizn Nacionalnostej*, nr 5 (11), 1 april 1922).

[93] Denna redogörelse för Gröna armén kommer främst från *A Speech Delivered by Chazi Mustapha Kemal*, October 1927 (eng. öv., Leipzig, 1929), s. 401-404, 436, 455-456, 467; Kemal gör gällande att ”de ursprungliga grundarna av denna sammanslutning var välkända kamrater till oss med vilka vi stod i nära kontakt”. Ingenstans nämns något kommunistiskt eller sovetiskt inflytande.

[94] Källorna till denna episod är M. Pavlovitj, Revoljucionnaja Turcija, 1921, s. 108-123; en notis av samme författare i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 17 (7 juni 1921), spalt 4427-4428; och en artikel undertecknad ”W” i *Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 191-208. Författarna var tydligen i besittning av de viktigaste upplysningarna, den ena från sovjetisk, den andra från turkisk sida: deras redogörelser kompletterar varandra utan att motsäga varandra.

[95] Ett av de få tecknen på att partiet var delat i denna fråga är en intervju med Stalin sedan denne kommit hem från sin kaukasiaska resa; denna intervju publicerades i *Pravda* den 30 november 1920; Stalin hade upptäckt ”symptom som tydde på ett allvarligt försök av ententen att lura Kemals anhängare och kanske driva dem åt höger”. Stalin spekulerade om möjligheten av att Kemals anhängare kanske skulle ”förråda de förtryckta folkens frigörelse” eller t. o. m. ”gå över till ententens läger” (Stalin, *Sotjinenija*, IV, s. 411412). Stalin var en av dem som ett år senare motsatte sig den politik som gick ut på stöd åt Turkiet (se nedan s. 515-516.)

[96] *Zjizn Naciona'nostej*, nr 40 (97), 15 december 1920.

förbindelserna med Afghanistan och ”ännu mer” med Turkiet.[97] Vid samma kongress anklagade Dan bolsjevikerna för att i Kaukasus utöva ”en politik som manar till enhet bland nationalisterna i ett förtryckt land, t. ex. Turkiet, och till samarbete med dessa nationalisters militära företag mot andra som kanske också är nationalister, förtryckta av andra länders imperialism”. Mensjevikerna lade fram en resolution i vilken de krävde en brytning med Kemal.[98] Dans inställning var emellertid så tydligt inspirerad av en önskan att tjäna det dashnakiska Armeniens och det mensjevikiska Georgiens sak att den inte kunde göra något intryck på den sovjetiska politiken. Den 18 februari 1921 anlände den turkiska delegationen som skulle förhandla om ett sovjetisk—turkiskt fördrag till Moskva.[99] Därefter utvecklades händelserna snabbt. Innan någon överenskommelse kunde nås var det nödvändigt att enas om det enda återstående territoriella problemet — den sista av de tre Transkaukasiska republikerna. Båda sidor lade fram sina krav. Den 21 februari 1921 överskred Röda armén och de georgiska bolsjevikerna gränsen till Georgien. Fyra dagar senare utropades Georgiska SSR.[100] Turkiet svarade med ett ultimatum i vilket krävdes att de två områdena Artvin och Arda-han skulle avträdas — ett krav som Moskva var berett att bevilja. Den 28 februari 1921 ockuperade turkiska trupper Batums hamn. Mot detta protesterade Sovjetregeringen. Ingen av dessa händelser störde emellertid förhandlingarnas lugna framskridande i Moskva, där det sovjetisk—turkiska fördraget undertecknades den 16 mars 1921 — samma dag som det engelsk—sovjetiska handelsavtalet undertecknades i London. Förutom det att man framhävde solidariteten mellan de två länderna ”i kampen mot imperialismen”, fastslogs i en särskild paragraf i inledningen högtidligt ”den ömsesidiga frändskapen mellan den nationella befrielserörelsen bland folken i öst och de ryska arbetarnas kamp för en ny social ordning”. I fördraget upprepades att Ryssland avstod från sina exterritoriella rättigheter då de var ”oförenliga med den fria nationella utvecklingen i ett land eller med det fullständiga förverkligandet av dess suveräna rättigheter”. I gränsbestämmelserna ingick att Batums hamn skulle överlämnas till den Georgiska SSR. För att garantera ”öppnandet av sunden och fri passage genom dem för alla nationers handelsfartyg” — dock utan att detta blev till förfång för Turkiets fulla suveränitet eller för ”Turkiets eller dess huvudstad Konstantinopels säkerhet” — skulle en internationell förordning fastställas vid en konferens mellan Svarta havsmakterna. Ryssland åtog sig att ombesörja att de tre transkaukasiska republikerna skulle sluta de nödvändiga fördragen med Turkiet, vilka skulle ta upp de skyldigheter som de hade enligt det tidigare fördraget. Detta innebar ett underförstått turkiskt erkännande av Rysslands förmyndarskap över dessa stater.[101] För Turkiet betydde fördraget moraliskt och materiellt stöd från Sovjetryssland i den fortsatta kampen mot Storbritannien; för Sovjetryssland betydde det en återförsäkran av ställningen som Mellersta Österns stora anti-imperialistiska makt; för båda betydde det att utländska inkräktare uteslöts från Transkaukasus och från Svarta havets stränder. Dessa fördelar uppvägde för båda parter de meningsskiljaktigheter man hade angående behandlingen av turkiska kommunister. Den turkiska kommunisttidningen *Yeni Dünya* började än en gång komma ut i Baku. Det var inte förrän i maj 1921 som Narkomnats tidning publicerade ett brev men en ingående redogörelse av händelserna i Trebizond.[102] Några månader senare beslöt den turkiska regeringen, vilket meddelades Moskva, att ”befria alla de fängslade turkiska kommunisterna och till rättvisan överlämna

[97] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 27.
[98] *Vosmoi Vserossijskoj Sezd Sovetov* (1921), s. 36, 52.
[99] N. Rubinstein, *Sovetskaja Rossija i Kapitalistitjeskie Strany, 1921-1922* gg (1948), s. 67).
[100] Se vol. 1, s. 380.
[101] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, II (1921), nr 52, s. 72-77; det fördrag som undertecknades av de transkaukasiska republikerna se vol. 1. s. 426-427.
[102] *Zjizn Nacionalnostej* nr 10 (108), 14 maj 1921; samma brev trycktes också finstilt i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 17 (7 juni 1921), spalt 4427-4428.

dem som var skyldiga till mordet på den turkiske kommunisten Mustapha Suphi”.[103]

Den frontförändring som Moskva genomförde i mars 1921 påverkade snarare klimatet i vilket Sovjets utrikespolitik hädanefter kom att arbeta än innehållet i den. Den innebar inte att man övergav de socialistiska och kommunistiska målen i inrikespolitiken eller det världsrevolutionära målet i utrikespolitiken utan innebar ett erkännande av nödvändigheten av att man uppsköt förverkligandet av dessa mål och under tiden byggde upp Sovjetrysslands ekonomiska och diplomatiska styrka med alla möjliga medel, även om dessa medel tycktes innebära en reträtt på vägen till socialism och världsrevolution. Den nya utrikespolitiken hade, som Lenin sade om NEP, antagits ”på allvar och för en lång tid”.[104] Det som emellertid mer än någonting annat förändrade den sovjetiska utrikespolitikens karaktär efter 1921 var att de kortlivade manövrer som dittills hade brukats hade förvandlats till varaktiga lösningar.

[103] I. Majskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 165; författaren hade tillgång till Narkomindels arkiv, varifrån upplysningen uppenbarligen härstammar.
[104] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s 408; *VKP(B) y Revzoljucijach* (1941), I, s. 396.

28. Ryssland och Tyskland

I Sovjetrysslands utrikespolitik intog Tyskland en unik ställning. Om sovjetledarna under de första åren efter revolutionen hade indelat världen i två stora kategorier — de fientliga kapitalistiska makterna i väst och de potentiellt vänskapliga folken i öst, som också var offer för västmakterna — passade Tyskland inte in i någondera kategorin. Nederlaget i november 1918 hade fört Tyskland till den kategori av nationer, som offer för den västerländska imperialismen. En position som landet nu delade med Sovjetryssland och de förtryckta folken i öst. Detta var ett viktigt tema i Lenins tal vid Kominterns andra kongress. Å andra sidan gjorde Tysklands avancerade industriella utveckling och sociala organisation liksom landets geografiska läge att det lika gärna skulle kunna hänföras till väst. I den ryska ekonomin hade Tyskland alltid varit den ledande kapitalistiska staten och huvudleverantören av industriprodukter. Det fanns emellertid en tredje grupp till vilken Tyskland av en enhällig bolsjevikisk opinion ansågs höra – tillsammans med Sovjetryssland var det den proletära revolutionens föregångsland. Sovjets politik var i början uteslutande inriktad på uppgiften att förmå och utrusta Tyskland att ikläda sig denna roll. Endast gradvis och motvilligt tvingades man ge denna uppgift en andrahandsställning. Den övergavs sedermera som hopplös. Om dessa invecklade problem i de tysk-sovjetiska relationerna inte omedelbart blev märkbara berodde det på att Sovjetryssland under lång tid knappast var i den ställningen att det kunde föra en utrikespolitik med avseende på Tyskland. Från tidpunkten för det tyska sammanbrottet fram till mitten av 1920 var Sovjetryssand totalt isolerat från Tyskland liksom från länderna i väst. Även om denna isolering hade varit mindre fullständig fanns det knappast någon politisk myndighet i Tyskland som hade tillräcklig makt eller initiativförmåga för att upprätthålla regelbundna förbindelser med Sovjetryssland. Inte desto mindre visade det sig att mycket som hände i Tyskland vid denna tid var högst betydelsefullt och bildade en bakgrund till den senare utvecklingen av de tysk—sovjetiska förbindelserna.

Valet mellan öst och väst, som påtvingades det tyska Folkrepresentanternas råd bara några timmar efter vapenstilleståndet genom erbjudandet av två järnvägslaster spannmål, var ett ständigt dilemma i den tyska utrikespolitiken och speciellt då valet måste göras utifrån en politiskt svag position.[1] Av de tyska politiska partierna under Weimarrepubliken var det bara SPD som hade sina rötter i väst och som var konsekvent västerländskt i sin politiska hållning. Det var fast knutet till de andra partierna i Andra internationalen, vars huvudstyrka låg i Västeuropa. Det var traditionellt fientligt inställt till Ryssland, som inte bara ansågs som reaktionärt utan också som efterblivet och barbariskt. Det hade i praktiken fastän inte i teorin avvikit från marxismens revolutionära renlärighet. SPD hade tagit upp mycket av den borgerligt demokratiska radikalismen i de västeuropeiska vänsterpartierna. Det var nästan det enda tyska parti som tog fasta på Wilsons demokratiska pacifism sådan den tog sig uttryck i nationell självbestämmanderätt och i Nationernas Förbund. Under Weimarrepublikens första tid då en orientering västerut var livsviktig för Tyskland hade SPD regeringsmakten. Dess betydelse minskade, då Tyskland kunde föra en oberoende utrikespolitik. Av de andra partierna hyste det katolska Zentrum politiska sympatier för väst. Då det emellertid snarare grundade sig på konfessionella än på politiska lojaliteter uttalade det sig sällan bestämt eller enhälligt i viktiga frågor och kunde oftast bara fungera som tungan på vågen. Inga andra krafter i Tysklands politiska liv tenderade åt väst. Den yttersta vänstern, som bestod av KPD och en sektion av USPD (som vacklade och som slutligen splittrades mellan kommunister och socialdemokrater), önskade en allians med Sovjetryssland. Partierna till höger om Zentrum var alla i större eller mindre grad fientligt inställda till väst. Kärnan i dessa partier utgjordes av de krafter, armén och den tunga industrin, som bakom Weimarrepublikens fasad fortsatte att

[1] Se s. 114-115 (slutet av kapitel 22 ovan , här s. 60).

styra Tyskland på samma sätt som de hade styrt landet under Wilhelm II. Den besegrade arméns officerskår hyste nästan mangrant den långsiktiga ambitionen att hämnas på väst. För att detta skulle kunna bli möjligt var en allians med öst absolut nödvändig. Den tunga industrin som var utestängd från marknaderna i väst och på andra sidan havet kunde endast finna en marknad i öst.[2] De krafter som ville en orientering mot öster var redan starka i Tyskland år 1919, även om de hade få möjligheter att förverkliga sina ambitioner.[3] Det är typiskt att det första tillfälle, då Weimarrepubliken öppet trotsade de allierade i en utrikespolitisk fråga var då den vägrade delta i blockaden av Sovjetryssland och att detta beslut i varierande grad stöddes av samtliga partier i riksdagen. [4]

Medan det framtida samarbetet med Ryssland var målet för alla inflytelserika krafter i Tyskland tycktes det emellertid 1919 vara oändligt avlägset och svårt att uppnå och meningarna var hopplöst delade om sättet genom vilket det slutligen skulle kunna nås. I stort sett dominerades frågan fortfarande av ideologiska föreställningar. Vänstern kunde inte tänka sig samarbete med Ryssland, om inte en kommunistisk revolution inträffade i Tyskland och en kommunistisk regim kom till makten. Högern kunde inte tänka sig ett samarbete, om inte bolsjevikerna störtades och monarkin återupprättades i Ryssland. På våren 1919 bleknade möjligheterna till en revolution i Tyskland bort. Hoppet om en rysk restauration upprätthölls emellertid fortfarande i stor utsträckning i många länder. I Tyskland tog sig detta hopp konkreta uttryck i Rysslands tidigare baltiska provinser, där den sista organiserade spillran av den kejserliga tyska armén, under befäl av general von der Goltz, hade kommit till de ”vitas” hjälp i det finska inbördeskriget våren 1918. Detta förhållande var en följd av den allierade politiken, som vid tidpunkten för vapenstilleståndet t. o. m. minskade sin fientlighet mot den tyska militarismen av fruktan för den ryska bolsjevismen. Enligt artikel 12 i vapenstilleståndet av den 11 november 1918 var Tyskland tvunget att evakuera allt tidigare ryskt territorium ”så snart som de allierade anser tidpunkten lämplig med avseende på det inre läget i dessa områden”.[5] Det meddelades att tidpunkten för en evakuering ännu inte var inne. Under de första månaderna 1919 konsoliderade von der Goltz sin ställning, rekryterade förstärkningar från den tyska minoriteten i Baltikum och från de ”vita” ryska flyktingarna liksom från de demobiliserade tyska och ryska krigsfångarna i Tyskland. Han utropade sig som ledare för ett antibolsjevikiskt korståg. Dessa händelser föll de allierade regeringarna, som delvis hade upphört att frukta bolsjevismens spridning, knappast i smaken. De började ridas av den mara som en allians mellan Tyskland och en rysk monarki återupprättad av von der Goltz skulle utgöra. Den politik som gick ut på att stödja de baltiska staternas oberoende och få dem att tillsam-

---

[2] Senare uppstod emellertid skilda åsikter inom själva industrin: de kemiska, elektrotekniska och några av de lättare industrierna behöll sina västerländska kontakter och blev beroende av västerländskt kapital. Järn- och stålindustrin som inte kunde existera utan den ryska marknaden (tills Hitler påbörjade ett återupprustningsprogram) förblev emellertid den dominerande faktorn.

[3] Situationen sammanfattades skickligt i en rapport från de brittiska militära sändebuden i Berlin i augusti 1919: ”Alla klasser i Tyskland kastar sina blickar mot Ryssland av det ena eller det andra skälet. Vänsterextremisterna ser på Ryssland som förverkligandet av deras egna politiska ideal; pan-germanerna ser på Ryssland som den enda möjligheten att skapa utrymme åt överskottsbefolkningen och som kompensation för förlusten av kolonierna. Officerarna tror att Ryssland kan ge dem sysselsättning, vilket inte längre är möjligt i det egna landet. Industrimännen tror att Ryssland kan ge investeringsmöjligheter för deras kapital och i sista hand utgör en möjlighet för dem att betala av krigsskadestånden. Förverkligandet av dess idéer ligger emellertid i en avlägsen framtid och för närvarande är förbindelserna alltför svaga för att några praktiska åtgärder skall kunna vidtagas” *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*: 1st Series, III (1949), s. 511.

[4] Debatten i riksdagen den 23 oktober 1919 om de allierades krav på att Tyskland skulle deltaga i blockaden av Sovjetryssland visade en fullständig enhällighet då gällde att förkasta förslaget; t. o. m. Wels, SPD:s talesman, som ansåg att ”sovjetregeringens existens är en olycka för socialismen”, förklarade att ”för oss kan det bara finnas ett svar: ett rättframt, klart och enkelt 'nej' ” (*Verhandlungen des Reichtags*, CCCXXX (1919), s. 3362).

[5] Detta villkor upprepades egendomligt nog ordagrant i artikel 433 i Versaillesfördraget, fastän ordern om evakuering redan givits då fördraget undertecknades.

mans med Polen bilda en barriär mellan Tyskland och Ryssland började ta form. Den 3 maj 1919 gavs en order av den allierade stilleståndskommissionen att de baltiska staterna skulle evakueras. Ordern ignorerades. Den 18 juni 1919 upprepade de allierade regeringarna den till den tyska regeringen.[6] Den ignorerades fortfarande och fastän den socialdemokratiska regeringen i Berlin var villig att foga sig samarbetade Winnig, den socialdemokratiske guvernören i Ostpreussen, förtroligt med von der Goltz.[7] Von der Goltz arméer höll stånd och kämpade både mot bolsjevikerna och mot lettiska och estniska trupper, som fick allierat stöd.[8]

Det dröjde emellertid innan andra opinionsströmningar uppkom i själva Tyskland. De allierade regeringarna hade, då de insisterade på den fullständiga upplösningen av den gamla kejserliga armén, sanktionerat att en ny tysk armé av begränsad styrka och rekryterad på frivillig väg, Reichswehr, skapades. Denna hade tillkommit genom ett dekret den 15 mars 1919. Reichswehr-organisationen låg sommaren 1919 i händerna på en ytterst skicklig och durkdriven grupp av tidigare stabsofficerare — den listigaste av dem var general von Seeckt, som hade slutat kriget som tysk militär rådgivare i den turkiska generalstaben. Denna grupp försökte nu kallt bedöma läget både i Tyskland och i Ryssland. I båda fallen var deras slutsatser diametralt motsatta dem som den stora majoriteten av de tyska officerarna hade (bland dem de äldsta och mest framstående), som i von der Goltz såg en ny nationalhjälte. I Tyskland var män som Ludendorff och von der Goltz oförsonliga motståndare till Weimarrepubliken och sökte återinföra något slags monarkisk eller auktoritär regim. Seeckt var beredd att acceptera Weimarrepubliken som det mest praktiska och lämpliga instrumentet för sin politik, i vilket fall tills Tysklands militära styrka återhämtats. Mot Ryssland var Ludendorff och von der Goltz inte villiga att genomföra någon annan politik än en slutgiltig offensiv mot bolsjevikerna. Seeckt som lagt märke till att bolsjevikregimen var nästan två år gammal och att de självsäkra förutsägelserna om dess fall hela tiden hade svikits började misstänka att den hade kommit för att stanna. Om det förhöll sig på detta vis byggde von der Goltz arméer i Baltikum inte som det sades en ”bro” till Ryssland utan en mur mot landet.[9] Om de allierade regeringarna var fast beslutna att göra Sovjetryssland till sin oförsonlige fiende skulle Tyskland inte vinna något på att följa deras exempel. I augusti 1919 beslöt Reichswehr att det allierade kravet på att återkalla von der Goltz skulle åtlydas. Ordern utfärdades och med ett visst dröjsmål återvände von der Goltz till Tyskland. Större delen av hans armé stannade kvar och tog tjänst hos en ”vit” rysk äventyrare, Avalov-Bermondt, som sades vara av kaukasiskt ursprung. Då den tyska staten inte längre försörjde armén, finansierades den nu av den tyska storindustrin, som fortfarande trodde på politiken att störta bolsjevikerna och därigenom öppna den ryska marknaden. De storindustriella kretsarna var opåverkade av Seeckts mer subtila politik.[10] Med detta stöd höll Avalov-Bermondt sina ställningar under vintern. På våren 1920 hade

---

[6] Ytterligare påminnelser sändes den I och 24 augusti samt den 16 september (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*: 1st Series, I (1947), s. 730-721; II (1949), s. 40).

[7] F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 135.

[8] En omfångsrik litteratur finns om händelserna i Baltikum 1919. De viktigaste arbetena är *Die Rückführung des Ostheeres* (1936), en officiell dokumentsamling; R von der Goltz, *Meine Sendung in Finland und Baltikum* (München, 1920), *Als Politischer General im Osten* (1936); P. Avalov-Bermondt, *V Borbes Bolsvizmom* (Glückstadt, 1926); A. Winnig, *Heimkehr* (1935); Bisschof, *Die Letzte Front* (1935); *United States Commission of Inquiry in Finland and the Baltic States: Report* (1919); *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*; 1st Series, III (1949), kap. 1. Ingenting tycks ha publicerats på sovjetiskt håll med undantag för en kort sammanfattning av händelserna i M. G. Bach, *Politiko-Ekonomitjeskie Vsaimootnosenija mezdu SSSR i Pribaltikoj za desjat' Let, 1917-1927* (1928). Ett klargörande historiskt arbete skulle kunna skrivas om denna episod.

[9] Von der Goltz skrev till Seeckt den 2 november 1919:” hela vår politik står och faller med den rysk-tyska bron” (F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1918-1936*) (1940), s. 204).

[10] Bevis för vilka som finansierade Bermondt finns i R. von der Goltz *Meine Sendung in Finland und Baltikum* (München, 1920), s. 299-303; *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*: 1st Series, III (1949), s. 55, 97, 211-212, 225-227. Enligt en tysk diplomatisk källa, spred anonyma ”engelska sändebud” i Berlin och ”engelska emissarier” i Baltikum rykten om att ”inflytelserika engelsmän som Churchill var positivt inställda till en fort-

emellertid hans trupper i det närmaste smält bort på grund av bristande finansiellt stöd och utebliven allierad hjälp.

Det är lätt att i efterhand se hur klart och oundvikligt Seeckts och hans kollegers i Reichswehr argument ledde fram till en slutgiltig allians mellan Bolsjevikryssland och ett högerorienterat Tyskland. Under förutsättning att bolsjevikregimen överlevde skulle en sådan allians ge Reichswehr vad det en gång skulle behöva — fria händer mot väst. Den skulle också ge Tysklands storindustri dess livsviktiga marknad. I januari 1920 hade Seeckt accepterat ”en framtida politisk och ekonomisk överenskommelse med Sovjetryssland” som ”det oåterkalleliga målet för vår politik”, medan han samtidigt förkunnade att ”vi är beredda att bilda en mur mot bolsjevismen” i själva Tyskland.[11] Seeckt var kanske den förste tysk i hög ställning, som insåg att det inte fanns något oförenligt i denna politik. Få tyskar kunde emellertid vintern 1919-1920 se framtiden så klart. I den förvirrade stämning som kännetecknat det politiska tänkandet i Tyskland sedan nederlaget kände man ett starkt behov av att upprätta någon sorts ideologisk såväl som politisk förbindelse med den store grannen i öster. Den ryska revolutionen fascinerade det besegrade Tyskland i en omfattning som sträckte sig långt utanför de obetydliga kretsar, som sympatiserade med den bolsjevikinka läran. Detta gällde den nationalistiska högern såväl som den kommunistiska vänstern. För många tyskar som traditionellt var helt högerinriktade, däribland de tyska officerarna, tycktes den enda räddningen för Tyskland 1919 vara en revolution. Känslan av vanmakt var av stor betydelse för den undergångsstämning som rådde: den tyske Simson skulle i nederlagets och förnedringens timma be bolsjevismens mörka makter om hjälp att vräka omkull templets pelare och bedra filistéerna på deras seger. Denna vision hade emellertid också positiva sidor, som inte nödvändigtvis måste kollidera med den ryska revolutionens mål. Slaget skulle riktas mot väst och mot den liberala demokratin; regimen skulle vara auktoritär, men erkänna stadsproletariatet som en ny makt; dess mål skulle vara ett återupprättande av Tysklands nationella och militära styrka. Sålunda skulle en allians mellan det nationalistiska Tyskland och det bolsjevikiska Ryssland ingås på grundval av ett gemensamt hat mot väst, bestämt av såväl ideologiska motsättningar som intressekonflikter med västmakterna.

Idén föreföll fantastisk vid första påseendet och kunde ha bedömts som ett typiskt hopkok av politiskt oskolade officerare och obetänksamma och förvirrade unga män.[12] Den hade emellertid sin motsvarighet i den yttersta vänstern. Laufenberg och Wolffheim, ledarna för den vänstergrupp som uteslöts från KPD vid Heidelbergkongressen i oktober 1919,[13] var anhängare av en lära som kom att kallas ”nationell bolsjevism”. De uppmanade de tyska kommunisterna att proklamera ett ”revolutionärt folkkrig” mot Versailles-fördraget och därigenom vinna de tyska nationalisternas stöd för den proletära revolutionen.[14] Radek angrep dem i sitt öppna brev till kongressen för att vilja börja krig mot ententen och för att försöka sig på det omöjliga i att sluta fred med borgarna, som skulle, om de ställdes inför valet, föredra en total

---

sättning på Bermondts verksamhet inom ramen för den allmänna interventionspolitiken” och att det ”snart skulle beslutas om denna linje skulle få överhanden inom den brittiska regeringen” (W von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden 1951), s. 82).

[11] F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 252; i sitt memorandum av den 11 september 1922 upprepade Seeckt samma uppfattning att ”Tyskland skall inte bolsjeviseras, inte ens genom en överenskommelse med Ryssland då det gäller utrikespolitiken” (ibid., s. 317).

[12] Hoffmann som liksom Ludendorff var en fanatisk antibolsjevik, observerade att tanken på ett samarbete med bolsjevikerna fick åtskilliga anhängare ”särskilt bland professorer och i studentkretsar och unga officerare” (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 324-325).

[13] Se kapitel 23 (”Isoleringens år”).

[14] Den fylligaste framställning av denna uppfattning finns i H. Laufenberg och F. Wolffheim, *Revolutionärer Volkskrieg oder Konterrevolutionäreri Bürgerkrieg?* (Hamburg, 1920); tvetydigheten i ordet *Volk* var kärnan i detta program.

utländsk ockupation framför proletariatets diktatur.[15] Ungefär vid denna tid skrev Eltzbacher, en anarkistisk intellektuell, en pamflett med titeln *Bolsjevismen och Tysklands framtid* i vilken han hävdade att Tyskland endast kunde befria sig från Versailles-fördragets slaveri genom att acceptera bolsjevismen, som sedan skulle svepa fram över och förstöra Västeuropa. För att detta mål skulle uppnås räknade han med upplösning, terror och hunger. I ett förvirrat resonemang blev den ideologiska samhörigheten med Ryssland omöjlig att skilja från den politiska: ”den brutna förbindelsen med Ryssland återupprättas automatiskt så snart som Tyskland omfattat bolsjevismen”.[16] Mellan de båda extrempunkterna, den ena representerad av Eltzbachers revolutionära entusiasm och den andra av von Seeckts och Reichswehrs kalla beräkningar, rymdes hela det spektrum av uppfattningar om Tysklands förhållande till sin store granne i öster. Det som var gemensamt för alla dessa grupper var hatet mot väst, beundran — ibland entusiastisk, oftare motvillig och missunnsam — för den ryska staten och hoppet om och tron på att denna makt på något sätt kunde engageras i kampen mot segrarna i Versailles.

Det förvirrande opinionsläget bland de tyskar som hösten 1919 i Ryssland försökte se en möjlighet som skulle kunna leda landet ut ur nederlagets politiska, ekonomiska och ideologiska svårigheter illustreras slående i de samtal som Radek vid denna tid förde i sitt rum i Moabitfängelset och i sin våning i Berlin medan han väntade på att kunna resa till Moskva. Radeks fängelsevillkor skulle knappast ha förbättrats om inte opinionen förändrats bland Reichswehrs generaler.[17] Någon i hög ställning såg fördelen av att inte stöta sig med den ende ledande bolsjevik som fanns i Berlin sedan Joffe utvisades i november 1918 och upprätta en informell kontakt med honom. Tillgängliga informationer om dem som Radek träffade vid denna tid kommer uteslutande från Radek själv och är inte uttömmande. Han nämner ingen kontakt, vare sig någon direkt eller indirekt, med någon officiell tysk myndighetsperson. Det är föga troligt, att betydelsefulla officerare i Reichswehr år 1919 skulle riskerat att kompromettera sig genom ett direkt närmande till Radek.[18] De djärva idéerna om Turkiet som dryftades i Radeks samtal med Talaat och Enver hade emellertid också uppmärksammats i Tyskland.[19] Det är tänkbart att Enver, som hade varit nära knuten till Seeckt i Turkiet under kriget, hade vidarebefordrat några av dessa idéer till sin gamle vapenbroder. Radek skrev att Enver ”var den förste som förklarade för de tyska militärerna att Sovjetryssland är en ny och växande världsmakt som de måste räkna med om de verkligen vill kämpa mot ententen”.[20] Klimatet i Berlin hösten 1919 var redan tillräckligt gynnsamt för att en sådan idé skulle uppstå. Det skulle vara svårt och relativt betydelselöst att ta reda på i vems hjärna den föddes.

De första och mest regelbundna av Radeks kända kontakter med Tysklands militära kretsar

---

[15] K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktoanber-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919), s. 11-12, 15-16.

[16] P. Eltzbacher, *Der Bolschewismus und die Deutsche Zukunft* (Jena, 1919).

[17] Se kapitel 23, n. 79.

[18] Radeks minnen i *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, publicerades vid en tidpunkt, då det tysk-sovjetiska militära samarbetet stod på sin höjdpunkt och utåt var en väl bevarad hemlighet: om han 1919 hade haft direkta eller indirekta kontakter med någon officiell talesman för Reichswehr, skulle han kanske ha ansett det oklokt att omnämna dem. Enligt B. Nikolajevskij (*Novyj Zjurnal* (New York), nr I, 1942, s. 244), trycktes Radeks erinringar på nytt 1927 som en pamflett, där hans rapport om samtalen med tyskarna inte fanns med; Detta skulle tyda på, att det som Radek verkligen skrev ned på vissa håll ansågs vara alltför indiskret, speciellt efter avslöjandena i frågan i den tyska riksdagen i december 1926. I en intervju i Svenska Dagbladet den 5 september 1949 hänvisade general Köstring, Tysklands militärattaché i Moskva på 1930-talet, till Radeks militära kontakter 1919 och hans delaktighet i arrangerandet av dem (Köstring var vid denna tid i Seeckts stab); Olyckligtvis är hans vittnesmål vagt och han förnekade senare påståendet, som han enligt intervjun lär ha framfört, att Radek hade ett hemligt möte med Seeckt (A. Fredborg, *Storbritannien och den ryska frågan, 1918-1920*), (1951), s. 196, not 52).

[19] Se kapitel 26 (”Revolution över Asien”).

[20] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 164; om Envers brev till Seeckt i augusti 1920 se nedan s. 361-362.

var en pensionerad general, Reibnitz[21], en tidigare nära vän till Ludendorff, vars rabiata antibolsjevikiska åsikter han nu emellertid eftertryckligt tog avstånd från. Han hade läst och tagit intryck av Lenins *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*, som skrevs i april 1918 och som nyligen publicerats på tyska. Det var en pamflett, som tog upp de brådskande praktiska åtgärderna för att skapa en effektiv administration och som slutade med att förklara att vad som nu behövdes var inte ”hysteriska utbrott” utan ”den taktfasta marschen av proletariatets järnfasta bataljoner”. Generalen försäkrade Radek att han för sina officerskamrater talade för ”inte bara allians med Sovjetryssland utan också en s. k. fredlig revolution”. Reibnitz var kanske mer entusiastisk är intelligent. Det var emellertid i hans lägenhet som Radek bodde de första veckorna efter det att han hade släppts från fängelset.[22] Här knöts ytterligare kontakter med andra förespråkare för liknande åsikter. Bland Radeks nya besökare var två av speciell betydelse. Överste Max Bauer,[23] Ludendorffs tidigare underrättelsechef, en man ”med en katts rörelser” och till sitt uppträdande mycket olik en soldat, såg fram mot högerns maktövertagande i Tyskland men inte förrän ”arbetarna är desillusionerade över den borgerliga demokratin och kommit fram till slutsatsen att en 'arbetarnas diktatur' är möjlig i Tyskland endast genom en överenskommelse mellan arbetarklassen och officerskåren”. Radek skriver: ”Han lät mig förstå att på denna grund skulle officerarna kanske träffa avtal med kommunistpartiet och med Sovjetryssland; de förstår att vi inte kan besegras och att vi är Tysklands allierade i kampen mot ententen” Amiral Hintze, en gång tysk marinattaché i Petersburg och under en kort period sommaren 1918 utrikesminister, då han undertecknade en rad fördrag som kompletterade Brest-Litovskfreden med Ryssland, var nu redo för ett avtal med Sovjetryssland och frågade Radek om världsrevolutionen i väst skulle inträffa ”i tid för att förhindra ententen att strypa Tyskland”. Även Hintze hade emellertid också sin syn på revolutionen. Efter att ha talat med arbetarna på sitt schlesiska gods, vilka var katoliker, hade han blivit övertygad om att ”revolutionen bestod i att arbetarna vägrade att längre arbeta för kapitalisten”, att ”bourgeoisien var hatad” och att ”Tyskland knappast kan resa sig utan en regimförändring”.[24]

Radeks betydelsefullaste tyske besökare var emellertid Walter Rathenau, son till grundaren av det stora tyska elektrotekniska företaget AEG och under första världskriget upphovsmannen till råvaruavdelningen inom det tyska krigsministeriet — motsvarigheten och föregångaren till de brittiska och franska krigsmaterieldepartementen. Intrycket var blandat. Radek upptäckte hos Rathenau ”en stor abstrakt intelligens, en frånvaro av all intuition och en morbid fåfänga”, vilket inte var en helt felaktig bedömning. I sin egenskap av skarpsinnig och vetgirig jude med ett labilt temperament var Rathenau en typisk representant för den sektor inom den tyska industrin, som efter att ha avskurits från sina finansiella och kommersiella förbindelser med väst inte kunde dela de stora järn- och stålmagnaternas oreserverade östorientering och som var dömd att inta en vacklande och ambivalent hållning i de politiska huvudfrågorna. I ett öppet brev till de segerrika allierade i december hade Rathenau hävdat att, om hämndlystna fredsvillkor påtvingas Tyskland som straff, ”skall ett av de tidigare starkaste stöttepelarna i den europeiska strukturen förstöras och Asiens gräns kommer att förflyttas till Rehn”. Rathenaus känslomässiga aversion mot öst kombinerades emellertid med en stark intellektuell fascination. Han låg antagligen bakom den industridelegation, som reste till Moskva sommaren 1919 för att ”studera industriella förhållanden”.[25] Han var den pådrivande kraften då det tidigt

[21] Radek skriver på ett ställe namnet som Raivnits, på ett annat som Reignits.
[22] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 169-172.
[23] Enligt R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207, besökte Bauer ”regelbundet” Radek i fängelset; Radek (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 169) förklarar uttryckligen att han första gången (och antagligen enda gången) mötte Bauer i Reibnitz' lägenhet.
[24] ibid., s. 171; Bauer sades i april 1920 ha sagt att ”fullständig bolsjevism först måste komma för att Tyskland ska kunna förstå att kräva den starke mannen” (E. Troeltsch, *Spektator-Briefe* (Tübingen, 1924), s. 139).
[25] *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*: 1st Series, III (1949), s. 511.

1920 i Berlin bildades en studiegrupp, som bestod av ett litet antal industrimän, som skulle studera ryska förhållanden.[26] Nu uppsökte han Radek och utan några förberedande åtgärder satte han sig bekvämt tillrätta med ena benet över det andra och utvecklade under mer än en timme ”sin syn på situationen i världen”. Här sattes också ett kraftfullt politiskt argument — behovet av ekonomiskt samarbete mellan de två länderna — in i ett ideologiskt och kvasi-revolutionärt sammanhang. Rathenau medgav, att det inte kunde bli fråga om någon återgång till kapitalismen och förklarade att han i sitt författarskap förespråkat en ”konstruktiv socialism” — det första vetenskapliga steget sedan Marx som endast hade lagt fram ”en destruktiv teori”. Arbetarna kunde kanske förstöra, men för uppbyggnaden skulle den ”intellektuella aristokratins” ledning komma att behövas. Det skulle inte bli någon revolution i Tyskland på många år, eftersom den tyske arbetaren var en ”filisté”. Rathenau tillade om Ryssland: ”Om några år kommer jag troligen till er som tekniker och ni kommer att ta emot mig i kläder av silke.” Radek tog avstånd från idén att bolsjevikerna någonsin skulle bära silkeskläder. Det betydelsefulla erbjudandet om tyska teknikers tjänster gav emellertid upphov till nya tankegångar. Vanan att se österut hade bitit sig fast även hos de mest västinriktade tyska industrimännen.[27] Radeks enda bidrag till samtalet enligt honom själv var att han för Rathenau läste upp Lenins artikel om *Subbotniki* (kommunistiska lördagar) i Moskva, vilken hade nått honom ”via de skandinaviska länderna” — ett tappert försök att utveckla en filosofi om frivilligt arbete under socialismen.[28] Rathenau besökte Radek en andra gång, denna gång inte i fängelset utan i Reibnitz lägenhet, och hade med sig Felix Deutsch, verkställande direktören i AEG. Deutsch var emellertid gift med dottern till en amerikansk bankir och representerade de tyska finansiella kretsar, som var mest knutna till väst. Följande år säkrade Deutsch, att ett av de första amerikanska lånen till Tyskland sedan vapenstilleståndet gick till AEG. Vid detta andra samtal tycks diskussionen om kapitalismens nära förestående slut och behovet av en östlig orientering för Tyskland ha trängts i bakgrunden. T. o. m. Deutsch var emellertid beredd att medge, att ryssarna kunde ha vilken regim de ville ”om vi bara handlar med AEG”. Han ville också besöka Sovjetryssland.[29]

Radeks egen redogörelse nämner med säkerhet inte alla dem som besökte honom i Berlin. Han träffade uppenbarligen Otto Hoetsch, professor i rysk historia, som senare blev ledamot av den tyska riksdagen och det tyska nationella partiets expert på ryska föhållanden.[30] Vad som försiggick mellan honom och Radek är okänt. Hoetsch blev senare en ivrig talesman för en tysk—rysk allians baserad på ren maktpolitik utan hänsyn till ideologi. Om han talade med Radek på detta sätt hösten 1919 var han tidigare ute än sina samtida. Radek själv nämner Maximilian Hardens besök, den radikale journalisten, som blivit berömd både före 1914 och under kriget som motståndare till Wilhelm II:s kejserliga system. Radek hade lovat att skriva en artikel i hans tidning *Die Zukunft*.[31] Den politiskt och yrkesmässigt varierande inriktningen hos dem som besökte Radek vittnar om en nästan desperat iver i Tyskland att upprätta någon sorts kontakt med den uppåtgående makten i öst. Det skulle vara förhastat att vänta sig en omedelbar förändring i den tyska politiken vid denna tidpunkt. Versailles-fördraget var ännu inte undertecknat; Weimarrepubliken kunde ännu knappast föra någon egen utrikespolitik.

---

[26] Walter Rathenau, *Briefe* (1926), II, s. 229-230.

[27] Det är typiskt att den ende besökare som Radek beskriver som talesman för en tysk orientering västerut var socialdemokraten Heilmann, som hävdade att ”en socialistisk revolution i Tyskland är omöjlig nu, eftersom den tyska industrin är utan råvaror och landet utan bröd” och att ”en återuppbyggnad av den tyska ekonomin är omöjlig utan att landet förslavas av amerikanskt kapital” (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 170).

[28] K. Radek, *Portrety i Pamflety*, II (1934), s. 74: detta tycks vara den enda referensen i Radeks senare skrifter till sina berlinsamtal. Om Lenins artikel, se vol 2. 234.

[29] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 171.

[30] R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207.

[31] *Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 166; artikeln kom i *Die Zukunft* i februari 1920 (se nedan s. 354, n. 40.)

Två betydelsefulla händelser inträffade emellertid mot slutet av Radeks uppehåll i Berlin. I november 1919, ungefär vid den tidpunkt då Litvinov reste till Köpenhamn för att ta kontakt med Storbritannien och förhandla om fångutväxling, samtyckte den tyska regeringen till att ta emot en sovjetisk delegat i samma ärende. Viktor Kopp, en gång mensjevik och medarbetare till Trotskij i Wien före 1914, anlände till Berlin för att med Radeks ord bli en ”halvlegal polpred”.[32] Samma månad utnämndes Seeckt till chef för Truppenamt i det tyska krigsministeriet, en kamouflerad generalstab, som Tyskland enligt Versailles-fördraget var förbjudet att ha. Under de närmaste fyra åren var Tysklands politik mot Sovjetryssland Seeckts politik.

I januari 1920 fördes Radek, efter en viss försening när det gällde att arrangera hans resa genom Polen, till gränsen. Resan genom Polen tog lång tid och Radek nådde inte Moskva förrän i slutet av januari.[33] Radek hade kommit till Berlin i december 1918 med den fasta övertygelse som fanns bland alla bolsjeviker om att den tyska revolutionen var nära förestående. Vid KPD:s första kongress i december 1918 hade han erbjudit sitt tyska auditorium ett hopp om befrielse från nederlagets följder genom en proletär revolution:

> Det finns ingen annan väg att försvara och skydda Tyskland mot det ok som ententen försöker lägga på Tyskland än att göra de tyska arbetarna till herrar över Tyskland ... Ententens härskare fruktar ingenting så mycket som att låta sina arméer komma i kontakt med arbetare, som vet vad de vill.[34]

Detta var emellertid bara en upprepning av de gamla illusionerna från Brest-Litovsk. Tyskland var lika kraftlöst mot Foch de första veckorna 1919, som Sovjetryssland hade varit ett år tidigare mot Hoffmann. Radek började snart,[35] som vi redan sett, att få en pessimistisk syn på den tyska revolutionens omedelbara framtid och även på möjligheterna av den ryska revolutionens fortbestånd. Nya medel måste hittas både för att rädda Sovjetryssland och befria Tyskland från ententen. På detta sätt kom Radek att tidigare än några andra ledande bolsjeviker att tro mer på nödvändigheten av en period med manövrer och kompromisser än på något tidigt revolutionärt framsteg. Den syn på Sovjets utrikespolitik som han hade med sig tillbaka från Berlin kan iakttas i åtskilliga artiklar som han skrev i Berlin under de sista tre månaderna 1919. Den tidigaste av dem var det öppna brevet till KPD:s Heidelbergkongress i oktober 1919, då det såg som mörkast ut för Sovjetunionen.

> *Problemet i Sovjetrysslands utrikespolitik [skrev han], såvida inte världsrevolutionen ger sig tillkänna snabbare än hittills, och i alla andra länder där arbetarklassen är segerrik, består i att uppnå ett modus vivendi med de kapitalistiska staterna ...* Möjligheterna till fred mellan kapitalistiska och proletära stater är ingen utopi. [36]

Denna politik tycktes vara den verkliga antitesen till Laufenbergs och Wolffheims ”nationella bolsjevism” (ännu inte känd under detta namn), som Radek hade dömt som skyldig till att Tyskland och underförstått Ryssland invecklats i strider med de kapitalistiska länderna i väst.[37]

Resonemanget fullföljdes i ytterligare tre artiklar som skrevs strax innan Radek lämnade Berlin. Den första var en direkt attack mot den ”nationella bolsjevismen” — denna gång under detta namn. ”Problemet i Sovjetrysslands utrikespolitik”, upprepade Radek, ”... består i

---

[32] (*Polpred* – förkortning av ett ryskt uttryck som betyder ”befullmäktigad företrädare” m.a.o. sovjetiskt diplomatiskt sändebud. Ö.a.) Ibid., s. 169; Kopp erkändes emellertid inte formellt av den tyska regeringen förrän i april 1920 och då bara i samband med förhandlingar om krigsfångar (I. Majskij, *Vnesnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 106).

[33] Ibid., s. 172-175; om tidpunkten för Radeks återkomst se *Soviet Studies*, III, nr 4 (april 1952), s. 411-412.

[34] K. Radek, *Die Russische und Deutsche Revolution und die Wetlage* (1919) s 29.

[35] Se kapitel 23.

[36] K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben denna Oktoanber-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919), s. 9, 11-12.

[37] Se slutet av kapitel 27 (”NEP och utrikespolitiken”)

att uppnå ett modus vivendi med de kapitalistiska staterna".[38] I en andra artikel, som publicerades nästan samtidigt i den tyska upplagan av Kominterns officiella tidning utvecklade Radek samma tankegång ur revolutionär synvinkel. "Kapitalismens upplösning", skrev Radek, var säker. Den skulle emellertid bli en "lång process" och Sovjetryssland måste oundvikligen under mellanperioden "söka och uppnå ett modus vivendi med de kapitalistiska staterna". Ytterligare ett argument ledde fram till samma slutsats. "Om Sovjetryssland måste fortsätta att kämpa kan landet inte börja reparera sin ekonomi." Alternativen var därför: "socialistisk uppbyggnad inom ramen för en temporär kompromiss eller krig utan något slag av ekonomisk uppbyggnad". Vad Radek sökte var i själva verket en "kompromiss med världskapitalet", som skulle lämna proletariatets diktatur intakt — ett slående föregripande av NEP:s utrikespolitiska innebörd. Radek hade inte för inte tillbringat tre månader i intensiva samtal med tyska politiker, soldater och industriherrar. Efter att ha behandlat Sovjetunionen övergick Radek till Tyskland:

> Tyskland har lidit nederlag men trots detta är dess tekniska resurser och tekniska möjligheter fortfarande stora. De anglo-saxiska länderna står som segrare, men trots detta har deras ekonomiska upplösning gått så långt att de inte är i den ställningen att de kan ge Frankrike och Italien tillräcklig hjälp ... I Tyskland finns, tack vare att dess yttre förbindelser förstörts och dess ekonomi brutit samman, tusentals arbetslösa och hungriga ingenjörer, som skulle kunna göra Tyskland den största tjänst i återuppbyggandet av dess ekonomi.

Radek försökte försvara sig mot anklagelsen att han sökte "hjälpa tyskarna att återupprätta den tyska kapitalismens makt på rysk jord" och lade fram sin stora huvudtes:

> Det är inte utbytet av varor och inte användandet av tyskt kapital utan arbetshjälp — som är den *nya grunden för de tysk-ryska ekonomiska relationerna*.

Han varnade Tyskland för den isolering som väntade om landet ignorerade dessa möjligheter.[39] Den tredje artikeln, som var avsedd för borgerliga läsare (den riktade sig till "högerinriktade borgare") var mer försiktigt hållen. Den grundade sig emellertid på samma argument att "Tyskland och Ryssland behöver ekonomiska förbindelser med varandra därför att ingetdera landet kan hoppas på att enbart från ententen få vad det behöver och därför att de kan hjälpa varandra på många sätt". I artikeln föreslogs som "praktiska slutsatser" att de diplomatiska förbindelserna skulle återupptas och att Tyskland skulle sända ekonomiska experter till Ryssland för att organisera ett varuutbyte eller om detta skulle visa sig omöjligt sända representanter för tyska företag till Ryssland, som kunde bereda vägen för ett sådant utbyte och "också organisera en objektiv nyhetsförmedling om Ryssland till Tyskland".[40] Sålunda började kravet på en tysk—sovjetisk vänskap göra sig hört såväl från Sovjets som från Tysklands sida. Medan det tyska intresset från början framför allt var politiskt och militärt, var det sovjetiska intresset vid denna tid uteslutande ekonomiskt.[41]

---

[38] *Gegen den National-Bolschewismus* (Hamburg, 1920), s. 9; denna pamflett innehåller artiklar av Radek och Talheimer. Radeks artikel bär rubriken *Die Auswärtige Politik des Kommunismus und der Hamburger National-Bolschewismus* och publicerades ursprungligen i *Die Internationale*, nr 17-18 (20 december 1919), s. 332-346 under pseudonymen "Arnold Struthan".

[39] K. Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 37-39, 44, 46-47; detta kapitel är ett omtryck av en artikel i *Kommunistische Internationale* (Berlins motsvarighet till *Kommunistitjeskij Internatsional*), nr 3 (december 1919), s. 9-27; den kom också ut under pseudonymen "Arnold Struthan" och skrevs "i december 1919 i ett berlinfängelse" (K. Radek, *Wege der Russischen Revolution* (Hamburg, 1922), s. 28).

[40] *Deutschland und Russland: Ein in der Moabiter Schutzhaft geschriebener Artikel für richtiggehende Bourgeois* (1920), s. 11-12; den publicerades ursprungligen i *Die Zukunft* i februari 1920; en engelsk översättning infördes i *Soviet Russia* (New York), 17 april 1920, s. 383-387.

[41] Att Radek inte uteslutande tänkte på vänskap med Tyskland framgick av ett uttalande av honom den 6 januari 1920 till en korrespondent för *Manchester Guardian* strax innan han lämnade Tyskland: "Det är den ryska rege-

Under de kaotiska omständigheterna 1919 behövde ingen komprometteras av att ha haft samtal med Radek. Detta var utan tvivel en av orsakerna till att dessa rönte så stort intresse från tysk sida. Radek däremot spelade sitt eget spel. Så länge som det var möjligt att tala om någon vedertagen sovjetisk utrikespolitik vid denna tid var han med säkerhet inte någon representativ talesman för en sådan. Hans inflytande kan dock knappast uteslutas bland de faktorer som bidrog till den politiska kursförändringen i början av 1920. Det avgörande argumentet för en kompromiss i Sovjets politik i förhållande till den kapitalistiska världen var möjligheten av ett ytterligare dröjsmål i den europeiska revolutionära utvecklingen. Radek hade bevittnat denna utveckling på nära håll.[42] Medan den allmänna syn på Sovjets utrikespolitik som Radek hade tillägnat sig i Berlin passade med denna kompromisspolitik och förstärkte den med starka argument, finns det inget som tyder på att ens Radek på allvar hade någon speciell idé om hur ett samarbete mellan Sovjetryssland och de krafter i Tyskland som var emot Versailles-freden skulle utformas.[43] Även om han hade sådana idéer mötte han inget gensvar i Moskva. I sin skrift *Radikalismen — kommunismens barnsjukdom*, som skrevs i april 1920 till Kominterns andra kongress, behandlade Lenin, liksom Radek, den tyska varianten av ”nationell bolsjevism” mycket kritiskt. Lenin ansåg den vara liktydig med ett förslag om ”en koalition med den tyska bourgeoisien för ett krig mot ententen”. Kommunister var inte ”tvungna att till vilket pris som helst förkasta Versailles-freden, och framför allt inte omedelbart”. Detta var en missuppfattning av den bolsjevikiska politikens verkliga mål.

> Bourgeoisiens störtande i vilket stort europeiskt land som helst, även i Tyskland, är ett sådant plus för den internationella revolutionen, att man för dess skull kan och – om det blir nödvändigt – måste gå med på *ett utsträckt upprätthållande av Versaillesfreden*. Om Ryssland för att gagna revolutionen kunde ensamt uthärda Brestfreden under några månader, så ligger det ingenting omöjligt i att Rådstyskland i förbund med Sovjetryssland för att gagna revolutionen skall kunna uthärda ett långvarigare upprätthållande av Versaillesfreden.[44]

Sålunda förkastades eftertryckligt en allians mellan Sovjet och en tysk nationell revolt mot Versaillesfördraget. Om Radek hade lekt med denna idé under sin ofrivilliga vistelse i Berlin avvisades den nu bestämt. Medan tanken på en tillfällig kompromiss med den kapitalistiska världen hade vunnit terräng i Moskva under de första månaderna 1920, tänkte ännu ingen på en uppgörelse och ett upprättande av några speciella förbindelser med Tyskland. Inte desto mindre är det svårt att förneka att Radeks skepsis om revolutionens framtidsmöjligheter kombinerade med hans kunskaper om Tyskland gjorde att han vid denna tid hade en klarare bild än Lenin av läget och de krafter som påverkade utvecklingen.

De krafter som, trots alla hinder, ledde fram till ett närmande mellan det bolsjevikiska Ryssland och det nationalistiska Tyskland mognade långsamt. Kappkuppen i mars 1920 var en viktig tilldragelse i Weimarrepublikens historia och skulle slutligen få ett avgörande inflytande på relationerna till grannen i öster. Kuppmakarna hörde hemma i den gamla arméns militära tradition, i Ludendorffs och von der Goltz' anda — många av de förband som mar-

---

ringens ståndpunkt att normala och goda relationer är precis lika möjliga mellan socialistiska och kapitalistiska stater som de har varit mellan kapitalistiska och feodala stater ... Personligen är jag övertygad om att kommunismen bara kan räddas genom goda relationer med de kapitalistiska staterna” (*Manchester Guardian*, 8 januari 1920). Detta kan jämföras med ett liknande uttalande i Moskva två månader senare (se ovan s. 180-182.)

[42] Radek sade vid det första offentliga möte som han höll efter sin återkomst till Moskva att ”vägen till revolution är svårare för Europas arbetare än för ryssarna, därför att det på det ryska proletariatets sida fanns armén, som ville ha fred, bönderna, som krävde jord, medan massorna i Europa är obeväpnade och bourgeoisin utgör ett vitt garde” (*Izvestija*, 22 januari 1920).

[43] I ett tal till nionde partikongressen den 1 april 1920 hävdade han att enligt Versailles-fördraget ”är en enad front av kapitalister omöjlig” och att de allierade hade misslyckats i sina försök att beväpna tyskarna mot Sovjetryssland. Det är inte känt vilken slutsats han drog av sin tes, eftersom den fullständiga texten till hans tal inte finns bevarad. Talet sammanfattades i korthet i *Pravda* den 3 april 1920.

[44] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 214-215. [svenska: ”Vänsterismen” – kommunismens barnsjukdom]

scherade mot Berlin hade tidigare kämpat i Baltikum. De var oförsonligt antibolsjevikiska och trodde fortfarande på en restauration i Ryssland som en nödvändig inledning till en tysk—rysk allians. Det nya Reichswehrs inställning var helt annorlunda. Dess begåvade ledare hade inte bara accepterat Weimarrepubliken som en lämplig fasad bakom vilken de kunde arbeta på att åter bygga upp Tysklands militära styrka. De var också beredda att acceptera bolsjevismen i Ryssland som en potentiell partner för att uppnå detta mål. Kappkuppen slutade med, att de som ännu trodde på ett korståg mot Ryssland förvisades från den politiska arenan och att de militära ledare som var beredda att göra affärer med Sovjetryssland som en jämställd makt kom i förgrunden. De officiella relationerna utvecklades emellertid långsamt. I april 1920 undertecknades i Berlin en överenskommelse om krigsfångarna med den sovjetiske representanten Kopp, vars uppdrag att ombesörja att krigsfångarna kunde sändas hem troligen inte uteslöt en viss politisk verksamhet. Ytterligare en överenskommelse i samma fråga ingicks tre månader senare.[45] I juni 1920 kom Gustav Hilger, en av de sista medlemmarna av den tyska beskickningen som lämnade Moskva i november 1918, tillbaka till Moskva i samma egenskap som Kopp hade kommit till Berlin. Hilger fick av Tjitjerin en försäkran om att Sovjetrysslands inställning till Tyskland var ”bestämd enbart av en önskan att få närmare ekonomiska, politiska och kulturella förbindelser”.[46]

Med polsk—sovjetiska kriget sommaren 1920 grodde dessa frön och nya och starkare krafter kom i rörelse. I Sovjetunionen kom en starkt återupplivad rysk patriotism att knytas samman med bolsjevismen och inympade således i Sovjets utrikespolitik ett nytt nationalistiskt element.[47] I Tyskland uppväckte den ursprungliga polska offensiven i maj 1920 inte något speciellt intresse. När Röda armén emellertid oväntat slog tillbaka och i juli började en triumferande inmarsch i Polen svepte en våg av upphetsning fram över Tyskland. Oro blandades med upprymdhet. Bolsjevismen hotade att svepa fram över Europa. Genom denna stöt hotades emellertid Tysklands huvudfiende i öst och Versailles östra bastion sviktade. Tysklands inställning till denna oförutsedda händelse hade sex månader tidigare skisserats av den framsynte Seeckt:

> Jag vägrar att stödja Polen även om faran finns att landet kanske slukas. Tvärtom räknar jag med detta: och även om vi för ögonblicket inte kan hjälpa Ryssland att återupprätta sina tidigare gränser bör vi absolut inte hindra det.[48]

Maltzan som ledde det tyska utrikesministeriets ryska avdelning hade konfidentiella samtal med Kopp, vars ställning i Berlin stärktes i takt med Röda arméns frammarsch. Maltzans begäran om att Kopp skulle försäkra att Röda armén inte skulle gå över det nuvarande Tysklands gränser tillmötesgicks omedelbart. När emellertid Maltzan försiktigt förde frågan om ”en revision av de naturliga tyska gränserna, som påtvingats landet genom Versaillesfördraget” på tal slingrade sig Kopp och föreslog ett de jure-erkännande och att fullständiga diplomatiska förbindelser skulle återupptas som en nödvändig inledning till förhandlingar.[49]

---

[45] *RSFSR: Sbornik Dejstvujuscich Dogovorov*, I (1921), nr 22, s. 128-130; nr 24, s. 133-134. Ryktena om att Kopp ”hade utförliga diskussioner med Kapp före Kappkuppen” (E. Troeltsch, *Spektator-Briefe* (Tübingen, 1924), s. 271) kan inte avfärdas, men är kanske osannolika; de som deltog i Kappkuppen var alla anti-bolsjeviker och någon direkt kontakt med tyska nationalister ingick ännu inte i Sovjets utrikespolitik. Det skulle vara intressant att fastställa om Kopp hade någon kontakt med KPD vid denna tid; om han hade det så har ingenting om det framkommit inom partiet.

[46] *Soviet Russia* (New York), 14 augusti 1920, s. 148.

[47] Se kapitel 27

[48] F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben*, 1918.

[49] W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 100-101. Enligt ett opublicerat memorandum av Reibnitz, som skrevs omkring 1940, ur vilket utdrag har sänts till mig av herr Gustav Hilger, förhandlade Reibnitz med Radek och Kopp vid denna tid om en plan enligt vilken tyska frikårsförband skulle rycka in i Västpreussen, Posen och Övre Schlesien så långt som till den gamla tyska gränsen, så snart som Röda armén tågade in i Warszawa; R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), refererar till samtal mellan

Tydligen bedömdes befrielsen av Polen från dess kapitalistiska härskare vid denna tid i Moskva så att även det förra tyska Polen ingick i befrielsen, som inte kunde göra halt vid gränsen från 1914. Kopps antydan passerade emellertid inte obemärkt i Berlin. Den 22 juli 1920 överräckte Simons, den tyske utrikesministern, ett brev till Kopp, som denne skulle vidarebefordra till Tjitjerin. I brevet föreslogs diskussioner om att man skulle återuppta normala diplomatiska förbindelser mellan Tyskland och Sovjetryssland. Det enda villkoret var att man vid den tyska ambassaden i Moskva skulle hissa den tyska flaggan i närvaro av ett kompani ur Röda armén för att hedra den mördade Mirbachs minne. Brevet slutade med en förhoppning om, att handeln mellan de två länderna skulle återupptas och en begäran om att, då sovjettrupperna vid framryckningen närmade sig ”den gamla tyska gränsen”, en tysk militär representant skulle knytas till Röda armén för att ”icke önskvärda missöden skulle undvikas”.[50] Vid denna tid hade de västallierade, som också förutsett Polens nederlag, organiserat hjälpsändningar i form av militära rådgivare och krigsmateriel. Tyskland svarade med en neutralitetsdeklaration, vari ingick ett förbud mot att krigsmateriel sändes genom Tyskland till Polen. Då Simons tillkännagav detta beslut i tyska riksdagen den 26 juli 1920 tillade han menande, att det tidigare tyska erkännandet av Sovjetregeringen som fanns i Brest-Litovsk-fördraget aldrig tagits tillbaka, men han undvek att ta upp de diplomatiska förbindelserna till särskild behandling.[51] En vecka senare, den 2 augusti 1920, svarade Tjitjerin på Simons' förslag om att diskutera ett återupprättande av de diplomatiska förbindelserna i en not som var full av artighetsbetygelser och förhoppningar om fredligt samarbete, men som bestämt förkastade den begärda ceremonin över Mirbach som onödig och olämplig.[52] I ett ögonblick då förhoppningarna om en militär seger och revolutionens utbredning i väster var som störst tycktes kanske en kompromiss med en borgerlig tysk regering vara överflödig.

Dessa försiktiga officiella kontakter minskade emellertid inte på något sätt betydelsen av Röda arméns framryckning då det gällde de tysk-sovjetiska relationerna. En våg av folklig entusiasm svepte fram över Tyskland. I fristaden Danzig, tidigare en tysk stad, men nu under allierad administration, strejkade de tyska hamnarbetarna och vägrade att lossa krigsmateriel som kom till Polen genom denna hamn.[53] Den tyska kommunistiska tidningen *Die Rote Fahne* hade en så militant inställning till stöd för partiets paroll, ”allians med Sovjet-Ryssland”, att den anklagades av de andra vänsterpartierna för att försöka få in de tyska arbetarna i ett krig mot Frankrike.[54] Tyska frivilliga samlades för att gå in i Röda armén (Tuchatjevskij, Röda arméns befälhavare, beskrev dem som ”Spartakister och partilösa arbe-

---

Radek, Kopp och Reventlow. Historier om att Radek uppehöll sig i Berlin under denna kritiska period då Röda armén ryckte in i Polen är emellertid knappast troliga; han befann sig i Moskva så sent som den 24 juli 1920, då han talade vid Kominterns andra kongress. Rykten om förhandlingar om tysk-sovjetiskt militärt samarbete vid denna tid förvrängs i allmänhet alltför mycket av efterhandskonstruktioner och efterklokhet; alla diskussioner måste ha varit mycket trevande och försiktiga. Enligt Krestinskijs ”bekännelse” i rättegången 1938, stod Seeckt i förbindelse med Kopp i juli 1920; Krestinskij hävdade att detta var en ”officiell” och inte ”kriminell” (d. v. s. en speciellt ”trotskistisk”) kontakt (*Report of Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet ”Bloc of Rights and Trotskyites”* (1938), s. 269-270) [Förhöret hölls kvällen 4 mars, på svenska: Protokoll från 1938 års Moskva-rättegång. Här återges förhörsavsnittet i förkortad form på s. 86-87].

[50] Noten har inte publicerats; Radek påstod i en artikel i *Pravda* den 15 oktober 1921, att det tyska utrikesministeriet hade varit berett till att upprätta diplomatiska förbindelser vid denna tid.

[51] *Verhandlungen des Reichstags*, CCCXLIV (1921), s. 263.

[52] Denna not har inte publicerats. Frågan om en ceremoni till minne av Mirbach togs upp igen två år senare i debatten i den tyska riksdagen om Rapallo-fördraget, då Hoetzsch insisterade på att ”vi som tidigare kräver en godtagbar gottgörelse för mordet på greve Mirbach” (ibid., CCCLV (1922), s. 7711); därefter tycks frågan ha fallit i glömska.

[53] En fullständig redogörelse för denna episod finns i I. F. D. Morrow, *The Peace Settlement in the German-Polish Borderlands* (1936), s. 67-72.

[54] Denna anklagelse, stödd på citat ur *Die Rote Fahne*, upprepades åtskilliga gånger vid Hallekongressen (USPD: *Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), 178-179, 198, 213).

tare", och talade om "hundratals och tusentals")[55] — en sällsam omkastning i läget jämfört med hösten 1919, då tyska frivilliga strömmade till de baltiska staterna för att bekämpa bolsjevikerna. Entusiasmen för Sovjets sak var inte heller enbart ett privilegium för kommunisterna eller arbetarna. För första gången kom under intryck av hotet mot Polen och mot det hatade Versaillesfördraget högerns sympatier för en rysk allians till öppet uttryck i stöd för Sovjets sak. Sambandet mellan tysk nationalism och rysk bolsjevism tycktes inte längre som en skrämmande paradox.[56] Då Lenin två eller tre månader senare såg tillbaka på dessa händelser hänvisade han till den "onaturliga koalitionen mellan 'svarta hundraden' och bolsjeviker" och erinrade om att "alla i Tyskland, även de svartaste reaktionärer och monarkister, sade att bolsjevikerna skall rädda oss, när de hörde Versaillesfreden knaka i fogarna".[57] Även yrkessoldaterna började känna respekt och beundran för Röda arméns mod och reflektera över det militära värdet av en allians. Max Bauer lovprisade efteråt Trotskij som "född till militär organisatör och ledare" och tillade:

> Sättet på vilket han uppsatte en ny armé av ingenting mitt under svåra sammandrabbningar och sedan organiserade och utbildade denna armé är absolut napoleonskt.[58]

Hoffmann gav samma omdöme:

> Även ur en rent militär synvinkel förvånas man över att det var möjligt för de nyrekryterade röda trupperna att krossa de vita generalernas styrkor och tillintetgöra dem fullständigt vid en tidpunkt då dessa fortfarande var starka.[59]

Enligt ett annat vittne skattades Lebedev, Sovjets generalstabschef, "mycket högt i tyska militära kretsar".[60] Å andra sidan togs inga risker då det gällde faran för den bolsjevikiska smittan. Seeckts levnadstecknare uppger att när 45 000 ryssar internerades i Ostpreussen efter Röda arméns reträtt, skildes de politiska kommissarierna från trupperna, fastän detta inte hindrade dem från att bilda "ett centrum för kommunistisk agitation inom riket".[61]

De blandade känslorna och den tvehågsna attityden i det tyska lägret återspeglades i det ryska. Det finns en till synes autentisk historia om ett möte i Soldau strax innanför den ost-preussiska gränsen, mellan officerare och kommissarier från Röda armén och "tyska nationalister", då ryssarna hävdade att Röda armén skulle befria Västpreussen, som genom Versaillesfördraget hade avträtts till Polen, och återbörda det till det tyska fäderneslandet — för att demonstrera allvaret i sina planer avstod de från att sätta upp lokala sovjeter, som de hade gjort i de ockuperade polska områdena.[62] Det mest direkta vittnesbördet om hur opinionen formades i vissa sovjetiska kretsar under det polska krigets höjdpunkt finns i ett brev på ogrammatisk tyska från Enver, som då var i Moskva, till Seeckt i Berlin den 26 augusti 1920. Enver skrev, att han just hade träffat "Trotskijs verkligt viktige adjutant" (den som bäst motsvarade denna

---

[55] J. Pilsudski, *L'Année 1920* (fransk översättning från polska, 1929), s. 231.

[56] R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 197, citerar en artikel av Reventlow i *Deutsche Tageszeitung*, det tyska nationalistpartiets dagliga tidning, i vilken denne krävde en kampanj "mot arbetarklassens verkliga fiender, mot ententen, som har fjättrat proletariatet i slaveriets kedjor"; Reventlow förklarade efteråt, att han vid denna tid förgäves sökte vinna över "ledande tyska politiker" till idén om militärt samarbete med Sovjetryssland mot Polen (K. Radek, Schlageter: *Eine Ausaneinandersetzung* (1923), s. 19).

[57] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 378, 418; för ytterligare uttalanden av Lenin se nedan s. 364-365.

[58] Max Bauer, *Das Land der Roten Zaren* (Hamburg, 1925), s. 79.

[59] *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 321.

[60] W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 173.

[61] F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben* 1918-1936 (1940), s. 253.

[62] Historien berättades av Martov vid Hallekongressen i oktober 1920 (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parten tags zu Halle* (u.å.), s. 212-213); den upprepades med små variationer i C. Smogorzewski, *La Pologne Restaurée* (1927), s. 152. Å andra sidan hävdade en rapport i *The Times* den 20 augusti 1920 från tidningens specielle utsände i Danzig, att Trotskij i hemlighet hade träffat ryska stabsofficerare i Ostpreussen. Denna uppgift är med säkerhet falsk.

beskrivning skulle vara Sklyanskij, ställföreträdande krigskommissarien), och fortsatte:

> Det finns ett parti här som har verklig makt och Trotskij tillhör också detta parti som är för en överenskommelse med Tyskland. Detta parti är berett att erkänna den gamla tyska gränsen från 1914, Och de ser bara en väg ut ur det nuvarande världskaoset — denna är samarbete med Tyskland och Turkiet. Skulle det inte vara möjligt att ge inofficiell hjälp och om möjligt sälja vapen för att stärka detta partis ställning och vinna hela sovjetregeringen för saken? ... Jag tror att det är viktigt att ni kommer överens med deras sändebud för att Tysklands ställning också skall bli klar och säker. För att hjälpa ryssarna kan en frivilligarmé eller en upprorsrörelse skapas i korridoren eller på någon annan lämplig plats.[63]

Om dessa rekommendationer inte kunde verkställas kan man dock anta att den anda i vilken de erbjöds och Envers rapport om stämningen i inflytelserika kretsar i Moskva hjälpte till att befästa de planer som redan höll på att utformas hos Seeckt. I den revolutionära stämningen 1920 kunde en diplomatisk uppgörelse för att ”erkänna den gamla tyska gränsen från 1914”, d. v. s. att stödja ett återlämnande av tidigare tyskt territorium som enligt Versaillesfördraget avträtts till Polen, fortfarande tyckas vara ett alltför cyniskt drag för att det på allvar skulle kunna tas upp i Moskva. Tiden var ännu inte mogen för en uppgörelse mellan rysk bolsjevism och tysk nationalism, men från början stod det klart att en sådan uppgörelse kunde komma till stånd och endast uppnås på Polens bekostnad.

På den tyska sidan satte det ödesdigra slutet på Sovjets fälttåg i Polen ett slut på den flyktiga visionen om ett tysk—sovjetiskt närmande på polsk bekostnad. Under hösten 1920 hoppades många tyskar ännu på möjligheten av en överenskommelse med väst. Folkomröstningarna i Ost- och Västpreussen hade slutat gynnsamt för Tysklands del och folkomröstningen i Övre Schlesien var ännu inte avgjord; de slutgiltiga skadeståndskraven hade ännu inte lagts fram; och inflationen hade för ögonblicket hejdats. Den för tidiga och överdrivna tron från sommaren på en militär räddning från öster följdes av en reaktion då t. o. m. sovjetregimens fortsatta existens ifrågasattes. En växande kyla spred sig i de officiella förbindelserna mellan de två länderna. När Simons, utrikesministern, i oktober 1920 försvarade regeringens vägran att förlänga Zinovjevs och Lozovskijs visa, observerade man att han slutade sitt tal med att ge uttryck åt vänskapen med det ryska folket men inte med sovjetregeringen.[64] En annan riksdagsman från Zentrum, som senare blev kansler, gratulerade sig till att Tyskland inte hade blivit ”förlett till att intervenera i det rysk—polska kriget.[65] Ungefär samtidigt överflyttades Maltzan, som hade varit en ivrig förespråkare för ett erkännande av sovjetregeringen, från utrikesministeriet till en post utomlands. Handelsförbindelserna uppmuntrades knappast av Simons uttalande i riksdagen i januari 1921 att diplomatiska relationer med Sovjetryssland inte kunde återupptas ”så länge som gottgörelse inte hade givits för mordet på rikets representant”, men att ”kommunism som sådan inte är något skäl till att en republikansk och borgerlig regering inte skulle handla med sovjetregeringen”.[66] Kopp som ännu inte hade någon officiell ställning eller funktion förutom då det gällde krigsfångarna, försökte att med tyska firmor upprätta kommersiella förbindelser på samma sätt som Krasin gjorde i Storbritannien. De tyska myndigheterna såg genom fingrarna då det gällde denna verksamhet, ”så länge som rikets intressen och säkerhet inte berördes”.[67] Kopp som reste till Moskva i januari 1921 sade t. o. m. till *Izvestija* att det fanns planer på att handelsdelegationer i en nära framtid skulle sän-

---

[63] F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1928-1936* (1940), s. 307 två månader senare återvände Enver, som under tiden hade bevistat Baku-kongressen, till Berlin för att skaffa vapen; å vems vägnar eller till vilket ändamål framgår inte (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 133-134).
[64] Se kapitel 25 not 146.
[65] *Verhandlungen des Reichstags*, CCCXLV (1921), s. 762-763, 786-787.
[66] Ibid., CCCXLVI (1921), s. 1990, 1994.
[67] En polisorder med detta innehåll citerades av Klara Zetkin i riksdagen (ibid., CCCXLVII (1921), s. 2060).

das till Berlin respektive Moskva.[68] Sådana förhoppningar var emellertid förhastade. Den officiella tyska politiken dominerades fortfarande av yttersta försiktighet. Isen bröts inte förrän det engelsk—sovjetiska handelsfördraget ingåtts. Därefter följde Tyskland efter. Den officiella likgiltigheten ger emellertid inte någon riktig bild av läget. Under samma period inleddes förhandlingar genom militära kanaler. Dessa var dock totalt okända vid denna tid och kan inte ens nu fullständigt dokumenterats.[69]

Det var en tillfällighet att de militära och de politiska kretsarna drev olika och t. o. m. motsatta politiska linjer då det gällde förhållandet till Sovjetryssland, samtidigt som Sovjets utrikespolitik ådagalade en större ambivalens än vanligt i förhållandet till Tyskland. Nederlaget i Polen medförde ett plötsligt slut på de trevande försöken att inleda ett tysk—sovjetiskt samarbete. Händelserna i augusti 1920 tycktes i efterhand endast som en blixt som för ett ögonblick kastat sitt ljus över nu åter mörklagda framtidsmöjligheter. Men de krafter som under den dystra vintern 1920-1921 tvingade de sovjetiska ledarna till en överenskommelse med den kapitalistiska världen började ge sig tillkänna i Sovjets politik mot Tyskland. En månad efter koncessionsdekretet i november 1920[70] talade Lenin vid den åttonde all-ryska sovjetkongressen och erinrade om de skickelsedigra händelserna under den gångna sommaren och diskuterade för första gången offentligt frågan om de tysk—sovjetiska förbindelserna i ett annat sammanhang än i världsrevolutionens. Efter att ha kallat Tyskland för ”det mest utvecklade landet med undantag för Amerika”, fortsatte han:

> Och detta land, som är bundet av Versaillesfördraget, befinner sig i omöjliga existensvillkor. I en sådan situation är det naturligt att Tyskland drivs i riktning mot ett förbund med Ryssland. När de ryska trupperna närmade sig Warszawa sjöd det i hela Tyskland. Ett förbund mellan Ryssland och Tyskland, ett land som blivit strypt och som har möjlighet att sätta gigantiska produktivkrafter i rörelse – denna situation har i Tyskland lett till en politisk förvirring: de tyska svarta hundradena sympatiserar med de ryska bolsjevikerna såsom spartakisterna också gör...
>
> Så länge vi är ensamma och den kapitalistiska världen stark går vår utrikespolitik ... ut på att vi skall utnyttja meningsskiljaktigheterna ... Vår existens är beroende av att det å ena sidan råder en fundamental oenighet mellan de imperialistiska staterna och å den andra av att ententens seger och Versaillesfreden har kastat den tyska nationens väldiga flertal in i en situation som det är omöjligt att leva i ... Den tyska borgerliga regeringen hyser ett ursinnigt hat mot bolsjevikerna, men dess internationella ställning är sådan att den drivs till fred med Sovjetryssland mot sin egen vilja. [71]

Följaktligen hade Lenin tre månader innan NEP introducerades och det engelsk—sovjetiska handelsavtalet slöts i ganska bestämda ordalag antytt sovjetregeringens villighet att acceptera en inbjudan till förhandlingar med Tyskland om att sådan skulle framställas.

Det är tveksamt om de som nu försiktigt talade för fördelarna av ett samarbete med den tyska regeringen observerat den förändring som inträffat sedan den tid då sovjetregimens fortbestånd hade ansetts vara beroende av en tidig revolution i Tyskland eller uppmärksammat den förändring i tänkandet som den nya politiken krävde. I vilket fall som helst var Zinovjev och de andra ledarna i Komintern som bländats av den andra kongressens framgångar och de segrar som sedan vunnits i Tyskland och Frankrike inte villiga att överge den ljusa drömmen om världsrevolutionen. I denna dröm intog Tyskland med nödvändighet en central position. Sålunda konfronterades under vintern 1920-1921 två motsatta och oförenliga inställningar till Tyskland med varandra i Moskva. Om klyftan mellan dem inte var märkbar berodde detta på att Komintern och sovjetregeringens dagliga arbete (och även de olika kommissariatens dagliga arbete) fortfarande i huvudsak försiggick utan att de olika organen hade någon beröring

---

[68] *Izvestija*, 1 februari 1921.
[69] Om inledningen till dessa hemliga förhandlingar se kapitel 29 (”Till Genua och Rapallo”).
[70] Se kapitel 27.
[71] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 14-15. [på svenska: Åttonde allryska sovjetkongressen]

med varandra. Som regel var det bara när någon mycket kritisk situation uppstod, som ett beslut av ledarna, som var bindande för alla berörda parter, fattades i partiets centralkommitté eller i politbyrån. Under vintern 1920-1921 var ledarnas uppmärksamhet inriktad på det växande hotet från oppositionen inom partiet, på fackföreningsstriden och framför allt på landets ekonomiska tillstånd. Oavsett vilken förklaring man än ger till de följande händelserna är det helt klart att ingen allmän politisk översyn gjordes under denna tid då det gällde Tyskland.

Händelseutvecklingen inom KPD ledde fram till den nya krisen. Massinträdet av nya medlemmar in i KPD, genom att USPD-majoriteten anslöt sig till partiet vid Hallekongressen, var i alla avseenden en stor seger för Komintern och för KPD. Detta medförde emellertid nya problem. KPD kunde inte längre nöja sig med att spela rollen av en liten sekt, en revolutionär elit, en ättling i rakt nedstigande led av Spartakusförbundet. Det hade blivit ett massparti, som i huvudsak bestod av arbetare som var ointresserade av teoretiska spetsfundigheter. Partiets medlemmar liksom andra förväntade sig att det skulle föra en aktiv politik och att det skulle agera i den tyska politiken. En av KPD:s ledare sade i november 1920 att ryssarna anklagade det för att ha ”alltför lite kontakt med massan av arbetare”, för brist på ”skicklighet i agitation” och t. o. m. för en ”anti-kuppmentalitet”, fastän de hoppades att detta skulle botas genom att USPD-majoriteten inträdde i partiet och slutligen också KAPD.[72] Denna känsla, som var ett arv efter Zinovjevs triumfer i Halle, tog sig inom partiet uttryck i en vänsterrörelse som snarare följde traditionen från Liebknecht än traditionen från Rosa Luxemburg, och som satte revolutionär verksamhet framför revolutionär propaganda och ville en offensiv politik. Rörelsen började inom partiets berlinavdelning, där den snart fick majoritet. Dess mest framträdande talesman var Ruth Fischer, som hade varit Radeks budbärare till Levi i oktober 1919. Partiets ledning påverkades inte. Levi hade ärvt Rosa Luxemburgs skeptiska syn på de tyska massornas revolutionära mognad och hade aldrig helt och hållet kommit ifrån den sekteristiska mentaliteten i det gamla Spartakusförbundet. Brandler, arbetarnas mest inflytelserike talesman i KPD:s centralkommitté, var genomsyrad av traditionen inom den tyska fackföreningsrörelsen och visste allt om massorganisation och massdemonstrationer men tog instinktivt avstånd från väpnat uppror. Levi beslöt att möta kravet på handling med ett experiment med den enhetsfrontstaktik som Brandler hade prövat i Sachsen under Kappkuppen.[73] Den 8 januari 1921 innehöll partitidningen *Die Rote Fahne* ett öppet brev från KPD:s centralkommitté som riktade sig till ett stort antal namngivna fackförenings- och politiska organisationer inom vänstern, bland andra SPD, KAPD och återstoden av USPD. Brevet hänvisade till ”det ohållbara läget”, som de tyska arbetarna befann sig i under den rådande krisen och föreslog en gemensam kampanj för lönehöjning och arbetslöshetsunderstöd, för att minska levnadskostnaderna, för arbetarkontroll över de nödvändigaste samhällssektorerna, för att upplösa och avväpna ”borgerliga försvarsorganisationer” och skapa ”proletära självförsvarsorganisationer” samt för att upprätta handels- och diplomatiska förbindelser med Sovjetryssland. KPD erkände att ”dessa åtgärder inte radikalt kan förbättra proletariatets förtvivlade situation” och förnekade inte för ett ögonblick kampen för proletariatets diktatur, men upprepade efter detta knäfall för partidoktrinen sin paroll om en gemensam kamp ”för de krav som ställts ovan”.[74] I riksdagen drog Levi de internationella konsekvenserna av enhetsfrontsdoktrinen:

> Detta är en vändpunkt i världshistorien. De förtrycka i hela världen står upp mot alla världens förtryckare; och ledaren för de förtryckta i hela världen, den makt som idag samlar och leder de förtryckta i hela världen är Sovjetryssland.[75]

Innebörden i uttalandet var klar: liksom kommunisterna var förkämparna för de förtryckta

[72] *Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (1921), s. 27-28.
[73] Se ovan kapitel 25, ”Revolution över Europa”.
[74] Omfattande utdrag ur brevet finns i Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 679-680, not 200.
[75] *Verhandlungen des Reichtags*, CCCXLVII (1921), s. 2318.

arbetarna oavsett vilket parti de än tillhörde, var Sovjetryssland förkämpen för förtryckta nationer oavsett politisk inriktning. Ingen tysk tvivlade år 1921 på att Tyskland var en förtryckt nation.

Radek hade alltsedan sin vistelse i Berlin 1919 delat Levis pessimistiska syn på KPD:s revolutionära styrka och var en entusiastisk anhängare av den nya linjen, om inte dess ursprunglige upphovsman: det ”öppna brevet” sägs ha utarbetats av Levi och Radek tillsammans. Zinovjev å andra sidan drömde fortfarande om världsrevolutionen; en dröm som hade verkat så nära sin uppfyllelse bara sex månader tidigare. Som förgrundsgestalten vid Hallekongressen ansåg han sig ansvarig för den seger som hade förvandlat KPD från en sekt av intellektuella till ett massparti avsett för revolutionärt agerande och hans åsikter överensstämde med KPD-vänsterns. När därför Radek först förde frågan om det öppna brevet på tal i EKKI, var Zinovjev stark motståndare till det och fick stöd av Bucharin, som fortfarande var den självutnämnde vårdaren av den revolutionära ortodoxin. Lenin som nyligen hade övergått till en politik av tillfälligt samförstånd med den kapitalistiska världen ingrep till Radeks förmån och det öppna brevet godkändes.[76] Det föll platt till marken och fick inget stöd från någon betydelsefull organisation på vänsterkanten. Det förkastades med eftertryck av SPD och den återstående delen av USPD, som inte ville ha någonting att göra med KPD, och av KAPD, som förkastade det som ren opportunism. I Moskva, där ledarna hade allvarligare och större problem närmare inpå sig märktes knappast bakslaget. I KPD fick det den effekten att Levis ledarskap diskrediterades och vänstergruppens ställning i partiet stärktes.

När Levi en månad efter striden om det öppna brevet reste till Livorno som delegat för KPD vid det italienska socialistpartiets viktiga kongress kan han mycket väl ha antagit att det godkännande han just hade fått från Moskva medförde en ny och mer överseende inställning till andra vänsterpartier och grupper, som inte var beredda att acceptera den stränga kommunistiska doktrinen.[77] Det var sant att distinktion kunde göras mellan att samarbeta med andra vänsterpartier för att uppnå vissa speciella gemensamma mål och att samarbeta med avfällingar inom ett parti, som utgav sig för att vara kommunistiskt. Men denna distinktion var mindre vanlig i början av 1921 än vad den senare blev. I Livorno leddes Kominterns politik inte av Radek utan av Rákosi och Kabakchiev, som var Zinovjevs kandidater och som var medvetna om skillnaden mellan att tillfälligt idka taktiskt samarbete med andra partier och att tolerera icke ortodoxa inom partiet självt. När man försökte påtvinga Serrati de stränga tjugoen villkoren skyndade Levi till hans undsättning och uppmuntrade honom till att motstå dem. Levis öppna opposition mot Kominterns utsända delegater medförde en ohållbar situation för Levi och gav hans fiender i KPD tillfälle att angripa honom. När därför Rákosi och Kabakchiev passerade Berlin på sin resa tillbaka till Moskva och krävde ett uttalande av centralkommittén i vilket Levis agerande skulle fördömas, fick de stöd från många och uttalandet antogs med snäv majoritet.[78] Levi, Clara Zetkin och ytterligare tre lämnade centralkommittén. Levis avsättning sågs inom partiet som en seger för den offensiva politiken. De män som nu trädde till i ledningen för partiet, Ernst Mayer, Brandler, Thalheimer och Fröhlich hade, fastän de inte tillhörde partiets vänsterflygel, upptagit den s. k. ”offensiva teorin” och samtyckte till att tiden hade kommit för att övergå från revolutionär propaganda till revolutionärt agerande.

---

[76] Dessa fakta anfördes av både Radek och Zinovjev vid Kominterns femte kongress 1924 (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), I, s. 165, 468); Lenin försvarade vid tredje kongressen i juni 1921 det öppna brevet som ”en modell för politiskt arbete” (*Sotjinenija*, XXVI, s. 443).

[77] Se ovan, slutet av kapitel 25, ”Revolution över Europa”.

[78] Enligt Levi, som hänvisade till opublicerade partiprotokoll, sade Rákosi vid centralkommitténs möte att KPD i likhet med det italienska partiet behövde rensas; Rákosi förnekade efteråt uttalandet men uppenbarligen inte andemeningen i anmärkningen (P. Levi, *Unser Weg* (2:a uppl., 1921), s. 54). Han talade på ett liknande sätt till Clara Zetkin.

Det var i detta ögonblick som Béla Kun tillsammans med en annan ungrare vid namn Pogany och en polack, Guralskij, anlände till Berlin från Moskva som Kominterns emissarier.[79] Ett år tidigare hade Béla Kun varit bland de första och starkaste kritikerna av KPD:s passivitet under Kappkuppen. Som en av Zinovjevs närmaste anhängare i Komintern var han troligen emot det ”öppna brevet” och trodde att Levis avgång som partiledare gav en möjlighet till en mer aktiv politik. Han kan ha haft instruktioner från Zinovjev med denna innebörd. Medlemmarna i den nya centralkommittén höll efteråt överläggningar. Béla Kun talade emellertid också med Levi och Clara Zetkin, som fastän de inte längre var i centralkommittén fortfarande var ledande medlemmar i partiet. Enligt Levi insisterade Béla Kun i samtalet med Clara Zetkin den 10 mars och med honom själv fyra dagar senare på att KPD måste agera, om nödvändigt genom att skapa anledningar till handling: sålunda ”kom den första impulsen till denna aktion i den form som den fick inte från tysk sida”.[80] Zetkin, som stannade kvar i partiet sade mer försiktigt vid Kominterns tredje kongress att ”representanter för exekutivkommittén [d. v. s. EKKI] till en viss del bär ansvaret för det faktum att marsaktionen utfördes på det sätt som den gjordes ... och för partiets falska paroller och felaktiga politiska inställning eller snarare dess centralkommittés”.[81] Detta skedde under en period av allmän oro i Tyskland. En strid höll på att segla upp mellan den bayerska regeringen och riksregeringen om de privata högerarméer vilka åtnjöt officiellt bayersk stöd; fransmännen hade just ockuperat Düsseldorf som repressalieåtgärd; folkomröstningen i Övre Schlesien hade medfört stor oro i området. Uppror inträffade med eller utan speciell uppmuntran från Berlin i Mansfeldgruvorna i det centrala Tyskland, ett välkänt kommunistiskt fäste. Den 16 mars 1921 beslöt polisen och Reichswehr att ockupera området och avväpna arbetarna. Detta medförde väpnat motstånd, som spred sig till andra delar av det centrala Tyskland. Följande dag uppmanade KPD:s centralkommitté arbetarna att gripa till vapen och proklamerade öppet uppror mot regeringen. En kommunistisk riksdagsman förklarade stolt i riksdagen, att det tyska proletariatet skulle ”fullfölja sin historiska uppgift och föra den proletära revolutionen från öst till väst”.[82] Spridda strider ägde rum på åtskilliga platser. Striderna var allvarliga endast i det centrala Tyskland där oroligheterna hade börjat. En vecka senare, då resningen hade börjat komma av sig, utlyste centralkommittén en generalstrejk. Detta förvärrade nederlaget, då kommunistiska strejkledare kom i strid inte bara med polisen utan också med massan av arbetare, som föredrog att gå tillbaka till arbetet. Den 31 mars då kommunisternas nederlag var fullständigt med många förluster i döda och sårade och tusentals arresterade avblåste centralkommittén hela aktionen.

”Marsaktionen” var i sig själv varken en så omfattande eller så betydelsefull händelse som Kappkuppen. Men det faktum att den verkligen inträffade och att den så uppenbart var ett misslyckande gjorde den till en vändpunkt både i den tyska kommunismens och sovjetpolitikens historia. I KPD sägs den ha medfört en minskning i partiets medlemsantal från 450 000 (vilket kanske är en överskattning) till 180 000 under loppet av tre månader och satte igång en

---

[79] Den exakta dagen för deras ankomst har inte kunnat fastställas men de anlände i vilket fall som helst senast i maj 1921; de kan knappast ha lämnat Ryssland efter 1 mars och den allmänt accepterade teorin (d. v. s. O. K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republic* (Offenbach, 1948,) s. 73) som förbinder deras uppdrag med Kronstadtupproret faller till marken. Å andra sidan kan de då de var i Berlin ha använt Kronstadt-upproret som ett argument för att genomdriva behovet av handling. Påståendet att de tyska arbetarna hade offrat sig i ”marsaktionen” för de ryska arbetarna gjordes så tidigt som i maj 1921 av Heckert, den tyske delegaten vid den allryska fackföreningskongressen: ”Dessa tyska kommunister låter sig skjutas och kastas i fängelse därför att de var medvetna om att då de höjde revoltens banér gav de sitt stöd åt det ryska proletariatet” (*Cetvertyj Vserossijskij S”ezd Professional'nych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 13).

[80] Paul Levi, *Was ist das Verbrechen? Die Märzaktion oder die Kritik daran?* (1921), s. 8-9 [sv. övers. Vad är brottet: Marsaktionen eller att kritisera den?]; denna pamflett var ett tal, som Levi höll i centralkommittén den 4 maj 1921 då han uteslöts ur partiet.

[81] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 297.

[82] *Verhandlungen des Reichtags*, CCCXLVIII (1921), s. 3108.

våg av anklagelser, som under många år splittrade partiet i höger- och vänsterfraktioner.[83] Centralkommittén utfärdade ett antal teser i vilka den gratulerade sig till sitt försök att ”ta det revolutionära initiativet och inleda en revolutionär offensiv”, samtidigt som man skyllde aktionen på polisprovokationer mot Mansfeldarbetarna. Man övergav underförstått ”enhetsfronten” och fördömde ”den aktiva och passiva oppositionen bland enskilda kamrater under aktionen”.[84] Levi kastade av sig partidisciplinens band och publicerade en pamflett med titeln *Unser Weg* i vilken han fördömde marsaktionen som ”den största bakuninistiska kuppen i hela historien”.[85] För detta disciplinbrott uteslöts han ur partiet. Han höll ett långt protesttal mot centralkommittén, som publicerades som en annan pamflett och medförde ytterligare ett svar från centralkommittén.[86] I Moskva skyndade sig EKKI att godkänna uteslutningen av Levi.[87] Anklagelserna inom det tyska partiet togs tre månader senare upp vid Kominterns tredje kongress, som hade den ömtåliga uppgiften att fälla utslag i frågan.[88]

Ur Sovjets synpunkt utgjorde marsaktionens sammanbrott det tyska inslaget i den kraftiga frontförändring, som kommit till uttryck i de andra två stora händelserna i mars 1921 — NEP:s införande och godkännandet av det engelsk—sovjetiska handelsavtalet. Frågan om vilka det var i Moskva, som var personligen ansvariga för aktionen har aldrig helt klargjorts. Det är säkert att Béla Kuns maningar, även om de inte på något sätt var den enda faktorn (tiden hade ännu inte kommit då KPD automatiskt och lydigt accepterade direktiven från Moskva), var en av de faktorer som förmådde centralkommittén att försöka sig på den ödesdigra ”offensiven”. Det kan antas att Béla Kun agerade efter direkta eller indirekta instruktioner från Zinovjev. Det är emellertid tveksamt om dessa instruktioner hade bekräftats av politbyrån eller om deras innebörd endast var känd av Zinovjevs anhängare. Lenin, Trotskij och de andra partiledarna var upptagna av den ekonomiska krisen, av fackförenings- och partistriderna och av arbetet på att förbereda NEP och hade ingen tid över för Tyskland. Radek, som var förtrogen med förhållandena i Tyskland tycks inte ha känt till vad som var i görningen.[89] Detsamma gällde ganska säkert också Tjitjerin och Narkomindel. När aktionen visade sig vara ett fiasko kunde den självklara erfarenheten av den knappast förnekas. KPD:s försök att ta makten genom ett frontalangrepp mot den borgerliga tyska regeringen hade slutat i ett förödande nederlag. Men då ett relativt stort och mäktigt parti i ett högindustrialiserat land hade misslyckats, kunde inget kommunistiskt parti i något annat land hoppas på att

---

[83] *Bericht über den III. (8) Parteitag der KPD* (1923), s. 63.
[84] *Taktik und Organization der Revolutionären Offensive: Die Lehren der Märzaktion* (1921), s. 139-145.
[85] P. Levi, *Unser Weg* (2:a uppl., 1921), s. 39.
[86] P. Levi, *Was ist das Verbrechen? Die Märzaktion und die Kritik daran?* (1921); *Der Weg des Dr Levi und der Weg der VKPD* (1921).
[87] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 17 (7 juni 1921), spalt 4297.
[88] Se nedan kapitel 30, ”Reträtt i Komintern”.
[89] Radek är den ende ledande bolsjevik vars inställning något så när är känd. I september 1921 publicerade Levi i sin tidning *Unser Weg* ett nytt namn på den tidigare *Sowjet*; ett brev författat av Radek den 14 mars 1921 från Moskva till KPD:s centralkommitté. Efter att kortfattat ha berört införandet av NEP tog Radek upp förhållandena inom KPD och angrep Levi: ”Han splittrar genom sin politik partiet medan vi kan suga upp nya massor genom att vi aktiverar vår politik.” Levi kunde tillåtas gå sin väg men allt måste göras för att förhindra att Däumig och Zetkin följde honom. ”Ingen här tänker på en automatisk splittring — eller en splittring över huvud taget — i Tyskland.” Radek fortsatte: ”Allt beror på den världspolitiska situationen” om sprickan mellan ententen och Tyskland blir större kan det leda till krig med Polen och då skall vi tala. Bara därför att dessa möjligheter finns måste ni göra allt för att mobilisera partiet. Man kan inte starta en aktion genom att avlossa en revolver. Om ni inte nu gör allt och oupphörligt agiterar för de kommunistiska massornas aktion, kommer ni återigen att misslyckas i det stora ögonblicket”. (*Unser Weg*, III, nr. 8-9, augusti—september 1921, s. 248-249). Dessa kryptiska fraser tyder på, att Radek efter att ha brutit med Levi hade, med KPD:s politiska terminologi, rört sig mot vänster, men att han inte var beredd att fatta ett beslut om att förmå KPD till en omedelbar aktion. Enligt Trotskij stod han tillsammans med Zinovjev och Bucharin till vänster strax innan Kominterns tredje kongress sammanträdde (se nedan s. 421.) Men Radek var känd för sin ombytlighet.

lyckas i en nära framtid. En ny och välgrundad pessimism om den europeiska revolutionens framtidsmöjligheter bekräftade och förstärkte utvecklingen mot en tillfällig överenskommelse med den kapitalistiska världen.

29. Till Genua och Rapallo

Om sovjetregeringen trodde att det engelsk—sovjetiska handelsavtalet den 16 mars 1921, kompletterat med det fördrag som just hade slutits med de tre staterna i öst — Persien, Afghanistan och Turkiet — och som två dagar senare följdes av det slutliga fredsfördraget, genast skulle bryta isen och resultera i normala förbindelser med yttervärlden, beaktade man alltför lite varaktigheten i de kapitalistiska ländernas fientliga inställning. Det exempel som statuerats av Storbritannien manade inte till efterföljd. Av de europeiska länderna var det bara Tyskland, som i likhet med Ryssland var utstött ur den europeiska gemenskapen, som skyndade sig att sluta ett provisoriskt handelsavtal med Sovjetunionen.[1] Detta undertecknades den 6 maj 1921. Det var troligen inte en tillfällighet att det undertecknades dagen efter ett allierat ultimatum till Tyskland, i vilket de allierade hotade med ytterligare sanktioner (tre städer hade redan ockuperats i mars 1921) i händelse av att man vägrade foga sig i skadestånds- och nedrustningskraven. Handelsavtalet blottade en del praktiska svårigheter då det gällde handeln mellan privata företag och ett statligt handelsmonopol. Dess viktigaste punkter berörde emellertid inte alls handeln. Båda länderna samtyckte till att ge motparten diplomatiska privilegier. Den tyska regeringen förband sig att erkänna Sovjets diplomatiska delegation, som den enda ryska representationen på tyskt territorium. Detta betydde att det informella erkännandet av ”vita” ryska organisationer i Berlin upphävdes och att man officiellt beslöt att inställa det antibolsjevikiska korståget. Hädanefter skulle, oavsett hur den tyska regeringens ryska politik än var, den tyska regeringen upprätthålla förbindelser med sovjetregeringen; inte sträva efter att störta den. Inte desto mindre framgår det av Krasins klagomål att den tyska regeringen inte bara vägrade att följa sina fördragsenliga skyldigheter att ställa lämpliga lokaler till handelsdelegationens förfogande utan också vägrade ”ge handelsdelegationen ordentlig hjälp att förvärva de få hus som delegationen hade begärt för sitt ändamål”.[2] Av de andra europeiska länderna samtyckte Italien till att mottaga en sovjetisk handelsdelegation i mars 1921. Den mottogs emellertid kyligt. Först i slutet av året efter utdragna förhandlingar kunde ett handelsavtal undertecknas.[3] Vid denna tidpunkt slöt också Norge och Österrike liknande fördrag med Sovjetunionen.[4] Ett fördrag med Sverige undertecknades i början av 1922 men ratificerades inte av den svenska regeringen.[5] Ett fördrag med Tjeckoslovakien följde något senare.[6] Alla dessa fördrag utformades efter samma mönster som det engelska. De länder i vilka sovjetiska handelsdelegationer inrättades i slutet av 1921 var Finland, Estland, Lettland, Litauen, Polen, Sverige, Norge, Tyskland, Tjeckoslovakien, Österrike, Italien, Storbritannien, Turkiet (Ankara och Konstantinopel) och Persien.[7]

Å andra sidan förblev två stora länder oförsonligt fientliga. Den republikanska segern i Förenta staterna som ledde till att Harding blev president efter Wilson hade uppväckt fåfänga förhoppningar om en förändring i den amerikanska inställningen. Den outtröttlige Raymond Robbins, som sedan en tid tillbaka i Förenta staterna propagerat för ett erkännande av Sovjetryssland, trodde sig uppenbarligen ha fått ett vallöfte av Harding om att denne skulle vara villig att åter ta upp den ryska frågan.[8] Detta kan ha varit känt i Moskva. Vanderlip som

---

[1] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, II (1921), nr 46, s. 24-28.
[2] L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 254.
[3] *Izvestija*, 27 maj 1921; *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, III (1922), nr 86, s. 39-45.
[4] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, II (1921), nr 48, s. 32-35; *SSSR: Sbornik Dejstvuyusjtjich Dogovorov*, I, II, (1924), nr 2, s. 4-8.
[5] *Russian Information and Review*, 1 maj 1922, s. 355-356.
[6] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, IV (1923), nr 111, s. 17-21.
[7] *Za Pjat Let* (1922), s. 416.
[8] Upplysningen är hämtad från Gumbergdokumenten i University of Wisconsin, som tillsänts mig av William Appleman Williams.

passerade Moskva på sin återresa i mars 1921 talade om Hardings ”välvilliga inställning” till handel med Ryssland.[9] En not från VTsIK till den nyvalda amerikanska kongressen den 20 mars 1921 föreslog förhandlingar om ett handelsavtal mellan de två länderna, men detta förslag fick det iskalla svaret att något försök att återupprätta handelsförbindelserna skulle vara lönlöst innan Sovjetryssland lagt en ”solid ekonomisk grund”, vilket förutsatte ”säkerhet för liv, beviljande av fasta garantier för privat egendom, avtals okränkbarhet och rätt till fritt arbete”.[10] Inofficiella försök av Fjärran östern-republiken att upprätta diskreta förbindelser med Washington var däremot mer framgångsrika och amerikanska observatörer besökte cita i maj 1921.[11] Frankrike var den andra stormakten som var oförsonligt fientlig. Detta land hade slutit en allians med Polen i februari 1921 och var under dessa år flitigt upptaget med att konsolidera den lilla ententen.[12] Dessa politiska och militära förvecklingar, liksom kraven från de fransmän som ägde aktier i Ryssland, medförde en oförsonlig inställning till den försumlige gäldenären. Den franska bitterheten mot det engelsk—sovjetiska handelsavtalet, som i en serie officiella noter och i den franska pressen kom till uttryck sommaren 1920, bidrog till att de engelsk—franska relationerna försämrades under denna tid.[13]

Fyra månader efter det att man undertecknat det engelsksovjetiska fördraget överskuggades situationen i Ryssland helt av den hotande hungersnöden. Reservförråden hade tömts, transportväsendet befann sig i kaos och torkan hade allvarligt skadat den nya skörden. Bildandet av en allrysk kommitté för hjälp åt de hungrande följdes några dagar senare av en vädjan från IKKI till arbetarna i alla länder.[14] Ett snabbt svar kom från Herbert Hoover som då åtnjöt den största respekt som organisatör och förmedlare av amerikansk hjälp. Den 20 augusti 1921 undertecknades en överenskommelse i Riga av Litvinov och en representant för American Relief Administration (ARA).[15] En vecka senare undertecknades en liknande överenskommelse i Moskva med Nansen, som representerade den Röda Kors-konferens som just hade sammanträtt i Genève.[16] Villkoren i dessa överenskommelser, som innebar att ett stort antal utländska funktionärer skulle beredas tillträde till Ryssland, för att ombesörja distributionen av förnödenheterna, var förödmjukande. Behovet var emellertid ofantligt och det faktum att distributionen ombesörjdes inte av regeringar utan av privata organisationer föreföll vara en förmildrande omständighet. Ett förslag från de allierades Högsta råd om att de allierade skulle få sända en kommission ”för att studera och undersöka sätten varigenom det ryska folket kunde ges hjälp” förkastades i ytterst bittra ordalag, särskilt eftersom den tidigare franske ambassadören i Ryssland, Noulens, som hade utmärkt sig genom sina fientliga

[9] *Leninskij Sbornik*, XX (1932), s. 189; Lenin träffade inte Vanderlip igen utan hänvisade honom till Tjitjerin.
[10] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 104105; *Foreign Relations of the United States*, 1921, III (1936), s. 768.
[11] Ibid., III (1936), s. 732-744. Den informerade sovjetiska opinionen var vid denna tid starkt imponerad av Förenta staternas växande makt: Trotskij hänvisade vid Kominterns tredje kongress i juni 1921 till ”det elementera faktum” att ”Europa är ruinerat, att Europas produktiva förmåga är mycket lägre än före kriget, att det ekonomiska centrumet hade förflyttats till Amerika” (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 74).
[12] Delegationen från Fjärran Östern-republiken hänvisade vid Washington-konferensen i slutet av 1921 till korrespondensen mellan de franska och japanska regeringarna från 1920 och framåt, som kulminerade i en påstådd hemlig överenskommelse den 12 mars 1921 om ett gemensamt agerande gentemot Sovjetryssland (denna korrespondens finns sammanfattad i *Manchester Guardian*, 2 januari 1922); ingen fullständig text har emellertid publicerats och dess äkthet är tvivelaktig.
[13] *Correspondence between His Majesty's Government and the French Government respecting the Anglo-Russian Trade Agreement*, Cmd 1456(1921).
[14] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 18 (8 oktober 1921), spalt 4758-4759.
[15] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, II (1921), nr 73, s. 152-155; *Foreign Relations of the United States*, 1921, II (1936), s. 813-817.
[16] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 109-112.

uttalanden vid revolutionsutbrottet, hade utnämnts till president för kommissionn.[17]

Under vintern 1921-1922 var amerikanska och Röda Korsets hjälporganisationer sysselsatta i Volgaområdet, där svälten och nöden nådde katastrofala proportioner.[18] Trots generositeten i den givna hjälpen betraktades ARA fortfarande med intensiv motvilja, i synnerhet av partihögkvarteret. ARA:s önskan att för sig själv säkra ett understödsmonopol kom till uttryck i ARA:s försök att utesluta andra amerikanska organisationer från att arbeta i samma område och i dess bojkott av Nansen-hjälpen.[19] Dessa försök ogillades. Många medlemmar av ARA:s stab misstänktes i detta fall för direkt spionage, i bästa fall för att försöka stärka sina egna eller sitt lands kommersiella intressen.[20] Framför allt kändes ARA:s arbete som en utstuderad form av utländsk intervention. Några av dem som deltog i ARA:s arbete hyste ingenting annat än en ren och oförfalskad avsky för regimen. Hoover och andra västerländska ledare betonade ofta den betydelse som denna hjälp hade haft då det gällde att bekämpa bolsjevismen i Europa år 1919. Det stora värdet av den hjälp som gavs av ARA erkändes inte desto mindre tillfullo. Både Kamenev och Tjitjerin förklarade eftertryckligt att den vida översteg den hjälp som Sovjetryssland fått från annat håll.[21] Den nionde altryska sovjetkongressen som sammanträdde i december 1921 ägnade en lång resolution åt hungersnöden. Den uttryckte ”varm tacksamhet” till arbetarna i alla länder, som hade kommit till sina lidande kamraters hjälp (man hänvisade till den internationella arbetarhjälpen),[22] och tillade att de ryska arbetarna ”speciellt satte värde på den broderliga hjälpen från de europeiska och amerikanska arbetarnas valkiga händer”. I resolutionen påpekades att en del av den borgerliga världen såg hungersnöden som ”ett lägligt tillfälle för ett nytt försök att störta sovjetmakten” och att en annan del av den betraktade hungersnöden som ”ett gynnsamt tillfälle att i Ryssland förskaffa sig en ekonomiskt dominerande ställning”. Inte desto mindre uttryckte kongressen sin tacksamhet till Nansen, till ARA och ”till andra länder som sänt hjälp vari den än bestått till de hungrande”. Förutom resolutionen uttryckte kongressen speciell tacksamhet å ”de miljontals arbetande människornas i Sovjetunionen” vägnar till ”den store vetenskaplige upptäcktsresanden och medborgaren F. Nansen, som heroiskt banat sig väg genom den eviga isen i det frusna norr, men som var oförmögen att besegra den gränslösa grymheten och hjärtlösheten hos de härskande klasserna i de kapitalistiska länderna”.[23]

Hungersnöden, den kapitalistiska världens fientlighet mot sovjetregimen och dess bestående skeptiska syn på regimens förmåga att överleva, den misstänksamhet och känslighet som denna inställning medförde i Sovjetunionen — alla dessa faktorer gjorde att den senare delen av 1921 blev en bekymmersam period när det gällde Sovjetrysslands relationer till utlandet. Resultaten av den nya utrikespolitiken liksom resultaten av NEP i hemlandet visade sig inte

[17] Ibid., III, I, s. 114-118.
[18] Se vol. 2, s. 319-320.
[19] *Foreign Relations of the United States*, 1921, II (1936), s. 821.
[20] Enligt L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 316-317, ”bestod hela ARA:s personal av män från Förenta staternas armé och bolsjevikerna misstänkte dem, speciellt eftersom hjälporganisationens infödda medhjälpare vanligen rekryterades från befolkningselement som inte var helt positivt inställda till den röda regimen”. Motivet för att skaffa sig kommersiella upplysningar doldes knappast: ”fullständiga informationer kan fås på detta sätt utan risk för komplikationer genom något ingripande från regeringens sida”, skrev Hughes den 2 september 1921 (National Archives of the United States: Record Group 59: 861.48/1601). Det är emellertid tveksamt om någon annan sorts informationer allvarligt eftersöktes vid denna tid.
[21] Om Kamenevs uppskattning av den amerikanska hjälpen se vol. 2, s. 320. Tjitjerins åsikter om den finns i *Materialy Genuezkoj Konferencii* (1922), s. 20.
[22] Se nedan s. 442.
[23] *Sezdy Sovetov RSFSR y Postanovlenijach* (1939), s. 204-206; en delegat vid kongressen upprepade en jämförelse, som sades ha gjorts av en brittisk parlamentsledamot, mellan de summor som de allierade regeringarna givit som hjälp och det belopp som givits som stöd till Denikin och Koltjak (*Devjatyj Vserossijskij Sezd Sovetov* (1922), s. 35).

förrän året därpå. Under en lång tid tycktes det engelsk—sovjetiska handelsfördraget ha gjort mycket för att mildra den friktion som fanns mellan de två länderna. En permanent brittisk handelsavdelning, inrättades i enlighet med fördraget i Moskva den 31 juli 1921. Den invecklades emellertid snart i en rad politiska kontroverser. Om meningarna var delade i Moskva om den relativa betydelsen av harmoni mellan regeringar och propaganda för världsrevolutionen, var den brittiska politiken mot Sovjetryssland på samma sätt ett stridsäpple för olika fraktioner. Det engelsk—sovjetiska fördraget hade inneburit en seger för premiärministern och handelsdepartementet. Det brev, som samtidigt skickades till Krasin angående Sovjets verksamhet i Afghanistan bar alla tecken på att vara en gemensam produkt från utrikesministeriet, krigsdepartementet och departementet för indiska frågor.[24] Situationen i Storbritannien tycktes under någon tid föga förändrad av fördraget. Lloyd George hade sitt speciella sätt att sköta relationerna med Sovjetryssland då han fick tid för detta, men då han var upptagen på annat håll fortsatte de dagliga engelsk—sovjetiska förbindelserna att bestämmas av dessa tre inflytelserika departement. Speciellt så länge som Curzon skötte utrikesdepartementet drevs dessa förbindelser i en anda av djup misstro mot Sovjets agerande och avsikter. Den första större diplomatiska striden inträffade mindre än sex veckor efter det att den brittiska delegationen hade kommit till Moskva och i ett ögonblick då Sovjets framtid föreföll som mörkast. Den 7 september skickade Curzon ett långt memorandum till sovjetregeringen med protester mot ett antal uttalanden som gjorts och åtgärder som vidtagits av sovjetregeringen och Komintern, vilka ansågs strida mot fördraget och mot löften om att man skulle avstå från propaganda mot ”det brittiska imperiets institutioner”. Anklagelsen att de anti-brittiska åtgärderna i Asien inte hade inställts var med säkerhet riktig — sådan aktivitet påstods ha förekommit i Indien, Persien, Turkiet och Afghanistan. Noten visade sig emellertid ha varit en något vårdslös sammanställning av rapporter från hemliga agenter, som inte höll inför en kritisk granskning och som lätt kunde vederläggas i detalj.[25] Den 27 september svarade sovjetregeringen i en skicklig och insinuant not undertecknad av Litvinov. Ett svar från den brittiska regeringen den 12 november avslutade notväxlingen för en tid.[26] Notväxlingen förklarar inställningen till fördraget och stämningarna som rådde i de båda lägren. Sovjetmyndigheterna, som från början av revolutionen hade varit villiga att avstå från fientlig propaganda mot andra stater, förklarade att detta åtagande var av rent formell art. Det gällde endast ren regeringspolitik och berörde inte agentverksamheten. Sålunda ansåg sovjetmyndigheterna sig ha rätt att trots välkända fakta förneka att det fanns en propagandaskola i Tasjkent för indiska revolutionärer eller att Jemal hade fått stöd av sovjetregeringen för sitt uppdrag i Kabul. Allt förnekande av ansvaret för Kominterns och dess agenters aktivitet vilade alltså endast på en formell distinktion. Den sovjetiska regeringen skulle stått på fastare mark om den hade påpekat att engelsmännens agenter inte var bättre än ryssarnas då det gällde att låta agenter bryta mot fördraget. I själva verket fortsatte båda sidor oavsett fördraget att betrakta sina egna agenters aktivitet som en legitim hämnd eller ett legitimt självförsvar och den andra partens som opåkallad aggression. Den viktiga skillnaden mellan dem var, att medan de brittiska

[24] Se ovan s. 170.

[25] Noten uppgav att den citerade rapporten som lämnats till Kominterns ”centralkommitté” och som utarbetats av Stalin, ”ordföranden i Tredje internationalens östra avdelning”, och av Eliava och Nuerteva. Den sistnämnde beskrevs som ”propagandachef inom Tredje internationalen”. I Sovjets svar den 27 november förklarades att ingen av dessa personer någonsin hade haft några arbetsuppgifter i Komintern; i det brittiska svaret den 12 november på denna not genmälde man att ”det har aldrig sagts att någon av dessa personer tillhörde Tredje internationalen, även om detta inte är det väsentliga”. Den brittiska noten av den 7 september 1921 citerade ett tal av Lenin från den 8 juni. När det påpekades att Lenin inte hade hållit något tal denna dag ändrades dagen i den brittiska noten av den 12 november till den 5 juli; det officiella protokollet över Lenins tal vid Kominterns tredje kongress denna dag innehåller emellertid inget avsnitt som liknar det som citerades i den brittiska noten.

[26] De tre noterna publicerades i *A Selection of Papers dealing with the Relations between His Majesty's Government and the Soviet Government*, Cmd 2895 (1927), s. 14-30.

departementen, som i huvudsak var ansvariga för förbindelserna mellan Sovjet och Storbritannien, vid denna tid gärna skulle ha sett att fördraget upphävdes, ville endast motsvarande sovjetiska myndigheter se hur långt de kunde gå utan att orsaka en brytning.

Det fanns inte heller några tecken på förbättrade relationer mellan Sovjetryssland och de närmaste grannarna i väst. Undertecknandet av ett alliansfördrag mellan Rumänien och Polen våren 1921, vilket i hög grad uppmuntrats av Frankrike, var avsett att komplettera den antisovjetiska triangeln (Frankrike—Lilla ententen—Polen), och bekräftade Sovjets misstankar att Rumänien liksom Polen hade blivit en bricka i Frankrikes diplomatiska och militära spel. Den 13 september 1921 utfärdade Narkomindel en kommuniké, i vilken en påstådd not till de polska och rumänska regeringarna citerades, där den franska regeringen hade föreslagit ett samtidigt ultimatum från alla tre länderna till sovjetregeringen. Detta ultimatum skulle, om det icke accepterades följas av en gemensam krigsförklaring. Frankrike erbjöd Polen och Rumänien ansenlig militär hjälp om detta skulle bli fallet.[27] Motsättningar mellan Sovjetunionen och Rumänien hade varit vanliga alltsedan Rumänien annekterade Bessarabien 1918. I oktober 1920 slöt de allierade regeringarna ett fördrag i vilket Rumäniens suveränitet över Bessarabien erkändes. Fördraget trädde inte i kraft p. g. a. en oförklarlig försummelse av Japan att ratificera det; detta påverkade emellertid inte situationen. Vid denna tid tycks Fruntze och Vorosjilov, stimulerade av sin lätta seger över Wrangel, ha föreslagit att Bessarabien skulle återerövras. Detta avstyrdes emellertid av Lenin på inrådan av Rakovskij. Efter den nya vändningen i mars 1921 sägs Trotskij stödd av Litvinov ha framfört ett motsatt förslag — att sudda ut den besvärliga frågan genom att erkänna Rumäniens annektering av Bessarabien. Tjitjerin och Rakovskij motsatte sig ett sådant försök att åstadkomma avspänning och förslaget nedröstades.[28] Under sommaren och hösten 1921 kom en mängd gemensamma protester till den rumänska regeringen, vilka å RSFSR:s och Ukrainska SSR:s vägnar var undertecknade av Tjitjerin och Rakovskij, mot påstådda intermezzon vid gränsen, mot den uppmuntran som gavs de ”vita gardena” och Petijura-banden och mot Rumäniens vägran att utlämna anarkisten Machno, som med återstoden av sina styrkor sedan någon tid fått en fristad i Rumänien. I en gemensam not den 11 november 1921 togs hela den bessarabiska frågan upp igen och Sovjetregeringen vägrade återigen att erkänna Bessarabien som rumänskt territorium.[29] Rumänien var fortfarande den enda av gränsstaterna som envist vägrade ”att” upprätta några diplomatiska och kommersiella förbindelser med sovjetregeringen. De polsk—sovjetiska relationerna var emellertid fastän de fördes under sedvanliga diplomatiska former i realiteten inte bättre. Fredsfördraget med Polen som undertecknades i Riga den 18 mars 1921 hade gynnat Polen och lämnade en ständig spänning och misstro efter sig. Mellan april och september pågick en lång och bitter notväxling om Sovjets krav på att den polska regeringen skulle upphöra att tolerera och uppmuntra ”vita” organisationer på polskt territorium, speciellt den socialrevolutionäre Savinkovs och den tidigare ukrainske diktatorn Petljuras verksamhet, och om de polska kraven på att de polska krigsfångar och civila som fortfarande fanns i Sovjetunionen skulle sändas hem.[30] Först i augusti 1921 upprättades diplomatiska relationer då Karachan kom som sovjetiskt sändebud till Warszawa och Filippovitj som polsk chargé d'affaires till Moskva.[31]

T. o. m. i Baltikum där sovjetregeringen hade fått sitt första diplomatiska genombrott 1921

---

[27] *La Russie des Soviets et la Pologne* (Moskva, 1921), s. 48-50; några dagar senare höll Trotskij ett anförande i Moskvasovjeten med samma tema (*Izvestija*, 22 september 1921).

[28] Båda dessa förslag nämndes av Rakovskij vid ett samtal med Louis Fischer 1928 och finns återgivna i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (2:a uppl., 1951), I, XIV—XV: de är inte otroliga men saknar dokumentär grund.

[29] Dessa noter finns i *L'Ukraine Soviétiste* (Berlin, 1922), s. 78-106.

[30] *La Russie des Soviets et la Pologne* (Moskva, 1921), innehåller ett urval av dessa dokument.

[31] Ibid., s. 7.

genom fördragen med Estland och Lettland, tycktes stämningarna under senare delen av 1921 ha blivit moskvafientliga. Så tidigt som i oktober 1919 hade sovjetregeringen åter hävdat det traditionella ryska intresset för Ålands öde och protesterade mot alla försök att avgöra denna fråga utan dess deltagande. Protesten upprepades på nytt när ”en maktgruppering som kallade sig Nationernas Förbund” tog upp frågan om Åland på dagordningen i juni 1920. Följande år protesterade sovjetregeringen på nytt i en separat not till Finland och Sverige.[32] Dessa protester ignorerades. Den 20 oktober 1921 undertecknades utan den minsta kontakt med sovjetregeringen en konvention i Genève mellan de främsta allierade staterna och Finland och Sverige, där Finland tillerkändes suveränitet över ögruppen, som inte fick befästas. Den 13 november 1921 förklarade Sovjet i en not till de berörda regeringarna att man ansåg att denna konvention saknade existensberättigande och protesterade än en gång mot kränkningen av Rysslands ”verkliga och självklara rättigheter”.[33] Förbrytelsen gällde uppenbarligen inte bara fördragets innehåll utan också västmakternas fortsatta avsikt att trots händelserna i mars 1921 isolera Sovjetunionen. Samma månad hade ett långvarigt meningsutbyte med Finland om de karelska arbetarnas kommun, som hade en ställning som en autonom republik inom RSFSR, drivits till sin spets. Under några månader hade gränsintermezzon varit en källa till klagomål från båda sidor. Hösten 1921 inträffade allvarliga oroligheter i det sovjetiska Karelen. Enligt Moskva hade ”banditförband under finska officerare”, som organiserats i Finland, trängt in i området; enligt Helsingfors hade en folklig resning mot Sovjets misskötsel slagits ned med stor grymhet. Den 27 november 1921 vädjade Finland till Nationernas Förbund och föreslog det att sända en kommission som skulle undersöka förhållandena på platsen. Denna vädjan fördömdes av Tjitjerin som ”ett försök att dra in utomstående makter i RSFSR:s inre angelägenheter och ett försök att avgöra frågor som berör det rysk—finska fördraget genom intervention från en tredje makt”. Resultatet av detta fördrag skulle skapa nya misshälligheter mellan Sovjetryssland och Finland.[34] I december 1921 konfererade Finlands, Polens, Lettlands och Estlands utrikesministrar i Helsingfors och beslöt att förhandla om en ömsesidig biståndspakt. Polen var den drivande kraften i alliansen. Bakom Polens initiativ sågs klart Frankrike, som då stod på höjden av sin militära makt och prestige efter kriget. Man gjorde inte mycket för att dölja att Sovjetryssland var den potentielle fiende mot vilken man skulle få skydd genom ett gemensamt agerande.[35]

Den pessimistiska stämning som rådde i Moskva p. g. a. det diplomatiska läget under senare delen av 1921 illustreras bra i en av Stalins vid denna tid sällsynta politiska utblickar. I *Pravda* i december 1921 anmärkte han att ”perioden av öppet krig har ersatts av en period av 'fredlig' kamp”. Hans iakttagelser började med en märklig diagnos:

> Borta är den ”terror” eller ”fasa” för den proletära revolutionen som grep världens bourgeoisie t. ex. under de dagar då Röda armén ryckte fram mot Warszawa. Och med denna har också den gränslösa entusiasm med vilken Europas arbetare brukade mottaga nästan alla nyheter om Sovjetryssland försvunnit.
>
> En period av nykter beräkning av styrkeförhållandena har inletts, en period av minutiösa förberedelser och av kraftsamling för framtida bataljer.

---

[32] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 29-30, 108.
[33] Ibid., s. 146-147.
[34] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 148-154; tvistens förlopp kan följas i protokollen från Nationernas Förbund och i de officiella dokumentsamlingar som båda parter publicerat; *Livre Rouge: Documents et Correspondance Diplomatique Russo-Finlandaise concernant la Carélie Orientale* (Moskva, 1922) och *La Question de la Carélie Orientale*, 3 volymer (Helsingfors, 1922-1924).
[35] Pakten undertecknades i Warzsawa den 17 mars 1922 (League of Nations: Treaty Series, XI (1922), s. 168-171), men kom aldrig att träda i kraft p. g. a. att Finland inte undertecknade den; L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), II, s. 517, citerar en polsk dokumentsamling som publicerades 1924, vilken sägs klargöra paktens anti-sovjetiska syfte.

En misstänksamhet då det gällde utlandets avsikter intog en framträdande plats i Stalins uppskattning. Handels- och andra fördrag var bra på sitt sätt.

> Men [fortsatte han] vi bör inte glömma att kommersiella och alla andra delegationer och sällskap som nu översvämmar Ryssland för att handla med eller hjälpa landet samtidigt är världsbourgeoisiens bästa spioner och att den nu genom dessa omständigheter lär känna Sovjetrysslands svaga och starka sidor bättre än den någonsin tidigare kunnat göra — ett förhållande som är förknippat med allvarliga faror i händelse av nya interventioner.

Turkiet, Persien, Afghanistan och Fjärran Östern översvämmades ”av imperialismens agenter med guld och andra 'lockbeten' för att runt Sovjetryssland bygga en ekonomisk (och inte bara ekonomisk) ringmur”. I detta arbete deltog också Polen, Rumänien och Finland, som beväpnade sig ”på ententens bekostnad”, och därför ”mot Rysslands territorium kastat (i spionerisyfte?) sina Savinkovers och Petljurers vita förband”. Alla dessa företeelser var ”enskilda länkar i det allmänna arbetet på att förbereda en ny offensiv mot Ryssland”.[36] Artikeln som bär tecken på Stalins långvariga antipati mot Tjitjerin var betydelsefull inte därför att Stalin vid denna tid var intresserad av utformandet av Sovjets utrikespolitik, utan därför att den vädjade till de fördomar och den modlöshet som vid denna tid var vanlig i partikretsar då det gällde den politik som gick ut på ett närmande till den kapitalistiska världen i väst, som hade inletts i mars 1921 och för vilken Tjitjerin och Krasin, med stöd av Lenin, var de främsta förespråkarna.

När Lenin en vecka senare vände sig till nionde altryska sovjetkongressen och talade om VTSIK:s och Sovnarkoms arbete under det gångna året ägnade han också uppmärksamhet åt ”representanterna för de militaristiska partierna och aggressiva klickarna i Finland, Polen och Rumänien” och sade att Sovjets politik med ”koncessioner och offer” för fredens skull inte var obegränsad.[37] Lenin var emellertid mer intresserad av att uppehålla sig vid de förflutna nio månadernas positiva resultat. Efter att ha påpekat existensen av ”ett visst jämviktstillstånd” i det internationella läget fortsatte han med att måla upp en bild, som var full av tillförsikt inför framtiden.

> Är något sådant överhuvudtaget tänkbart [frågade han] som att en socialistisk republik kan existera i en kapitalistisk omgivning? Detta föreföll omöjligt både i politisk och militär mening. Att det är möjligt i politiskt och militärt avseende har bevisats; det är redan ett faktum.

Det gångna året hade visat att det också var möjligt i ekonomiskt avseende: den kapitalistiska världen behövde Sovjetryssland lika mycket som Sovjetryssland behövde den kapitalistiska världen. Lenin nämnde siffror för att visa att Sovjets import 1921 var tre gånger större än de tre tidigare årens import tillsammans och att exporten under 1921 (fastän den ännu bara var 25 % av importen) mer än fyra gånger så stor som de tre föregående årens sammanlagda export. Siffrorna var ynkligt små men de var ett tecken på en förbättring. Bland speciellt dyrbara importvaror var tretton lokomotiv från Sverige och trettiosju från Tyskland.[38]

Arbetslöshetskrisen i Västeuropa gjorde att efterfrågan på exportmarknader blev särskilt akut. Krasin och de andra sovjetiska förhandlarna var snabba att utnyttja dessa omständigheter som var speciellt fördelaktiga för ett land som Sovjetunionen som var villigt att importera nästan allting och som knappast hade någonting att exportera. Storbritanniens de fakto-erkännande

---

[36] Stalin, *Sotjinenija*, V, s. 117-120.

[37] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 117-118; före kongressen telefonerade Lenin till politbyrån och föreslog att kongressen skulle protestera mot Polens, Finlands och Rumäniens ”äventyrspolitik” och tillade: ”om Japan är det bäst att hålla tyst av ett flertal skäl”. (*Leninskij Sbornik*, XXXV (1945), s. 304); kongressen följde Lenins uppmaning (*Sezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 239-243).

[38] Ibid., XXVII, s. 119-122; den officiella statistiken visade att importen i förkrigsrubler steg från 125,7 miljoner 1920 till 922,9 miljoner 1921 och exporten från 6,1 miljoner till 88,5 miljoner.

av Sovjetregeringen hade i de brittiska domstolarnas ögon stadfäst Sovjets nationaliseringslagar. De sovjetiska myndigheterna behövde således inte frukta åtgärder från de tidigare ägarna till de varor som exporterades till Storbritannien eller ägarna till det guld som användes för att betala importen. Det brittiska exemplet accepterades som avgörande av de flesta andra länder som handlade med Sovjet. Privata handelsorganisationer försökte ibland fortsätta bojkotten av sovjetiska varor. Efter 1921 förekom inte några direkta regeringsingripanden i handeln med Sovjet. Handelstransaktionerna var emellertid svåra att genomföra särskilt eftersom köpmännen i de kapitalistiska länderna fortfarande hyste samma aversioner mot att handla med ett statligt monopol som tidigare. Exemplet med Arcos, som var ett sovjetägt handelskompani, som löd under brittiskt lag, följdes på andra håll i synnerhet av Amtorg, den motsvarande organisationen i New York.[39] Under 1920 inleddes det fruktbara experimentet med blandade kompanier. Dessa bildades gemensamt av en utländsk kapitalistgrupp och en avdelning från den sovjetiska staten och hade den dubbla fördelen av att dels dölja regeringskaraktären hos kompaniet och dels säkra en utländsk kapitalinvestering i ett företag som delvis arbetade i Sovjetryssland.[40] Vid den elfte partikongressen 1922 rapporterade Lenin att det fanns sjutton blandade kompanier ”med ett kapital på flera miljoner” — nio löd under Vnesjtorg, sex under en nybildad kommitté, som leddes av Sokolnikov och som var knuten till STO (Arbets- och försvarsrådet) och två under Severoles (en timmertrust). Åtta månader senare försvarade Lenin vid Korninterns fjärde kongress kategoriskt systemet med blandade kompanier av två orsaker. ”Vi lär oss på detta sätt att driva handel” sade han. Vidare var det alltid möjligt att upplösa kompaniet om det utvecklades i fel riktning.[41]

Vilka mått och steg som än vidtogs för att åstadkomma normala handelsförbindelser mellan Sovjetryssland och den kapitalistiska världen kvarstod trots allt huvudproblemet. Sovjetryssland hade som importör en nästan obegränsad hunger efter maskiner och utrustning samt t. o. m. (som en tillfällig följd av missväxten 1921) livsmedel; Sovjetryssland hade som exportör inte mycket att erbjuda i omedelbart utbyte förutom timmer, hudar och begränsade kvantiteter lin. Landets potentiella resurser kunde inte utnyttjas. Om hjälp i form av utländskt kapital och utländsk teknik, som hade spelat en stor roll vid industrialiseringen av Ryssland före revolutionen, än en gång kunde fås, kunde dessa outnyttjade resurser exploateras på ett sådant sätt att landet både direkt och indirekt kunde utvecklas — direkt genom att en industriell expansion uppmuntrades och indirekt genom att råvaror kunde exporteras i utbyte för utländska varor. Denna uppfattning hade legat bakom Sovjets syn på utrikeshandeln sedan början på 1918 och hade givit upphov till idén om utländska koncessioner. Ändamålet med dessa koncessioner var enligt dekretet från den 23 november 1920 att underlätta exploateringen av outnyttjade naturtillgångar för att göra dem tillgängliga för industrin och för export. Då Lenin förklarade koncessionspolitiken vid den tionde partikongressen i mars 1921, motiverade han den med att ”vi kan inte av egen kraft bygga upp vår förstörda ekonomi utan utrustning och teknisk hjälp från utlandet” eller enbart med importerad utrustning. För att erhålla den nödvändiga hjälpen var Lenin beredd att lämna stora koncessioner — t. ex., ”en fjärdedel av Baku, en fjärdedel av Grozni, en fjärdedel av våra bästa skogar” — ”till de mäktigaste imperialistiska syndikaten”; senare uppgav han trä och järnmalm som typiska koncessionsobjekt.[42] Detta var i själva verket den enda koncessionstyp som passade in i krigskommunismens schema, där de viktigaste industriella anläggningarna ägdes och sköttes av statliga

[39] Se ovan s. 315.
[40] De tidigast bildade kompanierna var de tysk-sovjetiska (se nedan s. 404-406).
[41] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 240 (se också s. 531, n. 100)
[42] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 213-255. En lång diskussion ägde vid denna tid rum om önskvärdheten av att öppna oljefälten i Grozni och Baku för koncessioner, vilket i princip hade godkänts av Sovnarkom den 1 februari 1921 (*Leninskij Sbornik*, XX (1932), s. 126-159); samtidigt föreslog Lenin att ”Donbäckenet Krivoj Rog)” d. v. s. de viktigaste kol- och järntillgångarna skulle göras tillgängliga för koncessioner (ibid., XX, s. 151).

organ. Införandet av NEP visade sig stimulera och bredda hela inställningen, dels därför att jämförelsevis fria och otvungna kontakter nu kunde knytas med den kapitalistiska världen och dels därför att erkännandet av det privata kapitalets roll i själva Sovjetryssland avlägsnade många av de hinder, både praktiska och psykologiska, som hade stått i vägen för utländskt kapital-inflöde under krigskommunismens tid. Om industriella företag skulle arrenderas ut till företagare som skulle driva dem enligt den kapitalistiska vinstprincipen, kunde det inte finnas något principiellt motstånd mot att liknande arrenden gavs till lämpliga utländska kapitalister, som sålunda kunde spela rollen av konsumtionsvaruproducenter, vars produkter kunde bytas mot böndernas. I april 1921 trodde Lenin att det var ofarligt ”att låta koncessionsinnehavarna få några enstaka fabriker”. Han förklarade vid Kominterns tredje kongress två månader senare att det dubbla syftet med koncessionspolitiken var ”att påskynda återuppbygganden av vår tunga industri och att på allvar förbättra arbetarnas och böndernas ställning”.[43]

Inte desto mindre blev NEP då det gällde utländska koncessioner under det första året snarare något som kom att stanna på papperet än någonting förverkligat. Den ursprungliga idén kom att utvecklas och breddas i många avseenden. Den första koncessionen gavs av Fjärran Österrepubliken den 14 maj 1921 till det amerikanska Sinclair Exploration Company och gällde oljeutvinning på norra Sachalin.[44] Eftersom hela ön var ockuperad av Japan var det snarare en politisk gest än ett ekonomiskt erbjudande. Ungefär vid denna tid sades det i Moskva att förhandlingar pågick med ett engelsk—kanadensiskt bolag om en skogskoncession, med tyska bolag om gruvkoncessioner och med ett svenskt bolag om uppförandet av en turbinfabrik.[45] Ett experiment av annorlunda slag utfördes då en koncession för ett gruvområde i Kuznetsk-bäckenet i västra Sibirien gavs till en grupp amerikanska ingenjörer och arbetare som inte hade kommit till Sovjetryssland för att investera amerikanskt kapital utan som entusiaster, som var ivriga att deltaga i uppbyggandet av arbetarstaten. Koncessionen undertecknades av Rutgers, den holländske kommunistiske ingenjören som hade bevistat Kominterns första kongress och amerikanen Bill Haywood från IWW, den 26 november 1921.[46] Den uppfinningsrike Krasin startade från London två högst lovande projekt. I början av juni 1921 kom han i kontakt med Leslie Urquhart, en gruvingenjör, som hade tillbringat många år i Ryssland och som nu var ordförande i Russo-Asiatic Consolidated, ett företag som hade ägt och exploaterat ett stort gruvområde i Ural-bergen och som bland annat svarat för 60 procent av Rysslands totala produktion av bly. Krasin förklarade den sovjetiska koncessionspolitiken för Urquhart. De inledande diskussionerna ledde så långt som till att Urquhart i augusti 1921 gjorde ett besök i Moskva för att diskutera villkoren.[47] Detta projekt innebar något nytt då kompensationer för nationalisering fördes på tal. Koncessionen erbjöds den tidigare ägaren enligt de krav som rests i samband med exproprieringen. Ett avtal gjordes upp i tjugosju punkter och projektets framtidsutsikter föreföll ljusa. I oktober bröt emellertid

---

[43] Ibid., XXVI, s. 308, 433.

[44] L. Fischer, *Oil Imperialism* (u.å. [19271]), s. 181; *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 302-303; de sovjetiska myndigheterna tycks ha trott, som i fallet Vanderlip, att koncessionen skulle leda till att sovjetregeringen erkändes av Förenta staterna. Tre år senare då norra Sachalin hade övergått i sovjetisk ägo tog sovjetregeringen tillfället i akt och upphävde koncessionen som emellertid inte utnyttjats (L. Fischer, *Oil Imperialism* (u.å. 1927), s. 249).

[45] *Trudy IV Vserossijskogo Sezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1921), s. 111-112.

[46] *Leninskij Sbornik*, XXIII (1933), s. 37-46; *Istorik Marksist*, nr 2-3, 1935, s. 94-98; Devjatyj Vserossijskij Sezd Sovetov (1922), s. 87, där antalet av dem som deltog sägs ha uppgått till 5 000; enligt *Russian Information and Review*, 15 augusti 1922, s. 516-517, tillföll hela produktionen från den ”självständiga industriella kolonin” Sovjetunionen. Då industriproduktionen översteg en viss nivå tillföll emellertid alla jordbruksprodukter tillsammans med 50% av industriproduktionen kolonin. En fullständig redogörelse för detta experiment, som pågick på ett planlöst sätt under åtskilliga år, återstår att skriva.

[47] *Russische Korrespondenz*, II, II (1921), nr 7-9, s. 714-715; L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 184-186.

Urquhart, som konsulterat sin styrelse, överenskommelsen. Att förhandlingarna bröt samman berodde — fastän avbrottet inte av någondera sidan betraktades som slutgiltigt — på Sovjets vägran att ge kompensation eller bevilja ett arrende för en så lång period som 99 år och på Sovjets krav att de anställda arbetarna skulle behandlas enligt Sovjets arbetslagstiftning och i synnerhet på kravet att endast fackföreningsanslutna arbetare skulle få anställas.[48] Ungefär vid denna tid närmade sig en representant för Royal Dutch-Shell, överste Boyle, Krasin. Boyle hade det engelska utrikesministeriets stöd då det gällde att söka koncessioner i de områden i Sydryssland och Kaukasus, där företaget tidigare hade utvunnit olja.[49] Boyle reste också till Moskva. Dessa förhandlingar tycks ha börjat bra och slutfördes följande år. Företaget gick emellertid endast med på att uppta koncessioner på villkoret att andra oljeintressenter tilläts medverka. Isen föreföll dock att ha brutits.

Under tiden togs ytterligare ett initiativ av Sovjet. Frågan om ansvaret för de tidigare ryska regeringarnas finansiella åtaganden var fortfarande det stora psykologiska hindret för ett handelsutbyte med den kapitalistiska världen. Den 2 oktober 1921 utfärdade Tjitjerin ytterligare en not till västmakterna. Efter att ha förklarat att ”inget folk är tvunget att betala kostnaderna för de bojor som de burit i århundraden”, menade inte desto mindre sovjetregeringen att den kunde tänka sig att öppna ”en möjlighet för privat initiativ och kapital att samarbeta med arbetarnas och böndernas stat för att exploatera Rysslands naturtillgångar”; att den för att möta utländska makters önskemål och i synnerhet för att tillfredsställa småinvesterare, var villig att ta på sig ansvaret för de lån som givits det tsaristiska Ryssland före 1914; att den ansåg denna eftergift vara beroende av om de utländska staternas fientliga handlingar upphörde och om de var villiga att erkänna sovjetregeringen. Sovjetregeringen föreslog vidare att en internationell konferens skulle sammankallas för att diskutera dessa frågor och utarbeta ett ”slutgiltigt fredsfördrag mellan Sovjetryssland och främmande makter”.[50] Idén om en ”ny världskonferens vid vilken alla folk och stater skall vara representerade” togs upp i den sovjetiska pressen.[51] Krasin arbetade hårt för att övertala den icke ovillige Lloyd George och hans närmaste rådgivare.[52]

Detta initiativ sammanföll nästan av en tillfällighet med ett helt annorlunda projekt som samtidigt lades fram från ett annat håll. Krasins verksamhet i London och den brittiska reaktionen på den hade gjort ett visst intryck i andra länder, speciellt på Frankrike och Förenta staterna, som fruktade att Storbritannien i smyg skulle beröva dem en lukrativ marknad. Sålunda stimulerade nu rivaliteten mellan de kapitalistiska länderna, vilken hade varit orsaken till blockadens upphävande i januari 1920, till ansträngningar för att upprätta förbindelser med Sovjetunionen. Efter 1921 var frågan inte längre huruvida de kapitalistiska länderna kunde eller skulle göra affärer med Sovjetryssland utan vilken form denna verksamhet skulle ha. Förenta staterna var det enda land, där viljan att handla med Sovjetryssland fortfarande hämmades av en negativ officiell hållning.[53] Frankrike var i en mer sårbar ställning. Då landet

---

[48] L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 389-390; ett brev från Urquhart till Krasin redovisar hans motivering till att inte acceptera Sovjets förslag (som inte tycks ha publicerats) Urquharts brev finns i *The Russian Economist*, II (1921), nr 5, s. 1691-1698. Om den sovjetiska opinionens känslighet då det gällde villkoren för utländska koncessionsinnehavare att anställa sovjetiska arbetare se ovan s. 313 n. 38.

[49] Brevet från utrikesministeriet till Krasin finns i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 324-325.

[50] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 140142. Lenins tillägg till det ursprungliga utkastet till denna not finns i *Leninskij Sbornik*, XXXV (1945), s. 284; den behandlades tydligen som en officiell handling av största vikt. En engelsk översättning publicerades av den brittiska regeringen i *Anglo-Russian Negotiations*, Cmd 1546 (1921), tillsammans med ett svar där utrikesministeriet bad om en mer exakt definition av lånen och av de andra skyldigheter som omnämndes i den.

[51] Särskilt kan en artikel av Radek i *Pravda* den 30 november 1921 nämnas.

[52] L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 171.

[53] Då en medlem av Krasins delegation i november 1921 föreslog att man skulle ta kontakt med den amerikanske konsuln i London fick denne konsul instruktioner om att ta emot den ryske delegaten bara för att bekräfta det ut-

väl kände sin svaghet i händelse av att stormakterna inledde en klappjakt på den ryska marknaden sökte Frankrike driva igenom en överenskommelse om ett gemensamt agerande. Loucheur, den fyndige finansministern, hade framgångsrikt uppmuntrat avtal mellan franska och tyska industrimän som syftade till att Frankrike skulle kunna inkassera sina eftertraktade krigsskadestånd genom andelar i den växande tyska industriproduktionen. Avtalen i Wiesbaden i oktober 1921 hade varit ett första steg på denna väg. Nu hade Loucheur en ännu mer ambitiös plan. I december 1921 sammanträdde ett antal industriherrar och finansmän från allierade länder (dock inte från Förenta staterna) i Paris, vilka föreslog att en ”internationell korporation” för Europas återuppbyggnad skulle bildas. Det ansågs som en naturlig sak att stora investeringar i Sovjetryssland skulle vara en av huvuduppgifterna för denna korporation, eftersom exploateringen av ryska naturtillgångar nu ansågs vara ett villkor för Europas återhämtning. Den tyska industrin skulle genom att deltaga i utvecklingen av Ryssland göra det möjligt för Tyskland att betala krigsskadestånd till väst. Närvaron av Worthington-Evans, statssekreterare i krigsministeriet, i den brittiska delegationen var, fastän den i och för sig kunde förklaras av hans stora affärsvana och hans förbindelser, ett klart tecken på ett officiellt stöd. Rathenau, den tyske återuppbyggnadsministern, som av Lloyd George personligen hade invigts i planerna, var också närvarande vid dessa diskussioner, även om han inte öppet deltog i dem.[54]

Detta var bakgrunden till den berömda Genuakonferensen. Å ena sidan var den en produkt av ett sovjetiskt förslag om en allmän konferens för att fastställa relationerna mellan Sovjetryssland och den kapitalistiska världen och å andra sidan ett allierat projekt för det internationella utvecklandet av Ryssland som biprodukt av en betalningsplan för krigsskadestånden. Det behövdes bara Lloyd Georges uppfinningsrikedom för att koppla ihop dessa två projekt. På hans förslag beslöt Högsta rådet vid sin session i Cannes den 6 januari 1922 att sammankalla ”en ekonomisk och finansiell konferens”, till vilken alla europeiska länder, även Sovjetryssland och före detta fiendeländer, skulle inbjudas. ”En gemensam ansträngning av de starkare staterna”, hette det i resolutionen, ”är nödvändig för att bota det europeiska systemets förlamning”. Vissa principer fastställdes emellertid. Å ena sidan ”kan nationer inte hävda någon rätt att för varandra diktera de principer efter vilka de utformar sina äganderättsförhållanden, inre ekonomi och statsskick”, fastslogs det; möjligheten av fredlig samexistens mellan socialistiska och kapitalistiska länder erkändes. Å andra sidan måste regeringarna erkänna alla statsskulder och skyldigheter samt kompensera utländsk konfiskerad egendom.[55]

---

talande som den amerikanska regeringen hade gjort i mars (se ovan s. 374); en begäran av Krasin om att få besöka Förenta staterna ignorerades (*Foreign Relations of the United States*, 1921, III (1936), s. 784-785, 788-789). Det klaraste uttrycket för den amerikanska inställningen från denna tid finns i ett opublicerat brev från den 6 december 1921 från Hoover till Hughes, där Hoover avvisar ett förslag från utrikesdepartementet om att uppmuntra tyska företag att transportera amerikanska varor till Ryssland. Hoover trodde att ”amerikaner är oändligt mer populära i Ryssland och att vår regering är djupare respekterad av t. o. m. bolsjevikerna än av någon annan”, och att ”hjälpåtgärderna kommer att skapa en situation som i kombination med andra faktorer kommer att förmå amerikanerna att åtaga sig ledningen i återuppbyggandet av Ryssland när det rätta ögonblicket är inne”. Av detta skäl ansåg han att ”hoppet för vår handel ligger i att amerikanska firmor bildas utomlands, att amerikanska varor distribueras under amerikansk ledning, att direkt amerikansk finansiering möjliggörs och framför allt att amerikansk teknik överförs till ryska industrier”. Sådana relationer kunde emellertid endast upprättas efter ”djupgående förändringar” i Ryssland (National Archives of the United States, Record Group 661: 6215/l).

[54] H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (eng. öv., 1929), s. 320.

[55] Resolutions Adopted by the Supreme Council at Cannes, January 1022, as the *Basis of The Genoa Conference* Cmd 1621 (1922), s. 2-4. Följande dag, den 7 januari meddelade den italienska regeringen (eftersom konferensen skulle hållas i Italien) beslutet till sovjetregeringen tillsammans med en antydan om att de italienska och brittiska regeringarna hoppades att Lenin personligen skulle bevista konferensen. Nästa dag skyndade sig Tjitjerin att acceptera denna inbjudan, (som formellt sett ännu inte avsänts), medan han inte kunde garantera Lenins närvaro.

Det tillades speciellt att detta var ett villkor för att de allierade makterna officiellt skulle erkänna den ryska regeringen. Det andra projektet glömdes emellertid inte. Den 10 januari 1922 godkände Högsta rådet ”bildandet av en internationell korporation med nationella förgreningar som skulle syfta till att ekonomiskt återuppbygga Europa” och beslöt att bilda en organisationskommitté som skulle få 10 000 pund till sitt förfogande för att utarbeta en organisationsplan för korporationen.[56] Två dagar senare kallades Rathenau till Cannes för att ytterligare höras om den tyska skadeståndspolitiken. Han avslutade sitt tal på ett elegant sätt om ”återuppbyggnaden av Europa”. Tyskland var, fastän det inte hade kapital att investera, berättigat att deltaga på grund av att man i Tyskland hade stor förtrogenhet med de ”tekniska och ekonomiska villkoren och förhållandena i öst”. Varken Ryssland eller bolsjevismen nämndes. Talaren anmärkte emellertid att Tyskland, även i nederlagets, sammanbrottets och revolutionens stund, inte desto mindre hade ”motstått statens och samhällets upplösning”.[57] Förmodligen var det inte första gången som en tysk officiell talesman antydde Tysklands roll som västs bålverk mot bolsjevismen.

Medan Rathenau just talade kom nyheten från Paris att regeringen Briand hade fallit. Briand var premiärminister och Frankrikes främste delegat i Cannes. Detta gjorde att konferensen i Cannes avslutades på ett något förvirrat sätt. Utbytet av Briand mot Poincaré, som i pressen häftigt angripit den planerade konferensen, fick avsevärd inverkan på dess framtid. Poincaré hävdade att han skulle avstå från alla diskussioner om det tyska krigsskadeståndet och förhindra att Sovjetryssland blev den stora frågan, eller enda punkten på dagordningen. Dessutom gav förändringen dödsstöten åt begreppet internationell korporation, eftersom en sådan för att förverkligas inte bara krävde ett nära engelsk—franskt samarbete, som nu inte längre var möjligt, utan också en politik som innebar ett ekonomiskt samarbete med Tyskland, något som Poincaré var fast besluten att förkasta till förmån för en tvångspolitik. Denna förändring insågs emellertid inte genast. Experter i London fortsatte att lägga fram villkor för ett återupptagande av handeln med Sovjetryssland — villkor som i realiteten var rena fantasifoster. Sovjetryssland skulle inte bara formellt erkänna de tidigare ryska regeringarnas skyldigheter utan också godkänna en betalningsplan som liknade de tyska skadestånds-planerna. Dessa planer betydde att kontroll upprättades över de ryska tillgångarna. Ett slags territorialrätt utarbetades enligt vilken domstolarna i Sovjetryssland skulle tillämpa utländsk lagstiftning i fall som rörde utlänningar och som innebar att ingen utlänning som bodde i Sovjetryssland kunde arresteras ”utan hans konsuls vetskap och tillåtelse” och ingen dom kunde fällas mot en utlänning utan ”konsuls samtycke”.[58]

Begränsad kunskap i Moskva om det som pågick ledde kanske till en överdrivet positiv syn på konferensen. Vid en session i VTsIK den 27 januari 1922, som skulle arbeta med förberedel-serna till konferensen talade Tjitjerin med osedvanlig tolerans om ”Lloyd Georges flexibilitet, känslighet för alla politiska och sociala krafter och förståelse för kompromisser”. Efter att ha klargjort att sovjetregeringen inte skulle acceptera någon form av samarbete som kunde ”ta formen av ekonomisk dominans”, fortsatte han:

Den formella inbjudningen som också innehöll texten till Cannesresolutionen avsändes och accepterades några dagar senare (Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III (1928), I, s. 160-161.

[56] Resolutions Adopted by the Supreme Council at Cannes, January 1922, as the *Basis of The Genoa Conference*, Cmd 1621 (1922), s. 5-6.

[57] W. Rathenau, *Cannes und Genoa* (1922), s. 17-18. Detta är en samling av Rathenaus tal; Högsta rådets officiella protokoll har ännu inte publicerats.

[58] Det memorandum som innehöll dessa förslag förelades sovjetdelegaterna först vid Genuakonferensen (*Papers Relatiing to the Economic Conference, Genoa*, Cmd 1667 (1922), s. 5-24).

> Lloyd Georges prognos och vår prognos för-den-historiska utvecklingen är diametralt motsatta, men vår praktiska politik sammanfaller med strävandet att upprätthålla fullständigt fredliga relationer, med skapandet av ekonomiska band och med ett gemensamt ekonomiskt samarbete.[59]

Vid slutet av sammanträdet tillkännagavs att en ovanligt stor och inflytelserik delegation hade utsetts till konferensen, med Lenin som ordförande (det var emellertid aldrig allvarligt menat att han personligen skulle deltaga), Tjitjerin som hans närmaste man och bland andra Krasin, Litvinov, Joffe, Vorovskij och Rakovskij.[60] Förseningar på den allierade sidan fördröjde mötet till april. Lenin förklarade i ett tal den 6 mars 1922, då han välkomnade konferensen, att ”vi reser till den som köpmän, därför att handeln med de kapitalistiska länderna (så länge som de inte fullständigt brutit samman) är absolut nödvändig för oss”, men tillade att alla planer på att påtvinga Sovjetryssland villkor av samma slag och på samma sätt som på ett erövrat land var ”rent och skärt nonsens som inte ens var värt att besvara”.[61] Några dagar senare utfärdade Tjitjerin en varning till de allierade regeringar som ryktades ha privata diskussioner om sådana planer:

> Om det är sant att dessa regeringar ämnar, vilket pressen påstått, att lägga fram förslag som är oförenliga med den ryska regeringens suveräna rättigheter och den ryska statens självständighet, måste det fastslås att ett åsidosättande av principerna om jämlikhet och fritt åsiktsutbyte mellan alla regeringar som deltar i konferensen oundvikligen kommer att medföra att detta misslyckas.

I noten förklarades att ”huvudpunkten i dess [dvs. sovjetregeringens] politik är en strävan att i Ryssland skapa villkor som kommer att uppmuntra framväxten av privata initiativ inom industrin, jordbruket, transportväsendet och handeln”. Noten slutade med några lugnande men ändå ovissa besked om de rättsliga garantier, som gavs åt utlänningar som drev handel inom Sovjets gränser:

> Staten kan inte konfiskera egendom på andra grundvalar än dem som gäller i alla andra länders civilrätt ... Speciella dekret garanterar handelsfriheten inom landet, medan monopolet på utrikeshandeln är reserverat för staten. Men t. o. m. inom det senare området medger speciella fördrag att privat kapital deltar.[62]

Denna not representerar, ett år efter införandet av NEP, höjdpunkten då det gällde att tillämpa NEP:s principer för att locka till sig utländskt kapital och stimulera handel med utlandet.

I detta vägskäl förenades den väg som ledde till Genua — den osäkra väg som innebar ett närmande till västmakterna och som sovjetpolitiken hade följt alltsedan det engelsk—sovjetiska handelsavtalet ingicks i mars 1921 — med annan väg som sovjetpolitiken samtidigt hade slagit in på, vägen till Rapallo. Vägen till Genua hade trots svårframkomligheten hela tiden varit fullt öppen. Vägen till Rapallo var en mörk stig som på alla sidor var avskärmad från all slags publicitet. I april 1921 förenade sig plötsligt dessa vägar med varandra och sammanföll i en enhetlig utrikespolitik, där närmandet till Tyskland dominerade över närmandet till västmakterna. De första milstolparna på vägen till Rapallo avslöjades inte fullständigt och mycket av den är t. o. m. ännu höljt i dunkel.

Möjligheten till smyghandel mellan Ryssland och Tyskland med militär utrustning, som Tyskland enligt Versaillesfördraget var förbjudet att tillverka, kan ha mognat i Tyskland strax efter det att själva fördraget ingåtts. Försöket att flyga ett Junkerplan till Moskva med en representant för Junkerverken så tidigt som 1919 kan knappast förklaras på något annat sätt. Under lång tid svävade emellertid dessa idéer i tomma luften utan att väcka någon märkbar

---

[59] I *i II Sessii Vserossijskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Sozyva* (1922), s. 8-9.
[60] Ibid., s. 25-26.
[61] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 169, 173.
[62] *Telegram from M. Chicherin, Moscow, to the Governments of Great Britain, France and Italy respecting The Genoa Conference*, Cmd 1637 (1922), s. 3-4.

reaktion i Moskva. Det tyska krigsministeriets hemliga avdelning som var känd som Sondergruppe R sägs ha bildats vintern 1920-1921 och kan ha varit ett hemligt uttryck för de tyska intressena i det sovjet—polska kriget.[63] Det första tillfälle som är känt, då dessa frågor på allvar diskuterades i Moskva var i januari eller i februari 1921, då Kopp som tillfälligt lämnat Berlin diskuterade dem med Trotskij, krigskommissarien och ordföranden i det militärrevolutionära rådet. Kopp återvände troligen till Berlin med instruktioner om att föra samtalen vidare. Ögonblicket var nu gynnsamt för att övervinna den tvekan som fortfarande fanns i tyska militär- och industrikretsar. Västmakternas astronomiska krav (den slutliga skadeståndsräkningen lades fram i mars 1921) och deras hotfulla inställning (de första sanktionerna för att skadeståndskraven inte uppfylldes vidtogs samma månad) fortsatte att driva Tyskland mot öst. Detta ställde alla ofördelaktiga intryck som kunde ha uppstått till följd av KPD:s marsaktion i skuggan. Reichswehr kunde faktiskt tack vare upprorets snara sammanbrott känna ny tillförsikt i sin kamp mot kommunismen. I vilket fall som helst är det säkert att Kopp, i det ögonblick då KPD fick mer eller mindre direkt uppmuntran från Sinovjev att störta den tyska regeringen, hade hemliga förhandlingar med tyska militärer och industrimän om att återuppbygga den ryska rustningsindustrin med tyskt tekniskt bistånd och under tyskt överinseende. Den 7 april 1921 förklarade Kopp för Trotskij, då han sände kopior av sin rapport till Lenin och Tjitjerin, att en plan hade utarbetats enligt vilken flygplan skulle tillverkas i Ryssland av Albatrossverken, undervattensbåtar av Blohm & Voss och kanoner och granater av Krupp samt föreslog att en delegation på fem eller sex tyska tekniker under ledning av ”Neumann, som du känner” skulle resa till Moskva för detaljinstruktioner: största sekretess var nödvändig.[64] I maj 1921 noterade den brittiske ambassadören i Berlin utan några speciella kommentarer ett besök i Berlin av Krasin, som hade ”möten och luncher och middagar med olika tyska industriledare”.[65] På försommaren 1921 besökte den tyska expertdelegationen Sovjetryssland. Den leddes av överste Oskar von Niedelmayer (”Neumann” i Kopps rapport) vars bragder i Asien under första världskriget gav honom namnet ”den tyske Lawrence”.[66] Andra medlemmar av delegationen var överste Schubert, som hade varit tysk militärattaché i Moskva 1918[67] och major Tschunke en officer i Seeckts stab. Bland de projekt som delegationen undersökte var om man under tysk ledning kunde återupprätta de nedlagda rustningsindustrier som fanns i och omkring Petrograd. Delegationen inspekterade fabrikerna och åtföljdes av Karachan, som då var biträdande utrikeskommissarie, och Kopp. Den tekniska rapporten var emellertid ogynnsam och planen övergavs.[68] Resultaten av detta första tyska besök var inte särskilt övertygande. Det följdes emellertid av att ett bolag grundades i Berlin med det intetsägande namnet GEFU (Gesellschaft zur Förderung Gewerblicher Unternehmungen), som senare fungerade som en täckmantel för Reichswehr och tyska bolag, då det

[63] Ett memorandum av den 13 februari 1939 från Tschunke till Seeckts levnadstecknare, von Rabenau, som publicerades i *Der Monat*, nr 2 (november 1948), s. 48-50, är en viktig förstahandskälla då det gäller dessa tilldragelser.

[64] Den ursprungliga rapporten finns i Trotskijarkiet med anteckningar av Lenin, som godkände planen, och av Menzjinskij, GPU:s ställföreträdande chef, som ber om att hållas underrättad så att nödvändiga säkerhetsåtgärder kan vidtagas. Rapporten hänvisar till ”vad vi sade i Moskva”; den ungeförliga dagen för Kopps besök i Moskva kan bestämmas genom en intervju med honom i *Izvestija* den 1 februari 1921 (se ovan s. 363) F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben 1918-1936* (1940), s. 305, bekräftar att samtal ägde rum i Berlin våren 1921, men ger inga detaljer.

[65] D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, I (1929), s. 176.

[66] Hans verksamhet i Persien och Afganistan där han undersökte möjligheterna till ett angrepp på Indien beskrivs i [W. Griesinger], *German Intrigues in Persia: The Diary of a German Agent* (1918), en erövrad dagbok som skrivits av en medlem av hans stab och som publicerades i London av propagandaskäl.

[67] Radek ansåg honom vara den ende tyske tjänsteman som fanns i Moskva i november 1918 som ”i samtal visade några tecken till av att förstå vad som hände”; han hade läst Lenins *Staten och revolutionen* och kom till Radek för att låna det *Kommunistiska Manifestet* och Engels *Anti-Dühring* (*Krasnaja Nov*, nr 10, 1926, s. 143).

[68] Upplysning från Gustav Hilger, som var närvarande vid detta tillfälle.

gällde förbjudna vapentransaktioner med Sovjetryssland.[69] Under tiden lästes ett meddelande upp vid ett möte med politbyrån 1921 från ”en av de tyska förhandlarna”, vars identitet inte kan fastställas, men som uppenbarligen var positivt inställd till Sovjetunionen. Han omtalade att det rådde tvekan i tyska affärskretsar på grund av nya strömningar i Västeuropa som önskade en intervention i Sovjetryssland,[70] och på grund av antydningar från Loucheur till Rathenau om eftergifter då det gällde kravet på en folkomröstning i Övre Schlesien om Tyskland avstod från en separat överenskommelse med Ryssland. Den som lämnade dessa informationer trodde att det var nödvändigt att stärka förtroendet i tyska affärskretsar och rådde de sovjetiska förhandlarna att ”spela ut det polska kortet”,[71] d. v. s. att spela på Tysklands fruktan för Polen. ”Konkreta positiva resultat” hade redan nåtts på den militära sidan, men svårigheter kunde fortfarande väntas från politikerna. Lenin anmärkte att ”idén att kombinera militära och ekonomiska förhandlingar är viktig”; bildandet av tyska vapenfabriker i Ryssland skulle kamoufleras under beteckningen ”koncessioner”. En egendomlig detalj som framgår av protokollet är att Krasin vid denna tid köpte ammunition för Sovjets räkning i Förenta staterna.[72] Seeckts levnadstecknare skriver att förhandlingarna påbörjades i Berlin samma månad. De ägde för det mesta rum i privatlägenheter i allmänhet i major Schleichers våning. Den ledande förhandlaren från Sovjet var på detta stadium Krasin. De viktigaste tyska förhandlarna var general von Haase, som hade efterträtt Seeckt som chef för Truppenamt, då Seeckt blev överbefälhavare för Reichswehr, general von Thomsen, en flygexpert, och Niedermayer. Seeckt höll sig sin vana trogen i bakgrunden.[73] Under senare delen av 1921 besökte von Haase själv Moskva i spetsen för en delegation med bland andra en amiral, en tjänsteman från tyska utrikesministeriet och en direktör från Junkerverken, och sägs ha haft samtal med Lebedev, den sovjetiske stabschefen, om åtgärder ”i händelse av ett polskt krig”.[74] Hösten 1921 ledde de allierades agerande till att den sista allvarliga tveksamheten försvann. Det blev lätt för de sovjetiska förhandlarna att ”spela det polska kortet”. Beslutet om delningen av Övre Schlesien som följde på folkomröstningen var mer ofördelaktigt för Tyskland än vad de flesta tyskar hade väntat eller hade orsak att vänta. En våg av indignation mot västmakterna svepte fram över landet. Denna påverkade i synnerhet de diplomatiska kretsar där fientligheterna mot Sovjetryssland och hoppet om att blidka de västallierade hade hållits levande. Beslutet om övre Schlesien återspeglades i en viktig förändring i utrikesministeriet. Berendt, en affärsman som sedan 1919 hade varit chef för den östra avdelningen och som var starkt anti-sovjetisk, avgick.[75] Maltzan återkallades från utlandet för att ersätta honom. Radek tog upp denna förändring i en ledare i *Pravda* den 11 november 1921 och sammanband den med beslutet om Övre Schlesien. Ett annat betydelsefullt steg togs ungefär samtidigt. Det var karaktäristiskt för relationerna mellan Reichswehr och den tyska regeringen att den senare hade hållits totalt okunnig om Reichswehrs ömtåliga förhandlingar med Sovjetryssland. Seeckt beslöt nu att informera kanslern, Wirth, som också var finansminister, om vad som pågick. Det skulle kanske bli nödvändigt med ett stöd från de civila myndigheterna om mer pengar än vad som utan hinder kunde tas ur hemliga militära fonder behövdes.[76] Ungefär vid

[69] *Der Monat*, nr 2, november 1948, s. 49.
[70] Se ovan s. 204-206.
[71] I E. H. Carr, *German-Soviet Relations Between the two World Wars* (Baltimore, 1951), s. 60 tillskrevs denna fras felaktigt Lenin: den kommer från den tyske uppgiftslämnaren.
[72] Detta protokoll finns i Trotskijarkivet.
[73] F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 308-309.
[74] *Der Monat*, nr 2, november 1948, s. 49; H. von Dirksen, Moskau, Tokio, London (Stuttgart, 1949), s. 44-45: en upplysning från Gustav Hilger.
[75] W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 94.
[76] F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (160), s. 308. Rabenau uttrycker sig i vaga ordalag om den dag då Wirth invigdes, men nämner hans ställning som finansminister. Wirth lämnade denna post den 26 oktober 1921, men behöll kanslersposten.

denna tid delgavs också hemligheten en liten krets i utrikesministeriet — först bara Maltzan.[77] Hädanefter kunde den tyska politiken mot Sovjetryssland fullständigt samordnas via tre kanaler — militära, ekonomiska och politiska. De ekonomiska relationerna började nu känna av den stimulans som handelsavtalet från den 6 maj 1921 först inte hade kunnat ge. Politiska förhandlingar tycktes utvecklas naturligt ur de ekonomiska förhandlingarna och hade aktivt stöd i utrikesministeriet genom Maltzan.[78] Relationerna mellan de två länderna hölls nu på en formell men ännu inte fullständigt diplomatisk nivå. I september kom Wiedenfeld till Moskva som tysk handelsdelegat. I slutet av oktober kom Krestinskij till Berlin som sovjetisk delegat. Hans uppgifter var emellertid inte närmare preciserade.[79] Hans ställning markerades av det faktum att hans kreditiv presenterades för Wirth som kansler, inte för Tysklands president.[80] Stomonjakov, en medlem av Krasins stab i handelsdelegationen i London, förflyttades till Berlin som chef för handelsdelegationen där han skulle arbeta under Krestinskij, men även i fortsättningen vara direkt ansvarig inför Krasin.[81]

En lång tradition grundad på Sovjets och Tysklands gemensamma intressen påskyndade den snabba utvecklingen av handelsförbindelserna mellan de två länderna. Tyskland hade en dominerande ställning i Rysslands utrikeshandel före första världskriget och 1913 gick 29,8 % av Rysslands export till Tyskland och 47,7 % av Rysslands import kom från Tyskland. Tyskland var det enda ledande land (förutom Förenta staterna, vars handel med Ryssland inte var stor) med vilket Rysslands handelsbalans var utpräglat passiv. Krasin beskrev i en artikel 1922 förhållandet i ordalag som snarare underströk än dolde dess halvkoloniala karaktär:

> Ryssland och Tyskland var, genom sina tidigare ekonomiska relationer, så att säga skapade för varandra. På ena sidan, ett väldigt land med outtömliga naturrikedomar i jorden, skogarna och bergen, med en arbetande befolkning på många miljoner, som visat sin förmåga att höja sig i nivå med de ledande länderna i väst inom alla produktionsgrenar; på andra sidan ett industriland med den modernaste teknik och med en överskottsbefolkning för vilkas uppehälle en utveckling av exporten och transportväsendet är ett oeftergivligt villkor. Inget av de västeuropeiska länderna har en sådan erfarenhet av att arbeta med Ryssland eller en sådan djup och exakt kunskap om alla villkoren i vårt land, som Tyskland. Hundratusentals tyskar brukade bo i Ryssland före kriget; många av dem behärskar fullkomligt det ryska språket och har de starkaste personliga band och förbindelser över hela Ryssland. Slutligen har hela vår civilisation, i synnerhet vår tekniska utveckling, industri och handel under decennier i huvudsak varit baserad på arbete som utförts tillsammans med Tyskland, och det är lättare för den ryske industriledaren, köpmannen och t. o. m. arbetaren att komma överens med tysken än med någon annan utlänning.[82]

Band som var så starka och så lönsamma för båda parter bröts inte så lätt. Tysklands vägran hösten 1919 att deltaga i blockaden av Ryssland var den första oberoende handlingen i Tysklands politik efter kriget. Från 1920 och framåt, då östersjöhamnarna öppnades, började den rysk—tyska handeln att utvecklas stadigt i växande skala. Det provisoriska handelsavtalet den 6 maj 1921 var ett formellt erkännande av dess existens och ett försök att stimulera dess expansion. Tidigt 1921 kom Lomonosov, den ryske järnvägsingenjören till Berlin för att placera stora beställningar på lokomotiv.[83] Å andra sidan var Tyskland inte i den ställningen

---

[77] En lägre tjänsteman upptäckte hemligheten genom ett tillfälligt möte med Niedermayer i ministeriets korridorer (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 152-153.)

[78] *The Times*, 13 oktober 1921, rapporterade från Berlin att de tysk-sovjetiska handelsförhandlingarna pågick och att ”dessa preliminära handelsförhandlingar är ämnade att bana väg för en politisk överenskommelse.”

[79] Maiskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 106-107; Tysklands utrikesminister förkastade Joffe, som Moskva utsåg för detta uppdrag, och reste under några veckor invändningar mot Krestinskij, då denne var en ledande kommunist (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 149),

[80] *Izvestija*, 27 november 1921.

[81] V. N. Ipatieff, *The Life of Chemist* (Stanford, 1946), s. 327-330.

[82] L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 305.

[83] W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 150.

att det kunde åtaga sig de utländska kapitalinvesteringar i Ryssland som sovjetregeringen önskade över allt annat och som var huvudsyftet med koncessionerna. Under någon tid efter det att det engelsk—sovjetiska handelsavtalet av den 16 mars 1921 slutits fortsatte Sovjets förhoppningar att riktas mot Storbritannien. Storbritannien var Sovjetrysslands störste leverantör av industrivaror och mest vinstgivande marknad under större delen av år 1921. Det var först hösten 1921, då det visade sig att de engelsk—sovjetiska förbindelserna inte hade stimulerats av handelsavtalet i den utsträckning man väntat sig och när de grupper i Tyskland som fortfarande riktade sina blickar mot väst hade blivit desillusionerade av beslutet om Övre Schlesien, som de båda länderna började ägna allvarlig uppmärksamhet åt att förbättra sina handelsförbindelser med varandra.

Kapitalbristen i Tyskland medförde att det blev lättare att intressera tyska företag för handelskompanier som kunde arbeta med ett litet rörelsekapital än för industrikoncessioner som krävde långfristiga investeringar i stor skala. Hösten 1921 utvecklades systemet med ”blandade kompanier”, som under många år var ett vanligt verktyg inom den sovjetiska utrikeshandeln. Det första av dessa kompanier tycks ha varit ett rederi bildat av sovjetregeringen och Hamburg—Amerikalinjen med namnet Derutra, som skulle ombesörja varutransporter mellan Tyskland och Sovjetryssland. Detta följdes av Deruluft, ett motsvarande företag som handhade lufttrafiken och Derumetal, ett handelskompani för skrot.[84] Senare bildades Russgertorg, ett allmänt sovjet—tyskt handelsföretag, i vilket Vnesjtorg svarade för hälften av kapitalet medan en tysk grupp ledd av järn-och stålmagnaten Otto Wolf svarade för den andra hälften. Koncessionsförhandlingar rapporterades pågå med åtskilliga tyska företag.[85] I januari 1922 undertecknades ett fördrag med Krupp om en koncession som gällde ett stort område i Sydryssland vid floden Manych, en biflod till Don, om att grunda en fabrik och en experimentverkstad för traktorer och jordbruksmaskiner. Lenin välkomnade i synnerhet denna koncession och betonade vikten av att ingå sådana fördrag ”speciellt nu före Genuakonferensen och i synnerhet med tyska bolag”.[86] Valet mellan öst och väst som de tyska statsmännen än en gång ställdes inför kom till uttryck i Rathenaus obeslutsamhet. Rathenau hade blivit utrikesminister i Wirths regering den 31 januari 1922. Projektet med ett internationellt konsortium, som skulle utveckla och exploatera de ryska tillgångarna och som dryftats av de västallierade i slutet av 1921, delade de tyska ekonomiska intressenterna i två läger — de som i huvudsak men inte uteslutande var samlade kring den lätta industrin, som hade nära handels- och finansförbindelser med väst, och den tunga industrin, som främst var beroende av förbindelser och marknader i öst. Rathenaus viktigaste ekonomiska intressen liksom hans kulturella och känslomässiga allmänna inriktning lierade honom med väst, trots att hans samtal med Radek 1919 visade att han var starkt medveten om de möjligheter som fanns för den tyska industrin i öst. Men medan Rathenau i London, Paris och Cannes lekte med idén om samarbete i ett västkonsortium för ett gemensamt agerande i Ryssland, förstärktes den tyska tunga industrins östinriktade attityd av de hemliga militära förhandlingar, som för rustningsindustrin (kärnan i stål- och järnindustrin) öppnade stora möjligheter till en återhämtning och expansion i Sovjetryssland. Stinnes som nu var den ledande mannen inom den tyska tunga industrin, var den mest framträdande representanten för denna inställning.[87] Dess politiske

[84] 84 L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 391-393; E. Fuckner, Russlands Neue Wirtschaftspolitik (Leipzig, 1922), s. 25-26.
[85] I. Maiskij, *Vnesjnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 107; författaren uppger att det pågick ”en gradvis utvidgning av den rysk-tyska handeln under hela vintern 1921-1922”.
[86] 86 Not till politbyrån den 23 januari 1922; den finns i Trotskijarkivet. Kruppfördraget kan ha varit en biprodukt av de militära förhandlingarna men det hade i sig själv ingen militär betydelse.
[87] Skadeståndskonferensen i Spa i juli 1920 hade redan varit skådeplatsen för en offentlig sammandrabbning mellan Stinnes kompromisslösa fientlighet mot väst och Rathenaus vilja att söka en uppgörelse med de allierade.

talesman var Stresemann, ledaren för det tyska folkpartiet, de stora industriherrarnas parti.[88] Wirth, rikskanslern, själv medlem av Zentrum-partiet, hade vunnits över på deras sida. Maltzan stödde också denna linje i utrikesministeriet. Tidigt 1922, då frågan ännu tycktes oavgjord sade Maltzan till den brittiske ambassadören att enligt hans sätt att se borde handeln med Ryssland organiseras av stormakternas individuella agerande och inte genom ett konsortium.[89] Strax efteråt upprepade Wirth den sovjetiska protesten mot ett konsortium, då han inför riksdagen förklarade sina invändningar mot ”en politik som eftersträvade att behandla Ryssland som en koloni”.[90] Frågan debatterades först öppet i riksdagen den 29 mars 1922 strax före den sovjetiska delegationens ankomst till Genuakonferensen. Stresemann angrep behandlingen av Ryssland ”som koloni för internationellt kapital att exploatera” och ville inte att Tyskland skulle bli ”en medlem i ett internationellt konsortium som var fientligt mot Ryssland”. Rathenau höll ett tal som i själva verket var en bekännelse om att han var oförmögen att förstå dilemmat:

> Frågan om syndikaten är inte avgörande. Syndikat kan vara användbara och vi bör inte ställa oss utanför sådana syndikat. Å andra sidan måste det viktigaste i återuppbyggnadsarbetet diskuteras mellan oss och Ryssland. Sådana diskussioner har ägt rum och äger nu rum och jag skall stödja dem med alla medel.[90b]

De ekonomiska förhandlingarna med Sovjetryssland pågick öppet. De politiska och militära förhandlingarna som hölls under samma tid var fullständigt hemlighållna och någon fullständig redogörelse för dem kan inte ens ges ännu idag. Förhandlingarnas kulmen inföll under de första månaderna 1922, då inbjudningen till båda länderna till den kommande Genuakonferensen komplicerade bådas planer och beräkningar.[91] Enligt von Haases dagbok ägde sammanträdet mellan Seeckt och ”ryssarna” (troligen militärexperter) rum den 8 december 1921. Den 17 januari 1922 kom Radek till Berlin från Moskva med Niedermayer[92] och hade enligt den brittiske ambassadören ett flertal samtal med tyska statsråd, tjänstemän och partipolitiker. Rakovskij och Krasin förenade sig med honom i februari.[93] Med utgångspunkt från Rathenaus nära kontakt med konsortiumförslaget orsakade hans utnämning till utrikesminister en viss bestörtning i Moskva, men den påverkade inte de militära förhandlingarna. Den 10 februari 1922 hade Radek efter ihärdiga påtryckningar fått ett personligt sammanträffande med Seeckt. Han bad om tysk hjälp för att återuppbygga Rysslands rustningsindustri och för att utbilda sovjetiska officerare samtidigt som han beklagade Tysklands intima förbindelser med väst, speciellt med Storbritannien. Seeckt svarade på detta att Tyskland måste visa en viss vänlighet mot Storbritannien som motvikt mot Frankrike.[94] Radek lär under dessa

---

[88] Om Stresemanns lovtal över Stinnes vid dennes död 1924, se *Gustav Stresemann: His Diaries, Letters and Papers* (engl. öv.), I (1935), s. 311-313.
[89] D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, I (1929), s. 238.
[90] *Verhandlungen des Reichstag*, CCCLII (1922), s. 55-62.
[90b] Ibid., CCCLI (1922), s. 6648, 6655-6656.
[91] Den tyska delegationen betonade i en apologetisk kommuniké utfärdad i Genua dagen efter undertecknandet av Rapallofördraget att förhandlingarna hade pågått ”under några månader” och att ”dagen för undertecknandet av detta fördrag kunde väntas inom kort” (*Materialy Genueskoj Konferencii* (1922), s. 305-306); det officiella tyska svaret på den allierade protesten hävdade att fördraget hade utformats ”åtskilliga veckor tidigare” (*Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 55). Dessa uttalanden gjordes för att fritaga Tyskland från anklagelsen att medvetet spoliera konferensen; A. Joffe, *Ot Genui do Goagi* (1923), s. 16, förklarar särskilt att fördraget formulerades under samtalen i Berlin tidigt i april 1922.
[92] *Journal of Modern History* (Chicago), XXII (1949), nr 1, s. 31.
[93] D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, I (1929), s. 250-252, 261; Radek träffade bland andra Maltzan, som ordnade ett möte mellan honom och Stinnes (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 155).
[94] *Journal of Modern History* (Chicago), XXII (1949), nr l, s. 31; den något längre redogörelsen i F. von Rabenau; *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 309 överensstämmer med redogörelsen i *Journal of Modern History* och bygger förmodligen också på von Hasses dagbok.

samtal ha erbjudit sig att förena sig med Tyskland i ett anfall mot Polen på våren om Sovjetryssland fick tysk hjälp. Om detta stämmer var det emellertid knappast allvarligt menat från sovjetregeringens sida. Radek spelade med sin sedvanliga vårdslöshet ut ”det polska kortet”.[95] Det nya inslaget i förhandlingarna vid denna tid var ett förslag om att tyskarna inte bara skulle bygga och driva fabriker som tillverkade de förbjudna vapnen i Sovjetryssland utan också skulle utbilda officerare från Röda armén i dessa vapens bruk och samtidigt sätta upp utbildningsläger där för blivande tyska officerare. Hela planen växte ut till ett projekt för en ansenlig tysk militär upprustning på Sovjets jord, ur vilken Röda armén skulle få sin del av fördelarna både då det gällde material och utbildning.[96]

Under tiden drog de politiska förhandlingarna ut på tiden. Behovet av en politisk överenskommelse som skulle medföra ett fullständigt återupptagande av de diplomatiska förbindelserna förnekades inte, men ett visst motstånd bjöds från vissa kretsar både inom det tyska utrikesministeriet och det socialdemokratiska partiet, vilka med säkerhet var okunniga om de militära förhandlingarna. I februari 1922 hade Radek ett samtal med Rathenau. Det finns emellertid inget vittnesbörd om hur långt man hade nått förrän under de första dagarna i april 1922, då den sovjetiska delegationen, som var på väg till Genuakonferensen avbröt sin resa i Berlin. Vad som sedan hände är väl känt. I Moskva trodde man inte att några allvarliga resultat skulle uppnås vid Genuakonferensen; västmakterna försökte att för Sovjet lägga fram oacceptabla villkor vid upprättandet av ekonomiska förbindelser. Ett separat fördrag med Berlin, som skulle förhindra Tyskland från att ansluta sig till den föreslagna internationella korporationen och underlätta en fri handel mellan Tyskland och Sovjetunionen, skulle stärka Sovjets ställning och bryta västmakternas strupgrepp. Sovjetdelegationen försökte därför i Berlin att pressa tyskarna till att omedelbart sluta ett fördrag. Klyftan mellan öst- och väst-sympatisörer i det tyska utrikesministeriet var akut och Rathenau själv tenderade nu åt väst. De östorienterade var tillräckligt starka för att genomföra att omedelbara förhandlingar inleddes. Inom några få dagar nåddes en överenskommelse om fördragstexten där bara två relativt oväsentliga punkter lämnades oavgjorda. När den sovjetiska delegationen emellertid pressade på för ett omedelbart undertecknande av fördraget höll Rathenau tillbaka och klamrade sig fortfarande fast vid hoppet om en överenskommelse med västmakterna och insåg kanske klarare än ryssarna att det kunde kanske spoliera konferensen i Genua redan i inledningsskedet om den ställdes inför fait accompli med ett tysk—sovjetiskt fördrag. Båda delegationerna fortsatte därför till Genua med en ofullständig fördragstext, vars existens var okänd utanför de inre kretsarna i tyska utrikesministeriet och den sovjetiska delegationen, som man avstått från att underteckna.[97] Det är föga sannolikt att de politiska förhandlarna dryftat frågorna om militärt samarbete vilka fördes genom andra kanaler. Det är emellertid bekräftat att ”Tjitjerin vädjade helt öppet till kanslern om att tyska officerare skulle stå till förfogande i Ryssland”.[98]

Vid Genuakonferensens öppnande den 10 april 1922 befann sig den sovjetiska delegationen i

---

[95] Ett år senare, vid tiden för Frankrikes ockupation av Ruhr, sade Trotskij till Nansen, som upprepade det för Tysklands chargé d'affaire i Moskva, att ”Röda armén skulle inte marschera om en konflikt mellan Tyskland och Polen skulle uppstå” (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 172-173).

[96] Om de fortsatta förhandlingarna se nedan s.kapitel 31 (tryckta boken s. 476-481).

[97] L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 333; enligt Rathenaus levnadstecknare skulle fördraget ”ha undertecknats om det inte hade varit för Rathenaus betänkligheter mot att strax före Genua för de allierade presentera ett fait accompli, som kunde ha väckt deras misstankar” (H. Kessler, *Walter Rathenau: His Life and Work* (eng. öv., 1929), s. 329).

[98] F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 309-310. Enligt uttalanden i riksdagen i december 1926 slöts det första avtalet med Junkerverken om tillverkning av flygplan i Ryssland den 19 mars 1922. Därefter reste ett antal tyska officerare till Ryssland med falska pass (Verhandlungen des Reichtags, CCCXCI (1926), s. 8597); denna fråga diskuterades därför troligen yid tiden för Rapalloförhandlingarna.

en långt starkare position än det hade funnits skäl att tro några veckor tidigare.[99] Poincaré, som vägrade att bevista konferensen hade skickat Barthou med instruktioner om att vara omedgörlig. Lloyd George behövde en överenskommelse med Ryssland för att stärka sin prestige, som var i dalande. De engelsk—franska slitningarna och Poincarés inställning till Tyskland hade i själva verket tagit död på idén om en internationell korporation. Sovjetryssland hade möjlighet att genom det separata fördraget med Tyskland stärka sin position mot västmakterna. Å andra sidan var Sovjetryssland i ett desperat behov av kapitalinvesteringar, som bara kunde komma från väst. Tjitjerins inledningstal, som hölls på franska och av journalisterna blåstes upp till en händelse av stor internationell betydelse, var vittomfattande till sitt innehåll. Han målade upp en vision av Rysslands väldiga potentiella oförbrukade tillgångar som, om de gjordes tillgängliga genom samarbete med de kapitalistiska länderna, skulle kunna medföra en världsomfattande ekonomisk återhämtning. Han påpekade att de åtgärder som införts under NEP ”tillmötesgår de önskemål som finns i Cannesresolutionen, då det gäller de juridiska garantier, som är nödvändiga för det ekonomiska samarbetet mellan Sovjetryssland och länder med den privata äganderätten som grundval”. Han anmärkte att en återuppbyggnad av världsekonomin skulle vara omöjlig om inte krigsfaran försvann och sade att sovjetdelegationen på ett senare stadium av konferensen skulle ”föreslå en allmän nedrustning och stödja alla förslag som syftade till att minska militarismens bördor”. Han slutade med att säga att han trodde att tiden hade kommit för en världskongress som grundade sig på jämlikhet mellan alla nationer ”för att åstadkomma en allmän fred”; den ryska regeringen var för sin del beredd att ta de nuvarande internationella fördragen som en utgångspunkt och i dessa fördrag införa vissa nödvändiga tillägg” och t. o. m. att deltaga i en revision av Nationernas Förbunds stadga ”för att förvandla den till en äkta allians mellan folk, där det inte förekommer att några domineras av andra och där den nuvarande uppdelningen i segrare och besegrade försvinner”.[100] Den skenbara naiviteten i dessa förslag dolde de utstuderade beräkningarna. önskemålet om en allmän nedrustning och framhärdandet av jämlikhet mellan segrare och besegrade och antydningen om ”nödvändiga tillägg” till Versaillesfördraget var avsedda för den tyska delegationen och för att påminna den om var Tysklands sanna vänner fanns. Frågan om nedrustning kunde också tänkas leda till att klyftan mellan Storbritannien och Frankrike, vilka under någon tid hade tvistat i denna fråga i Genève, fördjupades. Batou protesterade upprört och sade att nedrustningsfrågan inte fanns upptagen på konferensens dagordning såsom den fastställts i Cannes. Då han förklarade att den franska delegationen inte skulle deltaga i sådana diskussioner bad Lloyd George älskvärt Tjitjerin att inte sänka skeppet genom att överlasta det, samtidigt som han gjorde klart att hans sympatier inte låg hos Batou. Tjitjerin avstod storsint från att ta upp frågan. Nästa dag fastställdes att de tyska och sovjetiska delegationerna liksom de tre viktigaste allierade ländernas delegationer automatiskt skulle få en plats i alla kommissioner som bildades under konferensen. (Frankrike var det enda land som röstade mot detta förslag.) Detta betydde att de formellt tillerkändes rangen av stormakter. Principen om jämlikhet hade erkänts och accepterats.

Efter dessa inledande frågor utsågs kommissioner som skulle arbeta med politiska, finansiella, ekonomiska samt transportfrågor. Medan dessa hängav sig åt meningslösa diskussioner om allmängiltiga frågor, sammanträdde ledarna för de allierade delegationerna hos Lloyd George,

---

[99] Förhandlingarna vid konferensen finns i sovjetiska och brittiska publikationer: *Materialy Genuzskoj Konferencii* (1922) och *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922). Den enda allmänna icke officiella redogörelsen för konferensen finns i J. Saxon Mills, *The Genoa Conference* (1922): detta är en detaljerad försvarsskrift för Lloyd George och ger inga nya väsentliga informationer.

[100] *Materialy Genuzskoj Konferencii* (1922), s. 78-82; ett memorandum lämnades också till konferensen (Ibid., s. 42-47) om de juridiska garantier som beviljats utrikeshandeln under NEP, och som inkluderade den planerade lagstiftningen och avskaffandet av tjekan (se vol. 1, s. 201).

där man hade seriösa diskussioner med den sovjetiska delegationen om konferensens verkliga problem — relationerna till Sovjetryssland. De allierade kraven var av tre slag — ryska krigsskulder, ryska stats-och privata skulder från förkrigstiden och sovjetregeringens nationalisering av utländska företag. Vad beträffar den första frågan dryftades ett förslag om ett ömsesidigt upphävande av dessa krav och av Sovjetunionens krav på skadestånd från de allierades intervention i inbördeskriget.[101] Fastän detta förslag förkastades av båda sidor framstod det klart att en kompromiss kunde nås efter dessa linjer om det visade sig möjligt att komma överens i andra frågor.[102] Vad beträffar den andra frågan hade sovjetregeringen formellt erkänt dessa krav alltsedan januari 1919 men förklarade att den inte var i stånd att betala förkrigslånen om inte de allierade var beredda att garantera ett lån för dessa.[103] Detta blev föremål för en segsliten debatt men var inte längre någon principfråga. Frågan om nationaliseringarna var den mest svårlösta. Sovjetdelegationen upprepade ånyo Sovjets villighet att bevilja långfristiga koncessioner till tidigare utländska ägare av nu nationaliserad egendom. Den brittiska delegationen visade en viss benägenhet att gå med på detta erbjudande men den franska och den belgiska delegationen insisterade på att den nationaliserade egendomen skulle återlämnas eller att en godtagbar kompensation för den skulle ges.[104]

Tyskland som i Versailles hade avstått från krav på Sovjetryssland deltog inte i dessa överläggningar. Lloyd George förklarade överdådigt att det var ofarligt att låta tyskarna vänta tills han var klar med ryssarna. Detta var ett fatalt misstag. Rykten nådde den tyska delegationen i dess avskildhet att de allierade höll på att köpslå med sovjetregeringen på villkor som skulle medföra att de ryska kraven på skadestånd från Tyskland återupptogs. Dessa hade hållits vid liv genom artikel 116 i Versaillesfördraget, som annulerade Brest-Litovskfördraget. Dessa misstankar var emellertid grundlösa. Ingen sådan plan tycks ha diskuterats. Radek hade emellertid för länge sedan gjort sig mycket besvär med att så ut dylika misstankar i det officiella Tyskland.[105] Maltzan spelade, vare sig han var offer för den eller inte, på denna fruktan, för att ge argument för sin östorienterade politik och betonade betydelsen av att underteckna fördraget med sovjetdelegationen innan denna hade frestats att göra en överenskommelse med de allierade på Tysklands bekostnad. De tyska delegaterna var nedslagna, då Joffe klockan ett på påskdagens morgon den 16 april 1922 telefonerade till dem och föreslog ett möte senare på dagen i den närbelägna rekreationsorten Rapallo för att fullborda det icke avslutade fördraget, som man förhandlat om i Berlin. Rathenaus levnadstecknare har beskrivit hur de ledande medlemmarna ur delegationen i pyjamas samlades i Rathenaus sovrum för att diskutera om man skulle resa till Rapallo. Seeckts representant vid de hemliga militära förhandlingarna, von Haase, fanns med i den tyska delegationen i Genua, men det är inte känt om han deltog i denna berömda sovrumsscen. Rathenaus motstånd

---

[101] Dessa framställdes i detalj i en volym utarbetad av sovjetdelegationen, *Les Réclamation de la Russie aux Etats Responsables de l'Intervention et du Blocus* (Genoa, 1922).

[102] Detta antyddes klart i ett memorandum till den sovjetiska delegationen den 15 april (*Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 25).

[103] Den sovjetiska delegationen sökte också ”göra det klart, fastän det tycks vara självklart, att den ryska regeringen inte kunde gå med på att erkänna sina företrädares skulder förrän den formellt erkänts de jure av de berörda staterna” (Ibid., s. 26).

[104] Tjitjerins version av dessa diskussioner, som i det stora hela tycks vara riktig, finns i L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 335-337; ett memorandum från den 20 april 1922 som innehöll den officiella sovjetiska ståndpunkten finns i *Materialy Genuezskoj Konferencii* (1922), s. 127-139.

[105] Radek sägs i slutet av januari 1922 ha berättat för Maltzan att Frankrike hade erbjudit sovjetregeringen ett de jure-erkännande på villkor att den gjorde anspråk på sina krav mot Tyskland enligt artikel 116 (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 154-155). Detta var med säkerhet inte sant. Det fanns emellertid andra fastän svaga bevis på ett försök av Radek att få till stånd en överenskommelse med Frankrike vid denna tid; enligt L. O. Frossard, *De Jaures à Lénine* (1930), s. 222, erbjöd Cachin på Radeks förslag Poincaré en allians med Sovjetunionen. Alla sådana försök, om de gjordes, togs inte speciellt allvarligt.

övervanns nu slutligen av Wirth och Maltzan.[106] Sovjets inbjudan accepterades. Dagen tillbringades med att fylla igen luckorna i fördragstexten och klockan fem undertecknades Rapallofördraget.

Undertecknandet var viktigare än fördragets formella innehåll. I fördraget upphävdes ömsesidigt alla ekonomiska anspråk, inklusive tyska anspråk på nationaliserad egendom ”på villkor att regeringen i RSFSR inte erhåller motsvarande krav från andra stater”. Diplomatiska och konsulära förbindelser skulle återupptas. Fördragets viktigaste punkt berörde de ekonomiska relationerna:

> Båda regeringarna skall ömsesidigt söka tillmötesgå de ekonomiska anspråken i en välvillig anda. I händelse av att denna fråga i princip avgörs på en internationell grundval, skall de påbörja på förhand bestämda förhandlingar med varandra.

Denna klausul skulle säkerställa att Tyskland inte deltog i någon internationell verksamhet för att exploatera de ryska tillgångarna utan i stället ingå i en gemensam ekonomisk front med Sovjetunionen: detta var det viktigaste för Sovjetryssland. I ytterligare en klausul i samma artikel förband sig den tyska regeringen att stödja bildandet av blandade kompanier genom vilka den tysk—sovjetiska handeln skulle ombesörjas.[107]

Denna viktiga diplomatiska tilldragelse ramponerade Genua-konferensens redan gnisslande maskineri. De allierade makterna hade försökt att komma överens med Sovjetryssland bakom Tysklands rygg: Sovjetryssland hade kommit överens med Tyskland bakom de allierades rygg. Deras vrede föll framför allt på den tyska delegationen, vilket uttrycktes i en gemensam not från de allierade: hade inte ”den tyske rikskanslern själv förklarat vid öppningssessionen för bara en vecka sedan att den tyska delegationen skulle samarbeta med de andra staterna för att lösa dessa frågor i en anda av äkta lojalitet och vänskap”?[108] Formellt sett påverkades inte konferensens förlopp, men följden av Rapallofördraget blev att den sovjetiska delegationens hållning hårdnade genom att dess förhandlingsposition förbättrades liksom den franska delegationens genom att fördraget försåg den med en bättre förevändning för dess omedgörlighet. Det svaga hoppet om att Lloyd Georges uppfinningsrikedom skulle lyckas överbrygga klyftan mellan dem försvann nu helt. En ny version av de allierades ståndpunkter presenterades i ett memorandum till sovjetdelegationen, då de tidigare brittiska förslagen inte varit tillräckligt hårt formulerade för att få Frankrikes eller Belgiens godkännande. Det utgjorde ur Sovjets synvinkel ett stort steg tillbaka från de kompromisser som diskuterats hos Lloyd George före Rapallo.[109] Den vecka som följde upptogs av fruktlösa enskilda diskussioner mellan de sovjetiska och brittiska delegationerna.[110] Den 11 maj sände den sovjetiska delegationen ett långt och polemiskt svar vars syfte var att få ett slut på den fruktlösa konferensen. Det innehöll en mångfald historiska jämförelser:

---

[106] Scenen beskrivs i H. Kessler, *Walter Rathenau; His Life and Work* (eng. öv., 1929), s. 320-321.
[107] *RSFSR: Sbornik Dejstvujusjtjich Dogovorov*, III (1922), nr 85, s. 3638; League of Nations: Treaty Series, XIX (1923), s. 248-252.
[108] *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 53-54; en biprodukt av den allierade protesten var en från notväxling mellan Tjitjerin och den polske delegaten Skirmunt, som framkallats av att Polen deltog i protesten (*Materialy Genuezskoj Konferencii* (1922), s. 314-322.)
[109] *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 28-36.
[110] Enligt en tysk källa fungerade nu den tyska delegationens medlemmar, som nu till fullo åter togs till nåder av den brittiska delegationen, som medlare i dessa diskussioner — den första utdelningen på Rapallofördraget. Det enda resultatet blev emellertid att ryssarna ”till sist insåg att de summor de behövde inte kunde avlockas de allierade förutom på villkor som de inte kunde gå med på” (H. Kessler, *Walter Rathenau: His Life and Work* (eng. öv., 1929), s. 355-356).

> Det revolutionära Frankrike rev inte bara upp den tidigare regimens politiska fördrag med främmande länder utan förnekade också sin statsskuld. Det nöjde sig med att endast betala en tredjedel av denna skuld och det till följd av politiskt nödvändiga motiv.

Förenta staterna hade på samma sätt ”icke erkänt sina föregångares, Englands och Spaniens fördrag”. 1919 års allierade regeringar hade utan kompensation konfiskerat de besegrade staternas nationalegendom. Vad beträffar Sovjets krav, orsakade av inbördeskriget, hade den brittiska regeringen betalt 15,5 miljoner dollar till Förenta staterna som kompensation för den skada som krigsfartyget *Alabama* förorsakats under det amerikanska inbördeskriget. De allierades förslag att kompensationsanspråk borde avgöras av en blandad skiljedomstol med en neutral ordförande ledde till en viktig principiell deklaration:

> I rättegångar om frågor av detta slag kommer de speciella motsättningarna oundvikligen att sätta upp två mot varandra stridande ägandeformer, vars antagonism idag för första gången i historien tar sig ett verkligt, praktiskt uttryck. Under sådana omständigheter kan det bara inte bli tal om någon opartisk skiljedomare.

Detta memorandum slutade med att man än en gång påpekade att sovjetregeringen åter var beredd att göra ”viktiga eftergifter” men bara i utbyte mot motsvarande eftergifter från den andra sidan. Om staterna önskade fullfölja frågan om ”de finansiella tvisterna mellan sig och Ryssland” kunde ”en blandad expertkommission” sammankallas på någon annan plats och vid en annan tid.[111]

Bakom scenen hade Genuakonferensen utgjort ytterligare ett steg i kampen mellan de brittiska och amerikanska oljeintressena. Förhandlingar mellan Royal Dutsch Shell och sovjetregeringen hade nått en punkt där bolaget hoppades få ensamrätt på hela den oljerika regionen i sydöstra Ryssland och Kaukasus. Ett fördrag med denna innebörd sades redan föreligga som utkast. Detta fördrag inspirerade utan tvekan den brittiska delegationen i motsats till de andra allierade delegationerna, att lyssna till Sovjets förslag enligt vilket nationaliserad egendom skulle återlämnas till de tidigare ägarna, inte som privategendom utan som koncessioner. Det amerikanska Standard Oil Company hade också oljeintressen i Kaukasus, men det hade förvärvat dessa genom köp från en rysk ägare efter nationaliseringsdekretet 1918. Dessa intressen täcktes inte av det brittisk—sovjetiska avtalet. Den amerikanska motoffensiven inleddes med ett uttalande av en direktör i Standard Oil i *The Times* i London två dagar efter det att konferensen hade inletts. I detta uttalande framkom ett starkt amerikanskt motstånd mot alla koncessioner som gavs med ensamrätt.[112] Under konferensen publicerades villkoren i fördragsutkastet i den amerikanska pressen som om fördraget faktiskt slutits.[113] Detta medförde en ström av förnekanden, däribland ett från Austen Chamberlain i underhuset.[114] Striden var inte desto mindre intensiv och den franska och belgiska oppositionen mot den brittiska inställningen troddes av många vara inspirerad av Washington. I slutet av konferensen, den 11 maj 1922, ingrep det amerikanska utrikesdepartementet med ett kompromisslöst uttalande som utfärdades i Genua av den amerikanske ambassadören i Rom:

---

[111] *Materialy Genuezskoj Konferencii* (1922), s. 230-241; *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 38-47; det finns mindre skiljaktigheter mellan de ryska och engelska versionerna, men den senare tycks återge den franska text, som officiellt lades fram vid konferensen.

[112] *The Times*, 12 april 1922.

[113] Detta beskrivs i *The Autobiography of Lincoln Steffens* (1931), s. 810.

[114] *House of Commons*: 5th Series, CLIII, spalt 1995-1996.

> Förenta staterna [löd dess viktigaste punkt] kommer aldrig att samtycka till att någon plan vilken som helst, nationell eller internationell, tillämpas om den inte tar hänsyn till den öppna dörrens princip för alla och erkänner lika rättigheter åt alla.[115]

Uttalandet som slutligen krossade drömmen om en enskild brittisk eller holländsk—brittisk oljekoncession i Sovjetryssland råkade vad det gäller tidpunkten sammanfalla med Sovjetunionens memorandum. Tillsammans betecknar de konferensens slut. De allierade tog fasta på Sovjets förslag om en expertkommission som skulle studera viktiga skiljaktigheter. Detta snarare för att avsluta konferensen med en överenskommelse av något slag än för att uppnå något konkret resultat. Det beslöts att experterna skulle sammanträda i Haag i slutet av juni 1922.[116] Därefter upplöstes konferensen.

Genuakonferensen hade misslyckats. Den medförde inga av de konkreta resultat som sovjetregeringen hade önskat — de jure-erkännande, utländska kapitalinvesteringar, krediter eller fastställda skadeståndsanspråk. Inte desto mindre hade den givit något och mer till Sovjetryssland än till något annat land. Sovjetregeringen hade fastän den inte officiellt erkänts blivit formellt accepterad vid konferensbordet som jämställd suverän makt, och fastän ingen överenskommelse hade nåtts hade grunden för en överenskommelse lagts. Krigsskulderna och kraven från inbördeskriget kunde ömsesidigt strykas. Något kunde betalas av förkrigsskulderna, men under förutsättning att gäldenärerna fick kredit så att de kunde betala sina skulder. De utländska ägarna kunde få tillbaka sin exproprierade egendom i form av koncessioner, under förutsättning att de var beredda att investera ytterligare kapital. Framför allt hade Genuakonferensen möjliggjort Rapallofördraget. Den särskilda vikt som sovjetregeringen fäste vid detta framgick av de osedvanligt varma och eftertryckliga ordalagen i den resolution som VTsIK utfärdade en månad senare då den godkände fördraget.

> Välkomnar det rysk-tyska fördrag slutet i Rapallo som den enda riktiga vägen ut ur krigets svårigheter, kaos och faror.
>
> Erkänner *bara fördrag av denna typ* som normala för RSFSR:s förbindelser med de kapitalistiska staterna.
>
> Instruerar folkkommissariernas råd och utrikeskommissariatet att föra sin politik i denna anda och ...
>
> Ålägger utrikeskommissariatet att avvika från denna typ av fördrag som Rapallofördraget utgör endast i de undantagsfall där dessa avvikelser uppvägs av alldeles speciella fördelar för de arbetande massorna i RSFSR och i de sovjetrepubliker som är allierade med den.[117]

För sovjetregeringen liksom för den tyska regeringen hade Rapallofördraget den sällsynta och stimulerande karaktären av en uppgörelse på lika villkor. Det var den första stora diplomatiska tilldragelse vid vilken både Sovjetryssland och Weimarrepubliken hade förhandlat som likställda parter. De två utstötta makterna i den europeiska gemenskapen hade övervunnit sina ideologiska meningsskiljaktigheter och gått samman och till följd av detta återfått sin självaktning och återtagit sina positioner som oberoende medlemmar av den europeiska gemenskapen. Tilltron till den sovjetiska regeringens förmåga att spela en framträdande roll i det diplomatiska spelet som en europeisk makt började i och med Rapallofördraget.

De långtgående följderna av förändringen i Sovjets politik och åskådning för vilka Rapallofördraget var ett uttryck in- sågs ännu inte till fullo. Det hade varit en allmän sanning bland

---

[115] En nära språklig likhet mellan detta uttalande och intervjun i *The Times* en månad senare kan iakttas; Standard Oils begäran om att utrikesdepartementet skulle ingripa ”för att skydda de amerikanska intressena i Ryssland” finns i *Foreign Relations of United States*, 1922, II (1938) s. 786-788.
[116] *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 49-50.
[117] *III Sessij Vserossijskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Sozyva*, nr 5 (19 maj 1922), s. 17; Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 192.

sovjetledarna att Sovjetunionen hade kunnat överleva de två första kritiska åren tack vare splittringen och motsättningarna inom det kapitalistiska lägret. Grova försök hade gjorts 1919 för att spela ut tyskarna mot de västallierade och de västallierade mot tyskarna. Lenin sade vid ett tillfälle att regimens hela utrikespolitik under de tre första åren hade gått ut på att ”utnyttja klyftan mellan de kapitalistiska länderna”.[118] Vid tiden för Washingtonkonferensen hade amerikanskt stöd varit en ovärderlig tillgång då det gällde att påskynda Japans evakuering av Sibirien. Det var emellertid Rapallofördraget som först gjorde maktbalansen till en väsentlig fastän ännu icke erkänd princip för Sovjets politik i Europa. Genuakonferensen hade ställt Sovjetryssland inför faran av ett enat Europa, som för- märktes av Sovjets fruktan, en fruktan som inte helt saknade grund, som skulle exploatera de ryska tillgångarna och påtvinga Sovjetryssland samma villkor som påtvingades ett ekonomiskt osjälvständigt och ”efterblivet” land. Denna fara undveks genom att man vann en av de viktigaste deltagarna i ett sådant projekt för samarbete med Sovjetunionen. Rapallofördraget var egentligen inte ett allians- fördrag. Sovjetryssland upp- hörde inte att försöka förbättra sina relationer till de andra europeiska staterna, speciellt försökte man förbättra förbindelserna med Storbritannien, eller med Förenta staterna, som fortfarande var tillräckligt starka för att inte behöva liera sig med någon europeisk maktgruppering. Rapallofördraget medförde emellertid en politik som gick ut på att den kapitalistiska världen till vilket pris som helst måste förhindras från att förena sig mot Sovjetunionen. Detta kunde uppnås genom att Sovjet erbjöd vänskapliga relationer till ett av de läger i vilka den kapitalistiska världen var delad. Eftersom Tyskland under Weimartiden var den svagare av de två grupperna ledde detta till ett speciellt förhållande mellan Ryssland och Tyskland. Några månader senare definierade Radek, som måste räknas som en av skaparna av Rapallopolitiken, detta förhållande i ordalag som sammanföll med den gamla ryska diplomatiska traditionen och med Rysslands eviga intressen:

> Politiken med att strypa Tyskland innebar i själva verket att Ryssland krossades som stormakt; för oavsett hur Ryssland styrs är det alltid i dess intresse att Tyskland bör existera. . Ett Ryssland försvagat till det yttersta av kriget kunde varken ha förblivit en stormakt eller fått de ekonomiska och tekniska medel för sin industriella återuppbyggnad om det inte i Tysklands existens hade en motvikt till de allierades överlägsenhet.

Det förefaller kanske underligt att detta uttalande gjordes som en rapport till Kominterns fjärde kongress.[119] De förändringar som hade inträtt i Komintern politik under intryck av NEP, Genua och Rapallo kommer emellertid att undersökas nästa kapitel.

---

[118] Se ovan s. 306.

[119] *Die Liquidation des Versailles Friedens: Bericht an den Vierten Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 22; Radek talade inte om denna fråga vid kongressen. De rapporter som delades ut till kongressen ingick inte i de förhandlingsprotokoll som fördes vid kongressen. En engelsk översättning gavs ut med titeln *The Winding-up of the Versailles Treaty* (Hamburg, 1922).

30. Reträtt i Komintern

Den främsta orsaken till ”reträtten” i mars 1921 var, både inom inrikespolitiken och på det diplomatiska området, den oväntade fördröjningen av revolutionens spridning till Europa. Den ekonomiska ovissheten under en mellanperiod av obestämd längd tvingade Sovjetryssland att inleda vänskapliga handelsförbindelser med den kapitalistiska världen. De politiska riskmomenten påkallade vänskapliga politiska relationer med några kapitalststater som en återförsäkring mot andra kapitalistiska länders fientlighet – en politik som gick ut på att splittra den kapitalistiska världen. Det som var upphovet till dessa händelser – det långa uppskovet i den europeiska revolutionen – måste sven mer direkt påverka Kominterns politik och åskådning samt medföra en motsvarande förändring i dess verksamhet. Efter ”mars-aktionen” i Tyskland 1921 kunde man inte undvika att dra denna slutsats. Förändringen verkställdes i vederbörlig ordning under våren och sommaren 1921 och kan iakttas på Kominterns tredje kongress i juni och juli samma år. Den var den naturliga motsvarigheten till förändringen i den sovjetiska politiken, som hemma utgjordes av NEP och utomlands av det engelsk-sovjetiska handelsfördraget. Frontförändringen i Komintern hade emellertid små utsikter att antas utan motstånd även inom det ryska partiet. Trotskijs redogörelse för diskussionen i politbyrån och i centralkommittén före kongressen, enligt vilken Lenin, Trotskij och Kamenev stod för reträtt och kompromiss medan Zinovjev, Bucharin, Radek och Bela Kun fortsatte att förespråka den revolutionära offensivens politik, kan i det stora hela anses vara korrekt.[1] I vilket fall som helst avgick Lenin med segern. Vid kongressen uttryckte alla de ryska delegaterna emellertid samma åsikt fastän med varierande grad av övertygelse.

Kominterns tredje kongress som sammanträdde den 22 juni 1921 var mer grandios än någonsin tidigare; ett större antal delegater representerade ett större antal partier och partimedlemmar i Europa än någonsin tidigare. Under tiden mellan den andra och den tredje kongressen började Komintern organisera sig som en stor institution och flyttade från de två eller tre rum i Kreml, där den påbörjat sitt arbete 1919, till den tidigare tyska ambassadens imponerande byggnad. Den införskaffade ett hotell, där kommunistiska delegater från andra länder skulle hysas, även om detta enligt en brittisk besökare ”var i ett bedrövligt skick och hemsökt av råttor”.[2] Zinovjev rapporterade stolt inför tredje kongressen att EKKI haft trettioen sammanträden. För att snabbare kunna behandla olika ärenden hade en inre byrå på sju medlemmar nyligen bildats, som skulle syssla med den hemliga och illegala verksamheten.[3] Trots dessa yttre tecken på framsteg kontrasterade emellertid stämningen av allvar och återhållsamhet starkt mot den revolutionära optimismen 1920. En artikel med titeln *Inför Kommunistiska internationalens tredje kongress*, som skrevs av Zinovjev då kallelserna till kongressen utfärdades tre månader tidigare medgav att ”den internationella proletära revolutionens tempo har genom en mångfald omständigheter avtagit”.[4] Trotskij som lämnade den första rapporten till kongressen om ”den ekonomiska krisen och internationalens nya uppgifter”,[5] talade om en bourgeoisie som sedan de hotfulla dagarna 1919 hade återfått sitt

---

[1] Trotsky, *The Real Situation in Russia* (1928), s. 246-249 [Trotskijs redogörelse återfinns i Tredje internationalen efter Lenin, se avsnittet ”Kominterns tredje kongress”]. Zinovjev medgav efteråt att det hade funnits meningsmotsättningar om marsaktionen vid tiden för den tredje kongressen ”även inom vår ryska delegation” (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 197.
[2] T. Bell, *Pioneering Days* (1941), s. 214.
[3] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg 1921) s. 151 1045.
[4] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 16 (31 mars 1921), spalt 3481.
[5] Rapporten finns i två versioner – en, sådan den gavs inför kongressen (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg 1921), s. 4890), en annan som Trotskij själv efteråt lät trycka den (*Pjat Let Kominterna* (u.å. [1925]), s. 138-186). Den andra versionen är fylligare men utelämnar några avsnitt bland annat det om den berömda förutsägelsen om kriget mellan Förenta staterna och Storbritannien ”1923 eller

självförtroende och om den revolutionära vågens tillbakagång. Det var sant att kapitalismens stabilisering var illusorisk. Medveten om den gamla frågan ”1847 eller 1849?”, var Trotskij noga med att förklara att det inte fanns någon riktig motsvarighet till situationen efter 1848 då den borgerliga kapitalismen hade inträtt i en ny expansionsperiod. Kapitalismen hade fått ett dödligt slag i kriget 1914-1918, konflikterna mellan de kapitalistiska makterna växte och revolutionens framgång var säker. Inte desto mindre hade arbetarna råkat ut för ett bakslag och drivits på defensiven. Trotskij avslutade:

> Läget är nu vid tiden för Kommunistiska internationalens tredje kongress inte detsamma som vid tiden för de första och de andra kongresserna. På den tiden hade vi det stora perspektivet, kunde dra upp de stora linjerna och säga: ‘Enligt denna linje, i detta tecken, skall du vinna proletariatet och erövra världen’. Är detta fortfarande riktigt? Fullständigt. I denna stora skala är det fortfarande fullständigt rätt. Vi hade bara inte upptäckt linjens med- och motgångar och nu är vi medvetna om dem. Vi är medvetna om dem tack vare våra nederlag och besvikelser, genom våra offer och våra felaktiga aktioner, något som har inträffat i alla länder – i stor utsträckning också här i Ryssland. Nu ser vi och känner vi utför första gången att vi inte är så helt nära målet, erövrandet av makten, världsrevolution. Vid den tiden, 1919, sade vi oss: ‘Det är en fråga om månader’. Nu säger vi: Det är kanske en fråga om år’.[6]

Senare under kongressen gav Lenin uttryck åt sin definitiva uppfattning med följande ord:

Utvecklingen av den internationella revolutionen går som vi förutsade framåt. Dessa framsteg är emellertid inte helt i linje med vad vi väntat oss. Det står genast klart att efter det att freden slöts, oavsett hur dålig den var, lyckades vi inte framkalla en revolution i de andra kapitalistiska länderna, trots att de revolutionära tecknen som bekant var många och tydliga ... det som är viktigt nu är att göra grundliga förberedelser för revolutionen och noggranna studier av dess konkreta utveckling i de ledande kapitalistiska länderna.[7]

Resolutionen gjorde sitt bästa för att utvinna en smula uppmuntran trots en diagnos som pekade på nedslående resultat:

> Bara småborgerlig dumhet kan läsa in ett sammanbrott för Kommunistiska internationalens program i det faktum att det europeiska proletariatet inte har störtat bourgeoisien under kriget eller omedelbart efter detsamma. Utstakandet av Kommunistiska internationalens kurs för den proletära revolutionen betyder inte att revolutionen tilldelas bestämda dagar i kalendern eller någon skyldighet att mekaniskt genomföras inom en viss tid. Revolution var alltid och är fortfarande en kamp mellan livsformer under givna historiska betingelser. Krossandet av den kapitalistiska jämvikten i världsskala genom kriget skapar gynnsamma villkor för revolutionens drivande kraft – proletariatet. Kommunistiska internationalens alla ansträngningar var och är inriktade på att utnyttja denna ställning till det yttersta.[8]

Fiaskot med ”marsaktionen” i Tyskland hade spelat en viktig roll i den nya diagnosen och diskussionen om den tog en stor del av kongressens tid och uppmärksamhet i anspråk. Den dominerade både debatten om EKKI:s rapport och debatten om ”Kommunistiska internationa-

---

1924” (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 86); t. o. m. före kongressens avslutande beklagade Trotskij detta ”förbannade datum”, som han bara hade sagt för att ge ett exempel (Ibid., s. 132). [Rapporten finns på svenska, se Tal om världsläget vid KI:s tredje kongress]

[6] Ibid., s. 89-90.

[7] Ibid., s. 749; Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 452. [CW 32 s 479-480]

[8] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 178; enligt ett senare uttalande av Varga (P*rotokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), I, s. 108), var det ursprungliga utkastet till denna resolution mer pessimistisk i tonen, men den modifierades’ efter protester från ‘vänster’-oppositionen i de tyska och ungerska delegationerna. [Hela dokumentet, ”Teser till världsläget och Kommunistiska Internationalens uppgifter”, finns i svensk översättning på marxistarkiv, se Kominterns tredje kongress]

lens taktik". De ledande talarna från den ryska delegationen var Radek och Trotskij.[9] Nästan alla de tyska delegaterna (liksom åtskilliga från alla andra länder) talade och gav sitt bidrag till den grälsjuka anda med beskyllningar och motbeskyllningar som ofta karaktäriserar en politisk reträtt. Debatten blottade två för Kominterns ledare ömtåliga frågor. I första hand var det nödvändigt att frita EKKI från allt ansvar för marsaktionen. Detta visade sig vara relativt lätt. Vad de tyska delegaterna som helhet än kan ha känt, hänvisade Clara Zetkin dunkelt till "exekutivens representanter" och deras ansvarighet.[10] För det andra var det nödvändigt, att utan att överse med Levis insubordination, fördöma den revolutionära offensivens politik vars anhängare hade kört ut honom ur partiet. Detta visade sig vara svårare; ty medan ingen – inte ens Clara Zetkin som hade avgått tillsammans med honom ur centralkommittén – försvarade Levis senare uppträdande eller förnekade det rättvisa i att han uteslöts ur partiet kändes det allmänt att den politik som förespråkades av Kominterns ledare var omöjlig att skilja från den politik som tidigare hade drivits av Levi själv i KPD.[11] Resolutionen som enhälligt antogs av kongressen avslöjade ett klart medvetande om dessa svårigheter. Den började med det kategoriska påståendet att marsaktionen hade blivit "tvingad på KPD genom regeringens attack mot proletariatet i det centrala Tyskland". Den avfärdade allt som kan ha ägt rum mellan Bela Kun och centralkommittén före den 17 mars som irrelevant. Därefter hänvisade den till en "hel serie av misstag" som begåtts av partiet. Det viktigaste var "att kampens defensiva karaktär inte betonades tillräckligt och att appellen om en offensiv gav proletariatets skrupelfria fiender en möjlighet att inför proletariatet stämpla KPD för att uppmuntra en statskupp". Marsaktionen utgjorde ett "steg framåt" – en ganska ihålig komplimang. För framtiden skulle KPD "lyssna uppmärksamt på fakta och åsikter som pekar på svårigheterna med en offensiv och omsorgsfullt granska giltigheten i argumenten mot en offensiv" innan partiet skred till verket.[12]

Reträtten som anslogs vid tredje kongressen kom till uttryck i det som tidigare kallats "den nationella och koloniala frågan" men som nu kom att benämnas "den österländska frågan". Folken i öst väckte föga intresse bland de växande kommunistpartierna i Central- och Västeuropa. För det brittiska och i viss utsträckning också för det franska partiet var de bara en källa till besvär. Det var därför inte förvånande att, trots Lenins ansträngningar vid andra kongressen, Kominterns politik då det gällde dem fortsatte att i viss mån vara förkonstlad och uttalat pragmatisk. Meningen med den första kongressen för folken i öst i Baku 1920 hade snarare varit att organisera en kampanj mot den brittiska imperialismen än mot imperialism i allmänhet. Episoden med Enver Pascha hade visat hur verklig distinktionen var – i varje fall för Zinovjev. Bara nio månader hade förflutit mellan Bakukongressen och Kominterns tredje kongress men under denna tid hade undertecknandet av det engelsk–sovjetiska handelsavtalet gjort en öppen propaganda mot den brittiska imperialismen inopportun. Fördragen med Persien och Turkiet hämmade på samma sätt den kommunistiska propagandan som kunde hota eller kränka de persiska och turkiska regeringarna. Ingenstans i öst hade kommunismen

[9] Zinovjev berörde i förbigående frågan i sin allmänna rapport. Den behandlades emellertid i Radeks rapport om taktiken; detta var uppenbarligen en följd av ett partibeslut och antyder att Zinovjev personligen var alltför starkt indragen för att kunna vara en lämplig talesman. Bela Kun talade bara en gång i en ordningsfråga. Vid detta tillfälle karaktäriserade han sig själv som hörande till den "så kallade vänstern" (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 650-651).

[10] Se ovan s. s. 198.

[11] Efter kongressen medgav Lenin att det hade varit "nödvändigt att försvara Levi så länge som hans misstag kunde försvaras som en reaktion på ett antal misstag som gjorts av vänsterkommunisterna, särskilt i mars 1921 i Tyskland" (Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 8); vid Kominterns nästa kongress klagade Ruth Fischer på ett bestickande sätt över att "den tredje världskongressen inte intog någon klar ställning till Paul Levis åsikter och inte kunde kritisera marsaktionen utan att väcka det intrycket att Paul Levi hade uteslutits enbart på disciplinära grunder" (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 80).

[12] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 194.

gjort något märkbart framsteg. Zinovjevs stora rapport om EKKI:s arbete under året, som i det tryckta protokollet upptog sextio sidor, innehöll inte mer än tre meningar i frågan:

> I Mellersta östern arbetar det propagandaråd som skapades vid Baku-kongressen. Ur organisationssynpunkt återstår det emellertid mycket att göra. I Fjärran östern är läget likadant.[13]

De frågor som hade debatterats med sådan häftighet under det föregående året hänvisades till en forcerad session på eftermiddagen sista kongressdagen, då talare efter talare från de asiatiska länderna höll korta tal som var begränsade till fem minuter vardera, i vilka de framlade sina önskningar. Delegater från de tre nyligen bildade transkaukasiska republikerna gratulerade sig till att ha uppnått sin ställning, inte utan anspelningar på den turkiska imperialismen. Kemal attackerades öppet av den turkiske delegaten. Delegater från Kina, Korea och Japan hängav sig i huvudsak åt att fördöma den japanska imperialismen. Den brittiska imperialismen som hade förlorat den framträdande ställning den hade haft 1920 blev bara temat för delegaterna från Persien och Turkestan. Inga av Kominterns erkända ledare eller någon enda rysk delegat deltog i diskussionen. Bara indiern Roy, som var medveten om styrkan och vidden av det sista årets debatt, hade fräckheten att beskriva denna ytliga föreställning som ”ren opportunism” och ”mer passande för en kongress i Andra internationalen”. Han protesterade mot den tydliga bristen på intresse som de europeiska och amerikanska delegaterna visat.[14] Det framstod klart att revolution bland folken i Asien aldrig av Komintern ansetts som ett mål i sig. Den tredje kongressen bromsade den och satte den i ledband.

Frontförändringen vid tredje kongressen krävde uppenbarligen taktikförändring. Sedan andra kongressen hade Kominterns politik varit att hänsynslöst splittra partier om doktrinen eller partidisciplinen stod på spel; detta var i själva verket de tjugoen villkorens innebörd. Sålunda hade Rákosi envist krävt Levis huvud i Berlin efter att segerrikt ha splittrat det italienska partiet i Livorno. Enligt Zetkin förklarade han att det var ”inte ett massparti som var värdefullt för Komintern, utan ett litet rent parti” och att det tyska partiet hade ”blivit alltför stort”.[15] Även Lenin upprepade vid tredje kongressen det vanliga argumentet att bolsjevikerna vid tiden för februarirevolutionen var ett litet parti.[16] Men vid denna tid rörde sig strömmen starkt åt andra hållet. Hallekongressen hade varit en lysande framgång då den hade medfört en ideologisk splittring i USPD och samtidigt skapat ett kommunistiskt massparti. Denna framgång hade emellertid inte upprepats på något annat håll och det fanns små utsikter till att detta skulle återupprepas. I Frankrike hade det nya kommunistpartiet ett lägre medlemsantal än dess socialistiska föregångare. I Italien var kommunistpartiet bara en obetydlig lämning av det gamla socialistpartiet. I Tyskland hade en splittring i ledningen redan försvagat partiet strax före marsaktionen. Om den andra kongressen hade tyckts sätta kvalitet framför kvantitet berodde detta på att den antog att så snart som kvaliteten var säkrad skulle kvantiteten följa: så snart som partierna hade blivit av med sina reformistiska ledare skulle massorna samlas kring den nya och rensade ledningen. Denna förväntan hade inte fullföljts. Under tredje kongressen märktes för första gången tecken på oro. Även Zinovjev tycktes ha ändrat uppfattning:

> Under inga omständigheter [utropade han dramatiskt] kan vi ha ytterligare en splittring i det tyska kommunistpartiet. Jag vet verkligen inte om vårt parti kan klara en splittring till.[17]

De engelska och amerikanska partierna varnades för att det var en ”fråga om liv och död att inte förbli en sekt”. I synnerhet det brittiska partiet klandrades för sin ineffektivitet under

---

[13] *Protokoll des III. Kongresses des Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 211; den enda hänvisningen till ”länderna i Mellersta och Fjärran östern” i kongressens resolutioner var lika kortfattad och formell (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 165).
[14] Ibid., s. 1018.
[15] Ibid., s. 289.
[16] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 439.
[17] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 628.

gruvstrejken och det påpekades klart att ett litet parti var ingenting att vara stolt över.[18] ”Det engelska kommunistpartiets första uppgift”, löd kongressresolutionen på denna punkt, ”är att bli ett massparti”.[19] Det var bara KAPD som fortfarande öppet förkastade kommunistiska masspartier som en ”gigantisk bluff”, vilka var oanvändbara för allvarligt syftande revolutionära aktioner och bara ”bra vid kommenderade demonstrationer till förmån för Sovjetryssland på söndagar och helgdagar”.[20] Kongressresolutionen om taktiken underströk kraftigt den nya ståndpunkten i ordalag som, även om de inte var teoretiskt nya, visade på en klar betydelseförskjutning sedan den andra kongressen:

För närvarande är Kommunistiska internationalens viktigaste uppgift att ensam få inflytande över majoriteten av arbetarklassen, att dra in dess mest aktiva del i den omedelbara kampen ... Från sin första dag har Kommunistiska internationalen klart och otvetydigt gjort till sin uppgift att inte skapa små kommunistiska sekter som skulle sträva efter att upprätthålla sitt inflytande över de arbetande massorna bara genom agitation och propaganda, utan att direkt delta i arbetarmassornas kamp, att upprätta en kommunistisk ledning av denna kamp och att under kampen bilda stora revolutionära, kommunistiska masspartier.

Det var nu ”de socialdemokratiska och centeristiska partierna” som försökte splittra proletariatet:

> De kommunistiska partierna har blivit bärarna av proletariatets enhetssträvanden på grundval av kampen för dess intressen; och ur medvetandet om denna roll skall det få ny styrka.[21]

Teoretiskt sett var förändringen från en splittringspolitik till en enhetspolitik en tillämpning av den princip som Lenin formulerat tjugo år tidigare då Iskra grundades: ”före enandet och för att ena, måste vi först bestämt och definitivt dra en skiljelinje”.[22] I praktiken representerade den en övergång från en offensiv taktik till en defensiv, en tillfällig reträtt in i kompromissernas och anpassningens politik, som också utmärkte Sovjets politik under NEP, eftersom splittringen inte hade lett till ett enande.

Så länge som försöken att dra in de arbetande massorna i kommunistpartierna nästan överallt var ett avlägset ideal, måste också mindre direkta metoder att utöva inflytande prövas. Om hoppet om en omedelbar revolution övergavs och kommunistpartiernas huvudfunktion under tiden skulle vara ett envist motstånd mot ”kapitalets offensiv”, var ett samarbete med andra arbetarpartier nödvändigt. Medan den disciplinära strängheten inom kommunistpartierna förblev oförändrad, bibehölls och utökades toleransen mot icke-kommunistiska eller oortodoxa partier. Det var inte bara KAPD:s delegater som än en gång tilläts bevista kongressen (fast utan rösträtt) trots protester från KPD,[23] utan även det italienska socialistpartiet sände delegater oaktat det faktum att, som en delegat från det italienska kommunistpartiet beklagade, ”det har bland sina medlemmar rena socialpatrioter som inte är bättre än en Thomas eller Scheidemann”.[24] Sådana medgivanden inom Kominterns ram var emellertid inte tillräckliga och visade sig i själva verket vara värdelösa. Arbetarna i de viktigaste industriländerna organiserades i partier som fortfarande vägrade att ha någonting att göra med Komintern; för att nå dem och att samarbeta med dem för att avvärja kapitalets offensiv, skulle det behövas mer vidsträckta kompromisser. Radek som sex månader tidigare tillsammans med Levi hade för-

---

[18] Ibid., s. 208, 624, 654-655.
[19] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 184.
[20] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 223.
[21] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 183, 188-189.
[22] Se vol. 1, s. 17.
[23] En protest från Levi mot den fortsatta tolerans som visats KAPD hade förkastats av EKKI i januari 1921 (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 16 (31 mars 1921), spalt 3791-3792): KAPD uteslöts slutligen från medlemskap i Komintern i september 1921.
[24] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 356.

fattat KPD:s ”öppna brev”, i vilket en gemensam aktion med alla tyska vänsterpartier föreslagits, även med SPD och USPD, präglade nu slagordet: ”Till massorna”.[25] Det var ingen ny paroll. Andra kongressen hade ett år tidigare antagit slagorden ”Träng in i massorna” och ”Närmare kontakt med massorna”.[26] Nu hälsades emellertid Radeks slagord som kongressens motto. Det var kanske bara Levis uteslutning och omöjligheten i att alltför ivrigt anta en politik som var förknippad med hans nu diskrediterade namn, som förhindrade att enhetsfrontspolitiken öppet proklamerades vid tredje kongressen. Det skulle ske sex månader senare.

Att Kominterns ledare vid tredje kongressen uppriktigt önskade modifiera sin taktik på ett sådant sätt att massornas stöd kunde vinnas står utom allt tvivel. De förstod emellertid inte de villkor som skulle ha varit nödvändiga för att lyckas med denna politik; inte heller skulle de kanske ha varit villiga att acceptera dessa villkor. Ett allvarligt försök att bygga upp kommunistiska masspartier i Västeuropa och i den engelsktalande världen samt att använda dessa partier som en spjutspets för att tränga in i andra vänsterpartier skulle ha krävt en vilja i Kominterns högkvarter att mildra inte bara den ideologiska strängheten utan också den disciplinära samt bevilja de nationella partierna och deras ledare en långt större handlingsfrihet då det gällde att utforma den politik och taktik som passade de lokala betingelserna. Detta insågs aldrig tillräckligt klart i Moskva. I ett ögonblick då kongressen förordade en politik om en vädjan till massorna, vilket ofelbart krävde en större decentralisering av makten, stärktes ändå de organisatoriska och disciplinära banden, vilket oundvikligen ledde till en starkare centralisering. En gigantisk resolution från tredje kongressen om ”Den organisatoriska strukturen i kommunistiska partier och metoderna och innehållet i deras arbete” följdes av en kort resolution om ”Kommunistiska internationalens organisation”, som in i minsta detalj försökte definiera Kominterns och medlemspartiernas funktioner och skyldigheter.[27] Huvudresolutionen betonade medlemmarnas och tidningarnas disciplinära lydnad under de nationella partiernas centrala ledning och alla partimedlemmars plikt att aktivt arbeta inom partiet. Partimedlemmar måste ”i sitt offentliga uppträdande alltid uppträda som medlemmar av en kamporganisation”. Ny tonvikt lades på betydelsen av underjordiskt arbete av partierna, då det var detta argument som förr hade använts i partikampen av Lenin då han försökte rättfärdiga disciplin och centralisering.[28] Nationella partikommittéer gjordes ansvariga inte bara inför de nationella partikongresserna utan också inför EKKI – principen om ”dubbel subordination” var välkänd inom den sovjetiska organisationen.[29] I denna potentiella lojalitetskonflikt skulle sannolikt det centrala organet, som förfogade över omfattande finansiella resurser, i det långa loppet komma att dominera över den skingrade och ojämna makten hos en årlig nationell kongress. Detta var den resolution som Lenin vid fjärde kongressen mer än ett år senare angrep som ”nästan helt rysk, d. v. s. i allt tagen från ryska betingelser”. Den hade i själva verket förblivit en ”död bokstav”, eftersom utlänningar inte kunde väntas förstå eller kunna genomföra den.[30] Inte desto mindre antogs resolutionen i dess helhet enhälligt av den tredje kongressen och skiljde sig starkt från önskemålet om att man skulle skapa kommunistiska masspartier i väst.

---

[25] Ibid., s. 480.
[26] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 95.
[27] Huvudresolutionen finns i *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 201-225; den kortare resolutionen återfinns i *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 986-989, 1043.
[28] Det ursprungliga utkastet till avsnittet om ”illegal” partiverksamhet blev något urvattnat i den slutliga resolutionstexten då den, som EKKI:s representanter förklarade för kongressen, ”alltför mycket inte bör komma ut till de borgerliga regeringarna” (*Protokoll des III. Kongressens der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 1042); det är emellertid oklart huruvida detta var den enda grunden för oppositionen mot dess ursprungliga form.
[29] Se vol. 1, s. 239.
[30] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 354-355.

Organisationsdetaljer behandlades i en följdresolution. EKKI:s medlemsantal ökades. Det ryska partiet hade fortfarande fem delegater, andra stora partier två delegater vardera och mindre partier en delegat. Denna utökning av den ursprungliga organisationen ökade betydelsen av den inre byrån på sju medlemmar, som för första gången formellt erkändes. En häftig debatt ägde rum i frågan om EKKI kunde utnämna vilken partimedlem som helst till den inre byrån eller om valet endast kunde ske bland EKKI:s egna medlemmar. En stor majoritet röstade för att vem som helst skulle kunna väljas in. Den styrande gruppens makt stärktes ytterligare.[31] Till följd av att man antagit en politik som gick ut på att mer aktivt närma sig massorna, kungjordes att Kominterns officiella tidning, *Kommunistitjeskij Internatsional*, som tidigare utkommit oregelbundet på fyra språk i fortsättningen skulle komma ut regelbundet varje månad – detta förverkligades i själva verket inte förrän 1925 – och att en mer populär tidning med titeln *Internationale Presse-Korrespondenz (Inprekorr)* varje vecka skulle ges ut på tyska, franska och engelska.[32] I februari 1922 infördes en nyhet i form av en utökad session i EKKI, till vilken ytterligare delegater från framträdande partier inbjöds. Detta experiment upprepades i juni 1922. Två månader senare förklarade Zinovjev att dessa utökade sessioner, som tenderade till att bli ”små kongresser”, skulle hållas två gånger om året.[33] Förändringen hade två konsekvenser som kanske inte var väntade. Kominterns stora kongresser upphörde att sammanträda varje år och efter 1922 hölls de oregelbundet. EKKI:s ordinarie sessioner tycks ha kommit ur bruk. De aktiva organen i Komintern blev nu presidiet och det utökade EKKI.

Reträttens följder för Kominterns politik och för dess ryska ledare sträckte sig emellertid långt utöver frågor om uppbyggnad och organisation. Den framhävde det dilemma som från början funnits i den dualistiska politiken, som på en och samma gång innebar att man sökte stimulera och stödja alla världens arbetare i deras kamp mot alla kapitalistiska regeringar samtidigt som man utnyttjade splittringen och rivaliteten mellan de kapitalistiska regeringarna. Båda dessa faktorer – arbetarnas fientlighet till kapitalismen och splittringen inom den kapitalistiska världen – hade bidragit till att sovjetregimen hade överlevt inbördeskriget. Den sovjetiska politiken kunde inte bortse från någondera faktorn. Ändå kunde de handlingar som de dikterade i kritiska ögonblick visa sig svåra att förena med varandra. Den första visade sig kräva ovillkorligt stöd till arbetarna mot kapitalisterna, den andra stöd till en kapitalistisk makt mot en annan. Alla planer på att påverka de kapitalistiska regeringarnas inställning eller handlande med andra medel än sådana som ledde till deras fall stod emellertid i potentiell motsättning till den bolsjevikiska läran. Vid Hallekongressen hade Martov framställt dilemmat på ett kortfattat och övertygande sätt:

> De bolsjeviker, som i upprätthållandet av sin makt ser den enda garantin för världsrevolutionens framgång, är sålunda tvingade att använda alla medel, även de mest tvivelaktiga och dubiösa, för att behålla sin makt, utan att beakta dessa medels inverkan på den internationella revolutionens utveckling.[34]

---

[31] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 1044. Den inre byrå som EKKI utsåg efter den tredje kongressen bestod av Zinovjev, Bucharin, Gennari, Heckert, Radek, Bela Kun och Souvarine (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 18 (8 oktober 1921), spalt 4756); genom ett beslut i EKKI den 26 augusti 1921 bytte den namn till ”presidiet” (Ibid., spalt 4758).

[32] Ibid., nr 18 (8 oktober 1921), spalt 4756-4757.

[33] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 23 (13 september 1922), spalt 5689.

[34] *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 213. En annorlunda men besläktad synpunkt framlades av en kritiker vid ett partimöte i december 1920, då Lenin hade gratulerat sina åhörare till den växande fientligheten mellan de kapitalistiska makterna som en välkommen garanti för Sovjets säkerhet: kritikerna frågade om detta inte var en politik som gick ut på att hetsa de kapitalistiska makterna till krig i vilka arbetarna och bönderna i dessa länder skulle komma att strida och lida (Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 11).

Två gånger under den tredje kongressen hördes – dock endast för att hastigt skjutas åt sidan – den obehagliga antydningen om en latent motsättning mellan Sovjetunionens omedelbara intressen och Kominterns eller dess medlemspartiers intressen. En artikel av Serrati i den italienska socialistpressen, som citerades av Zinovjev som ett bevis på Serratis fientlighet mot Komintern, beklagade att Komintern måste sammanträda under beskydd av ”en stor revolutionär regering” som var tvingad att ”föra sin egen defensiva och offensiva politik mot den internationella och nationella kapitalismen”. I artikeln sade Serrati:

> En politik som hjälper Sovjetrepubliken måste obestridligen också hjälpa hela proletariatet behöver kanske inte på samma gång stämma överens med de taktiska behoven hos en stat som befinner sig i ett kritiskt skede i en ännu inte slutförd revolution.[35]

KAPD, vars delegater vid kongressen spelade rollen av en föraktad och frispråkig opposition, gick längre och krävde ”att Tredje internationalen politiskt och organisatoriskt skulle skiljas från den ryska statens politiska system”. KAPD utfärdade en formell deklaration på denna punkt:

> Vi glömmer för ett ögonblick de svårigheter i vilka den ryska sovjetmakten har råkat på grund av att världsrevolutionen uppskjutits. Vi ser emellertid också faran för att det ur dessa svårigheter kan uppstå en tydlig och verklig motsättning mellan det revolutionära världsproletariatets intressen och Sovjetrysslands tillfälliga intressen.[36]

Inget allvarligt svar gavs av kongressen och intrycket kvarstod hos många, som en vänligt inställd holländsk delegat medgav, ”som om Ryssland snarare bromsade upp den revolutionära utvecklingen”.[37]

Den envisa kritiken krävde uppenbarligen en dementi. Det var Trotskij, som vid denna tid var den mest aktive försvararen av den officiella politiken som åtog sig denna uppgift. Det skedde vid Kommunistiska ungdomsinternationalens kongress som ägde rum strax efter Kominterns tredje kongress.[38] Det föll på Trotskij att inför detta kritiska och otåliga forum försvara vad han uppriktigt kallade ”den tillfälliga reträttens strategi”, som antagits av Komintern. Han sade att ”några ytterst intelligenta kamrater har lagt fram en hypotes enligt vilken i huvudsak ryssarna bör klandras för den nuvarande ‘högertendensen’, därför att ryssarna nu har upptagit handelsförbindelser med en stat i väst och är mycket angelägna om att inte dessa förbindelser avbryts av den europeiska revolutionen”. Han tillade ironiskt att några av ”dessa, den historiska utvecklingens teoretiker” t. o. m. hade ”utsträckt sin lojalitet till Marx’ anda så långt som till att även söka ekonomiska grunder för denna högertendens”. Efter att sålunda ha presenterat motståndarsidans argument i dess mest extrema form, hade Trotskij inga större svårigheter med att formellt krossa dem. Den kunde spelas ut mot den parallella och skenbart motsägelsefulla anklagelsen att det ryska partiet av nationellt politiska skäl hade ”insisterat på att på konstgjord väg frammana en revolution i Tyskland” då det gällde marsaktionen. Det var sant att den ”segerrika socialistiska diktaturen” inte kunde säkerställas i Ryssland utan ”det internationella proletariatets världsrevolution”. Ryssland kunde emellertid av detta skäl enbart vara intresserat av revolutionens ”inre logiska utveckling”, inte av att på konstgjord väg påskynda eller bromsa den.[39] Detta logiska svar kunde ha förstärkts genom en hänvisning till de rådande förhållandena. Den försiktiga ton som präglat Kominterns politik vid tredje kongres-

---

[35] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s.159; Trotskij citerade ett uttalande av Turati, ledaren för högerflygeln vid Leghornkongressen, som menade att ”ryssarna uppfann sovjeterna och Kommunistiska internationalen för att tjäna sina egna syften, för sina egna nationella intressen” (Ibid., s. 397).
[36] Ibid., s. 224.
[37] Ibid., s. 799.
[38] Se nedan s. 441-442.
[39] L. Trotskij, *Pjat Let Kominterna* (u.å. [1925]) s. 254-255.

sen rättfärdigades på samma sätt av världsrevolutionens yttersta intressen, vilka inte kunde, som händelserna visat, uppnås genom den snabba chocktaktik som andra kongressen räknat med. Denna försiktiga inställning i Komintern hade utan tvekan sin motsvarighet i ett omedelbart intresse för Sovjetryssland som krävde ett uppehåll i den oupphörliga kampen mot den kapitalistiska världen. Beroendeförhållandet mellan världsrevolutionen och Sovjetunionen kunde än en gång ges en rimlig förklaring. Världsrevolutionens fördröjning, som hade lett till en reträtt i den sovjetiska politiken, medförde en motsvarande reträtt i Kominterns politik. Då den rätta tidpunkten infann sig kunde världsrevolutionen och den sovjetiska politiken åter ta till offensiven. Ett argument som var teoretiskt oantastligt måste förefallit befläckat av egenintresse då det lades fram av Kominterns ryska ledare för utländska kommunistpartier, som var tvungna att underordna sin egen taktik en allmängiltig och enhetlig linje som dragits upp i Moskva.

Under tiden tog man sig an uppgiften att ge den nya parollen ”Till massorna” ett konkret innehåll. Försöket att räcka ut handen till tillfälligt samarbete med andra vänsterpartier övergavs inte: i själva verket skulle det intensifieras under det kommande året. En ny till synes mer lovande lösning introducerades i form av specialiserade internationella arbetsuppgifter som ägde en potentiell dragningskraft på massorna: några som redan fanns kunde föras in under Kominterns allmänna maktutövning, andra kunde skapas under dess beskydd. I båda fallen var uppfattningen densamma. Massorna som inte omedelbart kunde eller ville gå in i de kommunistiska partierna eller omfatta den kommunistiska ideologins och disciplinens hela stränghet kunde dras in i sympatisörsorganisationer och sålunda indirekt bidra till den proletära revolutionens sak.

Den viktigaste och mest anspråksfulla av dessa underordnade organisationer som nu bildades under överinseende av Komintern var den Röda fackföreningsinternationalen, vanligen kallad Profintern.[40] Sedan Kominterns andra kongress hade Mezsovprof,[41] varit flitigt sysselsatt med att lägga grunden till en ny international. Dess första uppgift hade varit att söka locka de nationella fackföreningarna bort från IFTU och förmå dem att ansluta sig till den framtida Röda internationalen. För detta ändamål satte den upp ”propagandabyråer” i olika länder. I allmänhet tycks dessa inte ha varit särskilt effektiva organ. Den brittiska byrån var tillräckligt aktiv för att utsätta sig för de mäktigaste fackföreningsledarnas ovilja och fientlighet. Oundvikligen tenderade ett organ, som till enda syftet hade att hellre propagera för anslutning till Moskva än till Amsterdam, att locka till sig de upproriska och avvikande elementen i fackföreningarna. Detta orsakade anklagelser om att man sökte splittra rörelsen. I Tyskland riktades med stor bitterhet vid Hallekongressen anklagelsen mot Zinovjev och Lozovskij för att de splittrade fackföreningarna. Sådana anklagelser gjorde emellertid föga intryck på Moskva, där man fortfarande antog att det bara var en tidsfråga innan hela rörelsen hade vunnits över. Den 9 januari 1921 beslöt EKKI att den 1 maj sammankalla en internationell konferens för att grunda en röd fackföreningsinternational. Inbjudningar skulle sändas till alla fackföreningar som stod i motsatsställning till Amsterdam (precis som inbjudningen till Kominterns första kongress hade sänts till alla partier och grupper som var emot Andra internationalen). Den utfärdades gemensamt i EKKI:s och MeIsovprofs namn.[42] Mötet framflyttades senare till juli 1921 för att samordna det med Kominterns tredje kongress. Under tiden använde Lozovskij den fjärde allryska fackföreningskongressen i maj 1921 för att hålla ett långt tal till stöd för den planerade fackföreningsinternationalen, i vilket han hävdade att fackföreningar som representerade fjorton miljoner arbetare hade anslutit sig till

[40] På tyska kallades den ”Die Rote Gewerkschaftsinternationale” på engelska ”The Red international of Labour Unions (RILU)”.
[41] Se ovan s. 231.
[42] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 16 (31 mars 1921), spalt 37343740, 3787.

Mezsovprof. Kongressen utfärdade i samband med detta en resolution i vilken bildandet av denna fackföreningsinternational stöddes. Temat var kampen om herraväldet inom den internationella arbetarrörelsen under slagordet ”Moskva eller Amsterdam”.[43] Detta tillfälle utgjorde kanske höjdpunkten i tilltron på planen att samla världens fackföreningsrörelser kring Moskva. Under kongressen kungjordes under allmän entusiasm att en delegat hade skänkt en guldring ”åt de strejkande engelska arbetarna” (detta var tiden för de första stora strejkarna i de engelska kolgruvorna efter kriget). Kongressen beslöt att sända 20 000 pund ur de allryska fackföreningarnas centralråds fonder till ”de strejkande engelska kolgruvearbetarna”.[44] Vid Kominterns tredje kongress en månad senare angrep Zinovjev än en gång IFTU som ”den internationella bourgeoisiens sista barrikad” och tillkännagav uppgifterna för Profinterns kommande första kongress: ”att bättre organisera kampen mot den ruttna fackföreningsinternationalen”, ”att på ett praktiskt sätt definiera relationerna mellan de revolutionära fackföreningarna och partierna i varje land” och ”att exakt formulera relationen mellan det Röda fackföreningsrådet och Kommunistiska internationalen”.[45]

Profinterns första kongress som inleddes den 3 juli samlade 380 delegater (av vilka 336 hade rösträtt) från 41 länder och sade sig representera 17 miljoner av totalt 40 miljoner fackföreningsanslutna arbetare över hela världen.[46] Förhandlingarna avslöjade emellertid snart dilemmat att de som helst ville grunda den nya internationalen var syndikalisterna, som önskade en fullständig brytning med de existerande fackföreningarna och krävde att den nya internationalen skulle vara fullständigt oberoende av Komintern, det politiska organet. Dessa åsikter uttrycktes vid kongressen av Bill Haywood i IWW:s namn och franska och spanska delegater. Tal av Zinovjev och Lozovskij återförde emellertid kongressen till ordningen och Profintern konstituerades i vederbörlig ordning efter de linjer som fastställts av Mezovprof. Dess utsagda uppgift var att ”mot den ruttna Amsterdaminternationalens tvetydiga borgerliga program ställa ... ett klart revolutionärt handlingsprogram”: det första villkoret för medlemskap var ”att i praktiken utforma och förverkliga den revolutionära kampens principer”. Rent allmänt krävdes att fackföreningarna lämnade IFTU innan de anslöt sig till Profintern. I vissa länder där emellertid de stora fackföreningsorganisationerna förblev IFTU trogna, var det tillåtet för enskilda fackföreningar att gå in i Profintern utan att klippa av sina förbindelser med den gamla organisationen.[47] Denna rättighet tycks ha använts flitigt. Lozovskij hävdade två år senare, vilket dock utan tvivel var starkt överdrivet, att en tredjedel av de arbetare som var anslutna till IFTU också var anslutna till Profintern.[48]

Kongressens mest kontroversiella debatt berörde frågan om förhållandet mellan Profintern och Komintern. Syndikalisterna arbetade hårt för att fackföreningarna skulle vara oberoende av alla politiska organ. Här visade sig emellertid maktens betydelse vara alltför stark. En resolution stödd av Rosmer och Tom Mann föreslog åtgärder för ”de intimast möjliga kontakterna med Tredje internationalen”, som skulle säkras genom ett utbyte av delegater mellan Profinterns råd och EKKI samt genom gemensamma sessioner med de två organen och för en ”verklig och nära revolutionär enhet” mellan de röda fackföreningarna och kommunistpartierna i alla länder.[49] Stadgan som antogs av kongressen föreskrev att ett

---

[43] *Tjetvertyj Vserossijskij S'ezd Professionalnych Sojuzov* (1921), (Plenumy), s. 80-94, 110-114.
[44] Ibid., I, s. 27, 194.
[45] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 672-673, 676.
[46] Kommunisitjeskij Internatsional, nr 18 (8 oktober 1921), spalt 4508; J. T. Murphy, *New Horizon* (1941), s. 174-175.
[47] *Resolutionen, Statuten, Manifeste und Aufrufe der Ersten Internationalen Kongresses der Roten Fach- und Industrie-Verbände* (Bremen, u.å. [1921]), s. 64-65.
[48] *Dvenadcatyj S'ezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 280.
[49] *Resolutionen, Statuten, Manifeste und Aufrufe der Ersten Internationalen Kongresses der Roten Fach- und Industri-Verbände* (Bremen, u.å. [1921]), s. 17-18. Som ett exempel på tillämpningen av detta i praktiken,

centralråd skulle bildas. Detta skulle bestå av fyra delegater från det ryska partiet, två från vart och ett av de stora ländernas kommunistpartier och en med sju delegater skapas av vilka två skulle utses från ”det land där den röda fackföreningsinternationalen har sitt säte”.[50] Kongressen bevistades av delegater från Japan, Kina, Korea och Indonesien och antog en resolution i vilken ”arbetarna i Mellersta och Fjärran Östern” uppmanades att ”sluta sig till den röda fackföreningsinternationalens led”.[51] Skillnaden mellan Amsterdaminternationalen, som nästan helt begränsades till Europa, och Profintern, som varmt välkomnade arbetarna i de ”koloniala” länderna, blev senare viktig.

En annan organisation vars öde gav en god bild av det dilemma som den tredje kongressen ställdes inför vid valet mellan internationellt masstöd och Moskvas centraliserade kontroll var den Kommunistiska ungdomsinternationalen. Denna organisation var inte som Profintern en direkt utlöpare av Komintern, utan hade en egen historia. En socialistisk ungdomsinternational hade funnits före 1914 och hade vid en konferens i Bern i april 1915 antagit en pacifistisk politik och tagit ställning mot kriget. Elva nummer av dess tidning publicerades oregelbundet i Zürich mellan september 1915 och maj 1918. Bland dem som lämnade bidrag fanns Lenin, Zinovjev, Trotskij, Kollontaj, Radek, Angelica Balabanov, Liebknecht och andra anhängare till Zimmerwaldrörelsen.[52] Efter kriget flyttade organisationen till Tyskland och i november 1919 konstituerade den sig vid en kongress i Berlin som Kommunistiska ungdomsinternationalen. Organisationen hade initierats av dess ordförande Willy Münzenberg.[53] I dess program sades att den som organisation var oberoende medan dess politiska aktivitet sammanföll med Kominterns program eller med det program som antagits av det nationella parti som hörde till Komintern.[54] Münzenberg deltog i Kominterns andra kongress men lyckades inte att få den att diskutera ungdomsrörelsen.[55] Trots detta bakslag utvecklades Kommunistiska ungdomsinternationalen och sade sig efter ett år representera 45 nationella ungdomsorganisationer med tillsammans 800 000 medlemmar.[56] När den sammankallade sin andra kongress i Jena den 7 april 1921 blev plötsligt EKKI medveten om betydelsen av denna halvt oberoende kommunistiska organisation. Kominterns officiella tidning hälsade kongressen som en händelse av ”största vikt” och som en ”kraftfull demonstration för den kommunistiska rörelsen”.[57] Den 1 april 1921 sände emellertid EKKI ett brev till Kommunistiska ungdomsinternationalens sekretariat och instruerade den myndigt att behandla de kommande diskussionerna i Jena som

---

föreskrev Profinterns brittiska byrå att den ”skall vara oberoende av brittiska kommunistpartiet, men skall arbeta i endräkt och samstämmighet med det och i nationellt avseende överföra samma relationer som finns mellan CEC och RILU och CI (*Constitution of the Red International of Labour Unions* (u.å.), s. 12-13); detta skulle uppnås genom ett ömsesidigt utbyte av representanter.

[50] *Resolutionen, Statuten, Manifeste uncle Aufrufe der Ersten Internationalen Kongresses der Roten Fach- und industri-Verbände* (Bremen, u.å. [1921]), s. 73.

[51] Ibid., s. 79-80.

[52] Dessa elva nummer trycktes senare på nytt av Komintern (*JugendInternationale: Kampf- und Propaganda-Organ der Internationalen Verbindung Socialistischer Jugendorganizationen* (Moskva, u.å.); det elfte numret hade titeln Brot, Frieden und Freiheit).

[53] I Sovjetryssland hade det Kommunistiska ungdomsförbundet eller Komsomol (dess senare officiella namn var ”Förenade leninistiska kommunistiska ungdomsförbundet” eller VLKSM) grundats i oktober 1918; Zinovjev hade i maj 1919 i EKKI:s namn utfärdat en vädjan om att grunda en internationell kommunistisk ungdomsorganisation (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 2 (juni 1919), spalt 241).

[54] Kongressen beskrivs i Willy Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 293-302; programmet finns i Ibid., s. 375-380. Detta verkar vara den bästa redogörelsen för den Kommunistiska ungdomsinternationalens tidigaste år; ryska redogörelser är helt och hållet propagandistiska. R. Schöller, *Geschichte der Kommunistischen Jugendinternationale* (5 volymer, 1931), har inte använts. En monografi i ämnet vore önskvärd. Dokumenten från första kongressen och en redogörelse för dess förhandlingar finns i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 9 (22 mars, 1920), spalt 1411-1418, nr I1 (14 juni 1920), spalt 1895-1912.

[55] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 640.

[56] Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 331.

[57] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 16 (31 mars 1921), spalt 3943-3944.

”icke bindande” och överflytta kongressen till Moskva, där den samtidigt skulle sammanträda tillsammans med Kominterns tredje kongress i juni.[58]

Ungdomsinternationalen böjde sig för beslutet. Münzenberg hedrades med en plats i EKKI och bevistade Kominterns tredje kongress i egenskap av representant i EKKI. Den försummelse som andra kongressen visat upprepades inte. Zinovjev framhöll i sin rapport betydelsen av Kommunistiska ungdomsinternationalen och en halv session ägnades åt att diskutera den. Under denna session betygade Münzenberg lidelsefullt sin lojalitet med kommunistiska partiet, till Komintern och till Moskva.[59] Kongressens resolution om Kommunistiska ungdomsinternationalens ställning var kategorisk på denna punkt:

> Politiskt inflytande och ledning måste i internationell skala tillkomma endast Kommunistiska internationalen, och i enskilda länder Kommunistiska internationalens sektion i detta land.
>
> Det är den kommunistiska ungdomsorganisationens plikt att underordna sig denna politiska ledning (program, taktik, politiska direktiv) och att sammansmälta med den gemensamma revolutionära fronten.
>
> Kommunistiska ungdomsinternationalen är en del av Kommunistiska internationalen och som sådan underordnad alla resolutioner från Kommunistiska internationalens kongress och dess exekutivkommitté.[60]

Kommunistiska ungdomsinternationalens andra kongress sammanträdde omedelbart efter det att Kominterns kongress hade avslutats. Att det fanns motstånd och kritik framgår av det förhållandet att Lenin personligen ingrep för att förlika meningsmotståndare och att Trotskij framträdde vid kongressen och försvarade Komintern mot anklagelsen att den underordnade världsrevolutionens intressen Sovjetrysslands.[61] Svårigheterna övervanns emellertid och Kommunistiska ungdomsinternationalen gav vika. Dess högkvarter flyttades till Moskva.[62] Kommunistiska ungdomsinternationalens följande kongresser hölls i Moskva samtidigt med Kominterns kongresser. Ännu en gång hade ett steg tagits som gynnade framväxten av en centraliserad disciplin inom Komintern på bekostnad av den grad av självständighet som var nödvändig för att uppmuntra massrörelser. Det kan ha varit en tillfällighet att Münzenberg efter kongressen överfördes till en annan post.[63]

Både Profintern och Kommunistiska ungdomsinternationalen var speciellt utpräglade kommunistiska organisationer och kravet på att få dem att underkasta sig Kominterns disciplin visade sig omöjligt att motstå. Detta krav upphävde i det stora hela det syfte som de först hade varit avsedda för, nämligen att utgöra en kanal för närmanden till icke-kommunis-

---

[58] Brevet finns i *Sowjet*, 15 maj 1921, s. 49-50; detta var en oberoende vänstertidning i vilken Levi efter det att han uteslutits ur KPD blev redaktör. Publiceringen av brevet var avsiktligt indiskret. Enligt W. Münzenberg *Die Dritte Front* (1930), s. 343-344, var skälet till att flytta till Moskva fruktan för de polisingripanden, som kunde följa efter marsaktionen; brevets text erbjöd emellertid inte någon sådan förklaring.

[59] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 220-221, 251-254, 887-905.

[60] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 256-259.

[61] W. Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 346. Enligt *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, XXXIII (1938), s. 829, art. *Kommunistitjeskij Internatsional* Molodezi föregicks andra kongressen av en ”envis kamp”, och ”de misstag som första kongressen gjorde då det gällde frågan om de ömsesidiga förbindelserna med Komintern och kommunistpartierna korrigerades”.

[62] En redogörelse för kongressen finns i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 18 (8 oktober 1921) spalt 4529-4532.

[63] W. Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 348. Under våren 1921 bildades en kommunistisk kvinnointernational som från april 1921 och framåt publicerade några nummer av en månadstidning, *Die Kommunistische Fraueninternationale*. Samtidigt med Kominterns tredje kongress höll den en konferens och fick kongressens välsignelse (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 255-256); denna international tycks emellertid aldrig haft någon livskraft.

tiska sympatisörer. Ett sådant närmande var emellertid nödvändigt. Efter det att den tredje kongressen hade avslutats gjordes ett försök att skapa denna kanal genom ett antal organisationer som var löst knutna till partiet genom en gemensam målsättning, men fria från förpliktelser till revolutionärt agerande och från de stränga ideologiska och disciplinära kraven. Sympatisörernas ställning, som hade erkänts i Sovjetryssland efter införandet av NEP, överflyttades sålunda till de internationella kommunistiska organisationerna. Den första impulsen tycks nästan av en händelse ha framsprungit ur den ryska hungersnöden. Under ledning av den uppfinningsrike och arbetsamme Münzenberg bildades Internationella Arbetarhjälpen (MRP) i Berlin den 12 september 1921. Dess ursprungliga uppgift var att utgöra ett vänsteralternativ till de generösa hjälpsändningar som kom till Sovjetryssland från ARA och andra borgerliga organisationer, som arbetade för att lindra hungersnödens fasor. Tyska arbetare åtog sig att arbeta på övertid för att anskaffa maskiner och konsumtionsvaror för Sovjetrysslands räkning; senare ordnades penninginsamlingar. Ett lån togs också till förmån för det svältande Sovjetryssland.[64] I en rapport till EKKI i mars 1922 kallade Münzenberg MRP för ”det första praktiska försöket att bilda en enhetsfront”. Han hävdade att i slutet av januari 1922 hade totalt 200 miljoner mark samlats in bland arbetare eller av arbetarpartier framför allt i Tyskland, Schweiz och Holland, och att 70 000 svältande ryssar hade tagits om hand av MRP:s hjälpstationer i Ryssland. Hjälp i vidare bemärkelse gavs genom att man medverkade till den allmänna ekonomiska återuppbyggnaden genom att sända maskiner, verktyg och utländska arbetare. ”Vad vi i dag måste lära ryssarna är de europeiska och amerikanska arbetarnas stora arbetskapacitet och organisationsform.”[65] Senare sköttes traktorstationer och t. o. m. sovchoser under MRP:s överinseende och med hjälp av utländska arbetare. Organisationen hade den dubbla uppgiften, som en resolution av Kominterns fjärde kongress klart deklarerat, att väcka sympati för Sovjetryssland bland arbetarna och samtidigt åstadkomma ”reella ekonomiska resultat”.[66] Den fortsatte att ha sitt högkvarter i Tyskland men fick också framgång i andra europeiska länder bl. a. i Storbritannien, där den under många år blomstrade under namnet Workers’ International Relief. I Förenta staterna bildades ”Friends of Soviet Russia” hösten 1921 med syftet att ge hjälp åt det hungersnödsdrabbade ryska folket. Ungefär vid samma tid bildades ”Clarté” i Frankrike av ett antal framträdande litterära personligheter, bl. a. Anatole France, Romain Rolland och Henri Barbusse, som en modell för grupper av intellektuella sympatisörer i andra länder. Ytterligare en skapelse under denna period var International Association for Aid to Revolutionaries, som i första hand var avsedd att samla in hjälp åt offren för den ”vita terrorn”. Denna organisation fick också fjärde världskongressens välsignelse.[67]

I England gjorde man ett unikt och lovande experiment under överinseende av CPGB. Arbetslöshetskrisen 1921 medförde att det bildades lokala kommittéer som gick ihop och bildade National Unemployed Workers’ Movement (NUWM). Organisatören och den ledande personligheten bakom detta var Wal Hannington – en framstående kommunist. På årsdagen av

---

[64] Ruth Fischer har summerat denna organisations verksamhet i Tyskland 1922: ”tjugosju sammanslutningar gav betydande summor och gav stöd till barnhem i Sovjetunionen. Verktyg och kläder värderade till åtta miljoner mark insamlades av unga människor och barn. Tecknande av ‘arbetareobligationer’ inbringade två miljoner mark. Organisationen hade sin egen illustrerade veckotidning, *Sichel und Hammer*, vars första upplaga gick i 130 000 exemplar. Ryska filmer visades och behållningen gick till Ryssland. En rysk violinist, Soermus, åtföljd av en kör som framförde politiska recitationer turnerade i landet” (*Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 220).

[65] *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 126-129.

[66] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 327-328; *Internationale Presse-Korrespondenz*, nr 95, 6 juni 1923, redogjorde för MRP:s resultat i Sovjetryssland.

[67] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 837; i England var den mest känd under namnet ”International Class War Prisoners’ Aid (ICWPA).

stilleståndet marscherade 1921 ungefär 40 000 arbetslösa till den minnesvård i Whitehall, som rests till minne av dem som stupat i andra världskriget, med en blomsterkrans med ett band med hammaren och skäran och med inskriptionen:

> Till kapitalismens offer, vilka gav sina liv för jordräntans, penningräntans och profitens skull från dem som överlevde och som nu lider värre än de som dött för denna oheliga treenighet.[68]

Året därpå bildades bland fackföreningarna en ”nationell minoritetsrörelse” som bland de sysselsatta arbetarna hade samma uppgift som de kommunistledda och kommunistinspirerade ”pådrivargrupper” som fanns bland de arbetslösa i NUWM.[69] Dessa utgjorde de första av åtskilliga organisationer genom vilka det lilla brittiska kommunistpartiet försökte få kontakt med de brittiska arbetarna. Dessa organisationers framgång omintetgjordes snart av en rad politiska komplikationer.

Dessa samarbets- och infiltrationsåtgärder vidtogs i enlighet med parollen ”Till massorna”, som antagits vid Kominterns tredje kongress, var tillräckligt lovande för att kräva en mer exakt definition av den nya doktrinen. Attitydförändringen blev uppenbar i december 1921 då EKKI utfärdade tjugofem teser om ”Arbetarnas enhetsfront”.[70] I teserna förklarades att man kunnat iaktta en rörelse åt vänster och ett ökat förtroende för kommunisterna bland massorna, som överallt kände ”en strävan till enhet utan motstycke”. Följaktligen medförde omständligheterna ”en bredare och fullständigare enhet då det gällde praktiska aktioner”; kommunistpartierna och Komintern som helhet uppmanades att *”stödja parollen om en arbetarnas enhetsfront* och ta initiativet i denna fråga i sina händer”. Vissa förutsättningar måste emellertid föreligga. Kommunistpartierna var inte bara tvungna att upprätthålla sitt fullständiga oberoende då det gällde organisation och ideologi utan måste också vid alla tider förbehålla sig rätten ”att uttrycka sin mening om politiken i alla arbetarklassens organisationer utan undantag”. Det erinrades om att bolsjevikerna i sin kamp mot mensjevikerna – och sådana historiska paralleller låg alltid nära till hands för bolsjevikerna – en gång antagit parollen ”enhet nerifrån”. Denna taktik lämnade vägen öppen för angrepp på ledarna i andra arbetarpartier. Det anmärktes att ”ledarna i Andra, Andra och en halv-internationalen och Amsterdaminternationalen hittills genom sitt uppförande visat att när det kommer till *praktiska aktioner* överger de *i själva verket* sin paroll om enhet”. Proklamationen om ”arbetarnas enhetsfront” innehöll därför från början ett inslag av tvetydighet. Andra partier skulle uppmanas att gå in i en enhetsfront. Den enhet som det emellertid gällde var begränsad till praktiskt agerande för att uppnå vissa gemensamma mål. Det betydde inte att de kommunistiska mål som inte delades av de icke-kommunistiska partierna skulle uppges, eller att man skulle upphöra med försöken att splittra dessa partier och isolera deras ledare. Vad det gällde ledarna höll man fortfarande fast vid Lenins politik att stödja dem på samma sätt ”som repet stödjer den som skall hängas”.

Enhetsfrontstaktiken ledde Komintern in i ett unikt och föga lovande experiment som inte var något annat än ett försök att bilda en enhetsfront med Andra internationalen. Så tidigt som i april 1920 hade det brittiska ILP närmat sig Schweiz socialistiska parti och haft planer på att återupprätta en allomfattande international.[71] Förhandlingarna under ett år ledde inte till att

---

[68] T. Bell, *The British Communist Party* (1937) s. 79: författaren tillägger att partiet ”var den främsta inspirationskällan till hela denna de arbetslösas rörelse”.

[69] En delegat från CPGB förklarade vid Kominterns fjärde kongress i november 1922, att rörelsen i Storbritannien tog sig båda dessa former. (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 132).

[70] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 303-310, där de finns som ett tillägg till resolutionen från fjärde kongressen som godkände dem; de finns också i *VKP(B) v Rezoljutscijach* (1941), I, s. 409-416. [Teserna, antagna 28 december 1921, ingår i samlingen Den proletära enhetsfronten på marxistarkivet]

[71] Se ovan s. 111.

detta mål förverkligades utan att ytterligare en ”international” bildades vid en konferens i Wien i februari 1921.[72] Den hette De socialistiska partiernas arbetarunion och kallades populärt för ”Wienunionen”. Dess fiender kallade den för ”andra och en halv-internationalen” – ett öknamn som den fick behålla. Andra och en halv-internationalen var ett försök att återuppliva ”centergruppen” i den internationella rörelsen, som hade varit mot kriget men som hade vägrat att acceptera följderna av nationellt nederlag och social revolution och som i likhet med Zimmerwaldmajoriteten, hade varit föremål för Lenins fräna attacker.[73] Krigsslutet hade medfört att den endast hade kvar en välmenande pacifism och en lika välmenande önskan att finna en lösning som stod mellan de två varandra bekrigande internationalerna. Den kom aldrig att föra någon självständig politik. I början av 1922 föreslog den emellertid en allmän konferens för alla arbetarorganisationer i världen. Komintern som nyss inlett sin enhetsfrontspolitik accepterade förslaget med stor iver. EKKI:s utökade session i februari 1922 välkomnade förslaget å de kommunistiska partiernas vägnar och föreslog att fackföreningarna, oavsett om de var anslutna till Amsterdaminternationalen eller till Profintern eller om de var oberoende syndikalistiska fackföreningar, skulle inbjudas till konferensen och förklarade att ”de arbetande massornas enhet i aktioner” kunde realiseras genast ”trots principiella skillnader i politisk uppfattning”.[74] Andra internationalen var långt försiktigare och en överenskommelse kunde endast nås för ett preliminärt diskussionsmöte mellan delegater från de tre internationalerna.

Den 2 april 1922 ägde denna sällsamma sammankomst rum i riksdagshuset i Berlin. Delegationer från Andra internationalen hade en något skev sammansättning genom att den brittiska gruppen bestod av sex medlemmar. Den leddes av Ramsay MacDonald. Därefter kom den belgiska gruppen ledd av Vandervelde. Delegationen från den andra och en halv-internationalen leddes av österrikarna Adler och Bauer och innehöll medlemmar från åtskilliga länder, bl. a. Longuet från Frankrike, två ryska mensjeviker, Martov och Abramovitj samt Wallhead från det brittiska ILP.[75] I delegationen för Tredje internationalen ingick Bucharin och Radek från Sovjetryssland, Clara Zetkin från Tyskland och åtskilliga mindre kända personer. Tyskland var det enda land som hade representanter i alla tre delegationerna. Serrati bevistade också konferensen som delegat för det italienska socialistpartiet som inte hörde till någon av de tre internationalerna.

Få människor väntade sig att denna sällsamt sammansatta konferens skulle leda till något påtagligt resultat. Vad som uppnåddes berodde nästan helt på ivern hos Kominterns delegation att till nästan vilket pris som helst nå en överenskommelse. Förhandlingarna inleddes med ett försiktigt utformat uttalande av Clara Zetkin, som föreslog en konferens med representanter från de tre internationalerna och från alla fackföreningar. Dagordningen skulle ta upp frågor såsom ”hjälp till ryska sovjetrepublikens återuppbyggnad” och ”Versaillesfördraget och återuppbygganden av de förstörda områdena”. Vandervelde svarade med ett högst provokativt tal. Efter att ha protesterat mot att man diskuterade krigsskadestånden eller Versaillesfördraget vid konferensen, krävde han garantier i tre frågor, i vilka Andra internationalen begärde klara besked innan den kunde ta ställning till en konferens: om bildandet av kommunistiska celler i arbetarorganisationer, om störtandet av mensjevikregimen i Georgien

[72] En redogörelse för förhandlingarna finns i *Independent Labour Party: Report on the 29th Annual Conference* (1921), s. 33-47.
[73] Se nedan Not E. ”Den marxistiska inställningen till krig”.
[74] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 269.
[75] ILP ingick fortfarande i British Labour Party; trots att det hade utträtt ur Andra internationalen; MacDonald kunde som medlem av ILP sålunda komma med ett mandat från Labour Party i delegationen för Andra internationalen, medan den officielle ILP-representanten var medlem av den rivaliserande delegationen. Radek undvek inte att påpeka detta förbryllande virrvarr i den brittiska organisationen (*The Second and the Third Internationals and the Vienna Union* (u.å.), s. 66).

som utförts av den ”bolsjevikiska imperialismen” (Tseretelli, den georgiske mensjeviken var medlem av Andra internationalens delegation) och om den förestående rättegången mot socialrevolutionära ledare i Moskva. Vandervelde var i egenskap av tidigare anhängare av krigspolitiken och socialistisk minister i en borgerlig koalitionsregering ytterst sårbar. Radek vände sig mot honom liksom mot Ramsay MacDonald i några bitande och verkningsfulla yttranden. Bortsett från retoriken var bildandet av kommunistiska celler (som hedrades med uppfinnandet av ett nytt franskt ord för detta, noyautage) det verkliga stridsäpplet. Det gamla problemet om tillfälligt samarbete i vissa givna frågor mellan svurna fiender luftades än en gång utan att man kom närmare någon lösning. Ramsay MacDonald klagade över att Tredje internationalen försökte ”använda lugna ord för att få oss närmare den så att dess slag mot oss kan bli desto dödligare”. Serrati som ganska förvånande försvarade Komintern påpekade helt riktigt att Andra internationalen under kriget inte hade sett någon svårighet i ett tillfälligt samarbete med Clemenceau och vad beträffar noyautage, trodde han att ”en stark och frisk organisation inte behövde frukta ett gift”. Radek kringgick hela problemet:

> Vi har inget förtroende för Andra internationalens partier. Vi kan inte hyckla förtroende. Men trots detta säger vi: ‘Det är inte en fråga om vi har förtroende för varandra eller inte; arbetarna kräver en gemensam kamp och vi säger: Låt oss sätta igång den!’[76]

I denna oförsonliga atmosfär kunde ingenting ha räddat samarbetet från ett sammanbrott förutom Radeks orubbliga beslutsamhet att förhindra en slutlig brytning. Efter Clara Zetkins inledningsanförande talade ingen Kominterndelegat utom Radek, som talade dubbelt så länge som Clara Zetkin. Men dessa uttalande och den ovanliga försonlighet med vilka de gjordes kan förklaras av vad som höll på att ske i kulisserna. Radek var antagligen den ende närvarande som kände till hur långt förhandlingarna mellan den sovjetiska och tyska regeringen hade nått. Tio dagar efter Berlinmötets slut skulle dessa förhandlingar resultera i Rapallofördraget. Radek var därför ihärdig i sina krav på att man gemensamt skulle fördöma Versaillesfördraget. Vandervelde försvarade emellertid envist sitt land då det gällde fördraget och krigsskadeståndsfrågorna. På denna punkt liksom på nästan alla andra måste Radek ge vika för att avvärja ett omedelbart sammanbrott. Sent på kvällen den 5 april 1922 antogs en gemensam resolution. Den uppsatte en gemensam organisationskommitté på nio personer (tre från varje international) som skulle förbereda ”ytterligare konferenser” och få till stånd samtal mellan ”Amsterdaminternationalen” och ”den röda fackföreningsinternationalen”. Konferensen tog del av deklarationen från Komintern att socialrevolutionärerna vid rättegången i Moskva skulle tillåtas utse sina egna försvarare; att rättegången skulle vara offentlig och att representanter från de tre internationalerna skulle tillåtas bevista den; och att inga dödsstraff skulle utmätas. Den gav organisationskommittén i uppdrag att från de tre internationalerna mottaga ”material ... om den georgiska frågan” och att rapportera om den inför en framtida konferens. Slutligen antogs den Andra internationalens invändning mot att man sammankallade en sådan konferens ”i april, d. v. s. samtidigt som Genuakonferensen”, men i princip höll den med om det önskvärda i en tidig ”allmän konferens” mellan olika vänsterorganisationer. Under tiden vädjade den till ”arbetarna i alla länder” att organisera omedelbara demonstrationer för vissa speciella mål:

> För åtta-timmarsdagen;
>
> För kampen mot arbetslöshet, som har vuxit ofantligt på grund av de kapitalistiska makternas skadeståndspolitik;
>
> För proletariatets enade kamp mot den kapitalistiska offensiven;

[76] *The Second and the Third Internationals and the Vienna Union* (u.å.), s. 47, 50, 53, 72.

> För den ryska revolutionen, för det svältande Ryssland, för återupptagande av alla länders politiska och ekonomiska förbindelser med Ryssland; För återupprättandet av den proletära enhetsfronten i alla länder och i Internationalen.

I ett avslutningsanförande förklarade Radek å Kominterndelegaternas vägnar att den gemensamma resolutionen hade accepterats ”efter mycken tvekan” och att ”deras tvekan i första hand berodde på det faktum att Andra internationalen vägrade att som paroll för arbetarnas demonstrationer anta upphävandet av Versaillesfördraget.[77]

Kominterndelegationens accepterande av denna resolution orsakade en omedelbar reaktion i Moskva. Efter att ha mottagit texten skrev Lenin en artikel i *Pravda* den 11 april 1922 med rubriken *Vi betalade alldeles för dyrt*. Löftet att tillåta representanter från de tre internationalerna att bevista rättegången mot socialrevolutionärerna och att inte utdöma några dödsstraff hade varit förhastade. Dessutom hade inga utfästelser gjorts av den andra sidan. Slutsatsen var emellertid inte att enhetsfrontstaktiken hade misslyckats utan helt enkelt att bourgeoisiens diplomater än en gång hade visat sig vara listigare än representanterna från Kommunistiska internationalen. Lenin menade att man för att stödja proletariatet i dess kamp mot den kapitalistiska offensiven antagit enhetsfrontstaktiken och genomfört den till slutet.[78] Tio dagar senare krävde *Pravda* fortfarande förenade demonstrationer av ”arbetare, kommunister, anarkister, socialdemokrater, partilösa arbetare, oavhängiga och kristna demokrater” mot kapitalet”.[79] Den 1 maj 1922 nämnde de sedvanliga förstamajparollerna som antagits av det ryska kommunistpartiet för första gången inte världsrevolutionen. Lenin hade emellertid rätt då han trodde att Radeks arbete inte hade lett till någonting. Alldeles efter Berlinmötet kom de franska, brittiska och belgiska partierna överens om att sammankalla en konferens som skulle förbereda enandet mellan Andra och Andra och en halv-internationalen. Då den organisationskommitté som hade utsetts i Berlin för första gången sammanträdde den 23 maj 1922 tillkännagav delegaterna från Komintern sitt utträde. Detta egendomliga experiment med en enhetsfrontstaktik övergavs. Senare under året återinträdde resterna av USPD i SPD. På våren 1923 gick, som en naturlig följd av detta, Andra och Andra och en halvinternationalen fredligt samman.

Tillämpningen av enhetsfrontspolitiken i enskilda länder var inte enbart underkastad den svaghet och de motsättningar som låg i denna politik utan också svårigheterna att anpassa en klart utformad enhetlig politik på helt skilda nationella betingelser. Tiden efter tredje kongressen var en period av allmän förvirring och osäkerhet i de nationella kommunistiska partierna, vilket var ett tecken på en nedgång i Kominterns prestige och inflytande. Komintern visade under denna tid större tålamod och tolerans då det gällde de nationella partiernas politik. EKKI:s silkesvantar, som dragits på efter tredje kongressen, kontrasterade skarpt mot den järnhand med vilken den styrt och ställt under den föregående perioden.

Resolutionen om ”den förenade arbetarfronten” inspirerades liksom så mycket annat i Kominterns politik direkt av de tidigare händelserna och erfarenheterna från Tyskland. Enhetsfrontstaktiken hade först framgångsrikt tillämpats av Brandler i Sachsen vid tiden för Kapp-kuppen och hade formulerats i det öppna brevet i januari 1921. Detta var emellertid en politik som troligen appellerade mer till högern än till vänstern inom partiet. Levis uteslutning och marsaktionen hade skapat en klyfta mellan högern och vänstern. Kominterns tredje kongress hade, trots att den bekräftade Levis uteslutning i själva verket gynnat högern: Ernst Mayer, den nye ledaren, var en gammal medlem av *Spartakusbund* och fostrad i Levis tradition. Vänsteroppositionen i KPD, som hade börjat ta form vid tredje kongressen, leddes av Maslow från Berlin,

---

[77] Ibid., s. 83-85, 88-89.
[78] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 277-280. [Vi betalade alldeles för dyrt på marxistarkivet]
[79] *Pravda*, 22 april 1922.

som var medlem av centralkommittén och av rysk börd. Ruth Fischer som stod honom nära hade varit en av Levis fränaste kritiker innan han uteslöts.[80] Komintern var nu framför allt angelägen om att förhindra ytterligare splittringar. Strax före den tyska partikongressen, som skulle sammanträda i Jena i augusti 1921, skrev Lenin ett brev till partiet i vilket han föreslog att ”Maslow och två eller tre av hans sympatisörer och medarbetare” skulle sändas till Moskva ”för ett år eller två” för att ”bearbetas” av det ryska partiet och hållas utanför den tyska oredan. Till vilket pris som helst måste ”fredsfördraget” mellan KPD:s höger- och vänsterflygel upprätthållas och ytterligare splittring undvikas.[81] Då partiet emellertid inte följde denna uppmaning övergav man hela historien i Moskva. Partikongressen i Jena i augusti 1921 var emellertid ett stort steg åt höger. Den bekräftade inte endast det beslut som hade fattats av Kominterns tredje kongress utan utfärdade också ett manifest som innehöll krav som knappast skiljde sig från SPD:s i sådana frågor som konfiskation av de tidigare härskande klassernas egendom, överförandet av skadeståndsbördorna på de rika och fabriksrådens kontroll av produktionen. Allt detta var ett radikalt men inte revolutionärt program. Kongressen gick ännu längre i den politik som fastställts vid Kominterns tredje kongress genom att öppet försvara politiken med en ”arbetarnas enhetsfront”.[82] Detta utgjorde en seger för högern och särskilt för Brandler. Ruth Fischer angrep förgäves, i den lilla vänsterminoritetens namn, högern som ansvarig för marsaktionens misslyckande och krävde en återgång till ”offensiv”.[83] När därför EKKI i december 1921 proklamerade enhetsfrontspolitiken var detta bara ett godkännande av ett beslut som redan hade fattats av KPD för Tyskland. Samma resolution godkände också en politik förd av en ”förenad arbetarregering” i Tyskland. Det sades ingenting om huruvida en sådan politik avsågs att gälla även för andra länder.[84]

Följderna av dessa beslut kom så småningom att långsamt visa sig. Samarbetet med SPD och med det som var kvar av USPD och till och med bildandet av koalitionsregeringen kunde kanske praktiskt genomföras kommunalt och kanske till och med i några av de tyska staterna, särskilt i Sachsen; i den tyska rikspolitiken var detta emellertid knappast genomfört. Bakom denna fråga låg emellertid det viktiga problemet om förhållandet mellan KPD och de borgerliga regeringar som nu styrde landet. Efter Jenakongressen förklarade *Die Rote Fahne* att ”arbetarna har rätten och plikten att åtaga sig försvaret av republiken mot reaktionen” (en iögonfallande omkastning i den inställning som man haft sedan Kappkuppen) och att Wirthregeringen måste besluta sig ”huruvida den vill regera med arbetarna eller mot arbetarna”.[85] Slutsatsen att arbetarna och KPD som talade i deras namn inte var oförsonligt fientliga mot en borgerlig tysk regering var en anmärkningsvärd ideologisk förändring.

Dess konsekvenser avslöjades emellertid i sin helhet först i samband med undertecknandet av Rapallofördraget följande vår. Detta överraskade fullständigt KPD trots att en allians med Sovjetryssland länge varit en paroll som accepterats som så självklar av alla riktningar inom partiet att opposition mot den skulle ha varit otänkbar. Den förvirring som uppstod framgår av KPD:s långvariga tystnad i frågan och den intetsägande tonen i dess få uttalanden. *Die Rote Fahne* hade två dagar efter det att Rapallofördraget undertecknats hyllat det som ett över-

---

[80] Se ovan s. 196.
[81] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 490. Enligt Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1941), s. 182, hade Maslow och hans vänner i Berlin upprätthållit kontakter med medlemmar av den ryska ”arbetaroppositionen’, som fördömdes vid den tionde partikongressen i mars 1921 (se vol. 1, s. 221); om detta var känt måste det ha bekräftat Moskvas åsikt om dem som bråkmakare.
[82] *Bericht über die Verhandlungen des 2. Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1922), s. 409-415. Efter denna kongress ströks ordet ”Vereinigte” som i december 1920 hade lagts till KPD:s namn (se ovan s. 248); något senare blev Jenakongressen den sjunde i stället för den andra kongressen.
[83] *Bericht über die Verhandlungen des 2. Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1922), s. 265.
[84] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 305.
[85] *Die Rote Fahne*, 31 augusti 1921.

listande av fransmännen och engelsmännen i Genua. Några ytterligare kommentarer gjordes inte av *Die Rote Fahne.* Den 29 maj 1922 då fördraget skulle godkännas av riksdagen, gav KPD:s talesman det sitt stöd med den ganska kyliga anmärkningen att ”det verkliga innehållet i detta fördrag är ingenting annat än en uppställning av fakta som funnits under en lång tid” och att ”vad som finns i detta Rapallofördrag är för närvarande inte annat än vackra fraser”.[86] Nästa dag gick *Die Rote Fahne* så långt som till att den berömde fördraget som ”den tyska bourgeoisiens första självständiga utrikespolitiska handling sedan 1918”. Detta antydde emellertid knappast sakens verkliga karaktär. Anmärkningen om att nationella kommunistpartier i alla situationer inte kunde vänta sig någon oreserverad hjälp från Moskva och att de nationella partiernas kortsiktiga intressen ibland måste stå tillbaka för rörelsen i dess helhet och för dess långsiktiga mål, vilket var avhängigt försvaret av sovjetstaten och stärkandet av densamma, hade redan blivit vanlig speciellt i Mellersta Östern. Idén om en europeisk maktbalans betydde emellertid att de mest utvecklade kommunistiska partiernas politik skulle vara beroende av huruvida regeringarna i deras respektive länder stod på god fot eller inte med sovjetregeringen och förändras allteftersom dessa relationer ändrades. Denna idé kom vare sig detta skedde medvetet eller omedvetet, att genom Rapallofördraget bli en del i den sovjetiska politiken. Det tog lång tid innan dessa följder till fullo utvecklades. De insågs med säkerhet inte av dem som genomförde Rapallofördraget våren 1922.[87]

Den viktigaste stridsfrågan inom KPD under sommaren 1922 var inte Rapallofördraget utan den s. k. Rathenaukampanjen. Mordet på Rathenau den 24 juli 1922, begånget av medlemmar i en nationalistisk organisation, och mordet på Erzberger i augusti 1921 tycktes vara ett lämpligt tillfälle att ingå en enhetsfront med de andra vänsterpartierna under parollen att man skulle försvara republiken mot reaktionen. SPD hade emellertid inte något större intresse av ett gemensamt agerande och kampanjen dog ut efter några ganska verkningslösa gatudemonstrationer. Den resulterade endast i gräl och ömsesidiga beskyllningar mellan KPD:s höger- och vänsterflygel och medförde att EKKI anklagade partiet för att det inte hade förstått att ”en enhetsfront aldrig, aldrig, aldrig, fick hindra vår självständiga agitation” – ännu ett avslöjande exempel på det motsägelsefulla i taktiken.[88] Ungefär vid denna tid hade en överenskommelse mellan KPD, SPD och fackföreningarna undertecknats enligt vilken fackföreningarna skulle få stöd i sina krav på arbetsgivarna. Den gillades starkt och prisades av partiets högerflygel som ett sätt att nå massorna och få masstöd men angreps av vänstern som ytterligare en avvikelse från den revolutionära vägen. Personlig fiendskap ökade bitterheten i meningsskiljaktigheterna, vilka i slutet av året togs upp vid Kominterns fjärde kongress i Moskva.[89]

Läget i det franska partiet var mer komplicerat, där självständigheten var större. Oavsett hur allvarligt Kominterns tålamod kunde frestas fullföljdes den nya politiken som gick ut på att undvika en splittring med envis beslutsamhet av Moskva. Det franska partiets brister ådrog sig föga uppmärksamhet vid tredje kongressen men behandlades i ett långt brev från EKKI till det franska partiets exekutivkommitté efter kongressen. Svagheten i partiets parlamentariska arbete, dess misslyckande med att infiltrera fackföreningarna, bristen på disciplin i dess press och dess centralorganisations svaghet kritiserades. Framför allt förklarades det att det var ”absolut nödvändigt” att kontakten mellan EKKI och exekutivkommittén ”måste upprätthållas

---

[86] *Verhandlungen des Reichstags*, CCCLV (1922), s. 7738.

[87] Enligt Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 193 angrep KAPD öppet ”denna politik [d. v. s. Rapallo] som en rysk kapitulation för den tyska kontrarevolutionen och de [KAPD] fick ett snabbt gehör hos kommunistpartiets medlemmar”. Det finns få eller inga samtida vittnesmål om något sådant gensvar; partiets vänster kritiserade inte öppet Rapallopolitiken.

[88] Brevet från EKKI citerades av Zinovjev vid fjärde kongressen (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 98-99; dess datum var troligen 18 juli [inte juni] 1922).

[89] Se nedan s. 265-267-

mer regelbundet och med kortare intervaller".[90] Kritiken mottogs med ovilja. Källan till dessa attacker kan spåras till Souvarine en medlem av det franska partiets centralkommitté som hade varit i Moskva sedan slutet på 1922 som fransk medlem i EKKI och troddes alltför lätt ha vunnits över till den syn som högkvarteret hade: hans ryska ursprung ledde till att kritiken mot honom ytterligare skärptes.[91] Strax före den franska partikongressen, som sammanträdde i Marseille i slutet av december 1921, kom ett nytt brev med råd och instruktioner från EKKI, men denna gång författad av Trotskij med dennes sarkastiska penna. Det framförde Kominterns hälsningar till "dess franska sektion" men beklagade än en gång att "det franska partiet alltid hade stått alltför mycket utanför internationalens liv" och protesterade mot den likgiltighet som partipressen ådagalagt inför de stora disciplinbrotten.[92] Detta blidkade inte den ansenliga del av partiet som harmades över Moskvas ingripanden. Marseillekongressen avlöpte tillräckligt stillsamt så länge som den berörde abstrakta ideologiska frågor. När den emellertid skulle välja exekutivkommitté svallade känslorna högt och den impopuläre Souvarine erhöll ingen plats. Detta förklarades korrekt som en demonstration mot EKKI och dess arbete. Fyra trogna medlemmar av den franska exekutivkommittén, vilka valts om avgick i protest. Kongressen slutade i upplösning och förvirring.[93] Situationen förbättrades inte då exekutivkommittén efter kongressen mottog EKKI:s resolution. Kongressen slutade i Frankrike där kommunisterna nu var det största politiska vänsterpartiet var detta verkningslöst oavsett denna politiks fördelar i andra sammanhang. Alla antydningar om en enad arbetarregering erinrade om den skandal som inträffade inom den franska vänstern, och som ständigt vållade bitterhet, då det visade sig att en rad socialisters enda ambition hade varit taburetter i en koalitionsregering. Den nya exekutivkommittén under ledning av Frossard åtnjöt därför allmänt förtroende då den inte tyckte om utsikterna till samarbete med dem som hade besegrats och uteslutits bara ett år tidigare i Tours och uttryckte åsikten att den nya taktiken inte gick att tillämpa i Frankrike. En särskild konferens sammankallades samtidigt och den 22 januari 1922 godkände den kommitténs politik med stor majoritet.[94]

Läget var spänt då EKKI:s utökade plenum sammanträdde i Moskva i februari 1922. Det franska partiet sände fyra delegater (dock icke Frossard själv) som lade sina röster mot enhetsfrontspolitiken. Trotskij beklagade i ett förebrående tal att den gamla anklagelsen mot Komintern från tredje kongressen om att Komintern bromsade världsrevolutionen för att "köpslå med bourgeoisien i väst" höll på att "vinna styrka igen i samband med enhetsfronten".[95] Ingendera sidan var emellertid beredd att låta frågan leda till en öppen brytning. De

---

[90] *Zur Lage in der Kommunistischen Partei Frankreichs* (Hamburg, 1922), s. 7-13. Denna dokumentsamling publicerades av EKKI efter dess session i juni 1922; de flesta av dokumenten trycktes i *Kommunistitjeskij Internatsional* och i *Bulletin Communiste*, det franska partiets organ, men pamfletten har bara kunnat återfinnas på tyska.

[91] Den 8 december 1921 förklarade EKKI för den franska centralkommittén att den hade beslutat att inte tillåta att dess korrespondens med de nationella partierna sköttes av en medborgare i det berörda landet och att den hade överlämnat förbindelserna med Frankrike till schweizaren Humbert-Droz och bad det franska partiets exekutivkommitté att behandla frågan "oberoende av personliga hänsyn" (Ibid., s. 13-15); en oberoende daglig partitidning, *Journal du Peuple*, fortsatte emellertid att hänvisa till EKKI:s uttalanden som "ukaser från Suovarine" (Ibid., s. 21).

[92] Ibid., s. 19-23. [Brevet ingår i dokumentsamlingen *First 5 years of Cominternm, vol 2*. Svensk översättning: Brev från EKKI till det franska kommunistpartiets kongress i Marseille (i samlingen Kommunistiska internationalens fem första år]

[93] En utförlig redogörelse för kongressen hämtad ur rapporterna i *Humanité*, 26-31 december 1921 finns i G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 65-75.

[94] G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 82-83.

[95] L. Trotskij, *Die Frage der Arbeiterbewegung in Frankreich und die Kommunistische Internationale* (Hamburg, 1922), s. 8. Lozovskij bestred vid samma tillfälle en fransk anklagelse om att "ryssarna ... vill komma överens med reformisterna för att rädda sovjetstaten" *(Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die*

franska delegaterna förklarade sedan de blivit nedröstade (endast italienarna[96] och spanjorerna delade deras invändningar) att de skulle acceptera majoritetens vilja. EKKI gjorde inga påtryckningar för repressalier eller sanktioner mot det franska partiet. Den 4 mars 1922 tog en resolution från EKKI än en gång upp sex viktiga brister vilka skulle behandlas som ”överlevande rester från det förflutna inom vissa grupper i partiet”. Uppmärksamhet ägnades åt en deklaration från den franska delegationen om dess avsikt att återställa disciplinen bland medlemmarna och i partipressen samt att återinsätta de fyra som hade lämnat exekutivkommittén efter Marseillekongressen. Inget sades om Souvarine.[97] Som ett varnande exempel för partipressen uteslöts Henri Fabre, redaktören för den odisciplinerade *Journal du Peuple*, ur partiet.[98] Bortsett från denna enda sanktion hade emellertid de beslut som fattats i Moskva ingen verkan i Frankrike. Den s. k. partipressen förblev lika tolerant som tidigare. Enhetsfrontspolitiken angreps fortfarande starkt av grupper inom partiet på den kätterska grunden att den inte kunde betraktas som bindande förrän den hade godkänts av Kominterns nästa kongress. I maj 1922 kom ytterligare ett anatema från EKKI till Paris[99] och ytterligare en EKKI-session sammankallades i Moskva i juni. Denna gång reste Frossard själv. Trotskijs inledande fördömanden var häftiga, vilket berodde på den gångna tidens händelser och på den främste missdådarens närvaro. Detta förstärkte emellertid bara det komiska inslaget i fördömandet som i huvudsak bara upprepade förmaningarna, löftena och de ömsesidiga artigheterna från februariresolutionen.[100] Det enda nya i Moskvadiskussionerna var beslutet att det franska partiet skulle hålla en kongress i oktober innan Kominterns kongress sammanträdde följande månad.

Det franska kommunistpartiets kongress som hölls i Paris i oktober 1922 ger en klar bild av Kominterns teknik då det gällde att behandla nationella partier och av den politik av kompromisser och förlikningsförsök, som eftersträvades vid denna tid. Den 13 september 1921 sändes som förberedelse till kongressen ett brev med råd och anvisningar från EKKI till det franska partiets centralkommitté.[101] Två delegater från Komintern, Humbert-Droz och Manuilskij, kom till Paris innan kongressen öppnades för att förhandla med de stridande fraktionerna. Till kongressen kom också delegater från de tyska och brittiska kommunistiska partierna för att upprätthålla den internationella organisationens auktoritet. De två representanterna från Moskva, speciellt den fyndige Manuilskij, hade en uppsjö av kompromissplaner för höger- och vänsterfraktionerna och var uppenbarligen mer benägna att få till stånd en överenskommelse än att ordna en vänsterseger. Det slutliga förslaget som fördes fram under

---

Offensive des Kapitals (Hamburg, 1922), s. 85); versionen av Trotskijs tal i detta förkortade protokoll från förhandlingarna (s. 78-83) innehåller inte den mening som citerats ovan.

[96] Det italienska kommunistpartiet som uppmuntrats av det franska förkastade också enhetsfrontspolitiken vid sin kongress i mars 1922: det praktiska resultatet av detta var att italienska kommunistpartiet, i likhet med KPD fram till Kapp-kuppen, fortsatte att fram till Mussolinis kupp att inte göra någon skillnad mellan andra vänster- eller borgerliga partier och fascisterna.

[97] Trotskijs sammanfattning och EKKI:s resolution finns i *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 136-141; resolutionen och den franska deklarationen finns i *Zur Lage in der Kommunistischen Partei Frankreichs* (Hamburg, 1922), s. 20-32. En viktig skillnad fanns mellan EKKI-resolutionen och partideklarationen: den förra talade om att återinsätta de fyra i partiledningen, den senare åtog sig bara att föreslå nästa partikongress att återinsätta dem. [Det svenska kommunistpartiets dagstidning *Folkets Dagblad Politiken* innehöll 6-7 april 1922 referat från mötet. Trotskijs kompletta tal (från 26 februari 1922), ”Frågan om enhetsfronten”, finns på marxistarkivet (ingår bl a i dokumentsamlingen Den proletära enhetsfronten), likaså Resolution från EKKI angående det franska kommunistpartiet (2 mars)]

[98] Ibid., s. 32-35.

[99] Ibid., s. 35-43.

[100] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 284-289. Det tycks inte finnas något officiellt protokoll från denna EKKI-session; Trotskijs tal den 8 och 9 juni 1922 finns i *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 21 (19 juli 1922), spalt 5405-5456. [Ett utförligt referat från mötet publicerades i *Folkets Dagblad Politiken* 19-27 juni 1922]

[101] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 23 (4 november 1922), spalt 6223-6246.

kongressen då allt annat hade misslyckats gick ut på att höger- och vänsterfraktionerna skulle få lika många platser var i alla partiorgan och att en delegat från EKKI skulle få utslagsröst i händelse av oenighet. Detta accepterades ganska självklart av vänstern men förkastades av högern, som stödde ett förslag om att sammansättningen i partiorganen skulle ske genom en enkel votering i kongressen. Frågan kom sålunda att gälla huruvida partiet skulle vara självständigt eller om EKKI skulle vara skiljedomare. Den slutliga voteringen medförde att högern fick en knapp majoritet. T. o. m. nu höll man fast vid EKKI:s instruktioner om att enighet till vilket pris som helst måste nås. Vänstern fick order av Manuilskij att böja sig för beslutet och att acceptera de poster som majoriteten erbjöd den. Dessa order utgick emellertid från en missuppfattning av högerns inställning. Efter att vunnit sin seger genom att skickligt leda kongressen ämnade Frossard utnyttja den fullständigt. Alla poster i alla partiorgan fylldes av högeranhängare. Vänstern fann att den uteslutits från alla organ utom ur partiets medlemskader. Då Kominterns fjärde kongress sammanträdde i Moskva i november 1922 tycktes en brytning mellan den och det franska partiet vara oundviklig. Hotet hade emellertid sitt ursprung i den oförsonliga inställningen hos en majoritet i partiet – inte hos EKKI.[102] Problemet bestod i att Komintern hade en strävan att inta en mindre sträng hållning än det nationella partiet självt.

I England visade sig situationen vara sällsynt gynnsam för en enhetsfrontspolitik. Ingenstans i Europa hade marxismen så öppet misslyckats med att tränga in i arbetarrörelsen, ingenstans var sympatin för Sovjetryssland så stark – en sympati som hade kommit till uttryck inte bara i den landsomfattande proteströrelsen mot hjälp till regimens fiender utan också i de brittiska fackföreningarnas oupphörliga påtryckningar för överenskommelser med de ryska fackföreningarna och med Profintern. Resultatet blev att det sida vid sida med ett litet kommunistparti fanns en stor massa av sympatisörer, vilkas stöd i konkreta frågor inte medförde någon önskan att underställa sig partiets ideologi eller partidisciplinen. Genom att samarbeta med icke-partianslutna sympatisörer verkade CPGB kunna utöva ett inflytande i den brittiska politiken som inte alls stod i proportion till dess obetydliga medlemsantal. Olyckligtvis hade andra idéer fått överhanden i samband med partiets födelse. Förkastandet av dess begäran om anslutning till labourpartiet hade skapat stor bitterhet mot labourledarna. Då Ramsay MacDonald, vars pacifistiska meritlista hade hållit honom utanför underhuset sedan 1918, i mars 1921 ställde upp till fyllnadsval i Woolwich, sände CPGB, som ansåg att MacDonald var en brittisk Kautsky eller en brittisk Scheideman, sina bästa talare till valkretsen för att motarbeta honom. Det fanns ingen kommunistisk kandidat. CPGB hävdade efteråt och troligen med all rätt att dess ingripande hade kostat MacDonald platsen och givit hans konservative motståndare en knapp majoritet. Vid ett fyllnadsval i Caerphilly i augusti 1921 ställde CPGB för första gången upp en egen kandidat. Trots att den kommunistiske kandidaten fick minst antal röster, ledde labour-ledarnas smädelser av de kommunistiska talarna till en ännu mer hätsk fiendskap. Då den nya försoningslinjen fastställdes av Kominterns tredje kongress sommaren 1921[103] och av EKKI:s enhetsfronts resolution i december, fanns det mycket förlorad mark att återerövra och många ord att äta upp. Två efter varandra följande nummer av Kominterns officiella tidning innehöll under hösten 1921 artiklar av Michael Borodin, den rysk-amerikanske kommunist som hade arbetat i Komintern, där han kritiserade CPGB för att det inte

[102] Redogörelsen för Pariskongressen i G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Françai*se (1948), s. 101-111, överskattar Manuilskijs betydelse och anseende vid denna tid. Manuilskijs ställning var beroende av den tillfälligheten att han var en av de få bolsjevikerna som talade flytande franska; i andra avseenden är Walters redogörelse utmärkt.

[103] I augusti 1921 skrev Lenin, som hade hört att South Wales Miners Federation hade röstat för att gå in i Komintern, ett brev till Bell och föreslog att en arbetartidning som skulle komma ut varje vecka skulle startas i Sydwales; han varnade emellertid för att den ”först inte skulle vara alltför revolutionär” och föreslog att av de tre redaktörerna skulle en vara icke-kommunist (Lenin, *Sotjinenija* XXVI, s. 482.)

lyckats utöva något inflytande varken på massorna eller på fackföreningarna.[104] Under 1922 drog CPGB i ett försök till avspänning tillbaka alla sina kommunistiska kandidater från valkretsar där labour ämnade ställa upp – även från de valkretsar där kommunisterna hade varit först på plats.[105] Detta hade emellertid föga verkan. Labour-partiet förkastade vid sin årliga konferens i Edinburgh sommaren 1922 än en gång med övervägande majoritet kommunisternas begäran om inträde. I mars 1922 utnämndes en kommission på tre personer – Pollitt, en fackföreningsman, Palme Dutt, en ung intellektuell i partiet av indisk börd och Harry Inkpin, broder till partisekreteraren – som skulle rapportera om tillståndet i partiet. Borodin sändes från Moskva för att ge råd i reorganisationsarbetet.[106] Problemet var inte som i Tyskland ett parti delat i fraktioner som bekämpade varandra eller som i Frankrike ett parti som var nästan att det skulle föra. Problemet var ett parti, utan meningsskiljaktigheter som följde Moskvas direktiv, men som saknade inflytande på Englands politiska liv. Den reorganisationsplan, som kommissionen under överinseende av Borodin framlade, gick ut på att överge den lösa ”federala” strukturen i partiets stadgar och att omorganisera partiet efter vad som nu ansågs vara ortodoxa kommunistiska linjer då det gällde centralisering och sträng disciplin. I slutet av augusti 1922 arresterades Borodin i Glasgow och dömdes till sex månaders fängelse för att illegalt ha tagit sig in i landet.[107] Planen genomfördes vid en partikongress i Battersea i oktober 1922 men inte utan ytterligare diskussioner och utträden.[108] De krafter som i Storbritannien arbetade för kommunism och för Sovjetryssland fanns emellertid i organisationer som inte var uttalat kommunistiska – NUWM, National Minority Movement i fackföreningarna och t. o. m. sådana halvfilantropiska organisationer som MRP snarare än i CPGB.[109] Det var i dessa organisationer som enhetsfrontstaktiken kunde tillämpas i Storbritannien.

Antagandet av enhetsfrontstaktiken framhävde den svårighet som fanns i uppfattningen av Komintern som en organisation som föreskrev enhetlig politik och identiskt agerande för kommunistpartierna över hela världen. En av följderna av enhetsfronten var den ökade betydelse som tillmättes de lagliga aktiviteterna i motsats till det underjordiska arbetet: partierna skulle uppträda öppet och vädja om allians med andra partier för begränsade mål, samtidigt som de förkunnade sina egna mer långsiktiga mål. En sådan politik kunde emellertid inte tillämpas i länder där kommunistpartierna var i lag förbjudna och endast existerade som underjordiska organisationer. Under de sju år som enhetsfrontstaktiken officiellt förespråkades växte dessa länders antal oupphörligen. I praktiken var Tyskland, Tjeckoslovakien och Storbritannien de enda länder där allvarliga försök gjordes att tillämpa enhetsfrontspolitiken. I Förenta staterna uppstod en högst motsägelsefull situation. I maj 1921 hade skandalen med två rivaliserande kommunistpartier till slut upphört och endast ett parti, Communist Party of North America, grundats med stöd från Komintern. Dess första kongress hölls emellertid i hemlighet och partiets hela verksamhet försiggick ”helt och hållet under jorden”.[110] När enhetsfrontspolitiken godkändes blev det emellertid nödvändigt att bilda ett nytt lagligt parti, Workers’ Party of America, där medlemmar av kommunistpartiet blev medlemmar. Detta utökade först det illegala partiets verksamhet. Så småningom absorberade

---

[104] *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 18 (8 oktober 1921), spalt 46614692; nr 19 (21 december 1921), spalt 4934-4966.
[105] *Protokoll des Vierte Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 131; *CPGB: Communist Policy in Great Britain* (1928), s. 115.
[106] W. Gallacher, *The Rolling of the Thunder* (1947), s. 38-39; J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 183-184.
[107] *The Times*, 30 augusti 1922.
[108] T. Bell, *The British Communist Party* (1937), s. 83-84.
[109] Se ovan [avsnitt om MRP, samma sida som not 63]
[110] En rapport från en amerikansk delegat på denna punkt finns i *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 23.

det legala partiet det illegala och tog namnet ”Workers’ (Communist) Party”.[111] Varken det illegala eller det legala partiet utövade emellertid något inflytande på det amerikanska politiska livet. Inte heller tycks de ha ådragit sig någon allvarlig uppmärksamhet i Moskva. Det amerikanska partiets betydelse i den internationella kommunistiska rörelsen förblev betydelselös och motsägelsefull.

I ett historiskt perspektiv mer än två år senare räknade Zinovjev med stor uppriktighet upp de motiv som ledde till att enhetsfrontstaktiken antogs vintern 1921-1922:

> Enhetsfrontstaktiken var i själva verket i början (d. v. s. 1921-1922) ett uttryck för vårt medvetande, för det första, att vi ännu inte har en majoritet inom arbetarklassen, för det andra, att socialdemokratin fortfarande är mycket stark, för det tredje, att vi intar försvarsställningar och fienden anfaller ..., för det fjärde, att de slutgiltiga slagen ännu inte finns på den omedelbara dagordningen. Härigenom kom vi fram till parollen ”Till massorna” och till enhetsfrontstaktiken.[112]

Detta var ett förnuftigt försvar för den taktik som Komintern antagit i ordalag som berörde revolutionens framtidsutsikter. Reträtten i Komintern kunde rättfärdigas med samma argument som användes för att rättfärdiga NEP. Metoden att insistera på att kommunistpartierna rigoröst och kompromisslöst skulle beakta omedelbara revolutionära betingelser hade visat sig förödande på samma sätt som Sovjetunionens krigskommunism hade varit det. Argumenten för att stödja Kominterns enhetsfrontstaktik var faktiskt oberoende av argumentet för NEP. Som en av de brittiska delegaterna skriver ”drog ingen av oss några viktiga slutsatser av införandet av NEP, till vilket Lenin hänvisade i sitt tal, som rörde den framtida politiken”.[113] De två argumenten utvecklades emellertid samtidigt av samma personer och det som i sista hand orsakade reträtterna var detsamma: dröjsmålet i den europeiska revolutionen. Härigenom blev den teoretiska skillnaden mellan de två politiska riktningarna och de två argumentationssätten till stöd för desamma i praktiken i växande utsträckning svår att upprätthålla. Zinovjev satte upp ekvationen i sitt tal inför den utökade sessionen i EKKI i februari 1922:

> Hade Sovjetrysslands röda armé 1920 tagit Warszawa skulle Kommunistiska internationalens taktik idag varit en annan än den är. Detta inträffade emellertid inte. Det strategiska bakslaget följdes av ett politiskt bakslag för hela arbetarrörelsen. Det ryska proletära partiet tvingades att göra stora eftergifter åt bönderna och delvis också till bourgeoisien. Detta bromsade tempot i den proletära revolutionen, men det omvända är också sant: det bakslag som proletärerna i de västeuropeiska länderna led från 1919 till 1921 påverkade politiken i den första proletära staten och bromsade utvecklingstakten i Ryssland. Det är därför en dubbelsidig process.[114]

Från denna tid blev det modernt att hänvisa till Kominterns enhetsfrontstaktik som motsvarigheten till NEP. Bland de utländska kommunistpartierna vilka bara direkt berördes av den första av dessa två politiska linjer bekräftades på nytt intrycket av att Kominterns agerande stöptes i en form som helt eller delvis bestämdes av den ryska sovjetrepublikens behov. Så länge som världsrevolutionens seger tycktes vara nära förestående uppkom inte detta problem. Så snart som reträtten hade inletts och kompromisser och manövrer blev ordningen för dagen pågick emellertid en ständig och oavgjord debatt mellan dem som gjorde en klar åtskillnad mellan Kominterns mål och intressen och Sovjetrysslands och dem som betraktade en sådan skillnad inte bara som omöjlig utan också som obegriplig.

---

[111] Den bästa framställningen av den amerikanska kommunismens tidiga historia är troligen J. Oneal och G. A. Werner, *American Communism* (New York, 1947); en specialstudie skulle emellertid behövas för att klargöra de motsägelsefulla och ofta högst tendentiösa källorna.

[112] *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), I, s. 77.

[113] J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 175.

[114] *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 30.

31. Konsolidering i Europa

Genuakonferensen och Rapallofördraget gav tillsammans för första gången Sovjetryssland ställning som europeiskt makt. Efter inbjudningen till Genua kunde visserligen västmakterna tvista med Ryssland, men inte ignorera det. Vidare var Ryssland efter Rapallo jämställd partner med en annan stormakt – en stormakt som också hade genomgått en tillfällig nedgångsperiod och som också såg fördraget som ett sätt att undslippa isolering och förakt. Sovjetdiplomatin fick större rörelsefrihet. Hittills hade valet för sovjetregeringen varit huruvida man skulle föra en politik med tillfällig avspänning i förhållandet till de kapitalistiska regeringarna med diplomatiska medel, eller öm man skulle söka underminera och störta dem med hjälp av den revolutionära propagandan. Det nya inslaget i bilden 1922 var möjligheten att inom den förstnämnda politikens gränser närma sig antingen den ena eller den andra av de två kapitalistiska grupper som delade Europa mellan sig — en möjlighet som sovjetregeringen förgäves försökt utnyttja 1918 då den var som svagast. Den senare hälften av 1922 var, då det gällde inrikespolitiken, höjdpunkten för NEP under dess första period. Hungersnöden 1921 hade genomlidits; skörden 1922 hade varit utmärkt och den stimulans som NEP medförde gjorde sig gällande på alla områden inom ekonomin. Under dessa omständigheter var det naturligt att kompromissen med kapitalismen skulle komma till uttryck både i utrikes- och i inrikespolitiken. En period av konsolidering inleddes, under vilken det inte fanns plats för några äventyrligheter. En annan faktor som bidrog till denna förändring var Lenins sjukdom. Han drabbades av sitt första slaganfall vid slutet av Genuakonferensen och var helt ur spel under fyra månader. Få människor visste om hans allvarliga tillstånd eller misstänkte att hans aktiva liv i själva verket var slut. (Han var bara 51 år gammal.) Det som emellertid troddes vara en tillfällig sorti från den politiska scenen av en människa, som så länge hade haft det sista ordet i alla politiska frågor, uppmuntrade en benägenhet att följa den stadiga och säkra väg som tycktes ha stakats ut våren 1922 och gjorde att man undvek radikala beslut. Återstoden av året var en mindre äventyrlig period än någon annan som Sovjetryssland dittills upplevt då det gällde relationerna till utlandet.

Som ett resultat av Genuakonferensen drabbades Sovjets relationer till västmakterna av en tillbakagång. Frankrikes och Belgiens motstånd, som nu för första gången öppet uppmuntrades av Förenta staterna, hade tagit överhanden över den brittiske premiärministerns försonliga avsikter, vars ställning i det egna landet hade försvagats. I Frankrike dominerade Poincarés kompromisslösa politik. I Storbritannien hade den antisovjetiska flygeln inom koalitionen återfått sitt inflytande. För Sovjets del gjorde Rapallofördraget det möjligt att inta en mer självständig hållning till västmakterna. Att få kapital från väst var fortfarande ett huvudintresse för den sovjetiska regeringen. Organisationen effektiviserades genom att man skapade en ”överkoncessionskommitté” som var knuten till STO och som skulle avgöra alla beslut om koncessioner.[1] Två koncessioner beviljades amerikanska bolag våren 1922 — en gällde Alapajevsk asbetsgruvor i Ural och en Kemerovos kolgruvor i Kuznetskbäckenet. Sovjet—brittiska och sovjet—holländska blandade bolag — Rusangloles och Rusgollandles — bildades för att man skulle kunna utnyttja timmerkoncessioner.[2] Behovet av kapital var emellertid kanske inte längre lika stort som det hade förefallit 1920 och 1921. 1922 var sålunda en osäkerhetsperiod. Närmandet till Storbritannien hade kommit i ett dödläge; skulle det återupptas eller skulle en tillbakagång följa? Frågan hängde delvis ihop med Lloyd Georges ställning i den brittiska politiken. Om han återfick sin makt och prestige kunde

[1] *Sobranie Uzakonenij*, nr 28, art. 320; ett år senare överflyttades kommittén från STO till Sovnarkom. (Ibid., 1923, nr 20, art. 246).
[2] *Pjat Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 326; *Dvenadcatyj Sezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)*, 1923, s. 353.

kanske närmandet återupptas; om han föll kunde en försämring av de engelsk—sovjetiska relationerna knappast undvikas.[3] Den viktigaste hållpunkten i dessa relationer under sommaren 1922 var Haagkonferensen.

Haagkonferensen hade föreslagits och accepterats i Genua helt enkelt som en åtgärd för att rädda ansiktet och vinna tid. Ingen viktig förändring hade inträffat då den sammanträdde den 26 juni 1922 och möjligheterna till överenskommelse hade inte vuxit sedan Genua sex veckor tidigare. Läget hade faktiskt försämrats till den grad att delegationerna i Haag leddes av politiska andraplansfigurer. Litvinov åtföljd av Krasin och Krestinskij ersatte Tjitjerin; den ledande inom den brittiska delegationen var Lloyd Graeme, ministern för utrikeshandeln, vilken hade intima förbindelser med storfinansen och det konservativa partiet. Konferensen övergav alla allvarliga försök att nå ett resultat då de icke-ryska delegationerna beslöt att bilda en egen separat kommission med tre underkommissioner som var för sig skulle syssla med privategendom, skulder och krediter. Litvinov avsåg att göra två avsteg från den politik som dragits upp vid Genuakonferensen. Han var beredd att gå med på kompensation för nationaliserad egendom, men alltid under förutsättning att krediter gavs. Han var beredd att medge att dessa krediter kunde beviljas inte av regeringar utan av industrimän eller finansiärer under förutsättning att de hade regeringarna som garanter. Förbehållet tycktes emellertid beröva den föregivna koncessionen allt reellt innehåll. Frågan om den nationaliserade egendomen kom än en gång att utgöra kärnpunkten då de franska och belgiska delegationerna åter kategoriskt krävde antingen ett villkorslöst återlämnande eller full kompensation och de brittiska och italienska delegationerna lekte med tanken på ett frikostigt sovjetiskt erbjudande om koncessioner. Litvinov lade inför konferensen fram en lång lista på förslag till koncessioner för utländska kapitalister.[4] I jämförelse med den lista som medföljde det ursprungliga koncessionsfördraget den 23 november 1920 avslöjar denna betydelsefulla förändringar. Koncessioner var nu inte längre uteslutande eller huvudsakligen avsedda för att utveckla hittills outnyttjade naturtillgångar. Förutom skogs- och gruvkoncessioner erbjöds nu koncessioner för ett stort antal fabriker och utrustning av socker-, olje- och elektriska industrier. Listan innehöll en uppräkning av tillgångar som tidigare varit i utländsk ägo. Innehållet i den låg i linje med den politik som inletts med Urquhartprojektet, och som gick ut på att använda koncessionserbjudandet som ett sätt att kompensera tidigare utländska ägare och kreditorer.[5]

Kampen om den ryska oljan utkämpades än en gång bakom scenen. Här led den brittisk—holländska gruppens försök att säkra en koncession för sig själv ett slutgiltigt och avgörande nederlag. Gruppen gick samman med amerikanska och franska oljeintressen och beslöt att vägra alla erbjudanden som inte innebar ett fullständigt återlämnande och att under tiden bojkotta Sovjets olja på marknader som de kontrollerade.[6] Det kan ha varit detta nederlag som slutligen inspirerade den brittiska delegationen till att överge sitt krav på en koncessionspolitik och att i konferensens avslutande resolution acceptera det fransk—belgiska kravet på

---

[3] Joffe förklarade i en rapport till VTsIK om Genuakonferensen 1922, att om Lloyd George föll som ett resultat av konferensens misslyckande kunde Storbritannien komma att inta en mindre gynnsam hållning till Sovjetryssland och dra med sig de svagare europeiska länderna (III *Sessija Vserossijskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Sozyva*, nr 5 (19 maj 1922), s. 14).

[4] *Gaagskaja Konferencija: Polnyj Stenografitjeskij Ottjet* (1922), s. 218248; listan som den föreligger i denna volym bär anteckningen: ”Detta dokument har naturligtvis bara historiskt intresse”.

[5] En intressant nyhet i koncessionsvillkoren var att koncessionsinnehavarna skulle förbinda sig att anställa en viss procent ryska arbetare och tjänstemän i koncessionsföretaget (*Gaagskaja Konferencija: Polnyj Stenografitjeskij Ottjet* (1922), s. 39); under NEP hade Sovjetryssland blivit ett land med överskott på arbetskraft och med arbetslöshetsproblem (se vol. 2, s. 360-362).

[6] Överenskommelsen om att bojkotta den sovjetiska oljan fattades vid ett möte med oljebolagen i Paris den 19 september 1922; denna överenskommelse finns återgiven i L. Fischer, *Oil Imperialism* (u.å. [1927], mp s. 94-95.

ett villkorslöst återlämnande av nationaliserad egendom tillsammans med en rekommendation till regeringarna att inte stödja sina medborgare då det gällde att förvärva nationaliserad egendom i Sovjetryssland annan än den som de själva hade ägt. Resolutionen slog också fast, att inget beslut då det gällde utländsk egendom i Sovjetryssland skulle tas, om det inte fattades gemensamt med regeringar som inte var representerade vid konferensen.[7] Den belgiske delegaten som lade fram resolutionen tillade eftertryckligt att han var bemyndigad att säga att den hade den amerikanska regeringens godkännande. Det dolda amerikanska inflytande som diskret hade dykt upp i slutet av Genuakonferensen framträdde sålunda öppet i Haag för att bekämpa en sovjetvänlig politik med koncessionerna som utgångspunkt. Ingen uppmärksamhet ägnades Litvinovs försök att i sista minuten rädda konferensen med ett erbjudande om nya förslag. Den slutade den 20 juli 1922 i öppen brytning. Litvinov återvände modfälld till Moskva.[8]

Det starka amerikanska intresse för den sovjetiska oljan vilket kom i dagen vid Genua- och Haagkonferensen tycktes bebåda ett mer aktivt fastän fortfarande inte uttalat intresse för Sovjetunionen. I juli 1922 väckte Hoover, den amerikanske handelsministern ett förslag om att sända en ”teknisk delegation” till Ryssland för att studera de ekonomiska möjligheterna. Den 1 augusti diskuterade den amerikanske ambassadören i Berlin, Houghton, detta med Tjitjerin och Krasin vilka båda personligen välkomnade det.[9] I Moskva hade man emellertid mer försiktiga planer. Tjitjerin officiella svar den 28 augusti 1922 uttryckte Sovjets villighet att mottaga amerikanska affärsmän eller bolag ”i syfte att förhandla om koncessioner, handel eller andra ekonomiska frågor” men klargjorde emellertid att ”en expertkommitté eller undersökningskommission” endast skulle vara välkommen om detta ägde rum på ömsesidiga villkor — varefter frågan föll.[10] Sommaren 1922 erkände den amerikanska regeringen slutligen Estlands, Lettlands och Litauens självständighet (vilket de västallierade hade gjort arton månader tidigare) och avvecklade den gamla ryska ambassaden i Washington.[11] De förväntningar, som allmänt uppstod då dessa åtgärder vidtogs, om att de skulle leda till något slags närmande till sovjetregeringen, infriades inte. De amerikansk—sovjetiska relationerna förblev under lång tid oförändrade.

Sammanbrottet i Haag övertygade sovjetregeringen om att ”systemet med konferenser har misslyckats”.[12] Lloyd Georges länge väntade fall, som inträffade i oktober 1922 och Poincarés allt starkare maktställning i Frankrike var symptom på en kyligare attityd till Sovjet från västmakternas sida och påverkade sannolikt de viktiga beslut som fattades i Sovjetunionen inom den närmaste framtiden. Den sovjetiska diplomatins intresse förflyttades huvudsakligen till Mellersta och Fjärran Östern. Lausannekonferensen och Joffes uppdrag utgjorde viktiga delar i denna politik.[13] Sovjetpolitikens villrådighet efter sammanbrottet i Haag återspeglades i handhavandet av Urquhartkoncessionen. Urquhart hade varit närvarande både i Genua och i Haag och tycks ha väntat sig att misslyckandet med att nå fram till en överenskommelse skulle göra sovjetregeringen angelägnare då det gällde att genomföra koncessionspolitiken. Denna beräkning slog nästan in. Två tyska företag — Krupp och

---

[7] *Papers Relating to the Hague Conference, June—July 1922*, Cmd 1724 (1922), s. 18.
[8] Litvinovs sista förslag finns i *Gaagskaja Konferencija: Polnyj Stenografitjeskij Ottjet* (1922), s. 188-192; sovjetdelegationens besvikelse återspeglas i ett flertal olika förklaringar som gavs till misslyckandet. (L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 368-369).
[9] *Foreign Relations of the United States*, 1922, II (1938), s. 825-826, 829-830.
[10] Ibid., II, s. 830.
[11] Ibid.,II, s. 869-876.
[12] Intervju med Tjitjerin i *Observer*, 20 augusti, citerad i *Soviet Documents on Foreign Policy*, red. J. Degras, I (1951), s. 328.
[13] Dessa kommer att diskuteras i kapitel 32 respektive kapitel 34.

Mendelssohns bank i Berlin — förvärvade nu intressen i Russo-Asiatic Consolidated.[14] Det var under dessa omständigheter som Urquhart slutligen undertecknade en överenskommelse med Krasin i Berlin den 9 september 1922. Denna överenskommelse visade hur mycket införandet och utvecklandet av NEP hade åstadkommit då det gällde att avlägsna de stora hindren.[15] Enligt de nya arbetsvillkoren, som snart skulle fastställas i en reviderad arbetslagstiftning, skulle arbetsgivaren ha full frihet att anställa och avskeda arbetare och vara tvungen att underordna sig det vanliga rättsliga arbetarskyddet. En procent av företagets produktion skulle gå till sovjetregeringen. Rätten till kompensation för expropriering medgavs inte formellt men sovjetregeringen skulle ge bolaget ett förskott på 150 000 pund i kontanter och ytterligare tjugo miljoner rubler i statsobligationer. Detta var lätt maskerad kompensation. Lenin behandlade den som sådan och föll tillbaka på principen att de utländska kreditorernas kompensationsrätt endast kunde erkännas om nya utländska krediter beviljades. Medan förhandlingarna fortfarande pågick hade han skrivit att koncessioner skulle godkännas ”bara på det villkoret att ett stort lån beviljas oss”.[16]

Överenskommelsen mottogs väl utomlands. Den brittiske labourledaren, Clynes, sades ha skrivit ett brev till någon i Moskva i vilket han uttryckte förhoppningen att överenskommelsen snabbt skulle ratificeras för att förbättra labourpartiets chanser i det nära förestående allmänna valet.[17] I Moskva hade den starkt stöd bland dem som ville föra NEP till dess logiska slut. Överenskommelsen med Urquhart hade undertecknats under Lenins första sjukdomsperiod. Beslutet att ratificera det var nästan det sista stora politiska beslutet i Lenins liv. Då han fann sig vara den ende i politbyrån som var mot en ratificering sägs han ha tvekat och ändrat uppfattning tre gånger innan han slutligen beslöt sig för att lägga in sitt veto, vilket naturligtvis accepterades av hans kollegor.[18] Beslutet tillkännagavs i den sovjetiska pressen den 7 oktober 1922. Motivet till att förkasta denna överenskommelse tycks i huvudsak ha varit politiskt. Medan Lenins ursprungliga avsikt hade varit att göra ratificeringen beroende av ett utländskt lån sade han nu till de utländska kommunisterna att beslutet att inte ratificera berodde på Storbritanniens ovänliga inställning i den turkiska frågan och att beslutet kunde ändras om britterna ändrade sin inställning.[19] Krasin förklarade att ”den brittiska regeringens nuvarande inställning till Ryssland” var orsaken till att överenskommelsen ”trots all den betydelse den hade för Rysslands ekonomiska utveckling” förkastades.[20] Litvinov å andra sidan hade låg tanke om överenskommelsens ekonomiska fördelar och trodde att den aldrig någonsin skulle ha undertecknats ”om endast de ekonomiska fördelarna hade beaktats”. Han ansåg att sovjetregeringens vägran att ratificera fördraget berodde på den politiska förändringen i Storbritannien, där ”det dominerande inflytande” nu låg i händerna på dem som ”inte

[14] Den exakta innebörden och omfattningen av de tyska intressena och de omständigheter varunder dessa förvärvades tycks inte ha avslöjats: en tysk kommersiell rapport citeras av G. Gershuni, Die Konzessionspolitik Sowjetrusslands (1927), s. 112. Enligt M. Philips Price, *Germany in Transition* (1923), s. 77, försökte Stinnes förgäves att under sitt besök i London i november 1921 förvärva intressen i Russo-Asiatic Consolidated. Radek anspelade i en artikel i *Pravda* den 11 november 1921 på försöken att bilda ”en engelsk-tysk trust som skulle göra affärer med Ryssland”. D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, I (1929), s. 232, skrev att Stinnes förslag i London om ”framtida samarbete i Ryssland” hade mottagits på ett kyligt sätt.

[15] Överenskommelsen tycks aldrig ha publicerats, men dess villkor finns sammanfattade i G. Gershuni, *Die Konzessionspolitik Sowjetrussland* (1927), s. 112-113, som bygger på en samtida rapport från Sovjets handelsdelegation i Berlin.

[16] *Leninskij Sbornik*, XXXV (1945), s. 223.

[17] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 30.

[18] L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 435-436, 466; upplysningarna kom troligen från Chicherin, som trots att han inte var medlem av politbyrån borde ha känt till läget i den i en fråga av detta slag.

[19] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 314-315, 330.

[20] *Russian Information and Review*, 4 november 1922, s. 73; enligt L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), s. 204, inlämnade Krasin sin avskedsansökan med anledning av att överenskommelsen inte ratificerades, men Lenin förklarade för honom att partimedlemmar inte fick avgå.

sympatiserar med Lloyd Georges strävan att upprätthålla normala relationer till Ryssland".[21] Slutligen talade Lenin i sitt sista offentliga tal i november 1922 som om huvudmotivet för koncessionspolitiken var politiskt och att dess ändamål var "att ge kapitalisterna sådana fördelar att de skulle tvinga regeringar, oavsett hur fientliga de än kunde vara mot oss, att börja köpslå och upprätta förbindelser med oss".[22]

Dessa förklaringar var emellertid inte hela sanningen. Förkastandet av Urquhartkoncessionen som kanske hade omedelbara och speciella motiv var inte desto mindre typiskt för den brist på framgång som koncessionspolitiken som helhet hade. Politiken hade 1918 ursprungligen uppfattats som en del av vad Lenin kallade "statskapitalism", d. v. s. det systern genom vilket privata kapitalister kunde verka underordnade statlig kontroll. Ett sådant system passade perfekt med NEP. Att föra in utländskt kapital ansågs vara en synnerligen livsviktig del av alla försök att återställa den rubbade internationella betalningsbalansen. Förkastandet av Urquhartkoncessionen hösten 1922 var ett symptom på oförmågan att uppnå detta resultat på villkor som kunde accepteras av Moskva. Vid Kominterns fjärde kongress i november 1922 anmärkte Trotskij korrekt att det dittills hade varit en fråga om "stora diskussioner men små koncessioner".[23] Några månader senare då Zinovjev vid tolfte partikongressen gav en förment optimistisk bild av läget, kunde han inte nämna mer än åtta blandade bolag med ett totalt kapital på 300 000 pund och 17 miljoner tyska mark samt 26 koncessionsfördrag med ett kapital på 30 miljoner guldrubler.[24] Siffrorna var, även om de visade vad som i verkligheten hade åstadkommits, triviala. Det var typiskt att det främmande land som stod högst på listan både då det gällde blandade kompanier och koncessioner var det utarmade Tyskland. Misslyckandet med koncessionspolitiken som blev uppenbart vintern 1922-1923[25] sammanföll med att man misslyckades med att upprätthålla vänskapliga förbindelser med de engelsktalande länderna.[26] Endast dessa hade tillräckligt med kapital som kunde användas för investeringar. Detta misslyckande fick två resultat. Ekonomiskt, tvingades Sovjetryssland att lita till sina egna tillgångar och låta landet ensamt brottas med problemet att genomföra NEP på samma sätt som landet tidigare hade brottats med krigskommunismens problem: i detta avseende var misslyckandet ett förspel till "socialism i ett land". Politiskt var det ett led i försämringen av relationerna mellan Sovjetryssland och väst som inleddes i Genua och Rapallo; i detta avseende återspeglade misslyckandet den nya politik som bestod i att spela ut Tyskland mot de stora kapitalistiska staterna.

Kyligheten i relationerna mellan Sovjetryssland och västmakterna under den senare delen av 1922, som motsvarades av de allt hjärtligare relationerna med Tyskland, var det första symptomet på den process som kom att bli utmärkande för de följande två decennierna, då en försämring i förhållandet till det ena av de två stora kapitalistiska maktblocken ledde till en motsvarande förbättring i relationerna till det andra. Månaderna efter det att rapallofördraget ingåtts var den tysk—sovjetiska vänskapens smekmånad. Mordet på Rathenau i juni 1922 var ett utslag av anti-semitism snarare än ett tecken på antisovjetiska strömningar. Förespråkarna för en anti-sovjetisk inställning hade i verkligheten eliminerats och tyska industrimän började

---

[21] *Russian Information and Review*, 21 oktober 1922, s. 43-44.
[22] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 365.
[23] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 283.
[24] *Dvenadcatyj Sezd Kommunisticeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 19, 22.
[25] G. Gershuni, *Die Konzessionspolitik Sowjetrusslands* (1927), är en allmän översikt av koncessionspolitiken fram till slutet av 1925; författaren menar att "koncessionernas betydelse i Sovjetrysslands hela ekonomi är för närvarande obetydliga" (s. 124). Även om detaljerad information ofta saknas tycks Tysklands del i det som uppnåddes ha varit dominerande.
[26] Ett avsnitt i ett auktoritativt brittiskt arbete som skrevs vid denna tid förde fram åsikten att "i november 1922 befann sig Ryssland i huvudsak fortfarande i den utstöttes situation bland nationerna" (*History of the Peace Conference*, red. H. V. Temperley, VI (1923), s. 334).

ivrigt arbeta på att utnyttja de möjligheter som den växande ryska marknaden erbjöd. Sovjets handel växte nu starkt: importen ökade från 922,9 miljoner rubel 1921 till 1 181,7 miljoner 1922 och exporten från 88,5 miljoner till 357,4 miljoner.[27] Det var inte bara Sovjets handel som växte utan Tysklands andel av den ökade också. 1921, det år då det engelsk—sovjetiska handelsavtalet slöts, hade Sovjetryssland fått 29 procent av sin import från Storbritannien och bara 25 procent från Tyskland (som före 1914 hade svarat för nästan hälften av den ryska importen). 1922 kom 32,7 procent av Sovjets import från Tyskland och bara 18,8 procent från Storbritannien. Detta år var höjdpunkten då det gällde de tyska bolagens intresse för koncessioner med Sovjetryssland. Vid ett sammanträde med den tyska riksdagens utrikesutskott den 9 december 1922 rapporterade Maltzan att över 20 tyska bolag hade undertecknat koncessionsavtal med de sovjetiska myndigheterna.[28]

Sida vid sida med dessa ekonomiska åtgärder hade hemliga militära överenskommelser ingåtts redan före Rapallofördraget. Att vissa åtaganden då det gällde militärt samarbete pågick var allmänt känt eller misstänkt. I riksdagen fortsatte den socialdemokratiske ledamoten Müller att diskutera ryktena kring ett militärt fördrag, trots att Wirth kategoriskt försäkrade att ”Rapallofördraget inte innehåller någon hemlig politisk eller militär överenskommelse”.[29] Den brittiske ambassadören försäkrades ”formellt och frivilligt att frågan om militära åtgärder aldrig hade tagits upp mellan tyskarna och ryssarna” och trots att han var medveten om existensen av ”ett antal påstådda dokument ... bl. a. konventioner, kontrakt om vapenförsäljning av Tyskland till Ryssland etc. etc.”, blev han övertygad om att ”de flesta av dem är falsarier”.[30] Den 25 maj 1922 inleddes förhandlingar mellan von Haase och Krestinskij om att låta industrimän i Ruhr delta i dessa transaktioner. Några av industrimännen var också beredda att bilda fonder som skulle finansiera dessa. Vad som, så långt det är känt, var det första allmänna fördraget undertecknades i största hemlighet i Berlin den 29 juli 1922: texten har ännu inte offentliggjorts.[31] Förflyttningen av tyska flygofficerare till Ryssland för utbildning tycks ha börjat innan flygplansfabrikerna kommit i gång. Så tidigt som i september 1922 observerade Krasin då han passerade Smolensk att flygplatsen där ”var full av tyska flygare”.[32] Neidermayer blev chef för Sondergruppe R:s kontor i Moskva och hade ansvaret för alla tyska militära utbildningsanstalter och personal i Ryssland.[33] Diskussioner pågick i Berlin under resten av året. Ett andra möte mellan Seeckt och Radek ägde rum i Schleichers våning den 19 december 1922.[34]

Omfattningen av dessa åtaganden som de framstod under senare delen av 1922 och följande år är till sina huvuddrag känd. Enligt ett kontrakt mellan sovjetregeringen och Junkerverken

---

[27] Trots detta uppgick emellertid 1922 års utrikeshandel endast till 14 procent av förkrigstidens. (*Dvenadcatyj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 25.
[28] *The Times*, 11 december 1922.
[29] *Verhandlungen des Reichstags*, CCCLV (1922), s. 7676, 7681.
[30] D'Abernon, *An Ambassdor of Peace* (1929), I, s. 303-304, 311-312. Det var ingen tvekan om att det var styrkan i D'Abernons rapporter (som fortfarande är opublicerade) som gjorde att Lloyd George inför underhuset den 25 maj 1922 sade att ”jag ämnar inte uppehålla mig vid de löjliga falsarier om militära konventioner, som ingen kan ta på allvar”; han tillade emellertid med speciell syftning på rustningar att ”alla naturtillgångar finns i ett land och all teknisk skicklighet i ett annat” *House of Commons*: 5th Series, CLIV, 1422-1456).
[31] von Hasses opublicerade dagbok citeras i *Journal of Modern History* (Chicago), XXI (1949), nr 1, s. 31-32. Enligt ett uttalande i riksdagen i december 1926 ratificerades inte avtalet av sovjetregeringen förrän i februari 1923 (*Verhandlungen des Reichstags*, CCCXCI (1926), s. 8584; detta datum bekräftades indirekt i Moskva-rättegångarna 1938, då Rozengolts i sitt vittnesmål förklarade att det påstådda landsförrädiska avtalet mellan Trotskij och Reichswehr hade ingåtts 1923 (*Report of Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet ”Bloc of Rights and Trotskyites”* (Moskva, 1938), s. 259-260, 265). [svenska: Protokoll från 1938 års Moskva-rättegång, s 11, 84 – OBS det svenska referatet är förkortat.]
[32] L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929], s. 201.
[33] *Der Monat*, nr 2, november 1948, s. 49.
[34] F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 319.

skulle en fabrik för tillverkning av flygmaskiner ske vid en fabrik i Fili nära Moskva: här och på annat håll grundades de tyska flygskolorna för både tysk och sovjetisk personal.[35] Granater tillverkades i Zlatoust i Ural, i Tula, i det tidigare Putilovverken i Petrograd och i Schlüsselberg under ledning av tyska tekniker från Krupp. En del av denna produktion var avsedd för Röda armén en del exporterades till Tyskland för Reichswehrs räkning. En stridsvagnsfabrik grundades i Kazan förmodligen också av Krupp med utbildningsmöjligheter för tyskar och ryssar i stridsvagnskrigföring. Ett blandat tysk—sovjetiskt bolag bildades med namnet Bersol som skulle starta en giftgasfabrik några mil från Samara, som delvis byggts under kriget men aldrig tagits i bruk. De oupphörliga ansträngningarna att få igång produktionen i denna fabrik misslyckades emellertid p. g. a. brister i den tillverkningsprocess som den tyska firman Stolzenberg från Hamburg använde. Projektet övergavs slutligen.[36] Av de planer som skisserats i Kopps memorandum i april 1922 övergavs bara en fullständigt.[37] Det tyska marinministeriet kom på ett mer effektivt sätt att bygga ubåtar än man kunde göra i de odugliga ryska varven. Ministeriet bildade ett skenbolag i Haag som placerade beställningar på ubåtar i Holland, Sverige, Finland och Spanien. Undervattensbåtarna byggdes under tyska sjöingenjörers överinseende och testades uppenbarligen av tyska besättningar. Några av dem tycks ha levererats eller utlovats till Sovjetryssland.[38]

Konsolideringen av de tysk—sovjetiska förbindelserna som uppnåtts genom Rapallofördraget, och i vilken det tysk—sovjetiska ekonomiska och militära samarbetet var de två viktigaste aspekterna, symboliserades av att den förste tyske ambassadören på mer än fyra år anlände till Moskva i november 1922. Rapallofördraget hade medfört att de diplomatiska relationerna till fullo återupptogs. Krestinskij presenterade, som den förste sovjetambassadören i Berlin sedan Joffe utvisats, sina kreditiv för Ebert i augusti 1922. Motsvarande utnämning i Moskva fördröjdes av svårigheter med att utse en kandidat.[39] Slutligen utsågs Brockdorff-Rantzau, som hade varit utrikesminister från december 1918 till maj 1919. Han hade på den tiden varit en öppen fiende inte bara till de tyska arbetare- och soldatråden utan också till de ryska bolsjevikerna som han brännmärkte i ett tal i nationalförsamlingen i Weimar den 14 februari 1919 och i vilket han särskilt hävdade att, så länge som Tyskland var svagt skulle det förbli neutralt i alla internationella frågor och inte försöka sig på någon ”allianspolitik”[40] Han ledde den tyska delegationen i Versailles och den 7 maj 1919 höll han sitt berömda protesttal mot de allierades villkor. Därefter avgick han från sin post och ledde en kampanj mot att Versaillesfördraget skulle accepteras och då detta misslyckades drog han sig ur politiken.

Då Brockdorff-Rantzau tre år senare föreslogs till posten som tysk ambassadör i Moskva hade hans åsikter förändrats ytterst lite sedan 1919. Förslaget att sända honom till Moskva besvarades med ett memorandum till presidenten och rikskanslern den 15 juli 1922, i vilket

---

[35] Projektet med att tillverka flygmaskiner i Fili kom aldrig igång utan maskiner importerades från Tyskland (Upplysningar från Gustav Hilger). Detta var förmodligen ett av de fall som Tschunke nämnde då tyskarna inte fullgjorde sina kontraktsenliga skyldigheter (*Der Monat*, nr 2, november 1948, s. 49): det andra var Stolzenbergs misslyckade giftgastillverkning.

[36] Den viktigaste informationen kommer från Tschunke i ibid., s. 49 och från anteckningar som finns i tyska militärarkiv, som publicerades i en uppsats av G. W. F. Hallgarten i *Journal of Modern History* (Chicago), XXI (1949), nr 1 s. 30. De misslyckade försöken att tillverka giftgas beskrivs i detalj i V. N. Ipateff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 373, 381386; detta är den enda ryska källa som berör de tyska företagen i Sovjetunionen.

[37] Se ovan s. 399-400.

[38] Denna upplysning kommer från en konfidentiell volym tryckt av Oberkommando der Kriegsmarine, *Der Kampf der Marine gegen Versailles*, 1919-1935 (1935), s. 26-28.

[39] Enligt W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 166-167, var Hintze och Nadolny på förslag; den förre var inte acceptabel för vänsterpartierna i riksdagen och den senare som var känd som motståndare till Rapallofördraget och oacceptabel i ryssarnas ögon. (Ibid., s. 163-164).

[40] Brockdorff-Rantzau, *Dokumente* (1920), s. 55, 81-82.

han redogjorde för sin inställning. ”Den stora nackdelen med Rapallofördraget” skrev han, ”ligger i de militära faror som är förbundna med detsamma”. En tysk allians med Ryssland skulle uppväcka Englands misstankar och driva England i Frankrikes armar. ”En tysk politik uteslutande inriktad på öst skulle för närvarande inte bara vara förhastad och farlig utan också utan framtidsmöjligheter och därför ett misstag.” Deltagandet i ett sovjetiskt krig mot Polen skulle utsätta Tyskland för franska repressalier och än en gång göra Tyskland till ett slagfält. Hans memorandum slutade med en varning om att man inte nu skulle binda sig militärt till ryssarna. Det är inte särskilt anmärkningsvärt att den man med dessa åsikter av tyska militära kretsar och speciellt av Seeckt skulle betraktas som en icke lämplig innehavare av posten som tysk ambassadör i Moskva under de rådande omständigheterna. Seeckt som troligen inte fick något exemplar av Brockdorff-Rantzaus memorandum förrän den 9 september 1922 skrev två dagar senare en lång protest. Seeckt utgick från förutsättningen att ”Tyskland måste föra en aktiv politik”. Detta ledde till att han kraftfullt försvarade östorienteringen:

> Tyska förbindelser med Ryssland är det första och hittills nästan det enda styrketillskott som vi fått sedan fredsslutet. Att denna förbindelse inleds på det ekonomiska området ligger i hela lägets natur; styrkan ligger emellertid i det faktum att detta ekonomiska närmande är en förberedelse till möjligheten av en politisk och därför också militär kontakt.

Han försvarade försiktigt de hemliga militära åtagandena vars ändamål var ”att hjälpa till att bygga upp en rustningsindustri i Ryssland, som skulle vara användbar vid behov”. De ryska önskemålen om ytterligare teknisk hjälp ”då det gäller materiel och personal” skulle tillmötesgås. För övrigt ”kan Polens existens inte tolereras”, och all politik måste räkna med möjligheterna av ett krig.[41] Kontroversens fortsatta förlopp kan inte spåras. Brockdorff-Rantzaus utnämning tillkännagavs i slutet av september. Han reste från Berlin en månad senare och lade fram sina kreditiv i Moskva den 6 november 1922. Seeckts farhågor visade sig vara grundlösa. Inget var känt i Moskva om den nye ambassadörens åsikter bortsett från hans fientlighet mot västmakterna. Cicerin sägs ha hälsat honom som ”mannen från Versailles”.[42] En fast vänskap grundlades mellan de två männen som liksom vänskapen mellan de två länderna var baserad på gemensam misstro mot väst. Brockdorff-Rantzau blev snabbt omvänd till den östorienterade politiken och även om personlig fiendskap fanns mellan honom och Seeckt blev deras syn på huvuddragen i den tyska politiken oskiljaktiga. Under de närmaste fem åren förblev samarbetet med Tyskland trots temporära störningar och utfall, den stabiliserande faktorn i Sovjets politik i Europa.

Ett tecken på Sovjetpolitikens styrka vid denna tid var dess försök att upprätthålla ett slags ledning bland Österuropas mindre stater. Den 30 mars 1922 sammanträdde på sovjetregeringens initiativ delegater från Estland, Lettland, Polen och Sovjetunionen i den lettiska huvudstaden Riga för att besluta om en gemensam handlingslinje vid Genuakonferensen till vilken

Alla hade inbjudits. Sedan delegaterna hade kommit överens om vissa allmänna och okontroversiella principer i den ekonomiska politiken tog delegaterna upp frågan om fred och nedrustning och efter att ha rättat sig efter Nationernas Förbunds stadgar ramförde de sitt stöd för

---

[41] Brockdorff-Rantzaus och Seeckts memoranda publicerades i sin helhet i *Der Monat*, nr 2, november 1948, s. 43-47; stora utdrag ur Seeckts memorandum fanns redan i F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 315-318.

[42] E. Stern-Rubarth, *Graf Brockdorff-Rantzau* (1929), s. 124. Kopp hade föregående är till Maltzan framfört att Sovjet föredrog en yrkesdiplomat från högern som nästa tyske ambassadör i Moskva. Han sägs ha demonstrerat sina åsikter med hjälp av en böjlig linjal: extrempunkterna kunde mötas, men den yttersta vänstern kunde inte komma i kontakt med den moderata vänstern eller centern (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 149). Efter Rapallo bad Radek att en ”medlem av högadeln” skulle sändas till Moskva som tyska ambassadör (*Journal of Modern History* (Chicago), XXI, (1949), nr 1, s. 32).

”principen om rustningsbegränsningar i alla länder”.[43] Rigakonferensen ledde inte till några konkreta resultat i Genua eller på något annat håll. Den bidrog emellertid till att skapa ett prejudikat, vilket var meningen. Den 12 juni 1922 beklagade sovjetregeringen att Genuakonferensen hade ”ägnat praktiskt taget all sin uppmärksamhet åt att försvara de materiella intressena hos en jämförelsevis obetydlig grupp av personer” och hade försummat både ”den ekonomiska kris som Europa nu genomlider” och ”faran för nya krig”. Den sände också en not till västmakterna och föreslog en konferens som skulle diskutera ”en proportionell reduktion av deras respektive rustningar”. Denna gång inbjöds också Finland. Litvinov inbjöd också genom den rumänske delegaten vid Haagkonferensen den rumänska regeringen. I sista ögonblicket inbjöds också Litauen. Sovjetregeringen föreslog först den 5 september 1922 som lämpligt datum för konferensen. Det sammanföll avsiktligt med den tidpunkt då Nationernas Förbunds församling skulle sammanträda. Efter många invändningar sammanträdde konferensen i Moskva den 2 december 1922. Av de stater som inbjöds var det bara Rumänien som inte sände delegater, då detta land hade låtit sin närvaro bero av ett sovjetiskt erkännande av Rumäniens annektion av Bessarabien.[44]

Konferensen var i sig själv verkningslös. Den återspeglade de samtida nedrustningsdiskussionerna i Genève. Litvinov, som sökte efterlikna de brittiska delegaterna vid denna tid, föreslog n särskild minskning av landstridskrafterna. Sovjetregeringen tog sig att under de två följande åren reducera Röda armén till en fjärdedel av dess nuvarande storlek (från 800 000 till 200 000 man), under förutsättning att grannländerna följde samma exempel. Eftersom Röda armén var en enda enhetlig armé kunde RSFSR i denna fråga tala å alla sovjetrepublikernas vägnar.[45] Den polske delegaten ledde en hemlig opposition som följde den franska taktiken i Geneve. Han ifrågasatte trovärdigheten i de totalsiffror på vilka den föreslagna procentuella minskningen var baserad och krävde att förtroende måste åstadkommas genom fördrag om icke-aggression och skiljedom innan rustningarna begränsades. Sovjets delegat förkastade i sin tur inte sådana fördrag under förutsättning att nedrustningarna inte sköts åt sidan. De mindre delegationerna manövrerade med vissa svårigheter mellan de två ytterligheterna. Den tolfte december 1922 accepterade Litvinov det faktum att inga av de andra delegaterna var beredda att anta Sovjets förslag och avbröt konferensen.[46] Dess avsikt hade varit att än en gång sprida sovjetregeringens progressiva inställning i frågor som gällde fred och nedrustning och att erbjuda Sovjetrysslands mindre grannar ett alternativ då det gällde den politiska ledningen och hjälpa dem att motstå Polens ibland överdrivna anspråk. Skillnaden i stämning i jämförelse med Helsingfors-konferensen exakt ett år tidigare då Sovjetryssland hade varit frånvarande och Polens dominerande inflytande var obestritt, var anmärkningsvärd och betydelsefull.[47] Litvinovs närvaro vid detta tillfälle (Chicherin bevistade Lausannekonferensen) var också betydelsefull. Det var hans första stora försök att åt Sovjetryssland vinna en ställning i den europeiska diplomatin genom att vädja till den progressiva borgerliga opinionen i väst och genom att överbjuda dessa länders regeringar och bekämpa dem med deras egna vapen. Fjorton dagar efter konferensens slut gjorde den tionde allryska sovjetkongressen ytterligare en vädjan ”till alla nationer i världen” och försäkrade dem sin ”vilja till fred och fredligt arbete”. Den upprepade de nedrustningsförslag som förkastats vid Genuakonferensen och som nu än en gång svikits ”av Rysslands grannars motvilja mot att förhandla om en reell minskning av sina arméer”. För att göra slag i saken tillkännagav man genast att den trots

[43] *Conference de Moscou pour la Limitation des Armements* (Moskva, 1923), s. 241.
[44] Den inledande notväxlingen publicerades i *Conférence de Moscou pour la Limitation des Armements* (Moskva, 1923), s. 5-32.
[45] Ibid., s. 46-51 64.
[46] Ibid., s. 233.
[47] Se ovan s. 384

dessa bakslag skulle minska Röda arméns storlek från 800 000 till 600 000 man.[48]

Kominterns fjärde kongress i november 1922 — den sista som hölls under Lenins livstid — utgjorde en viktig milstolpe i konsolideringen av Sovjets politik. Det var slutet på Kommunistiska internationalens Sturm- und Drang-period. Vad som skulle följa var en lång och ibland pinsam epilog. De viktigaste tilldragelserna symboliserades av dess fyra första kongresser. Den första i mars 1919 skapade organisationen och drog upp linjerna för den framtida verksamheten. Den andra sammanträdde i juli 1920 då Röda armén marscherade mot Warszawa. Den sammanföll med tidpunkt då Kommunistiska internationalens ledare stod på höjden av sin makt, med den tid då tron på att Komintern snart skulle fullfölja sin uppgift som stab för den segerrika världsrevolutionen var som starkast. Denna kongress följdes av kongressen för folken i öst i Baku i september och av skapandet av kommunistpartier i Västeuropa, vilka löd under centralorganisationen. Sedan infördes NEP i mars 1921 och nästan omedelbart därefter inträffade det förödande nederlaget för den kommunistiska resningen i Tyskland. Kom-interns tredje kongress i juni—juli 1921 anslog trots att den var organiserad i större skala än tidigare en ton av kompromisstämning och konsolidering. Den fjärde kongressen i november—december 1922 drevs ännu längre längs reträttens väg. Under det gångna året tycktes sovjetregimen i Ryssland ha gjort mycket stora framsteg. Hungersnöden hade övervunnits, ett visst relativt välstånd för det ryska folket höll på att skapas genom NEP. Genuakonferensen, Rapallofördraget, inbjudningen att deltaga i det planerade fördraget om Bosporen och Dardanellerna hade visat att Sovjetryssland hade accepterats av de europeiska staterna. Några dagar innan kongressen sammanträdde hade de japanska soldaterna lämnat sovjetiskt territorium i Vladivostok. Det högtidliga samgåendet av sovjetrepublikerna till en stor union av socialistiska sovjetrepubliker höll på att förberedas. Det var bara Komintern som på ett iögonfallande sätt hade misslyckats. Världsrevolutionen, den europeiska revolutionen, den tyska revolutionen dröjde fortfarande och tycktes mer avlägsen än 1921 — för att inte tala de stora dagarna 1920. Så länge som det kunde antas att — som alla inblandade förmodade fram till slutet av 1920 — den ryska revolutionen var det första och ett jämförelsevis litet kapitel i världsrevolutionens historia överflyglade med nödvändighet Kommunistiska internationalens prestige och auktoritet alla nationella regeringars även själva sovjetregeringens, vars huvudfunktion i eget intresse var att tjäna den revolutionära saken. När Sovjetryssland emellertid mot all förmodan hade slagit tillbaka alla fiender utan hjälp utifrån och genom revolutionens fortsatta fördröjning drevs in i NEP:s kompromisser, ändrades hela makt- och prestigebalansen mellan Komintern och sovjetregeringen radikalt. Det återstod för Komintern ingenting annat än att ta till defensiven till dess att tiden än en gång var mogen för en framryckning. Detta betydde att det var nödvändigt att förstärka Sovjetryssland, som för närvarande var den proletära revolutionens enda grundval och framtida hopp. Den revolutionära elden och entusiasmen hade falnat av successiva misslyckanden. Stärkandet av sovjetmakten blev den fjärde kominternkongressens ledmotiv.

Den försiktiga ton som svagt hade kunnat uppfattats vid tredje kongressen blev nu dominerande. Zinovjevs inledningsanförande gick i moll:

> Det behöver inte sägas att Kommunistiska internationalens seger i ordets historiska mening är säker även om vår kamporganisation skulle svepas bort av reaktionens flammor, vilket hände Pariskommunarderna och Första internationalen. Kommunistiska internationalen skulle äter födas och slutligen leda proletariatet till seger. Det som vi nu skall behandla är emellertid frågan om Kommunistiska internationalen i dess nuvarande form, om vår generations kämpar skall lyckas fullfölja den historiska uppgift som Kommunistiska internationalen åtagit sig ... Vi kan nu utan

[48] *Sezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 273-274.

> överdrift säga att Kommunistiska internationalen har överlevt sin svåraste tid och stärkts så att den inte behöver frukta någon attack från världsreaktionen.[49]

Den politik som kom till uttryck i ”marsaktionen” föregående år fördömdes nu kompromisslöst och fullständigt:

Kommunistiska internationalen är mot alla brådstörtade aktioner och mot oförberedda resningar som skulle dränkas i arbetarnas blod och kanske bryta ner proletariatets dyrbaraste egendom – det organiserade internationella kommunistiska partiet.[50]

I sin rapport om EKKI:s arbete upprepade han nästan nonchalant samma analys:

> Ni vet att vi har talat mycket om behovet av att göra Kommunistiska internationalen till en stordådens international, en handlingens international, ett centraliserat internationellt världskommunistiskt parti och mycket annat. I princip är detta absolut riktigt och vi måste framhärda i detta. Men för att verkligen utföra det behöver vi år och ytterligare år. Det är ganska lätt att anta en resolution och att i denna resolution säga att vi måste genomföra internationella aktioner.[51]

Kongressen anslog tre sessioner åt att diskutera ”kapitalets offensiv” — den växande arbetslösheten, arbetarnas sänkta levnadsstandard, vänsterns minskande betydelse i borgerliga länders parlament och regeringar samt den fascistiska revolutionen i Italien, som var tre veckor gammal då kongressen sammanträdde och som beskrevs som det sista kortet i bourgeoisiens hand”.[52] Radek, som rapporterade i denna fråga var mer exakt i sin pessimism än Zinovjev:

> Det karaktäristiska för den tid i vilken vi lever är att, *trots att världskapitalets kris ännu inte har övervunnits, trots att frågan om makt fortfarande är det centrala i alla frågor, har proletariatets stora massa förlorat tron på sin förmåga att erövra makten under en överskådlig tid.* Den har drivits på defensiven ...
>
> Om detta är läget, ... om den stora majoriteten av arbetarkassen känner sig maktlös, *då står inte erövrandet av makten som en omedelbar uppgift för dagen på dagordningen.*

Senare tillade han med förnyat eftertryck som svar på några talares vaga optimism att ”*proletariatets reträtt ännu inte har hejdats*”.[53] Kongressen gav föga utrymme åt Zinovjevs eldiga talarkonst. Lenin framträdde för näst sista gången offentligt vid denna kongress. Lenin talade vid kongressen den 13 november; hans sista tal hölls till Moskvasovjeten exakt en vecka senare. Han höll ett enda tal som inleddes med en ursäkt för att han var sjuk och som han i huvudsak ägnade åt att försvara NEP. Under revolutionära tider var det ofta nödvändigt att vara beredd på att retirera för att kunna avancera; NEP hade illustrerat och rättfärdigat denna maxim. Moralen bestod, trots att den inte var speciellt klart framställd (detta var ett tal av en trött och sjuk människa),[54] i att en reträtt var nödvändig för Komintern och i längden skulle visa sig vara välgörande. Efter att ha kritiserat föregående års resolution om organisationen som alltför exklusivt rysk avslutade Lenin sitt tal:

> Jag tror att det viktigaste för oss alla, ryska liksom utländska kamrater, är att vi, fem år efter den ryska revolutionen, studerar. Först nu har vi fått möjligheten att studera ... Jag är övertygad om att vi i denna fråga måste säga inte bara till våra ryska utan också till våra utländska kamrater att den viktigaste uppgiften under den period som nu börjar är att studera. Vi lär i allmän bemärkelse. De

---

[49] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 3-4.
[50] Ibid., s. 11.
[51] Ibid., s. 33.
[52] *Kommunistitjeskij lnternatsional v Dokumentach* (1933), s. 297.
[53] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 317-318, 390.
[54] Zinovjev beskrev senare Lenins utmattade tillstånd efter det att han hållit sitt tal: Han ”kunde knappast stå” och ”dröp av svett” (*Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 1, 1924, spalt 29).

> måste åter lära sig i speciell mening för att verkligen åstadkomma organisation, uppbyggnad, metod och förstå innebörden av revolutionärt arbete. Om detta genomförs, är jag övertygad om att möjligheterna för världsrevolutionen inte bara kommer att vara goda utan också utmärkta.[55]

Det var en egendomlig sista föreskrift från den man som för endast tre och ett halvt år sedan hade grundat Komintern som en stor kamporganisation.

Den förhärskande pessimismen om Komintern beredde vägen för en motsvarande tilltro till sovjetmakten och för lovtal över vad den uppnått. Sovjetryssland hade på ett lysande sätt tjänat den proletära revolutionens sak och fullgjort sina sista skyldigheter mot den. Redan vid den tredje kongressen hade Radek med brutal uppriktighet satt fingret på den ömma punkten:

> Om vi idag är den stora Kommunistiska internationalen är vi detta inte därför att vi, Internationalen, har varit goda propagandister, utan därför att det ryska proletariatet och den ryska Röda armén med sitt blod och sin hunger har varit goda propagandister och därför att denna kamp, den ryska revolutionen, var Kommunistiska internationalens stridssignal.[56]

Vid fjärde kongressen fördes argumenteringen ett steg vidare. Sovjetryssland hade helt fullgjort sin uppgift, det var arbetarna i världen som .genom att de inte genast lyckats genomföra världsrevolutionen hade lämnat Sovjetryssland i sticket. Kompromissen med NEP skulle aldrig ha varit nödvändig, förklarade Clara Zetkin, i ett fränt tal som omedelbart följde på Lenins lugna utläggning, ”om proletariatet i nya sovjetstater med den högsta ekonomiska utvecklingen ... i broderlig solidaritet hade kunnat bredda och förstärka utbredningen av den svaga grund på vilken Sovjetryssland vilade”. Detta hade emellertid inte inträffat. Inga sovjetiska broderstater hade bildats, utan den ryska revolutionen hade drivits till ”ett modus vivendi med bönderna, ett modus vivendi med utländska och ryska kapitalister”.[57] Kongressen gav helhjärtat uttryck åt dessa känslor i resolution ”Om den ryska revolutionen”. Den inleddes i följande smickrande ordalag:

> Kommunistiska Internationalens fjärde kongress uttrycker sin djupa tacksamhet till Sovjetrysslands skapande kraft och sin gränslösa beundran för den styrka som inte bara kunde ta statsmakten och upprätta proletariatets diktatur i den revolutionära kampen utan också segerrikt fortsätta att försvara revolutionens landvinningar mot alla fiender hemma och utomlands.

Men den praktiska frågan sparades emellertid till det sista stycket:

> Den fjärde världskongressen påminner proletärerna i alla länder om att den proletära revolutionen aldrig kan segra inom en enda stats gränser, att den endast kan segra i internationell skala genom att den uppgår i en världsrevolution. Sovjetrysslands hela aktivitet, dess kamp för sin egen existens och för revolutionens landvinningar är en kamp för att befria de förtryckta och exploaterade proletärerna i hela världen från slaveriets bojor. Det ryska proletariatet har till fullo fullgjort sin plikt mot världsproletariatet som revolutionens förkämpe. Världsproletariatet måste i sin tur till slut fullfölja sin uppgift. I alla länder måste de utarmade och förslavade arbetarna tillkännage sin moraliska, ekonomiska och politiska solidaritet med Sovjetryssland.[58]

Några av konsekvenserna av denna uppmaning till världens arbetare var klara och otvetydiga. Kongressen godkände, efter att ha hört en rapport från Münzenberg om MRP:s resultat, utan diskussion en fränt utformad resolution om plikten för alla länders arbetare ”att ge Sovjetryssland världsomfattande, verklig och praktisk hjälp inklusive ekonomisk hjälp”. Arbetarna skulle pressa sina regeringar på ”kravet att erkänna sovjetregeringen och upprätta fördelaktiga handelsförbindelser med Sovjetryssland”. Vidare ”måste världsproletariatets maximala ekonomiska såväl som politiska makt mobiliseras till stöd för Sovjetryssland”. Pengar måste

---

[55] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 354-355.
[56] *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg 1921), s. 480.
[57] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 247.
[58] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 325-326.

samlas in för att man skulle kunna producera maskiner, råvaror och verktyg" som Sovjetryssland så väl behövde för "att bygga upp sin ekonomi".[59] Andra följder av denna uppmaning poängterades inte speciellt. Endast Bucharin gjorde i ett mycket teoretiskt tal om Kominterns program (utfärdandet av detta uppsköts till nästa kongress), vad som för några tycktes vara en förvånande utvikning. Efter att ha betonat att existensen av en proletär stat på ett avgörande sätt förändrat kommunisternas inställning till det nationella försvaret och att den proletära staten inte endast skulle försvaras av det egna proletariatets utan av alla nationers proletariat ställde Bucharin frågan "huruvida proletära stater i överensstämmelse med proletariatet som helhet kan ingå militära allianser med borgerliga stater" och besvarade frågan på följande sätt:

> Jag gör gällande att vi redan är tillräckligt starka för att sluta en allians med en utländsk bourgeoisie för att med hjälp av denna bourgeoisie kunna störta en annan bourgeoisie... Ishändelse av att en militär allians har slutits med en borgerlig stat, består plikten hos kamraterna i alla länder i att bidraga till de två allierades seger.[60]

Namnet 'Rapallo' nämndes inte vid kongressen och den gamla anklagelsen att Komintern användes som ett instrument för Sovjets nationella politik framfördes inte.[61] Världsrevolutionens framtida möjligheter och uppenbara och oundvikliga beroende av Sovjets ekonomiska läge och Sovjets makt gjorde att dilemmat tycktes illusoriskt och overkligt. "Vilka stormar som helst ... kan komma", skrev Trotskij en kort tid efter det att kongressen hade avslutats. "Sovjets gräns är den skyttegrav bortom vilken kontrarevolutionen inte kommer att passera, och i vilken vi skall stanna på våra poster tills reserverna anländer", fortsatte han.[62] I den nya situationen överflyglade Sovjetryss-lands prestige och auktoritet alla andra handlingsalternativ. Uttryckt i sovjetpolitikens termer stärktes Narkomindels positioner på Kominterns bekostnad. I andra länder blev stödet till Sovjetryssland den viktigaste uppgiften för upprik-tiga revolutionärer. Från och med fjärde kongressen och framåt kunde detta öppet tillkännages. Det hade skett en omkastning i balansen mellan Sovjetryssland och kommunistpartierna i den övriga världen. När väl detta inträffat fanns ingen återvändo.

Den nya prestigen och dominansen hos sovjetstaten och dess skapare, det ryska kommunistpartiet, återspeglades i kongressresolutionen "Om reorganisering av EKKI". Lenin hade i sitt tal förkastat den organisationsform som utformats av tredje kongressen som alltför exklusivt rysk. Den hårda verkligheten var emellertid mot honom och hans åsikter förbigicks med tystnad. Fjärde kongressen bekräftade inte bara tredje kongressens beslut utan drog också åt åtskilliga lösa knutar. Konsekvensen av de tjugoen villkoren hade varit att det ryska partiet från början gjort Komintern till en enda organisation, ett världsparti i vilket de nationella kommunistiska partierna i själva verket var lokala underavdelningar. Ändå är det tveksamt om denna åsikt någonsin delades av något annat parti än det ryska. Vid fjärde kongressen måste Bucharin fortfarande beklaga att i stället för att behandla den internationella situationen som helhet "har nästan alla talare utan undantag uteslutande talat om läget i det egna partiet".[63] Egendomligt nog — eftersom det tyska partiet var det mest motsträviga då det gällde en rysk dominans — var det tyska partiet det som lättast kunde acceptera tanken på ett centraliserat världsparti. Det var Eberlein, den tyske delegaten, som föredrog reorganisationsfrågan och betonade behovet av "att eliminera den federala anda som kanske fortfarande finns i organisationen" och att göra EKKI till det ledande organet i "ett verkligt centraliserat världsparti". Lärdomarna under det gångna året hade visat att världskongressens resolutioner inte alltid till

---

[59] Ibid., s. 327-328.
[60] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 420.
[61] Zinovjev citerade en polsk delegat som hade fört frågan på tal vid en konferens som det polska partiet höll, men behandlade honom med förvånansvärd tolerans — snarare med löje än med indignation. (Ibid., s. 210).
[62] *Izvestija*, 29 december 1922, citerad i A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 370.
[63] *Protokoll des Vierten Kongressse der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 136.

punkt och pricka hade följts av de nationella partierna eller ens publicerats i partitidningarna och att nationella partiledare hade avgått eller lämnat sina poster hellre än att genomföra beslut som de inte delade.

Vi behöver internationell disciplin [fortsatte Eberlein] om vi verkligen vill vara ett slutet världsparti, en proletariatets kamporganisation och i denna kamporganisation måste alla enskilda kamrater under alla omständigheter underordna sina personliga önskemål Internationalens gemensamma intressen.[64]

Man tog allvarligt fasta på detta. EKKI:s stadgar måste ses över och ges en ny grundval. Hittills hade dess medlemmar varit delegater som utnämnts av de nationella kommunistpartierna för att representera dessa i centralorganen.[65] Hädanefter skulle dess 25 medlemmar (de tio kandidaterna inberäknade) väljas inte av partierna utan av världskongressen. I andra avseenden godkändes de nyheter som införts sedan föregående kongress.[66] Presidiet på nio till elva medlemmar skulle fungera, med den föredragandes ord, som ”ett slags politisk byrå”. Presidiet skulle utse en organisationsbyrå på sju medlemmar, två av dessa skulle också vara medlemmar av presidiet. Det skulle finnas en generalsekreterare och två biträdande sekreterare som var ansvariga inför presidiet. Sålunda skapades, trots Lenins varning den Kommunistiska internationalens organisation exakt efter förebild av det ryska partiet. Bland ”organisationsbyråns” uppgifter hörde att övervaka det sätt genom vilket viktiga poster inom de nationella partierna besattes (spontan avgång från partiposterna skulle hädanefter förbjudas och medföra uteslutning ur partiet) och kontrollen över det illegala arbetet (nödvändigheten i detta hade till fullo demonstrerats av de nyligen timade händelserna i Italien och Tyskland). Den ”utökade exekutivkommittén” som bestod av medlemmarna i EKKI och av en eller flera medlemmar från vart och ett av medlemspartierna beroende på storleken, skulle sammanträda två gånger om året mellan kongresserna och vara en motsvarighet till ”partikonferensen” i det ryska partiet. Slutligen sades det att det var önskvärt att de nationella partierna som regel borde hålla sina kongresser efter och inte före Kominterns världskongresser. Syftet med detta var att undvika att det kom delegater till Moskva med bundna mandat i kontroversiella frågor från sina nationella partikongresser. Denna instruktion, som var i linje med den politik som gick ut på att man upphävde EKKI:s ”federala” karaktär, klargjorde att Komintern skulle betraktas, inte som ett forum där delegater som representerade de nationella partikongressernas åsikter och där man fattade gemensamma och kollektiva beslut genom debatter, utan som ett enhetligt styrande organ vars beslut skulle följas och antas av de nationella partiernas kongresser.[67]

Uppriktigheten i det tal i vilket dessa långtgående förändringar föreslogs tyder på att det överhängande behovet av en centraliserad organisation och av disciplin accepterades som en självklar sak; i vilket fall som helst av de tyska och de ryska delegaterna. I den formella debatt som följde (i kongressens slutskede), var kravet på att de nationella partiernas kongresser skulle samlas efter och inte före Kominterns världskongresser den enda punkt som allvarligt ifrågasattes. Resolutionen godkändes emellertid utan ändringar.[68] Medan inflytelserika medlemmar i det ryska partiet hade visat föga uppskattning av de politiska konsekvenserna av

---

[64] Ibid., s. 805.

[65] Den ursprungliga planen 1919 hade varit att följa Första internationalens exempel då medlemmarna i ett centralt utsett allmänt råd bland sig fördelade uppgiften som 'korrespondenter' för de nationella partierna (A. Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 251); detta övergavs emellertid till förmån för den representationsprincipen.

[66] Se ovan s. 433.

[67] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 803-813.

[68] Debatten finns i ibid., s. 814-823, resolutionstexten i ibid., s. 994-997; resolutionen finns inte i *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933)

partiets beslut om organisationen och om kontrollen över utnämningarna, fattades nu i Komintern livsviktiga beslut i samma frågor enhälligt och nästan utan diskussion och uppenbarligen utan allvarliga betänkligheter av den fjärde kominternkongressen.[69] Valen till EKKI som hölls i slutet av kongressen visade tecken till att följa det gamla systemet med nationell representation: ”Grupper på två eller tre nationer ville ha sin representant i exekutivkommittén enbart på grund av nationella orsaker”. Men, som Zinovjev anmärkte i sitt avslutningstal, ”vi får hoppas att vi idag har sett ett sådant spektakel för sista gången”. Från och med nu skulle det vara Kominterns uppgift ”att bekämpa allt som var federalt och införa verklig disciplin”.[70] Vad som fortfarande kanske inte till fullo uppfattades eller erkändes ens av den ryska delegationen var att centraliseringen av Kominterns organisation, som fullbordades av fjärde kongressen, med nödvändighet medförde en ännu starkare maktkoncentration kring den dominerande ryska gruppen. Den motsvarade sålunda Sovjetrysslands växande prestige och makt och den relativa minskade betydelsen av Kominterns andra medlemspartier. Hädanefter skulle Kominterns politik fogas in i ramen för Sovjets utrikespolitik i stället för att Sovjets utrikespolitik infogades i världsrevolutionens perspektiv, vilket en gång åtminstone i teorin varit målet. Det bör uppmärksammas att denna utveckling, trots att den inte medvetet planerades av någon och delvis medvetet motarbetades av Lenin som ensam såg några av denna politiks faror, i själva verket var fullbordad innan Lenin försvann från den politiska scenen och innan Stalin dök upp. Stalin spelade ingen betydelsefull roll då det gällde Kominterns arbete förrän någon tid efter fjärde kongressen.

De enskilda kommunistiska partiernas arbete som upptog en stor del av fjärde kongressens debatter gav få tillfällen till att anslå en förhoppningsfull ton. Det antal partimedlemmar som varje parti ansåg sig representera lästes upp vid kongressen. Det ryska partiet med 324 522 (partierna i Ukraina, Vitryssland och andra fortfarande formellt oberoende sovjetrepubliker räknades för sig men var numeriskt obetydliga), det tyska partiet med 226 000 medlemmar och det tjeckiska partiet med 170 000 medlemmar var de enda som kunde anses vara kommunistiska masspartier som hade en ansenlig del av arbetarklassen (i sina respektive länder) i sin kader. De övriga partierna var fortfarande antingen små eller föga renläriga.[71] Medan den fjärde kongressen inte antog någon speciell resolution om den tyska frågan var det fortfarande det tyska partiet som utgjorde Kominterns nervcentrum och brännpunkten för alla dess strider.

”Om inte alla tecken slår fel”, upprepade Zinovjev i sitt inledningstal, ”leder den proletära revolutionens väg från Ryssland genom Tyskland”.[72] Nu då Rapallofördraget hade givit Tyskland en erkänd ställning i Sovjets utrikespolitik hade förhållandena i Tyskland en ännu tyngre vägande och ömtåligare ställning i Komintern. Ett tecken på det tyska partiets betydelse var att då bolsjevikledarna hade skilda uppfattningar i frågor som gällde Komintern kunde dessa skillnader alltid härledas till Tyskland. Ledarna hade splittrats genom den ”öppnabrevs”-politiken i januari 1921 och i mars 1921 om den lärdom som kunde dras av marsaktionen;[73] sommaren 1922 då Lenin inte längre uppträdde på den politiska scenen och strider brutit ut mellan Zinovjev och Radek om hur ”enhetsfronts”-politiken och ”arbetar”-regeringspolitiken skulle tolkas, återspeglade denna strid splittringen mellan vänstern och högern i det tyska partiet.[74] Den fjärde kongressen ställdes inför detta problem i en stor taktikdebatt som inleddes av Zinovjev.

---

[69] Se vol. 1 s. 226.
[70] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 977-978. *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933).
[71] Ibid., s. 363-367.
[72] Ibid., s. 36-37.
[73] Se ovan s. 367-368 och 421.
[74] Se ovan s. 451-452; klyftan mellan Zinovjev och Radek märktes inte förrän 1924 (*Protokoll Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.ä.), I, s. 493-496).

Förkämpar för den tyska högerflygeln var Meyer och Thalheimer (Brandler var inte närvarande). Ruth Fischer var den ledande från den tyska vänsterflygeln, som representerade Berlingruppen, och Urbahns, som representerade Hamburggruppen. Det var dessa som kom att utgöra huvudfigurerna i debatten. Alla accepterade i princip enhetsfrontspolitiken. Men medan Meyer menade att en enhetsfront i första hand innebar överenskommelser med ledarna för andra socialistiska partier talade Ruth Fischer mot ”en överdriven beundran för förhandlingar med ledare” och förespråkade i stället den s. k. ”enhetsfronten nedifrån”, och Urbahns vidhöll envist att SPD:s och USPD:s meritlista gjorde ett samarbete med dessa partier omöjligt för kommunisterna. Meyer kritiserade Zinovjevs försök att identifiera ”arbetarregeringen” i EKKI:s resolution i december 1921 med proletariatets diktatur eller med en sovjetisk regering och tyckte att begreppet hade en vidare betydelse. Ruth Fischer angrep ett uttalande av Radek, som hon ansåg vara alltför vagt och löst och som gick ut på att kommunister och socialister kunde samarbeta i politiska frågor som rörde arbetarnas ”brödbitar”.[75] Bakom dessa nyanser låg fundamentala politiska skillnader i den inställning som övriga vänsterpartier skulle inta. Kominterns ledare var fortfarande angelägna om att (speciellt när de själva var splittrade) inte ta upp principfrågor. Man bilade hellre tvister inom de olika nationernas kommunistpartier och avlägsnade sålunda på detta sätt faran för ytterligare utbrytningar. Lenin som var ordförande i kongressens tyska kommission använde sin sviktande styrka för att överbrygga skillnaderna, trots att han inte talade om dessa frågor vid själva kongressen.[76] Resolutionerna som dessa diskussioner resulterade i var en kompromiss: de upprepade slagorden från båda sidor och innebar inget ställningstagande. För att uppnå en enhetsfront var kommunisterna ”till och med beredda på att föra förhandlingar med de förrädiska ledarna för socialdemokraterna och Amsterdamiterna”; å andra sidan ”kan det sanna förverkligandet av enhetsfrontstaktiken endast komma 'nedifrån' genom att ta ledningen i fabrikskommittéer, aktionskommittéer och andra liknande organ där medlemmar i andra partier och partilösa skulle associera sig med kommunister”. Fem slags ”arbetarregeringar” urskildes vilka omfattade allt från en ”liberal arbetarregering”, i stil med den som funnits i Australien och som kanske snart skulle bildas i Storbritannien, till en ”äkta proletär arbetarregering” i form av proletariatets fullständiga diktatur. Villkoren för ett kommunistiskt deltagande i sådana regeringar fastställdes emellertid bara i ytterst vaga och allmänna termer. Den enda nyheten var erkännandet av en legitim variant av ”en arbetar-bonderegering”; detta var en utveckling som senare kom att spela en stor roll.[77] Inom det tyska partiet behöll högern makten men tillät samtidigt vänstern att komma igen och slåss på samma villkor i framtiden. Inom det ryska partiet stödde vänstern Radek — sedan Rapallo på höjden av sin framgång — mot attackerna från Zinovjev vars fullständiga identifikation av ”arbetarregeringen” med proletariatets diktatur förkastades — dock inte tillräckligt eftertryckligt för att förhindra att samma attack återkom vid ett senare datum.[78]

Resolutionen ”Om fredsfördraget i Versailles” var icke-kontroversiell då den accepterades av både högerflygeln och vänsterflygeln inom det tyska partiet. Den var inte desto mindre betydelsefull. Bolsjevikerna hade tid efter annan fördömt Versaillesfördraget som ett typiskt exempel på imperialistisk rovgirighet. Lenin hade en gång beskrivit den som ”tusen gånger

---

[75] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 76, 81.

[76] Enligt Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 183-186, försökte Radek och Bucharin övertala henne att överge sin inställning och menade att en uteslutning av den tyska vänstern ansågs trolig. Lenins inställning som ”räddade” vänstern kom som en överraskning för alla. Denna redogörelse är emellertid färgad av hennes partiska inställning: att utesluta oliktänkande var helt mot Kominterns politik vid denna tid.

[77] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 299-302.

[78] Vid Kominterns femte kongress 1924 försökte Zinovjev förklara bort sitt accepterande av nyckelpunkterna i denna resolution (*Protokoll Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. å.), I, s. 79-80, 81-82).

mer rovgirig" än Brest-Litovsk.[79] Hittills hade den emellertid varit en underordnad faktor i den bolsjevikiska analysen av motsättningarna i den kapitalistiska efterkrigsvärlden. Huvudresolutionen vid Kominterns tredje kongress om "Världsläget och våra uppgifter" hade uppehållit sig vid förskjutningen av världsekonomins tyngdpunkt från Europa till Amerika; vid Japans uppgång och vid den växande konflikten mellan kontinenterna. Medan den i förbigående anmärkte att "tyskarna håller på att bli kulier" hade den lagt föga vikt vid Versaillesfördraget. Resolutionen från samma kongress om taktiken som innehöll detaljerade instruktioner åt de tyska kommunisterna om en "skoningslös kamp mot den tyska regeringen" inte ens så mycket som nämnde det.[80] Ett år senare hade emellertid bilden förändrats. Det ansågs att något inte kunde uppnås utan att den tyska regeringen störtades.

EKKI:s utökade session i mars 1922 krävde i en lång resolution om "Kampen mot krig och krigsfaran" att "alla fördrag som slutits i slutet av det imperialistiska kriget" skulle upphävas.[81] Den fjärde kongressen åtta månader senare gjorde under intryck av Rapallofördraget och. politiken gentemot de tyska massorna Versaillesfördraget till ett av sina viktigaste temata och efter att ha åhört talare från nästan alla europeiska länder som fördömde fördraget antog kongressen en speciell resolution, som taktfullt föreslogs av den franske delegaten Cachin, i vilken Versaillesfördraget blev kärnpunkten i en fullständig analys av det internationella 1äget.[82] Fördraget hade medfört att Centraleuropa och speciellt Tyskland hade blivit "den nya kolonin för de imperialistiska rövarna". Den tyska bourgeoisien försökte ställa in sig hos bourgeoisien i de segerrika länderna och överföra skadeståndsbördan på proletariatets skuldror. Men oavsett hur djupt det elände än var i vilket det tyska proletariatet störtats gjorde storleken av krigsskadestånds-kraven denna politik ogenomförbar och Tyskland "håller på att förvandlas till en leksak i händerna på England och Frankrike". Efter denna antydan om ett gemensamt intresse mellan den tyska bourgeoisien och det tyska proletariatet för att motstå de engelsk-franska kraven återvände resolutionen till kommunistpartiernas uppgifter, vilka skulle samordnas i en gemensam kampanj mot fördraget. Det tyska partiet skulle tillkännage det tyska proletariatets villighet att hjälpa till med att åter bygga upp norra Frankrike men motsätta sig franska och tyska industriherrars köpslående om fullföljandet av skadeståndsskyldigheterna på bekostnad av det tyska proletariatet genom att "låta Tyskland förvandlas till en koloni under den franska bourgeoisiens herravälde". Det franska partiet skulle protestera mot "försöket att göra den franska bourgeoisien rikare genom ytterligare exploatering av det tyska proletariatet" och kräva att franska trupper drogs bort från Rhens vänstra strand samt att kämpa mot den föreslagna ockupationen av Ruhr. De tjeckiska och polska partierna skulle "förena sin kamp mot sin egen bourgeoisie med kampen mot den franska imperialismen". Resolutionen var kanske det första exemplet i Europa (även om Baku kan ha utgjort en asiatisk förelöpare) på ett medvetet beräknat försök att samordna Kominterns agerande med sovjetregeringens utrikespolitik. Den gav också en försmak av de svårigheter som kunde uppstå i arbetet på att försona de rivaliserande nationella kommunistpartierna.[83]

Paradoxalt nog var Italien, då den fascistiska kuppen bara var sex veckor gammal, nästan det enda land där den fjärde kongressens politik kunde inregistrera ett lovande resultat. Det tålamod som så länge hade visats det italienska socialistpartiet (och även det italienska kommunistpartiet som hade förkastat EKKI:s beslut om enhetsfronten)[84] hade till slut

[79] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 545.
[80] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933). s, 163-180, 198.
[81] Ibid., s. 268.
[82] *Kommunistijeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 339-343.
[83] Vid kongressen nämndes en överenskommelse som nyligen uppnåtts mellan de tyska och franska partierna "speciellt i frågan om Versaillesfördraget"; den tyske delegaten beklagade att den inte till fullo genomfördes (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 76-77).
[84] Se ovan s. 458, n. 94.

rättfärdigats. Vid sin kongress i Rom i början av 1922 hade det italienska socialistpartiet uteslutit reformisterna och beslutat att anta de tjugoen villkoren och gå in i Komintern; detta skulle medföra en sammansmältning med det italienska kommunistpartiet. En lång retrospektiv resolution om den italienska frågan som Kominterns fjärde kongress antog erinrade om att ”de objektiva betingelserna för en segerrik revolution” hade förelegat i Italien hösten 1920, då arbetarna ockuperat fabrikerna; det var bara det ”äkta kommunistpartiet” som hade saknats. Detta hade skapats genom splittring i Livorno i februari 1921, fastän det italienska kommunistpartiet hade förblivit litet och dess ledare var, trots att de på papperet hade förkastat syndikalismen som felaktig, fortfarande infekterade av dess idéer. Resolutionen från fjärde kongressen, som hoppfullt menade att ”den fascistiska reaktionens seger” var orsaken till den snabba ”föreningen av proletariatets revolutionära krafter”, föreskrev att det skulle bildas en kommitté bestående av två medlemmar från det italienska kommunistpartiet och två från det italienska socialistpartiet (Serrati och Maffi), med Zinovjev som ordförande och skiljedomare. Denna kommitté skulle utarbeta villkoren för ett enande; liknande åtgärder skulle vidtas av de lokala partiorganisationerna.[85] Förhandlingar pågick i Moskva under vintern. Avundsjuka mellan kommunister och socialister fördröjde emellertid framstegen. I början av 1923 slog Mussolini ned på de båda partierna och satte de flesta av dess ledare i arrest. Nästan den enda stråle av hopp som Kominterns fjärde kongress hade kunnat upptäcka hade utplånats.

Det brittiska partiets politik, som nu var mitt uppe i reorganisationsarbetet, diskuterades inte vid kongressen. Zinovjev talade emellertid om partiet i sällsynt pessimistiska ordalag:

> I England ... går utvecklingen av vårt parti mycket mycket långsamt. I inget annat land utvecklas kanske den kommunistiska rörelsen så långsamt som i England. Vi måste börja studera England; vi vet ännu inte orsakerna till denna långsamma utveckling. Med hänsyn till den stora arbetslösheten och proletariatets stora fattigdom är kommunismens utveckling i England anmärkningsvärt långsam.[86]

Krisen i det franska partiet ådrog sig å andra sidan ett överdrivet stort intresse från EKKI:s utökade sessions sida, vars sammanträden föregick kongressen. En kommission under ordförandeskap av Trotskij, som utnämnts av kongressen, skulle granska dess verksamhet. Inte mindre än tjugofyra franska delegater från alla sektioner inom partiet var närvarande.[87] Frossard var den ende ledande franske kommunist som inte var närvarandes' Kongressen förnekade envist de faktiska omständigheterna och uteslöt än en gång ”själva tanken på en splittring”,[88] som inte på något sätt ansågs vara nödvändig under partiets nuvarande läge, och fortsatte sina försök att förmå höger- och vänsterflyglarna att inte bara sluta fred utan också antaga den ringaktade enhetsfrontspolitiken. I verkligheten framstod vänstern som segraren till följd av att en tänjbar paroll antogs. I de latinska länderna hade frimurarna sedan länge varit ständigt anti-klerikalt radikala, såväl borgare som socialister. I Italien hade för så länge sedan som 1914 det socialistiska partiet hållit frimurarna utanför sina led. I Frankrike hade frimureriet fortsatt att vara en länk mellan den borgerliga vänstern och socialisterna. Åtskilliga av ledarna inom den franska kommunistiska högern, bl. a. Frossard, var frimurare. Detta faktum kom fram i fjärde kongressens kommission ”för första gången och till vår förvåning” som Trotskij efteråt sade.[88b] Detta var ett alltför bra vapen för vänstern. Kong-

---

[85] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 356-360.
[86] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 50.
[87] Dessa förhandlingar beskrivs noggrant med referenser till franska källor i G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Francais* (1948), s. 115-121.
[88] *Kommunistitjeskij Internatsional* y Dokumentach, (1933), s. 344.
[88b] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen ínternationale* (Hamburg, 1923), s. 865. Det hävdades fritt av franska oliktänkande att upptäckten av frimureriet bara var en förevändning fören disciplinär

ressen utfärdade en förordning om att alla medlemmar i det franska partiet som var frimurare öppet före den 1 januari 1923 måste förklara att de lämnat frimurarna. Vidare skulle f. d. frimurare inte vara valbara till ”ansvarsfulla poster i partiet” under en period av två år. Förklarade de att de inte lämnat frimurarna riskerade de att uteslutas ur partiet.[89]. Frossard lämnade genast partiet; andra bröt sina förbindelser med frimurarna. De två årens preskription tycks inte ha följts alltför rigoröst. Det norska arbetarpartiet utgjorde en lika nedslående bild. Det hade från första början varit ett parti med en högst tvivelaktig renlärighet.[90] Det hade med en enda reservation accepterat de tjugoen villkoren: partiet var byggt på fackföreningarnas kollektiva medlemskap och detta gjorde det svårt att tillämpa det föreskrivna provet på individuell likformighet.[91] I praktiken gick emellertid partiet sin egen väg och vägrade till och med att utbyta sitt gamla namn mot ”Norska kommunistpartiet”. Komintern vågade inte efter den reaktion mot splittringsaktionen som satte in efter 1921 vidtaga åtgärder mot det. Slutligen förmåddes partiledaren, Tranmael att i juni 1922 närvara vid EKKI:s utökade session. Resultatet blev emellertid bara en resolution som uteslutande tog upp misstag som partiet gjort i vissa enskilda frågor och undvek principfrågorsa.[92] Mellan denna session och Kominterns fjärde kongress i november året därpå hade emellertid splittringen i det norska partiet liksom i det franska blivit ett faktum. Tranmael och majoriteten av centralkommittén lydde inte, liksom Frossard och hans medarbetare, EKKI:s enträgna maningar att bevista kongressen. Ställd inför denna utmaning utnämnde kongressen en kommission under Bucharins ledning, vars förhållningsregler klart sades vara att upprätthålla disciplinen utan att föra tvisten så långt som till en brytning. I resolutionen krävdes än en gång att partiets namn skulle ändras och oliktänkande grupper inom det uteslutas. Den föreslog att ”för att en bättre förbindelse mellan partiet och EKKI skulle åstadkommas” skulle en delegat från EKKI bevista nästa partikongress.[93] Dessa lugnande fraser betydde emellertid ingenting. Det stod klart att det norska masspartiet redan var förlorat för Komintern. Genom att en sorts fördröjningstaktik tillämpades uppsköts den formella splittringen till hösten 1923, då partiet utträdde ur Komintern och en liten minoritet bröt sig ur partiet och bildade ett norskt kommunistiskt parti.

Samtidigt med Kominterns fjärde kongress höll Profintern sin andra kongress. Tillämpningen av enhetsfrontstaktiken i Profintern kunde klart skönjas eftersom detta var en organisation som bildats för att bygga upp kontakterna med arbetarmassorna. I december 1921, d. v. s. till och med innan EKKI:s nya paroll godkänts, framfördes ett förslag till Amsterdaminternationalen om ett gemensamt agerande för att avvärja en hotande splittring mellan syndikalister och socialister i den franska fackföreningsrörelsen.[94] I februari 1922 godkände Profinterns råd ett förslag från de norska fackföreningarna om en gemensam konferens för de två fackföreningsinternationalerna ”för att utarbeta parallella kampformer och kampmetoder mot kapitalismens offensiv”.[95] Båda dessa förslag ignorerades av Amsterdaminternationalen. Utan att

---

aktion och att dess existens i det franska partiet länge hade varit känd; frågan hade faktiskt förts på tal av Serrati vid ett EKKI-möte 1920 (L. O. Frossard, *De Jaurés ä Lénine* (1930), s. 266).

[89] *Kommunistijeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 348.

[90] Se ovan s. 167.

[91] *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921) s. 382.

[92] *Kommunistitjeskij Internatsional* y Dokumentach (1933), s. 289-292; enligt Zinovjev åstadkom Radek som vid denna tid sändes till Oslo för att diskutera frågan, en ”erbarmlig kompromiss” med Tranmael (*Protokoll Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), I, s. 469).

[93] Bucharins rapport finns i *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 945-955; resolutionen i ibid., s. 955-956.

[94] *Desjat Let Profinterna v Rezoljutsijach* (1930, s. 89-90). 1921 rasade en öppen strid i CGT om syndikalisterna skulle uteslutas (H. Marquand, etc., *Labour in Four Continents* (1939), s. 14-15); eftersom syndikalisterna var Kominterns och Profinterns starkaste anhängare hade Profintern ett stort intresse av att de inte uteslöts.

[95] *Desjat Let Profinterna v Rezoljutsijach* (1930), s. 83-84.

låta sig avskräckas av dessa bakslag utnyttjade Profintern Andra, Tredje och Andra och en halvinternationalens Berlinkonferens i april 1922 och sände ut ytterligare en appell till arbetarna i alla länder ”att förena sig för att motstå kapitalets offensiv”. Lozovskij föreslog än en gång en konferens mellan Profintern, Amsterdaminternationalen och alla självständiga fackföreningar.[96] Dessa förslag hade inget annat ändamål än att ge en falsk grund för argumentet att det var Amsterdam och inte Moskva som splittrade fackföreningsrörelsen och som motsatte sig enhetssträvandena. 1922 visade sig vara höjdpunkten för Profintern i Väst- och Centraleuropa. I Frankrike slutade CGT-ledningens försök att disciplinera och utesluta syndikalisterna i en utbrytning och Confédération Générale du Travail Unitaire (CGTU) bildades, som gick in i Profintern där organisationen under någon tid representerade en majoritet av de franska fackföreningsanslutna arbetarna. I Tjeckoslovakien anslöt sig också en majoritet av fackföreningarna till Moskva. På annat håll förblev emellertid fackföreningsrörelsen i väster Amsterdam trogen. Vid den tyska fackföreningskongressen i Leipzig i juni 1922, fanns det 90 kommunistiska delegater av ett totalt antal på 700; inte ens denna fördelning erhölls av Moskvaanhängarna vid senare kongresser.[97] I Storbritannien fick Profintern inte stöd av mer än en handfull fackföreningar. Under dessa omständigheter saknade anklagelsen att Amsterdaminternationalen var ansvarig för att rörelsen splittrades grund och åtminstone i Tyskland och Storbritannien återföll anklagelsen på dess upphovsmän.

Profinterns andra kongress som sammanträdde i november 1922 väckte föga uppmärksamhet och kännetecknades av samma återhållsamhet som Kominterns. Rådets rapport var avfattad i benhårda ordalag och man hävdade än en gång att ”Profinterns alla försök att upprätta en enhetsfront med Amsterdaminternationalen möttes av envist sabotage från den senare”.[98] Detta gjorde det desto nödvändigare för Profintern att komma överens med sin egen vänsterflygel. I juli 1922 hade Kominterns officiella organ i en artikel *Anarko-syndikalisterna* och *Profintern* riktat ett fränt angrepp på de franska och italienska fackföreningarna och IWW för att de krävde att Profintern skulle vara helt oberoende av Komintern.[99] Nu hörde emellertid försoning till ordningen för dagen. Delegationen från det nyligen bildade franska CGTU kom till kongressen med ett kategoriskt krav på att första kongressens resolution om att Prof-intern skulle vara underordnat Komintern skulle dras tillbaka vilket — nästan för enda gången i någon av dessa organisationers historia — bifölls av det centrala organet. En lång resolution slutade med att uttrycka Profinterns villighet ”att möta Frankrikes revolutionära arbetare på halva vägen och att acceptera CGTU:s förslag för att vid kongressen stärka alla uppriktigt revolutionära element i den internationella fackföreningsrörelsen, som samlats under fanorna att störta kapitalismen och upprätta proletariatets diktatur”: första kongressens resolution upphävdes och något nytt stadgande om förhållandet mellan Profintern och Komintern ersatte inte de gamla.[100] Denna reträtt på papperet utgjorde, som Zinovjev klargjorde i sitt tal vid kongressen, bara en taktisk manöver: ”vad som händer här är att vi accepterar vissa fördomar som finns bland de revolutionära elementen i de latinska länderna”.[101]1 Det är tveksamt huruvida någonting ändrades i praktiken. De två dilemman som hade mött Profintern i samma ögonblick det grundades var ännu icke lösta. De enda stora fackföreningarna i Västeuropa som ville bryta med Amsterdam var syndikalisterna, som emellertid kämpade för självständiga och opolitiska fackföreningar. På annat håll tycktes kampanjen mot Amsterdaminternationalen vara oförenlig med den politik som gick ut på att man fredligt trängde in i fackföreningarna. Ett ytterst optimistiskt uttalande av Lozovskij inför tolfte partikongressen i april

[96] *Krasnyj Internatsional Profsojuzov*, nr 4 (15), april 1922, s. 311-312.
[97] O. K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik* (Offenbach, 1948), s. 91.
[98] *Desjat Let Profinterna v Rezoljutsijach* 1930, s. 89.
[99] *Kommunistijeskíj Internatsional*, nr 21 (19 juli 1922), spalt 5603-5628.
[100] *Desjat Let Profinterna v Rezoljutsijach* (1930), s. 109-110.
[101] G. Zinovjev, *L'Internationale Communiste au Travail* (1923), s. 176-177.

1923 hävdade att Profintern hade ett totalt antal av 13 miljoner anslutna mot Amsterdams 14 eller högst 15 miljoner. Han medgav emellertid att Profintern i Tyskland bara hade 35 procent av de organiserade arbetarna, i England 15 procent och i Belgien 10 procent; t. o. m. dessa siffror var sannolikt överdrivna.[102] Bolsjevikledarna medgav aldrig nederlaget och erkände aldrig offentligt att Profinterns grundande hade varit en taktisk felberäkning. Profintern fortsatte att behålla sitt värde som propagandainstrument och svårigheterna i Europa uppvägdes troligen av organisationens användbarhet i Asien, där organisationens numeriska styrka, vilket hävdades av Lozovskij, huvudsakligen låg. Den andra kongressen utfärdade en lång resolution ”Om fackföreningsrörelserna i koloniala och halv-koloniala länder”. Den beskrev i dessa länder tillväxten av ”ett talrikt infött industriellt proletariat ... som arbetade i företag av europeisk och amerikansk typ och vars massa var koncentrerad till stora industriella centra”; den såg fram mot att inkalla en konferens med ”revolutionära fackföreningar” som representerade infödda arbetare; under tiden beslöt den att upprätta propagandabyråer i sjöstäder, där sjömän troligen skulle ansluta sig.[103] Den aktivitet som sålunda pågick skulle visa sig vara av viss betydelse i Fjärran Östern och ta formen av en stående kritik av de geografiska och rasmässiga begränsningar i IFTU och de fackföreningar som var anslutna till denna organisation.

En annan följd av Kominterns fjärde kongress var att en sovjetisk fackföreningsdelegation, som bestod av Radek, Lozovskij och Rothstein, som just hade återvänt från posten som sovjetiskt sändebud i Teheran, bevistade en fredskongress, som sammankallats av IFTU i Haag i december 1922 under ordförandeskap av den brittiske fackföreningsledaren J. Thomas. Det dubbla syftet med detta drag var att illustrera bolsjevikernas iver att bilda en enhetsfront med andra arbetarpartier och arbetarorganisationer och att tillkännage Sovjets intresse för fredens sak. Erfarenheterna från berlinmötet med de tre internationalerna upprepades med små variationer, med undantag för att sovjetdelegationen, som var medveten om Lenins förebråelse för de eftergifter man gjorde i Berlin, nu var besluten att inte göra några utfästelser. Rothstein läste för kongressen upp en plan avfattad i fjorton punkter, där huvudförslaget gick ut på att det skulle bildas en internationell aktionskommitté och nationella aktionskommittéer mot krig. Denna plan fick inget stöd och Lozovskijs vädjanden om en enhetsfront hälsades med smädelser och löje. De inte särskilt starka resolutioner till förmån för fred som föreslogs av kongressbyrån godkändes slutligen mot den sovjetiska delegationens enda avvikande röst. Bara på en punkt tvingades Radek till uttalanden som inte tycktes stämma överens med det envist välvilliga språk som för övrigt talades av delegationen:

> Vi har en armé. Vi kommer inte att demobilisera vår armé. Så ni ser att vi inte är ängsliga vad beträffar Ryssland. Vi är nu emellertid bekymrade över den fara för vilken proletariatet i Västeuropa utsätts. För att avvärja denna fara räcker vi er uppriktigt och utan fruktan, vänskapens och samarbetets hand. Avslås detta erbjudande kommer den utsträckta handen om vänskap att vändas mot eder.[104]

Episoden 1922 var en viktig faktor i konsolideringen av Sovjets utrikespolitik och en bekräftelse på den starka partikritiken mot utrikeshandelsmonopolet. Auktoriteten och inflytandet hos Vnestorg, som administrerade monopolet, och hos Krisin som folkkommissarie hade automatiskt vuxit då utrikeshandeln återupptogs, särskilt efter det att det engelsk-sovjetiska handelsavtalet hade undertecknats. Å andra sidan tycktes monopolprincipen bättre passa ihop med krigskommunismens ekonomiska struktur, under vilken den hade börjat fungera, än med

---

[102] *Dvenadcatyj Sezd Rossijskoj Kommunisticeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 279-280.
[103] *Desjat Let Profinterna v Rezoljutsijach* (1930), s. 111-114.
[104] *Report of the International Peace Congress held at the Hague*, December 10-15, 1922 (Amsterdam, u.å.), s. 102, 118, 143-145. *Internationale Presse-Korrespondenz*, nr 239 (18 december 1922), ägnas åt kongressen; den slutar med en kort artikel av Lozovskij som beskriver kongressen som en ”zoologisk trädgård” i vilken ”flugorna nästan dör av tristess”. Ytterligare en artikel av Lozovskij om kongressen finns i *Die Internationale*, VI, nr 1 (6 januari 1923), s. 13-21.

NEP:s anda. Det låg inget förvånansvärt i att krav började höras på att monopolet skulle modifieras och att privat företagsamhet skulle medges i den svartsjukt skyddade utrikeshandelssektorn. Denna åsikt tycks först ha kommit till öppet uttryck vid en konferens om finanspolitiken i Gosbank i november 1921;[105] och den kom att speciellt förknippas med Sokolnikov, folkkommissarien för finanserna.[106] Ett dekret den 13 mars 1922 var uppenbarligen ett försök att blidka dem som förkastade regeringens starka rigiditet då det gällde att bevara monopolet intakt. Det auktoriserade Vnestorg att rekvirera varor för export från statliga organ, företag eller kooperativer, men gav också dessa rätten att sluta kontrakt med utländska köpmän, fastän dessa alltid måste godkännas av kommissariatet; ett liknande systern skulle tillämpas också då det gällde importen.[107] Efter detta koncentrerades kritiken på Vnegtorgs byråkratiska metoder. Det kan misstänkas att den ledande ställning som Krasin hade inom den sovjetiska ekonomin väckte avundsjukan hos många vars partimeriter var mindre skiftande och vars följsamhet då det gällde den ideologiska renlärigheten var mindre tvivelaktig. Vid en konferens med de departement som berördes av handeln med utlandet i juni 1922 attackerades kommissariatet av Bogdanov och Nogin å Vesenchas vägnar och försvarades av Krasin. En resolution som antogs av konferensen som förklarade att man stödde principen med ett monopol på utrikeshandeln krävde att detta monopol skulle organiseras mindre byråkratiskt.[108] Två månader senare var Krasin fortfarande på defensiven och förklarade att monopolet var nödvändigt ”tills landet återhämtat sig, utmattat som det är till följd av långa år av krig, blockad och intervention och tillåter det att komma på fötter än en gång och bli ekonomiskt starkt”.[109] Två dekret den 16 oktober 1922 gav alla statliga ekonomiska organ rätten att driva import och export genom sina egna representanter utomlands. De fick emellertid inte bryta utrikeshandelsmonopolet utan måste verka under överinseende av Vnestorg.[110] Samma månad upprepade Krasin i en tidningsintervju att monopolet på utrikeshandeln ”inte betyder att alla affärstransaktioner utförs av organ som lyder under utrikeshandelskommissariatet”; statliga företag, kooperativer, privata bolag samt blandade kompanier spelade alla sin roll, men under kommissariatets auktoritet och överinseende.[111] Under tiden hade frågan förts till partiets centralkommitté, där Sokolnikov den 12 oktober 1922 framlade en resolution som krävde att monopolet på utrikeshandeln skulle vara mindre restriktivt då det gällde vissa varor. Han menade också att handeln med vissa angränsande länder inte skulle vara så hårt bunden av utrikeshandelsmonopolet. Bucharin som hade försökt föra krigskommunismen till dess logiska slut, och som vid denna tid stod på den yttersta vänsterflygeln, ville nu föra NEP till samma logiska slut vilket ledde till att han hamnade på den yttersta högerkanten inom partiet och stödde Sokolnikov. Resolutionen godkändes i Trotskijs och Lenins frånvaro (Lenin hade just återupptagit sitt arbete efter sitt första slaganfall). Den kunde naturligtvis inte få någon formell verkan förrän den tillämpades inom statsapparaten. Lenin protesterade genast mot resolutionen och krävde jtt frågan skulle tas upp igen vid centralkommitténs nästa session i december. Följande dag sände Krasin å Vnestorgs vägnar in ett antal teser som motsatte sig beslutet. Bucharin försvarade i ett brev till centralkommittén den 15 oktober 1922 resolutionen mot både Lenin och Krasin.[112] Därefter fick frågan vila till mitten av december

---

[105] Se vol. 2, s. 394.
[106] I en pamflett som publicerades 1922 hävdade Sokolnikov att ”den svagt organiserade och otillräckligt rustade sovjetiska ekonomiska organisationen” inte var jämställd då det gällde att förhandla med utländska kapitalister; Sokolnikov stödde därför bildandet av blandade kompanier där Vnestorg bara skulle ha ”en reglerande funktion” (G. J. Sokolnikov, *Gosudarstvennyj Kapitalizm i Novaja Ekonomiceskaja Politika* (1922), s. 7-9).
[107] *Sobranie Uzakonenij*, 1922, nr 24, art 266.
[108] *Russian Information and Review*, 15 juli 1922, s. 370-471.
[109] L. B. Krasin, *Voprosy Vnelncj Torgovli* (1928), s. 306.
[110] *Sobranie Uzakonenij*, 1922, nr 65, art 846; nr 66, art. 862.
[111] *Russian Information and Review*, 4 november 1922, s. 72-73.
[112] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 558-559, not 177.

1922 då Lenin, vars hälsa återigen försämrats, upptäckte att han inte skulle kunna närvara i centralkommittén och blev orolig för den kommande diskussionen. Den 12 december skrev Lenin till Trotskij, då han fått veta att denne också var mot denna resolution, och bad honom ”att vid det kommande sammanträdet åtaga sig försvaret av vår gemensamma syn på den absoluta nödvändigheten av att bevara och förstärka monopolet för utrikeshandeln”.[113] Nästa dag dikterade han ett långt memorandum riktat till centralkommittén, vilket förkastade Bucharins brev och försvarade Krasins teser:

> I praktiken står Bucharin för försvaret av spekulanten, av småbourgeoisien, av de rikaste bönderna mot det industriella proletariatet, som absolut inte är i det tillståndet att det kan återuppbygga industrin och göra Ryssland till ett industriland, utan skyddet, inte av tullpolitik utan bara och uteslutande av ett monopol på utrikeshandeln. Något annat slags protektionism under det nutida Rysslands villkor är fullständigt overkligt, pappersprotektionism som inte ger något åt proletariatet.

Lenins memorandum slutade med att uttrycka stöd åt de blandade kompanierna, som det bästa sättet ”att verkligen förbättra Vnestorgs dåliga organisation”.[114] Två dagar senare skrev Lenin på nytt till Trotskij och uttryckte förhoppningar om seger sedan ”en del av dem som röstade mot oss i oktober nu delvis eller fullständigt har gått över på vår sida”.[115] Ingenting är känt om vad som tilldrog sig i centralkommittén den 18 december 1922 förutom att oktoberresolutionen ovillkorligt återkallades. Lenin kunde gratulera sig och Trotskij till att ha ”erövrat ställningen utan att ha avlossat ett skott” och föreslog att frågan skulle avgöras genom ett beslut av nästa partikongress.[116] Detta förslag genomdrevs i april 1923 genom att en ovanligt kategoriskt avfattad resolution antogs av tolfte partikongressen, en månad efter det att Lenin slutgiltigt satts ur spel:

> Kongressen bekräftar kategoriskt okränkbarheten då det gäller monopolet på utrikeshandeln och det otillbörliga i alla försök att kringgå det och alla svagheter i dess tillämpning och instruerar den nya centralkommittén att vidtaga systematiska åtgärder för att stärka och utveckla monopolet på utrikeshandeln.[117]

Några dagar innan kongressen sammanträdde hade ett dekret från VTsIK ånyo bekräftat Vnestorgs och dess utländska handelsdelegationers myndighet och starkt begränsat de övriga statliga organens rättigheter inom utrikeshandeln.[118] Monopolet på utrikeshandeln förblev därefter obestritt.

---

[113] L. Trotsky, *The Real Situation in Russia* (u.å. [1928]), s. 287.
[114] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 379-382.
[115] L. Trotsky, *The Real Situation in Russia* (u.å. [1928]), s. 288-289.
[116] Ibid., s. 289-299.
[117] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 472.
[118] *Sobranie Uzakonenij*, 1923, nr 31, art. 343.

32. Politiken i öst

Reträtten från ett aktivt stöd åt världsrevolutionen karaktäriserade Sovjets utrikespolitik efter mars 1921 och ledde i slutet av 1922 till en konsolidering av det sovjetiska intresset för Europa. Denna förändring var lika iögonfallande i fråga om förhållandet till länderna i öster. Förändringen i Sovjetunionens östpolitik var i många avseenden mindre skarp och inte lika svår. Medan tonvikten i det sovjetiska intresset för Asien från 1920 och framåt gradvis ökade, fanns det inget icke-europeiskt land där möjligheterna till en proletär revolution kunde vara annat än avlägsna eller där något inhemskt kommunistparti var något annat än en fullständig imitation av den ryska modellen eller en direkt följd av Sovjetunionens inflytande. Under dessa omständigheter uppstod knappast i Asien frågan huruvida Moskva var mer direkt intresserat av att påskynda de kapitalistiska regeringarnas fall eller att komma överens med dem. I Europa hade denna fråga länge besvärat den sovjetiska diplomatin, men i Asien hade den bara uppstått i samband med övergående episoder som t. ex. då det gällde förhållandet till Kuchik i Persien. I Asien befann sig de länder som hade ambitioner att bli självständiga eller var självständiga i ett läge av aktiv eller potentiell fientlighet gentemot västmakterna. Sovjetryssland hade alla materiella och moraliska motiv för att uppmuntra deras strävanden och underblåsa deras fientliga inställning mot väst. Sovjetrysslands och de asiatiska ländernas gemensamma förhållande till de imperialistiska makterna var ett ständigt återkommande tema för författare och politiker i Sovjetryssland. Om en viss återhållsamhet inträdde tiden efter mars 1921 i denna politik berodde detta inte på någon benägenhet att stödja kommunisterna mot de nationella regeringarna utan på de särskilda skyldigheter som uppstått genom det engelsk-sovjetiska handelsavtalet, som gjorde att man undvek öppna sympatiåtgärder för antibrittiska element i Asien. Sovjetregeringen sökte hela tiden efter 1921 att samarbeta med de nationella regeringarna i Asien och öka Sovjets inflytande över dessa regeringar, men fullföljde samtidigt denna politik med gradvisa och diskreta metoder så långt det var möjligt för att inte omintetgöra möjligheterna till lönsamma ekonomiska förbindelser med den kapitalistiska världen i väst. Inom ramen för den allmänna politiken var denna verksamhet i konkreta fall starkt känslig för dessa ekonomiska relationer.

Den jämförelsevis begränsade och diplomatiska inriktningen av Sovjets utrikespolitik tiden efter mars 1921 påverkade också Sovjets förhållande till Afghanistan. Raskolnikov efterträdde Surits. Raskolnikov var hjälten från landstigningen vid Enzeli och den som drivit ut engelsmännen från norra Persien. Brittiska agenter fortsatte att sprida rykten om hans verksamhet i Kabul. Den bolsjevikiska propagandan i Indien, där man kunde ha väntat sig att den skulle finna god jordmån, var emellertid ovanligt verkningslös. Möjligheterna till en revolution där, något som kanske aldrig hade tagits på allvar i Moskva, bleknade bort. I och med undertecknandet av det engelsk-sovjetiska handelsavtalet minskade Sovjets intresse för en revolutionär utveckling i Indien. Afghanistan hade intagit en bekväm välbalanserad position mellan de rivaliserande staterna, Storbritannien och Sovjetryssland. Motsvarigheten till det sovjetisk—afganska fördraget den 28 februari 1921 var ett nytt engelsk-afganskt fördrag undertecknat den 22 november samma år. Enligt detta skulle reguljära diplomatiska och konsulära förbindelser upprättas och förbudet mot att via Indien föra vapen och ammunition till Afghanistan upphävas.[1] För att emellertid inte detta skulle tolkas som ett alltför defensivt och definitivt steg i pro-brittisk riktning åtföljdes det av en deklaration som fördömde den brittiska regeringens politik mot Turkiet.[2] Sommaren 1922 sägs Envers sista kampanj mot det sovjetiska styret i östra Turkestan ha väckt Afghanistans sympati och

[1] *Treaty between the British and Afghan Governments,* November 22 1921, Cmd 1786 (1922).
[2] A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 258 (som emellertid feldaterar fördraget till 1922).

medfört en försämring i relationerna mellan Sovjetunionen och Afghanistan.[3] På det hela taget rörde sig emellertid Sovjetryssland och Storbritannien vid denna tid långsamt mot ett erkännande av ett självständigt Afghanistan som snarare kunde tjäna som en barriär och buffert än som ett stridsäpple mellan dem. Fruktan för ett allvarligt sovjetiskt hot mot Indien blev Curzons personliga käpphäst och det fanns en lätt nedlåtande ton i Tjitjerins ord då han vände sig till honom vid Lausannekonferensen i december 1922:

> Ni är orolig för att våra ryttare åter har visat sig på Pamirs höjder och för att ni inte längre kan förhandla med den halvfnoskige tsar som överlät Hindu Kushbergen till er 1895. Det är emellertid inte krig som vi erbjuder er, det är fred baserad på principerna om en skiljemur mellan oss.[4]

Konsolidering hellre än utveckling hade blivit det nya kännetecknet för Sovjets politik i Centralasien.

I Persien var kampen mellan Sovjets och Englands inflytande mer aktiv efter det att det sovjetisk-persiska fördraget undertecknats den 26 februari 1921 och efter det att Rothstein anlänt till Teheran som sovjetiskt sändebud. Här tömdes emellertid också Sovjets politik snabbt på allt revolutionärt innehåll. Oantastliga relationer upprätthölls med den persiska regeringen och Sovjetunionen var välvilligt inställd till Riza Khan, militären bakom kuppen i februari 1921. Rizas starka hand, liksom Kemals i Turkiet tycktes för de sovjetiska iakttagarna förkroppsliga krafterna bakom den persiska nationalismen och erbjuda det bästa löftet om ett självständigt Persien kapabelt att motstå brittisk dominans.

> Dess [Sovjetrysslands] direkta intressen [skrev en sovjetisk kommentator vid denna tid] är att Persien bör vara en stark centraliserad stat som kan försvara sig mot all inblandning i dess angelägenheter av en tredje part och naturligtvis särskilt mot England. En sådan ställning skulle garantera Sovjetryssland att inga engelska trupper utnyttjade persiskt territorium för ett anfall mot Ryssland. En stark central statsmakt, som vilar på en enda national) armé, kommer också att vara en garanti för Persiens ekonomiska och kulturella utveckling för dess övergång från feodala till moderna ekonomiska och politiska existensformer.[5]

Det var en tillgång för Sovjets politik i Asien vid denna tid att den fortsatte att se tillväxten av starka nationella stater som ett sovjetiskt intresse, medan den brittiska politiken fortfarande beskylldes för att stödja svaga härskare och små delvis självständiga lokala furstar, som var helt beroende av brittisk hjälp och brittiskt stöd.

En allvarlig kris inträffade emellertid i Sovjets planer, innan den nya politiken slutligen blev klart fastställd, som gav ett slående exempel på den brist på samstämmighet som vid denna tid fortfarande gjorde det möjligt för olika sovjetiska myndigheter att föra oberoende och oförenliga politiska linjer. Den persiska regeringens omedelbara avsikt var att fullborda tillbakadragandet av utländska trupper ur Persien; sovjetregeringen hade gjort tillbakadragandet av sovjetiska trupper beroende av tillbakadragandet av de brittiska. I maj 1921 lämnade de sista brittiska trupperna Persien. Det var i detta ögonblick som de sovjetiska anhängarna till Kuchik och hans självständiga republik i Gilan, som radikalt var mot den nationella persiska regeringens eftergiftspolitik, gjorde sitt sista drag. Sommaren 1921 inledde Kuchik en marsch mot Teheran — ett vågstycke i vilket han hade stöd inte bara i form av sovjetiska rådgivare utan också av förstärkningar som sändes över Kaspiska havet från Azerbajdzjanska SSR. Försöket visade sig vara ett fiasko och förkastades av Tjitjerin i Moskva och av Roth-stein i Teheran,

---

[3] L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 434.

[4] *The Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 149; omnämnandet av Pamirhöjderna hänsyftade antagligen på en anklagelse i Hornes brev till Krasin den 16 mars 1921 (se ovan s. 000), att ”en arméorder utfärdad av de sovjetiska myndigheterna har tillkännagivit att den röda flaggan på Pamirhöjderna är ett tecken till folket i Indien att deras befrielse är nära”.

[5] *Novyj Vostok*, IV (u. å. [19231), s. 218-219.

som sägs ha lämnat en personlig protest till Lenin.[6] Den politik som innebar stöd åt Kuchik övergavs nu slutgiltigt. Tillbakadragandet av sovjetiska trupper fortsatte planenligt och var fullbordat i september 1921. Detta banade väg för Gilanrepublikens slutliga sammanbrott, som inträffade i oktober 1921 då persiska trupper med Sovjets godkännande ockuperade Gilan och hängde Kuchik som upprorsmakare.[7] Andra rörelser av delvis självständiga ledare i andra gränsområden avfärdades strax därefter.

Perioden under vilken dessa händelser inträffade utmärktes av ett antal tvister om tillämpningen av det persisk-sovjetiska fördraget. Ratificeringen av detta fördröjdes av Mejlis till den 15 december 1921.[8] Det dröjde inte länge förrän den ständigt återkommande oljefrågan än en gång dök upp. Enligt fördraget hade Sovjetryssland bekräftat att det avstått från alla koncessioner i Persien som tidigare beviljats den ryska regeringen eller ryska medborgare, men på villkor att den persiska regeringen inte lät någon annan utländsk stat eller andra utländska medborgare överta dessa koncessioner. I november 1921 beviljade den persiska regeringen trots detta Standard Oil Company en koncession i norra Persien, som tidigare hade innehafts av en rysk medborgare. Detta beslut fattades med förvånande hastighet av Mejlis. Starka protester framfördes av den sovjetiska regeringen.[9] Uppdykandet av amerikanskt kapital i den persiska oljeindustrin välkomnades inte heller av Anglo-Persian Oil Company, som med Standard Oil Company emellertid kunde uppnå en överenskommelse om att gemensamt exploatera den nyligen förvärvade koncessionen. Anglo-Persian Oil Company hade redan 1920 köpt denna koncession av dess tidigare ägare; den persiska regeringen vägrade emellertid inte helt oväntat att erkänna detta köp. Anglo-Persian Oil Company stärkte ytterligare sin ställning genom en emission som gjorde att den brittiska regeringen fick aktiemajoriteten. Detta samarbete uppskattades knappast av den persiska regeringen, som i juni 1922 upphävde överenskommelsen med Standard Oil Company och påbörjade förhandlingar med Sinclair Consolidated Oil Corporation.[10] Till slut visade sig Sovjets protester mot koncessionen effektiva av skäl som klargjordes i en kompromisslös artikel i *Pravda*:

> Dessa koncessioner är inte användbara utan transiteringar genom Ryssland. Den ryska regeringen kan inte tillåta att det vid den rysk-persiska gränsen bildas ett kapitalistiskt fäste som vid lämpligt tillfälle kan omvandla koncessionen till en ren militärbas vilket skulle innebära ett hot mot Ryssland.[11]

I november 1922 återvände Rothstein till Moskva. Han efterträddes som sovjetiskt sändebud i Teheran av Sjumjatskij. Rothstein hade visat sig vara en så stark försvarare av traditionella ryska intressen att det ibland föreföll som om det sovjetiska inflytandet var lika illa sett av

---

[6] L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 288. Denna händelse som förståeligt nog, ”störde de sovjetisk-persiska relationerna under en kort period” överslätas av sovjetiska författare; enligt ytterligare upplysningar (ibid., (andra uppl., 1951), I, XVI) bestod Kuchiks armé inte bara av manskap från Kaukasus utan också av ”ryska bönder från Tula”.

[7] *Novyj Vostok*, IV (u. å. [1923), s. 217-218, nämner inte Kuchiks marsch mot Teheran men förklarar Kuchiks fall i oktober i följande ordalag: ”Med den revolutionära rörelsen i Gilan som i huvudsak levde på parollen 'Ner med engelsmännen' gick det märkbart utför sedan de engelska trupperna evakuerat Persien. Med hänsyn till de persiska böndernas efterblivenhet och tröghet fick den inget stöd bland de persiska bönderna; de persiska affärsmännen och borgarna i allmänhet förband förbättringen i sin ställning med öppnandet av handelsförbindelser med Sovjetryssland och var för ögonblicket inte böjda att ta till vapen mot den feodala centralregeringen.”

[8] För en redogörelse för dessa händelser se ibid., IV, s. 210-215.

[9] Ibid., IV, s. 213-214: *Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 167-168, citerar en protest från Rothstein till den persiska regeringen den 15 januari 1922.

[10] En dokumenterad men utan tvivel något tendentiös redogörelse för dessa transaktioner finns i L. Fischer, *Oil Imperialism* (u.å. [1927]), s. 210-232.

[11] *Pravda*, 24 september 1922.

perserna som det brittiska inflytandet eller som det tidigare ryska inflytandet under tsartiden. Det sades att hans hemkallande berodde på protester mot hans egenmäktiga handlande då han på den sovjetiska ambassaden gav asyl åt redaktörer för tre persiska tidningar, som anklagades för att ha brutit mot de persiska presslagarna genom antibrittisk och prosovjetisk propaganda.[12]

Det viktigaste målet för Sovjets politik i Persien under den period av mer återhållsam diplomati som följde på Rothsteins avresa var att sluta ett handelsavtal. Den persiska regeringen som med utgångspunkt från tidigare erfarenheter misstänkte att nära ekonomiska förbindelser med en stormakt betydde politiskt beroende tycks därför ha varit negativ från början. En representant för Vnesjtorg anlände till Teheran så tidigt som i augusti 1921. I september och oktober försökte Tjitjerin förmå den persiska regeringen att sända en delegation som skulle förhandla om ett handelsavtal i Moskva.[13] Det var emellertid inte förrän i juni 1922 som förhandlingarna kom igång. Man uppnådde dock små framsteg till följd av Persiens invändningar mot monopolet på utrikeshandeln. Den 9 november 1922 gjorde sovjetdelegationen ett viktigt medgivande. Detta inträffade vid en tidpunkt då monopolet angreps häftigt i Sovjetryssland. Vissa särskilda rättigheter då det gällde gränshandeln med asiatiska länder hade länge funnits i praktiken men inte lagfästs.[14] Det tillkännagavs nu att sovjetregeringen var redo att lägga fram listor på fler varor som kunde importeras av Persien från Sovjetryssland och exporteras från Persien till Sovjetryssland genom privathandel utan att behöva gå genom Vnesjtorg. Detta löfte gjordes emellertid beroende av en förändring i sammansättningen av den persiska regeringen som anklagades (utan tvivel delvis på grund av sammanstötningarna med Rothstein) för ”feodala” och engelskvänliga böjelser. I februari 1923 inträffade en regeringskris. Den nya regeringen införde en tariff som var mer gynnsam mot sovjetiska varor. Den 27 februari förklarade den sovjetiska regeringen att man i fortsättningen tillät fri handel med Persien då det gällde vissa varor.[15] Detta viktiga medgivande skulle uppenbarligen tjäna som ett prejudicerande fall. De allmänna riktlinjerna för handeln med länderna i öst, som godkändes vid en konferens med representanter från Vnesjtorg samma år, fastställde principen att handeln med länderna i öst skulle föras på en mer flexibel grund och på villkor som var mer fördelaktiga för de berörda länderna än de villkor som gällde för handeln med de kapitalistiska länderna i väst. Systemet med ”kontrollerad liberalism” som medgav fri handel för ”persiska varor, som inte konkurrerade med ryska varor”, prisades och kom också att tillämpas på handeln med Turkiet, Afghanistan och Yttre Mongoliet.[16] Detta tycks emellertid ha varit höjdpunkten för NEP i utrikeshandelspolitiken. De strömningar som sedan uppstod gick snarare ut på att begränsa än att utöka dessa små lättnader i monopolet. Inte heller hade detta medgivande den verkan som man väntat sig, att jämna vägen för de sovjetisk-persiska handelsförhandlingarna. Ett handelsavtal undertecknades den 3 juli 1924 men ratificerades inte av Mejlis.

Det var emellertid Turkiet som under denna tid fortsatte att utgöra kärnan i Sovjets politik i Mellersta Östern. Tillkomsten av det sovjetisk-turkiska fördraget den 16 mars 1921 och det samtidiga misslyckandet för den turkiska regeringen att komma överens med de västallierade

---

[12] Rothsteins seger i samband med dessa händelser (redaktörerna återinsattes) beskrivs entusiastiskt i *Novyj Vostok*, IV (u. å. [1923]), s. 627-629.
[13] Ibid., IV, s. 216-217.
[14] 1921 utvecklades en livlig privat handel över Svarta havet mellan Turkiet och Krim. Det ansågs vara ”icke önskvärt ... att sätta upp några hinder” för denna handel. (L. B. Krasin, *Voprosy Vnesjnej Torgovli* (1928), s. 338); argumentet (ibid., s. 333) att Sovjets handel med länderna i öst inte behöver samma benhårda skydd som handeln med ”de starka handelsorganisationerna” från kapitalismen i väst hade en viss giltighet ur sovjetisk synvinkel.
[15] *Novyj Vostok*, IV (u.å. [1923]), s. 224-226.
[16] *Entsiklopedija Sovjetskogo Eksporta* (Berlin, 1924), I, s. 29; ibid. (Berlin, 1928), I, s. 34-36.

följdes av inmarschen i Anatolien av en grekisk armé som stöddes och utrustades av den brittiska regeringen. Turkiet som var hårt pressat vände sig till Moskva och bad om hjälp, varvid sovjetregeringen ställdes inför ett svårt beslut. Hjälp åt en liten stat som kämpade för att bevara sin frihet mot ett flagrant utslag av imperialistisk aggression var en principsak för bolsjevikerna. Denna princip hade ofta deklarerats med speciell syftning på Turkiet. A andra sidan var sovjetregeringens allmänna önskan vid denna tid att åstadkomma säkerhet och undvika våghalsiga äventyr. Denna önskan förstärktes av sovjetregeringens motvilja mot att hota de handelsförbindelser som nyligen hade upprättats med Storbritannien och av de välgrundade misstankarna mot Turkiets tvetydiga inställning. Skilda uppfattningar i frågan tycks ha uppskjutit ett avgörande beslut.[17] Under sommaren 1921 medan grekerna fortfarande ryckte fram och det engelsk-sovjetiska handelsavtalet var i sitt smekmånadsstadium intog Sovjetunionen på ett iögonfallande sätt en reserverad hållning.[18] Först på hösten då en hetsk korrespondens hade inletts med Storbritannien och den grekiska framryckningen i Anatolien hade stoppats började sovjetregeringen försiktigt ge stöd åt Turkiet. En protest mot påstådda grekiska skändigheter publicerades i *Izvestija* den 25 oktober 1921. Beslutet att stödja Turkiet med vapen och militära rådgivare kom en kort tid därefter och resulterade i att den sovjetiske militärexperten Frunze sändes till Ankara i december 1921 under täckmantel av att han var ambassadör från Ukrainska SSR. Det formella fördraget som undertecknades mellan Turkiet och Ukraina den 2 januari 1922 följde nästan exakt det turkisk-sovjetiska fördraget från i mars 1921 och var bara en täckmantel för att man skulle kunna ombesörja militära angelägenheter.[19] Något senare demonstrerade sovjetregeringen sin vänskap för Turkiet genom att försvara dess krav att bli inbjudet till Genuakonferensen.[20] Turkiet svarade med en förvånande gest. Förbudet mot det turkiska kommunistpartiet upphävdes. Detta parti genomgick mellan mars och oktober 1922 efter femton månaders intensiv förföljelse ”en andra aktiv period”.[21]

---

[17] Enligt L. Fischer. *The Soviets in World Affairs* (andra uppl. 1951), I, XV, var Lenin och Trotskij för stöd åt Turkiet medan ”Stalin, Orjonikidze och andra georgiska och kaukasiska kamrater tillrådde moderation” och erinrade om den ovänliga hållning som Turkiet visat då det tog Batum i februari 1921. De ville inte heller se Turkiet växa i styrka. Dessa upplysningar sägs ha kommit från Rakovskij och bekräftades i en intervju med Stalin i november 1920 (se ovan s. 333, n. 95). För bevis på skilda uppfattningar på den turkiska sidan se Halidé Edib, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 254-255. Enligt denna källa återvände Bekir Sami, som var turk från norra Kaukasus, från Moskva i slutet av 1920 starkt desillusionerad och blev en övertygad västsympatisör. När han som utrikeskommissarie reste till London i februari 1921 som chef för den första delegation från Kemals regering som mottogs där, framlade han ett förslag för Lloyd George om ett gemensamt agerande mot Sovjetryssland; detta blev känt av Tjitjerin och Sami tvingades att avgå till följd av Tjitjerins protester. V. A. Gurko-Kryzjin, *Bliznij Vostok i Derzjavy* (1925), s. 96 anser att Sami avgick till följd av ett försök att nå en överenskommelse med Frankrike; i vilket fall som helst är det helt klart att hans sympatier var för väst och antisovjetisk.

[18] Under denna tid var Enver troligen fortfarande i Batum och spred propaganda mot Kemal; hösten 1921 då Moskva till slut beslöt sig för att stödja Kemal sändes Enver till Centralasien för att vara ur vägen (*Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 204-205).

[19] Fördraget finns i *British and Foreign State Papers*, CXX (1927), s. 953-957; L. Fischer (*The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 393) förklarar kategoriskt att Frunzes ”korta besök på tjugotre dagar användes till att ombesörja stora försändelser av ryska vapen och för att utarbeta en detaljerad fälttågsplan mot grekerna, där om det skulle bli nödvändigt ryska officerare skulle deltaga”. Den sovjetiska versionen lyder som följer: Det verkar föga sannolikt att Kemal skulle ha välkomnat att officerare i Röda armén deltog, trots att han var i starkt behov av vapen. Ett telegram från Kemal i vilket han framförde ett tack för Frunzes besök och uttryckte tro på den ”djupa ömsesidiga sympatin hos vänskapligt sinnade nationer” och på den ”värdefulla solidariteten mellan våra två länder”, lästes upp vid den nionde allryska sovjetkongressen i december 1921 (*Devjatyj Vserossijskij Sezd Sovetov* (1922), s. 113).

[20] *Materialy Genueskoj Konferencii* (1922), s. 33.

[21] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 528; det första numret av Yeni Hayat ('Nytt liv'), som beskrevs som det turkiska folkets kommunistiska partis tidning, utkom den 18 mars 1922 (*Novyj Vostok*, I (1922), s. 358).

Stärkt av Moskvas materiella och moraliska stöd inledde Kemal sin attack mot de grekiska invasionsstyrkorna i maj 1922. Det blev en lysande framgång. På tre månader var grekerna i grunden slagna. I september 1922 drevs de sista av dem i havet och Kemals arméer hotade segerrusiga den svaga brittiska garnison som fortfarande ockuperade Konstantinopel. Vid denna tidpunkt segrade emellertid försiktigheten. Fräna uttalanden i London visade en beredvillighet att möta våld med våld. Kemal avstod från att direkt hota den brittiska makten. Storbritannien, som nu intog den ståndpunkt som de andra västmakterna länge haft, erkände nödvändigheten av att dra tillbaka ockupationstrupperna från Konstantinopel och komma överens med Kemal. Ett nytt fredsfördrag med Turkiet och en ny regim över Bosporen och Dardanellerna måste nu bli föremål för förhandlingar på lika villkor. Denna radikala omsvängning i händelseutvecklingen fick långtgående konsekvenser. Den omedelbara följden av det grekiska nederlaget blev Lloyd Georges fall.[22] Kemals begynnande försoning med västmakterna ledde till ytterligare ett viktigt resultat. Kemal hade inte, sedan segern en gång vunnits, något ytterligare behov av sovjetiskt stöd. Utsikterna till en gynnsam överenskommelse med väst kunde även skadas genom en alltför nära uppslutning till sovjetregeringen — speciellt nu då den brittiska inrikespolitiken hade tagit ett steg åt höger. Det första tecknet på Kemals ideologiska hemvist var en ny förföljelse av turkiska kommunister som inleddes i oktober. Kommunisterna som sedan en kort tid åtnjutit tolerans i Ankara och Konstantinopel förföljdes och många kommunister arresterades över hela landet.[23]

Innan dessa tecken hade blivit märkbara eller tolkats i Moskva hade sovjetregeringen redan framlagt sina planer då det gällde frågan om överhögheten över sunden. En av dess första åtgärder hade varit att avstå från tidigare tsaristiska krav på Konstantinopel. Men rätten till tillträde till Svarta havet berörde alla ryska regeringar av vad slag de vara månde. En viktig punkt i det sovjetisk-turkiska fördraget den 16 mars 1921 hade proklamerat frihet över sunden under en internationell regim, som skulle bildas genom en överenskommelse mellan svartahavsmakterna.[24] Under kriget mellan Grekland och Turkiet hade oupphörliga protester framförts mot det fria tillträdet till Svarta havet av grekiska krigsfartyg under de allierade maktternas beskydd.[25] Den 12 september 1922 när kriget nästan var över skyndade sig den sovjetiska regeringen att informera den brittiska regeringen om att ”Ryssland, Turkiet, Ukraina och Georgien som praktiskt taget har hela svartahavskusten inte kan bevilja någon annan regering rätten att blanda sig i frågan om sunden”.[26] Den 24 september 1922 då ett brittiskt halvofficiellt uttalande hade omnämnt Storbritannien, Frankrike och Italien som de länder som var mest intresserade av frågan om sunden,[27] sände Tjitjerin en not i frågan om sunden till Storbritanniens, Frankrikes, Italiens, Jugoslaviens, Rumäniens, Bulgariens, Greklands och Egyptens regeringar. Efter att ha erinrat om klausulen i det sovjetisk-turkiska fördraget brännmärkte Tjitjerin västmakternas ”intrång” på ”Rysslands och de allierade republikernas” rättigheter och framställde i några korta meningar vad som ansågs vara problemets kärnpunkt ur Sovjets synvinkel.

> Inget beslut om sunden som fattats utan Ryssland kommer att bli slutgiltigt och varaktigt. Det kommer bara att så frön till nya konflikter. Den frihet över sunden som Storbritannien talar om

[22] Se ovan s. 470-471.
[23] Ibid., s. 528-530.
[24] Se ovan s. 335.
[25] Hänvisningar till dessa protester finns i A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 232 n. 68.
[26] *Izvestija* 14 december 1922; anspråket att tala i Turkiets namn kunde rättfärdigas av punkten om sunden som fanns i det sovjetisk-turkiska fördraget den 16 mars 1921, men var sannolikt inte särskilt väl sett av den turkiska regeringen.
[27] *The Times*, 18 september 1922.

> betyder bara en stark sjömakts önskan att kontrollera en genomfartsled som är absolut nödvändig för andra stater och för att härigenom hålla dessa under konstant hot. Detta hot är i första hand riktat mot Ryssland och Turkiet.

Lösningen var ett förslag om ”att omedelbart sammankalla en konferens med alla intresserade makter, först och främst med svartahavsstaterna”. Fast kompromisslöst till formen var förslaget i själva verket en reträtt då det gällde att hävda sovjetrepublikernas och Turkiets exklusiva intressen och ett tecken på förhandlingsvillighet.[28]

I oktober 1922 stod den turkiska frågan i förgrunden i det diplomatiska spelet i Moskva. Västmakterna förberedde en fredskonferens med Turkiet i Lausanne, i vilken Sovjetryssland, då det inte var en krigförande part, kunde göra anspråk på att delta. Avslaget på Urquhart-koncessionen förklarades offentligt av Lenin bero på Storbritanniens motstånd mot att Sovjet skulle deltaga i konferensen.[29] I mitten av oktober sändes ytterligare en not, enbart till Storbritannien och Italien med protester mot att Sovjetunionen uteslöts från konferensen.[30] Curzon gav motvilligt vika och en kompromiss uppnåddes. Sovjetryssland kunde inte få någon plats vid förhandlingarna om själva fredsfördraget. Dess delegater kunde emellertid få närvara vid Lausannekonferensen ”för att deltaga i diskussionen om frågan om sunden”. Den 27 oktober 1922 lämnades en formell inbjudan till sovjetregeringen med detta villkor. Den 2 november protesterade Tjitjerin både mot att Sovjetunionen inte fick vara med vid den allmänna konferensen och mot att Ukraina och Georgien inte inbjudits. Som svar på den andra punkten sades att representanter från Ukraina och Georgien kunde medtagas i sovjetdelegationen.[31] I själva verket var man i Moskva nöjd med att ha vunnit en partiell seger. En stor delegation under ledning av Tjitjerin reste till Lausanne.

Mellan mottagandet av inbjudningen till Lausanne och inledningen av debatterna där i frågan om Bosporen och Dardanellerna hölls Kominterns fjärde kongress i Moskva.[32] Vid den tredje kongressen sommaren 1921 då det engelsk-sovjetiska handelsavtalet ännu var ett nytt och anmärkningsvärt framsteg hade övergreppen på de asiatiska folken som led under det imperialistiska oket uppmärksammats mycket litet.[33] Vid fjärde kongressen fanns inte längre samma skäl att dämpa de antiimperialistiska eller antibrittiska känslorna. Fastän klagomål fortfarande hördes om den tidsbegränsning som ålades talarna och över den dåliga uppmärksamheten vid diskussionerna i frågan, upprepades inte den iögonfallande likgiltighet som den tidigare konferensen hade visat.[34] Kommunistiska partier fanns nu som representerade de flesta länderna i öst. Några av dem var legala, men de flesta av dem arbetade illegalt eller var begränsade till flyktingar som bodde i Moskva. Knappast något av dem hade mer än några hundra medlemmar. En egyptisk delegat kom för första gången till fjärde kongressen, men han beviljades endast konsultativ ställning.[35] Det var emellertid sant att medan kapitalismen i Europa tycktes ha återhämtat sig spred sig oron fortfarande i Asien. Sinovjev återföll i den ljusa optimismen från tidigare år då han på tioårsdagen av oktoberrevolutionen förutsåg att ”vi skall se världen skälva av ändlösa uppror då hundratals miljoner nedtrampade människor reser sig mot imperialismen”. Kommunisterna från öst var kanske få till antalet men Sinovjev och

---

[28] Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 201-202.
[29] Se ovan s. 473.
[30] *Pravda*, 20 oktober 1922; förbigåendet av Frankrike berodde sannolikt på upplysningar om att den franska regeringen nu stödde ett sovjetiskt deltagande.
[31] Denna notväxling finns i Kljutjnikov i Sabanin, *Mezjdunarodnaja Politika*, III, I (1928), s. 203-205.
[32] Kongressen sammanträdde från den 5 november till den 5 december 1922; Lausannekonferensen började den 20 november men diskussionen om sunden som sovjetdelegationen enbart fick deltaga i började inte förrän den 4 december.
[33] Se ovan s. 425-426.
[34] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 609-612.
[35] Ibid., s. 615-617.

efter honom Safarov upprepade de klassiska försäkringarna om att organisationen Arbetets frigörelse, som var föregångaren till det ryska kommunistpartiet, bara hade fem medlemmar då den bildades 1883.[36]

Den nära förestående öppningen av Lausannekonferensen förde Turkiet i förgrunden för kongressens och sovjetregeringens intresse. Vid sessionen den 20 november 1922 klagade den ledande turkiske delegaten, som gjorde anspråk på att tala för Ankaras och Konstantinopels sektioner av det turkiska kommunistpartiet,[37] över att regeringen trots att det turkiska partiet hade stött regeringen enligt resolutionen från andra kongressen i dess kamp mot imperialismen, hade inlett en kampanj mot kommunisterna. Han föreslog en protestnot vilken enhälligt antogs.[38] Följande dag tog *Izvestija* upp saken och anklagade den turkiska regeringen och sade att den genom att förfölja kommunister ”högg av den gren den sitter på”. Detta följdes av en hel artikelserie med temat att ”det enda land som kunde stödja turkarna vid Lausannekonferensen är Sovjetryssland”.[39] Det kan betvivlas om det ännu insågs i Moskva hur lite dessa råd och dessa demonstrativa erbjudanden om stöd uppskattades av den turkiska delegationen i Lausanne. Några dagar senare tog Kominterns fjärde kongress upp ”politiken i öst”. Två sammanträden ägnades åt frågan och den blev föremål för den längsta och mest detaljerade kongressresolutionen. Den holländske rapportören i Komintern gjorde en svepande översikt:

> Proletariatets liksom de orientaliska folkens och speciellt de islamitiska folkens mäktigaste fiender är det brittiska imperiet, vars världsomfattande imperialism också vilar på herraväldet över den indiska världen och på sjömakten i Medelhavet och i Indiska oceanen. De islamitiska folken har makt att förstöra den bro som håller den brittiska imperialismen uppe. Om denna bro knäcks då kollapsar också denna imperialism och dess kollaps skulle få en så stark återverkan i hela den islamitiska världen och östern att också den franska imperialismen inte kunde överleva slaget.[40]

Denna målmedvetenhet gjorde det emellertid inte lättare att utforma någon politisk handlingslinje. Erfarenheten från de två sista åren hade inte gjort det lättare att ge ett exakt svar på den fråga som envist debatterats av Lenin och Roy vid andra kongressen om den inställning som de nationella kommunistpartierna skulle inta i frågan om ”koloniala och halvkoloniala länder” mot borgerliga och kapitalistiska nationella befrielserörelser. Roy som talade som hindu och indier tog åter upp sitt argument från andra kongressen och ansåg att samarbets- politiken med den borgerliga nationalismen hade gått alltför långt. Två års erfarenhet av att ”samordna vår styrka med de borgerliga nationalistiska partiernas i dessa länder” hade visat att denna allians inte alltid var lämplig. Ledningen för den ”anti-imperialistiska fronten” kunde inte lämnas i händerna på en ”timid och vankelmodig bourgeoisie”. Grunden för hela rörelsen måste vara dess ”mest revolutionära sociala element”.[41] I motsats till detta ansåg den indonesiska delegaten Malaka att samarbetet inte hade förts tillräckligt långt. Det indonesiska kommunistpartiet hade försökt arbeta med den muselmanska nationalistiska organisationen Sarekat Islam och vunnit över några av dess anhängare på sin sida. Skada hade emellertid gjorts då Kominterns andra kongress förkastade panislamismen, vilket lokalt hade använts för att

---

[36] Ibid., s. 11, 622.

[37] Enligt senare uttalanden skapades det turkiska kommunistpartiet för första gången efter fjärde kongressen ”då alla självständiga kommunistiska grupper som tidigare fanns i partiet förenades”: detta var en följd av att landet enats under Kemal. Den turkiska regeringen vidtog emellertid åtgärder och ”slog sönder partiets verksamhet fullständigt inom några månader” (*From the Fourth the Fifth World Congress: Report of the Executive Committee of the Communist International* (1924), s. 65); detta bekräftas av protester i *Izvestija* den 14 februari 1923.

[38] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 526-532.

[39] *Izvestija*, 21, 22, 23 november 1922.

[40] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 589-590; Syftningen på den franska imperialismen fick en speciell tyngd genom det pågående franska kolonialkriget i Marocko.

[41] Ibid., s. 598.

diskreditera kommunisterna. Betydde inte politiken med en anti-imperialistisk enhetsfront och ett stöd åt ”de mycket aggressiva, mycket aktiva 250 miljoner muselmanernas befrielsekamp mot de imperialistiska makterna”, ett stöd åt en ”panislamism i denna mening”?[42]

Frågan besvarades direkt varken av Sinovjev eller Radek. Den var ställd till dem. Den besvarades inte heller av någon annan av kongressdelegaterna. Den turkiske delegaten som var irriterad över dessa spetsfundigheter förde frågan närmare jorden genom att vädja om en ”anti-imperialistisk front” med de europeiska nationerna och krävde att British Labour Party skulle utöva påtryckningar på den brittiska regeringen för att denna skulle sluta ett fredsfördrag utefter samma linjer som föreslagits av Turkish National Party om att evakuera Konstantinopel och Trakien och att avgöra frågan om sunden i enlighet med det rysk-turkiska fördraget.[43] Slutligen tillämpade Radek då det gällde öst den taktik som han flitigt rekommenderade de tyska kommunisterna och upprepade med fasthet den order som han hade givit det turkiska partiet då det grundades:

> Er första uppgift är att så snart som ni har organiserat er som eget parti, stödja rörelsen för nationell frihet i Turkiet.[44]

Den resolution om politiken i öst, som antogs av kongressen, försökte tillmötesgå alla dessa synpunkter. Den införde ett nytt raffinerat element i Kominterns syn på nationalismen. I några efterblivna koloniala och halvkoloniala länder där ”feodal-patriarkaliska relationer” ännu inte hade brutits och en infödd feodalaristokrati fortfarande existerade fanns en hittills oprövad möjlighet: ”representanterna för dessa övre skikt kan framträda som aktiva ledare i kampen mot den imperialistiska våldspolitiken”. Härigenom blev det möjligt att den antiimperialistiska frontpolitiken kunde vädja om tillfälligt samarbete inte bara — som andra kongressen hade förkunnat — med en nationell bourgeoisie utan t. o. m. med en nationell feodal aristokrati. Detta innefattade även frågan såsom den framställts av den indonesiske delegaten:

> I muselmanska länder finner den nationella rörelsen först sin ideologi i panislamismens religiöst politiska paroller och detta ger stormakternas ämbetsmän och diplomater en möjlighet att utnyttja de breda massornas fördomar och osäkerhet i kampen mot de nationella rörelserna ... ändå ersätts på det hela taget, till följd av de nationella befrielserörelsernas fortsatta tillväxt, panislamismens religiöst politiska paroller mer och mer av konkreta politiska krav. Den kamp som nyligen utkämpats i Turkiet för att skilja den världsliga makten från kalifatets bekräftar detta.
>
> Den gemensamma huvuduppgiften för alla nationella revolutionära rörelser består i att förverkliga nationell enhet och uppnå nationellt oberoende.[45]

Strävandena efter nationell enhet genom tillfälligt stöd av panislamismen godkändes sålunda med den förutsättningen att den nationella rörelsens religiösa sida skulle dö ut allteftersom klassmotsättningarna skärptes och klasskampen intensifierades. Resolutionen jämförde den

---

[42] Ibid., s. 189. Tiden mellan den tredje och fjärde kongressen hade Semaun, en av ledarna för PKI, tillbringat några månader i Moskva och bevistat EKKI:s sessioner i december 1921 och februari 1922; här sägs han ha fått instruktioner om att inte framtvinga ett fullständigt oberoende från Holland — ett extremt exempel på den försiktighet som vid denna tid härskade i Kominterns inre kretsar och på ovilligheten att stöta sig med västmakterna (*Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 75-80). I en artikel i *Internationale Presse-Korrespondenz* (veckoupplagan) nr 18, 5 maj 1923, s. 425426, medgavs att Semaun då han återvände från Moskva hade hävdat att Indonesien ”för närvarande fortfarande behöver hjälp från det kapitalistiska Holland” samtidigt som den fördömde denna inställning som ett tecken på ”missnöje med sovjetregimen”. Denna redogörelse bekräftas delvis av en indonesisk källa (*Sitorus Sedjarah Pergerakan Kebangsaan Indonesia* (1947)), som förklarar att han då han återvänt rådde partiet ”att inte handla huvudlöst” och att åtskilliga partimedlemmar ”inte var nöjda med Semauns förklaringar och blev besvikna över hans glidning åt höger”. Malaka tycks ha varit en av dem som opponerade sig mot honom (*Revue du Monde Musulman*, LII (1922), s. 80-81).523

[43] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunstischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 624.

[44] Ibid., s. 630.

[45] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 318.

”antiimperialistiska enhetsfront” som nu föreskrevs för länderna i öst med den ”arbetarnas enhetsfront” som förespråkats under det sista året i Europa: båda var politiska åtgärder som påkallats av ”möjligheten till en förlängd och långt utdragen kamp” som krävde ”att revolutionära element mobiliserades”. Den anti-imperialistiska fronten måste emellertid också passas in i ett världsomfattande perspektiv:

> Att för de breda massorna av arbetare förklara nödvändigheten av en allians med det internationella proletariatet och med sovjetrepublikerna är en av de viktigaste uppgifterna för den anti-imperialistiska enhetsfronten. Den koloniala revolutionen kan segra och försvara sina erövringar endast sida vid sida med den proletära revolutionen i de ledande länderna ... Kravet på en nära allians med den proletära sovjetrepubliken är slagordet för den antiimperialistiska enhetsfronten.[46]

En motsvarande inställning kom till uttryck i en resolution om jordbruket. Varga förklarade att andra kongressens antagande att det förelåg en identitet mellan de nationella och de agrara rörelserna hade baserats på erfarenheter från sådana länder som Indien.[47] Det kunde finnas andra länder som exempelvis Turkiet, där jordägarna själva var ledare för den nationella rörelsen och där följaktligen andra bedömningar måste göras. Resolutionen, som hade formen av ett ”Utkast till ett agrarprogram” gjorde frågan nästan pinsamt klar:

> I koloniala länder med en förslavad infödd bondebefolkning kommer den nationella befrielsekampen att antingen utföras av hela befolkningen tillsammans, som t. ex. i Turkiet, och i detta fall börjar de förslavade böndernas kamp mot jordägarna oundvikligen efter segern i befrielsekampen; eller står de feodala jordägarna i allians med de imperialistiska rövarna och i dessa länder, som t. ex. i Indien, sammanfaller de förslavade böndernas sociala kamp med den nationella befrielsekampen.[48]

För kommunistpartiernas och de förtryckta arbetarnas och böndernas del var frågan om förhållandet till befrielserörelserna hemma långt ifrån löst. Den komplicerades snarare genom fjärde kongressens politik. Proletariatet och bönderna skulle underordna sitt sociala program den gemensamma nationella antiimperialistiska kampens omedelbara behov. Det förutsattes att en nationellt sinnad bourgeoisie eller t. o. m. en nationellt sinnad feodal aristokrati skulle vara redo att föra en kamp för nationell befrielse från den utländska imperialismens ok i allians med potentiellt revolutionära proletära bönder, som bara väntade på segerns ögonblick för att vända sig mot den. De praktiska lärdomar som drogs av kongressens debatter och resolutioner var emellertid mindre dunkla. I likhet med enhetsfronten i de europeiska länderna gav den antiimperialistiska enhetsfronten i Asien ett maximum av flexibilitet för Kominterns politiska linje och gjorde den till ett snabbt justerbart instrument för den sovjetiska politikens föränderliga behov. Den utgjorde ytterligare ett steg i identifikationen av världsrevolutionens yttersta intressen med det lands omedelbara nationella intressen, vilket ensamt fungerade som revolutionens banerförare. Tillämpningen av denna princip på Turkiet efter det att krigslyckan vänt sig, var också uppenbar. Efter att ha debatterat frågorna om öst och jordbruket antog kongressen en resolution som fördömde Versaillesfördraget.[49] I denna resolution kunde redan den underförstådda parallellen mellan de turkiska och ryska partiernas roll utläsas, då Turkiet hyllades som ”den revolutionära österns utpost” och gratulerades till att ”framgångsrikt och med vapen i hand ha motstått genomförandet av fredsfördraget”.[50] Radek som spelade en ledande roll under denna kongress kan mycket väl ha erinrat sig samtalen med Enver i Moabitfängelset mer än tre år tidigare då han först hade föreslagit den då nya idén om en allians mellan rysk bolsjevism och en turkisk eller en tysk nationalism i revolt mot de freds-

---

[46] Ibid., s. 322-323.
[47] *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 830.
[48] Ibid., s. 833; *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 329-330.
[49] Se ovan s. 495-496.
[50] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 339.

villkor som påtvingats dem av de imperialistiska västmakterna. Idén hade blomstrat och burit frukt både i den turkiska och i den tyska politiken. I Tyskland hade dess höjdpunkt varit Rapallofördraget och sex månader senare tycktes det i Moskva som om Lausannekonferensen var ämnad att utgöra kronan på verket i en lika solid vänskap mellan Turkiet och Sovjet. Förföljelsen av turkiska kommunister tycktes inte mer betydelsefull än de åtgärder som då och då vidtogs mot tyska kommunister av Seeckt och Reichswehr. Som Bucharin med tillförsikt anmärkte vid den tolfte partikongressen 1923 spelade Turkiet ”trots alla förföljelser av kommunister en revolutionär roll, eftersom det är ett destruktivt instrument i förhållande till det imperialistiska systemet som helhet”.[51]

Lausannekonferensen vintern 1922-1923 var sovjetregeringens första framträdande vid en viktig internationell tilldragelse som ledare, inte för 1917 års revolutions intressen, utan för vad som var klart ryska nationella och geopolitiska intressen. En mycket citerad artikel med rubriken ”Ryssland kommer tillbaka” som trycktes i *Izvestija* den 7 december 1922 och som var undertecknad av dess redaktör Steklov, visade att kontinuitetstemat inte försummades i Moskva:

> Som ett resultat av det imperialistiska kriget och inbördeskriget försvann Ryssland tillfälligt från horisonten som stormakt. Det nya Ryssland som föddes under revolutionen var fortfarande alltför svagt för att kunna säga sitt ord i den internationella politiken. Sovjetrepubliken har emellertid blivit starkare år från år och har inte mindre skickligt än det gamla Ryssland dragit fördel av de föreliggande meningsskiljaktigheterna bland de europeiska staterna. Medvetet om sin ständigt växande styrka kan Sovjetryssland aldrig låta sig nedslås av tillfälliga diplomatiska nederlag, eftersom den slutliga segern är säker. Ryssland håller på att komma tillbaka på den internationella scenen. Låt oss hoppas att den dag är nära då detta återinträde skall kännas så starkt att ingen skall våga bestrida dess röst.

Detta förstärktes av att Tjitjerin viktigaste motståndare i Lausanne var den siste äkte representanten för den brittiska utrikespolitikens anti-ryska tradition i slutet av 1800-talet. Curzon bekymrade sig inte för försvaret av det kapitalistiska systemet utan för försvaret och utvidgningen av den brittiska makten, som han brukade föra fram i militära och feodala ordalag. Tjitjerin som var en person med skarpare intellektuell uppfattningsförmåga, skeptisk i allt, kanske med undantag för en djup övertygelse om västmakternas imperialisms och dess traditionella diplomatis bankrutt, kombinerade den ryska nationella politikens intresse med en vädjan till de nationella aspirationerna hos svagare länder, som från början hade funnits i det revolutionära programmet. I Lausanne tycktes detta göra det lätt för honom då de traditionella nationella positionerna i frågan om sunden var helt omkastade. På 1800-talet hade Storbritannien, som önskade spärra in den ryska flottan i Svarta havet, alltid försökt att lägga de mest drastiska restriktioner på passagen av krigsfartyg genom Bosporen och Dardanellerna och upprätthålla obegränsad turkisk suveränitet över dem. Ryssland hade å andra sidan försökt tvinga Turkiet att medge fri rätt att passera under alla förhållanden. Nu iklädde sig Storbritannien, som inte längre fruktade den ryska flottan och som önskade fritt tillträde till Svarta havet för sina egna krigsfartyg, den tidigare ryska rollen och försökte begränsa den turkiska suveräniteten över sunden för att krigsfartyg från alla nationer fritt skulle kunna passera. Ryssland, som under inbördeskriget fått erfarenheter av de följder som ett obehindrat tillträde för utländska krigsfartyg till Svarta havet innebar, tog upp det tidigare brittiska försvaret för turkisk suveränitet över sunden. Det ovissa elementet i situationen var Turkiets inställning, som nu hade repat sig något från västmakternas slag och var oroligt för ett alltför nära förbund med sin mäktige granne. Till och med den nationella pakten i januari 1920, som betonade Konstantinopels säkerhet hade i motsats till de sovjetisk-turkiska fördraget den 16 mars 1921 tänkt sig en fullständigt internationell styrelse över sunden. Frågan om Dardanellerna och

[51] *Dvenadcatyj Sezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii Bolsjevikov)* (1923), s. 24.

Bosporen hade sålunda blivit en andrahandsfaktor i den turkiska politiken och granskades i ljuset av den större frågan om relationerna till öst och till väst.

Då frågan om sunden för första gången togs upp av Lausannekonferensen den 4 december 1922 avböjde den turkiske delegaten Ismet ett förslag från Curzon, som var ordförande, att tala först, Den nyligen anlände sovjetiske delegaten höll inledningsanförandet. Tjitjerin som talade som chef för en delegation som representerade ”Ryssland, Ukraina och Georgien”,[52] gav en uppvisning i polerad och förfinad diplomati:

> Det måste finnas varaktiga garantier för att upprätthålla fred i Svarta havet, säkerheten längs dess stränder, fred i Mellersta östern och Konstantinopels säkerhet; d. v. s. Dardanellerna och Bosporen måste vara stängda både i fred och i krig för krigsfartyg, bestyckade handelsfartyg och militärflyg från alla länder med undantag för Turkiet.
>
> ... Den ryska regeringen och dess allierade grundar sitt argument på det faktum att Dardanellerna och Bosporen tillhör Turkiet och respekterar varje folks suveränitet och kräver det fullständiga upprättandet och ett fullständigt vidmakthållande av det turkiska folkets rättigheter över turkiskt territorium och vatten ... Sundens stängning för krigsfartyg står också i överensstämmelse med jämlikhetsprincipen mellan alla stater, enär öppnandet av sunden för krigsfartyg skulle ge den starkaste sjömakten en dominerande ställning ... Sovjetryssland har utan kompensation upphävt alla fördrag som berör överlämnandet av Konstantinopel till Ryssland; det har därigenom förmått Turkiet att segerrikt försvara sin existens; det har befriat alla stater i Medelhavet från hotet från tsarismens sekelgamla ambitioner; det var emellertid aldrig dess avsikt att samtycka till en lösning av problemet med sunden som var direkt riktad mot dess egen säkerhet.[53]

Tjitjerin följdes av Rumäniens och Bulgariens delegater (båda Svartahavsländer) och Greklands, som hade direkt lokala intressen: alla dessa uttalade sig för västs uppfattning. Curzon ställde därvid den rättframma frågan till den uppenbart förlägne Ismet ”om han accepterade de ryska argumenten som den turkiska regeringens argument”. Ismet svarade att ”bland de olika förslag som framställts vid konferensen tycktes honom den rysk-ukrainsk-georgiska delegationens förslag överensstämma med den turkiska delegationens uppfattning”, men att den turkiska delegationen var ”tvungen att undersöka” alla andra förslag som framlades.[54] Den smala kil som sålunda skickligt drevs in mellan den sovjetiska och den turkiska delegationen drevs allt djupare in allteftersom konferensen fortskred.

Denna antydan om ett avslag förändrade inte Tjitjerins taktik. Två dagar senare vände han sig till Curzon och antydde att den ”ryska frammarschen i Asien” hade ersatts av en ”brittisk framryckning i Europa”:

> Den ryska revolutionen har omformat det ryska folket till en nation vars hela energi finns koncentrerad i dess regering i en utsträckning som hittills varit okänd i historien; om krig påtvingas denna nation kommer den inte att kapitulera ... Det är emellertid inte krig som vi erbjuder er; det är fred baserad på principen om en skiljemur mellan oss och på principen om Turkiets frihet och suveränitet.[55]

Turkiets rättigheter och intressen försvarades med uppseendeväckande intensitet. Det förslag till konvention som föredrogs av västmakterna var ”liktydigt med att beröva det turkiska folket kontrollen över trafiken och den reella suveräniteten över sunden” och ”ett flagrant

---

[52] Det var en sammansatt delegation. Vorovskij fungerade i den som delegat för Ukraina och Mdivani för Georgien.

[53] *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 129-130.

[54] Ibid., s. 131-135: detta beskrivs dramatiskt av ett ögonvittne H. Nicolson, *Curzon: The Last Phase* (1934), s. 308-311.

[55] *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 149; hänvisningarna om Pamir har redan citerats på s. 511, vilka ingick i detta anförande.

brott mot Turkiets suveränitet och oberoende".[56] Utan att låta sig avskräckas av att Sovjetunionen inte fick deltaga i förhandlingarna om fredsfördraget, framlade den sovjetiska delegationen ett långt memorandum om den orättvisa som vederfors Turkiet genom de villkor som föreslogs av de västallierade.[57] Det blev emellertid snart klart att den turkiska delegationen i Lausanne var mer besvärad än smickrad av Tjitjerins enträgna stöd. Frågan om sunden hade större intresse för Sovjetryssland än för Turkiet. Turkiet välkomnade knappast möjligheten att finna sig stående ansikte mot ansikte med Sovjetunionen i Svarta havet samtidigt som krigsfartyg från alla andra länder var utestängda. Den turkiska delegationen i Lausanne hade upptäckt att den kunde vinna andra fördelar genom att avslå den sovjetiska alliansen och beredde sig göra detta utan hänsyn till den sovjetiska delegationens känslor eller intressen. Tjitjerin fann sig sålunda vid slutet av konferensen vara både isolerad och berövad det argument på vilket han förlitat sig. Utkastet till konventionen om sunden, som godkändes av konferensen den 1 februari 1923 var i sina huvuddrag en seger för Storbritannien. Den enda betydelsefulla begränsningen om rätten till fritt tillträde för utländska krigsfartyg till Svarta havet var att ingen enda stat vid någon tid fick sända en flotta som var större än någon av Svarta havsländernas. Godkännandet av dessa villkor framkallade ett uttalande från den sovjetiska delegationen att "om vissa länder undertecknar denna konvention men inte Ryssland, Ukraina och Georgien förblir och skall frågan om sunden förbli öppen".[58]

Den turkiska delegationens fogliga inställning då det gällde frågan om sunden, vilken medförde att den kunde sluta fred med den brittiska delegationen, hindrade inte fransk och italiensk omedgörlighet då det gällde några av fredsvillkoren. Några dagar efter det att denna överenskommelse om Bosporen och Dardanellerna hade uppnåtts, lade Curzon i den allierade delegationens namn fram ett ultimatum till Ismet om utlänningarnas lagliga ställning i Turkiet. Då detta avslogs av den turkiska delegationen — uppenbarligen på uppmuntran av Tjitjerin — bröt konferensen samman.[59] Den återupptogs i slutet av april 1923. Denna gång inbjöds inga sovjetiska delegater, eftersom frågan om sunden hade avgjorts. Vorovskij som nu var sovjetisk representant i Rom och som sändes av sovjetregeringen till Lausanne som observatör mördades av en "vit" fanatiker. Konventionen om sunden undertecknades till slut tillsammans med fredsfördraget i Lausanne den 24 juli 1923.[60] Den undertecknades tre veckor senare under protest av Vorovskijs efterträdare i Rom men ratificerades aldrig av sovjetregeringen. För sovjetregeringen var den ett öppet nederlag. Medan Lausanne-konferensen var ett ytterligare steg i riktning mot ett sovjetiskt återinträde på den internationella scenen, visade den också att Sovjet ännu inte var tillräckligt starkt för att spela en ledande roll där eller att förmå svagare länder att gå över på Sovjets sida, så länge som det stod ensamt bland stormakterna. Den partner i Europa vars röst hädanefter skulle göra det allt svårare att ignorera Sovjetryssland i Europa saknades fortfarande i Asien. Det som framför allt hade framgått av Lausannekonferensen var värdet av Rapallo.

---

[56] Ibid., s. 272.

[57] *Izvestija*, 11, 12 januari 1923; utdrag i översättning finns i *Soviet Documents on Foreign Policy*, red. J. Degras, I (1951), s. 359-366.

[58] *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 456. En mindre tilldragelse vid konferensen var Tjitjerins besök hos Curzon — deras enda personliga möte. Enligt Tjitjerins version (den enda hittills tillgängliga) rörde sig samtalet huvudsakligen om propagandafrågan. Tjitjerin som hävdade att det officiella förbudet mot anti-brittisk propaganda strikt efterföljdes vidhöll att "vi kan inte tvinga en medlem av kommunistpartiet att upphöra att uttrycka sig som kommunist": på detta svarade Curzon att en enbart "femtioprocentig reduktion av propagandan" var oacceptabel (*Tretij Sezd Sovetov Sovetskich Socialistitjeskich Republik* (1925), s. 93).

[59] L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), I, s. 409.

[60] *Treaty of Peace with Turkey, and other Instruments signed at Lausanne on July 24. 1923*, Cmd 1929 (1923).

Not E: Den marxistiska inställningen till krig

De franska revolutionärerna av år 1789 gjorde en klar distinktion mellan krig, som syftade till att befria folken från monarkernas förtryckarvälde och erövringskrig, som avsåg att underkasta folken monarkernas förtryck. De gav sitt bifall till de förstnämnda lika helhjärtat som de fördömde de sistnämnda. Ingen protesterade mot kriget som sådant eller ens mot ”aggressioner”, i den meningen att man fördömde den som först påbörjade ett krig. Det väsentliga bestod i huruvida krigen fördes i ”folkens” eller ”nationernas” intressen eller i självhärskarnas intresse.[1] Den europeiska demokratiska rörelsen under perioden 1815 till 1848 ärvde denna tradition. Under denna tid kunde praktiskt taget varje krig av vad slag det vara månde mot Metternichs Österrike, som vid denna tid var det reaktionära och autokratiska Europas kärnpunkt, betraktas som ett demokratiskt och rättfärdigt krig. Sådan var den inställning till krig, som Marx och Engels kom att ta del av och helhjärtat tillgodogöra sig under sina tidigare år. Efter 1848 gjordes två smärre tillrättalägganden av denna doktrin. Allteftersom socialdemokratin eller socialismen kom att skilja sig från den liberala demokratin tenderade man att stödja sådana krig, som fördes för socialismens sak mer än sådana som fördes för demokratins sak. Det tsaristiska Ryssland efterträdde Österrike som huvudfiende. Åtskilliga ställen kan citeras från Marx och Engels, som visar att deras mest utmärkande kriterium då de efter 1848 undersökte önskvärdheten av krig, var huruvida ett krig kunde försvaga eller krossa det ryska självhärskardömet.[2]

Det fanns emellertid en annan och annorlunda strömning inom den socialistiska traditionen. De tidiga socialisterna, som var trogna sina utopistiska lärofäder, lade tonvikten vid människornas universella broderskap och betraktade krig som något onaturligt och omänskligt. Denna tradition hade de ärvt från 1700-talets filosofer såsom Saint-Pierre och Leibniz, Rousseau och Kant, vilka hade skapat visionen om en ”oavbruten fred”. Deras efterföljare var 1800-talets liberala ”pacifister”,[3] vars opposition mot kriget mer baserade sig på humanitära grunder än på politiska. Men när klassmedvetandet kom att växa genom klasskampen och socialismen blev proletär, tog sig också oppositionen mot kriget proletära uttryck, vilka förstärktes av argumentet att krig var den nödvändiga konsekvensen av kapitalismen. Nationella krig uppstod till följd av kapitalisternas politik och därför att dessa drog nytta av dem. Socialismens seger skulle undanröja de grundläggande orsakerna till krig och avlägsna deras enda egentliga drivfjäder. Arbetarna, som bar den tyngsta bördan under krigen och som inte fick någon profit av det, kunde inte ha några andra intressen än fred. Den socialistiska traditionen har alltid innehållit ett starkt inslag av krigsfientlighet, som grundat sig på arbetarnas särskilda intresse av att bevara freden. Man kan dra en parallell mellan detta synsätt och den liberala traditionen under senare delen av 1800-talet, som trodde på demokratin som en garanti för freden och som såg krigen som en följd av de autokratiska regeringarnas politik. Alla dessa olika sätt att se på kriget kunde betraktas som potentiellt ”pacifistiska”, om man bortser från motiven och målen för fördömandet av krigen och endast

---

[1] Ett liknande synsätt på kriget fanns hos Clausewitz. Han definierade kriget som ”en fortsättning av politiken med andra medel”. En sådan bedömningsgrund jämställer krigen med vilka andra politiska handlingar som helst.

[2] Det tidigaste av dessa citatställen återfinns i *Neue Rheinische Zeitung* i juli 1848: ”Krig med Ryssland kan endast föras av ett revolutionärt Tyskland, ett krig genom vilket Tyskland kan göra bot för sina förbrytelser i det förgångna och förvärva styrka. I en segerrik kamp mot sina förtryckare kan Tyskland, vilket kännetecknar en nation som är i färd med att skaka av sig kedjorna från ett långt och förödmjukande slaveri, sprida propaganda för civilisationen genom att offra sina söners blod och befria sig självt och andra.” (Karl Marx – Friedrich Engels*: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, ler Teil, VII, s. 181).

[3] Den bästa definitionen på pacifism ur marxistisk synvinkel står att finna i Max Beer, *Krieg und Internationale* (Vienna, 1924), s. 8: ”det är den politiska riktning, som betraktar krig som en inkarnation av den absoluta ondskan, och som tror att det är möjligt att inom det borgerliga samhällets ram förhindra krig och åstadkomma evig fred genom nationsförbund, skiljedomstolar, heliga allianser, fri handel, demokrati, nedrustning etc.”

ser till fördömandet som sådant. Marx och Engels avvisade konsekvent alla former av pacifism då den följer av tron på en naturlig intressegemenskap. Marx var speciellt hånfull mot Cobdens och Brights opposition mot Krimkriget.[4] I det stora hela var Marx och Engels alltför medvetna om krigen som en revolutionär potential för att kunna betrakta dem som något obetingat ont. I slutet av 1848 beskrev Marx England som ”en klippa mot vilken revolutionens vågor bryts” och drog slutsatsen att ”det gamla England kommer endast att krossas av ett världskrig”.[5] 1859 välkomnade Engels den ”fransk-ryska alliansen” och menade att den skulle påskynda Preussens inträde i det italienska enhetskriget på Österrikes sida:

> Vi tyskar måste stå upp till halsen i vattnet och vara i sådana omständigheter att faran för drunkning tycks tillräckligt överhängande innan vi grips av den teutoniska vreden. Desto bättre ... I en sådan kamp måste det ögonblick komma då bara det mest beslutsamma parti, det parti som inte ryggar tillbaka för något, skall komma i den ställningen att det kan rädda nationen.[6]

Det var inte lätt att förena dessa olika ståndpunkter till en konsekvent doktrin om kriget.

De jämförelsevis få uttalanden, som Första internationalen gjort om krig och utrikespolitik, återspeglar dessa meningsskiljaktigheter och oklarheter. Invigningstalet från 1864, som hölls av Marx påminner skickligt läsaren om arbetarnas intresse av att förhindra krig, som förspiller ”folkens blod och krafter”. Det angriper de härskande klassernas ”kriminella dåraktighet”, som syftar till att ”bevara och utbreda slaveriet”, och det skändliga i att falla undan för S:t Petersburgs ”barbariska makt”. Men argumenteringen var mer vältalig än klar. Författaren till talet var måhända mer mån om att vinna sympati hos de förvirrade engelska fackföreningsmännen än att presentera en marxistisk doktrin. Någon annan politik än att vänta och om nödvändigt protestera mot regeringarnas diplomati föreslogs inte. Konkreta problem i frågan om krig och fred skapade förvirring och splittring inom Första internationalen. I början av kriget mellan Preussen och Österrike 1866 började man också agitera mot kriget i Paris. Med Marx’ ord: ”Proudhon-klicken bland studenterna i Paris predikar fred och utropar att krig är otidsenligt och nationalitetsbegreppet är nonsens. De angriper Bismarck och Garibaldi”. ”Såsom polemik mot chauvinism”, var detta ”meningsfullt och förklarligt”, men icke desto mindre var Proudhons lärjungar ”löjliga”,[7] och då generalrådet, i Marx frånvaro, antog en sentimental resolution, som föredrogs av Lafargue och som riktade sig till ”studenter och unga män i alla länder”, som var emot krig, beskrevs den föraktfullt av Marx som ”dumt prat”.[8] Krigsutbrottet följdes av en serie oavgjorda debatter i generalrådet, som till sist antog en helt och hållet undvikande resolution:

> Internationella Arbetarassociationen betraktar det krig som pågår på kontinenten som ett krig mellan två regeringar och föreslår arbetarna att förhålla sig neutrala och förena sig i syfte att stärka sina organisationer och använda sin härigenom förvärvade makt för att uppnå en politisk och social frigörelse.[9]

Då det kortvariga kriget, som slutade med slaget vid Sadowa, var över hade denna resolution ännu inte publicerats, varför detta råd till arbetarna inte fick någon praktisk betydelse. Preussens seger och rädslan för krig mellan Preussen och Frankrike följande vår gav påtagliga resultat. På sommaren 1867 utlyste en kommitté bestående av borgerliga demokrater och

---

[4] Karl Marx – Friedrich Engels: *Historisch-Kritische Gesamtsausgabe*, IIIer Teil, II, s. 385; II, s. 84.
[5] Marx i Engels, *Sotjinenija*, VII, s. 108-109.
[6] Ibid., XXV, s. 262: originaltexten finns i Der Briefwechsel zwischen Lasalle und Marx, red. G. Meyer, III (1922), s. 184-185.
[7] Karl Marx-Friedrich Engels: *Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, III, s. 336.
[8] En översättning av denna resolution finns i *Neue Zeit* (Wien), XXXIII (1914-15), II, s. 440-441; För ett studium av Marx’ kommentar se Karl Marx-Friedrich Engels: *Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, II, s. 341.
[9] *Neue Zeit* (Wien), XXXIII (1914-15), II, s. 442.

andra progressiva element från de ledande nationerna i Västeuropa en kongress för fredsvänliga krafter, som skulle sammanträda i Genève den 9 september samma år.

Denna åtgärd fick ett ansenligt stöd från de grupper inom arbetarklassen, som fanns representerade i Första internationalen, och Marx fann det nödvändigt att ägna ett halvtimmeslångt tal i generalrådet den 13 augusti 1867 för att angripa ”fredens pratmakare”. Han angrep inte enskilda delegater som ägnade kongressen sin uppmärksamhet, utan argumenterade mot allt slags officiellt deltagande från Internationalen sida. Internationalen var redan i sig själv en fredskongress, som arbetade för att förena arbetare i olika länder. Hade för övrigt Genèvekongressens organisatörer förstått vad det hela rörde sig om skulle de ha stött Internationalen. Människor som inte arbetade för att förändra förhållandet mellan kapital och arbete var okunniga om förutsättningarna för en verklig universell fred. De arméer, som fanns hade huvudsakligen satts upp i syfte att hålla arbetarklassen nere och de internationella konflikter, som uppstod tid efter annan skapades ”för att hålla soldatesken i god form”. Slutligen skulle den grupp som förespråkade fred till varje pris komma att lämna ett obeväpnat Europa som ett lätt byte åt Ryssland. Det var nödvändigt att behålla arméerna som ett försvar mot Ryssland.[10]

Marx’ förslag gick igenom i generalrådet, men vid internationalens kongress i Lausanne, som föregick Genèvekongressen, och vid vilken Marx inte var närvarande, var splittringen djup. En kommission, som utsetts av kongressen, uttalade sig i entusiastiska ordalag för ett ”energiskt stöd” åt den planerade kongressen i Genève och för ett ”deltagande i all dess verksamhet”. Efter en häftig debatt i vilken hela kongressen deltog föreslog och fick en fransk delegat vid namn Tolain, som var proudhonist, igenom en kompromissresolution som förklarade att ”för att avskaffa kriget räcker det inte med att upplösa arméer, utan det är också nödvändigt att förändra samhällets sociala organisation så att man åstadkommer en rättvisare fördelning av produktionsresultatet” och att man skulle låta sitt deltagande i Genèvekongressen bli beroende av dess vilja att anta denna princip.[11] Detta föranledde att en representant från generalrådet infann sig vid Genèvekongressen och, under högljudda protester, gjorde ett uttalande om att ”en social revolution var en nödvändig förutsättning för en varaktig fred”.[12] Marx blev förtretad när en entusiastisk delegat vid namn Borkheim vid kongressen höll ett tal i vilket denne förespråkade ett preventivkrig mot Ryssland och karikerade (verkladderadatscht) Marx’ egna idéer.[13]

Ytterligare ett steg på den inslagna vägen togs vid nästa årliga kongress, som internationalen höll i Bryssel sommaren 1868. Inte heller denna gång var Marx och Engels närvarande. De internationella motsättningarna hade ökat och frågan om kriget kunde inte längre undvikas. En tysk-schweizisk sektion av internationalen framlade för kongressen en resolution i vilken man vädjade till ”arbetarna i alla länder att vägra delta i såväl mord och förstörelse som att utföra arbeten för arméernas behov”. Resolutionen, som slutligen antogs av kongressen rekommenderade rätt och slätt ”fullständig arbetsnedläggelse” i händelse av ett krig – ”en folkets strejk mot kriget”.[14] Förslaget om ”strejk mot kriget” stöddes av Bakunins fraktion inom

---

[10] Marx’ sammanfattning av detta tal fanns i Karl Marx–Friedrich Engels: *Historisch-Kritische Gesamtausgabe,* IIIe Teil, III s. 417. Den bästa framställningen av Första internationalens hållning till Genèvekongressens är författad av Rjazanov och återfinns i *Neue Zeit* (Wien), XXXIII (1914-15), II, s. 463-469; Rjazanov överbetonar något det pacifistiska inslaget i Marx inställning för att kullkasta de tyska socialdemokraternas utnyttjande av Marx’ anti-ryska uttalanden för att rättfärdiga sitt handlande 1914.

[11] *Neue Zeit* XXXIII, II, s. 466-468.

[12] 12 Annales du Congrès de Genève (Genève, 1868), s. 172.

[13] Marx i Engels, *Sotjinenija,* XXV, s. 496.

[14] Rjazanov, som har återgivit diskussionerna i Bryssel (*Neue Zeit* (Wien), XXXIII (1914-15), II, s. 509-518) uppger att det ursprungliga förslaget förkastades därför att det var liktydigt med uppmaning till myteri och hade ställt dem som följde resolutionen inför rigorösa lagar och stränga straff; att endast uppmana till strejk var å andra sidan inte förbjudet någonstans.

internationalen vid kongressen i Genève 1873. Det blev senare en viktig grundsten i den franska och andra länders syndikalistiska organisationers ideologi, vilka antog strejkvapnet som ett alternativ till politiska aktioner. För ögonblicket hade dock inte Brysselresolutionen någon verkan och glömdes snart bort. Den vann aldrig Marx och Engels gillande. De bekämpade ständigt alla paroller som fördömde kriget som sådant eller som drog alla krig över en kam.

Det fransk-preussiska kriget drog fram dessa motsatta uppfattningar i öppen dager. Mobiliseringen på båda sidor och krigets utbrott skedde utan att något representativt uttalande gjordes i arbetarnas eller något socialistiskt partis namn i något av länderna. Någon kraftfull opposition mot kriget kom därför inte till stånd. Krigsutbrottet kom också så brådstörtat att ingen opinion hann bildas på någondera sidan snabbt nog för att den skulle kunna få någon betydelse. De deklarationer, som gjordes av socialistpartierna hade emellertid sin betydelse men inverkade inte på den rådande situationen. De kom dock att i framtiden bli viktiga vid utformningen av socialisternas syn på krig. Skiljelinjen inom det tyska socialdemokratiska partiet 1914 drogs upp redan 1870. Medan Bebel och Liebknecht[15] i den tyska riksdagen den 21 juli 1870 lade fram en protest mot kriget (som då hade pågått i en vecka) uttalade sig det tyska socialdemokratiska partiet, som sammanträdde i Brunswick, mot Napoleon III:s ”kriminella aggression” och gav underförstått sitt stöd åt den preussiska regeringen. Marx’ och Engels’ ställning var komplicerad. De fördömde kriget som ett erövringskrig såväl från Napoleon III:s som från Bismarks sida. De motsatte sig konsekvent de krav på landavträdelser som framfördes från båda sidor, även i frågan om Elsass-Lothringen. Då emellertid kriget redan börjat, ansåg de av en rad olika skäl, att en preussisk seger var det minst onda. För det första var de beredda att betrakta Napoleons fall som något som låg i arbetarnas intresse. Om detta inträffade skulle situationen förändras. ”Så snart som en republikansk och inte en chauvinistisk regering sitter vid makten i Paris”, skrev Engels till Marx den 15 augusti 1870, skulle uppgiften bli ”att arbeta tillsammans med den för en anständig fred”.[16] För det andra såg de hellre att Tyskland enades, på samma sätt som Italien hade blivit enat, och kunde genomföra sina rättfärdiga nationalistiska strävanden framför en utveckling mot ett reaktionärt ”kleinstaterei”. Detta gav upphov till det som i efterhand kan tyckas vara en överdriven distinktion mellan ”Preussens” och ”Tysklands” mål. Engels ansåg så tidigt som den 22 juli 1870 att Bismark hade börjat kriget med utgångspunkt från en annexionistisk målsättning, men ”hela historien tycks ha gått honom ur händerna och den gode mannen har tydligen lyckats med att störta Tyskland i ett fullständigt nationalistiskt krig.[17] Marx gick – visserligen under påverkan av en känslomässigt profransk landsman – så långt att han talade om ”den för Tysklands del (jag säger inte Preussens) defensiva karaktären av kriget”.[18] När Engels summerade läget utifrån partiets ståndpunkt, ansåg han det viktigt att ”betona skillnaden mellan de tyska nationella och de preussiska dynastiska strävandena”.[19] För det tredje trodde Marx och Engels att i händelse att Tyskland enades ”kan de tyska arbetarna organisera sig på en bredare nationell grund än hittills”, vilket skulle få den välgörande konsekvensen att ”tyngdpunkten hos hela kontinen-

[15] Wilhelm Liebknecht var tillsammans med Bebel den förste socialdemokraten i den tyska riksdagen. Han var medförfattare till Gothaprogrammet. Far till Karl Liebknecht.
[16] Karl Marx-Friedrich Engels: *Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, Iller Teil, IV, s. 366.
[17] Marx såg några dagar senare i kriget ett återupprepande av det nationella befrielsekriget 1812 och de grusade förhoppningarna av år 1848 och förbryllades endast av att det var Bismark som förkroppsligade dem: ”Den tyske filistéen tycks vara alldeles förhäxad över att han nu kan få fritt utlopp för sin medfödda servilitet. Vem skulle ha trott att det var möjligt att ett nationellt krig i Tyskland tjugotvå år efter 1848 skulle få sådana teoretiska uttryck!” (Ibid., IV, s. 346). Han noterade också att ”alla intriger sedan andra kejsardömet slutligen har lett till uppnåendet av 1848 års mål – Ungern, Italien, Tyskland” (Ibid., IV, s. 358).
[18] Ibid., s. IV, s. 354.
[19] Ibid., IV, s. 366.

tens arbetarrörelse förflyttades från Frankrike till Tyskland".[20] För det fjärde skulle ett nytt slag slås mot den traditionelle fienden, Ryssland. Marx antog att "en kraftmätning mellan Preussen och Ryssland ingalunda var otänkbar" och att Tysklands "nyligen förstärkta nationalkänsla" knappast skulle tillåta att det underordnades Ryssland.[21]

Första internationalen närmade sig nu sin upplösning. Några ytterligare uttalanden från dess sida i frågan om kriget väntades inte. Marx tillät sig emellertid, då han 1875 skrev sin berömda kritik av det tyska socialdemokratiska partiets Gothaprogram, ett sista angrepp på de pacifistiska illusionernas intrång i partiet:

> Och till vad reducerar det tyska arbetarpartiet sin internationalism. Till medvetandet om att resultatet av dess strävanden "skall bli den internationella folkförbrödringen" – en fras som man lånat från det borgerliga Frihets- och fredsförbundet och som får ersätta arbetarklassens internationella förbrödring i den gemensamma kampen mot de härskande klasserna och deras regeringar. Alltså inte ett ord om den tyska arbetarklassens internationella funktioner.[22]

Arbetarklassen förblev, vilket framgår av det fortsatta, hopplöst splittrad i frågan om kriget. Marx och Engels, vilka själva inte var helt fria från inkonsekvenser då det gällde denna fråga, hade misslyckats med att vinna över arbetarna till en klarsynt internationalistisk ståndpunkt.

Andra internationalen fann detta dilemma ännu mer svårlöst. Den långa raden av småkrig under de två decennierna före 1914 vållade inte några allvarligare bekymmer. De krig som fördes var kolonialkrig och marxisterna hade ännu så länge intresserat sig mycket lite för dem. Farhågorna för ett krig mellan de europeiska stormakterna började emellertid snart kasta mörka skuggor över horisonten. Engels tog upp frågan i en artikel 1891.

> Vad ett krig idag innebär vet alla. Det betyder Frankrike och Ryssland på ena sidan och Tyskland och Österrike och kanske också Italien på den andra. Socialister i alla dessa länder, kallade under fanorna mot sin vilja, kommer att tvingas att slåss mot varandra. Vad skall de tyska socialdemokraterna göra då? Vad kommer att ske med partiet?

Olyckligtvis var Engels' svar, som var baserat på fyrtio år av marxistisk tradition, sådant att det kunde användas och användes effektivt 1914. Han lade skulden för den rådande situationen på Tyskland för att det annekterat Elsass-Lothringen 1871 och citerade stolt Första internationalens generalråds förutsägelse i dess proklamation från den 9 september 1870, där det sades att Preussens glupskhet endast skulle "driva Frankrike i armarna på Ryssland". I jämförelse med Tyskland representerade Frankrike revolutionen – "endast den borgerliga revolutionen, det är sant, men ändå en revolution". Men Frankrike skulle, när det knutit förbund med Ryssland, "förlora sin revolutionära roll" och "bakom det officiella Tyskland står det tyska socialdemokratiska partiet, det parti som tillhör framtiden, landets närmaste framtid". Varken Frankrike eller Tyskland skulle börja kriget. Ryssland skulle ta första steget. Därefter skulle fransmännen avancera mot Rhen och "sedan skulle Tyskland tvingas att kämpa för sin existens".[23] Artikeln slutade med en allmän förutsägelse, som trots sin skickliga formulering gav Andra internationalen föga ledning i frågan om socialisternas uppgifter i länder som råkar i krig:

---

[20] Ibid., IV, s. 365, 382. Marx fick sina idéer till detta genom sin korrespondens med Kugelmann, som den 7 augusti 1870 skrev till honom: "Genom att skapa politisk enhet (många länder är sena i detta avseende) kommer hela det borgerliga samhällets utveckling att påskyndas och det tyska proletariatet kommer att för första gången att ha en grund på vilken det kan organisera sig i nationell omfattning. Det kommer därvid med säkerhet att skapa sig en framskjuten ställning inom hela arbetarrörelsen". (*Neue Zeit* (Wien), XXXIII (1914-15), II, s. 169).
[21] Karl Marx–Friedrich Engels: *Historisch–Kritische Gesamtsausgabe*, IIIer Teil, IV, s. 358.
[22] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XV, s. 278.
[23] Ibid., XVI, II, s. 245-247.

> Ingen socialist av vilken nationalitet han än må vara kan önska den nuvarande tyska regeringen en triumf, inte heller att den borgerliga franska republiken segrar och minst av allt att tsaren gör det, vilket innebär detsamma som hela Europas underkuvande. Därför är socialister i alla länder för fred. Men om det trots detta blir krig är det bara en sak som är säker: det krig, i vilket femton eller tjugo miljoner beväpnade människor kommer att slakta varandra och i vilket hela Europa kommer att ödeläggas som aldrig tidigare, måste antingen leda fram till en omedelbar seger för socialismen eller restaurera den gamla ordningen från början till slut och lämna sådana ruinhögar efter sig att det gamla kapitalistiska systemet kommer att framstå som omöjligare än någonsin. Den sociala revolution som härigenom uppskjutits tio eller femton år kommer med säkerhet därefter att gå framåt allt snabbare och på ett alltmer genomgripande sätt.[24]

Engels artikel var symptomatisk för Andra internationalens dilemma under de närmaste två decennierna. Å ena sidan ökade insikten om att ett krig mellan Europas stormakter, om det inträffade, skulle åstadkomma förödelse och förstörelse i oanad skala, vilket gjorde det allt svårare att ignorera frågan eller gömma sig bakom vaga protestdeklarationer. Å andra sidan gjorde erkännandet av fackföreningarna i olika länder och det gradvisa indragandet av arbetarna i nationella angelägenheter det svårt att förfäkta den uppfattningen att arbetarna kunde förhålla sig neutrala vare sig landet segrade eller förlorade. Det var Engels, som, i en redan citerad artikel, väckte en ganska obekväm uppfattning bland tyska socialdemokrater genom att påstå att majoriteten av den tyska armén år 1900 kanske bestod av socialister.[25]Men Andra internationalen led även brist på den ledning, som Marx förlänat dess föregångare. Att krigen var resultatet av ekonomiska motsättningar inom kapitalismen och att de inte skulle försvinna förrän socialismen hade efterträtt kapitalismen som social organisationsform, var en accepterad doktrin som alltid fanns med i varje kongressresolution, men några slutsatser drogs aldrig utifrån den. Andra internationalen representerade många olika former av vänsteråsikter, pacifister (huvudsakligen från England) av olika slag, talesmän (främst från Frankrike) för att man skulle ”genomföra generalstrejker mot kriget”,[26] sådana vars politik var förbunden med fredlig agitation och sådana som förespråkade arbetarnas rätt att delta i landets försvar om det blev anfallet (främst tyskar). De ryska socialdemokraterna, såväl bolsjevikerna som mensjevikerna, förde fram ytterligare en politisk linje. Det rysk-japanska kriget och Port Arthurs fall i början av år 1905 föranledde en otvetydig kommentar från Lenin:

> Proletariatet har skäl att glädja sig. Den katastrof som har drabbat vår dödliga fiende, betyder inte endast att friheten i Ryssland kommit närmare, den förebådar också ett nytt revolutionärt uppsving hos det europeiska proletariatet. ... Det avancerade, progressiva Asien har utdelat ett ohjälpligt slag mot det efterblivna och reaktionära Europa.[27]

Denna diagnos, som ställdes av såväl bolsjevikerna och mensjevikerna som socialrevolutionärerna, föreföll vara riktig. Några veckor senare varslade ”den blodiga söndagen” om den ryska revolutionen. Socialdemokraterna överallt i Europa ifrågasatte inte möjligheten av att ett nationellt nederlag kunde vara en tillgång för den revolutionära saken, så länge som detta berörde Rysslands nederlag. De visade emellertid ingen iver att tillämpa denna princip på sina egna länder. Att göra kampen mot den egna nationella regeringen till socialisternas viktigaste uppgift under krigstid och sålunda motarbeta det egna landet vore faktiskt detsamma som att lägga fram en helt ny princip. Marx, Engels och andra marxister hade alltid föreställt sig att en

---

[24] Ibid., XVI, II, s. 249-250.
[25] Ibid., XVI, II s. 244.
[26] Generalstrejkspolitiken hade antagits av franska socialistpartiet vid dess kongress i Nantes 1894. Franska delegater förespråkade ständigt denna politik vid Andra internationalens kongresser, men fick föga eller inget stöd (vid Köpenhamn-kongressen 1910 stöddes det av British Independent Labour Party); det franska socialistpartiet föreslog vid den urtima kongressen den 16 juli 1914 ännu en gång på förslag av Jaurés ”en generalstrejk bland arbetarna, samtidigt och internationellt organiserad i alla berörda länder” för att ”förhindra krig och tvinga regeringarna att anta ett skiljedomsförfarande”.
[27] Lenin, *Sotjinenija*, VII, s. 45. [*Collected Works* vol 8, s. 48]

av de krigförande parterna var mer värd att stödja än den andra. Även om kriterierna för att fastställa detta ibland var tveksamma, hade man alltid tagit för givet att ett val kunde göras.

Sådana var sålunda ställningarna när Andra internationalens kongress sammanträdde i Stuttgart 1907 och därvid fann sig föranlåten att göra ett uttalande om kriget. Vid Stuttgart-kongressen representerades det ryska socialdemokratiska partiet av Lenin, Martov och Rosa Luxemburg.[28] Det var ett betydelsefullt ögonblick. Utvecklingen mot ett krig i Europa började överallt att uppta massornas medvetande och underblåste de pacifistiska strömningarna. Den dominerande uppfattningen var att kriget i sig självt skadade arbetarnas intressen och borde fördömas och förhindras av internationalen. I en resolution om ”militarism och internationella konflikter” förklarade kongressen att ”internationalen inte är i den ställningen att den kan rekommendera en klart utformad politik för hur arbetarklassens kamp mot militarismen bör föras”. Man dolde därmed de djupa meningsskiljaktigheter som fanns, men man gjorde inte desto mindre några förvånansvärt beslutsamma uttalanden. Resolutionen förklarade att det var arbetarklassens och dess parlamentariska representanters uppgift att ”med all kraft bekämpa upprustningen till lands och till sjöss och vägra bevilja anslag till en sådan” – den berömda uppmaningen att rösta mot krigskrediter. Det mest sensationella uttalandet återfanns emellertid i de två sista avsnitten, vilka ursprungligen föreslagits av den ryska delegationen som ett tillägg till det förslag, som lagts fram av internationella byrån och som accepterades efter viss opposition från Bebel och de tyska socialdemokraterna. Här framfördes för första gången i detta sammanhang frågorna om klasskampen och den sociala revolutionen:

> I händelse av ett krigshot måste arbetarna i de berörda länderna och deras representanter i parlamenten allteftersom den politiska situationen och motsättningarna i kampen mellan klasserna förändras, stödda av den förenande aktiviteten i internationella byrån göra sitt yttersta och vidta de mest effektiva åtgärder för att förhindra ett krigsutbrott.
>
> Skulle krig trots detta utbryta är det deras plikt att handla på ett sådant sätt att det får ett snabbt slut och att av alla krafter utnyttja de ekonomiska och politiska kriser, som uppkommit till följd av kriget, för att resa folkets massor och påskynda krossandet av den kapitalistiska klassens dominans.[29]

I dessa avsnitt, vilka ingen tycks ha ägnat någon större uppmärksamhet, övergav man Marx och Engels inställning att socialdemokraterna i händelse av ett krig skulle vara i stånd att göra ett val mellan de krigförande parterna. I den historiska epok i vilken världen nu hade inträtt skulle socialdemokratin komma att stå i motsättning lika mycket till den ena krigförande makten som till den andra. Två år senare inte bara accepterade Kautsky, som då sedan länge haft anseende som den ledande partiteoretikern, den nya tesen i sin bok *Der Weg zur Macht* (Vägen till makten), utan försåg den också med en teoretisk motivering. Världskriget sågs av honom som ett kristillstånd, som uppkommit till följd av det kapitalistiska systemet och sålunda gav arbetarna stora möjligheter att göra slut på kapitalismen. Detta, som hade mottagits med kallsinnighet i Stuttgart, kom att återupptas och förkastas vid Andra internationalens nästa kongress i Köpenhamn. Detsamma inträffade vid en särskild konferens i Basel i

---

[28] Sammansättningen av delegationen var en följd av fjärde partikongressen 1906, vid vilken formell enighet åter nåddes mellan bolsjeviker och mensjeviker (se vol. 1, s. 63).

[29] Denna resolution står att finna i Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart, 18 bis 24 August 1907. Enligt ett uttalande av Lenin (*Sotjinenija*, XII, s. 380), vägrade Bebel att anta ett uttalande med en skarpare formulering, som föreslogs av ryssarna, med den motiveringen att en sådan skulle medföra att det tyska socialdemokratiska partiet utsattes för repressalier i hemlandet. De utförligaste protokollen finns i det ryska verket *Za Rubezom: Mezdunarodnyj Socialistitjeskij Kongress v Stuttgarte* (1907): Bebels första förslag finns på s. 69 ff, det ryska förslaget på s. 81-82 och den slutliga formuleringen på s. 85-86. De två sista innehåller endast obetydliga avvikelser från det ryska förslaget. När det ryska förslaget citerades i en resolution från Kominterns första kongress 1919 angavs Lenin och Rosa Luxemburg som upphovsmän, medan Martovs namn inte nämndes – ett tidigt exempel på falsifiering av historiska fakta genom uteslutning av ett obekvämt namn (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 73).

november 1912, som skulle behandla frågan om Balkankriget. Dessa upprepningar visade sig emellertid ge doktrinen en viss ryktbarhet. Socialister och socialdemokratiska parlamentsledamöter i alla länder röstade regelbundet mot alla militärbudgetar. Dessa parlamentariker utgjorde emellertid alltid en jämförelsevis liten minoritet i sina respektive parlament. Deras gest blev i praktiken verkningslös.

I verkligheten kom denna bild av den internationella socialdemokratin förenad i Andra internationalen att förbli en abstraktion. I en värld med en ensartad ekonomisk utveckling skulle de nationella olikheterna, som *Kommunistiska Manifestet* förutsett, successivt försvinna. I en värld, där utvecklingen hade lett till djupa klyftor och bristande jämlikhet, skulle emellertid skillnader och avvikelser i attityden bland arbetarna i olika länder uppstå. I de utvecklade länderna, främst i England och Tyskland, där arbetarna hade förskaffat sig en relativt hög levnadsstandard och uppnått en erkänd position i den nationella politiken, var tendenserna till nationell anpassning under 1900-talets första decennier starka nog att överflygla klassolidariteten. I alla västeuropeiska länder innehöll alla arbetarledares antimilitaristiska proklamationer uttryckliga eller underförstådda brasklappar om rätten till ett nationellt försvar. Dessa uttalanden innebar inte att man återgått till att se kriget utifrån Marx utgångspunkt, d. v. s. att man ställde sig på den krigförande parts sida, vars seger skulle gagna socialismens sak. De accepterade i stället den borgerligt liberala distinktionen mellan aggression och försvarskrig, som Marx betraktat som illusorisk. Endast i det efterblivna Ryssland, där arbetarna jämfört med de västeuropeiska hade det sämre, var socialdemokratin beredd att förkasta lojaliteten med den nationella regeringen. Lenin gav en förklaring till de ryska arbetarnas oemottaglighet för ”chauvinism” och ”opportunism”. Den stod att finna i, sade han, att ”skiktet av privilegierade arbetare och anställda är mycket svagt hos oss”.[30]

Detta synsätt kastade ett nytt ljus över den ryska revolutionens grundläggande frågor. I det marxistiska schemat för den revolutionära utvecklingen kom skillnaderna mellan Rysslands och Europas ekonomiska utveckling till uttryck i en nivåskillnad då det gällde den revolutionära utvecklingen i Ryssland jämfört med den i Europa. Beslutet i Stuttgart att utnyttja kriget ”för att påskynda krossandet av kapitalistklassens dominans” kom endast att gälla länder där en borgerlig revolution genomförts och kapitalismen nått en viss mognad. Denna inställning kom att ligga ännu närmare Kautskys tolkning av kriget som något som var intimt förknippat med en kris i det kapitalistiska samhällets utveckling. Trotskij (som inte var med i Stuttgart) var den ende som klart insåg och tog upp detta problem. Det föreföll, vad man än ansåg om teorin om den ”permanenta revolutionen”, som om det efterblivna Ryssland, särskilt efter händelserna 1905, ännu var långt ifrån redo för en proletär revolution. Medan socialdemokraterna i Västeuropa hoppades och arbetade för en slutlig seger för socialismen i sina respektive länder, utan att i någon nämnvärd utsträckning beakta vad som hände annorstädes, kunde de ryska socialdemokraterna endast hoppas på en seger för socialismen i Ryssland om socialismen segrade i ett eller flera av de industriellt utvecklade länderna i Europa. Den svagaste brodern hade i praktiken ett större intresse än den starkare av en proletär internationell solidaritet. Den ryska socialdemokratin blev till den grad hårdnackat internationalistisk att den med tiden för Västeuropa inte framstod som någon äkta eller sann socialdemokrati.

Krigsutbrottet 1914 drog fram dessa dolda motsättningar i dagsljuset. Västeuropas socialdemokrater lierade sig med och stödde, med några få undantag, sina respektive regeringar. Stuttgartresolutionen förtegs och glömdes. Den stora tyska socialdemokratiska gruppens beslut i riksdagen den 4 augusti 1914 att rösta för en krigsbudget fattades i ett avgörande ögonblick. Kautsky sammanfattade i en serie artiklar med titeln *Internationalismus und der Kriege* (Internationalismen och kriget) sin ståndpunkt och hänvisade till Marx och Engels

[30] Lenin, *Sotjinenija*, XVIII, s. 209.

inställning och menade att socialdemokraterna borde stödja den sida i ett krig, vars seger skulle vara ett stöd åt socialismen. Hans slutsats att en seger för Tyskland och ett nederlag för Ryssland var att föredra fördes emellertid fram utan någon argumentering. Den första reaktionen bland socialdemokraterna i Ryssland var att man till varje pris skulle motsätta sig ett krig. Socialdemokraterna i duman, bolsjeviker såväl som mensjeviker, talade och röstade alla mot krigskrediter.[31] Plechanov och några andra ledande mensjeviker utomlands följde emellertid de västeuropeiska socialdemokraternas exempel och gav sitt stöd åt ett nationellt försvar. En ”patriotisk” inställning var inte ovanlig bland en liten grupp organiserade och relativt privilegierade arbetare i Ryssland, särskilt bland dem som hade mensjevikiska sympatier.[32] När påtryckningarna och förföljelserna inleddes, började också många bolsjeviker, bland dem Kamenev, att vackla. Bland bolsjevikerna utomlands existerade inte någon fullständig enighet. I denna förvirrade situation kom de ryska socialdemokraterna att splittras i tre grupper. Högerfalangen, en gupp mensjeviker, förklarade att det var en patriotisk plikt att ge sin tribut till det nationella försvaret. Vänstern utgjordes av en liten grupp bolsjeviker i Schweiz med Lenin i spetsen. Till en början stöddes Lenin endast av Zinovjev. Senare fick han med vissa reservationer stöd av Bucharin, Sokolnikov, Pjatakov, Safarov och andra. Dessa höll fast vid sin övertygelse om ett nederlag och ett inbördeskrig. Mellan dessa två extrema ståndpunkter fanns en stor brokigt sammansatt grupp bestående av mensjeviker och bolsjeviker, som intog en centerposition, som innebar att man fördömde kriget och stödde kravet på en ”demokratisk” fred utan annektioner och skadestånd, men som avstod från att tala om ett nationellt nederlag och ett inbördeskrig. Denna grupp, vars allmänna inriktning var mer pacifistisk än revolutionär, hade sitt högkvarter i Paris. Gruppens politik företräddes i en tidning (som till följd av censurbestämmelserna ofta bytte namn) som hette *Golos*, *Nase Slovo* och *Natjalo* och vars främsta medarbetare var Martov och Trotskij. Den upprätthöll ganska omfattande kontakter med olika centergrupper, som började framträda i andra vänsterpartier – främst den del av det tyska socialdemokratiska partiet, som leddes av Kautsky och med Independent Labour Party i England, som leddes av Ramsay MacDonald.

Lenin förslösade ingen tid då det gällde att definiera sina ståndpunkter. I en rad teser, som lästes upp för en liten grupp bolsjeviker i Bern i början av september 1914 fördömde han ”det förräderi mot socialismen, som majoriteten av Andra internationalen” gjort sig skyldig till och förklarade att ”med utgångspunkt från arbetarklassens och de utarmade massornas situation i Ryssland vore det minst onda att bekämpa den ryska monarkin och dess arméer”. Han förklarade att man bland de kämpande arméerna måste utöka ”propagandan för en social revolution, för nödvändigheten av att vända vapnen mot de borgerliga och reaktionära regeringar och partier i alla länder i stället för mot sina egna bröder – de olika ländernas hyrda slavar”.[33] Dessa teser kom två månader senare till uttryck i ett manifest antaget av partiets centralkommitté. I detta finner man det av Lenin myntade slagordet om att ”omvandla det nuvarande imperialistiska kriget till ett inbördeskrig”.[34] Han blev i allt högre grad irriterad av centergruppens politik, som tillbakavisade det nödvändiga i ett nationellt försvar men som vägrade att acceptera ett nederlag och ett inbördeskrig som en logisk följd av detta. De stod alltså med en fot bland dem som stödde kravet på en ”demokratisk” fred och med en fot bland de borgerliga pacifisterna. I mars 1915 hölls en konferens utomlands i Bern för bolsjevikiska organisationer. Vid denna markerade Lenin tillfälligt skillnaden mellan sin inställning och

[31] Se vol. 1, s. 81.
[32] Enligt en mensjevikisk källa, som berättar om demonstrationerna i Petersburg vid krigsutbrottet ”lämnade det patriotiska ruset inte arbetarna oaffekterade. Många av dem som igår sågs strejka kunde man idag finna i de patriotiska demonstranternas led” (Y. Martov, *Geschichte der Russische Sozial-Demokratie* (1926), s. 274).
[33] Lenin, *Sotjinenija*, XVIII, s. 44-46.
[34] Ibid., XVIII, s. 66.

Bucharins och drog i en betydelsefull deklaration upp riktlinjerna för en bolsjevikisk politik.[35] Kriget beskrevs som ett imperialistiskt krig, ett krig som syftade till att åstadkomma en omfördelning mellan England, Frankrike och Tyskland samt att för Rysslands del förvärva nya områden (Persien, Mongoliet, Turkiet, etc.). Kriget var det karaktäristiska uttrycket för en epok ”då kapitalismen uppnått sitt högst utvecklade stadium ... och då de objektiva villkoren för ett förverkligande av socialismen hade uppnåtts”. Lenin gjorde alltså en åtskillnad mellan det pågående kriget och de ”nationalistiska” krig, som fördes under perioden 1789-1871. De nationalistiska inslagen i Serbiens krig mot Österrike utgjorde ett undantag som emellertid inte påverkade krigets allmänna karaktär. Omvandlingen av ett imperialistiskt krig till ett inbördeskrig var därför ”den enda korrekta parollen”. En fredspropaganda, som inte innehöll dessa slagord var en illusion. ”I synnerhet är idén om att en demokratisk fred är möjlig utan revolution djupt vilseledande”.[36]

Senare samma år, diskuterade Lenin för första gången den konkreta situation, som skulle uppstå i händelse av att en proletär revolution först skulle inträffa i Ryssland under det pågående kriget. Han publicerade detta i partitidningen *Sotsial-Demokrat* i en artikel som fick den blygsamma rubriken ”Några teser”, som kan beskrivas som det första utrikespolitiska uttalande, som gjordes av den framtida revolutionära regeringen:

> På frågan om vad proletariatets parti skulle göra om revolutionen förde det till makten under det nu pågående kriget svarar vi: vi skulle föreslå fred för alla de krigförande länderna med villkor om en kolonial frigörelse och fred för alla de fjättrade och förtryckta folk, som inte åtnjuter mänskliga rättigheter. Varken Tyskland eller England och Frankrike skulle med nuvarande regeringar kunna acceptera en fred på sådana villkor. Vi skulle sedan vara tvungna att till fullo genomföra de viktigaste punkterna i vårt minimiprogram och bli tvungna att systematiskt stödja alla folk, som gör uppror mot Ryssland, alla kolonier i Asien (Indien, Kina, Persien, etc.) och kanske främst av allt uppmuntra proletariatet i Europa att göra uppror mot sina regeringar och trotsa socialchauvinisterna. Det står utom allt tvivel att en seger för proletariatet i Ryssland skulle skapa ovanligt goda förutsättningar för revolutionens utveckling i Asien och Europa.[37]

Linjen var klart utstakad. Proletariatet skulle, efter att ha tagit makten, till en början hålla sig inom den borgerliga revolutionens gränser och då göra bruk av de demokratiska slagorden för att i Europa misskreditera de borgerliga regeringarna, som nu, då de fullt utvecklade motsättningarna inom kapitalismen inte hade möjligheter att förverkliga ens en borgerligt demokratisk fred. För Asiens del skulle man höja den borgerliga revolutionens banér i länder, som

---

[35] Den principiella skillnaden mellan Lenins och Bucharins grupp var att den senare visserligen accepterade omvandlingen av det imperialistiska kriget till ett inbördeskrig, tvekade då det gällde frågan om det nationella nederlaget och ville inte utdöma borgerligt demokratiska fredsparoller som ett medel i propagandan. Bucharins ståndpunkter finns återgivna i *Proletarskaja Revoljutsija* nr 5 (40), 1925, s. 170-172. Det är typiskt att medan många bolsjeviker fortfarande klamrade sig fast vid den borgerliga demokratin och den borgerliga revolutionen, utvecklades Lenin snabbt under intryck av kriget och av den internationella situationen, mot den positionen han senare kom att inta 1917 då han författade aprilteserna. Bucharin och Pjatakov avvek återigen 1916 från Lenin i frågan om nationellt självbestämmande (se vol. 1, s. 466).

[36] Lenin, *Sotjinenija*, XVIII, s. 124-128. I deklarationen återfinns för första gången uppmaningen om ”förbrödning i skyttegravarna mellan soldaterna i de kämpande arméerna”. Lenin hade tagit intryck av pressens rapporter om de fall av fraternisering, som inträffade i samband med julen 1914 (ibid., XVIII, s. 94, 136).

[37] Ibid., XVIII, s. 313. Något tidigare i ett berömt avsnitt i artikeln ”Om parollen Europas förenta stater”, som senare kom att spela en betydelsefull roll i diskussionerna kring parollen ”socialism i ett land”, beskrev Lenin i allmänna ordalag den situation, som skulle uppstå i händelse av att en proletär revolution skulle bli framgångsrik i ett kapitalistiskt land: ”Olikheter i ekonomisk och politisk utveckling är en nödvändig lag under kapitalismen. Härav följer att en seger för socialismen i ett inledande skede är möjlig i några få eller i ett enda land. Det segrande proletariatet i detta land kommer att, sedan det exproprierat sina kapitalister och byggt upp sin socialistiska produktionsordning, resa sig upp mot resten av den kapitalistiska världen, bli ett föredöme för förtryckta klasser i andra länder och frammana en revolution mot kapitalisterna i dessa länder och om nödvändigt också bekämpa de exploaterande klasserna i dessa länder militärt” (ibid., XVIII, s. 232-233).

ännu befann sig på ett förkapitalistiskt utvecklingsstadium och leda folken i dessa länder till en befrielse från den europeiska imperialismens ok. Genom denna politik, eventuellt genomförd genom ett revolutionärt krig om detta skulle visa sig nödvändigt, skulle det ryska proletariatet förbereda den socialistiska revolutionens triumftåg genom Europa och i själva Ryssland.

Åtskilliga försök hade samtidigt gjorts av socialister som opponerade sig mot kriget att organisera internationella konferenser i Schweiz. I mars 1915 organiserade Clara Zetkin en konferens för socialistiska kvinnor i Bern. Månaden därpå sammankallade Willi Münzenberg, den socialistiska ungdomsinternationalens sekreterare, en socialistisk ungdomskonferens. Bolsjeviker från Lenins grupp deltog i dessa konferenser, men fick inget stöd då de förde fram parollen om ”det imperialistiska krigets omvandling till ett inbördeskrig.[38] I september 1915 protesterade en internationell socialistisk konferens i Zimmerwald mot kriget. Den stora och mycket splittrade ryska delegationen bestod av Lenin, Zinovjev, Martov, Axelrod, Trotskij och socialrevolutionären Tjernov. Rakovskij representerade de rumänska socialdemokraterna och Kolarov de bulgariska. De flesta tyska representanterna tillhörde den socialdemokratiska vänstern, som var beredda att avstå från att rösta för krigskrediter, men inte att bryta partidisciplinen genom att rösta mot dem. De övriga deltagarna kom från Frankrike, Italien, Schweiz, Holland, Skandinavien, Lettland och Polen (bland de polska delegaterna fanns Radek).[39] Av det trettiotal delegater som bevistade kongressen var omkring tjugo högersocial-demokrater. Lenin hade mer eller mindre kvalificerat stöd från sex eller åtta delegater för sin politik om ”inbördeskrig”. Av de närvarande delegaterna var Trotskij en av de mer fram-trädande. Han intog en mellanställning och försökte att medla mellan de båda fraktionerna. Det manifest som lades fram av Trotskij och som enhälligt antogs av konferensen inskränkte sig till att i största allmänhet fördöma kriget. Sex delegater – Lenin, Zinovjev och Radek tillsammans med en svensk[40], en norrman och en lett undertecknade en förklaring, där de protesterade mot manifestets otillräcklighet. Denna grupp bildade det som kom att bli känt som ”Zimmerwaldvänstern”.[41] Konferensen beslöt att sätta upp en stående internationell socialistisk kommitté och ett sekretariat i Bern. Dessa organ ordnade en ”andra Zimmerwald-konferens”, som hölls i Kienthal i april 1916 med avsevärt fler delegater. Den viktigaste förändringen sedan föregående höst hade inträffat inom den tyska rörelsen. Det tyska socialdemokratiska partiets vänsterflygel hade samlat krafter (den skulle senare under året bryta sig ur och bilda det tyska oberoende socialdemokratiska partiet (USPD). En grupp hade uppstått inom partiet, Spartakusförbundet, som närmade sig Lenins ståndpunkter. Det upprop, som framlades vid och godkändes av Kienthalkonferensen utgjorde ett bestämt steg åt vänster sedan Zimmerwald, men var ännu långt ifrån bolsjevikiskt.[42] Under denna period förblev Lenins anhängare en betydelselös minoritet i den internationella socialistiska rörelsens anti-militaristiska flygel och kunde inte räkna med helhjärtat stöd ens från bolsjevikerna i Ryssland eller andra bolsjevikgrupper utomlands när det gällde den livsviktiga frågan om inbördeskrig och nationellt nederlag.

---

[38] Dokument från de två kongresserna finns i O. H. Gankin och H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Sanford, 1940), s. 280-308. Båda kongresserna skildras av A. Balabanov, som var närvarande vid dessa, i *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 100-102.

[39] Brittiska delegater hade utsetts av Independent Labour Party och av British Socialist Party, men dessa förvägrades pass och utresetillstånd.

[40] Den svensk som deltog i bildandet av Zimmerwaldvänstern var Zeth Höglund (Lenin, *Valda verk*, första delen, band II, s. 44). Se även Z. Höglund, *Minnen i fackelsken*, II (1951-1960). Även Ture Nerman var med i Zimmerwald. Se T. Nerman, *Allt var rött. Minne och redovisning* (1950), s. 165-175. Ö.a.

[41] För dokument och källor se O. H. Gankin och H. H. Fischer *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 320-356. Manifestet och ett förkastat bolsjevikförslag finns i Lenin, *Sotjinenija*, XVIII, s. 412-420.

[42] För dokumentering se O. H. Gankin och H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 407-438.

Under tiden mellan Kienthalkonferensen och februarirevolutionen i Ryssland gjordes inget ytterligare försök att hålla en internationell socialistisk konferens. Lenins huvudsakliga ansträngningar under denna period var inriktade på en strid inom bolsjevikpartiet i frågan om nationellt självbestämmande,[43] på ett fruktlöst försök att få det schweiziska socialistiska partiet att avstå från att stödja ett nationellt försvar, och på att skriva *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, som gav en teoretisk bas för en övergång från den ursprungliga marxistiska synen, att arbetarna i händelse av krig skulle stödja den sida vars seger skulle befrämja socialismens sak, till Lenins nuvarande ståndpunkt. Kapitalismen hade, i Lenins analys, nu nått sitt slutliga eller imperialistiska stadium, i vilket krig mellan de stora europeiska makterna helt enkelt var en kamp om kolonier och marknader. Under sådana omständigheter kunde ingen av de krigförande anses värd något stöd från arbetarna. Det faktum att kapitalismen nu var i sin slutliga fas bevisade att ögonblicket var inne för en övergång till socialismen och för arbetarna i alla länder att handla så att den påskyndades. Det var sålunda tron på att den socialistiska revolutionen var nära förestående, som rättfärdigade att man övergav Marx' "opportunistiska" syn på krig mellan kapitalistiska makter till förmån för en inställning, som betraktade alla kapitalistiska makternas nederlag, oavsett vilken, som i princip lika önskvärda. Trots växlande sinnesstämning mellan optimism och pessimism allteftersom kriget pågick förlorade Lenin aldrig denna ledtråd. När februarirevolutionen utbröt märktes hos Lenin ett segervisst tonfall i *Avskedsbrev till de schweiziska arbetarna*, som han skrev omedelbart innan han avreste till Ryssland:

> Det imperialistiska krigets objektiva förhållanden är en garanti för att revolutionen inte kommer att inskränka sig till den ryska revolutionens första etapp, att revolutionen inte kommer att inskränka sig till Ryssland. Det tyska proletariatet är den trognaste, pålitligaste bundsförvanten till den ryska och den internationella proletära revolutionen…Det imperialistiska krigets förvandling till ett inbördeskrig håller på att bli ett faktum.
>
> Leve den begynnande proletära revolutionen i Europa![44]

I denna dubbla förutsägelse om den ryska revolutionens snabba övergång från den borgerligt demokratiska fasen till den proletärt socialistiska och om revolutionens utbredning i de andra krigförande länderna såg Lenin fram mot att hans förutsägelse om övergången från det imperialistiska kriget till inbördeskriget mellan proletariatet och bourgeoisin skulle infrias.

[43] Se vol. 1, s. 463-468.
[44] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 70. [*Valda verk i 10 band*, bd 6, s. 299-30]

Not F: Kommunistiska internationalens förhistoria

När de viktigaste partierna, som ingick i Andra internationalen förrådde den internationella socialismens sak vid första världskrigets utbrott 1914 genom att stödja sina respektive regeringar, tycktes det för Lenin som om de hade undertecknat internationalens dödsdom. Dess ”politiska sammanbrott” förkunnades av honom i Bernteserna i september 1914.[1] För dem som godtog dessa var följden självklar — skapandet av en ny international. Det ligger inget förvånande i att detta samtidigt föresvävade mer än en revolutionär tänkare. Den 31 oktober 1914 undertecknade Trotskij förordet till pamfletten ”*Kriget och internationalen*”, som publicerades i München följande månad.

> Hela pamfletten är [skrev han] från första till sista sidan skriven med tanke på den nya internationalen, som måste resa sig ur den nuvarande världsomstörtningen. Den skall växa fram ur de sista striderna och den slutliga segern.[2]

Följande dag, den 1 november 1914, innehöll *Sotsial-Demokrat* ett manifest från partiets centralkommitté, som slutade med samma tanke:

> Den proletära internationalen har inte gått under och kommer inte att gå under. Arbetarmassorna kommer trots alla hinder att skapa en ny international ...
>
> Leve arbetarnas internationella förbrödring mot den borgerliga chauvinismen och patriotismen i alla länder!
>
> Leve den från opportunismen befriade proletära internationalen!.[3]

Detta manifest, som Lenin författat, följdes av en artikel, där han utvecklade temat om den Andra internationalens bankrutt och där han gjorde klart att den nya internationalen, som han uppfattade den, inte var en rival utan en efterträdare till den andra — som den andra varit till den första — och att den representerade ett nytt stadium i den historiska utvecklingsprocessen:

> Den Andra internationalen gjorde sin del av nyttigt förberedande arbete på att preliminärt organisera de proletära massorna under den långa ”fredliga” epok av snabb kapitalistisk utveckling och hänsynslöst kapitalistiskt slaveri, under den sista tredjedelen av 1800-talet och i början av 1900-talet. Den Tredje internationalen ställs inför uppgiften att organisera proletariatets krafter för ett revolutionärt strupgrepp på de kapitalistiska regeringarna, att föra ett inbördeskrig mot alla länders bourgeoisie, att ta den politiska makten, och föra socialismen till seger.[4]

Under de tre följande åren var dessa idéer ett ständigt återkommande tema i Lenins tänkande och författarskap. Frågan om den andra eller tredje internationalen blev nära sammankopplad med socialisternas inställning till kriget, och ledde till en splittring i tre fraktioner bland de ledande personerna inom varje socialistisk grupp. Högern som stödde den nationella krigspolitiken förblev den andra internationalen trogen och väntade sig att den skulle återupplivas efter kriget. Den yttersta vänstern, som först huvudsakligen bestod av Lenins närmaste anhängare, förkastade helt och hållet Andra Internationalen och krävde ivrigt skapandet av en ny international, som skulle träda i funktion efter kriget. ”Centergruppen” svängde, illa till mods, mellan de två extrempunkterna och tänkte mer på en rekonstruerad och

---

[1] Se vol. I, s. 81; Lenin *Sotjinenija*, XVIII, s. 44 [*Valda verk i 10 band*, bd 5, s. 215]

[2] L. Trotskij, Der Krieg und der Internationale (München, u.å. 1914), s. 9. I en slående passage påpekade Trotskij faran av att kriget drogs ut på obestämd tid. Det skulle kanske förstöra ”proletariatets moraliska styrka”, och ”hela det internationella proletariatets kämpande kraft, som till följd av imperialismens sataniska konspirationer hade samlats och förenats. Proletariatets krafter skulle kanske fullständigt förbrukas i det fruktansvärda arbetet på att förgöra sig självt”. Detta skulle kanske tvinga civilisationen att retirera ”flera decennier” (ibid., s. 83).

[3] Lenin, *Sotjinenija*, XVIII, s. 66. [*Valda verk i 10 band*, bd 5, s. 226]

[4] Lenin, *Sotjinenija*, XVIII, s. 61-66, 71. [*Collected Works* vol 21, s. 35-41]

reformerad Andra international än på en helt ny organisation. Det var logiskt nog denna grupp, som en dag skulle skapa Andra och en halv-internationalen. I denna fråga, liksom i frågan om kriget, förkastade Lenin både ”socialpatrioter” och ”centermän”. Men frågan förblev akademisk och han gjorde föga framsteg. Zimmerwaldmanifestet från september 1915 representerade centergruppens uppfattning då denna grupp var i majoritet och förbigick ämnet. Zimmerwaldvänsterns utkast till manifest slutade med en uppmaning om ”en kraftfull international, en international, som skall göra slut på alla krig och på kapitalismen”.[5] Vid Kienthalkonferensen i april 1916 stärktes Zimmelwaldvänstern genom att representanter från det nyligen bildade Spartakusförbundet var närvarande

I den resolution som lades fram för konferensen krävdes at ”den nya international, som måste uppstå efter den gamlas kollaps den 4 augusti 1914,[6] endast kan födas ur de proletära massornas revolutionära klasskamp i de viktigaste kapitalistiska länderna”, men den varslade samtidigt om en möjlig framtida avvikelse från Lenins inställning, när det tillades att detta var ”inte en organisationsfråga, inte en samförståndsfråga mellan en liten grupp personer, som fungerar som ombud för arbetarnas opposition”, utan ”en fråga om proletariatets massrörelse i alla länder”.[7] Lenin vacklade emellertid aldrig i sin ståndpunkt. Under senare delen av 1916, ”trodde han”, enligt Krupskaja, ”att tiden var mogen för en splittring i internationell skala, att det var nödvändigt att bryta med andra internationalen, med den internationella socialistiska byrån, att bryta för evigt med Kautsky & Co., att med hjälp av Zimmerwaldvänsterns styrkor börja bygga en tredje international”.[8]

Februarirevolutionen och återkomsten av alla de ledande bolsjevikerna till Petrograd gjorde att debatten inom partiet började igen. Lenins tionde apriltes löd:

> Förnyande av internationalen.
>
> Initiativ till att skapa en revolutionär international, en international mot socialchauvinisterna och mot ”centrum” [9]

I pamfletten *Proletariatets uppgifter i vår revolution* utvecklade han temat närmare och vände sina tyngsta vapen mot centern: ”Hela Zimmerwaldmajoriteten, som huvudsakligen bestod av centermän” hade slagit in på den opålitliga vägen mot ”socialpacifism”.[10] Under tiden hade den stående internationella socialistiska kommittén, som utsetts i Zimmerwald flyttat från Bern till Stockholm. Under sommaren 1917 förde Lenin ett enmanskrig mot den allmänna partimeningen, vilken menade att partiet skulle vara kvar i Zimmerwaldorganisationen och sända delegater till en planerad tredje Zimmerwaldkonferens i Stockholm.[11] Partikonferensen i april antog en lång resolution, som fördömde centeranhängarna och krävde att en tredje international skulle bildas, men den beslöt trots Lenins motstånd att tills vidare stanna inom Zimmerwaldorganisationen.[12] I slutet av maj 1917 skrev Lenin otåligt till Radek i Stockholm, att det var ”absolut nödvändigt att bryta förbindelserna” med Zimmerwald:

---

[5] Ibid., XVIII, s. 420 [*Collected Works* vol 21, s. 348]; om konferensen se slutet av not E (”Den marxistiska inställningen till krig”).
[6] Det var denna dag, som de tyska socialdemokraterna i riksdagen röstade för stöd för krigskrediter.
[7] O. H. Gankin och H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 435.
[8] N. Krupskaya, Memories of Lenin, II (engl. öv., 1932), s. 196.
[9] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 89 [*Valda verk i 10 band*, bd 6, s. 314]. Lenin tillade i en fotnot en definition på centern som ”den riktning, som vacklar mellan chauvinisterna (= ”försvarsvännerna”) och internationalisterna, nämligen Kautsky & Co i Tyskland, Longuet & Co i Frankrike, Tjcheidze & Co i Ryssland, Turati & Co Italien, MacDonald & Co i England osv.”
[10] Ibid., XX, s. 129.
[11] Inte att förväxla med den föreslagna internationella socialistiska fredskonferensen, som också skulle hållas i Stockholm, men som inte blev av (ovan s. 15, 16, 18).
[12] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 235; Lenins invändningar återfinns i *Sotjinenija*, XX, s. 279.

> Vi måste till varje pris begrava det ruttna ... Zimmerwald och grunda en verklig tredje international, som enbart består av vänsteranhängare Om vi snabbt kunde få till stånd en internationell konferens med enbart vänsteranhängare skulle tredje internationalen uppstå.[13]

Men bristen på intresse inom partiet kom fram ännu en gång vid den sjätte partikongressen, som hölls i Petrograd i augusti 1917, medan Lenin gömde sig i Finland. Vid denna togs inte alls frågan om en brytning med Zimmerwald upp. Lenin upprepade än en gång sin mening i ett långt brev till centralkommittén.[14] Den tredje Zimmerwaldkonferensen sammanträdde slutligen i början av september 1918. De bolsjevikiska delegaterna var Vorovskij och Semasko. Dess enda resultat var att man utfärdade ett manifest om kriget, vilket skulle föreläggas de deltagande partierna för godkännande innan det publicerades. Den mest uppmärksammade paragrafen krävde ”en internationell proletär masskamp för freden”, vilken skulle ”på samma gång utgöra ett betydelsefullt stöd åt den ryska revolutionen”.[15] Strax före konferensen skrev Lenin en vredgad not, där han klagade över att ”vi deltar i en komedi” och krävde att ”vi bör lämna Zimmerwald *genast*”.[16] Men mycket snart tog händelserna i Ryssland hans uppmärksamhet i anspråk. Oktoberrevolutionen medförde att Zimmerwaldorganisationen blev intresselös. Bolsjevikerna bröt aldrig formellt med den. Den internationella socialistiska kommittén fortsatte att då och då göra uttalanden, vilka tilldrog sig föga eller ingen uppmärksamhet, däribland ett som välkomnade bolsjevikrevolutionen. I mars 1919 mottog den Kommunistiska internationalen vid sin första kongress en rapport från Angelica Balabanov, som var sekreterare i Zimmerwaldkommittén och ett uttalande undertecknat av Rakovskij, Lenin, Zinovjev, Trotskij och Platten, som i egenskap av tidigare medlemmar av organisationen, framförde åsikten att denna organisation hade ”överlevt sig själv”. I kraft av dessa dokument upplöste kongressen formellt Zimmerwaldorganisationen och förklarade sig sålunda själv som arvinge till den goodwill som Zimmerwald ännu hade.[17]

---

[13] *Leninskij Sbornik*, XXI (1933), s. 57-58.
[14] Ibid., XIII (1930), s. 275-280.
[15] En mängd material från förberedelserna till och förhandlingarna inom tredje Zimmerwaldkonferensen finns samlade i O. K. Gankin och H. H Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 582-683. Den officiella rapporten från konferensen finns i ibid., s. 669 675, det utfärdade manifestet i ibid., s. 680-683.
[16] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 129.
[17] *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 85.